

EMINENTISS. ET REVRRENDISS. PRINCIPI, ET D. D.

FRANCISCO ANTONIO DE LORENZANA ET BUTRON

S. R. E. PRESBYTERO CARDINALI, ARCHIEPISCOPO TOLETANO, HISPANIARUM PRIMATI ET GENERALI INQUISITORI, CANCELLARIO MAJORI CASTELLE, REGI A CONSILIIS STATUS, PRÆCLARI REGII ORDINIS HISPANICI CAROLI III MAGNA CRUCE INSIGNITO, ETC.,

FAUSTINUS AREVALUS.

Quod hujus ipsius anni initio primum Isidorianæ editionis volumen tibi inscriptum ad te, princeps eminentissime, miserim, satis id quidem esse arbitrabar, ut reliqua quæ consecutura essent volumina eadem via etiam sine nova epistola ad te mittenda esse intelligeres. Qui enim divinare potuissem fore ut hoc ipso anno, legatione perhonorifica a Carolo IV rege Catholico ac piissimo ad SS. D. N. Pium VI tibi demandata, Romam ipse venires, mihiq; ad optatissimum conspectum tuum accedere, colloquio suavissimo frui, et in sacratissimas tuas manus alterum hoc volumen veluti adventorii muneris loco deponere liceret? Jam vero inter faustas populi Romani omniumque ordinum acclamationes, quibus te, fama, etsi satis quidem illa per se magna, longe tamen majorem, uno ore prædicant, nihil aliud reliquum erat quo tibi ego gratularer, nisi ut opus tua auctoritate susceptum, omnibusque nominibus tibi debitum, urgerem et doctoris Hispaniarum Isidori Opera atque doctrinam, quoad ejus facere possem, in bono lumine collocare pergerem. Factum est autem perquam commode, quod vehementer lætor, ut ex proposita mihi totius operis ratione et scopo multa in hoc maxime volumine occurrant quæ ad te peculiari jure pertinent, tibiq; adeo, ut et auguror et opto, non ingrata sint futura. Quippe et de Bibliis Gothiis, quæ in sancta Ecclesia Toletana religiose asservantur, agendum mihi est, et de Officio Isidoriano, sive veteri Toletano, deque antiquis Hispaniæ legibus quas Toleti præcipue conditas fuisse constat: concilium quoque Toletanum IV, omnium, quotquot in Hispania habitant, celeberrimum, cui Isidorus præfuit, et cujus canones, ut doctissimorum hominum opinio est, digessit, nova recensione illustrandum. Quid illa commemorem quæ ad nobilissimam patriam tuam, veterem illam regiamque urbem Legionem spectant; qua in urbe familia tua ab ultima usque antiquitate, non interrupta serie, per certa monumenta memoresque fastos, primæ nobilitatis splendorem ac dignitatem prisca fide et avita continentia conservat, tæetur, promovet? Nam præter Isidori vitam, auctore Canonico quodam Legionensi, in promptu est celebrata jam olim translatio corporis beatissimi nostri doctoris ex Hispalensi in Legionensem urbem, et gloria posthuma innumerabilibus prodigiis ad sepulcrum, in quo sacra ejusdem pignora sub augustissimo Eucharistiæ sacramento interdum ac noctu perenni venerationi exposito, requiescunt, ab omnipotente Deo patris, mirandum in modum amplificata. *De cætero* (claudam enim epistolam verbis Braulionis ad ipsum Isidorum, quibus nulla invenio neque votis meis, neque merito tuo aptiora) *Creatoris altissimi pietatem efflagito, ut coronam beatitudinis vestræ pro integritate fidei et statu Ecclesiæ suæ longo tempore præcipiat conservare.*

ISIDORIANA

SIVE IN EDITIONEM OPERUM

S. ISIDORI HISPALENSIS

PROLEGOMENA.

Pars tertia.

DE OPERIBUS DUBIIS S. ISIDORI, DEQUE ALIIS EIDEM SUPPOSITIS.

I CAPUT LXXXI.

Versus in bibliotheca S. Isidori. Alia carmina Isidoro ascripta. Hymni S. Agathæ et SS. martyrum Justi et Pastoris Exhortatio pœnitenti: Lamentum pœnitentiæ. Plura Alphabeta Isidoro tributa. Oratio pro correctione vitæ, et alia contra insidias diaboli,

Lamento penitentiæ subjunctæ. Confessio S. Isidori a Constantino Cajetano edita quid sit. Alia orationes S. Isidori ex Alcuino.

1. In primo volumine cum de certis S. Isidori operibus sermo incidit, sæpe, occasione data, de

aliis non ita certis disserere opportunum visum fuit. A Nunc tota nostra disputatio ad eorum operum examen convertitur quæ aut non certo sunt Isidori, aut eidem afficta videri possunt. Primus Joannes Tamayus de Salazar in Martyrologio Hispano ad diem 4 Aprilis carmina bibliothecæ S. Isidori e Mss. edidit : *cujus liberalitati*, aiebat Nic. Antonius, *occinere libet Virgilianum illud* : Timeo Danaos et dona ferentes. *Non enim tales sunt quales videri volunt mss. Tamayi Codices.* Ita solet usu evenire, ut mendaci, etiam cum aliquando vera affert, fides minime adhibeatur. Eadem carmina postmodum Muratorius, ignorans jam edita, inter sua anecdota evulgavit tom. II, hoc titulo : **2** *Vetustissimi versus, qui olim in bibliotheca sancti Isidori Hispalensis episcopi legebantur.* Ex Muratorio ea accepit et recudit Fabricius in fine tomi V Bibliothecæ mediæ ævi. Sed quamvis in Muratorio legissem eos versus productos esse ex Codice *vetustissimo*, tamen in Prolegomenis ad Prudentium, pag. 207, dubitaveram nonnihil an vere Codex esset *vetustissimus*.

2. Deinde alia argumenta nactus, quibus vere antiquissimos eos versus crederem, in Prolegomenis Jævenci et Sedulii hæc inveni, ac nunc demum aperte confirmo, nullum superesse dubium jam posse quin ejusmodi versus *vetustissimum* auctorem habeant, et, ut credere possumus, ipsum Isidorum, quamvis id non ita perspicuum sit. Proferunt iidem versus tom. IX Hi-p. sacr. a Florezio collati cum editione Muratorii et ms. Codice regie bibliothecæ Matritensis. Inter appendices recentis editionis operum S. Isidori bis ex eodem Codice bibliothecæ regie excusi sunt, primum pag. 47, subjectis variis lectionibus, atque etiam mendis Codicis et nonnullis discrepantiis ex editione Tamayi; rursus pag. 67, ut a Florezio editi fuerunt, notis Florezii Hispanicis subjunctis, quæ deinde in fine in sermonem male Latinum conversæ sunt. Inscriptio in Codice bibliothecæ regie hæc est : *Incipit titulus bibliothecæ a domno Isidoro editus.* Notat Florezius Muratorium *permittere* hos versus Isidoro ascribi : titulum vero ms. Codicis aperte id statuere.

3. De vetustate, quod dicebam, horum versuum nemo ambigere debet, cum præter Codices bibliothecæ Mediolanensis et Matritensis in aliis etiam *vetustissimis* a me reperti fuerint. An autem Isidorus auctor sit, non perinde certum. Sine certo auctoris nomine unum versum ex his Julianus Toletanus in opere non solum vulgato de Arte grammatica laudat num. 355 : *Ille Origenis ego doctor verissimus olim*; qui in nonnullis editis perperam legitur, *Ille ergo Origenes doctor verissimus olim.* Alium, non expresso auctore, Notkerus Balbulus excerpit de Vir. illustr., cap. 5, *Sicut ante nos dictum est, Si Augustinus adest, sufficit ipse tibi.* In Codice bibliothecæ reginæ Suecorum 424, pag. 31, expressa est hæc inscriptio : *Elogium quorundam Patrum, incerto auctore.* Sunt elogia Hilarii, Ambrosii, Augustini, Hieronymi, ex versibus bibliothecæ Isidori.

4. Neque id multum movere posset, nisi alii quo-

que essent Codices, in quibus alius ab Isidoro auctor indicaretur. Codex membranaceus 3 Reginæ 571, pag. 6 terg., profert elogium S. Augustini hoc titulo : *Versus Hieronymi ad beatum Augustinum* : *Mentitur*, etc. Et illico elogium S. Hieronymi, veluti ab Augustino compositum : *Augustinus ad Hieronymum* : *Te Bethleem celebrat*, etc. Difficile autem id viris doctis persuaderi poterit; nam et hi versus sequiori Latinitatis ævo exarati videntur, et inter auctores qui laudantur Augustino et Hieronymo nonnulli sunt recentiores, ut Sedulius, Gregorius Magnus, Leander. Graviorem difficultatem creare potest Codex 1 Archivii Vaticani sæculi x circiter in quo sunt Etymologiæ Isidori, et post epistolam dedicatorem Isidori ad Braulionem, *En tibi, sicut pollicitus sum*, etc., sequitur : *Incipit liber Isidori Etymologiarum. Prologus. Sunt hic plura sacra*, etc. Hi sunt primi sex versus, uti apud Muratorium. Succedunt Patrum elogia hoc ordine, Hilarii, Ambrosii, Augustini, Hieronymi, Joannis Chrysostomi, Cypriani, Prudentii, Aviti, Juvenci, Sedulii, Eusebii, Orosii et Gregorii. Tum pro *Leandri* titulo exhibetur *Isidorus*, et distichum :

Non satis antiquis doctoribus impar habetur,
Isidore autistes. Hoc tua dicta docent.

5. Controversia nonnulla esse potest an istiusmodi versus in Codicibus ipsis exarati fuerint, an statuis vel imaginibus auctorum suppositi, quæ pluteis Opera eorum continentibus imponi solebant : de quo ritu plura affert Claudius Clemens in opere de Musei, sive bibliothecæ instructione cap. 3, lib. 4, sect. 8. Huc referri potest quod in titulo, *Cosmas, Damianus, Hippocrates, Galenus*, pro disticho dicitur :

Quos claros orbe celebrat medicina magistros,
Hoc præseus pietos signat imago viros.

Sed, ut ego puto, sermo in hoc disticho potius est de imagine auctorum quæ initio Codicum appingi consueverat, ut multis exemplis ostendam cap. 105, num. 32 seqq. Rusticus in epistola ad Eucherium Lugduensem, a Sirmondo ad Sidonium tom. I Operum edita, sermonem habet de quadam bibliotheca, in qua inter variorum oratorum et poetarum imagines, epigrammatis ornatas, Virgilio quidam versus erant subjecti : *Virgilium vatem*, etc. Originem collocandi auctorum imagines in bibliothecis a Pollione repetit noster Isidorus lib. v, cap. 5 Etymol. Nonnulli versus armariis ipsis librorum inscribebant, ut arguitur ex carm. 3 Ennodii Ticinensis, de epigrammatis per armaria domni Fausti factis :

Consona diversis finixisti carmina libris,
Suscipiat gaudens littera quod trilit.

4. Quo fortasse respicit aliud ejusdem Ennodii carmen num. 123, hoc titulo : *In cubiculo super Codices in ordine positos.* Post Isidori elogium additur hic titulus : *Omnibus lectoribus Codicis istius* : *Conditur hic juris series amplissima legum.* Id est elogium Theodosii, Pauli et Gaii, omissis his nominibus quæ in editis pro titulo apparent. Ex quo colligi licet istiusmodi versus vel ab Isidoro vel ab alio auctore

Codici legum fuisse appostos; quod idem crediderim de cæteris, quos libris eorum auctorum qui laudantur affixos fuisse suspicor, a Braulione, vel ab alio inde in unum veluti corpus collectos, ac titulo *bibliothecæ Isidori* insignitos. Ac fortasse hi erant Codices quos Isidorus ad Braulionem cum Etymologiarum opere misit, de quibus Isidorus in epistola, *Tuæ Sanctitatis*, etc., sic ait: *Codicem Etymologiarum cum aliis Codicibus de itinere transmisi*. Hæc si ita sunt, satis est simile vero Isidorum ea carmina in auctorum laudem composuisse: quibus Braulio elogium Isidori addiderit, alius vero, qui omnes eos versus Isidori esse putaverit, pro *Isidore antistes* substituerit *Leander vates* cum titulo *Leandri*. Potuit etiam accidere quod Isidorus eo disticho Leandrum laudaverit, et alius idem elogium in Isidorum converterit.

6. Hoc interim certum in vetustissimo Codice Mediolanensi asseri, eos versus olim lectos fuisse in bibliotheca Isidori; in alio Matritensi, eum titulum bibliothecæ ab Isidoro editum, ut de Tamayo nos. exemplari nihil dicam. Præterea Codex Regio-Vaticanus 215, sæculi ix circiter, inter alios versus ad rationem prosodiæ comprobendam pag. 125 ex *Isidoro*, ut ibi exprimitur, laudat hunc versum: *Te quoque nostra tuis pronunt bibliotheca libris*, qui exstat in elogio Hieronymi. Antiquissimus est etiam Codex Vaticano-Palatinus 276, in quo pag. 39 terg., post Isidori expositionem in libros Regum et Machabæorum, hæc est inscriptio: *Isidori Palanensis (lege Isidori Hispanensis) episcopi hi exstant versus. Titulus bibliothecæ: Sunt hic plura sacra*, etc.

7. Verum obstabitne his quod alicubi hi primi sex versus S. Damaso ascripti legantur? Minime. Non enim stylum Damasi redolent, qui nunquam in suis versibus a ablativi singularis primæ declinationis breve protulit, ut poetæ sequentium temporum consueverunt, et Isidorus vers. 4:

Prata vides plena spinis et copia floram

5 Cave igitur ab Eugenio de Levis, qui inter sua Anecdota Taurini edita sex primos versus bibliothecæ Isidori, *Sunt hic plura sacra*, etc., quos pridem vulgatos nesciebat, pag. 17 seq. sub Damasi nomine vulgavit, quia eos aliis Damasi carminibus stylo simillimos credidit, et Damaso ascriptos reperit in quodam Codice membranaceo bibliothecæ Novaliciensis, sæculi, ut ait, forsitan ix aut x, in quo Epistolæ S. Pauli erant cum præfationibus S. Hieronymi. Duo alia carmina idem Levisius Damaso affligit, quæ neque Damasi stylo, neque ætati congruunt.

8. Cum autem in Codice quem dixi Palatino-Vaticano inscriptio, *Titulus bibliothecæ*, tanquam peculiaris his sex versibus præfigatur, et in Codice modo laudato Novaliciensi dicatur id *Carmen in Epistolas D. Pauli apostoli*, merito aliquis dubitet, an *bibliothecæ* nomen accipientium sit pro sacris Bibliis, significatione antiquis temporibus frequentissima, etiam apud Isidorum lib. v Etymol. cap. 5. Aper-

A tissime hanc interpretationem innuunt duo postremi versus:

Hic geminæ radiant veneranda volumina legis,
Condita sunt pariter hic nova cum veteri.

Ubi Muratorius, Fabricius, Florezius aliique eliderunt *geminæ* pro *geminæ*: ac solet quidem in mss. confundi *m* cum *in*: sed sensus clare exigit *geminæ*, uti sine ulla dubitatione legitur in Mss. nostris Archivii Vaticani et bibliothecæ Vaticano-Palatinae, cui accedit Codex Novaliciensis apud Levisium.

9. Hæc etiam erat consuetudo veterum, ut similes versiculos Bibliis præfigerint vel subjungerent. In parte secunda carminum S. Eugenii Toletani, carm. 59, titulus est: *Versus in bibliotheca*.

Regula quos fidei commendat noscere libros,
Hos nostra præsens bibliotheca tenet.

Quinque priora gerit veneranda volumina legis.

B Atque ita pergit de libris Novi ac Veteris Testamenti: ubi, ut vides, Isidorum expressit in eis verbis *veneranda volumina legis*. Clarius Isidorum imitatur Alvarus Cordubensis, cujus exstat carmen tom. XI Hisp. sacr., p. 281: *Alvari versus in bibliotheca Leovigildi*:

Sunt hic plura sacra, sunt vero dogmate clara:
et vers. 3:

Hic nova cum vetera pariter sunt clare decora.

Jam eo sæculo ix usus invalescere cæperat ut nominativus pro ablativo adhiberetur, ut *vetera* 6 pro *veteribus*; quod ab Alvaro et ejus æqualibus observatum passim fuit. Non ergo verba abbatis Speraiæ ad Alvarum Florezius sollicitare debuit, qui sic edidit: *Sanctarum Scripturarum testimonia producum, et cum doctorum dicta ut qui vero connectam, quæ respondendo conscribam*. Annotavit: *Lege: cum doctorum dictis atque vero*. Imo retinendum connexis verbis: *cum doctorum dicta ut quivero, connectam*, scilicet connectam, ut potero, cum doctorum dictis. Sic in responsione ad secundam partem interrogationis Alvari: *Hanc enim questionem dum ex Scripturarum dicta personas*, etc.

10. In versibus autem Alvari Florezius conjicit legendum *Septuaginta duos mittens sub vagina biblos*; in ms. est *sub vargina*: malim ego *sub margine*. Eodem tom. XI Hisp. sacr., p. 525, sunt *Versus Cypriani archipresbyteri Cordubensis ad petitionem Zoili, filii sui, in finem bibliothecæ quam scripserat Saturnino archidiacono*. Zoilus bibliorum exscriptor ita loquitur:

Laudum vota tibi Zoilus gratus persolvere nitor,
Christo redemptori, etc.

Primus versus recto stabit talo, si demas vocem *Zoilus*, quæ fortasse ex inscriptione irrepsit, vel vocem *gratus*. In his versibus biblia dicuntur *theca* sine alio additamento: in aliis autem ejusdem Cypriani, qui præcedunt pag. 522 ad petitionem Adulfi pro alio exemplari bibliorum, vocantur *librorum theca*. Quædam alia hujus generis carmina legere poteris apud Blanchinum tom. II Evangeliarum Quadrupl., p. 593 seq., ubi occurrit *bibliotheca* eadem quantitate syllabarum qua apud Isidorum:

Rex benedice, tibi placeat bibliotheca, Carle,
Testamenta duo quæ relegeuda gerit.

11. Neque tamen dici potest primos omnes illos A sex versus tituli bibliothecæ Isidori sacris bibliis fuisse affixos, cum asseratur *multa illic esse sacra, multa mundialia; esse rosas, esse spinas*. Existimo igitur ultimum distichum, *Hic geminæ radiant*, etc., compositum fuisse pro Codice aliquo Veteris ac Novi Testamenti: duo alia quæ præcedunt, vel pro bibliotheca, id est loco quo libri reponuntur, vel fortasse pro aliquo Codice in quo plura essent miscellanea sacra et profana, et quidem carmina: nam vers. 2 legitur

Ex his si qua placent carmina, tolle, lege:

qui tamen in Codice archivii Vaticani desideratur. Codex etiam Matritensis regie bibliothecæ in primo titulo a cæteris discrepat: nam primum bibliothecæ B 7 titulum applicat illis versibus qui in aliis Codicibus de volumine legum intelliguntur; tum addit: *Item alius titulus: Sunt hic plura sacra*, etc., ubi omittit duos postremos versus, qui sunt de Novo et Veteri Testamento: *Hic geminæ radiant*, etc. Quod autem antiquissima fuerit opinio, versus de quibus agimus ab ipso Isidoro fuisse compositos, ut suæ bibliothecæ, hoc est armario librorum, affigerentur, ex vetustissimo catalogo bibliothecæ Laurissanæ, quem cap. 46 recensui, demonstratur, ubi inter Opera Isidori refertur: *Breviarium ejusdem super divinæ historiæ libros, et versus qui scripti sunt in armaria sua ab ipso compositi*.

12. In editione nova Operum S. Isidori Matritensi, pag. 50 Append., adduntur octo versus hexametri, qui, ut dicitur, exstant in Codice 4, 6, 17, bibliothecæ, opinor, regie post expositionem B. Isidori in Cantica canticorum: *Hunc cecinit Salomon*, etc. Vidi etiam ego hos ipsos versus in Codice Vaticano 650, de quo cap. 94, post expositionem in Cantica, quæ Gregorio Magno ascribi solet, et in alio Casanatensi G. III, 1, de quo cap. 107, ante exposit onem Brunonis Astensis in Cantica, ex quibus correctiores eos exhibebo. Nunc satis sit monere post primum versum illico sequi, *Qui tenet egregias*, etc., nullo interjecto vacuo spatio pro alio versu, quod editio Matritensis indicat. Ac recte procedit sensus, etiam si nullus superaddatur versus. Confer quæ de his versibus dixi cap. 65, ubi de expositione in Cantica verba feci.

13. Alia sunt carmina quæ Isidori nomine circumferuntur. Montfauconius in Bibl. Mss. laudat Codicem 1512 bibliothecæ Colbertinæ Regiæ Parisiensis, in quo sunt poemata Sedulii, Isidori Minoris, Eugenii Toletani. Hic, ut opinor, est Codex indicatus in catalogo bibliothecæ Regiæ Parisiensis 1093, partim IX, partim X, partim XIV sæculi, in quo præter Sedulium et Dracontium sunt *sancti Isidori episcopi Hispalensis carmina nonnulla*. Tamayus Salazar in Martyrologio Hisp. ad diem 20 Martii Isidoro tribuit epitaphium S. Martini Dumiensis, *Pannoniæ genitus*, etc., quod Sirmondus edidit post Eugenii Toletani carmina pag. 58, atque ipsi Martino, ut videtur, adjudicat. Ac sane Martinus ipse de se loquitur:

Toque, patrone, sequens famulis Martinus caulem
Nominæ, non merito, hic in Christi pace quiesco:

quod de sanctissimo viro Martino Isidorus mihi dixisset. Bayerius in not. ad Bibl. vet. Hisp., lib. V, § num. 181, advertit in Escorialensi Codice sæculi XI ineuntis inscripto, *Forum judicum, seu Wisigothorum leges*, post librum tertium esse poemationem de gradibus consanguinitatis sub hac rubrica: *Versiculi domini Isidori de adfinitate, vel gradus hominum*: incipit:

Aspice pendentes ex juris arbore natos.

Hi versus, ut puto, exhibent Isidori doctrinam de consanguineis et affinibus libr. IX Etymol. cap. 6 seq., similes aliis versibus quos ego producam ex Codicibus bibliothecæ Palatinæ num. 282 et 283. Existimo autem alium potius quam Isidorum auctorem esse.

14. Fabricius cum Bollandianis ad diem 5 Februarii, p. 596, Isidoro tribuit duos hymnos in honorem S. Agathæ, quorum unus incipit, *Adesto, plebs fidesima*, alter, *Festum insigne prædit coruscum*. Exstant quidem duo hi hymni in Breviario Isidoriano, ut vocant, sed non propterea ab Isidoro eos esse compositos dicendum est, nisi aliunde constet, cum muli alii aliorum hymni in eodem Breviario Mozarabico sint. Hac de causa cap. 3, num. 6, dixi hymnum *Urbis Romulæ* in die festo septem Apostolicorum temere S. Isidoro a Constantino Cajetano adjudicari. Et ut aperte dicam quod sentio, isti duo S. Agathæ hymni neque Isidori sunt, neque ejus temporis. Hernandezius in notis ad conspectum editionis Zacarianæ eos Isidoro adjudicandos pronuntiat. Uterque rhythmicus tantum est: secundus omnino metri leges respuit: et quamvis nonnulli versus primi metrici sint; quippe versum iambicum dimetrum facile est etiam sine studio effundere; alii etiam fortasse correctione adjuvari possunt: tamen auctor metri curam habuisse non videtur. Illud vero magis urget quod in primo hymno mentio sit, ut ego quidem puto, Mahometici imperii strophæ 12:

Quæ olim convelles tuos
Magno ab igne eruis,
Tu redde nos jam liberos
Jugo remoto pessimo.

Quodnam hoc est *jugum pessimum*? Respondebant fortasse, qui post eversionem imperii Gothici officia propria in Breviarium et Missale Mozarabicum non irrepsisse contendunt, sermonem esse de imperio Gothico, antequam Gothi ad fidem catholicam converterentur. Sed præterquam quod *jugum pessimum* potius Mahometanorum tyrannidem innuit, cum ante conversionem Gothorum gustus aliquis bonæ Latinitatis in Hispania remaneret, difficile est credere eo tempore tam incitos hymnos compositos fuisse. Aliæ mihi sunt rationes quibus censeo officia propria Gothica 9 Mozarabum tempore nonnullum accepisse incrementum, quas meliori loco exponam. Festum S. Agathæ indicatur in Calendario Gotho-Hispano Francisci de Pisa, præteritur vero in Orationali Gothico Veronensi.

15. Hymnis S. Agathæ antiquior elegantiorque est hymnus in festo SS. Justi et Pastoris martyrum die 6 Augusti :

O Dei perenne Verbum Patris ore proditum,
Orgauni qui imbecille admoves infantium, etc.

Hunc, sive Latinitatem, sive metri regulas spectes, jam Isidoriano ævo aut paulo antiquiori ascribere poteris. Blanchinus in not. ad Orationale Gothicum cum Tamayo in Martyrol. Hisp. huic hymnum Asturio episcopo Toletano, et primo Complutensi, cui corpora sanctorum martyrum divinitus revelata fuerant, adjudicat : idque satis veri simile Florezius censet tom. VII Hisp. sacr. p. g. 177. In officiis propriis Hispanicis novem strophæ ejusdem hymni recitantur ad vespertas a tertia strophæ : *Ecce Justus, ecce Pastor ambo juncti sanguine*, præmissa rubrica : *Hymnus B. Isidori* : quod in aliis non accidit, etiamsi petiti sint ex Breviario Isidoriano, sive Mozarabico. Dixi etiam cap. superiori lectiones eorumdem martyrum pro secundo nocturno extractas dici *ex lib. S. Isidori, et lib. S. Ildesonsi de Vir. illustr.* Certe non magnam auctoritatem in istiusmodi rubricis continuo ; sed neque ullam video rationem cur alteri potius quam Isidoro hymnum adjudicem : qui, ut dixi, ætatem Isidori redolere mihi videtur. Primus versus,

O Dei perenne Verbum Patris ore proditum,
Initium est etiam hymni in laudem S. Jacobi apostoli, qui in Breviario Isidoriano reperitur. Nonnullus versus hymni SS. Justi et Pastoris ad rationem cantus et metri in Hymnodia Hispanica reformavi.

16. Carmen quoddam astrologicum, quod incipit *Tu forte in luco*, etc., quale sit, et an sit Isidori, satis pro rei dignitate cap. 76 disserui. Eodem loco dixi de quodam compendio metrico libri de Natura rerum, quod S. Eugenio Toletano maliu ascribere. Sane primi, poematis versus de septem diebus Eugenii sunt, ut ex ejus operibus et ex nonnullis mss. Codicibus Vaticanis constat. In Codice tamen Palatino 930 titulus deletus est. Continet hic Codex plures virorum illustrium epistolas nondum editas ; et quamvis rubrica recentiori notatum sit, *pauca esse bona pleraque inutilia*, non inutiliter tamen excuderentur : adeoque nonnullis gratum, ut opinor, **I**0 faciam, si paulo diligentius Codicem describero. Est membranaceus in 4, caractere minuscule sæculi x circiter, mutilus initio : epistolæ sunt principum, episcoporum, abbatum, etc. Permiscetur versiculi, quorum aliqui videntur esse auctorum epistolarum, ut in prima :

Illius ob nomen, quem summum credimus omnes,
Da mihi, quod petii, teneas quo gaudia cæli.

Pag. 4 terg. ad imperatricem C. scribit Humbertus abbas. Pag. 5 epistola Bobbonis archiepiscopi Wormatiensis, ut ex aliis epistolis colligitur. Pag. 9 sine auctoris nomine profertur Juvenci versus :

.....Sed ille,

In ejus manibus ruralis pala tenetur,

Juvencus lib. 1, vers. 378, ait :

Illius et manibus ruralis pala tenetur.

17. Succedunt pag. 14 seqq. litteræ conviciosæ ad

A Karolum et Karoli ad Diethericum, etc. Agitur de Lothario, cui Carolus successit. Pag. 20 iuseruntur quidam versiculi ænigmati, quibus docetur, adhibita postmodum explicatione, quo pacto campanis sonitus clarior reddi potest. Sermo instituitur de quibusdam campanis Coloniensibus, pro quibus certa batelli mensura præseribitur. Pag. 41 epistola cleri Wormatiensis et Morguatiensi ad II (Illudovicum) imperatorem *tam piam quam sapientem contra Fredericum Wildensem*. Pag. 47 versiculi Eugenii Toletani de plagis Ægypti sine auctoris nomine : *Prima plaga Ægypti*, etc., lib. 1 carminum n. 20. Pag. 48 terg. inscriptio : *Incipiunt sententiæ philosophorum de omnibus rebus contra querulos sermocinandi*. Quædam proferam Ciceronis verba quæ in ejus operibus mihi non occurrunt. *Diffinitio Ciceronis, Nullæ sunt occultiores insidiæ quam hæ quæ latent in simulatione officii, ut in aliquo necessitudinis nomine. Nam cum qui palam est adversarius facile cavendo vitare potes ; et Trojanus equus idcirco fessellit, quia formam Minervæ mentitus est. Omnium communis est inimicus, qui est hostis suorum*. In fine sunt versus, quos jam indicavi, Eugenii Toletani de VII diebus, ubi vers. 2 legitur *splendifluus*, et vers. 6, *reptans hominesque sagaces* ; cætera respondent editis.

18 Quod si nonnullis carminibus quæ in vetustis Isidori Codicibus reperiuntur, locum inter appendices dare velimus, fortasse non indignum videbitur poemation, quod libros Etymologiarum præcedit in antiquissimo Regio-Vaticano Codice 1953 sæculi VII vel IX, post epistolas Isidori ad Braulionem et Braulionis ad Isidorum. Sunt versus in Deiparæ laudem, quique videri possint invocatio ad opus perficiendum, nisi si forte aliquantum obstat quod diverso quamvis veteri caractere sint exarati. Potius autem quam Isidoro ejusmodi versus Ildesonso adjudicaverim, cujus celeberrima est in beatam Virginem pietas, et cujus operum librum quartum *versibus prosaque concretum* fuisse, Julianus Toletanus in ejus Vita tradi lit. Exemplar hoc Etymologiarum collatum videtur cum alio, in quo Ildesonus post breve chronicon libro v in fine aliquid addiderit : nam caractere antiquo, non tamen primæ manus, legitur : *Colligitur omne tempus ab exordio mundi usque in præsentem gloriosi Recceswinthi annum x, qui est æra dclxvi, anni v dcccclvii. Residuum sextæ ætatis Deo soli cognitum est*. Hoc tempore Ildesonus Toletanæ sedi præerat, qui sicut librum Isidori de Vir. illustr. auxit, et ad sua tempora perduxit, ita etiam Historiam regum Gothorum continuasse dicitur.

19. In annotationibus V. C. Hernandezii ad Conspectum editionis a Zaccaria adumbratæ, quas cap. 42 protuli, observatur *Exhortationem penitendi*, a Breulio inter Isidori opera relatam, fere totam metricam esse. Recte id vir doctus animadvertit, si tamen *metrum* non propria significatione accipiamus, sed latiori, scilicet pro versibus politicis, in quibus prosædæ ratio non servatur. Nam in ea Exhortatione, quæ hactenus more solute orationis edita fuit, nullus est versus proprie metricus, sive recte

syllabarum quantitate constans. Versus in quibus A metri lex contemnitur rhythmi vocantur, non vulgari sensu quo *rhythmi* pro vocum consonantia accipitur, sed quatenus *rhythmus* numerum sonat: etenim syllabarum numerus, non quantitas attenditur. Politici etiam a Græcis dicuntur. Versus Exhortationis pœnitendi numerum syllabarum versus hexametri servant, ac similes sunt illis quibus Commodianus in suis instructionibus usus est, qui ita incipit:

Præfatio nostra viam erranti demonstrat,
Respectumque bonum; cum venerit seculi meta.

Simili modo Exhortatio pœnitendi distribuenda est:

Cur fluctuas, anima, mœrorum quassata procellis?
Usquequo multimoda cogitatione turbaris?
Meus confusa lædilla, itiuersis devia carpeus.

12 Atque ita porro opus exscribendum est, non, ut Breulius edidit, continuato textu veluti soluti sermonis.

20. Ex ms. Codice bibliothecæ S. Mauri Fossatensis, quondam regularis, hoc opusculum Nic. Faber transcribi curavit, inde Breulius acceptum edidit. Omissum fuit in editione recenti Matritensi Operum S. Isidori, uti plura alia a Breulio editioni regie Matritensi superaddita. Inscriptio apud Breulium est: *S. Isidori archiepiscopi Exhortatio pœnitendi cum consolatione et misericordia Dei ad animam futura judiciorum formidantem*. Nic. Antonius suspicatur ex *miseriordia*. Exemplar ms. nescio an aliud inveniatur, et an sit diversum ab eo quod in bibliotheca Tigurina suo tempore exstare Conradus Gesnerus in Bibliotheca sua affirmabat; nam hoc etiam Tigurino Codice tria vel quatuor hæc opuscula a Breulio simul edita comprehendebantur. Neminem video qui ante Hernandezium dubitaverit in hoc opus triaque alia quæ Breulius subiecit, scilicet *Lamentum pœnitentiæ*, *Oratio pro correptione vitæ*, *Oratio contra insidias diaboli*, genuini fetus sint Isidori. Nihil in his esse ait Oudinus quo Isidoro abjudicentur. Cellierius nihil ea quatuor opuscula continere affirmat quod Isidoro indignum sit. Nic. Antonius de Exhortatione pœnitendi: *Nec abhorret, inquit, ab stylo, et instituto, ac more nostri piissimi scriptoris*. Quod autem addit auctorem vernaculum libri, *Valerio de las historias*, luscripti, meminisse inter alia Isidori opera lib. vi de *Consolatione animarum*, id non ad Exhortationem pœnitendi ego refero, sed ad Synonyma.

21. Theophilus Spizelius huic atque aliis duobus sequentibus opusculis ex editione Breuliana locum dedit in systemate operum, quod inscripsit: *Selecta doctorum veterum scriptorumque ecclesiasticorum de vera sinceraque ad Deum conversione monumenta et documenta. Augustæ Vindelicorum 1685*. Præmisit autem *Exhortationem ad pœnitentiam*, sive orationem, *Deus omnium mirabilium*, etc., tum *Alphabetum pœnitentis* subjunxit, ac denique *Exhortationem*, quam dicit secundam, ad *pœnitentiam cum consolatione ad animam futura judiciorum formidantem*, quæ primo loco a Breulio statuitur. Prælatio Spizelii ad hæc tria Isidori opuscula ita se habet.

22. Quem post impensam profanis studiis plurimam operam illustrem valde sacræ metanoæ prosoletum egisse, atque a vanis ad sana studia conversum facem quasi litteratis sincere pœnitentibus prætulisse, decima institutionis nostræ sectione ostendimus, eundem nunc sistemus Isidorum, 13 insigni præclaroque pœnitentiæ præconio maxime conspicuum; percepturi, quanto pietatis fervore devios a vitutiis Christianæ semita mœtales ad pœnitentiæ studia proprio suo exemplo sit exhortatus, atque ad vitæ morumque corruptissimorum emendationem excitavit. Singularem autem observationem meretur, quod morti vicinus Isidorus Hispalensis ad doctoris Hippo-nensis exemplum antiquam illam suam contubernalem pœnitentiæm advocaverit, in cujus veluti manu sinu- que moreretur; testem laudabilius Redemptum clericum, qui obitum beati Isidori recensendum duxit, atque novissima ejus acta dictaque commemoranda: Expandens, etc. Confer Constantini Cajetani trigam SS. episcoporum, etc.

23. *Vana studia* quod vocat Spizelius, in quæ olim Isidorus incubuerat, probare nolum, nisi intelligat profana, ex quibus tamen non levis utilitas in sacras disciplinas redundat. In exhortatione pœnitenti Hernandezius *alienam ab Isidoro existimat mentionem Cypriani magi, postea sacerdotis et martyris, quem non commemorant ulla Hispaniæ Sanctoralia*. Verba Exhortationis sunt: *Sicæe Sarius, Cyprianus ex mago sacerdos et martyr*. Suspicitur Hernandezius legendum, *Sicque Syrus Cyprianus*, et cur *Sarius* vel *Syrus* ab auctore Cyprianus credatur, ad Bollandianos die 26 Septembris lectorem delegat. Eo loco Bollandiani num. 75 et seqq. ostendunt S. Cyprianum, qui prius magus fuit, non ex patria urbe Antiochia Syriæ fuisse, sed altera synonyma civitate, et forte Antiochia Pisidiæ metropoli. Sane rhythmus non constaret, si legeretur *Sarius*: cum *Syrus* stare poterit. Sed ego censeo legendum, *Sicque Cyprianus ex mago sacerdos et martyr*, rejecto nomine *Sarius* ad marginem, ubi hæc nota nunc legitur, *De eo tomo V de Sanctis, die 26 Septembris*, sine nomine auctoris, qui de Cypriano agit eo tomo V. Breulius igitur ad marginem scripsit *Sarius de eo tom. V de Sanctis, die 26 Septembris*, et ex margine litterarum compositor nomine *Sarius* imprudenter in textum intrusit. Omnia mirum in modum respondent: *Sarius* ad diem 26 Septembris tom. V de probatis sanctorum Historiis ex Metaphraste profert Vitam et martyrium SS. Cypriani et Justinæ; ubi advertit in eo lapsum videri Metaphrastem, quod hunc Cyprianum Carthaginis episcopum dicit.

24. Nihil vero est causæ cur mentionem Cypriani primum magi, deinde episcopi et martyris, Isidoro indignam existimemus. Cur Isidorus credere non potuit quod viri doctissimi, antiquiores eo, Gregorius Nazianzenus et Prudentius, quem ab Isidoro lectum 14 constat, aperte affirmarunt, et Metaphrastes aliique deinde tradiderunt? Plura dixi in comment. ad hymn. 13 Perist., quæ nunc repetere non vacat, cur potius gravissimis auctoribus magicas ante conversionem Cypriani episcopi artes asserentibus credendum sit, quam recentioribus aliis, quatuorvis criticis, argumento neganti in hæc questionibus.

25. Ex Codice etiam ms. bibliothecae S. Mauri A Fossatensis Breulius vulgavit *Lamentum poenitentiae duplici alphabeto editum*, exceptis tribus litteris, id est A, B et N, in quibus aliquantis versibus multiplicatur, ubi exorat pro indulgentia peccatorum. *Metricum opus*, ait Nic. Antonius (*rhythmicum mallem*), *more otiosis quae sonum tantum, non strictas prosodiae leges observabat*. Versus retinent syllabarum numerum qui trochaicus proprius est, neglecta quantitate.

Audi, Christe, tristem fletum amarumque cantum,
Quod percussus et contritus modulatur spiritus.
Cerne lacrymarum fluxus, et ausculta gemitus.

Hæc est prima stropha, atque ita procedunt aliae numero 110.

26. Hoc ipsum carmen, sed mutilum, et sexaginta duas tantum strophas continens, exstat in Vita Isidori, auctore Canonico quodam Legionensi, vulgo Luca Tudensi existimato, a Bollandianis editam. Auctor Vitæ ita præfatur, ut Nic. Antonius, qui ad Bollandianos exemplum ejus Vitæ misit, refert in bibliotheca: « Scripsit postquam edidit alphabetum rudium, alphabetum verbalium, alphabetum theologiarum distinctionum, atque alphabetum librorum, oratione finem faciens, orationis: scripsit alphabetum futurorum plangens Gothicas gentis errores, simul eversionem, in quo quotidie Domino psalabat: quod in hoc opere duximus annotandum. Incipit alphabetum orationis ad tentamenta repellenda adversarii, et Dei gratiam promerendam, editum a sanctæ recordationis Isidoro Hispalensis Ecclesiæ archiepiscopo. » Ex quo titulo fortasse emendari poterunt verba superiora: *oratione finem faciens; scripsit orationis alphabetum*, vel, ut interpungunt Bollandiani, *oratione finem faciens, orationis scripsit alphabetum*. Ambrosius Morales lib. XII, cap. 21, in libro ms. collegii Complutensis se hoc carmen legisse testatur: Bayronius duplici exemplo in bibliotheca Escorialensi illud reperiit affirmat. Miratur Nic. Antonius ejusmodi alphabetum desiderari in editione 15 regis Matritensis. Mirandum nunc magis est desiderari in editione recenti Matritensi. Monet editor in prologo non fuisse sacre editioni insertum, quod sero admonitus fuerit exstare in Actis Sanctorum? Sed cujus negligentis fuisse dicam, quod neque ipsam Nic. Antonium legerit, neque editionem Breullianam, minime quidem raram, præ oculis habuerit?

27. Contra Alphabetum poenitentiae Hernandezius nihil obijcit: nihilominus cum *Exhortatione poenitendi et duabus sequentibus orationibus* ad apocrypha illud rejicit. Est tamen peculiaris ratio cur hoc Alphabetum Isidoro adjudicaretur; nam in multis mss. illud exstare constat; auctor Vitæ Isidoro acribit; et longe ante Sigebertus inter alia Isidori opera recensuit: *Lamentum poenitentis, distinctum alphabeto, addita oratione*; ex quo, ut puto, Trithemius designavit, *Lamentum poenitentis, lib. 1*. Auctor Vitæ S. Isidori aserit in hoc alphabeto orationis Isidorum plangens futuros gentis Gothicæ errores eversionemque. Fortasse respexit ad hæc verba:

Aggravas' manum plage super me validius,
Carnem dira flagellorum ultione conterens,
Cæle, ferro, sorde, peste, leonibrarum carcere.

Verum ejusmodi orationes, sive carmine sive prosa pro poenitentium usu confectas, plerumque et peccata omnia quæ homines solent committere, et pœnas quas Deus solet infligere, comprehendebant, ut ab omnibus promiscue recitarentur; quia necesse sit ad prophetiam aliquam de gentis Gothicæ eversione confligere. Auctor certe antiquus, doctus et pius est; neque video cur ab Isidoro recedendum sit. In ultima stropha ipse auctor carmen *Alphabetum* nominavit:

Gloriam jam vigil canam Alphabetum fluens.

28. De reliquis autem Alphabetis, quæ auctor Vita commemorat, nihil aliunde expiscari potuimus. Nic. Antonius in Bibliotheca veteri primum vocat *Alphabetum rudium*; sed cum opus id posthumum fuerit, fortasse aliquando accidit ut ejus verba minus bene ab editore fuerint intellecta. Nam Bollandiani ex exemplo quod Nic. Antonius ad eos misit ita referunt: *Scriptis postquam edidit Alphabetum Papiæ judicum, Alphabetum verbalium*, etc., et in nota subjiciunt: *An Patriæ? Nicolaus Antonius annotat mendam hoc emendari non posse, quod indicat Alphabeti nullus meminerit*. Fabricius 16 in Bibl. med. conjicit legendam, *Alphabetum patronymicorum*. Cum auctor Vitæ conjungat hæc Alphabeta, innuere videtur omnia similiter carmine aut rhythmo fuisse composita. Alioquin possemus suspicari sub his titulis latere vocabula nominum per Alphabetum distincta, quæ libro x Etymologiarum comprehenduntur, et librum Differentiarum, quo differentia verborum alphabetico ordine explicatur, aut glossarium Isidori nomine jam olim insigne. Et decimus quidem liber Etymologiarum fortasse seorsum etiam prodit: quod de illis pariter sive libris, sive titulis julice, ex quibus vel in compendium redactis, vel nihil omnino malatis opus Etymologiarum magna ex parte coaluit. Alphabeti titulo opus anonymum exstat in Codice Regio-Vaticano 164 membr. in-8: *Alphabetum narrationum ad vitam recte informandam conducentium*. Pezirus præf. ad tom. 1 Thesaur. Ancecl., num. 12, recenset ex bibliotheca Mellicensi *Alphabetarium divini amoris Nicolai Kempli de Argentina, Carthusiani*.

29. Ab Alphabeto poenitentis sejungere non licet orationem quam ex prædicto ms. Breullius edidit, sic inscriptam: *Incipit oratio sancti Isidori archiepiscopi pro correptione vitæ ad fenda semper peccata*. Eam cum *Lamento poenitentis* Sigebertus conjunxit: *Lamentum poenitentis, distinctum alphabeto, addita oratione*. Imo auctor ipse initio sic refert: *Idcirco consurgens ad te lamentationum clamoribus, prece multifaria pietatis tuæ pulsans auditus, per alphabetum quod præmissi, singulas ejus litteras rigans (forte rigari) sumine lacrymarum*. Duo argumenta Hernandezius profert ut hæc oratio Isidoro non ascribatur, primum quod auctor vulgata versione sacre Scripturæ utitur, quam sæculo vii non versabant nec sancti Patres, neque interpretes Hispani. Alterum, quod ex Isidori lib. vi Etymologiarum, cap. ult., et lib. ii Sentent.,

cap. 13, desumpta sunt quæ de pœnitentia et satisfactione in ea oratione dicuntur.

30. Ad versionem Latinam biblicorum quod attinet, minime est mirandum si quando Isidorus aliter verba sacrae Scripturae proferat quam in Gothicis Bibliis leguntur: cum enim in aliorum Patrum scriptis in primis versatus esset, et plerumque aliorum verbis magis quam suis loqueretur, consequens est ut loca sacrae Scripturae quæ ab eo allegantur, non debeant semper ad versionem quæ in Bibliis Gothicis exstat referri. Rem acutè tetigit vir doctus Mariana 17 in not. ad lib. 1 contra Judæos, cap. 2: «Hoc Isidori Psalterium, quo Mozarabes utuntur, nos deinde Hispanicum Romani et Gallici comparatione vocabimus. Ex his omnibus Psalteriis toto hoc opere ab Isidoro testimonia adducuntur, prout commodius erat aut promptius memoria suggerebat. Sed et reliquis divinarum Scripturarum libris promiscue Hieronymi versione et antiqua Vulgata Latina editione utitur: utraque enim ejus ætate circumferebatur, ut Gregorius docet initio Moralium: et ipsemet Isidorus indicat lib. vi Etymol. cap. 4.... Sæpe etiam, ut hoc loco fecit, ex variis interpretationibus unum testimonium contexit.»

31. Imbecillum ergo argumentum est quod ex verbis sacrae Scripturae in Oratione allegatis petitur ad ostendendum eam Isidori non esse. Neque tamen intelligo cur Hernandezius neget sæculo vii in usu fuisse apud Hispanos versionem Bibliorum vulgatam. Quam enim aliam versionem Biblia Gothica exhibent, excepto psalterio, quod cum psalterio basilicæ S. Petri congruit, nisi versionem ipsam S. Hieronymi, quæ in nostra Vulgata agnoscitur? Sunt quidem nonnullæ discrepantia inter Biblia Gothica et versionem, qualem nunc habemus, Vulgatam: sed ex exemplarium diversitate hoc discrimen petendum est, vel etiam ex eo quod Isidorus, ut nonnullis placet, versionem, quæ in Bibliis Gothicis exstat, recognovit: quod tamen minus certum patet. Sed de Bibliis Gothicis alibi uberius erit agendum. Nunc tantum adverto, in Oratione pro correptione vitæ nonnulla esse Scripturae sacrae loca, quæ ex Bibliis Gothicis desumpta sunt, ut ex Jerem. cap. ii, vers. 23, *cursor levit explicans vias tuas*. Ita Oratio et Biblia Gothica: *Vulgata: vias suas*. Neque Sabatierius ex veteri Italica aut ex Patribus proferit lectionem quæ in Bibliis Gothicis et in Oratione exstat. Non dubito quin plura hujusmodi occurrant Biblia ipsa Gothica, quæ Toleti asservantur, cum Oratione conferenti. Multa enim sunt in Oratione quæ a nostræ Vulgatæ lectione aperte discrepant.

32. Quod autem in Oratione quædam sint quæ ex libris Etymologiarum et Sententiarum petita possint videri (id enim alterum erat Hernandezii argumentum), parum obesse debet; nam jam sæpe monui, neque monere sæpius me pigebit, Isidoro hanc fuisse scribendi rationem, ut non minus ex suis quam ex aliorum scriptis compilaret quæ ad rem opportuna essent. Id et alios plerosque 18 Patres, præsertim

A sequioris ætatis, fecisse constat, et nisi in Isidoro pro certo ponimus, fere omnia ejus opera facile indobium revocare poterimus.

33. Subdidit Breulius *Orationem diri Isidori contra insidias diaboli*, quæ brevis est, et vel pro ipso Alphabeto pœnitentis composita fuit, vel pro alio Alphabeto ex iis quæ intercederunt, vel fortasse pro Exhortatione pœnitendi, quæ versibus etiam rhythmicis seu politicis constat, ut vidimus. Hernandezius nihil peculiare contra hanc orationem proferit: sed inculcat ejusdem incerti auctoris esse atque orationem de correptione vitæ. Rectius pronuntiat orationem a Constantino Cajetano divulgatam non differre a capite sive sectione ultima libri 1 Synonymorum. Cajetanus inscripsit: *Oratio, vel confessio B. Isidori episcopi et doctoris*. Notam hanc subjecit: *Hanc a S. Isidoro Hispalensi episcopo confectam orationem præterquam quod ex ms. perantiquo Codice bibliothecæ nostri cœnobii Sublacensis nos exscripsisse meminimus, nihil aliud de ea habemus animadversione dignum*. At cum ipse Canisium Possevinumque reprehendat, quod librum de Conversis in libris Sententiarum Isidori contineri non adverterint, excusatione caret, quod hanc suam Orationem in libris Synonymorum non detexerit. Edita postea fuit a Tamayo de Salazar in Martyr. Hisp. ad diem 4 Aprilis: et ex bibliotheca Florentina S. Marci indicatur a Bandinio tom. IV Cod. Latin. plut. 49, Codice 10 membr. in-8 sæculi xiii, qui olim fuit ad usum Fr. Antonii Bindi ordinis Minorum, in quo sunt Gregorii Magni et aliorum quædam, et pag. 361 *B. Isidori oratio: Incipit, Succurre mihi, et desinit, Trinitas sancta, etc.*, ut apud Cajetanum.

34. Quasdam Isidori orationes, quarum alii non meminerunt, Alcuinus descripsit in opere cui titulus: *Officia per serias, seu psalmi secundum dies hebdomadæ singulos, quibus in ecclesia cantantur, dispositi, cum orationibus, hymnis, confessionibus, et litanis*. Feria 5 est *Oratio Isidori pro omnibus Christianis: Pie exaudibilis, Domine Deus, etc.* Sabbato: *Oratio sancti Isidori: Beatissimi servi illi quos, cum venerit Dominus, invenerit vigilantes. Beata vigilia, etc.* Post litanias inter alias orationes *Oratio sancti Isidori: Tu, Domine, verus doctor, et præstitor, advocatus et iudex, etc. Item ejusdem: Quo fetu mala mea flere incipiam, quibus lacrymis facinora mea lugeam! etc.* Illico, *Oratio sancti Isidori: Succurre mihi, Deus meus, 19 antequam mors veniat, etc.* Hæ duæ orationes ex Synonymorum libris excerptæ sunt, sed non omnino iisdem continentibus verbis; ac fortasse Isidorus ipse eas in Officia ecclesiastica retulit. Alioquin Alcuinus orationes proferit ex aliis etiam Patrum operibus a se collectas: atque hac ratione ex Isidoro quoque potuit orationes conficere, quamvis libros ecclesiasticos Hispaniæ non viderit. Oratio *Succurre mihi, Deus meus, antequam mors veniat*, ex lib. 1 Synonymorum versus finem deprompta, brevior est apud Alcuinum quam apud Constantinum Cajetanum, qui eam edidit nomine *Orationis, vel Confessionis beati Isidori*, ut modo dicebam.

CAPUT LXXXII.

Operu quædam Isidori nomine edita, de quibus an ejus sint dubitatur. Nonnulla ex Isidori Synonymis contexta. Libri de norma vivendi et de contemptu mundi. Collectum de lacrymis, sive opusculum de Institutione bonæ vitæ. Speculum humanitatis, sive Modus recte vivendi.

1. Cum multa opera aliis etiam Patribus sive exscriptorum negligentia, sive hominum perversitate, sive pio quorundam scriptorum, qui ipsi late e voluerunt, studio, sive denique casu imputata sint, quæ vere eorum non sunt, nihil mirum esse debet si Isidori quoque nomine, cujus fama medio ævo late percrebrescebat, plura opuscula in vulgus sparsa fuerint. In hoc numero reponi possunt excerpta quædam, sive opuscula ex Isidori libris consarcinata, quamvis, ut sæpe inui, nequaquam ab Isidori ingenio et more alienum puto, quod suas ipse scriptiones pro temporum ratione vario modo contexeret, ac diversis titulis reformaret. De Synonymis cap. 70 disputatum fuit: ex eo veluti fonte multi rivuli emanarunt.

2. Margarinus de la Bigue edidit opusculum *de Norma vivendi* ex ms. Codice bibliothecæ S. Victoris ad muros Parisienses. In exemplari meo editionis Bignæanæ nota ms. est huic librum *de Norma vivendi* videri esse partem posteriorem, sive secundum librum operis Synonymorum. Verum Synonyma, quamvis in editione Bignæana in duos libros distincta non sint, tamen etiam in 20 ea editione duos, quos alii distinguunt, libros sub uno titulo complectuntur: et *Norma vivendi* ex ipso Synonymorum opere excerpta est, non ita disposita, ut distinctus ejusdem operis liber censi possit. Putabat Bignæus se primum hoc opusculum edere; sed longe ante prodierat.

3. In volumine Vaticano Esitorum 6963 in-4 plura sunt opuscula simul compacta, et quæ eodem circiter tempore impressa typis videntur. Primum est Francisci Mataratii Perusini *de componendis Versibus hexametro et pentametro opusculum*: Venetiis 1468. Deinde Jacobi Publicii *de Arte oratoria. Item ars memoriæ cum figuris. Sequitur traditio morum, venustatem complectens*:

Moribus, et vita quisquis vult esse facetus,
Intente videatque legat præsentia lætus.

Subjicitur interpretatio germanica. Hoc exordium, nisi fallor, alicubi appositum poemati leonino, quod Faceto tribuitur, ansam præstitit fingendi poetam Facetum nuncupatum; quia scilicet a nonnullis poema ipsum Facetus dicitur ab ultimo verbo primi versus. Succedit *Tractatus Synonymorum Isidori de vitæ præsentis regimine, non tam jucundus quam utilis. Capitulum 1 de Norma vivendi. Age, fili, ut oportet*, etc. Desinit, *ne bonum, quod accepisti, despicias*. Sunt capita 16, totidem atque in editione Bignæana; sed in hac aliter sunt divisa et desunt tituli. Caput 11 in veteri editione est *de doctrinatione*. Hæc antiqua editio iisdem characteribus et simili charta est atque alia quæ in eodem volumine se-

A quuntur, scilicet *Historia de spiritu quodam conjurato per priorem Fratrum Prædicatorum* (anno 1423, in civitate Allecti), et Lucius Florus, quem in sine impressisse dicitur Conradus Gallicus in oppido Lipzensi 1487. Eodem volumine compacta est curiosa *Epistola de miseria curatorum, sive plebanorum*. Incipit: *Secutum est semper*, etc., *amantissime Joannes*, etc. Recensentur diaboli, qui parochos vexare solent: *Primus diabolus inter omnes est ipse collator*, etc. *Tertius diabolus est coca tua domina*, etc., *quæ nisi ab omnibus esset despecta meretrix, nullatenus domus tuæ fuisset facta dispensatrix*, etc.

4. Breulius ex Bignæana editione sumpsit opusculum *de Norma vivendi*, cui hoc breve monitum præmisit: *Isidorus de norma vivendi. Hæc norma vivendi ex Isidori Synonymis, ac libro de contemptu mundi hinc inde majore ex parte excerpta, potius quemdam consarcinatorem habet auctorem quam Isidorum. Neque enim credibile est tantum virum crambem bis coctam nobis opponere unquam s'auisse*. Ubi fortasse legendum erit *apponere*. Sed, ut dixi, non ita efficax est hæc ratio, ut quibusdam forte videtur. Etsi enim verum est normam vivendi excerptam esse ex Synonymis, ut consentiunt Cellierius, Bellarminus, Dupinius, Caveus, Placcius et alii, tamen dubitari adhuc potest an ab ipso Isido excerpta fuerit. Eam exstare in bibliotheca Escorialensi lit. M, plut. 3, n. 3, testatur Bayerius. Omnia nihilominus fuit in utraque Matritensi editione. Diversum quoddam exemplar ego edam ex Codice Borgiano, de quo cap. 107, num. 31.

5. Plura eodem aut simili titulo sunt opuscula, quæ aliis auctoribus ascribuntur. In Codice Vaticano-Palatino 327 est S. Bernardi formula honestæ vitæ: *Petis a me, frater*. Ibidem alia anonyma: *Lilectionem tuam*; quæ rursus recurrit in Codice Palatino 399. In Codice vero Palatino 386 exstat S. Augustini tractatus brevis *De honestate vitæ religiosæ, Petis a me, frater*. In Codice Regio-Vaticano 444 S. Bernardi formula honeste vivendi: *Si quis*. In Codice Vaticano Ottoboniano 56 sermo S. Bernardi, *De moribus et honestate vitæ. Peiisti a me*. In Codice Chisiano Sententiarum Isidori est etiam Bernardi formula honestæ vitæ; sed notatum est auctorem esse Bernardum Silvestrum, cujus pariter est epistola de re familiari bene administranda inter Opera S. Bernardi. Bernardus cognomento Silvester idem est ac Bernardus Carnotensis sæculi XII scriptor, cui Fabricius tribuit quidem epistolam ad Raimundum Castri Ambrosii de modo rei familiaris utilius gubernandæ, non vero formulam honestæ vitæ. Nonnulli etiam hoc titulo donant excerptum ex epistola S. Hieronymi ad Nepotianum.

6. Alia est formula honestæ vitæ, quæ Senecæ tribuitur in Codice Vaticano 993, et in alio pariter Vaticano 1783. Sed re vera est S. Martini Duniensis, sive Bracarenis, cui ascribitur in Codice Vaticano pergam. 634. *Martini episcopi de quatuor virtutibus cardinalibus liber unus, qui formula vitæ honestæ in-*

scribitur, deque earum excessibus, id est vitis, cujus A prologus ad Mironem regem: *Gloriosissimo*, etc. *Non ignoro*, etc. Consonat Codex Vaticanus chartaceus 53.0, et Ottobonianus 1354, in quibus etiam est prologus ad Mironem regem. Edita fuit post alios a Florezio tom. XV Hisp. sacr. Non dissimilis est inscriptio, de *Institutione bonæ*, sive, 22 ut alii habent, *novæ vitæ*, quæ alteri opusculo ex Isidorianis excerpto tribuitur, ut paulo post dicam.

7. Prodiit etiam in editione Bignæana *sancti Isidori de contemptu mundi libellus aureus*; recognitore, ut in Operum indice notatur, Huberto Schuttepenteo, Canonico Lovaniensi. Opusculum in sua editione Breulius admisit, hoc præfixo monito: *In hoc libello multa repetuntur, quæ prius in libris Synonymorum, seu Soliloquiorum iisdem fere verbis prædicta sunt: B quorum quidem nonnulla, ut per otium licuit, annotabimus. Denique eosdem habet interlocutores, hominem et rationem, ut addubitem num ab alio collectus fuerit. Præfatio est, Venit ad manus meas quidam liber Ciceronis, cujus forma, etc.*, quæ verbis nonnihil mutatis ante Synonyma in editione Matritensi legitur, ut capite 70 dixi, ubi de opinione etiam Breulii verba feci, qui Consolationem Ciceronis indicari existimat. Hic de Contemptu mundi libellus in utraque editione Matritensi prætermisus fuit.

8. Vidi Venetam hujus libelli editionem cum aliis opusculis. 1. *Joannis Gersonis, cancellarii Parisiensis doctorique celeberrimi, de Imitatione Christi, et de Sacramento altaris, Venetiis, 1555, in-16.* Quod a plerisque aliis Thomæ a Kempis adjudicatur. 2. *D. Leonis papæ de conflictu vitiorum atque virtutum libellus: Apostolica vox clamat, etc.*, qui Isidoro quoque nostro a nonnullis tribuitur, ut cap. 84 dicam. 3. *S. Isidori de contemptu mundi libellus aureus: Venit ad manus meas quidam liber, cujus forma, etc.* Deest Ciceronis. Desinit cum Breulio: *donum sanctum acceptum retine.* Sequitur aliud opus de *Contemptu mundi, sive de miseria conditionis humanæ, Innocentio papa III auctore.* Aliam editionem libelli Isidoriani Venetam, anni 1523, in-8, laudat Fabricius in *Bibl. mel.*, qui Breulii sententiam de Consolatione Ciceronis in prologo indicatam sequitur.

9. Nic. Antonius censet opus Isidorianum de *Contemptu mundi* idem esse cum Synonymis, aliquantulum licet varians, ut fere sunt quæcumque ex antiquis ad nos pervenerunt. Sed potius est compendium, aut excerptum ex Synonymis, ita tamen ut nonnunquam quædam novæ sententiæ interserantur, aliquando eadem Synonymorum verba longo contextu repetantur.

10. Inscriptio de *Contemptu mundi* in aliis etiam operibus vetus 23 est, et a multis usurpata. Isidorus cap. 41 de *Vir. illustr. fratrem suum Leandrum edidisse refert unum ad Florentinam sororem de institutione virginum, et contemptu mundi libellum.* In Codice Vaticano 3499 est opus Eucherii Lugdunensis episcopi de *Contemptu mundi et sæcularis philosophiæ ad Valerianum propinquum suum: Bene allegantur, etc.* In alio Vaticano 4257 Bernardus, de *Contemptu*

Mundi: Mundus, etc. In alio Vaticano 1009 indicatur fragmentum Senecæ de *Contemptu mundi: Licet gremium terræ, etc.*, quod fortasse spectat ad formulam honestæ vitæ Martini Dumiensis. Codex Palatinus 195 exhibet sermonem S. Augustini de *Contemptu mundi: Audite, fratres, etc.* Alius est sermo de *Contemptu mundi* sine auctoris nomine in Codice Regio-Vaticano 261. *Videte, quomodo caute ambulatis, etc.* Liber Augustini spurius de *Contemptu mundi* tom. IX editionis Lovaniensis est sermo laudatus, *Audite, fratres, etc.*, qui in editione Martiurorum inter appendices voluminis VI relatus fuit. Barthius lib. LV *Advers.*, cap. 5, verba quædam profert ex Rogerii nomine in scripto libro, de *Contemptu mundi.*

11. Pœmata etiam hoc titulo insignita existant. B Codex Ottobonianus 3325 refert Carmen de *Contemptu mundi, Utilis est, etc.*, auctore Fr. Bernardo ordinis Minorum. Codex chartaceus est sæculi XV, in quo sunt etiam Ovidii nomine carmen de *Speculo medicina: Nil tibi;* comœdia Plauti, sive liber *Birrixæ* (forte *Byrrixæ*, quod est servi nomen in Terentii *Andria*). *Græcorum studia, et Æsopiæ fabulæ versibus, Ut juvet, et prosit, etc.*, quas in Codice etiam Urbinate 352 existare monui in Prologom. ad *Dracontium* num. 70, ubi observavi Labbeum has fabulas, quas nondum editas existimabat, in animo habuisse typis vulgare. Sed multo ante prodierant, ac plures earum ediciones Fabricius indicat in *Biblioth. Lat. vet. lib. II, cap. 3, num. 1, in not.*, ubi advertit auctorem ab aliis Accium, ab aliis Salonem, C ab aliis Romulum seu Romalium, ab aliis Bernardum vocari.

12. Bernardus ordinis Minorum auctor carminis de *Contemptu mundi* diversus est a Bernardo Morlanensi, seu Morlacensi, aut Morlavensi Cluniacensi, qui anno circiter 1130 libros tres de *Contemptu mundi* carmine dactylico leonino scripsit, scripsit typis recessos. In Codicibus Vat. 5158 et 5161 est carmen *Contemptus mundi* inscriptum: *Chartula nostra tibi, etc.*, sine auctoris nomine.

13. Auctores qui in celebri controversia de auctore libri de *Contemptu mundi* et *Imitatione Christi* aut pro Thoma a Kempis, aut pro Joanne Gersen Benedictino, aut pro Joanne Gerson, aut pro aliis scripserunt, accurate Fabricius in *Bibl. med. verbo Kempis Thomas* recensuit. In Codice Palatino 414 papyraceo inscribitur: *Thomas de Kempis de Imitatione Christi et Contemptu vanitatum mundi.* In Palatino 719 Anonymi, de *Imitatione (Christi) et contemptu omnium vanitatum mundi: Qui sequitur me, imperfectum opus in fine.* Codex Ottobonianus 530 continet *Excerpta ex Joanne Gerson*, aliisque in privatam usum: *Qui sequitur me, etc.*, quod est initium ejusdem libelli. Codex est etiam chartaceus. In alio Ottoboniano recentioris ætatis num. 3155 est Anonymi *Conjectura de libris de imitatione Christi eorumque auctoribus*, et in alio pariter Ottoboniano 3164 *Constantini Cajetani Apologia pro Joanne Gersen abbate Vercellensæ adversus Rowseydum: quæ nescio an aliquantulum ab edita discrepet.* In *Conata*

chronico-historico Papebrochii ad seriem Romanor. pontific. dissertatio 45 est, *An Petrus de Corbaria credi possit habere partem in libris de Imitatione Christi controversis inter Joannem Gerson et Thomam a Kempis.*

14. Libellum de Contemptu mundi Isidori nomine vulgatum inter genuina ejus opera Zaccaria reponerat; cum tamen opuscula de Norma vivendi et de institutione bonæ vitæ, quæ perinde ex Synonymis prodeunt, ad spuria rejiceret. Ex Codice Veronensi sæculi xv, quem cap. 43, n. 55, descripsi, typis committere constituerat libellum de Institutione bonæ vitæ, quem nondum editum putabat. Sed jam eum magna ex parte publici juris fecerat Tamayus de Salazar in Martyr. Hisp. die 25 Februarii, pag. 252, qui inscripsit, *Collectum de lacrymis, sive de Institutione novæ vitæ.* Existimat fragmentum esse epistolæ, et S. Isidoro Hispalensi falso tribui. In meo, inquit, Ms., ubi hæc recitatur epistola, litteris Gothicis exarata, hoc invenitur titulo : *Tractatus S. Isidori Hispalensis de institutione novæ vitæ; et in margine eisdem litteris iste : Alti hanc epistolam tribuunt S. Valerio abbati Virgiteni, quam ad Justum presbyterum scriptam autumant, quod est verius.* Desinit, *adimplensque legis verbis vitam æternam assequeris.* Omittit alia quæ in Mss. nostris adduntur, et quædam ex superioribus, et in multis nonnihil discrepat. Opinione Tamayi, S. Valerio institutionem novæ vitæ adjucantis, secutus est Guilielmus Cave ad annum 680.

15. In Codicibus mss., in quibus alia Valerii Bergidensis, sive, ut Tamayus scribit, Virgitenis opera exstant, Florezius, qui ea tom. XVI Hisp. sacr. edidit, epistolam de Institutione novæ vitæ, Valerio a Tamayo ascriptam, non reperit, eamque a Valerii stylo abhorreere censet. Sane cum ex Isidori Synonymis opusculum excerptum sit, non aliter Valerio tribui potest, nisi tanquam excerptori, aut consarcinatori. Bayerius in not. ad bibl. vet. anceps hac in re est. In not. ad num. 216 lib. v primum ait, in duobus Codicibus Escorialensibus reperiri *Isidori Collectum de lacrymis*, diversum, ut ipsi videtur, ab aliis affinis argumenti opusculis; quod incipit : *Dilecte fili, dilige lacrymas, noli differre eas.* Desinit : *Vide, quisquis hæc legoris, ne quod legendo respicis, vivendo contemnas :* quod et ipsum eodem initio, ac fine, ac sub titulo, *Collectum S. Isidori*, exstare monet in Bibliotheca monasterii Alcobacensis, ut apparet ex Catalogo Olisipone 1775 edito, a Tamayo S. Valerio tributum. Rursus in eadem nota addit, nonnullos Isidoro ascribere epistolam, sive tractatum, *De institutione novæ vitæ :* quæ potius S. Valerii Montensis, seu Bergidensis, creditur. Idem argumentum in not. ad n. 370 lib. v retractat, ubi advertit idem esse initium Institutionis novæ vitæ apud Tamayum, et Collecti de lacrymis, sed fortasse diversa esse opuscula, quamvis ab eodem fonte de-cendant : tandem ex utriusque collatione colligit, *Collectum de lacrymis*, in duobus mss. Escorialensibus exstans, longe uberius esse, ac duplo minimum auctius præ tractatu de novæ vitæ Institutione, a Tamayo edito.

16. Res ita se habet : sive opusculum inscribatur *Collectum de lacrymis*, sive de *Institutione novæ vitæ*, aut, ut in Codice Veronensi, *bonæ*, sive alio modo, ut de Vaticanis Codicibus mox dicam, idem est excerptum ex libris Synonymorum, partim etiam ex libris de norma vivendi, et de contemptu mundi. *Collectum de lacrymis* dicitur ex initio, quo mentio fit de lacrymis : *Dilecte fili, dilige lacrymas.* Hoc initium petitum est ex capite, *De lugendis semper peccatis*, aut in aliis editionibus, *de Humilitate.* Alius titulus est *de Institutione bonæ vitæ*, ea ratione qua simile aliud opusculum *de norma vivendi* inscribitur. Cap. 44, n. 29, Codicem Florent. S. Marci de Ortu et Obitu Patrum recensui, quo exstat epistola beati Ambrosii episcopi 26 ad quemdam suum discipulum de Moribus et honestate vitæ eodem initio : *Dilecte fili, dilige lacrymas :* quod non debito quin idem sit atque opusculum nostrum de Institutione bonæ vitæ : nam et alibi etiam aliquem Isidori librum in mss. Ambrosio ascriptum reperi, et in Codice Palatino Vaticano 832 sub epistolæ titulo *de Moribus et honesta vita* libellus hic de institutione bonæ vitæ : aliquantulum contractus beato Ambrosio archiepiscopo ascribitur eodem initio : *Dilecte fili, dilige lacrymas*, etc. Desinit : *Vide, quisquis hic (forte hæc) legis, ne quod legendo respicis, vivendo contemnas.* Codex Vaticanus 331, sæculi xiv circiter pergam., p. 217, sine titulo exhibet hunc libellum : *Dilecte fili, dilige lacrymas*, etc. Desinit *Ex reverentia enim amor procedit.* In indice operum manu eadem, sive ejusdem temporis exprimitur hæc inscriptio : *Synonyma beati Isidori Hispalensis episcopi.* Congruentior est inscriptio in Codice Vaticano Palatino 327 chartaceo, de quo cap. 103, pag. 148 : *Incipiunt flores beati Isidori : Dilecte fili, dilige lacrymas, noli differre eas*, etc. Desinit *aut justificatur, aut damnatur. Expliciant quædam Excerpta, sive flores beati Isidori.*

17. Hæc est causa cur etiamsi idem sit ubique initium opusculi, finis tamen diversus est in exemplaribus fere omnibus : quia in excerpto transcribendo facile alius plura, alius pauciora seligit. Cum autem idem sit initium in omnibus, consentaneum est suspicari, antiquum ac fortasse Isidorianum tempore esse hoc opusculum, quod per manus librariorum eas varietates acceperit, quas in mss. Codicibus observamus. Verba, quæ ex mss. Escorialensibus Bayerius allegat, veluti postrema Collecti de lacrymis, exstant fere eadem versus finem libri de Norma vivendi. In exemplari Veronensi quædam sunt, quæ desumpta videntur ex cap. 2 et 17 lib. II de Offic. eccl. Sed cum communis hæc ipsa sint Synonymis, excerptor hæc tantum fortasse præ oculis habuit. Aliud est opusculum ex Synonymis pariter desumptum, titulo Sermonis insignitum, de quo cap. 70 dixi.

18. Excerptum quoque est ex Synonymorum libris *Speculum humanitatis*, editum sæculo xv, ut ex vetustissimi characteris genere colligit. Exemplar, quod penes V. C. Petrum Emmanuelem Hernandezium exstabat, eminentiss. meus patronus cardinalis Lorenzana ad me transmitti curavit. Editum opusculum.

puto sine auctoris **27** nomine; certe nomen auctoris in hoc exemplari non comparet, uti neque anni nota, aut editionis locus. Prima hæc occurrunt verba: *Speculum humanitatis. Hic introducuntur personæ duorum scilicet desolentis hominis et admonentis rationem (corrigo rationis). Homo: Anima mea in angustiis es, etc. Legendum est, non es: sic alia passim menda interseruntur. Finis: Jam scis, quid scit (sit) recte vivere: deinceps vide ne contemnas vivendo quod audisti modis monendo: fiat, fiat. Amen. Explicit Speculum humanitatis, vel modus recte vivendi.* Corrupta sunt extrema verba: similis tamen modo libri de Contemptu mundi et de Norma recte vivendi desinunt. Ejusdem ferme tituli celeberrimum, olim præsertim, opus est Roderici Sanctii de Arevalo, *Speculum vitæ humanæ.*

CAPUT LXXXIII.

Alia opera, Isidori nomine edita, dubia aut supposititia. Testimonia sacræ Scripturæ. Liber de Ordine creaturarum. Dacherii præfatio. Liber fidei catholicæ. Professio fidei. De ecclesiasticis dogmatibus. Vezzosi præfatio in hoc librum. Petri Emmanuela Hernandezii Observationes de Brachario episcopo Hispalensi auctore ejusdem libri.

1. Perantiquus Codex Veronensis, quem Maffei verbis cap. 44 descripsi, post Proœmia, librum de Ortu et Obitu Patrum, et Allegorias Isidori, exhibet *Testimonia divinx Scripturæ*: quam Isidorianam collectionem esse Maffei existimabat, et edere cogitabat. Ac fortasse hoc opus indicabatur in catalogo Gotwicensi sæculi XI, de quo cap. 46, num. 8, hoc expresso titulo: *Sententiæ Isidori de utroque Testamento.* Quanquam collectio illa sententiarum non solum testimonia divinæ Scripturæ continet, verum etiam post hæc veluti altera parte testimonia quorundam Patrum exhibet. Post Maffei obitum Zaccaria inter alia Isidori opera, a se edenda, Testimonia divinæ Scripturæ reposuerat, ut dixi cap. 41; quæ tamen in Conspectu edito editionis Isidorianæ silentio præterit, quod jam in Itinere litterario per Italiam pag. 189 publici juris fecisset, Isidori verum opus esse negans. Præmisit Monitum, quod hic sisto.

28 2. Veteribus Patribus fuit in more positum Scripturarum Patrumque testimonia colligere ad aliquid comprobandum, nulla addita explanatione, aut ex illis argumentatione. Celeberrimi hac in re sunt Cypriani Testimoniorum adversus Judæos libri tres, quibus nuper accessit exhortatio S. Cypriani de Pœnitentia an. 1751 a Cl. P. Joanne Chrysostomo Trombellio edita (Tom. II Anecdotorum a Canonicis Regularibus S. Salvatoris evulgatorum, part. I, pag. 1, seqq.). Ad eandem fere formam conscriptus est, qui vulgo tribuitur Prospero, de Prædicationibus et Prædictionibus Dei. Leo quoque Magnus post Ephesinum latrocinium testimonia quædam Patrum contra Eutychianam hæresim a se collecta in Orientem misit, quæ Vossius in editione S. Gregorii Thaumaturgi Græce divulgavit; tum multo auctiora, atque ordine immutato ad Leonem Augustinum perscripsit, atque epistolæ suæ subjecit cxxv Ballerianæ editionis, Cacciarianæ cxxxviii. Quid? quod Pelagius ipse, uti ex S. Hieronymo accepimus in primo adversus Pelagianos libro (cap. 9), *Testimoniorum libros scribens, se imitatore, imo expletore operis*

B. martyris Cypriani scribentis ad Quirinum fatebatur.

3. Hæc exempla secutus est auctor Testimoniorum, quem primus e tenebris eruo Veronensis Codicis beneficio. Cl. Maffei Biblioth. Veronensis Ms. parte prima pag. 88 ita Codicem hunc describit: *Ejusdem formæ libro, mixto itidem, vetustoque, ac ad typographicum ut plurimum accedente caractere, continentur hæc: 1. O. dicitur liber Præmiorum, Dialogus S. Hieronymi presbyteri. Nec præmia memorat, nec dialogus est, aut D. Hieronymi opus, sed illud Isidori de quo Braulio Proœmiorum librum unum. 2. Vita vel obitus sanctorum qui in Domino præcesserunt. 3. Incipit opuscula S. Isidori, ac si quæ antecedunt ad alium pertinerent. Liberi sequitur, a suppositio Pseudo-Dextri Chronico alte i Isidoro perperam tributus, de nominibus Legis et Evangeliorum, quem titulum a Braulione, ut videtur, accepit. Eum Guil. Cave inter deperditos recenset, imo nunquam existisse suspicatur, cum ambigat an idem sit cum libro Proœmiorum; at vulgare non semel est Allegoriarum titulo.*

4. Incipiunt testimonia divinæ Scripturæ: collectio est Sententiarum primo ex Vetere et Novo fœdere; deinde ex libro collationum, et de sententiis Evagrii ad fratres, præcal dubio Evagrii Pontici: deceptur etiam de libris Ambrosii et Prosperi, et afferuntur Testimonia de libro S. Martini, non illius Turonici episcopi, sed iste pater suus monachorum. Martinum Bracarensem intelligo, qui in Gallæcia plura monasteria condidit, Patrumque Ægyptiorum sententias a Græco sermone transtulit. Argumentum est, ex Hispania allatum Codicem, vel ex Hispano saltem transcriptum, non enim in alia provincia Martinus Bracarenensis pater vocaretur monachorum. Abrumpitur denique simul cum dimidiato libro collectio hæc, quam, cum ejusmodi plures inspexerim, ineditam reputo, et a S. Isidoro, quamvis hucusque non innotuerit, profectam plura videntur suadere. Nam in Codice reperitur, Isidori tantum scripta retinente; titulus anteriori libello præfixus, *Opuscula S. Isidori*, ignuit, non unum tantummodo ejus opusculum sequi: ex Hispano contrerraneo præcipue excerpti; labor demum Isidori genium apprime referens, **29** quem optime Sixtus Senensis dicit, in legendis, colligendis, cooptandisque dictis, ac sententiis, et rapsodiis veterum Patrum desiderium habuisse inexplabile. Eodem, quo congeries ista, nomine Isidori liber de Fide catholica appellatur in chronico Fontanelleni ex Dacherio (Spicil. t. III, p. 241), nempe *Testimoniorum de Christo et Ecclesia.* Mirum quidem esset ex Gregorio Magno et Augustino nihil huc Isidorum contulisse; sed inutilis liber est, ut dixi, et compilatio abrupta. Ea quoque incidit mihi cogitatio, opus istud indicari, cum Isidori Sententiæ ab antiquis scriptoribus laudantur; huic enim multo magis quadrat denominatio, quam libris de Summo Bono, qui etiam tres sunt, cum Ildephonsus Sententiarum librum unum numerat. Cæterum capitulis moralia præliguntur argumenta, primis exceptis, qui de uno Deo et de distinctione Personarum. In hoc argumentum versiculi asseruntur hi ex Joannis Epistola: Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua et Sanguis; et tres unum sunt in Christo Jesu: et tres sunt qui testimonium dicunt in cælo, Pater, Verbum, et Spiritus, et tres unum sunt.

4. Hactenus Maffei. Et doctissimo quidem viro facilis assentior, Hispani hominis esse, quos damus, Testimoniorum libros. Isidori Hispalensis esse nunquam adducar ut credam. Nam Ildephonso, qui librum unum Sententiarum Isidoro tribuit, Braulionem Cesarangustanum opponimus, qui tres omnino Sententiarum libros, eosque S. Gregorii Magi floribus respersos a S. Isidoro prodixisse commemorat; quales ii sunt qui etiam de Summo Bono prænotantur. Et vero perridiculum foret ut hæc Testimonia Isidoro adjudicemus, libros de Summo Bono

contra omnium manuscritorum Codicum fidem illi eripere. Atqui si Idelphonum velimus libri unius Sententiarum nomine non libros de Summo Bono, sed hæc Testimonia indicasse, facile criticus quispiam, animadvertens libros de Summo Bono ab Idelphonso fuisse minime commemoratos, ejus silentium urgebit ad illos Isidoro abjudicandos. Quis enim credat Idelphonum libros illos silentio præterisse, qui et doctissimi sunt, et ad Ecclesiæ confirmandam doctrinam maxime faciunt, dum Testimoniorum, quæ moralis tantummodo sunt argumenti, libellum hinc illinc nullo ordine conrasum non silet? Neque etiam Scripturarum versio eadem est Isidoro, quæ auctori huic nostro; sed utraque inter se maxime discrepat. Quod vero aiebat Maffæus, hæc testimonia in eo Codice reperiri, qui nonnisi Isidoriana contineat, nullius est roboris ad rem præsentem. Norunt enim qui mss. Codices pervolutarunt, nec librorum inscriptionibus, nec ordini quo exarati sunt fidentium satis. Ipsum hunc Codicem inspiciamus. Priora opuscula duo, qui Codicem exaravit, videtur omnino Isidoro abjudicasse; alterum quidem proemiorum omnino, cum S. Hieronymo tribuat; alterum minus quidem aperte, sed quantum conjectando assequi possumus, non obscure, cum post illud opusculum primo occurrat inscriptio: *Incipit Opuscula Isidori*. Quis ergo opusculi auctor? Hispanus fuit; iterum aio; fortassis etiam Isidoro paulo antiquior. Nam etsi liber mutilus est, tamen suspicari facile possumus eum qui Martini Braccarenensis testimonia paulo post Scripturarum testimonia collegit, Isidori 30 sententias ante aliorum omnium dicta in medium fuisse allaturum, cum Isidori nomen apud Hispanos tanta semper fuerit celebritate.

5. Ut ut est de auctore, utilissimum opusculum hocce negaverit nemo. Nam et multa huic licebit expiscari quæ ad versionem Scripturarum Hieronymianam cum cæteris comparandam faciunt, et novum ex Hispaniis testem suppeditat pro Joanne de sanctissima Trinitate testimonio. Nec inutile fortassis fuerit Patrum qui hic recitantur locos cum editis exemplis conferre, quod mihi non licuit.

6. De editionis porro ratione hæc habe. Nulla in Codice exstat librorum divisio. Cum tamen, si unum Deuteronomii locum excipias, eumque misere corruptum, qui post Cassiani sententias in Codice descriptus fuit, Patrum dicta continenti oratione post Scripturarum testimonia reddantur, aique hoc titulo *Incipiunt Testimonia divina Scripturæ* prænotetur operis initium; mihi in mentem venit totum opus in duos libellos tribuere, quorum alterum Scripturarum, alterum collecta Patrum testimonia exhiberet. Quare necesse fuit ut ad imitationem tituli illius quo inscribi librum in Codice dixi, alterum confingerem, quo secundum libellum prænotarem. Caterum religiose Codicem ipsum describi curavi, non orthographia tantum vetere diligenter servata, sed sphalmatis ipsis fere retentis. E re lectorum fortasse fuit, ut singulis sententiis loca ascriberem, ubi in Scripturis aut apud Patres habentur; verum ad id tantum mihi ois non fuit. Initio quidem a notata sunt; sed quod in ipso Codice ascripta repererim. Hæc hactenus.

7. Unica tantum ratione permotus est Zaecaria ut opusculum hoc Isidori esse neget, quod Scripturarum versio non eadem est Isidoro quæ auctori Testimoniorum, sed utraque inter se maxime discrepat. Difficile tamen est id persuadere, præsertim cum Zaecaria Hispani hominis, Isidoro etiam fortasse paulo antiquioris, opus esse fateatur: et eum aliunde Isidorus plerumque Scripturæ verba desumeret, ut apud alios Patres quos transcribat exposita repe-

riabat. Non igitur absurda est opinio Maffæi, qui ab Isidoro opus profectum arbitratur. Ac potuit accidere ut Isidorus post tres Sententiarum libros, ex Gregorio et Augustino potissimum collectos, novam hanc collectionem ex sacris litteris et aliorum Patrum lectione ordinaret: et hæc esset idonea causa cur nihil huc ex Gregorio et Augustino contulisset, quod Maffæio mirum videbatur; etiamsi aliunde liber mutilus non esset, et compilatio abrupta. Quæri illud potest quisnam sit liber ille Sententiarum, ex quo postremæ sententiæ excerptæ dicuntur. Non dubito quin liber sit Prosperi, qui Sententias ex Operibus Augustini collegit seorsum etiam editas Helmstadii per Joannem a Fuch'e anno 1613 in-8. Inter 31 omnia Prosperi Opera tom. I, pag. 36.

8. Edition. Venet. 1744. Titulus est: *Sententiarum ex Operibus S. Augustini Hipponensis episcopi delibatarum liber unus*. Singula capita singulis sententiis nullo inter se ordine connexis absolvuntur; adeoque multo utilior fuit Isidori industria, qui tribus Sententiarum libris ex Gregorio, Augustino aliisque Patribus systema quoddam theologicum iustituit, ut superius cap. 67 dictum.

8. Liber de Ordine creaturarum Isidoro ascribendus videtur, ut pluribus confirmavi cap. 23, ubi etiam monui a me edendum cum variis lectionibus, a V. C. Thoma Dendrade diligentissime collectis ex ms. Codice Florentino. Nunc solum apponam ea quæ Dacherius in prologo ad tom. I de hoc opere præfatus est.

9. Tertium occupat locum S. Isidori Hispalensis episcopi de Ordine creaturarum liber, quem Braulii Cesaraugustanæ civitatis episcopi rogatu edidit. Ejus quanquam scriptorum ecclesiasticorum nomenclatores tam veteres quam neoterici haud meminerint, stylium nihilosecui Isidori ac mentem adeo in promptu mihi visus est præferre, ut germanum illius fetum existimaverim in dubium revocare posse neminem. Codicem non procul ab auctoris ævo exaratum, e nobili nostro S. Remigii Remensis monasterio depromptum, evulgamus. Celebrior est Isidorus, perfectissimum sanctitatis et omnigenæ eruditionis exemplar, quam ut debeat penicilli mei rudibus lineis adumbrari. Jamdudum multis illum encomiis celebrarunt Isidorus Præcensis in Chronico, Braulius ille, sive Braulio in Prænotatione librorum S. Isidori, Idefonsus Toletanus, ac Sigebertus de Scripturis ecclesiasticis. Florebat Heraclii temporibus. At enim verba titulo apposita silentio minime sunt prætereunda: *Braulio episcopo urbis Romæ*: quorum gratia elucidandorum addidi, *Hoc est Cesaraugustæ* hæsi, fateor: siquidem apud Scriptores Cesaraugustam Romam aliquando fuisse nuncupatam, nusquam licuit advertere; ni forte dixeris quod olim Romanorum colonie urbem præcipuam vocitari Romam, quemadmodum Constantinopolim, etsi ratione dissimili, imperatores, quadam prærogativa appetiverint Hispani. Nolim tamen hac in re conjecturis indulgere, sed perspicacioribus relinquens arbitrium, ad alia propero.

10. Librum de Dogmatibus ecclesiasticis, multis aliis tributam, primus et unus Margarinus de la Bigne inter Opera Isidori edidit ex Bibliotheca V. C. Petri Danielis Aurellanensis, inscripsitque, *Isi-*

* Reperi hoc anno 1665 citatum hunc librum ab Aëca episcopo Parisiensi in tract. Contra Græcos,

sed sub alio titulo, nempe: *Isidorus in Fide Catholica*.

dori *Hispalensis episcopi de doctrina et fide ecclesiasticorum dogmatum libellus*. Breulius non solum ab Operibus Isidori ejusmodi opusculum rejecit, sed etiam hoc de eo monitum post libros de ecclesiasticis officiis apposuit: « In Operibus S. Isidori, anno Christi 1580 **32** Lutetiae impressis, sequebatur libellus de ecclesiasticis Dogmatibus, quem nos integrum inter Opera divi Augustini repertum sustulimus. Quanquam nec Augustini, nec Isidori est, sed Gennadii Massiliensis presbyteri non satis catholici: ejusque nomine citatur a multis, ut a S. Thoma quodlibeto 12, articulo 10, a Magistro Sententiarum lib. 11, distinct. 8, ab Walafrido Strabone lib. de Rebus ecclesiasticis, cap. 20. Propterea hunc libellum Lovanienses rejecerunt in appendicem tom. III divi Augustini cum antidoto. »

11. Inter opera quæ Trithemius Isidoro attribuit, aliis ignota, Nic. Antonius recenset *ecclesiasticorum dogmatum librum unum*, quem ex Placcio observat et Augustino, et Alcuino, et Fulgentio, et Gregorio papæ præter Isidorum tribui soltum. Sed præterquam quod a Bignæo ex ms. Codice Petri Danielis nomine Isidori liber editus fuit, Trithemius ex Sigeberto hoc opus Isidoro tribuere videtur. Nam Sigebertus inter alios Isidori libros commemorat *librum ecclesiasticorum Dogmatum*. Et quamvis Fabricius in Bibl. med. suspicetur Sigebertum loqui de tribus libris Sententiarum, qui certe a Sigeberto alio titulo non sunt nominati, tamen Trithemius diversum aliud opus intellexit, et, ut videtur, illud ipsum quod multis aliis tribuitur. Monui jam cap. 67 Bayerium nulla idonea causa dubitasse num Robertus Coecus, qui librum de *Ecclesiasticis dogmatibus* male Isidoro tribui asserit, ad libros Sententiarum id retulerit. Neque enim dubium quin librum de ecclesiasticis Dogmatibus vulgo ita appellatum Coecus intellexerit.

12. Nescio an ad hunc librum de ecclesiasticis Dogmatibus referendum sit, quod in catalogo veteri bibliothecæ Fuldensis sæculi x circiter Cod. Patat. 1877 indicatur: *Exemplar fidei S. Hieronymi, et symbolum quod composuit Theodorus archiepiscopus Britannia, et symbolum XII Apostolorum, et in idem symbolum tractatus ejusdem, EXEMPLAR FIDEI S. ISIDORI, et scriptum papæ Damasi ad Paulinum Antioche nm.* Fortasse *Fides sancti Isidori* dicitur quædam professio fidei, quæ in Codice 2 archivii Vaticani, de quo cap. 107, Etymologiis inserta est, tanquam aliquid ad eas pertinens; quæ proinde locum inter appendices obtinebit.

13. Quod autem ab Ænea Parisiensi contra Græcos Isidorus in *Fide catholica* laudatur, Fabricius in Bibl. med. num. 12 id exponit de duobus libris contra Judæos, qui etiam de *Fide catholica* **33** inscribuntur. Quædam sententiæ libelli de ecclesiasticis Dogmatibus reperiuntur apud Isidorum lib. 11 de Offic. eccles., cap. 24, sive Isidorus ex antiquiori libro eas sumperit, sive potius recentior alius auctor ex Isidoro. Neque enim tam certum est, ut multi putant, Gennadii opus esse. Cum vetera exem-

plaria, et antiqui scriptores de auctore hujus libelli tantopere discrepent, ex uno Codice, quem Bignæus allegat, et ex testimonio dubio Sigeberti, aut etiam elaboriori Trithemii, Isidore illum ascribere non ausim. In inventario et in indice bibliothecæ Vaticanae-Urbinatis Cod. 1504, pag. 62, indicatur *Isidori liber de ecclesiasticis Dogmatibus: Divina, etc.* Sed in eo chartaceo Codice Isidori tantum sunt tres libri Sententiarum, et liber Differentiarum rerum: pagina vero 62 occurrit tabula capitum, et initium libri tertii Sententiarum, qui incipit, *Divina sapientia, etc.*

14. In Bibliotheca veteri Vaticana Codex 458 pergam. in-fol. parvo inter alia Augustini opera fol. 113 refert: *Ejusdem de ecclesiasticis Dogmatibus: ac rursus Codice 466 Augustino tribuitur.* Sed in inventarii margine hæc est nota: *In hoc etiam libello non habetur quæ in impressis ponuntur post capp. 21 et 24, et est Gennadii Massiliensis.* Nihilominus Augustino ascribitur in Codice 473, 514, Vaticano, et Codice 4982 pariter Vaticano, sub hoc titulo: *Libellus contra omnes hæreses de fide catholica: Credimus in unum, etc.* Codicem 473 cap. 93 de cribam. Codex etiam Ottobonianus 459 sic refert: *Aurelii Augustini Definitiones de ecclesiasticis Dogmatibus: Credimus unum, etc. Ejusdem confutatio catholica quorundam capitulorum: Quoniam Christiana, etc.* Est membr. in-fol. Alius Ottobonianus 612 membr. in-fol. *Augustini exemplar veræ fidei: Credimus, etc.* Codex Palatinus 191 papyrac. *Augustini de definitionibus Dogmatum ecclesiasticorum: Credimus unum, etc.* Consonat alius Palatinus pergam. num. 243. At Codex Regio-Vaticanus 83 papyr. sic in inventario enuntiatur: *S. Augustini, seu potius Gennadii Massiliensis, liber de ecclesiasticis Dogmatibus.*

15. Gennadio aperte tribuit Codex Vaticanus 655 pergam. in-fol., p. 170, *Gennadius de dogmatibus ecclesiasticis: Credimus unum Deum.* Nota hæc in inventario adjicitur: *Est vere Gennadii; reperies et in Alcuino. Eadem inscriptio nominis concilii Nicæni Vatic. Codice 4152 profertur: Definitio dogmatum ecclesiasticorum: Credimus **34** unum Deum, etc.* In Codice Regio-Vaticano membr. in-8, sine auctoris nomine: *Definitio dogmatum ecclesiasticorum; capitulis constans novem, in fine mutila.* Codex Vaticanus 1348 membr. sæculi xi aut seq. continet peculiarem quosdam collectionem canonum, cui præmittitur tractatus *de Fide sanctæ et individua Trinitatis: Credimus unum esse Deum: opus ex initio libelli de Dogmatibus ecclesiasticis aliisque auctoribus collectum.* Desinit: *rationemque conjungere.*

16. Hæc ex mss. Codicibus Vaticanis. Supra cap. 43 dixi, hunc de ecclesiasticis Dogmatibus libellum in Codice veteri Barberinico sæculi viii aut sequentis, nomine Augustini inscriptum exstare. Contra cap. 44 monui in antiquo Codice Lucensi, quem Mansius descripsit, Gennadio ascribi; qui tamen Codex multum ab editis discrepat, ut Mansius testatur, nonnullis variis lectionibus in medium allatis. Idem Mansius in Supplemento ad Biblioth. med. Fabricii

verbo Gennadius ejusdem Lucensis Codicis meminit, in quo ait representari librum de ecclesiasticis Dogmatibus sub hoc titulo : *Incipit de Dogmatibus ecclesiasticis sedis episcopi Massiliensis*. Hoc loco omissum est nomen Gennadii, fortasse errore typographi. Suspicatur vero Mansius legendum *ecclesiasticarum sedis*, sed melius trajicietur *de Dogmatibus ecclesiasticis Gennadii episcopi sedis Massiliensis*, qui error, ut Gennadius episcopus Massiliensis diceretur, apud multos veteres irrepit. Etsi autem recentiorum communis est hæc opinio, Gennadium presbyterum Massiliensem auctorem esse libelli de ecclesiasticis Dogmatibus, antiquiores tamen hac de re plurimum inter se dissentiebant.

17. Nam præter varietatem Codicum Fabricius in Bibl. med. pro Augustino stare ait Abonem abbatem, Joannem Scotum et Rabanum : Petrum vero Abalardum et Gratianum jam sub Augustini, jam sub Gennadii nomine hunc librum laudare, nomen S. Faustii episcopi Massiliensis eidem libello in quodam Codice præferri : Ratramnum auctorem dicere Gennadium Constantinopolitanum episcopum. Longe plures recenset pro Gennadio Massiliensi, scilicet Adrianum I papam, Alcuinum, Florum, ecclesiam bogdomensem contra Goteschalcum, Walafridum Strabonem, Algerum, Petrum Lombardum, Thomam Aquinatam et Trithemium. In epistola synodica concilii Francfordiensis anno 794, idem opus Augustino **35** adjudicari videtur apud Labbeum t. VII Conc., c. 1059, nam post S. Ambrosii quædam verba laudatur Augustinus : « Item sanctus Augustinus in libro Enchiridion, etc. Item in Expositione catholice fidei : Non ergo duos Christos, neque duos Filios, sed Deum et hominem unum Filium ; quem propterea unigenitum dicimus, manentem in duobus substantiis, sicut ei natura veritas contulit » : que sunt verba capituli 2 libri de ecclesiasticis Dogmatibus. Placcius verb. *Aurel. Augustinus* ait male hunc librum tribui Fulgentio, Gregorio et Tertulliano, Elmenhorstium ad Tertullianum probare Gennadii esse, sed capita quædam ex epistolis Cælestini et Conciliorum esse desumpta, cum desint in ms. Codice, ubi Gennadio tribuitur : Bernardum Vindingium Augustinianum Hispanum in suo Critico Augustiniano castigato pag. 58 observare caput 55 de quotidiana communione a sententia Augustini alienum esse.

18. In hac opinione varietate eruditissimus vir Hernandezius in suis animadversionibus ad Conspectum Zaccarie cap. 42 productis diversam a cæteris omnibus viam tenuit. Censet quippe auctorem libelli de ecclesiasticis Dogmatibus esse Bracharium, antistitem Hispalensem ab Isidoro quartum ; quo de argumento dissertat lunculam a se edendam pollicetur. Interea mihi Hispaniam sacram religenti hæc de Brachario occurrunt tom. IX pag. 24 seqq. Bracharius, sive Bracharius diversus a Baehario, cujus Opera a Muratorio, a Florio, et demum a Florezio tom. XV Hisp. sacr. edita sunt, in catalogo Emilianensi

episcoporum Hispalensium, quem cap. 24 exhibui, recensetur quarto loco post Isidorum. Hunc Bracharium aliquod opus edidisse colligit Florezius ex epistola 2 Joannis Hispalensis ad Alvarum Cordubensem, quæ est 6 inter epistolas Alvari editas tom. XI Hisp. sacr. Ita enim ait Joannes Hispalensis : *Sed et ea quæ Bracharius episcopus in suis dogmatibus per omnem suam ecclesiam dicit agnoscenda, inter cætera ita instituit : Animas hominum non esse ab initio inter cæteras intellectuales naturas, nec in semel creatas*, etc. Esse autem Bracharium hunc scriptorem eundem atque Bracharium Hispalensem episcopum inde comprobatur quod cum Joannes Hispalensis eum rursus nominat, noster dicit : *Hieronymus quintam opinionem veriore esse dicit, quam et noster Bracharius affirmavit*. Hoc fere sensu Alvarus Cordubensis, Joanni Hispalensi scribens, ait pag. 114 : *Audi tuam Isidorum inquam ; et pag. 140 : 38 Nam et egregius vester, imo communis noster Isidorus quid in Differentiarum de beato dicat Ruspensi Fulgentio*, etc. Nam Isidorus communis Hispania doctor habebatur.

19. Quid autem Bracharius scripsisset, Florezio non constabat. Joannem autem Hispalensem libellum de ecclesiasticis Dogmatibus innuere certum est ; non quia opus *dogmata* inscribere videtur : nam hoc communi verbo veteres libros quosvis dogmaticos intelligebant ; sed quia verba Bracharii exhibent totum cap. 14 libelli de ecclesiasticis Dogmatibus. Ubi autem apud Joannem Hispalensem legitur *nec in semel*, Florezius corrigit, *nec simul* : atque ita quidem legitur in editione Institutionum theologiarum Ven. Thomasi. Sed genuina lectio est *nec in simul*, ut innuitur etiam in editione Bignæana, ubi est *in simul*. In mss. sæpe e pro i occurrit, ut *insemel* pro *insimul*. Neque ignotum hoc adverbium est antiquis etiam non malis Latinitatis auctoribus. Simile verbum occurrit apud Alvarum, pag. 157, ex S. Hieronymo : *Neque eas in semel (lego in simul) creatas in principio*. Constat igitur auctoritate Joannis Hispalensis, qui sæculo IX floruit, Bracharium, qui sæculo VII post annum 600 sedem Hispalensem tenuisse videtur, opus de ecclesiasticis Dogmatibus conscripsisse, ut Ecclesiam suam instrueret.

20. Difficile sane est tam efficax aliud testimonium pro Gennadio, aut Augustino, aut aliis reperire. Ac fortasse *Hispalensis* titulus, in ms. aliquo Codice perperam exaratus, ansam præbet suspicandi quos esse Augustini ; et potuit aliquis ex *Hispalensi* facere *Hipponensem*, ut contra in inventario bibliothecæ Vaticanæ Codice Palatino 286 Augustinus dicitur *Hispalensis* : *Incipiunt omelia beati Augustini episcopi Hispalensis in epistolam canonicam primam beati Joannis apostoli de charitate in nomine Domini amen*. Præfatio : *Ecco nunc sanctitas vestra*, etc. Homilia : *Quod erat ab initio*, etc. *Quis est, qui manibus tractet*, etc. De vocis *Hispalensis* magna perturbatione in nuss. Codicibus dixi cap. 24. Idem quoque *Hispalensis* nomen fortasse efficit ut alicubi opus Isidoro

potius quam Brachario, ignoto plerisque episcopo, A ascriberetur. Nolim tamen dissimulare difficultatem nonnullam mihi suboriri, ne Bracharium auctorem credam, quod cum in Hispania unum tantum videamus Joannem Hispalensem qui opus commemoraverit, Bracharioque tribuerit; extra Hispaniam idem opus multorum manibus etiam sæculo viii terebatur, **37** atque aliorum nomine inscriptum vulgo erat. Quid ergo, si Joannes Hispalensis inter aliquas scholas Bracharii libellum offendens, Bracharium auctorem credidit, quod alium ignoraret? Verum iudicium cohibendum, donec Hernandezii dissertatio, quam dixi, in lucem prodeat.

21. Cum tantus hic vir inter appendices Isidorianas libellum de ecclesiasticis Dogmatibus referri posse crediderit, eum recudere cogitavi non ex B editione Bignæana, sed ex alia quam Vezziosius curavit tom. III Institution. Theologic. Ven. Thomasi cum nonnullis notis ac variis lectionibus; qui ita de opere ipso præfatur:

22. Gennadio presbytero Massiliensi, quem floruisse constat quinto exeunte Ecclesiæ sæculo, opus præsens iis verbis in indiculo suo Institutionum Theologicarum tribuit Thomasius, quibus denotare videtur æulum ipsi fuisse dubium quin ei sit tribuendum. Quæ vero esse possint aliis ea de re dubitandi rationes, deteguntur in Admonitione, quam clarissimi Maurini editores Operum S. Augustini eidem præfixerunt pag. 75 Appendix ad tomum VIII editionis Parisiensis anni 1688. Dissentiunt enim veterum chartæ inter se, dum auctorem designant illius, et aliæ Hipponensi Augustino tribuunt, Patero episcopo aliæ, aliæ Alcuino, aliæ Gennadio. Maurinorum hanc laudat editionem eodem in Indiculo Thomasius, ei tamen præponere visus est illam quæ legitur in tomo II Antuerpiensis editionis Operum S. Augustini anni 1577, quæque occurrit et in tomo I Opusculorum ejusdem S. Augustini Venetis editiorum anno 1547, ob necessariam, ut ipse Thomasius ait, additionem complurium capitulorum, quam fuisse ob causam et rationem permoti Maurini sum exemplum huic alteri prætolere. Nobis Thomasius sequi religio sit, oportet: Antuerpiensem in præsentia exhibemus, collatam tamen atque comparatam ad Maurinam; hujus enim variantiis in annotationibus indicatis, perinde nobis esse videtur ac si utramque daremus.

23. Quibusdam locis Vezziosius in notis sensum catholicum explicat, quo nonnullæ propositiones hujus libelli excipi debent. Esse autem in hoc opusculo Semipelagianii erroris vestigium aliquod negat Natalis Alexander dissert. 4 sæculi v versus finem, D quamvis Gennadium auctorem agnoscat.

24. « Respondeo secundo, inquit, et, ut mihi quidem videtur, probabilius, librum illum de ecclesiasticis Dogmatibus a Gennadio, jam ex hæresi Semipelagiana respiciente, fuisse editum. Misit enim ille librum de fide sua ad Gelasium Romanum pontificem, ut ipsemet asserit, quem illum esse verisimile est quem de ecclesiasticis Dogmatibus inscripsit. An vero Semipelagianis erroribus male olentem librum ad Gelasium misisset, quem noverat Faustii et Cassiani libros **33** censoris stigmatibus inussisse. quod initium salutis humanis viribus tribuissent? Ex hoc igitur Gennadii libro colligi non potest quoniam

fuerit Semipelagianorum sententia, cum in eo nequaquam Semipelagianus sit. »

25. Hæc ego de libro de ecclesiasticis Dogmatibus ejusque auctore ita collegeram, cum ex Hispania ad me delata est Dissertatio quam indicaveram V. C. Petri Emmanuelis Hernandezii, quam ex Hispanico sermone in Latinum convertendam et huic loco inserendam censeo.

De auctore libri de ecclesiasticis Dogmatibus Petri Emmanuelis Hernandezii Observationes.

26. Cum nonnullum studium ac laborem in his observationibus digerendis insumpserim, hujus operæ pretium me fecisse existimabo, si tandem id quod mihi propositum fuit obtinero, scilicet librum, de ecclesiasticis Dogmatibus, inscriptum, qui ab aliis perperam Augustino affligitur, ab aliis probabilius Gennadio Massiliensi, genuinum opus esse cujusdam episcopi Hispani, qui sæculo vii exeunte vivebat. Verum quo pacto in hanc ego cogitationem inciderrim, primo loco exponam.

27. Legenti mihi tom. XI Hisp. sacr. epistolam inter alias Alvari Cordubensis sextam, ab Joanne Hispalensi ad Alvarum data, hæc notanda verba occurrerunt: « Sed et ea quæ Bracharius episcopus in suis dogmatibus per omnem suam ecclesiam dicit agnoscenda, inter cætera ita instituit: Animas hominum non esse ab initio inter cæteras intellectuales naturas, nec in semel [Forte nec insimul] creatas, sicut Origenes fingit, neque cum corporibus per coitum seminantur, sicut Luciferiani, et Cyrillus, et multi Latinorum præsumptores affirmant, quasi naturæ consequentia serviente: sed dicimus corpus tantum per conjugii copulam germinari: Dei vero iudicio coagulari in vulva et configi [Forte et configi], atque formari: et formato jam corpore, animam creati et infundi, ut vivat in utero homo ex anima constans et corpore, et egrediatur vivus ex utero plenus humana substantia... Hieronymus opinionem verioriem esse dicit, quam et noster Bracharius affirmavit. »

28. Hæc, ut aieham, perlegenti subit mihi in mentem, paucis ante diebus me tom. I S. Martini Legionensis edit. Segoviz 1782 eandem « sententiam, Animas hominum non esse ab initio, etc. legisse, S. Augustino ascriptam. Cum locum relegissem, et observassem, sententiam desumptam ex cap. 14 libri de ecclesiast. Dogmatib., ut in nota marginis pag. 577 expressum est, divino beneficio acceptum retuli, quod hac via verum auctorem celebrati illius libri reperissem. Ita enim tunc arbitrabar rem evidenter a me compertam teneri, ac sine ulla mora annuntiarum debere ejusmodi operis auctorem Bracharium antistitem fuisse.

29. Verum cum animum advertissem ad expensenda rationum momenta quibus idem opus Gennadio tribuitur, hanc opinionem satis probabilem esse comperi, cujus argumenta ante sunt evertenda quam iudicium nostrum, sive potius Joannis Hispalensis, sæculi ix scriptoris, statueret. Prætereo igitur eorum sententiam qui librum de ecclesiasticis Dogmatibus S. Augustini fetum esse censent, quorum e numero est laudatus S. Martinus Legionensis, qui sæculo xii floruit, et Magister sententiarum in nonnullis editionibus parum correctis, ac fortasse alii recentiores. Nihil etiam dicam de Gratiano, qui eundem librum Patro adjuvat, nihil de Trithemio aliisque, qui Alcuino ascribunt. Mihi enim unice propositum est eorum rationes impugnare qui Gennadii Massiliensis nomine libellum de ecclesiasticis Dogmatibus enuntiarunt.

30. Juverit tamen ante scire quinam hi fuerint, præsertim antiquiores; nam qui recentiori tempore a sæculo xii scripserunt, ex illis hanc opinionem hausserunt. Præter omnibus Adrianus pontifex I quæ

cap. 59 epistolæ ad Carolum Magnum, anno 787 datæ, A ita refert: *In sacris prædictis conciliis prædecessorum meorum sanctissimum pontificum hæc oblata sunt testimonia, id est, sancti Gennadii Massiliensis episcopi, qualiter veneranda sint corpora vel reliquæ sanctorum, capit. 40 Sacrorum corpora et præcipue beatorum reliquias ac si Christi membra sincerissime honoranda, et basilicas eorum nomine appellatas velut loca divino cultui mancipata, affectu piissimo et devotione fidelissima adendum s. Si quis contra hæc sententiam veniit, non Christianus credatur, sed Eunomianus.*

31. Hoc Adriani testimonium, quod validissimum omnium est, neque theologi Lovanienses, neque Maurini editores Operum S. Augustini, pro Gennadio allegarunt. Solum debilitari poterit Adriani auctoritas, si dicatur inter alios errores historicos qui paucis his verbis continentur, recensendum esse quod Gennadio liber de ecclesiasticis Dogmatibus attribuitur. Nisi verba hæc essent pontificis Romani, Baronius aperte improbasset quod Gennadius sanctus appelletur, qui etsi a Pelagianismi macula apud S. Gelasium se purgavit, tamen apud multos a Semipelagianismi labe purus non est.

32. Baronii de Gennadio iudicium ad annum 490, num. 45, hoc est: *Quod ad Gennadii doctrinam spectat, ipsum aliquando... impugnano Pelagium, fuisse Pelagianis erroribus, qui ejus scripta accurate perlegerit, intellegit. Videas ipsum... in illam... Pelagianorum classem rejiciendum, qui intrinsecus faventes Pelagianis erroribus, exterius visi sunt impugnare Pelagium.* Præcedenti numero ascripserat verba ipsius Gennadii: *Ego Gennadius Massiliæ presbyter... opus de fide mea misi (qua ab eo errore se purgabat) ad B. Gelasium urbis Romæ episcopum.*

33. De Semipelagianismo vero Gennadii hæc Norisius lib. II Hist. Pelag., cap. 16, *Ex Semipelagianorum laude, ac Prosperi reprehensione fuisse illum (Gennadium) Semipelagianum, nullus jure inficias ibit.* Quod si postmodum Gennadium Norisius ab hoc errore liberat, non id simpliciter facit, sed tantum quod ad librum attinet de ecclesiasticis Dogmatibus, quem Gennadii esse credit.

34. Quidquid id est, imo etiamsi Gennadius in fide catholica obierit, ut laudatus Annalium scriptor arbitratur, tamen nunquam sustineri potest illum fuisse sanctum. Atque hic est primus in re mere historica lapsus Adriani, quod Gennadium obiter sanctum appellaverit. Alter subinde similis error est, quod episcopum Massiliensem Gennadium dixerit: id enim omnino falsum est, cum liquido constet tantum fuisse presbyterum, ut tra hit Pagius in Baronium num. 21 eodem anno: *Gennadii episcopatus prorsus commentitius... presbyter enim tantum fuit Massiliensis.*

35. Hoc ipsum contra Platinam tuerent theologi Lovanienses et Maurini editores Operum S. Augustini: auctores quoque Gallix Christianæ, col. 636: tom. I edit. Paris. 1751, et alii, qui Sigebertum Gemblacensem rejiciunt quod Gennadium episcopum nuncupaverit; quo in errore versatus etiam fuit Baronius, Adriani pontificis auctoritate permotus. B. Notkerus Balbulus, qui anno circiter 890 *Notitiam suam de illustribus viris, qui ex intentione sacras Scripturas exponebant, etc.* scribebat (tom. I Anecdotor. Pezii pag. 1; Fabric. tom. V Biblioth. med. et infimæ Latinit., pag. 143 et 308 edit. Patav. 1751; Gallia Christiana tom. V, col. 900 et seqq. cit. edit.) Gennadium semel, atque iterum episcopum Toletanum vocat, præ cæteris hallucinatur: si tamen is error Notkeri est, et non illorum qui ejus opus ediderunt.

36. Jam cum Adrianus in uno tantum versu his offenderit, haud temere affirmari poterit eum in nominan lo auctore libri de ecclesiasticis Dogmatibus deceptum ex aliquo testimonio illi simili quo inductus fuit ut priora ita duo assereret.

37. Facile esset sustinere cæteras patronos ejusdem sententiæ ex Adriano, quo certe posteriores sunt, eam excerpisse, atque illius auctoritate permotos omnes erasse. Verum nostram opinionem alia via defendere placitum est. Scilicet rejecto pontificis Adriani testimonio ob eas rationes quæ expositæ sunt, Joannis Hispalensis pro Brachario testimonium cæteris omnibus antiquius est. Walafridus quidem Strabo, qui eodem tempore quo in Hispania Joannes Hispalensis vivebat in Germania, in opere de exordiis et incrementis Rerum ecclesiasticarum, cap. 20, auctorem libri de ecclesiasticis Dogmatibus Gennadium laudat. Verum advertere oportet testimonium Strabonis testimonio Joannis Hispalensis recentius esse.

38. Strabonis opus non nisi post annum 840 scriptum fuit, ut ostendit Cellierius (*Histoire générale des Auteurs sacrés et ecclésiastiques, tom. XVIII, pag. 675*): *Ce qu'il (Walafride) dit de la mort de Louis le Débonnaire est une preuve qu'il ne composa ce traité (De exordiis, etc.) qu'après l'an 840.* At epistolæ amabæ Alvari Cordubensis et Joannis Hispalensis ab anno 820 ad 830 a Gomezio Bravo collocantur (Catal. episcop. Cordub. lib. II, cap. 2, pag. 115 edit. postrem.), nec dissentit Florezius (*Hisp. sacr. tom. XI, tract. 34, cap. 2, num. 43, pag. 37*).

39. Itaque decem minimum anni majoris antiquitatis pro Hispano stant, qui Germanorum hac de re opinionem penitus ignorabat, cum Germani, unica fortasse Adriani auctoritate inducti, librum de quo agimus Gennadio Massiliensi presbytero adjudicarent. Contra in Hispania graviora testimonia esse debuerunt ut liber Brachario ascribere ur: neque enim credendum est id a Joanne confictum. Bracharius ab anno 606 ad 681 episcopatum tenuit: nam mense Decembri anni 656 adhuc episcopus Hispalensis erat Fugitivus, et mense Januario anni 681 jam sedem Hispalensem regebat Julianus sive quicumque alius episcopus, qui concilio Toletano interfuit. (*Hisp. sacr. tom. IX tract. 29, cap. 6, num. 19 ad 34; et tom. VI, tract. 6, cap. 14, n. 4, etc., et in dissertat. de Primatu, § vi.*) Inter hos duos episcopos Bracharius vixit. (*Tom. IX, ibid., n. 22, etc.*)

40. Centum post annis aut paulo amplius vivebat Joannes scriptor sæculi noni ineuntis, siquidem anno circiter 820, ut ante exposuimus, Alvarus epist. 5, n. 2, sic Joannem alloquebatur: *Credemihî, frater, imo ætate pater.* Ut eo anno Joannes Hispalensis pater Alvari Cordubensis dici posset, necesse est ortum Joannis anno circiter 750 affligere: siquidem Alvarus exeunte sæculo VIII, aut ineunte IX, natus est. Igitur Joannes, gravi aliquo fundamento nisus, opus de ecclesiasticis Dogmatibus Brachario ascripsit, eoque etiam magis quia ad virum nobilem in primis eruditum Alvarum scribebat, quem non constat Joannis opinionem rejecisse: quandoquidem epistola Joannis, in qua Bracharii sit mentio, posterior alia alterius ad alterum non exstat. Alloquin Alvarus verum operis auctorem ignorasse videtur: nam num. 7 epistolæ 5 idem opus Hieronymo, nisi fallor, adjudicat, quamquam magis puto eum locum confusum esse.

41. Expensis igitur Joannis et Walafridi assertionum fundamentis opinionem Joannis præferendam censeo: quæ cum latuerit donec eam P. Florezius in lucem protulit, mirum non est si a nemine adoptata fuerit. Mirandum tamen Florezium, cum primum eam tom. IX, tract. 29, cap. 6, pag. 220, produxit, non animadvertisse de quo opere sermo esset. Postquam enim fragmentum epistolæ, *Sed et ea que Bracharius, etc.,* edidit, pag. 223 adjunxit: *Ignotum nobis an id opus (Bracharii, de quo Joannes Hispalensis) existat: sed allatum fragmentum ad indicandum auctorem deservire potest, si opus comparuerit.*

42. Itaque ex Florezii sententia Bracharius auctor est operis, in quo fragmentum reperitur. Sed ut

vidimus, id non tam est evidens quam ipse existimabat. Ex ejus quidem rationibus perspicuum est Bracharium antistitem Hispalensem fuisse. Quare laudi Ecclesie Hispalensis verti potest quod, ut nos certe opinamur, opus produxerit spatio decem saeculorum ad nostram aetatem ubique celebratum: nam et in Germania, et in Italia, et in Gallia prope finem saeculi VIII jam cum plausu leg-batur.

43. Saeculo IX Florus presbyter, sive quis alius nomine Ecclesiae Lugdunensis, contra errores Joannis Erigenae scribens, Pelagiano errore opus ejusmodi sedatum pronuntiavit. In Biblioth. Patrum tom. IV, part. II, col. 253 edit. Paris. 1624, et tom. XV, pag. 611 edit. Lugdun. 1677, exstat liber nomine Ecclesiae Lugdunensis contra Joannem Erigenam scriptus anno circiter 850, cujus auctor Florus creditur, ubi cap. 2 haec habentur: *Quod autem sentire... hominem absque laboris sui studio ad Deum pervenire non posse, non est catholicum, sed Pelagianum. Invenitur in libello cujus titulus est Dogmatum ecclesiasticorum, quaedam talis definitio. Sed omnino, ut... et alia nonnulla in eodem libello, Pelagiani erroris est.*

44. Idem censuerunt theologi Lovanienses, qui editionem operum S. Augustini emendarunt, e quibus Henricus Cuyckius, qui tomum III correxit, in appendice pag. 330 edit. Antwerp., approbantibus caeteris Illius academiae theologis, haec censura librum de Dogmatibus notavit: « Liber hic non est catholici scriptoris, sed Gennadii Massiliensis in Gallia presbyteri... de factione Gallorum, contra quam congregatum fuit concilium Arausicum II. Porro ut aeternum in catalogo virorum illustrium graves habet errores, sic et in his Dogmatibus ecclesiasticis quaedam habet a lectore cavenda... Nunquam in hoc libro meminit peccati originalis, aut baptismatis infantium in remissionem peccatorum. Cumque multos nominet haereticos, nunquam meminit Pelagii, aut catholici dogmatis contra eum prolati. Sed contra diligenter inculcat animas non esse ex traduce, eo quod sciret Pelagium inde suum dogma statuere. » Hanc censuram Maurini in sua editione transcripserunt, neque ab ea dissentierunt.

45. At eruditus cardinalis Norisius loc. cit., has opiniones perpendens, opus de ecclesiasticis Dogmatibus tam pulchre vindicat, ut nihil supra: « Mihi, inquit, horum judicia non probantur. Et in primis minime Pelagianum est dicere homini ad salutem obtinendam necessarium esse laborem, si labor non ex eo's naturae viribus, sed ex gratiae praemoventis virtute prodeat... Quam sententiam... tradit Arausiana synodus post canones 25... Neque... Semipelagianum vocari potest, quod dixit: Ut acquiescans salutiferæ inspirationi, nostrae potestatis est. Nam etiam cum eligimus bonum, praeparatur voluntas a Domino. Hinc S. Augustinus ait: ... Cum aliis praeparatur, aliis non praeparatur voluntas a Domino, discernendum est... quid veniat de misericordia ejus, quid de judicio. Cui sententiae Gennadius totus inheret. Etenim cap. 56 paucis verbis... initium salutis ac consummationis in divinae gratiae virtutem refundit... Cum de opere pravo disserit, id in solius arbitri electionem rejicit: at dum de opere recto et sancto, non jam solam electionem ob oculos ponit, sed Deum auxiliantem et praeparantem voluntatem, ut bonum eligat. »

46. Monueram hanc Norisii apologiam ad librum potius de ecclesiasticis Dogmatibus quam ad Gennadium ipsum vindicandum pertinere: atque, ut puto, jam id confirmatum est. Observandum enim omnia loca quae proferuntur, ex eo libro excerpta esse. Apologia autem his Vossii verbis absolvitur: *Speramus... non improbaturos judicium hoc nostrum, qui il um animi candorem praestare antiquorum monumentis sciunt, quem ad labores suos censendos a posteritate... optant afferri.* Immune ergo est ab omni errore opus de ecclesiasticis Dogmatibus, immunitus ejus auctor, Bracharius scilicet, ut nostra fert opinio:

A Gennadius quoque, 43 quamvis illud non scripserit, immunitus sit etiam, per nos licet, ut Baronius censuit.

47. Habes omnium rationum momenta, quibus liber iste Brachario nostro restitui debet. Viri docti quorum judicio eas committo, quam sint probabiles judicabunt. Sed certe minime negabunt, ut arbitror, saltem tam esse probabiles quam quae pro Gennadio Massiliensi producuntur.

48. Ratramni monachi Corbeiensis sententiam tacitas praeterii, qui cap. 5 libri contra Graecorum opposita opus de ecclesiasticis Dogmatibus Gennadio patriarchae Constantinopolitano, anno 471 e vivis sublato, adjudicavit. Eam enim neminem secutum video praeter editorem ultimum Spicilegii Acheriani, qui tom. I edition. Paris. in fol. anni 1723 in ima pagina haec notavit: *Qui hunc Gennadii librum edidit, cum nullum ejus nominis scriptorem nossent praeter Massiliensem presbyterum, alienum setum ei supposuerunt. Quorum ignorantium Ratramnus hoc loco (modo citato)*

B redarguit. Sed cum Ratramnus anno circiter 867 opinionem hanc suam protulerit, antiquiores profecto sunt duae illae de quibus disseruimus. Neque alios, qui Ratramni opus legerunt, ejus sententiae subscripsisse scimus: neque eam editor nova aliqua ratione confirmat.

49. Atque, ut finem faciam, observatione dignum est tres ejusdem saeculi scriptores, Joannem Hispalensem, Walafridum, et Ratramnum, in Hispania primum, alterum in Germania, tertium in Gallia, de auctore ejusdem libri, quem omnes manibus versabant, tam diversa judicia protulisse.

50. Absolutis jam his meis observationibus, duo de eodem libro notanda mihi occurrerunt tom. III Operum S. Leonis a presbyteris Balleriniis Veronensibus editorum Venetiis 1757, sed quae ad verum auctorem indagandum non faciunt. Eruditi illi viri pag. CLXXXIX seq. Codicem saeculi IX memorant ubi id opus S. Augustino tribuitur: pagina vero CCLXI alium saeculi, ut ipsi quidem videbatur, VIII, ubi is qui opus in compendium redegit, sive librarius quasdam sententias excerptis hoc titulo: *Ex epistola Felicis papae ad Sicilienses episcopos.* Editorum indicium ultro sequimur, qui ita censent: *Fortè... abbreviator idcirco Felicem papam eidem (libro de Dogmatibus) praefixit, quia hoc opusculum in aliqua collectione reperit post epistolam Felicis ad episcopos Siculos.*

44. CAPUT LXXXIV.

Exegesis, sive Expositio Missae, an sit Isidori? Opus de canone mystici libaminis Isidoro recentius videtur. Plura ac varia exemplaria Expositionis Missae. Exhortatio humilitatis S. Martini Duminiensis alicubi Isidoro ascripta. Conflictus vitiorum atque virtutum multis auctoribus tributus. Compendium metricum hujus operis. Versio Gallica.

1. In nova Matritensi editione Operum S. Isidori inter appendices pag. 54, edita est *Expositio in Missa*, subjecta haec parum elegantè nota: *Videtur repugnare, hanc expositionem esse S. Isidori, quia haec liturgia suo tempore non erat in usu.* In margine indicatur, Expositionem desumptam esse ex Codice saeculi IX. Incipit: *Dominus vobiscum: Salutat populum,* etc. Desinit: *et omnes respondeant: Deo gratias.* Prodiert jam hoc opusculum, ut ex Nic. Antonio colligitur: *Exegesis, inquit, in Missae canonem Parisiis editam per Carolum Guillard 1548 in-8 vidimus in bibliotheca Sapientiae Romanae.* Et catalogus quidem vetus Sapientiae hunc librum indicat: sed nunc desideratur, sive furto subreptus, sive extra ordinem in alieno aliquo pluteo collocatus. Bayerius in nota ait Exegesin primum Parisiis seorsim prodidisse anno

1648; sed, ut arbitror, error numeri incidit, 1648 A pro 1548, quem annum Nic. Antonius designat. Fabricium et Zaccariam, qui Exegesin Missæ, Parisiis editam, ex libris Isidori de Officiis ecclesiasticis esse excerptam putant, parum vidisse, cap. 69, num. 11 observavi.

2. Bayerius plura congerit pro Exegesi Isidoro vindicanda contra notam editoris quam protulit; quæ, ut ait, *longe Latinior, neque tamen propterea verior legitur quoque in ejusdem editionis prologo*. Testatur duas codices hujus Exegeseos exstare in bibliotheca Escorialensi, alterum anno 954 exaratum, ut in eodem manu cæva legitur, sub hac epigraphe, *Expositio in Missa*, indesignato auctore, ex quo in nova Matritensi editione recusa fuit: alterum sæculi, ut videtur, xiii inclinantis aut excentis, cum expresso Isidori nomine. Existimat ergo, non immerito a Trithemio, 45 Eisengreinio, Gesnero, Fabricio et aliis eam Isidoro ascribi, præsertim cum doctrina et stylus ab Isidorianis non abhorreant: ut mirum sit eam non exstare in Matritensi Grialii editione.

3. Diversus a duobus Codicibus a Bayerio allegatis est, ut videtur, Codex Escorialensis iv, f. 9, descriptus a Rodriguezio de Castro tom. II Biblioth. Hisp., p. 324, in-8. membran. sæculi x aut inenatis xi, characteribus obscuris, multis compendiis, titulis et literis initialibus rubris: qui olim fuit ecclesiæ principis Hispalensis, aliquando penes P. Marianam exstitit, ab hoc remissus 1583. Titulus in opereulo: *Tractatus Missæ B. Isidori. Ejusdem liber Differentiarum. Ii. m. liber Procaniorum*. In primo folio: *Incipit Tractatus Missæ a principio usque ad finem editus a beatissimo Isidoro*: Rodriguezius asserit hunc tractatum eundem omnino esse atque opus de *Canone mystici libaminis* in fine collectionis Hittorpiæ de Officiis eccles. Romæ 1591 Hugoni a S. Victore ex conjectura ascriptum. Si Codex ejus ætatis est quam Rodriguezius indicat, Hugo auctor operis de *Canone mystici libaminis* esse æquit. Ego putarem librum ejusmodi recentioris temporis esse, et per ætatem quidem Hugoni tribui posse. Canon Missæ Romanæ in eo explicatur, sed diverso modo atque in Exegesi Missæ, quæ in nova editione Matritensi prodit, sed tanquam Isidoro supposita, repugnante, ut dixi, Bayerio.

4. Contrario editoris recentis argumento Bayerius respondet, post alias incertæ auctoritatis, quæ circumferuntur, liturgias Gelasium I sæculo v Sacramentorum præfationes composuisse, deinde sæculo vi Gregorium Magnum Codicem Gelasianum reformasse: qui ritus in Hispania ad ejus usque cladem perseveravit; dein vero Mozarabum tempore nonnihil immutatus, et sæculo xi S. Gregorii VII auctoritate restitutus, perpetuo in Hispania obtinuit, et usque obtinet, ut conferenti hodiernum Missæ ordinem cum hac Exegesi et cum Sacramentarii Gregoriani exemplo e Vaticano 900 et amplius annorum Codice a Muratorio tom. II Liturgiæ Romanæ edito manifestum fiet. Habebat etiam Bayerius penes se in vetere 500 annorum Codice Gregorianam liturgiam

A Græcæ versam, eodem ordine quo Exegesi nostra, procedentem: quæ Latine exstat in bibliotheca Laurentiana Medicea tom. II Catalogi, plut. 20, n. 59, col. 57, descripta sub titulo: *De ordine Missæ, 46 et expositione verborum ejus*. Addit Bayerius, non solum liturgiæ, sed et psalterii Romani usum Gothorum tempore in Hispania obtinuisse. Ac tandem concludit potuisse Isidorum in privatum, sive aliorum usum Romanæ liturgiæ exegesin conscribere, etiamsi ea liturgia Isidori ævo in Hispania recepta atque usitata non fuisset.

5. His rationibus Bayerius Exegesin Missæ Isidoro laborat vindicare. At qua parte contendit, ordinem Missæ, qui nunc ex Romano ritu fere ubique in Ecclesiis Latinis viget, Isidori quoque tempore in Hispania obtinuisse, prorsus irritus ejus conatus est. Nam liturgia Gothica non in Missali Romano, sed in Mozarabico, quod etiamnum exstat, querenda est. Ac nemo negaverit inter Mozarabicam et Romanam missam ingens esse discrimen, quantum quidem ad quosdam peculiare ritus et præcepta attinet. Isidorus ipse in libris de Officiis ecclesiasticis non missæ, quæ nunc est Romana, partes, sed Gothicæ, quæ nunc Mozarabica dicitur, singillatim exponit. Neque enim Mozarabes a ritu Gothico recesserunt, aut eum immutarunt: sed cum sancte retinissent, tandem S. Gregorius VII obtinuit, ut ritus Romanus Gothico, sive Mozarabico, in Ecclesiis Hispaniæ, paucis exceptis, substitueretur. Hac in re longe a Bayerio dissidet Florezius, qui tom. III Hisp. sacr., pag. 212 seqq. probare conatur Hispanos missæ ordinem a Romanis pontificibus olim acceptum semper conservasse: deinde diversum a Romano apparuisse, quia pontifices ipsi Romæ justis de causis quasdam mutationes invexerunt: Gallæciam sæculo vi et usque ad annum 633, quo a concilio Toletano iv idem ritus pro omnibus Hispaniæ ecclesiis præscriptus fuit, missam Romanam diversam ab antiqua Hispani sive Gothica habuisse. Sed quamvis in ipso Ecclesiæ exordio idem modus generalis celebrandi eucharistiæ Romæ et in Hispania observatus fuerit, quod verum puto, tamen paulatim et Romæ summi pontifices, et in Hispania Patres Ecclesiæ Gothicæ sortem quasdam orationes et præcandi formulas addiderunt; inde magna ea diversitas nata.

6. Quod si in Gallæcia, ac fortasse in nonnullis aliis Hispaniæ partibus, ordo Romanus missæ usque ad annum 633 in usu erat, ut vult Florezius, altera Bayerii ratio probabilior videbitur, potuisse Isidorum Exegesin missæ Romanæ ad privatum, vel ad aliorum usum conscribere: quæ scilicet multis Hispanis utilis esse 47 posset. Quærendi hic locus est an Isidori tempore canon missæ Romanæ esset, qualis in Exegesi representatur. Codex Muratorii, quem Bayerius allegat, non multum ab eo tempore distat. In multos ego etiam incidi veteres Codices, quibus canon missæ Romanæ, qui nunc exstat, paucis verbis mutatis, reperitur. Codex Ottobonianus Vaticanus 576 exhibet missale monasticum antiquum membran. in-4 caractere Longobardico, sive ut vocant Bene-

ventano, cum notis musicis Petro Aretino antiquo-
ribus. Incipit : *Ad te levavi animam meam, Deus, etc.*
Excita, quæsumus, Domine, potentiam tuam, etc.
Sequitur Dominica II adventus, etc., fere ut in nostris
Missalibus. Sunt missæ S. Nicolai, S. Ambrosii,
S. Silvestri, et post Epiphaniam S. Mauri abba-
tis, etc.

7. In Quadragesima officia de feriis et dominicis.
In sabbato sancto plura de benedictionibus olei, sa-
lis, etc., et hæc peculiaria de baptismo per trinam
immersionem : « Et sic accipiens illum de manibus
ejus, baptizet eum sub trina mersione, dicens : Et
ego te baptizo in nomine Patris : semel et mergat. Et
Filii : et mergat iterum. Et Spiritus sancti : et mer-
gat tertium in modum crucis : primum ad orientem
verso capite infantis, et pedibus ad occidentem : se-
cundo ad meridiem, et tertio ad septentrionem.
Cum surrexerit infans a fonte sacro, facit crucem
de chrisma in vertice ejus cum pollice, dicens ora-
tionem, etc. » Postea est explicatio orationis domi-
nicæ, a presbytero fieri solita : *Pater noster, qui es*
in cælis : Hæc libertatis vox est, etc. Deinde expositio
symboli : litanie præparatio ad missam, etc. Succedit
Canon missæ, *Te igitur, etc.*, ut in Missalibus
hodiernis. Ibi una cum *famulo tuo papa nostro ill.,*
et abbate nostro ill. Est etiam *Memento*, ut dicunt,
defunctorum. In oratione, *Libera nos, etc.*, quidam
sancti adduntur, *Dei genitricis Maria, et beato Michaelis*
*archangelo, et sanctis apostolis tuis Petro et Pau-
lo, Andrea, et beatis confessoribus tuis Martino, Gregorio,*
*Benedicto, Mauro, atque beata Scholastica cum omni-
bus sanctis, etc.* Post festa sanctorum est *Ordo*
sponsalium cum rubrica, benedictione annuli, mis-
sa, etc. Commune apostolorum, martyrum, etc. De-
sunt in fine nonnulla folia. Codex ad sæculum X
fortasse pertinet.

8. Occurrit etiam Canon missæ in Codice Regio-
Vaticano 191, sæculi X, circiter, post Isidori libros
de Officiis ecclesiasticis, et 48 quædam alia. *Vere*
dignum, et justum est, etc., usque ad *Sanctus,*
sanctus, sanctus. Te igitur, clementissime Pater, etc.
Papa nostro illo, et omnibus, etc. Post Damiani
nomen in margine notatur inserendum necnon illor-
um quorum *hodie solemnitas in conspectu gloriæ tuæ*
celebratur triumphus. Postea bis *dedit discipulis suis,*
non deditque. Et, *unde et memores sumus, Domine,*
nos tui servi, etc., gratia repleamur per Christum
Dominum nostrum. Nobis quoque peccatoribus. Deest
Memento defunctorum : quod etiam omittitur in
nostra Exegesi, quæ cum canone missæ hujus Codicis
apprime congruit.

9. Antiquissimus etiam est Codex Vaticanus 1146,
in quo est Canon missæ fere ut nunc recitatur. Ibi :
« una cum famulo tuo papa nostro illo, etc., Cosmæ
et Damiani (si fuerit natale sanctorum dicatur, sed
et diem natalitii beati illius, vel beatorum illorum ce-
lebrantes)... Memento etiam, Domine, et eorum
nomina qui nos præcesserunt cum signo fidei, et
dormiunt in somno pacis (Et recitantur, et postquam

A recitata fuerint, dicit) *Ipsa, etc.* In fine rubrica est :
Hæc a cœnobio Dionysii venit. Incipit Expositio
missæ. Primum in ordine, etc. » Intellego cœnobium
Parisiense S. Dionysii. Codicem hunc describam
cap. 95. In recensendis aliis mss. Codicibus plura
hujus generis occurrunt.

10. Constat igitur ex mss. antiquis exemplaribus
canonem missæ qui nunc habetur vetustissimum
esse, paucis quibusdam verbis fortasse pro diversi-
tate ecclesiarum, aut additis aut mutatis : adeoque
hæc ex parte non facile revinceretur, qui Exegesi Isi-
dori opus esse contenderet. Nihilominus res mihi valde
dubia est ; neque puto Isidori tempore, in Hispania
præsertim, Apostolici nomine pontificem Romanum ve-
luti per excellentiam fuisse appellatum, ut in Exegesi
appellatur ad ea verba ; *Memento, Domine, famulo-
rum famularumque tuarum, et omnium circumstantium* :
pergit enim auctor : *Sacerdos antea oravit*
pro Apostolico et episcopo suo.

11. Inveni hanc ipsam expositionem missæ in
mss. Codicibus Vaticanis, sed sine auctoris nomine,
scilicet in Vaticano 1146 membr. in-fol., ubi post
anonymas alias expositiones missæ pag. 20 est *Ex-
positio missæ : Dominus vobiscum. Salutat sacerdos*
populum, et orat ut Dominus sit cum illo. D sinit :
nuntiatum sit de ministro, et omnes respondeant, Deo
gratias, amen. Nota recens initio 49 est : *Hæc excer-
pta videntur ex Alcuino, vel ex alio auctore.* Codex est
sæculi X circiter, in quo multa sunt ad ecclesiasticos
ritus pertinentia, suo loco describendus. Eandem
missæ expositionem inveni in Codice Vat. Palati-
no 485 ejusdem ætatis, ubi pag. 16 terg. est alia
expositio. Primum oratio, *Deus omnipotens, mise-
rere, etc.*, tum : *Primum in ordine missæ antiphona*
ad introitum canitur, etc., pag. 18 terg. Deinde
post orationem *secretæ dicitur a sacerdote : Dominus*
vobiscum : sacerdos orat, salutando populum pro clero
et plebe, etc. Desinit pag. 27 terg. *commendavit*
apostolos. Illico rubrica, *item incipit alia expositio*
missæ, Dominus vobiscum ; salutat sacerdos, etc. De-
sinit et omnes respondeant, amen. *Finitum est expositio.*
Iterum incipit expositio de competenti. Expositio,
quæ incipit, *Dominus vobiscum, salutat, etc.*, est ea
quæ alicubi Isidoro ascribitur.

12. Isidori nomen invenio in Codice Ottoboniano
sæculi X circiter opusculo de Ordine missæ inscrip-
tum ; sed hoc aliud est ab Exegesi missæ, ut ex ipsa
rubrica patet : *De ordine missæ vel orationibus quæ*
in ea continentur in libro Officiorum Isidori capitulo 15,
scilicet libri I : *Ordo autem missæ, etc., peragit orbis.*
Sequitur, *Cælestinus vero natione Campanus pontifex*
Romæ XLV constituit, ut antiphona, id est introitus et
psalmus David ante sacrificium psalleretur, quod ante
non febat, nisi tantum Epistola Pauli recitabatur, et
sanctum Evangelium. Ita alia hujusmodi adduntur.
Rursus citatur Isidorus, et interseruntur ea quæ Ro-
mani pontifices diversis temporibus præscripserunt,
ut *Damasus XXXIX (Pontifex hoc ordine) natione Spa-
nus constituit, ut psalmi die nocturne canerentur per*

omnes ecclesius. qui hoc præcepit presbyteris, vel episcopis, aut monasteriis.

13. Plura alia sunt exempla Expositionis missæ ab Exegesi quæ Isi' oro ascribitur diversa, alia edita, alia inedita, alia cum nomine, alia sine nomine auctoris. In Vaticanis Codicibus 1143, 1146, anonyma missæ expositio *Primum*, etc. In alio Vaticano 1121, Alberti Magii super Canonem missæ ex libro ejus de Officio missæ: *In corpore naturali*, etc. In Vat. 4862 Alberti Magni *Expositio missæ: Ecce ego declarabo*. In Codice Vaticano 4074 est *Innocenti Expositio missæ et canonis: Nota causas quare*, etc. In Vat. 4578 pergam. in-fol. Remigii Antisiodorensis Expositio missæ: **50** *Celebratio missæ*. In Vat. 4396 *Expositio oblationis missæ: Te igitur*. In Vat. 7150 *Expositio missæ Romana: Quoties contra*.

14. Bibliothecæ Regio-Vaticanæ Codex 214 membr. in-4 exhibet Flori Magistri expositionem in canonem missæ: *In mysterio*, etc. Codex 435 expositionem missæ antiqui scriptoris: *Primo*, etc. Codex 446 missæ Romanæ expositionem: *Quoties*, etc., quæ mutila est in fine. Codex 524 Canonis missæ expositionem nomine Petri Damiani, *Qui pridie*. Codex 612 membran. in-8 Missæ expositionem, *Masculi*, etc.

15. Fratris Bernardi de Parentinis ord. Prædic. expositio missæ, *Quoniam*, etc., exstat in Codice Palatino Vaticano 345. Henrici de Hassia Expositio missæ in alio Vat. Palatino 717. Anonyma alia Expositio missæ in Cod. Palatino 1578 sæculi x circiter: incipit: *Celebratio missæ in commemoratione passionis Christi peragitur*, etc. Finis *ut sunt animalia et bestia. Expositio missæ, atque symboli* missæ: quæ videtur esse expositio missæ jam descripta ex Codice Florentino S. Marci cap. 44, ubi Isidorum citari dixi.

16. Codex 6 bibliothecæ Vat. Ottonianæ sæculi x circiter in-8, continens plura miscellanea, pag. 9 refert: *Incipit ordo qualiter episcopus, vel presbyter, præparare se debeant ad divinum officia*. In primis psalmus, *Quam dilecta*, etc. Oratio pro statu Ecclesiæ, et pro omnibus vivis, quibus debitores sumus: *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem pro imperatore nostro illo, et sua venerabili prole*, etc., et nostræ congregationis salute, etc. Inseritur etiam oratio pro defunctis. Sequitur pag. 11 terg.: *In Christi nomine incipit Expositio missæ: Missa, ut beatus Isidorus dicit, dicta est ab emittendo*. Est brevis expositio missæ Romanæ, mutila in fine. In alio Ottoniano 257, est Paschasii Raberti de corpore et sanguine Domini opus cum prologo metrico: *Regis adire sacra*, etc. Ejusdem, ut videtur, Expositio missæ, *Missa, ut beatus Isidorus*, etc. In Ottoniano 567 Expositio missæ, *Dicit Apostolus: in alio etiam Ottoniano 943 Expositio missæ edita in cænobio S. Dionysii. Primum ordine*.

17. Joannes Cochleus Moguntia 15:9 edidit Speculum devotionis circa missam, ubi est Expositio missæ ex mss. Eystatensi et Misnensi, recusa ab Hittorpio ex aliq. ms. Incipit: *Missa pro multis causis celebratur:*

quæ fortasse est Hildeberti Cenomanensis **51** episcopi, inter cujus opera est *Expositio missæ, e Fugienda est sacerdotibus*, etc., et *max, Missa pro multis causis celebratur*, etc. *Prodiit deinde Speculum missæ* ex antiquissimis quibusdam æ vetustissimis catholicæ Ecclesiæ Patribus, a Joanne Cochleio primum laboriose collectum, nunc vero a F. Nicolao Aurifco Senensi Carmelita recognitum, auctum et locupletatum, Venetiis apud Franciscum Ziletum 1572, in-8. Opera sunt Amalarii de Officio missæ, Walafridi de Rebus ecclesiasticis, Expositio missæ ex duobus venerandæ vetustatis Codicibus Misnensi et Eystatensi: *Missa pro multis causis celebratur*, etc., Petri Damiani liber inscriptus, *Dominus vobiscum*, Honorii Augustodunensis Genima animæ, Micrologus, Petri abbatis Cluniacensis Nucleus de sacrificio missæ, Bernonis libellus de quibusdam rebus ad missam spectantibus, Hildeberti versus de mysterio missæ, Ordo missæ, auctore Joanne Burchardo, Nicolai Aurifci opusculum de antiquitate, veritate ac cæremoniis missæ. In Spicilegio Dacherii tom. I, opusc. 6, profertur epistola Isanei Lingonensis episcopi in Canonem missæ: *Ecce quod dixi*, etc. Odonis Cameraeensis episcopi Expositio Canonis missæ prodiit Venetiis 1569, in forma minori: incipit: *Te igitur*, etc. *Quia dignum et justum est*, etc. Joannis Burchardi de Argentina Italice *l'ordine della messa*, Venetiis 1566.

18. Cum tot tamque variæ prodierint expositiones missæ, et cum Isidori doctrina in Officiis ecclesiasticis et in liturgia explicanda insignis fuerit, non est mirandum quod anonyma aliqua expositio alicubi ipsi ascripta fuerit, quamvis fortasse ejus non sit. Bandinius tom. II Cod. Latin. bibliot. Medic. Florent., plut. 29, describit Codicem 39 membr. in-4, sæculi xiii, in quo reperiri ait S. Isidori et aliorum Opera, et num. 9 refert, *Anonymi de ordine Missæ et expositione verborum ejus*: incipit: *Missam beatus Petrus. Desinit: operatur effectum*. Item num. 22 *Compendiosa expositio canonis Missæ*: incipit: *Dominus vobiscum: salutem sacerdos*. Desinit, *a sacerdote domum jubetur, adjuvante Domino*, etc. Initium idem est atque in Exegesi quæ Isidori nomine vulgata est; sed postrema verba non consentiunt: neque Florentinus Codex, ut videtur, hanc secundam expositionem Isidoro ullo modo adjuceat.

19. Inter appendices editionis novæ Matritensis pag. 42 ex codice ms., in quo Isidori nomen præferbat, edita est *Exhortatio 52 humilitatis: Quisquis nutu Dei*, etc. Sed observat editor hanc Exhortationem esse S. Martini Bracarenensis, ut liquet ex tom. XV Hisp. sacr. Scilicet Florezius inter alia S. Martini Exhortationem humilitatis edidit, et recensuit ad duos mss. Codices, alterum Toletanum, alterum bibliothecæ regię Matritensis, et ad editionem Tamayi. Opusculum a me collatum cum editione Florezii, et cum editione nova Matritensi Operum S. Isidori multo magis correctum prodibit, nimirum inter opera Isidori dubia aut supposita.

20. Libellum de Conflictu vitiorum atque virtutum Cyprianus Suarez ad editionem regiam Matritensem emendavit, Isidorique opus esse ex mss. Codicibus, ex stylo et Sigeberti testimonio collegit. Joannes Grialius potius credidit esse opus Joannis Chrysostomi de *Compugnantis virtutum et vitiorum*, quod Isidorus ipse in libro de Vir. illustr. commemorat, posteriori tamen tempore sactam et interpolatam, et pro vario interpretum ingenio non uno modo expositum. Nic. Antonius cum contrarias hinc inde sententias retulisset, et in his Mabillonii, qui auctorem asserit Ambrosium Autpertum, abbatem S. Vincentii ad Vulturnum Beneventi, et Constantini Cajetani, qui Mediolanensem aliquem Benedictinum auctorem cenet, ampliandum sibi edixit. Bayerius notat unum Caveum e recentioribus hoc opusculum Isidoro acribere ex Sigeberto, et aliunde, et ipse ait : Dupinium, Placcium, Cellierium, Oudinum et Fabricium Ambrosio Autperto tribuere : Bellarminum inter apposita Isidoro recensere : in bibliotheca Escorialensi opus id non exstare. Sed Labbeus quoque ex Sigeberto et mss. Codicibus Isidoro opus hoc ascribit, in quo advertit mentionem S. Regulae S. Benedicti. Et quamvis Ildefonsus et Braulio ejus libelli non meminerint, observate Braulionem admonuisse alia esse Isidori opera praeter a se recensita. Longam de hoc libello orationem Constantinus Cajetanus pag. 29 contexuit, quam hic apponere juvat.

21. Librum denique illum, de *Conflictu vitiorum et virtutum*, qui variis auct. ribus tribuitur, nos ex Isidori scriptorum catalogo rejecimus. Nam inter opera Magni Leonis Lutetiae an. Dom. 1511 et Venetiis 1553 impressus legitur, non autem in novis editionibus. Apud S. Augustinum quoque tomo IX exstat. Sed neutrius esse bene judicavit Lovanienses theologi : maxime propter assutum ei quamdam narrationem de monacho a demone vexato, et epilogum commemorantem S. Benedictum, 53 hisce doctoribus longe posteriorem. In Opibus S. Ambrosii Romae anno Christi 1585 impressis, liber hic ad Simplicianum directus habetur : sed ad tomi V partem posteriorem cum aliis libris, de quorum auctoritatibus [*Forte auctoribus*] non certo constat, relegatus : et quidem ea narratione et epilogo suo decurtatus. Arnoldus Wion (*Lign. Vit. lib. v, c. 12, emblem.*) eundem librum Magno Gregorio ascribendum censuit : etenim ita ille : « Scripsisse fertur et librum unum de Conflictu vitiorum et virtutum, qui sub ejus nomine ms. re, erit in bibliotheca nostra S. Benedicti Mantuani : citaturque a multis, ut domno Joanne Bertels, abbate Luxemburgensi, dialogo viii in Regula S. P. Benedicti, et alius pro parte ejusdem sancti. Postremo etiam stylus ipse indicat alterius non esse quam S. Gregorii. Joannes vero Grialius (praef. ad Oper. Isidori) pro S. Isidoro his rationibus certat : Isidori autem esse opus eundem (ut ipse scriptum reliquit) et Codices illius nomen praefertentes, et stylus (haud multum fortasse a Synonymis ablutens) et Sigeberti testimonium optimo viro persuaserant. Nos (ne quid dissimulemus) hoc fuisse opus illud credimus quod Isidori ipsius aetate Joannis Chrysostomi nomie ferebatur. Sic enim ille de Chrysostomo, in libro de Viris illustribus. Ad personam quoque ejusdem nobilissimae matronae Gregoriam reperitur opus ejus insigne, de Conversatione vitae, et institutione morum, sive de Compu-

gnantia virtutum et vitiorum. Ergo scripturarum varietates tam multas interpretibus potius quam librariis ascribemus. »

22. Caeterum nos varias haec ac inter se pugnantibus scriptorum opinionibus veritatis unius auctori restituendas utcumque volumus. Ac in primis Grialii et Wionis pacè dixerim, librum de quo disserimus, sicut neque Ambrosii, Augustini, seu Leonis esse, ita neque Gregorii, aut Isidori. Quod vero ex illius stylo argumentum sumitur, invalidum plane est ac prorsus inane : cum is non solum Isidori Synonymorum libri, ut dicebat Grialius, sed ut Wion volebat, Gregorii etiam scriptis consimilis sit. Et eo maxime quod ratiocinatio omnis a scriptorum dictione seu stylo, qui pro rei temporisve inconstanti sensuum facilitate solet esse diversus, desumpta, ut plurimum hallucinari credatur. Arguitur secundo a mss. Codicum titulis : quod si hoc argumentum profecto valeret, unus et idem liber non uni auctori aliquoties concedi deberet, quando diversis inscriptus reperitur doctoribus in manu exaratis voluminibus variis. Quamobrem et Sigebertum, virum alioqui doctissimum, post quingentesimum ab Isidori aetate et in Germania scribentem, fuisse deceptum, absque injuria dici potest. Quid ? quod Grialius ipse nec constans esse videtur in sua opinione : quandoquidem et hoc de Virtutibus et Vitiis opusculum, quod Isidoro primum tribuerat, illud idem esse postea affirmavit quod de Conversatione vitae et institutione morum Chrysostomus scripsit. Quam ut assequatur sententiam, illum omnino neg. t epilogum, qui supponitur jam dicto libro de Virtutibus et Vitiis. Verum cum is haec ambo opuscula toto celo inter se differant, non est cur Grialius istius rei culpam, et gratis quidem, interpretibus inferat : neque certe est cur Braulius a sutam epistolam vocet ejusdem libri epilogum, cum peroratio illa libro ipsi utpote germana, longe ab epistola 54 scopo aberret. Et quia solidiora pro veritate argumenta, quibus res omnia absolvatur, ex ipsius libri epilogo colligere possumus, ea de causa nos illum ex perantiquis exemplaribus petivimus, in hunc lo una referre operae premium duximus : ita enim se habet.

23. « Tu autem, homo Dei, vigilantissimo studio attende quae dico : et mihi adhuc magis stupenda narrati fidem praebeto. Cujusdam relatione nuper cognovi quod dico. Vir quidam religiosus, atque in monastico habitu constitutus, nostro nunc tempore antiqui hostis est inaudita tentatione pulsatus : ita ut idem maligni spiritus vestimentorum ejus particulas extra illum etiam incompositas immonda collatione crebrius foderet. Quae in tantum erat horredata, fetida et noxia, ut pars vestium, quam tetigisset, nulli deinceps esset usui apta, quanquam fuisset abluata. De quo cum interrogatus fuisset, eum omnipotens Deus talem versuto serpenti potestatem in eum dederit, respondi, ut cordis ejus immunditiam foris ostenderet : quod nunquam in exteriori habitu fecisset, nisi interiore omnino corruptisset, aut infidelitate et blasphemia, aut certe inani et vana gloria. Sanies qui, pe intus in corde, foras per vestimenta fluit. Quem, quia longe positus, ego quidem non vidi : sed tamen, ut arbitror, haec in illo vere praevidi. Quod si non est ita, non quid tamen factum putatur sine causa ? Est praeterea gestum, ut in eo munditiam cordis foeditas illa servaret, ne hanc callidus hostis inanis gloriae macula foderet, sicut Paulus (*II Cor. xii*), ne de magnitudine revelationum tumeret, stimulum carnis accepit. Sit itaque horum quolibet, aut certe si non fuerit, nunquid tamen extremum si positurus sum, verum non erit ? Verum est omnino, verum est, quod dico, non esse collationem illam extrinsecus animae noxiam, si ipsa servare studuerit iatus cordis munditiam.

24. « Interea, sicut tu ipse indicare curasti, audio quosdam apud vos dicere non posse aliquam

* Ad monach. quempiam directum fuisse lib. hanc, facile conjici potest.

in patria suæ natiuitatis perfectum esse, illud in argumentum assumentes, quod Dominus dixit: *Nemo propheta acceptus est in patria sua* (Luc. iv). Quos primum oportet ratione veritatis refelli, et sic demum qualiter intelligenda sit prolata sententia, demonstrari. Audiant igitur patienter, qui hæc dicunt, quia dum sensum sacræ Scripturæ prudenter non considerant, pene omnes sanctos contemnunt. Si enim ita est ut asserunt, ergo quotquot ex Romanis conversi apud Romanos degunt, quotquot ex Græcis apud Græcos, quo quot ex Italis apud Italos, quotquot ex Gallis apud Gallos, quotquot ex Iberis apud Iberos, quotquot ex Germanis apud Germanos, quotquot ex Aquitanicis apud Aquitanicos, quotquot ex Britannicis apud Britannicos, quotquot ex Anglicis apud Anglicos, religiose vivunt, imperfecti erunt. Ecce Paulus et Antonius ex Thebæis apud Thebæos perfecti sunt: ecce Hilarion ex Palæstinis apud Palæstinos perfectus est: ecce Macarius ex Ægyptiis apud Ægyptios perfectus est: ecce Oxirinchus civitas ex propriis civibus tota perfecta est: ecce (ut ad vicinos nostros veniamus) Protasius et Gervasius in propria hac Mediolanensi civitate, propriaque domo manentes, ac per decem annos monachorum vitam exercentes, ita perfecti fuerunt, ut martyres fierent. An forte nostra sola provincia extra hanc regulam erit excepta, ut non de propriis, sed tantum de exteris habeat monachos? Satagendum igitur magis est, ut ubi quis fuerit, juxta perfectorum regulam vivat, non parentum, non propinquorum, non affinium illecebris a via perfectionis declinet. Sic certe, juxta Salvatoris sententiam (Luc. xiv), patri, matrique, fratribus, sororibus, uxoribus, filiis, domibus, agris et cunctis quæ possidet, renuntiare valebit. Hoc autem dico, non quo successores qui de regno ad regnum, de publico ad eremum transeunt, summa laude non ducam; sed quo illos etiam qui magis affectibus patriam fugiunt quam gressibus, felices atque perfectos ostendam. Obsecro itaque illos qui hoc apud vos fieri posse denegant, ut vigilantibus studio considerent: cur non dixerit Dominus: *Nemo propheta perfectus est in patria sua*. Sed ibi quid aliud intelligendum est nisi quia *acceptum* dixit, nequaquam *receptum*? Quodque de prophetis antiquis et seipso intelligi voluit, qui apud incredulos Judæos non fuerunt accepti, sed magis spretri, Stephano ad eos dicente: *Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri, qui prænuuntiabant de adventu Justitiae, cujus vos nunc homicidæ et proditores fuistis* (Act. vii.)? Quis autem non videat quantæ temeritatis quantæque sit præsumptionis aliquem sibi prophetæ nomen assumere? Tu igitur cum charitatis affectione tales redargue, et juxta Regulam Patrum vivere semper stude, maxime autem sanciti confessoris Benedicti. Non declines ab ea quoque, nec illi addas quidpiam, nec minuas. Totum enim quod sufficit habet, et nusquam minus habet. Cujus verba atque imperia sectatores suos perducant ad cœli palatia.

25. Ecce, frater charissime, inter cæteras meas occupationes hunc tibi sermonem nocturnis horis licet inculta venustate dictavi atque conscripsi: quem quia epistolarem modum transire cognovi, libellum potius (de Conflictu vitiorum atque virtutum nuncupare malui; in quo si ædificationis aliquid repereris, hunc legendum et aliis tradere debes.

26. Superiora hæc, quæ jam retulimus, non modo habentur in editis Augustini vel Leonis nomine exemplaribus omnibus, verum etiam in mss. aliis præstantibus, ut pote bibliothecarum Casinensis et S. Benedicti Mantuæ. Sed et hunc Epilogi contextum ad librum ipsam necessariam connexionem habere, cuilibet ex industria rem perscrutanti, patere poterit. Unde ea exemplaria quæ Isidori nomine impressa leguntur, mutilata prorsus judicari debent. Primum, quia libri conclusio adeo frigida est, ut lectoris animus ex ea

A dictione suspensus remaneat, et quidpiam aliud in eâ desiderare videatur: ita enim habet: *Tu autem, homo Dei, vigilantibus studio attende quæ dico: ipso adjuvante qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.* Indignus esset prorsus Isidoro (quod minime credam) in librum suum tam imperfectus perorationis terminus. Secundo, quia ultimum ejus libri sententia, quæ alias diminuta est, ut integra sit, cum ea quæ in nostris exemplaribus exstat necessario connecti debet. Cujusdam enim monachi exemplum, quod ibi narratur, illusionem non nisi praxis est ad verum nos malignorum spirituum, quorum fraudulente tentationes ante ipsum ejusdem Epilogi principium immediate jam descriptæ fuerant. Tertio, quia opusculum ipsum a monacho 56 (dicam et Benedictino) ad ejusdem professionis virum scriptum esse dignoscitur, ut clarum sit ex ejus præsertim capitibus 11, 12, 13, in quibus agitur de vigiliis, p. almodia, manuum labore, loci stabilitate, et similibus monacho Benedictino familiaribus exercitiamentis. Sed hæc in cujus gratiam pertractentur, cap. 15 insinuat, dum dicitur: *Si igitur secularibus viris ita est periculosum cupiditatis industria, quanto magis periculosum illis est qui habita et conversatione jam sæculares esse desiderant, qui totum quod vivunt, Domino esse devoverunt? Quæ omnia, cum optimam habeant, iuvo necessariam fere connexionem cum iis rebus quæ in fine nostrorum exemplarium discutiuntur, verissima quidem, non asuta, vel conficta, debet judicari eorum Epilogi enarratio. Postremo, illud in eodem Epilogo satis superque existimandum est, quod ejus auctor universum quoque librum exarasse fatetur: ait enim: « Ecce, frater charissime, inter cæteras meas occupationes hunc tibi sermonem nocturnis horis licet inculta venustate dictavi atque conscripsi: quem quia epistolarem modum transire cognovi, libellum potius (de Conflictu vitiorum atque virtutum) nuncupare malui. » Quare Joannes Grialius gratis certe asseveravit: « De Epilogo vero non est quod laboremus: nam constat esse alienum. Neque ex additamento conjecturam de auctore facere Lovanienses theologi debuerunt. » Sed dicant mihi Grialii defensores, cum ille in recensendis aut corrigendis Isidori scriptis multos affirmet tam sibi quam doctis viris aliis assui fuisse Codices vetustissimos eisdemque vel Gothorum, vel Longobardorum, vel Romanorum manu exaratos, cur ad librum istum de Conflictu vitiorum et virtutum devenimus, tantum asseruit: *Neque item constare potuit quot veteres Codices accepit?* Viris tamen prudentibus hoc djudicandum relinquo.*

27. Validissimis itaque rationibus hujus libri integritate comprobata, jam non Isidorus vel Gregorius ejusdem auctores censi debent. Iis namque, etsi monastica Benedictinorum professio, quæ de ipso libri auctore asseritur, rite conveniat, alia tamen in eodem libro contenta palam contradicunt. Cum enim objectioni illi qua dicitur: « Nemo propheta acceptus est in patria sua, » ibi responderetur, statim subjungit: « Si enim ita est ut asserunt, ergo quotquot ex Romanis conversi apud Romanos degunt, quotquot ex Græcis apud Græcos, quotquot ex Italis apud Italos, quotquot ex Gallis apud Gallos, quotquot ex Iberis apud Iberos religiose vivunt, imperfecti erunt; » et paucissimis interjectis: « Ecce, ut ad vicinos nostros veniamus, Protasius et Gervasius in propria hac Mediolanensi civitate, propriaque domo manentes, ac per decem annos monachorum vitam exercentes, ita perfecti fuerunt ut martyres fierent. An forte nostra sola provincia extra hanc regulam erit excepta, ut non de propriis, sed tantum de exteris habeat monachos? » Istius ergo libri compilator Italo-Benedictinus cum fuerit, etsi humilitatis causa proprium nomen prætermiserit, doctrinam tamen animarum saluti profectam occultandam neutiquam voluit.

28. Vidi editionem Venetam ejusdem opusculi anni

• Auctor hujus lib. Mediolani se scribere ostendit.

1555, **57** post librum de Imitatione Christi Joannis A Gersonis cancellarii Parisiensis falso titulo insignitum, cui subjungitur D. Leonis papæ de Conflictu vitiorum atque virtutum libellus : *Apostolica vox clamat*, etc. Clauditur epilogo, quo de Mediolanensi civitate et S. Benedicto fit mentio : qui deest in quibusdam mss. Codicibus et in editionibus S. Ambrosii, S. Isidori, et in Erasiana S. Augustini. Vincentius Bellovacensis lib. xxii Spec. Histor., cap. 27, inter Gregorii Magni Opera reponit *Commentariolum super Cantica, et librum de Conflictu virtutum et vitiorum; quem tamen, a ldit, pler' que ascribunt Augustino*. Bardinus tom. I Cod. Latin. bibl. Medic., plut. 19, ex Codice 29 chart. partim sæculi xiv, partim sæculi xv, profert, num. 45, *Augustini liber de Conflictu vitiorum et machina virtutum*. Incipit : *Apostolica vox clamat per orbem*, etc. Desinit *et propitio Christo victor existas*. Diversus est finis in aliis exemplaribus hujus libelli. Pro *machina virtutum* fortasse legendum *machia*, hoc est pugna virtutum.

29. Editores Maurini Operum S. Augustini tom. VI inter spuria collocant opus de Conflictu virtutum et vitiorum, cum epilogo in quo sunt verba : *in propria hac Mediolanensi civitate*, etc., et interpretantur, Beneventum, ubi scribebat Ambrosius Autpertus, cui librum ascribunt, vicinum esse Mediolano, comparisone instituta cum Oxirincho civitate, cujus præcessit mentio. Aiunt opus sub Augustini nomine citari a Gratiano 2, 9, 22, cap. *Nec artificioso* : Codices a se visos tribuere vel Ambrosio, vel Leoni, vel Augustino; sed verba capituli 16 : *Si igitur sæcularibus*, etc., et capituli 18 : *Ni prælatus*, etc., sapere stylum monachi; opus affinitatem habere cum commentario Ambrosii Autperti in Apocalypsin. Editores pariter Maurini Operum S. Ambrosii Codicem unum allegant abbatæ S. Ebruphi, qui idem opus exhibet Ambrosii Autperti nomine insignitum.

30. Ambrosium Autpertum, sive Authbertum librum de Pugna virtutum et vitiorum scripsisse constat ex Anonymo Mellicensi de Vir. illustr., cap. 51 : *Ambrosius, qui et Autpertus, Agaunensis cœnobii, etc., scribit etiam in modum Prudentii Psychomachiae, quod interpretatur Pugna animæ, librum de Conflictu virtutum et vitiorum, quem et misit ad Lantfridum abbatem ac presbyterum in Bavaria constitutum*. Pezius in Thesouro anecdot., tom. I, præf. **58** pag. 44, num. 65, in monasterio Emmramensi Ratisbone exstare ait Codicem octingentorum annorum, *Libellus de Conflictu vitiorum et virtutum, missus ad Lantfredum presbyterum et abbatem in Baioaria constitutum*. Hoc certe est opus quod Anonymus Mellicensis indicat : sed cum initium libelli non apponatur, imo cum Anonymus Mellicensis dicat Autpertum in modum Psychomachiae Prudentii scripsisse, dubitare quis possit an Autperti opus metricum sit, atque ideo diversum ab eo cujus auctorem nunc quærimus? Auctor Chronici monasterii S. Vincentii ad Vulturum inter scriptores Rerum Gallicarum Duchesnii, et in Actis SS. ord. S. Benedicti sæculo III, part. II, pag. 263, et in notis Ma-

billonii ad Vitam S. Ambrosii Autperti, librum de Conflictu vitiorum huic eidem Ambrosio Autperto abbati S. Vincentii tribuit. Mabillonius Annalibus Benedictinis tom. II, pag. 237, ad annum 776 de Ambrosio Autperto, seu Authberto agit, abbate S. Vincentii ad Vulturum, et auctore commentarii in Apocalypsin : sed de libro Conflictus silet.

31. Fabricius in Bibl. med. duos distinguit Authbertos, alterum abbatem S. Vincentii ad fontes Vulturii, Ambrosium quoque dictum, qui anno 778 diem obiit supremum; alterum abbatem Casinensem ab anno 834 ad 837, de quo Petrus diaconus cap. 13, et ad eum Joan. Baptista Marus in notis. Antiquiorem Autpertum auctorem commentarii in Apocalypsin dicit, de quo satis aliunde constat : ad alterum Autpertum abbatem Casinensem referri ait tum alia opera, tum librum de Conflictu vitiorum et virtutum, inter S. Ambrosii et Augustini Opera sæpius editum, quod tamen apud Petrum diaconum et Joan. Bapt. Marum non legitur. Plerique eundem putant esse auctorem et commentarii in Apocalypsin et libri de Conflictu vitiorum et virtutum, Ambrosium scilicet Autpertum, abbatem S. Vincentii ad Vulturum : colligunt etiam ex Ambrosii nomine factum ut in nonnullis Codicibus S. Ambrosii Mediolanensis nomen operi præscribatur, stylum etiam, ut dixi, in hoc opusculo et in commentariis Apocalypsis similem esse arbitrantur. Subscriptio quidem in utroque opere non dissimilis est; nam in utroque loquitur auctor, et titulum libri exprimit. Subscriptionem commentarii in Apocalypsin ex Codice Regio-Vaticano autographo, ut videtur, Blanchinus descripsit **59** tom. II Evangel. quadrupl., pag. 603, cujus specimen characterum præmiserat post pag. 600. Incipit : *In nomine S. Trinitatis, expositio Autperti presbyteri in expositione Apocalypsis partis secundæ*. In calce libri litteris uncialibus : *Ambrosius, qui et Autpertus, ex Galliarum provincia ortus, etc., hoc opus confeci atque complevi, quodque propter facilitatem eum intelligendi SPECULUM PARVULORUM vocavi*. Sed cum Blanchinus autographum videri Codicem dicat, cur in specimine characterum, tabula 5, n. 3, Codicem sæculi x esse pronuntiat? Nam Autpertus, commentarii in Apocalypsin auctor, sæculo vii floruit, ut ex ipsa inscriptione constat.

32. Codices bibliothecæ Vaticanæ, qui librum de Conflictu virtutum et vitiorum exhibent, in designando auctore inter se discrepant. Augustini nomen præferunt Codices Vaticani 464, 468, 4578, Palatini Vaticani 208, 314, Urbani Vaticanus 84, Ottobonianus Vaticanus 612. S. Ambrosio vero ascribunt Codex Vaticanus 284 et Palatinus 171; B. Leoni papæ Codex Vaticanus 5077, describendus cap. 97, et Codex Cæsarianus cap. 43, num. 37, recensitus ex cardinali Bona, qui addit : *Verus auctor creditur esse S. Isidorus Hispalensis*. In Codice Vaticano 4314 membr. in-4 ita indicatur : *Authberti Ambrosii episcopi de Conflictu vitiorum et virtutum : Apostolica vox clamat*, etc., ubi episcopi nomen irrepsisse per errorem videtur. In Codice Regio-Vaticano **47**

membr. in-4 : *Anonymi libellus de Conflictu vitiorum atque virtutum : Apostolica vox clamat*. Alii libri ejusdem argumenti et tituli in bibliotheca Vaticana exstant, diversi tamen ab hoc de quo agimus. In Codice Vaticano 504 est Dialogus de Conflictu vitiorum et virtutum inter Petrum et Theodorum, sine auctoris nomine : *Necessarium jam videtur*, etc. In Codice Palatino 1729, *Anonymi Ethimachia, id est pugna moralium virtutum et vitiorum : Misit rex Saul*, etc. In Codice membr. 4347 Vaticano, *Tractatus de Conflictu vitiorum et virtutum, et de armata eorum congressione, per capita divinus : Misit rex Saul*. S. Augustino tribuitur hoc opus in Codice Palatino 119. *B. Augustini de Vitiis et Virtutibus : Misit rex Saul*, etc.

33. Non prætereunda est Lucæ Holstenii ms. nota in Inventario bibliothecæ veteris Vaticanæ ad Codices 281 et 464. Observat libellum de Conflictu vitiorum et virtutum, qui non solum inter S. Ambrosii et Augustini, sed etiam inter S. Gregorii Opera 60 reperitur Codice 504, vere esse opus Evagrii monachi, qui *Antirrheticum* in-crispsit, Latine redditam a Gennadio, ut is testatur in Catalogo scriptorum. Eodem pertinet quod in Inventario bibliothecæ Vat. Palatinæ Cod. 973, post indicatam Isidori epistolam ad Massonam, illico notatur, *Anonymi contradictio, sive conflictus castitatis et immunditiei : Non est grande*, etc. *Videtur esse fragmentum ex Antirrheticis Evagrii*. Est sane fragmentum libri de Conflictu vitiorum et virtutum prope finem sub titulo, *Sententia cujusdam doctoris. Immunditia dicit : Non est grande facinus*, etc. Desinit, *occulta hominum secundum Evangelium*. Verba Gennadii de Evagrionis sunt : *Præter Vitam Patrum scripsit multa monachis necessaria : ex quibus ista sunt. Adversus octo principalium vitiorum suggestiones, quas aut primus advertit, aut inter primos didicit, octo ex sanctorum Scripturarum testimoniis composuit libros... quod tamen opus eadem simplicitate, qua in Græco inveni, jussus in Latinum transiit*. Ex his Holstenius agnoscere potuisset Evagrii opus a Gennadio laudatum, in octo libros divisum et contra octo principalium vitiorum suggestiones contextum, magnopere differre a libello, *Apostolica vox clamat*, etc., qui unus tantum est, et viginti quatuor, aut etiam plura vitia recenset, quibus contrarias virtutes subjicit. Evagrii opus de octo *Vitiis* editum fuit in 4 ab Emerico Bigotio post *Vitam S. Joannis Chrysostomi* a Palladio conscriptam.

34. Si epilogus libri de Conflictu vitiorum et virtutum, in quo Mediolani et S. Benedicti sit expressa mentio, non est ab alio auctore additus, ut Constantinus Cajetanus contendit, illico patet ratio cur neque Evagrius, neque Augustinus, neque S. Ambrosius, neque S. Leo, neque S. Joan. Chrysostomus auctores censeri debeant. Ego etiam existimo neque Gregorium Magnam, neque Isidorum; imo neque Ambrosium Autpertum, abbatem S. Vincentii ad Vulturum, epilogum operis composuisse. Ac de aliis res clara est : de Ambrosio Autperto mihi non obscura, quamvis Maurini in contrariam sententiam eant. Neque enim

Ambrosio Autperto congruere censeo quod dicat, *in propria hac Mediolanensi civitate, et rursus : An forte nostra sola provincia extra hanc regulam erit excepta, ut non de propriis, sed tantum de exteris habeat monachos?* Nam Ambrosius Autpertus in subscriptione commentarii ad Apocalypsin 61 se ex Galliarum provincia ortum dicit, et provinciam in qua versabatur ita commemorat, *Arochisi ducis ejusdem provincie quam incolit*. Auctor igitur epilogi Benedictinus aliquis non Mediolanensis, sed Mediolani existens, fuisse videtur, qui fortasse veterem librum novo epilogo ornatum ad aliorum disciplinam exaravit, et ad aliquem conterraneum suum direxit. Conjici etiam potest legendum esse in propria ac Mediolanensi, vel omnino delendum hac.

B 35. Separato autem epilogo a reliquo libelli corpore, incertum adhuc remanebit cuinam ex nominatis antiquis Patribus opus erit ascribendum. Neque vero est cur opinio Constantini Cajetani obesse possit qui librum sine epilogo imperfectum esse contendit, scilicet : *Tu autem, homo Dei, vigilantis studio attende quæ dico, ipso adjuvante qui vivit et regnat in sæcula sæculorum, amen* : qui perorationis exitus indignus, ut ait, rorsus esset Isidoro. Ita quidem conclusio libri habet apud Grialium. Sed statim intelligitur verba, ipso adjuvante, etc., a libralis esse addita, cum ea aut similia passim in fine quorumlibet aliorum operum Codices mss. exhibeant. Non ergo ineptus esset finis : *Tu autem, homo Dei, vigilantis studio attende quæ dico* : intelligitur enim : *quæ dici, qui idem sensus colligitur etiam cum epilogo addito : attende quæ dico ; et mihi adhuc magis stupenda narranti fidem præbeto*. Sed congruentior erit conclusio, si verba retineantur Codicis Vaticani 5077, ubi pag. 65 est rubrica : *Incipit libellus de Conflictu virtutum atque vitiorum, beati Leonis papæ : Apostolica vox, etc.* In fine : *attende quæ dico, et tam fallacis hostis insidiis viriliter resiste. Explicit liber beati Leonis papæ de Conflictu virtutum atque vitiorum*. Nonnulli tituli verbis discrepant a titulis Grialii, ut *Simulatio suggerit* in ms. pro *Hypocrisis dicit* in edito : quædam etiam capita præmittuntur ; ut suspicari possimus opus vel Leonis, vel Isidori, vel alienjus ex antiquioribus Patribus non solum epilogo, sed etiam quibusdam capitibus ab aliquo monacho, ut fieri tunc solebat, auctum, et interpolatum fuisse, unde varietas opinionum de auctore permanerit. Natalis Alexander sæculo 7, cap. 4, art. 8, quædam indicat ex cap. 14, 16, 18, 22, quæ monasticæ vitæ proforem redolent, et ex S. Benedicti regulis videntur usurpata; quæ tamen, ut dixi, ab interpolatoris manu esse possunt.

62 36. Ut autem opusculum inter alia Isidori dubia reponamus facit non solum Cypriani Suarez, Grialii et Cavei judicium, sed etiam Breulii et cardinalis Bonæ. Doctissimus hic cardinalis, ut innui, librum de Conflictu vitiorum atque virtutum, in Codice Chisiano S. Augustino ascriptum, videri dixit esse S. Isidori, inter cujus opera reperitur Breulius in

præfatione quæ iam aſſert a Cajetano etiam deſcripta, ſed ita ut quod Brenlius *epistolam* vocat, Cajetanus *narrationem* dicat : hæc igitur eſt Brenlii præfatio.

37. Hunc librum variis auctoribus tributum legimus. Nam inter Opera ſancti Leonis papæ Luteſtiæ anno Domini 1311 impreſſa legitur, non autem in novis editionibus. Apud D. Auguſtinum quoque tomo nono exſtat. Sed neutrius eſſe bene iudicarunt Lovaniennes theologi : maxime propter aſſutam ei quamdam epistolam de monacho a dæmone vexato, et epilogum commemorantem ſanctum Benedictum his doctoribus longe poſtiorum. In Operibus ſancti Ambroſii Romæ anno Chriſti 1585 impreſſis hic liber ad Simplicianum directus habetur, ſed ad tomi quinti partem poſtiorum cum aliis libris, de quorum auctoribus non certo conſtat, relegatus, et quidem abſque epistola et epilogo præſatis. Nos autem, optimi viri Sigeberti Gemblacenſis teſtimonium ſecuti, credimus eum eſſe ſancti Iſidori, ob ſtylum motumque dialogi cum Synonymis congruentem, et quod, iſis etiam Hispanis referentibus, multi Codices mſs. nomen ejus præferant. Unde et hunc librum inter ejus Opera, Matrili anno Domini 1599 impreſſa, ponere non dubitarunt.

38. Carmina quoque de Conflictu vitiorum atque virtutum condita fuerunt. Nam, ut omittam Psychomachiam Prudentii, Trithemius cap. 947 de Scriptor. eccles. refert Henricum Northeymenſem, qui anno 1494 vivebat, metro et proſa ſcripſiſſe *Dimetromachiam de virtutum et vitiorum Conflictu : Tu mea laurigeros*, etc.

39. Wippo, ſeu Wippo preſbyter, Conradi Salici et Henrici III imperatoris ſacellanus, sæculo xi ſcripſit partim rhythmo, partim metro leonino, quædam proverbialia ad Henricum Conradi imperatoris filium, quorum initium eſt : *Incipit inventum, referens proverbialia centum*. Poſt multa proverbialia ſequitur Conflictus vitiorum et virtutum, ſive compendium libri de quo agimus, hoc initio : *Superbia dicit : In cunctis opibus tibi non æquabitur ullus. Humilitas : Putridus eſt vermis; quid, homo moriture, ſuperbis?* Editi ſunt hi verſus in Collectione ampliffima Martenii tomæ IX, pag. 1095, et poſt in Bibliotheca med. Fabricii in ſine tom. I. Legitur autem apud Fabricium *In cunctis operibus* : ſed metrum, et ſententia poſcit opibus. Editum etiam eſt *Humilis pro Humilitas*, ut in ſequentibus nomen **63** vitiorum et virtutum ſemper exprimitur. Hoc poemation, tanquam epiloge libri de Conflictu vitiorum et virtutum, inter appendices a nobis exhibebitur.

40. Verſionem Gallicam libelli de Conflictu vidi in bibliotheca Caſanatenſi in-12, ſic inſcriptam : *Le Combat des chrétiens traduit du latin de S. Iſidore, archevêque de Séville, avec la Vie du même ſain.* A Paris, chez Lambert Roulland, 1676. Præcedit præfatio Gallica de Conflictu Chriſtianorum contra dæmones : deinde ſequitur liber *de Conflictu vitiorum et virtutum*, qui a duobus doctoribus Sorbonicis, verſionis cenſoribus, dicitur excellentiſſimum opus eloquentiſſimi Iſidori archiepiſcopi Hiſpalenſis, et inter Eccleſiæ doctores ac deſenſores ingenio elari. Succedunt quædam epistolæ Iſidori Peluſiotæ, ſive, ut hic dicitur, *de Damiette* : tum Vita S. Iſidori Hiſpalenſis, ſubjecta nota Hiſpanica : *La Vida de eſte ſancto*

doctor, coſejida de lo que de el eſcribieron S. Brantio obispo de Zaragoza, Usurdo, y otros auctores, y de los breviarios antiguos de España en eſta manera. Plura narrantur ex ſequioris ævi monumentis, aut etiam ex ſuppoſitiſſis chronicis collecta, quæ jam a nobis reſutata ſunt : Iſidoro tres fuiſſe ſorores Theodoſiam, Florentinam et Juſtinam ; ſed poſtmodum innuitur Florentinam et Juſtinam unam eandemque eſſe, quæ utroque nomine fuerit appellata.

41. Refert auctor Viæ, ex quodam hiſtorico Hiſpano, Iſidorum puerum ingenio valuiſſe, ſed memoriæ vitio laboraſſe. Addit Arianos necem Iſidoro juveni intentatæ ; Iſidorum monachum effectum : e monaſterio ad epiſcopatum evectum ; Patres concilii Toletani iv negotium Iſidoro dediſſe componendi libros de Officiis eccleſiaſticis, ut idem ordo in officiis divinis apud Hiſpanos ſervaretur. Fortaſſe libros liturgicos voluit dicere : nam duos de eccleſiaſticis Officiis libros multo ante concilium iv Toletanum Iſidorus compoſuerat, fratricque Fulgentio nuncupaverat. Illud vero quam abſurdum eſt, quod idem Viæ auctor concilio Toletano iv, cui Iſidorus præſuit, magnificum elogium aſſignit, quo concilium Toletanum vii Iſidori jam dudum e vivis erepti, laudes celebravit : *Noſtri sæculi doctor egregius*, etc. !

42. Verſio Gallica incipit : *Ce ſerait en vain*, etc. Poſt prologum : *L'orgueil, cette paſſion*, etc. Caput 25 ultimum eſt de amore cœleſti et terreno ; deſinit : *Caduca contemnite, et amate cœleſtia*, **64** quæ ſunt Auguſtini verba, quæ in editionibus libelli Latini vulgo non apparent. Subjungitur operis conclusio, quæ ita incipit : *Quoique nous ayons omis pluſieurs choſes que nous aurions pu placer en ce lieu*, etc. Ex quo ſatis intelligitur verſionem liberam eſſe et extraneis quibusdam intermixtam.

CAPUT LXXXV.

Plura Iſidoro in mſs. Codicibus affecta opuscula, partim ex ejus operibus excerpta, partim dubia, partim ad ejus imitationem contaxia, partim aliorum certe auctorum. Liber de duodecim abuſivis. De genealogiis. De eccleſia. De vita activa et contemplativa. De ſtatu perfectionis. De quodam Filentulo, qui ſubſtantiam ſuam erogavit pauperibus.

1. Iſidoro librum de Ordine creaturarum tribui in Codice ſæculi xi bibliothecæ Gaddianæ tom. III Cod. Latin. bibliothecæ Medic. Florent., plut. 89, cod. 31, dixi cap. 23. In eodem Codice poſt alia, num. 40, pag. 414, ſunt *Dicta S. Iſidori de duodecim abuſivis : Primus abuſionis gradus eſt ſapientia*, etc. Deſinit : *incipiat in futuro*. Obſervat Bandinius hoc opus exſtare in appendicibus Operum S. Auguſtini tom. VI editionis Manrinorum, et in appendicibus Operum S. Cypriani, curante Baluzio anno 1737, et in editione Oxoniæ verſus ſuam. In Codice Palatino 309 indicatur ſub Auguſtini nomine *Liber de duodecim abuſionibus ſæculi*, in alio vero Palatino S. Cypriani *de duodecim abuſivis ſæculi*. Index bibliothecæ Lauriſſanæ ſæculi x circiter in Codice Palatino 1877, aliusque Index bibliothecæ Fuldenſis in eodem Codice

eiusdem formæ temporis Augustino tribuunt de *duodecim abusivis sæculi lib. 1.* In Codice Regio-Vaticano 261 exstat eodem argumento opus Hugonis de Fulleio, canonici et prioris S. Laurentii in Gallia tempore S. Gregorii VII, de *claustris animarum, de duodecim abusivis sæculi, et de claustris materialibus animarum*; quod editum fuit inter Hugonis de S. Victore opera, cum re vera sit Hugonis de Folieto, sive Fulleio, de quo Labbeus, Fabricius et alii. Hugo autem solum agit *de duodecim claustris abusivis, de prælatu negligentibus, de discipulo inobedienti, etc.*, ad imitationem libri de *duodecim abusivis sæculi*.

65 2. Consentiant viri docti librum de duodecim abusivis sæculi neque Cypriani esse, neque Augustini. In editione Oxoniensi Operum Cypriani, post Opera Bernardi abbatis Bonæ Vallis, pag. 46 recensum est opusculum ita inscriptum: *De duodecim abusivis sæculi tractatus perperam Cypriano et Augustino ascriptus*, ubi quædam varix lectiones subjiciuntur, præsertim Pamellii cura collectæ. Auctorem Pamellius suspicatur esse Ebrardum, aut Joannem Climacum. Goldastus in not. ad librum sive fragmentum S. Isidori de Prælatibus stat pro Ebrardo, et Pamellium reprehendit, quasi non legerit Joannis Climaci gradus, cui hos alios ascribere non satis consideravit. Tacet vero Goldastus de quo ipse Ebrardo loquatur, cum multi diverso tempore Ebrardi sive Eberhardi floruerint. Fabricius in Bibl. med., verbo *Eberhardus Bethuniensis*, Goldasti opinionem indicat; sed Eberhardus iste sæculo XII vixit, opus vero de duodecim abusivis sæculi jam sæculo IX a Ivo Aurelianiensi Cypriano ascribebatur in lib. de *Instit. reg.*, cap. 3, quod Gratianus, Ivo et alii secuti sunt.

3. Natalis Alexander sæculo III, cap. 4, art. 4, ex omnium eruditorum iudicio Cypriani genuinum factum esse negat, quod probat, inquit, *stylus immensa diversitas, et Scripturæ sacræ juxta versionem S. Hieronymi citatio*. Rursus sæculo V, cap. 4, art. 8, librum de duodecim abusivis gradibus tam S. Augustini non esse ait quam S. Cypriani; additque duos postremos gradus coincidere: *Idem namque est plebs sine disciplina et populus sine lege*. Cum ergo libellus hic neque S. Augustini, neque S. Cypriani sit, et nullum ostendatur argumentum cur Ebrardo nescio cui ascribatur, eritne probabilis aliqua ratio cur eum ex Codice Gaddiano Isidoro adjudicemus? Nihil equidem video quod adversari possit. Quod enim putat Natalis Alexander, duos postremos gradus non recte distingui, non satis id ille mihi persuadet; nam primum differentia est inter *plebem* et *populum*, quia, ut ait Isidorus de Different. verb., num. 445, *Plebs a populo eo distat, quod populus est generalis universitatis civium cum senioribus, plebs autem pars auctoritatis et abjecta*: atque iterum num. 472, *Populus est universus cum senatu et civibus Romanis, plebs autem vilior numerus*.

4. Ita etiam diversa abusus est, quod plebs sit sine disciplina, et populus sine lege, quia disciplina, ut auctor libri explicat, est 66 morum ordinata

correctio, et majorum præcedentium regularum observatio. Populum vero sine lege idem auctor eum intelligit qui, dum Dei dicta et legum scripta contemnit, per diversas errorum vias eundem perditionis laqueum incurrit, scilicet qui legem Dei deserit, et erroris vias amplectitur. Itaque inter alia Isidori dubia opera non immerito liber de duodecim sæculi Abusivis locum obtinebit: præsertim quia in nonnullis antiquis exemplaribus post genuina Isidori operatituli illarum duodecim abusivis indicantur, ut in Codicibus Lucensi et Pistoriensi, de quibus dixi tom. I, pag. 563, cap. 43, num. 48.

5. Refert Bayerius in not. ad Biblioth. Hisp., num. 216, lib. V, in bibliotheca Escorialensi lit. f, plut. IV, n. 9, post librum Differentiarum Isidori continuo legi: *Eiusdem liber Genealogicus dictus, sive de Cognominibus*. Incipit: *Duo sunt Adam, unus protoplastus, alius filius Bardæ. Duo sunt Enos, unus de Cain, alter de Seth. Duo sunt Cainam, alter de Cham, alter de Seth, etc.*, pergitque usque ad Marias, quas decem fuisse ait. Florezius tom. XI Hisp. sac., pag. 47 seqq., describit veterem quemdam Codicem Cordubensem, in quo plura exstant Pauli Alvari Cordubensis opera, et nonnulla alia quæ ipse Alvaro abjudicat, in quibus est libellus de *Genealogiis eodem argumento*, sed initio nonnihil diverso: *Duo sunt Adam, unus est protoplastus, alius est secundus Adam Christus*.

6. Continuator Hispaniæ sacræ, V. C. Emmanuel Riscus, tom. XXXIV pag. 165, refert PP. Benedictinos Rodriguez et Ibarreta in archivio ecclesiæ Legionensis reperisse Biblia Gothica, in quorum fine legitur: *Sub Christi nomine completus fuit iste liber sub umbraculo sanctæ Mariæ et S. Martini in monasterio vocabulo Alb :: Notum die VIII Kal. .... æra DCCCCLVIII anno feliciter gloriæ suæ, rege nostro Hordonio sexto anno regnante*. Post Evangelia est tractatus exiguus: *Incipit de genealogiis: Duo sunt Adam, etc.* Illico: *Joannes diaconus scripsit*. In hoc Codice sæculi X liber de Genealogiis anonymus est: nam Joannes diaconus, qui subscribit, non auctor, sed libri exscriptor et, ut opinor, ille ipse qui Regio-Vaticanium 1823, de quo cap. 101, n. 21, exaravit. Certo distinguendus non videtur a Joanne, qui librum S. Ildefonsi de Virginitate Deiparæ descripsit, in cuius fine legitur, ut refert Bayerius in not. ad lib. V Biblioth. vet. Hisp., num. 289, *In Jesu Christi nomine explicitus est Codex iste 67 a notario Joanne indigno in æra DCCC et nonagesima secunda (anno Christi 954), VIII Idus Martii, regnante rex Ordonio in Legionibus, comitem vero Fredenando Gundisalviz in Castella. Deo gratias*. Joannes etiam diaconus vocabatur, qui sæculo X celebrem Codicem Hispanensem conciliorum, de quo cap. 108, num. 8, descripsit. Diversus ab his est Joannes diaconus, de quo Blasius Nasarre in prologo ad Polygraphiam Hispanicam Christophori Rodriguez, pag. 21, ubi refert, in ecclesia Matritensi S. Andrea asservari Vitam S. Isidori Agricola scriptam a Joanne diacono, quæ

autographa creditur. Decessit autem S. Isidorus Agricola anno 1130.

7. Opusculum quoddam de Ecclesia in dialogi morem Isidori nomine inscriptum mihi suppeditavit vetustissimus Codex Vatic. Palatinus 485, pag. 44, terg. hoc titulo: *De Ecclesia Isidorus: Interrogatio: Ecclesia cujus lingua, etc.* Desinit: *nomen habet. Finit.* Sequitur alius titulus: *Item de Ecclesie ministerio: Ecclesiam licet ponere, etc.*; quod opusculi pars videtur ac fortasse adverbio *Item* indicatur, Isidorum quoque esse auctorem. Crediderim non tam Isidorum esse auctorem quam alium qui ex libris Isidori qui exstant, ac fortasse aliis qui ad nos non pervenerunt, profecerit, praesertim in prima parte, qua dialogus continetur.

8. Libri tres de Vita contemplativa, quos viri critici jam dudum Juliano Pomerio cum S. Isidoro in libro de Vir. illu. tr. ascribunt, in antiquissimis etiam membranis S. Prosperi nomen praeserunt, ut in Codice Regio-Vaticano saeculi ix circiter, n. 281, de quo cap. 100 dicam. His tribus libris in eodem Codice praemittitur opusculum hoc titulo: *Incipiunt Sententiae differentiarum beati Isidori de activa vita atque contemplativa: Duæ sunt vitæ, per quas omnes electi, etc.* Multa sunt in hoc opusculo ex Isidori libro de Differentiis rerum, sed multa alia aliunde ascita neque indigna omnia quæ dubiis Isidori operibus accenseantur, praesertim cum nondum editum libellum credam. Tafo Cæ araugustanus in libris suis Sententiarum ex Gregorio Magno potissimum collectarum caput 24 libri iii inscripsit, *de Vita activa et contemplativa*, ubi nonnulla etiam sunt quæ pariter in nostro opusculo referuntur.

9. Edendum etiam a nobis est aliud opusculum nondum, ut arbitror, excusum, quod Bandinius tom. I Cod. Latin. biblioth. Florent. Medic., plut. 19, cod. 29, sic describit: « Num. 47 S. Isidori tractatus 68 quidam, in quo in brevi comprehenditur quidquid pertinet ad statum perfectionis cujuslibet fidelis personæ. Incipit: Oportet monachum, et quemlibet Domini nostri Jesu Christi discipulum ante omnia pauperem et sine proprio vitam possidere. Desinit, cum quibus vivere satagamus gratia Domini nostri Jesu Christi, etc. » Codex est chartaceus saeculi partim xiv, partim xv. Amicus meus Rochus Menchaca, dum Florentiæ mss. Codices in alia sua studia, quæ dudum molitur, excuteret, rogatus a me, perhumaniter et diligentissime opusculum transcripsit, difficillimo quamvis characteris exaratum. Multæ in eo apparent sententiæ ex Isidorianis Synonymis aliisque libris excerptæ, et ab aliquo fortasse monacho consarcinatæ.

10. Ex Montsauconio indicat Bayerius inter alia Isidori opera legi in quodam Codice Mediceo, *De quodam Filentulo, qui omnem substantiam suam erogavit pauperibus, neque tamen a fornicatione cessavit usque ad mortem*; atque addit exstare in novissima editione catalogi tom. II, plut. 29, cod. 39. At Bandinius in hoc catalogo loc. cit. ita Codicem descri-

bit, ut nullo modo arguere possimus esse Isidori opus eam de Filentulo narrationem. Codex est membraneus saeculi xiii in-4, continet Isidori et aliorum opera. Primo num. est *S. Isidorus de Astris*, hoc est de Natura rerum. Num. 2, 3, 4, 5, anonyma opera. Num. 6 et 7 non exprimitur esse anonyma opera, sed neque additur nomen, et vere sunt anonyma. Ita num. 8, nullius auctoris expresso nomine, *De quodam Filentulo qui omnem substantiam suam erogavit pauperibus, neque tamen a fornicatione cessavit usque ad mortem.* Incipit: *In diebus sanctissimi Arcadii archiepiscopi fuit quidam Filentulus in Constantia. qui dicebatur de Olympi.* Desinit, *sine qua (munditia corporis) nemo videbit Deum.* Hoc ipsum opus de Filentulo in indice Catalogi col. 488 recensetur inter Anonymorum scripta. Non est ulla ratio cur Isidori setum, vel dubium, censeamus opus quod neque in Codice, neque ab auctore catalogi, ipsi ullo modo adjudicatur, et cujus initium auctorem alium aperte indicat.

69 CAPUT LXXXVI.

Alii libri Isidoro ascripti aut suppositi. *Imago mundi. De harmonia et musica cælesti. De astronomia. De cælo. Inventiculi de pedibus. Secunda orthographia. Breviculum Isidori. Itinerarium Antonini nomine vulga um. Liber de Natura avium. Formulæ spiritualis intelligentiæ. De septem gradibus consanguinitatis. Plura Isidori opera eodem titulo; plures tituli ejusdem operis. Fragmenta operum distinctis titulis ornata. An Isidori Liber de Hæresibus intercederit? Isidoro opera quædam falso uscripta. Liber de adversa fortuna Catalogus abbatum Casinensium.*

1. Honorius Augustodunensis certus auctor est operis inscripti *Imago mundi de dispositione orbis*, sæpe typis editi, in quo de globo totius mundi, de temporum differentia ac rerum successione agitur. Nihilominus Zaccaria in primo Conspectu editionis Isidorianæ promiserat se id opus inter Isidori spuria relaturum, quia in aliquo Codice sub Isidori nomine reperiebatur, et ab edito non parum differebat. Abjecit tamen penitus hoc consilium, ut ex secundo Conspectu colligitur: neque in ejus schedis vestigium Imaginis mundi ex ms. Codice P. Gabrielis Laget, ut ante pollicitus fuerat, edendæ reperio. In Supplemento ad Histor. eccles. Natalis Alexandri, Venetiis 1777 edito, idem Zaccaria Honorium Augustodunensem recensuit, nulla mentione Imaginis mundi injecta, ac de alio illius opere ait: *Gemma animæ in quibusdam mss. Codicibus copiosior est quam in editis exemplis.* Codex Vaticanus 4088, de quo cap. 97, Isidori nomine refert opus de *Forma mundi, seu de mappa mundi*, quod in margine dicitur *Imago mundi*, et parum aut nihil ab Imagine mundi Honorii Augustodunensis videtur differre. Tomasinus in Biblioth. mss. Patavin., pag. 75, indicat Codicem inscriptum, *Isidorus de imaginis mundi.* Codex Vaticanus 6013 perg. in-8 exhibet opus Honorii Augustodunensis, *de Imagine mundi: Mundus itaque dicitur*, quod est initium post prologum. Ita etiam Codex Vat. Ottobonianus 1215 membr. in fol., *Honorii Augustodunensis: Imago mundi; Septiformi, etc.*

2. Nihilum locum habere potest Imago mundi inter Isidoriana 70 opera, nisi forte hoc nomine Chronicon ipsum Isidori intelligas. Ita enim in quodam ms. Codice Vossiano appellatur, ut cap. 78 prope finem dixi. Ac confici potest hanc fuisse causam cur aliquis Imaginem mundi Honorii Augustodunensis Isidoro affingeret: vel etiam quia ex Isidoro Honorium multa sumpsisse constat; ac fortasse sumpsit fragmentum de *Musica cœlesti*, Isidori nomine alicubi inscriptum, de quo num. seq. dicam, et Imagini mundi insertum. Eadem inscriptio Imaginis mundi aliis quoque chronicis reperitur apposita. In Codice Vaticano 5732 exstat *Petri de Alliaco Imago mundi: In primis*, etc., quæ edita fuit in-fol. sine loco et anno cum aliis ejus opusculis, *Epilogus mappæ mundi, De correctione calendarii*, etc. In Codice Latino Turinensi 589 sæculi xiv, *Secunda pars chronica libri Imaginis mundi, quam compilavit F. Jacobus de Aquis ordinis FF. Prædicatorum*, etc. Confer de hoc auctore Mansium in Supplemento ad Bibl. med. Fabricii, et Muratorium tom. III Antiq. mediæ ævi, col. 917. Eodem titulo sed alterius argumenti est *Imago mundi instituta a dilecto Christi discipulo Joanne spectata in theatro Lucernæ*. Editæ anno circiter, ut puto, 1650.

3. In collectione quadam operum diversorum de musica, quæ exstat in Codice Regio-Vaticano 1315 membr. in-fol., de quo cap. 104, post alias Isidori sententias de musica et de pedibus metrorum, ex libris Etymologiarum de promptas, pag. 86 terg. est rubrica: *Incipit tractatus Ysidori de armonia et cœlesti musica, et vii consonantiis planetarum: Luna est primus planetarum*, etc., Desinit, *ignem per globos planetarum transcendimus: nunc caelestia penetramus. Explicunt sententiæ Ysidori de musica*. Ultima verba innuunt fragmentum id esse longioris operis, ac revera in Imagine mundi Honorii Augustodunensis insertum reperitur. In eo doctrina Isidori ex libris Etymologiarum et de Natura rerum satis aperte in multis exprimitur: sed plura alia sunt quæ in ejusdem operibus adhuc exstantibus frustra quæras. Opusculum igitur quod in hoc Codice Isidoro cum aliis genuinis operibus adjudicatur, neque ejus ingenio indignum est, jure saltem inter opera ejus dubia a nobis computabitur.

4. Hoc idem opusculum in Codice Vaticano 6878, de quo cap. 98 agam, inscribitur *Tractatus Isidori de Astronomia*: quod suspicionem meam comprobatur potuisse Honorium in suam Imaginem 71 mundi opusculum inserere quod Isidorus seorsum ab aliis operibus edidisset. Titulus hic de *Astronomia* ab aliis libro de *Natura rerum* tribuitur, ut paulo post dicam.

5. Diversum est opusculum de *Cælo*, quod in Codice Urbinatæ 100, de quo cap. 104, reperitur post librum de *Natura rerum*; sive malis dicere esse additamentum ad eum librum. Post ultimum hujus libri caput est rubrica de *Cælo. Queritur utrum unum sit cælum*, etc. Desinit: *omnis humani ingenii capacitas. Liber Ysidori de astronomia et de cælo exit feliciter*.

Fortasse Isidorianus fetus est; certe inter opera dubia suum obtinebit locum.

6. Dubium mihi pariter est opusculum, quod initio Codicis Regio-Vaticani 112, de quo cap. 99, anno 1012 exarati, ut ex subscriptione patet, hoc titulo prænotatur: *Isidorus: sequitur rubrica: Incipiunt inventicula de pedibus nobis necessaria. Pedes sunt viginti octo*. Incipit caractere nigro: *Compositio est pedum*, etc., desinit, *parilibus vocibus continentur*. Succedunt in eodem pulchro Codice Isidori Etymologiæ. Agit quidem Isidorus de pedibus lib. 1, cap. 17 Etymologiarum; sed hoc opusculum ab eo capite in multis differt. Decerptum videtur ex ube iori aliquo opere; ita enim prima verba referunt: *Compositio est pedum, de quibus a'iquam jam mentionem fecimus*. Ut autem Isidori setum esse non penitus negemus, tum vetustas Codicis suadet, tum etiam quod plures Etymologiarum libros, sive titulos seorsum editos scimus, antequam in unum corpus collectæ ad Brulionem missæ fuerint. Ac fortasse hæc ac similia opuscula, quæ Isidori nomen præferunt, ex prinis Etymologiarum disseminatis titulis vel fragmentis constant, quæ postea Isidorus ipse aliquantulum immutaverit, vel alio ordine collocata digesserit.

7. Hoc ipsum iudicium profero de secunda Isidori Orthographia. In Codice Albanio Etymologiarum satis antiquo, post medium caput 34 libri 1, caractere ejusdem manus quo libri Etymologiarum exarati sunt, aut fortasse antiquiori, inseritur fragmentum quoddam hæc rubrica: *De indictione: Indictio dicta est*, etc., desinit, *urbs Roma illustrabatur*; quod ex libro de *Natura rerum*, cap. 6, magna ex parte, laudato etiam Isidoro, desumptum est, et referri potest ad lib. vi Etymol. cap. 15, ubi doctrina de æra exponitur. Post fragmentum de indictione eodem caractere sequitur rubrica: *Incipit 72 secunda orthographia: Ara per a solum scribitur*, etc. Desinit, *Zabulon, Zoticus, Zenon, et reliqua*. Continuat deinde caput 34 libri 1 Etymologiarum. Cum capite 27 præcesserit jam Isidori orthographia, videtur hæc secunda dici quasi altera orthographia ejusdem Isidori.

8. Petrus Pithæus, lib. II Adversar. cap. 1, librum quemdam Isidori ita indicat: *Notitia imperii Romani, ut et Isidori Breviculum, quatuor provincias Lugdunenses facit*. Non invenio id apud Isidorum neque lib. xiv cap. 4 Etymol., ubi de Europa agit, neque lib. xv, cap. 1, ubi de urbibus, neque alio in loco. Titulus Breviculi inter Isidori opera nullus apparet. Fabricius in indice Bibliothecæ veteris Latinæ verbo, *Auctor Itinerarii quod sub Antonini ambulat nomine*, fuse de hoc Itinerario agit quod Antonini imperatoris esse non potest, cum commemoret nomina urbium nata demum post extinctos imperatores omnes Antoninos: qua de re videri possunt Memorizæ Trevoltinæ anno 1711, p. 1258. Observat Fabricius in nonnullis Codicibus, ut illo Thom. Galei, auctorem vocari Antonium; in aliis quædam eadem sub Bedæ, vel Mariani Scoti, vel S. Isidori nomine legi, ex Goldasto ad Eginhardum, de Vita Caroli Magni, p. 215. Addit ex Nic. Bergie

rio in epistola ad Cabdenum inter Cabdenianas, pag. 568, Hieronymum Suritam Itinerario huic sub emendationum specie multos errores intulisse. Quod tamen refellitur testimonio Gerardi Joannis Vossii, cap. 70, § 21, de Scient. mathemat., qui Suritæ commentarium in Antonini Itinerarium longe doctissimum censet: quanquam in opus posthumum, quale illud est commentarium Suritæ, non micum est si qui nævi irrepserint.

9. Cur Isidoro abjudicandus videatur liber de Natura avium, sive de quibusdam animalibus, qui in Codice Florentino S. Crucis, plut. 27, num. 9, Isidoro videtur ascribi, dixi cap. 55, ubi Codices Etymologiarum recensui. In eo Codice primum post indicem libri Isidori de Natura rerum indicatur *Quidam tractatus de natura avium*; deinde pag. 69 *liber anepigraphus de quibusdam animalibus*, quem auctor catalogi suspicatur esse Isidori. Opus est illud ipsum quod prius *de Natura avium* dicitur, et incipit: *In psalmo ci dicit David: Factus sum sicut nocticornax*, etc. Caput ultimum est de pellicano.

10. Eucherii Lugdunensis liber vulgatus exstat *Formularum spiritualis 73 intelligentiæ*. Vel hunc ipsum librum, vel alium ejusdem tituli nonnullos video Isidoro nostro ascribere voluisse. Nam in lectionibus S. Florentinæ officii proprii Hispanici ad diem 14 Martii sic legitur: « Nec minor fuit opinio quam de ejus sanctitate et doctrina S. Isidorus merito habuit: eam etenim ex suimet educatione et prima institutione optime recognoscens, volensque aliquem fructum retribuere pro eo quod ab ipsa receperat, duos ei libros dedicavit, unum de nativitate Domini, passione, et resurrectione, regno atque judicio, quem, ipsa Florentina petente, se confecisse testatur, alterum de vocatione gentium. Cui etiam pollicetur se missurum formulas spiritualis intelligentiæ, quibus in omni Scriptura divina instrueretur.

11. Ita fortasse aliquis collegit ex iis quæ in editione Biguacana et Breuliana epilogi libri ii contra Judæos adjiciuntur: « Dicis formulas spiritalis intelligentiæ componendas tibi que mittendas pro studio paternæ erga te sollicitudinis æstimavi: quibus perceptis in omni Scriptura divina facile se ad intellectum sensus intenderet. » Verum hæc et alia quæ sequuntur ab editione reg'æ Matritensi absunt, neque a nobis in mss. exemplaribus reperta sunt. Ne satis quidem sensus ejus additamenti constat, cum primum Florentinæ nomine Formulæ petantur: deinde innotuit Isidorum pro studio sollicitudinis paternæ etiam non rogatum existimasse formulas mittere. Quod si aliquo modo velis concludere Isidorum Florentinæ misisse Formulas spiritalis intelligentiæ, id adhuc intelligi poterit aut de Allegoriis utriusque Testamenti, aut de commentariis allegoricis, quorum partem habemus.

12. Opusculum, sive fragmentum *de septem gradibus consanguinitatis* Isidori nomine inscribitur in Codice Otoboniano 1968, de quo cap. 106. Est quædam expositio doctrinæ Isidorianæ inter appendices referenda.

13. In operibus Isidori discernendis non exigua ambiguitas inde oriri solet, quod diversis titulis nonnulla soleant appellari. Liber de Natura rerum in quibusdam mss. *liber rotarum* vocatur. Opus *Differentiarum*, sive *de Proprietate sermonis* alicubi *Differentiæ carnales et spirituales* nuncupantur. Libri duo *contra Judæos*, ut cap. 66 observatum, aliquando *testimonia de Christo*, aliquando *de Fide catholica* dicuntur: atque idem fortasse est opus quod de *miraculis 74 Christi* in Monastico Anglicano inscribitur, et *de mysteriis Salvatoris* apud Sigebertum, et *Mysteria sacra Scripturæ* apud Trithemium; nisi hoc postremum malis de *Allegoriis Veteris et Novi Testamenti* accipere.

14. Allegoriæ certe sunt opus *de Nominibus legum*, quod Auctor Hispanus Valerii Historiarum Isidoro tribuit, scilicet ex initio: *Quædam notissima nomina leguntur legis*, etc. Atque ita etiam Braulio ipse Allegorias inscripsit. Fabricius recensens scripta quæ in editionibus Isidori desiderantur, librum *de Nominibus Legis et Evangeliorum*, et librum *de Mysteriis Salvatoris* latere putat in *Proæmiis*, in *Commentariis allegoricis*, et in *Allegoriis*. Sed liber *de Nominibus Legis et Evangeliorum* extra controversiam, ut dixi, ad *Allegorias* refertur.

15. Liber *de Corpore et Sanguine Domini*, memoratus a Trithemio et Pastrengo, diversus non videtur esse a *sermone de Corpore Domini*, de quo cap. 72. Liber *de Cosmographia* apud Trithemium est idem ac liber *de Natura rerum*, quamvis Trithemius sub duobus aliis titulis eundem librum commemoret *de Astronomia; Domino et filio charissimo*, quod est initium epistolæ Isidori ad Sisebutum, et *de Computo et Natura rerum*. Neque enim opinor librum *de Computo*, qui Isidoro ascribitur, esse opus *de Computo sive loquela per gestum digitorum*, quale Beda, Rabanus et alii scripserant, ut fuse Fabricius persequitur lib. iv Bibl. vet. Lat., cap. 6, num. 12 seq.; de quo argumento Isidorus breviter disseruit lib. i Etymol. cap. 26.

16. In Codice Urbinate 290, cap. 104, est fragmentum Etymologiarum lib. iii cap. 4, hoc titulo: *Isidorus in laude computi*. Apud Fabricium in Bibl. mel. Guillelmus de Ramesey, qui obiit anno 1186, scripsit super *B. d. m. de Temporibus*, et super *Isidorum de Computo*, quod accipio de aliquo fragmento aut genuino, aut inserto in Etymologiis. In Codice Florentino S. Crucis, de quo cap. 55, clare liber *de Natura rerum* inscribitur *de Computo et mundo*. In Codice tamen Vaticano 625, describendo cap. 95, Etymologiis inseritur opusculum *de Computo per digitos*, etc. Liber *de Officio missæ* inter Isidori opera a Trithemio recensitus idem fortasse est atque *Exegesis missæ*, quam cap. 84 inter opera dubia collocavi.

17. Liber *de Proprietate rerum*, qui a Sigeberto, et exinde 75 a Trithemio refertur, non videtur diversus a libro *Differentiarum rerum*, aut etiam a libro *de Natura rerum*. In Bibliotheca Mss. Montfauconii

indicatur *Isidorus de diversis Patrum opusculis*, quod est *Commentarium in Genesin*, etc.

18. Alia Isidori opera passim allegantur, quæ ab editis diversa videntur, sed nihil aliud sunt nisi quædam fragmenta operum distinctis titulis insignita. Librum Isidori de *Honestate clericorum* distinctum non esse a libro II de *Offic. eccles.* dixi cap. 31, num. 2. Opus de *distantia seu consonantia Novi et Veteris Testamenti* quid sit vide cap. 32 num. 7, et cap. 64. Trithemius recenset librum Isidori de *Trinitate*. In Codice Vaticano 42.0 sæculi XI circiter, de quo cap. 97, exstat opus quod catalogus indicat, *Collecta ex libris Isidori de Trinitate*; sed solum sunt quædam excerpta ex lib. VII *Etymol.* cap. 4, ascripto ad marginem *Isidori* nomine. Incipit: « Trinitas est trium unitas: dicitur autem Trinitas eo quod totum unum ex quibusdam tribus fiat, etc. *Sequitur*: Beatus Hieronymus, vir eruditissimus, multarum linguarum peritus, etc., » quod desumptum est ex cap. 1 libri VII *Etymol.* Neque tamen hæc ad verbum ex Isidoro sunt excerpta, sed quædam in compendium redacta, nonnulla alia intermixta.

19. In Codice Vaticano 2902, de quo cap. 96, est fragmentum ex lib. II *Etym.* capp. 28, 29, 50, quod in Inventario bibliothecæ Vaticanæ inscribitur, *De Topicis et definitione logica*. In Codice Palatino 216, de quo cap. 102, laudantur Isidori libri de *Flagellis Dei*, de *Desperatione peccantium*, de *Die iudicii*, scilicet fragmenta, sive capita quædam *Sententiarum* et *Synonymorum*.

20. Epistola Isidori de *Nominibus hæreticorum* in nonnullis Codicibus invenitur, ut retuli cap. 75. Eam simili titulo refert Catalogus bibliothecæ Regiæ Parisiensis Cod. 1557. Bandinius tom. I *Codic. Latin. biblioth. Medic. Laurent.*, plut. 20, Cod. 48, ubi sunt *Sententiæ* de libro *Prognosticorum*, ut ex specimine colligitur, S. Juliani Toletani, pag. 36 exstare ait S. *Isidori epistolam de Nominibus hæreticorum: Quidam hæretici*, etc. Notat hanc epistolam a Fabricio non memorari. Sed advertere potuit epistolæ titulo in hoc Codice donari caput 5 libri VIII *Etymologiarum*; quod in Codice Vaticano 1346, pag. 15 terg., hæc rubrica præmissa inseritur: *Ex libro IX (Al., VIII.) Etymologiarum Isidori episcopi ad Braulionem 76 episcopum de hæresibus Christianorum*. Ex Fabricio etiam cap. 55 ostendi hunc catalogum hæreticorum sæpius seorsum fuisse excusum.

21. Quæri autem hic potest an liber Isidori de *Hæresibus* interciderit. *Edidit*, inquit *Braulio, de Hæresibus librum unum, in quo, majorum secutus exempla, brevitate qua potuit diffusa collegit*. Poterat id accomodari catalogo hæreticorum, quem *Etymologiis* inseruit, nisi *Braulio* tanquam opus diversum commemorasset. Censeo igitur Isidorum librum de *Hæresibus* conscripsisse, quem in compendium redactum in *Etymologiarum* opus retulerit. Quidni autem, dicat aliquis, existimemus librum de *Hæresibus*, qui in nonnullis Codicibus *Etymologiarum* nomine S. *Hieronymi* inscriptus reperitur, et breviori Isidori catalogo annexitur, illum ipsum esse quem *Braulio* laudat?

22. Ob stare tamen potest quod *Augustinus* in capite de *Luciferianis* jam ex hoc opere verba quædam protulit: *Apud quendam tamen*, inquit, *cujus nomen in eodem ejus opusculo non inveni, in hæreticis Luciferianos positos legi per hæc verba: Luciferiani*, etc., nisi dicamus Isidorum more suo ex antiquiori hæreticorum catalogo profecisse, et multa transcripsisse. Sed multa sunt in quibus Catalogus Isidorianus ab altero anonymo, seu Hieronymiano, discrepat. Prodiit hoc opusculum Parisiis 1617, curante Claudio Menardo. S. *Augustinus* de *Hæresibus* prope finem: « *Audivi, inquit*, scripsisse de hæresibus sanctum Hieronymum, sed ipsum ejus opusculum nec in nostra bibliotheca invenire potuimus, nec unde possit accipi scimus. Quod si tu scieris, perveni ad illud, et forte habebis me ius aliquid quam hoc nostrum; quamvis nec ipsum, licet hominem doctissimum, omnes hæreses arbitrer indagare potuisse. »

23. Existimant viri critici opus de hæresibus a Menardo vulgatum S. Hieronymi non esse, a quo ut miretur Gallandius litteris ad Zaccariam datis 25 Septembris anni 1758, in tanta farragine opusculorum dubiorum et spuriorum, quæ in ultimis editionibus Parisina et Veronensi S. Hieronymi exstant, eum hæreticorum indicem nullum obtinuisse locum, ac ne memorari quidem ab auctoribus Historiæ literariæ Gallicæ tom. II, ubi de Genuadio agitur, cui postremam Indiculi partem multi adjudicant. In Codice *Etymologiarum* Albanio lib. X (in edit. VII, cap. 4) post Isidori verba 77 *errores relinquunt*, titulus est, *Incipit Indiculus Hieronymi de hæresibus Judæorum: Prima, Esnei dicunt*, etc. In fine: *Explicit Indiculus Hieronymi. Item unde supra Isidori*. Idem indiculus exstat in Codice 1 archivi Vaticani. Confer dicenda cap. 93 de Codice Vatic. 623.

24. Muciolus tom. I *Catalogi Codicum mss. bibliothecæ Malatestiæ*, pag. 175, edidit inter anecdota *Indiculum Hieronymi de Hæresibus Judæorum*, qui inter opera Isidoriana Codicis 1, plutei 21, reperitur. Quidnam autem egerit, et quodnam iudicium de hoc Indiculo tulerit, ex tribus his ejus notationibus patet.

25. In hoc indice scripturam ipsius Codicis exacte in omnibus imitati sumus, etsi puncta præpostere in eo locata sint, quæ imperfectum ac confusum sermonis sensum reddunt, neque proprias, ut opus est, neolas habeat, quæ lectiioni claritatem afferunt, neque orthographiæ leges servet. Ne tamen nimis sinus, historiam tantum hæresum Judæorum ex edamus: deinde priora et posteriora tantum capita, et hæresum Christianorum historiam cum indicatione compendiosa aliorum hæreticorum.

26. Hoc opusculum tam in veteribus quam in recentioribus Hieronymianorum Operum editionibus, et in illa præsertim quam nuper Cl. Vallarsius ingenti studio et solertia curavit, diu multumque quaerivi, sed frustra. Id mihi in causa fuit ut Hieronymo accensere non ausim: nec putem aliter quæpiam posse opinari, cui sana mens sit. Si tamen quid ipse sentiam expostules, accipe. Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos memoratæ Vallarsianæ editionis tom. II, pag. 107, § 23, hæc habet: « *Tacro de Judæismi hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam disiparunt: quod Do ihesus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit; quod Sadducei*

ex illius radice nascentes, etiam resurrectionem A
 carnis negaverunt; quod Pharisei a Judæis divisi
 propter quasdam observationes superfluas, nomen
 quoque a dissidio susceperunt; quod Herodiani He-
 rodem regem susceperunt pro Christo. Nunc invicem
 confer quæ in prima hujusce nostri Indiculi parte le-
 guntur de hæresibus Judæorum, et comperies, si
 minus omnes, permultos illarum hæresum auctores
 eisdem esse, easlemque penitus hæreses, et qui-
 dem eisdem pene verbis utrobique descriptas, nempe
 et in Dialogo adversus Luciferianos, et in Indiculo
 hoc nostro. Quamobrem cum res sic se habeat,
 prono alveo fluere videtur opus, si non Hieronymo,
 alicui tamen tribuendum qui ex Hieronymi fonte
 combiberit: et quoniam magna ex parte familiarem
 Hieronymi styllum, quisquis sit auctor, assecutus
 videtur, forte ob hanc causam opusculo inscriptum
 est nomen doctoris maximi. Haud nesciunt critici,
 non tantum Hieronymo, sed et aliis SS. Patribus non
 semel contigisse, ac præcipue Augustino, cui inter
 cætera opus de Spiritu et Litera assutum fuerat, sane B
 non aliam ob causam, uti dilucide ostendunt PP. Be-
 nedictini in Appendice ad tom. VI Parisiens. editionis
 Operum S. doctoris.

78. 27. Non præter rem nos sentire ea conducunt
 quæ etiam ad Christianorum hæreses pertinent, si
 quæ sunt in Codice conferamus cum iis quæ in præ-
 dicto Dialogo adversus Luciferianos scribit Hierony-
 mus, et multa Indici quo de agimus consimilia repe-
 riemus. Consideremus, obsecro, ea quæ de secunda
 Basilidis hæresi sunt modo a nobis edita, et ferme
 eadem reperimus ab Hieronymo eodem laudato in
 loco scripta: ait namque: Tunc Simon Magnus et Ma-
 nander (Legem Menander), discipulum ejus, Dei se as-
 serere virtutes: tum Basilides summum Deum AR-
 RAS cum trecentis sexaginta quinque editionibus com-
 mentatus est. Jam vero editiones sunt Virtutes, Prin-
 ceptus, et Angeli, quos in 365 juxta colorum nume-
 ram Basilides distribuerebat: cælos enim 365 fingebat
 esse; sicque appellare illi placuit orbes quos motu C
 diurno sol percurrit. Summus horum Deus et prin-
 ceptus erat ARRAS, quod nomen hunc ipsum nume-
 rum suis literis exhibet. Hæc autem quis non videt
 in contextu nostri Indicis ea esse clare explicata, et
 ex Hieronymo excerpta? In eo leguntur barbara
 quedam nomina, atque ex iis quæ sunt in sacris
 Scripturis hostes Christianæ et catholicæ fidei chimerice
 exhaustis impia deliria sua Index ostendit.
 Hoc et indicavit idem S. Pater, dum in fine ejusdem
 Dialogi scribit: « Sicuti audieris eos qui dicuntur
 Christi, non a Domino Jesu Christo, sed a quoquam
 alio nuncupari, et puta, Marcionitas, Valentinianos,
 Montenses, sive Campitas, scito non Ecclesiam Christi,
 sed Antichristi esse synagogam. Ex hoc enim
 ipso quod postea instituti sunt, eos se esse judicant,
 quos futuro Apostolus prænuñtiavit. Nec sibi blan-
 dianur, si de Scripturarum appellationibus videntur
 sibi affirmare quæ dicunt, cum et diabolus de Scri-
 pturis aliqua sit locutus, et Scripturæ non in legendo D
 consistant, sed in intelligendo. » Ne plura persequor;
 legesis librum ejusdem S. Hieronymi de Viris illu-
 stribus, et invenies hujus Indicis auctorem non sensu
 tantum, sed iisdem verbis identidem quibus Hiero-
 nymus usum fuisse in recensendis hæreticorum no-
 minibus eorumque erroribus. Utinam apud me ha-
 berein, vel in bibliothecis invenirem hujus libelli
 editionem, a Claudio Menardo Parisiis 1617 factam;
 cui Claudio exemplar aliud ejusdem opusculi, nostra

in bibliotheca existens, non innotuerat. Sane editio-
 nem cum Codice nostro conferrem, ut si qua esset
 lectionum diversitas, aperte agnosceretur. Miror
 admodum editores Operum omnium S. doctoris, qui
 et gerinana S. Hieronymi opera et apocrypha, sub
 ipsius nomine vulgata, collegerunt, de hoc Indico
 nullam facere mentionem. Hæc etiam in causa fuisse,
 ut compendiosam multorum hæreticorum indicatio-
 nem dederim.

28. Menardus opusculum edidit e cariosis putribus-
 que membranis post Isidori capita aliquot lib. viii.
 Editio hunc exhibet titulum: S. Hieronymi Strido-
 nensis Indiculus de hæresibus Judæorum, nunc primum
 in lucem editus cura Cl. Menardi Juliomagi Andium
 proprætoris Lutetiæ Parisiorum apud Sebastianum
 Chappelet 1617, in-8. Menardi præfatio ita se habet.

79 29. Consulebat Augustinum Quodvultdeus, et
 hæresion petebat indices, quod variis scriptionum
 vigiliis occupatus senex, distulit diu, et ad Hieronymi
 tractatum similis argumenti voluit remississe, licet
 quæsivit per chartas suas haud potuerit invenire.
 Hoc testimonio docta posteritas jacturam doluit semper
 et quæta est. Cum igitur inter cariosas putres-
 que membranas post Isidori capita aliquot lib. viii de
 Philosophis gentium et cæteris ad usque libri hujus li-
 nem opusculum sub Hieronymi nomine legissemus,
 hoc titulo: Incipit Indiculus Hieronymi de hæresibus,
 nihil indignum vni est tanti patris stylo curaque;
 se l aliqua tot pene verbis catalogus Scriptorum ha-
 bet. Hæsimus tamen aliquantulum, cum in Luciferia-
 nis habet hoc usque; apud quemdam tamen, cujus no-
 men in eodem ejus opusculo non inveni, in hæreticis
 Luciferianos positos legi per hæc verba, quæ hic habes
 totidem syllabi, ut necesse fuerit ignoratum sanctis-
 simo viro libri Hieronymiani titulum. Quidquid sit,
 hoc venerandæ antiquitatis monumentum non perire
 tanti fuit. Vale.

* [INCIPIT INDICULUS * S. HIERONYMI DE HÆRESIBUS
 JUDÆORUM.]

1. Prima. Essæi dicunt Christum docuisse illos
 omnem abstinentiam. Secunda Galilæi dicunt Chri-
 stum venisse et docuisse eos ne dicerent dominum
 Cæsarem, neve ejus monitis uterentur. Tertia Ma-
 thothei dicunt ipsum esse Christum qui docuit illos
 in omni re sabbatizare.

2. Quarta. Pharisei negant Christum venisse, nec
 ulla in re tribus prædictis communicant. Quinta Sad-
 duccæi negant resurrectionem, dicentes: Dictum est in
 Genesi ad Adam: Terra es, et in terram ibis. Sexta.
 Genitæ præsumunt quoniam de genere Abraham sunt.
 Septima Meristæ separant Scripturas, non credentes
 omnibus prophetis, dicentes, aliis et aliis spiritibus
 illos prophetasse.

3. Octava Samaritæ, qui, Israel captivo et ad-
 ducto in Babyloniam, translati sunt, venientes in ter-
 ram regionis Samaritæ, ex parte Israelitarum consue-
 tudinem, quam per sacerdotem reductum didicerunt,
 tenent, ex parte Gentilium, quam in natalivitate sua
 terra habuerunt. Nam in observationibus suis a Ju-
 dæis omnino separantur, quorum superstitione procul
 dubio omnibus nota est. Nons. Herodiani. Tempori-
 bus Salvatoris hæc hæresis exsurrexit. Ili Herodem
 magnificabant, dicentes ipsum esse Christum. Deci-
 ma. Hemerobaptistæ, qui quotidie et corpora sua, et
 domum, et supellectilem lavant.

* An hic de hæreticis indiculus sit liber ille de
 Hæreticis, quem Braulio in prænotatione commemo-
 rat, in Isidorianis cap. 86, n. n. 21 seqq. disserui.
 Diversum esse equidem censeo; sed cum hoc opu-
 sculum, cujuscuque demum auctoris fetus sit, in
 solis exemplaribus Etymologiarum conservatum fue-
 rit, nec loco merito sistendum. Muccinoli de hoc ca-
 talogo judicium protuli ibid. n. 259. Hugonis vero

Menardi præfationem ad eundem ibid. n. 29. Utilis-
 simum opusculum nunc exhibeo correctum ad exem-
 plaria A baniuni, Malatestiani, Mutinense, Vaticanum
 623, primum archivii Vaticanum, et editionem Menardi.

b In Vulg.: Pulvis es, et in pulverem revertentis.
 * Hunc indiculum ab Appendice X ad Etymologias
 huc transtulimus. Vide notam memorate appendici
 præmissam, tom. LXXXII, col. 745. Edit.

Item alia hæreses diversorum dogmatum, id est primum. — Simonite.

4. Prima. Simon quidam magus, qui induxit novam hæresim, dicens se esse virtutem cœlestem, et universas quæ sunt creaturas non esse a Deo factas, sed a virtute quadam superna; ideoque se descendisse inquit, ut ovem salvaret perditam, Christum autem apud Judæos non esse passum. Hic est Simon cui Petrus in Actibus apostolorum maledixit. Menander et Saturninus idem dixerunt.

Alia hæresis. — Basilidite.

5. Secunda. Basilides dixit de ingenito solo Deo sensum, a sensu verbum, a verbo prudentiam, a prudentia virtutem, a virtute sapientiam, ex qua principatus, et initia, et potestates, et angeli, qui fecerunt cœclxv cœlos: a cœlo autem novissimo factam esse universam hanc creaturam, et qui in ea est hominem. Partitos autem esse angelos per gentes universas, e quibus unus sit Deus Judæorum, qui partem accepit per genus Hebræorum, qui de terra Ægypti eduxit illos de servitute.

6. Hic angelus protervitate sua exaltavit se super cæteros angelos, et partem eorum valebat sibi usurpare, et cæteros populos subditos facere Judæis. Unde cæteri angeli irati bella contra illos suscitaverunt, et extirpaverunt civitates eorum, et disperserunt totum populum eorum.

7. Deinde dicit Jesum non esse passum, sed Simonem Cyrenæum, qui angariatus crucem illius sustulit. Contra hunc Agrippa, cognomento Castor, vir valde doctus, scribit, prodens universa ejus mysteria, et prophetas enumerans, Barcoham et Barcopet, et ad terrorem audientium alia etiam nomina barbara, religione composita, nominans etiam Deum maximum Abraxas, qui quasi annum continens, si juxta Græcorum numerum computetur.

Nicolaitæ.

8. Tertia. Nicolaus diaconus fuit ex ecclesia Hierosolymitana, qui cum Stephano et cæteris constitutus est a Petro propter viduas; qui transgressus veritatem, cœpit hoc docere et dicere: *Erant tenebræ, et profundum, et aqua, et Spiritus, qui separat se a tenebris, a profundo, et aqua, et ab his aliæ prodierunt quatuor virtutes, quæ fecerunt Deum, et æonas*; et vocat illas dexteras et sinistras. Namque vocabulum illi posuit *Barbaloo, et Prunicam, et Ialdabaoth, et Caslacan*. Spiritus autem sanctus hæresim appellans, dicit ad Ecclesiam: *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi*. Multa enim docent absque discretionem facere, et immolata idolis vesci, et in templis esse, et publice omnia communiter agere.

9. Quarta. Gnostici inquirunt: *Erat æonum quidam, qui vocabatur Ialdabaoth, emisus a Prunica quadam matre, quique fecit sibi filios septem, et illi fecerunt septem cœlos, supra quos ipse Ialdabaoth pedes habebat. Quo ignorante fecerunt septem filii hominem, sed non consummatum. Erat enim ut serpens, et sicut vermisolvebatur. Itaque superna mater volens evacuare virtutem Ialdabaoth, operata est scintillam virtutis descendere in hominem, et continuo erexit eum, ut staret pedibus suis, statinque homo sensu suo superascendit septem cœlos, et honorem dedit super tria eorum. Quo cognito, Ialdabaoth dolore ductus, quod sine consilio suo hoc esset actum, respiciens ad cæteram substantiam, genuit serpentem, qui seduxit mulierem, et suavitatem gustare lignum scientiæ: obedivit enim quasi filio Dei. Ophitæ hi sunt, qui hunc serpentem colunt et adorant, dicentes ipsum duxisse virtutis cognitionem, et ipse illis Eucharistiam sanctificat. Compositus enim*

A panibus convocant eum de spelunca sua, et ille convolvit se circa panes, linguaque contingens singulas oblationes consecrat illis panem perditionis.

Marcionite.

10. Quinta. Marcionitæ Deum Patrem abnegant, dicentes alium esse creaturarum conditorem et malorum factorem^b; esse autem alium Deum bonum et pium, qui solas animas suscipit credentium, eumque in summa parte cœli tanquam in aliquo solaris sedentem, aut dimittere animas viventes, aut expectare redeuntes; et illum quidem justum, et retributorem factorum: hunc autem misericordem et indulgentem peccatorum. Incarnationem Filii Dei contradicunt, volentes illum phantasma habuisse, non carnem.

De Manichæis.

11. Sexta. Manichæi duas naturas et substantias, unam bonam, alteram malam dicunt. Ex hac quibusque contrarias prodixisse virtutes. Has dicunt esse quinque deos malignos. Bonas asserunt duas, solis et lunæ, quas dicunt supernam esse substantiam. Præterea asserunt animas ex Deo, quasi ex aliquo fonte manare; aut certe progrediens ex Deo lumen velut flumen, alveum sibi facere, atque inde quasi ad mensuram parvulum animarum prodire substantiam.

12. Et ibi quidem in superno fonte, vel divini fluminis alveo universaliter mixta omnia, et cum Deo habere naturam: hujus luminis particulam detentam quondam a tenebris vel Deum liberare, quam dicunt *Margaritam*. Vetus res. uunt Testamentum. Novum recipiunt, et ex parte blasphemant prophetas, utentes secundum pravitatem, *Omnies quotquot ante me venerunt, fures sunt et latrones (Joan. x, 8)*.

De Gnosticis aliis.

13. Septima. Gnosticorum hæresis de supradictis hæresibus, id est, Nicolai, Basilidis, Marcionis, velut ex feralibus quibusdam malitiæ seminibus, impurissimum corpus exortum est. Sed et Manichæus posterior licet tempore, in eadem impuritate invenitur processisse. Omnium enim istorum impuritas unitis in se utitur venenis. Habet præterea et propriæ malitiæ aliqua vernacula. In cæteris enim assertionibus cum supradictis congruit; cætera autem ejus quasi specialia.

14. Hæc sunt quæ Irenæus ita exposuit: dicit quippe hæc heresis animam non peccare; quam vult Dei esse substantiam, sed ex contraria et aliena substantia assumere aliam æream animam, et corpus terrenum, quam vocat malignam et diabolicam, et ipsa dum suam sequitur naturam, per se corpus peccare terrenum; cætera animam divinæ substantiæ, et per hæc facit locum suis turpibus execrandisque mysteriis, in quibus per orationem magicam suorum invocationibus utitur angelorum, qui creando per adventum suum, dicata olim gehennæ corpora in ministerium religiosæ, ut sibi videtur, perditionis inflammant.

15. De cætero pudet dicere quam execrabilem sibi injuriam per sua ingerant sacramenta. Præterea hæc quæ videntur agi Dei alterius potestate tonitruum sonitus voces dæmonum esse confluant. Dicunt etiam istum malignum Deum, venientibus animabus per dispositas quasi principatum insidias, perditionis laqueo præparare, et per singula quæque cœlorum loca eisdem perditionis munus offerre; assignare etiam eidem decreta quæ compleant; sicque ejus cœlum, cœlorum cardines, signa et signorum circulos esse contrarios, ac sic quasi alienæ substantiæ alienam substantiam in omnibus esse contrariam.

ctorem.

^a Alij habent, *Manichæi posteriores*.

^b Videndus Cotelerius tom. I PP. Apostolic., pag. 336, de Hæresi Basilidis.

^c Meuardus ediderat, *illum esse... et malorum fa-*

16. Nam ex iis aliqui, ut Irenæus, apostolorum vicinus, refert, dicunt contra duodecim signa duodecim patriarchas esse dispositos, et sic cetera, quæ secundum sapientes in mundo aut simpla, aut dupla, terna, aut quaterna. vel quina, sena, vel septena dicuntur, contra sanctorum numeros, æquali et parili dispositione pugnare; prave etiam Scripturas intelligentes, filios promissionum non ex coitu viri, sed verbo Dei natos affirmant, ut non unigenitum ex Deo Filium dicant. Auferre cupientes omnipotentiam Dei, omnia Deum non ex nihilo, sed ex aliquo fecisse contendunt, ut duas substantias introducant. Hæc ex parte pro cognitione veritatis sunt dicta. Quanta autem vel de Evangelicorum interpretatione signorum, vel de Græcarum gentilibus mysteriis literarum, eosdem affirmare cognovimus, enumerare perlongum est.

De Valentinianis.

17. Octava. Valentinus consummatum dicit esse æonem in innominata multitudine magna, qui profundum, vel *βυθός* nominatur. In silentio se magno continens, quod *silentium* est Græce appellatum *σῆμα*. Hoc profundum, vel *βυθός*, emisit sensum, qui *Monogenitus*, et pater, et initium appellatur, cui conjuncta est veritas. Et hæc est quadriformis radix totius mysterii, id est, profundum, et *silentium*, et *sensus*, et *veritas*. Intelligens autem *sensus*, ad quid esset missus, et ipse misit *verbum* et *vitam*.

18. De verbo autem et *vita* emittitur per conjugationem homo et Ecclesia. Et hæc primogenita *ὀρθόδοξος*, radix, et substantia universitatis. Conjugia *iv* *βυθός* et *σῆμα*, *sensus* et *veritas*, *verbum* et *vita*, *homo*, *Ecclesia*. Verbum autem et *vitam* in honorem Patris emisit, *αἰώνος* Bythium^b et Myxin, Ageraton et Henosin, ex se prodeuntem, et Hedonem, Acineton et Syncrasin, Monogeuem, et Macariam. Hominem etiam emisit alias *αἰώνος* xii Paraclitum et Fidem, Datricium et Elpin, Matricum et *ἀγάπην*, Animum et *συνίαν* ecclesiasticum, et Beatitudinem, Theleton, Sapientiam. Propatorque *Æon* soligenito est, *sensus*, et *chao* primogenitis, cæteris autem invisibilis est et incomprehensibilis; tricesimum itaque *Sæculum*, quod est *sapientia*, concupivit Patrem videre.

19. Quod cum ingressum esset, pene periisset, quoniam non potuit capere gloriam paternam, et enixum aliquid in onsummatum sit, *matrem* vocant. Et quia alienata extimuit, et moerorem passa est, et lacrymavit, et risit. Ex his itaque passionibus hoc *sæculum* generatum est; de alienatione tenebræ, de timore spiritualis malignitatis, de moerore stabilita terra, de lacrymis aquas profusa sunt, de risu hoc lumen factum est. Christum autem hoc dicit docuisse missum in hunc mundum, et ipsum Christum a Patre ad salutem mundi non ex Maria carnem, in qua natus est, traxisse, sed spirituale corpus habuisse, et per Mariæ viscera, quasi aquam per fistulam transiisse, et ideo nec resurrexisse eum credit, quia nec mortuum, utpote quem mortalem non habuisse carnem blasphemant.

20. Dicit et tria esse genera nativitatis humanæ *χάρων*, animale, spiritale, sed *χάρων* incredulos esse, et ex necessitate perire; animale, quod medium est eorum, quo se inclinaverit, ibi partem habiturum; spiritale autem quod se dicunt esse, *κατὰ φύσιν* accepisse semen salutis, qui in consummatione sæculorum pausabunt; consummationem autem futuram omnium, cum omnes spiritales docti fuerint scientiam secretorum Dei. Et animalia commovet

^a *Silentium* est Græce appellatum. Ita restituendum puto pro *silentium* ea gratia appellatum.

^b *Bythium*, etc. Hujusmodi nomina corrupta plerumque sunt in vetustis exemplaribus.

^c *Ignis* lucebit. Alii, minus bene, *lumine* lucebit.

^d Alii omittit t, quam esse negant. In libro viii

A ad spiritalem doctrinam. His factis undique ignis lucebit^c, qui omnem substantiam sæcularem conficiet et conflagrabit, in tantum, ut nec ipse ignis appareat.

De Caiantibus et Judæis.

21. Nona. Caiani et Judæi sunt qui Cain sanctificant, dicentes illum cælesti substantia esse profectum, quæ est ad dexteram; Abel autem de sinistra, et ideo illum esse occisum, et Judam proditorem Christi omnium apostolorum fuisse doctiorem. Cum enim sciret arcanum Dei, et cognovisset omnibus hominibus futuram salutem passionem ejus, contradicentibus terrenis virtutibus, ipse proditor illius existens, salvavit humanum genus universum.

De Sethitis.

22. Decima. Sethitæ. E duobus hominibus Cain et Abel, ab injusto occiso Abel qui justus erat, discrimen habebant universi angeli. Superna itaque, quæ *trivirtus* vocatur, femina operatur nasci Seth, et illo deposuit omnem justitiæ scintillam, ut deponeatur universa malitia terrenæ substantiæ: propter hoc omnis justitiæ nativitas a Seth deducitur. Sed quoniam transgressores angeli per illicitos coitus fecerunt sub sole nocivam gigantum nativitatem, per quam accidit ut inundatione omnes genus animantium aboleretur et transiret, et solum justum genus salvaretur, id est, animæ viii, Noe et uxor sua, et filii tres, et uxores filiorum, in arca: dicentes semen malitiæ abscondisse in arcam. Inde precedentibus temporibus post diluvium iterum malitia increvit. Hunc autem Seth ipsum dicunt esse Christum.

De Carpocrate, Cerintho et Ebione.

23. Undecima. Carpocras, Cerinthus, et Ebion; hi tres sibi successerunt, docentes omnia, secundum legem, circumcidi, observare sabbatum et dies festos Judaicos; Christus enim hæc omnia observavit, sufficere dicentes ita esse ut Dominum et Magistrum. Christum autem negant per Spiritum sanctum a Maria virgine natum, sed a Joseph conceptum, ut hominem, nuptiali coitu, habuisse autem illum spiritum prophetalem, et venturum, ac judicatorum vivos et mortuos.

De Stoicis.

24. Duodecima. Stoici dicunt omne uniforme esse peccatum, feritate et severitate censes; animam tamen perire dixerunt. Amant virtutem continentiam, quam esse negant^d; et affectant gloriam æternam, cum se non æternos esse fateantur.

De Peripateticis.

25. Decima tertia. Peripatetici, Aristotele principe, dicunt quandam particulam animæ esse æternam, sed de reliquo vero magna ex parte mortalem.

De Adamitis.

26. Decima quarta. Adamitæ, ut supradictæ hæreses, duas dicunt esse substantias: hoc habent in mysteriis suis peculiare, quod nudis in ecclesia dicuntur orare corporibus; utentes hoc testimonio, Adam et Evam nudos in paradiso fuisse, ut scriptum est: *Erant ambo nudi, et non confundebantur* (Gen. ii, 25), et hanc perfectionem beatissimam putant, si ista faciendo jam videatur ab his ablata confusio.

De Platonis.

27. Decima quinta. Platonici dicunt Deum hominum animas creare, angelos corpora. Post multorum annorum curricula animas redire in diversa corpora asserunt.

Etymolog., cap. 6. Amant quoque virtutem continentiam, affectant gloriam æternam, cum se fateantur non esse æternos. Quo loco conferendæ sunt varis lectiones.

In Vulgata: Erat autem uterque nudus, Adam scilicet et uxor ejus, et non erubescabant.

De Epicureis.

28. Decima sexta. Epicurei dicunt Deum nihil agere, omnia constare corporibus, animam nihil aliud esse quam corpus.

De Sethianis.

29. Decima septima. Sethiani dicunt Seth de celestibus et supernis virtutibus habuisse substantiam. Cain autem de inferioribus habere naturam: et illam supernam peccare non posse atque mutabilem fieri. Istam autem volunt naturalem malitiam, et naturalem habere peccatum, et illam superiorem, quasi semen Seth, sanctis, istam inferiorem peccatoribus, quae semen Cain, semper assignant.

De Apellitis^a.

30. Decima octava. Apellitæ dicunt Christum non Deum in veritate, sed hominem in phantasia. Horum auctor Apelles. A Rhodone Asiani generis homine reprehensus est, quod Deum, quem coleret, ignoraret.

De Severianistis.

31. Decima nona. Severianistæ. Horum hæreses Severianus, eloquentiæ spiritu inflatus, astruxit. Hi tres quadragesimas faciunt in anno, et in his xero, hagiis, id est siccis utuntur escis.

De Cataphrygibus.

32. Vigesima. Cataphrygarum hæresis auctores sunt Montanus, Prisca et Maximilla: in quibus Montanum paraclitum et Priscam et Maximillam prophetas deceptorum hominum vanissimus error observat. Sunt hujus hæresis, imo perditionis, infanda mysteria. Nam quotannis unum infantem^b anniculum perfectum offerunt, ac compuncto vulneribus ejus corpusculo in farinam sanguinem ejus suscipiunt, sicque panem hujus ex sceleratissimi frumenti admitione facientes, diabolicum edunt eucharistiæ feratissimæ sacramentum. Infans autem si ex compunctione vulneris obierit, observatione martyrii colitur; si vixerit, pro veneratione summi sacerdotis aspicitur. **C** Contra horum supra memoratorum prophetas Apollonius, vir disertissimus, scripsit insigne volumen et longum asserens Montanum et insanos ejus vates perisisse suspendio, et multa alia in quibus de Prisca et Maximilla refert: « Si negant eas accepisse munera, constentur non esse prophetas qui accipiunt, et mille hoc testibus approbabo. Sed et ex aliis fructibus probantur prophetæ. Dic mihi crinem fucat prophetæ? stibio oculis linit propheta? ad tabulas ludit et tesseras propheta? lenus accipit? Respondeant, utrum hæc fieri liceat, an non? Meum est probare quia fecerunt.

De Artotyritis.

33. Vigesima prima. Artotyritæ in sanctis mysteriis suis ad vicem eucharistiæ pane utuntur et caseo, dicentes, a primis hominibus oblationem et fructibus terræ et fructibus ovium fuisse celebratam.

De Helvidianis.

34. Vigesima secunda. Helvidiani novi spiritus perversitate decepti de sanctæ Mariæ gloria aliquid negant, aliquid constantur, dicentes: *Virgo ante partum, non virgo post partum.*

De Joviniano et Auxenio.

35. Vigesima tertia. Jovinianus et Auxenius Romæ

^a De Apellitibus S. Augustinus in lib. 23: *Hunc Apellem dicunt quidam etiam de Christo tam falsa sensisse, ut diceret eum non quidem carnem deposuisse [Al., deduxisse] de cælo, sed ex elementis mundi accepisse, quam mundo reddidit, cum sine carne resurgens ascendit in cælum.*

^b Unum infantem, etc. Narrat hoc etiam S. Augustinus in lib. 26 de Cataphrygibus: sed S. Epiphanius Paphlagoniam nominatim illud facinus tribuit.

^c Minus bene alii, fugat pro fucat.

A hanc perversitatis suæ novam inseruerunt doctrinam, dicentes nullam nuptiarum et virginum esse distantiam, nullumque inter abstinentes et simpliciter epulantes esse discrimen; proferentes etiam istud exemplum quod in Veteri Testamento sancti matrimonia habuissent, filios generassent, nec posse virginitatem præferri, ne vacua sit copula quæ genuit gloria [Forle gloriam] prophetarum.

De Anthropomorphitis.

36. Vigesima quarta. Anthropomorphitæ dicunt iisdem membrorum lineamentis Deum quibus homo est compositus, designari, et secundum hanc imaginem in qua ambulamus, Deum similem homini esse existimant.

De Hieracitis.

37. Vigesima quinta. Hieracitæ. Hierax auctor ipsorum dixit ita esse de Patre Filium, velut lucernam de lucerna, vel lampadem in duas divisam partes, ut Filii circa Patrem suppositam, non eandem velut esse substantiam.

De Luciferianis.

38. Vigesima sexta. Luciferiani cum teneant in omnibus catholicam veritatem, in hunc errorem stultis innum prolabuntur, ut animam dicant ex transfusione generari; eandemque dicunt, et de carne, et de carnis esse substantiam^d.

De Sabellio.

39. Vigesima septima. Sabellius, qui et *Patrisianus*, idem et *Unionita*, dicit: Pater cum est, nec Pater nec Filius est; Filius cum est, Pater non est; Spiritus sanctus, cum est, nec Pater, nec Filius est, nec visibilis, atque palpabilis est. Mutabilis tamen^e et passibilis. Antequam carnem ex Virgine assumeret, Deum tantum fuisse; nascentem ex Virgine Filium ipsa nativitate appellatum; assumptum post Ascensionem in spirituali gloria, et descendentem super Apostolos, spiritualem gratiam donaturum, Spiritum sanctum nominatum volens, ut Trinitas in officiorum nominibus, non in tribus personarum speciebus sit; sed sicut unus Deus, ita una persona in divinitate sit.

De Apollinari.

40. Vigesima octava. Apollinarius primum dixit Salvatorum carnem non assumpsisse. De hoc convictus, dixit carnem assumpsisse, sed animam non assumpsisse, et de hoc convictus, dixit et carnem et animam assumpsisse, sed sensum non assumpsisse: sed fuit ipse sibi sensus subtiliter versutiam suæ fraudis docens. Vo ens autem sensum tertiam ab anima et carne esse substantiam aut sensum extra animam; et ideo cum non vult assumptum, confitetur animam non assumptam, quoniam sensus animæ officium est.

De Paulo Samosateno.

41. Vigesima nona. Paulus episcopus Mesopotamiæ contra fidem ecclesiasticam sectam Artemoniam introduxit, dicens propterea^f Christam hominem fuisse sanctum, et unum de prophetis.

De Pneumatomachis.

42. Trigesima. Pneumatomachi ipsi sunt Macedoniani, similes Homuncionitis, dicunt Spiritum sanctum non esse Dei substantiam, sed creaturam, creaturis cæteris potiorum, et ministrum Patris et Filii; hoc

^d S. Augustinus in lib. de Heresib. citat hunc locum, ut Menardus in præfat. notavit. Dubitat autem Augustinus an Luciferiani de anima vere ita sentierint, et an inter hæreticos, an solum inter schismaticos sint referendi.

^e Alii, nec filius est: visibilis atque palpabilis est, volens, ut sicut unus Deus est, ita una persona in deitate sit: mutabilis tamen, etc.

^f Dicens propterea. Al., dicens propterea. Codex Mutinensis hanc hæresin trigesimam quartam numerat.

est, cum angelis et archangelis, et cæteris potestatibus numerandum : non tamen circumscribi loco et finibus, sicut angelos. Quibus licet per celeritatem naturæ possibile sit facile de loco ad locum transire, tamen cum alibi sint, licet tunc in possibilitate, hoc alibi adesse non posse unde circumscribantur. Localitatem Spiritui sancto assignant, quamvis eum creaturam creaturis cæteris potiore dicant. Sed etsi qualibet creatura ille potior sit, et ei præ cæteris assignetur potestas, una tamen illi cum eis substantia est. Dividi enim creatura potestate potest, non genere; unde Spiritum sanctum creaturam dicentes, loco et potestate subtiliter circumscribunt, et potentiam ei tantum præ cæteris tribuentes omnipotentiam auferunt.

De Chiliastis.

43. Trigesima prima. Chiliastæ dicunt regnum sanctorum in carne carneum futurum, nolentes carnem nostram innovatam recipere spiritalem, sed bona terræ carnaliter per mille annos assentur manducanda. Dionysius Alexandrinus episcopus, Origenis auditor, adversus Nepotem episcopum, hæresis hujus auctorem scripsit, qui mille annorum corporale Christi regnum futurum suis scripturis asseverat. In quibus et de Apocalypsi Joannis diligentissime disputavit, et omnia illic aspicienda spiritalia, non intelligenda esse carnalia.

De Donatianis.

44. Trigesima secunda. Donatus, a quo Donatiani per Africam sub Constantino Constantioque principibus, asseruit a nostris Scripturas in persecutione Ethnicis traditas, totam pene Africam, et maxime Numidiam, sua persuasione decepit. Exstant ejus multa ad suam hæresim pertinentia, et de Spiritu sancto liber Ariano dogmati consentiens.

De Circumcellionibus.

45. Trigesima tertia. Circumcelliones, quos vocant, hujus supradictæ hæresis habent doctrinam : suam, quæ omnibus nota est, in dementiam sequuntur insani. Nam amore nominis martyrii, et laudis humanæ magis charitatis Christi cupidi, semetipsos interdum oratione facta aut præcipitio, aut incendio, aut alios ad sui necem invitantes, gladio perimunt : quo violentur ex hac vita discedentes, martyres nominantur.

De Novatiano.

46. Trigesima quarta. Novatianus, Romanæ urbis presbyter, adversus Cornelium cathedram sacerdotalem conatus invadere, Novatianorum dogma constituit, nolens apostatas suscipere pœnitentes, et baptizans baptizatos. Hujus ductor Novatus Cypriani presbyter fuit.

De Montensibus.

47. Trigesima quinta. Montenses hæretici maxime in urbe sunt. Hi tempore persecutionis cum Scripturis in montibus lateverunt. Qui vero in urbe erant, primum passionum suppliciis resistebant; dein constantes in proposito, cum contemnerent supplicia passionum, artificio astutæ per paganos iudices his securitas attributa est, ut in ecclesiis agerent, ac Deo, sicut consueverant, deservirent.

48. Dehinc repente in vas ecclesiarum, Scripturæ ab ethnicis comprehensæ sunt, æstimantibus quod facilius a fide verterent Christianos, si ab iisdem sacramentorum Scripturarum præsidia sustulissent. Hanc quasi

* Vult esse substantiam. Multi Codices hoc loco catalogum absolvunt. Codex 1 Archivi Vaticani catalogo indicem 38 hæresum præmittit, et desinit in Eunomianis. Tum addit, Hucusque Hieronymus. Illico : DE PHILOSOPHIS CENTUM. Scilicet ex Isidoro. In apographo codicis Malatestii, ubi similiter finis est, esse substantiam. Hucusque Hieronymus, hæc notatio subjungitur : Franciscus Guallierius sacerdos Cævenas exscripsit libris Septembris anno reparationis humanæ 1755. Monendum duxi me hæc fideliter hæc

traditionem Scripturarum si qui habitabant in montibus criminantur, ac se à catholice Ecclesie corpore diviserunt. Hi namque cum duabus supra positis hæresibus faciunt, nam in doctrina sua Donatianorum dogma suscipiunt. In respuendis vero pœnitentibus, ultimo in rebaptizandis baptizatis Novatianorum sequuntur errorem.

De Arianis.

49. Trigesima sexta. Arianorum hæresis Arius auctor fuit. Hic profano eloquentiæ suæ spiritu ductus, asseruit non coeternalem esse Patri Filium. De hoc dicit : *Erat, quando non erat; et ex nullis factus existantibus, id est ex nihilo.*

De Photino.

50. Trigesima septima. Photinus de Gallogræcia, Marcelli discipulus, Sirmii episcopus fuit. Hic Ebionis hæresim restanrare conatus est, quæ dicit Christum a Maria per Joseph nuptiali coitu fuisse conceptum. Huic Barileus Arabiæ episcopus fuit quondam in perversitate consimilis, eo quod Christum ante incarnationem negabat, sed postea, ab Origene correctus est. Nam exstant ejus epistolæ ad Origenem factæ, in quibus se congratulatur ab eodem fuisse correctum.

De Eunomio.

51. Trigesima octava. Eunomius artificio diaboli subtilior Ario, non solum hæresim ipsius perfidix, sed alterius professionis induxit, dicens non ex alio Filii esse substantiam, neque creaturam Dei esse perfectam, sed ex ipsa Patris substantia Filii esse substantiam, splendorem luminis, non ipsum lumen : et imaginem Dei, non ipsum Deum. Non videns per impietatem suam ipse etiam negare quod credit. Cum enim substantiam constitueat in Filio, ibi ex ipsa substantia, minus aliquid, quod est ipsa substantia, confitetur. Damnat ipsam quam a sua minore vult esse substantiam.

(Huc usque Hieronymus. Hæc vero quæ sequuntur a sancto Gennadio Massiliensi presbytero sunt posita).

De Prædestinatianis.

52. Trigesima nona. Prædestinatiani sunt qui dicunt quod Deus non omnes homines ad hoc creavit ut omnes salventur, sed ut multitudine hominum ornetur mundus. Quod etsi generali prædicatione dicat : *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos*, non tamen omnes ea voluntate vocet, ut omnes sequantur vocantem. Sed nec omnes, qui ipso inspirante obediunt vocationi, dicunt accipere exsequendi in bono opere perseverantiam, sed post multos labores et justitiæ fructus, si non sunt de salvandorum numero subtrahendas eis vires agendi, ne perdurent in bono, et e contrario illos qui prædestinati sunt ad vitam æternam, etiamsi in perfidia vel in omni genere peccati longo tempore volentur, accepturos occasionem, qua et credant in Deum, et secundum Dei præceptum vivant, ut possideant societatem justorum. Tali diffinitione id docere student, quod Deus personas hominum accipiat; quod alios etiam invitos post multa mala opera attrahat ad salutem; alios post bona rejiciat, et compellat in malum, quo pereant in æternum.

De Nestorianis.

53. Quadragesima. Nestoriani a Nestorio Constantinopolitano episcopo nuncupati, qui beatam Virginem Mariam non Dei, sed hominis tantummodo as-

omnia transcripsisse, ut ipsa etiam errata pene innumera ad Latinam constructionem spectantia exacta descriperim. In Codice 2 Vaticano Archivi omnia sunt capita Isidori quibus de hæreticis agitur, et post verba *vult esse substantiam. Hucusque Hieronymus*, additur, tanquam Isidori nomine, *Credimus in unum Deum, etc.*, quod titulo professionis fidei edendum censui post additamentum catalogi de hæreticis ex Gennadio.

seruit genitricem, ut aliam personam carnis, aliam faceret deitatis. Nec unum Christum in Verbo Dei et carne credidit, sed separatim atque seunctim alterum Filium Dei, alterum hominis prædicavit.

54. Nestoriani dicunt sanctam Virginem Mariam Christum genuisse, non Deum, aliud volentes esse Christum quam Deum, id est templum Dei, non ipsum Deum, et specialiter Dei gratia ita ab omni peccato immunem servatum, ut dignus fuerit qui nunquam desereretur a Deo, sed semper inhabitatorem et inoperatorem habuerit Deum: qua fiducia sanctæ conversationis, Deum appellans patrem, ipse quoque rite appellatus sit Filius: adorandum etiam et colendum decernunt ut Deum, vel cum Deo, non tamen verum Deum, sed sicut statuam regis et legatum imperatoris, utentes perverso suo sensu Apostoli dictum, quod ait: *Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi.*

55. Hinc est quod non credunt Deum in homine ad redemptionem humani generis vel natum, vel passum: nefas esse dicentes credi mulierem anteriorem se, vel aliud quam se; hoc est aliud quam hominem genuisse, aut ab hominibus Deum occidi potuisse, sed hominem innocentem et fidelissimum Dei testandi causa, ad exemplum martyrii humano generi tribuendum, ipso Domino tradente et permitte, occisum. Unde et per meritum bonæ vitæ et bonæ confessionis primus a mortis suscitatus est, Deo conjunctus, sed et patrocinium pro his perpetuum daturus, qui per ejus doctrinam in Deum fideliter credunt, et pura Deo conscientia famulantur.

De Eutychnianis.

56. Quadragesima prima. Eutychniani, dicti ab Eutyche Constantinopolitano abbate, qui Christum post humanam assumptionem negavit existere de duabus naturis, sed solam in eo divinam asseruit esse naturam. Eutyche dicunt Dominum Jesum verum quidem Deum ex virgine, et in vero corpore natum, non tamen in humani generis carne, id est, non ex carne virginis carnem traxisse, sed quasi de cælo exhibuisse corpus, quod virginis interioribus reclusum in humanam speciem formaverit, et in ipso nato sit Deus in similitudinem hominis, Apostoli ad id testimonium sensu impio proferentes, quod de Christi Incarnatione loquens dixit: *In similitudinem hominis factus, et habitu repertus ut homo.* Et alio loco: *Primus homo de cælo cælestis.*

57. Ecce, aiunt, cæleste corpus hominem appellavit Apostolus, quem ideo peccato caruisse testatus est, quia carnem originalis peccati obnoxiam non assumpserit, sed corpus simile carnis peccati; et inde esse aiunt quod caro humana originali in baptismo absoluta peccato adhuc velut natura retinet infirmitatem peccati; quod ejus minime in dispensatione Incarnationis Christus carnem suscepit; cuius societate liberari penitus potuerit stimulis vitiorum Adæ prævaricatione quesitis. Hujus Eutyches hæresis auctor ambitione episcopatus nova præsumens, et sanctum Flavianum Constantinopolitanæ urbis pontificem exsulem mori fecit, et Alexandrinis discessionis ab Ecclesia occasionem dedit.

De Timotheanis.

58. Quadragesima secunda. Timotheani dicunt Filium Dei verum, quidem hominem ex Virgine Maria natum, sed non ita unam reddidisse personam, ut non in unam redactus sit naturam; conslatorium quoddam volentes fuisse interiora Virginis, per quod duæ naturæ, id est Deus et homo, in unam resolutæ et compactæ massam, unam Dei et hominis exhibuerint formam, immutata videlicet naturarum proprietate efficientium conditionem.

59. Et ad confirmandam hujusmodi impietatem, quæ Deum asserit a sua versum natura, cogunt evangelistæ testimonium, dicentes: *Et Verbum caro factum est;* quod ita interpretantur, *divina natura in humanam versa est;* abolitionem illi inviolabili impingentes substantiæ. Hujus impietatis initium Timo-

theus apud Bizam Bithyniæ modo exulans civitatem, continentis et religiøsæ vitæ imagine multis illudit.

De Bonosiaci.

60. Quadragesima tertia. Bonosiaci a Bonoso quodam episcopo produntur, qui Christum filium Dei adoptivum, non proprium, asserunt.

De Acephalis.

61. Quadragesima quarta. Acephali dicunt, id est sine capite, quod sequantur hæretici; nullus enim eorum reperitur auctor a quo exorti sunt. Hi trium Chalcedonensium capitulorum impugnatores duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, et unam in ejus persona naturam prædicant.

De Theodosianis et Gaianitis.

62. Quadragesima quinta. Theodosiani et Gaianitæ appellati a Theodosio et Gaiano, qui temporibus Justiniani principis in Alexandria populi perversi electione uno die sunt ordinati episcopi. Hi errores Eutychetis et Dioscori sequentes, Chalcedonense concilium reprobant, ex duabus unam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaianitæ incorruptam contendunt.

De Agnoitis et Tritheitis.

63. Quadragesima sexta. Agnoitæ et Tritheitæ a Theodosianis exorti sunt, ex quibus Agnoitæ ab ignorantia dicti, quia perversitati a qua exorti sunt id adjiciunt quod Christi divinitas ignoret futura, quas sunt scripta de die et hora novissima: non recordantes Christi personam in Isaia loquentis, *Dies iudicii in corde meo.*

64. Quadragesima septima. Tritheitæ vero vocati, quod sicut tres personas in Trinitate, ita quoque tres astrunt Deos esse, contra illud quod scriptum est: *Audi, Israel; Dominus Deus tuus Deus unus est.*

65. Sunt et aliæ hæreses sine auctore et sine nominibus, ex quibus aliæ biforinam putant esse Deum. Aliæ Christi divinitatem passibilem dicunt. Aliæ Christi de Patre nativitati initium temporis dant.]

30. In schedis Zaccarianis hanc conjecturam inveni notatam ad verba *hoc usque apud quemdam tamen*, scilicet legendum, *Augustinus, non hoc usque.* Sane sensu carent verba illa, ut apud Menardum edita conspiciuntur sine ulla distinctione, *hoc usque apud quemdam tamen.* Sed sensus aliquis erui potest adhibita ea distinctione quam posui: *cum* (intelligitur *Augustinus*) *in Luciferianis habet hoc usque: Apud quemdam, etc.* Sensus erit, *habet etiam hoc.*

31. Ex Ambrosiana Mediolanensi bibliotheca Nic. Antonius refert opus ita inscriptum: *De sapientia liber secundus.* Minime dubito quin is sit liber secundus Sententiarum, ita etiam in editis relatus: *Sententiarum liber secundus. De sapientia caput primum.* Opus quod in eadem bibliotheca existat, *Soliloquia de institutione bonæ vitæ,* vel sunt synonyma, vel opusculum de norma vitæ, vel aliud de institutione bonæ vitæ, quod etiam *Collectum de lacrymis* nuncupatur; vel aliquod aliud simile fragmentum Synonymorum. Liber *de Regulis canonicorum,* qui ex eadem bibliotheca citatur, vel est fragmentum aliquod libri secundi de Officiis ecclesiasticis, ut Nic. Antonius conjicit, vel potius velus regula canonicorum ex Isidori sententiis magnam partem contexta, ut capp. 31 et 71 demonstravi. Quid autem sit *Dialogus de conscientia sumentis corpus Christi,* qui ex bibliotheca eadem Mediolanensi indicator, non ita in promptu est invenire. Existimo tamen fragmentum

id esse ex lib. 1 cap. 18 de ecclesiast. Offic. : *Dicunt aliqui, nisi aliquo intercedente peccato, eucharistiam quotidie accipiendam, etc.* 80 *Quod quidem bene dicunt, etc.* Quod fragmentum seorsum editum est, ut cap. 69 dixi, et fortasse dialogi nomen accepit propter illa verba, *Dicunt aliqui, bene dicunt, etc.*

32. Liber de Institutione jejunii quadragesimalis, Isidori nomine a Zuerio Boxhornio alicubi repertus, vel est sermo de hoc argumento qui exstat in Breviario Mozarabico, vel fragmentum ex lib. 1 Officiorum, ut cap. 72 uberius exposui. In Codice Regio-Vat'cano, in quo sunt Isidori quaedam opera, est opusculum de observatione quatuor temporum. Incipit : *Primi igitur mensis j junii est, etc.* Desinit, *gaudia possidebit.* Haec quidem in libris de Officiis non continentur ; sed opusculum sine auctoris nomine profertur, neque aliunde ratio suppetit cur Isidoro illud assignamus.

33. In catalogo Vaticano indicantur pag. 244 Codicis Vaticani 1357 *Excerpta ex Isidori libro de Regibus bene regentibus.* Sed liber hic de Regibus nihil est aliud nisi caput 48 et 49 libri III Sententiarum, de Prælati et de Justitia principum, ex quibus libro XVII Decreti Ivoonis eo Codice contenti rubrica excerpitur : *De regibus bene regentibus ex dictis Isidori.* Rursus alia : *De eadem re ex dictis ejusdem.* Huic simile est quod in codice Sententiarum Collegii Romani post librum secundum, et excerpta quaedam Etymologiarum titulus hic est, *De regibus et ducibus : Audite ergo, reges, et intelligite, etc.,* ex Salomone. Apud Montfauconium in bibliotheca Mss. *Isidori sententiarum de sacerdote magno et ejus cultu* indicant fragmentum ex libris de Officiis ecclesiasticis : *Isidori Rhetorica, Grammatica, de schematibus, de bellis,* fragmenta ex libris Etymologiarum. Eodem pertinet quod Trithemius refert Isidori lib. 1 *De grammatica et vocabulis,* uti etiam *liber artium* a Trithemio et Pastrengo memoratus. Haec enim non aliunde videntur desumpta, nisi ex libris Etymologiarum, in quibus de grammatica, rhetorica, poesi, philosophia, vocabulis per alphabetum distinctis, aliisque similibus agitur. Suspiciatur tamen Nic. Antonius librum *de grammatica et vocabulis* vel ad libros Differentiarum, vel ad glossaria spectare.

34. Inter Excerpta libens refero quaedam opuscula in Catalogo bibliothecæ Regiæ Parisiensis sic enuntiata : cod. 2320 sæc. XIII membr. : *Isidori Hispanensis episcopi quæstiones de die judicii, et vita sanctorum.* Cod. 3607 membr. sæculi XV. « Commentum beati 81 Isidori ad invenendam vitam beatam. » Cod. 2994 A : « Isidori ars institutionum disciplinæ membr. partim VIII, partim XI sæculi. » Cod. 2825 : « Isidori Hispanensis episcopi Physiologus de natura bestiarum. » Cod. 5014 : « De sibyllis. » Cod. 7369 : « De musica. » Cod. 2831 : « Monita de verbis beati Isidori episcopi Hispanensis extracta ad instruendum hominem, qualiter vitia valeat evitare, etc. » Cod. 7556 : « De particulis orationis. »

35. In Codice Vaticano 2951 chart. sæculi XVI

in-8 hic est titulus : *Isidorus. Incipit lib. I de Machina mundi et de contractis ejus.* In catalogo Vaticano indicatur : *De situ orbis.* Est liber XIV Etymologiarum in compendium redactus, ac multis omis-is. Desinit, *locâ exusta solis ardoribus, scilicet cap. 5 libri XIV.* In Codice Vaticano 1348 indicatur Isidorus de *Interpretatione canonis,* quod est fragmentum ex cap. 16 lib. VI Etymologiarum. De quibusdam *Excerptis sententiarum,* ut de libro de *Conversis,* et de alio de *Prælati, et de Floribus sententiarum,* etc. sermonem institui cap. 68, de aliis ex libris de eccles. Offic., scilicet de *Vitæ monasticæ variis generibus, de percipienda Eucharistia, etc.,* cap. 69. Excerpti etiam sunt ex libris Sententiarum et ex regula monachorum *Commentarii,* quos Constantinus Cajetanus falso vocat in *Regul. m S. Benedicti,* de quibus dixi cap. 74. Excerpta etiam puto quæ a Tomasino in Biblioth. Patavin. mss. pag. 71 memorantur, *Quædam dicta Isidori de confessione in-8 min.,* ex libris Sententiarum vel Etymologiarum.

36. Quaedam sunt opera per errorem Isidoro ascripta. De operibus medicis confer caput 75, de libro quarto Sententiarum caput 67. In indice Bibliothecæ Mss. Montfauconii refertur *Martyrologium Isidori;* sed in corpore enuntiatur quidam Codex cardinalis Ottoboni hoc titulo : *Isidorus et Martyrologium sæculi X scriptum;* quod Isidoro ascribi non debet. In quodam catalogo Isidorus nostro tribuebantur de *imperio militantis Ecclesiæ libri quatuor;* quod opus est varium et eruditum Isidori de Isolanis ordinis Prædicatorum editum Mediolani 1517.

37. Eisengreinus Trithemii catalogo addidit inter Isidori opera *Historiam Longobardorum,* inde deceptus, ut Nic. Antonius conjicit, quod Lucius Marinæus Siculus Gothorum aut Vandalorum Historias eo nomine per errorem appellaverit. Didacus Lopez de Añelma, 82 auctor *Valerii Historiarum,* Isidoro assignat librum de *Proposito perfectionis virginittatis ad Florentinam sororem;* qui alius non est, ut videtur, a libro de *Institutione virginum,* quem Leander ad sororem Florentinam direxit. Padilla quoque Centur. VII, cap. 22, recenset inter alios Isidori libros *de la Perfeccion de la virginidad dos libros dedicados a santa Florentina,* et ad marg. verbis Latinis de *virginitatis Perfect. 2.*

38. Fabricius in Bibl. med. commemorat scrip'ta quæ in novissima, ut ait, scilicet Breuliana Operum Isidori editione desiderantur : de quorum plerisque jam verba fecimus. De Chronico brevi *Wisigothorum,* cujus auctorem nonnulli *Wulsam* dixerant, vide cap. 79. Sententia de *Regula Devotarum* est caput additum Regule monachorum ex Martenio, de quo cap. 74. Opus ms. de *Partibus orationis* in bibliotheca Caroli de Montchal cod. 99 non videtur diversum a capitibus libri primi Etymologiarum, et a fragmentis illis quæ etiam seorsum excusa diximus cap. 55. Hujus quoque libelli mentio exstat apud Nic. Antonium et Labbeo in Specimine antiq. lection., sive Bibliotheca nova mss., pag. 198. Pseudo-Luitprandus pag. 486 Adversar. refert se vidisse *librum prophæ-*

tiarum Isidori, scriptum lingua Latina, Gothica, vulgari Hispana et Arabica. Sed id totum confictum est, ut jam omnes norunt, et fortasse architectus Adversariorum Luitprandi ad prophetiam de futuro Hispaniæ excidio respexit, quæ Isidoro in Vita ejus apud Bollandianos cap. 9, et in aliis historicis monumentis seculi xiii tribuitur.

39. Addit Fabricius *orationem synodalem*, in synodo Hispalensi anno 636 paulo ante obitum habitam, in qua Arii hæresin et Acephalitarum superstitionem condemnavit, de qua, ut ait, mentionem facit Braulio, et scriptor Vitæ cit. cap. 9. At vero Braulio solum commemorat Isidori disputationem contra Acephalitas et Gregorium hujus hæresis antistitem, quæ exstat in concilio Hispalensi ii habito anno 649. Auctor Vitæ cap. cit. 9 describit et interpolat Isidori orationem paulo ante obitum ex Redempti narratione, quam cap. 6 protuli: quæ oratio synodalis non est, neque in ea Acephalitarum aut Arianorum hæresis refutatur. Præmiserat autem idem auctor cit. cap. 9 Isidori professionem fidei in synodo iv Toletana, cui ipse anno 633 præfuit; et illico 83 subjungit Isidorum hæresim Arianam et superstitionem Acephalitarum vehementer profligasse. Nic. Antonius lib. v, num. 195, meminit quoque *Orationis synodalis, in concilio Hispalensi secundo dictæ, de qua Braulio*. Et subnotat Bayerius nullum ex opusculis quæ a num. 182 Nic. Antonius memorat, exstare in bibliotheca Escorialensi sub Isidori nomine, neque alibi se in ea incidisse. Sed, ut jam monui, synodalis hæc oratio extra concilium Hispalense ii non est quaerenda; quod ipse Nic. Antonius agnoscere videtur. Hujus generis est quod *Ordo conciliorum* Isidori nomine solet allegari, ille scilicet qui ab Isidoro Mercatore ex concilio Toletano iv, cui Isidorus præfuit, aliisque documentis consarcinatus fuit: de quo vide Concilia Labbei tom. I, col. 7.

40. De *Alphabeto Papiæ Judicum, alphabeto verbalium, theologiarum distinctionum, alphabeto librorum, orationis*, quæ desiderari ait Fabricius, cap. 81 disputatum fuit, cum de *lamento penitentiae per alphabetum distinctio* sermo habitus est. In Braulionis interpolata prænotatione quædam indicantur Isidori opera aliis ignota, scilicet præter duos libros adversus Judæos, *De nativitate Christi sempiternum ex Patre, et temporali ex matre Isaiaë testimoniis librum unum. Moralium libros B. Gregorii papæ rogatu compendiose abbreviavit... In canonico quoque et civili jure permixta composuit instrumenta*. De commentariis in Cantica, Psalterium et Evangelia, de Bibliorum compilatione et Psalterii translatione alibi sermo occurrit. Post catalogum aliorum omnium operum additur: *Ad ultimum vero sedium, locorum, regionum, omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas, et quæque obscura atque ab humanis mentibus fere jam remota, scribendo patefecit*. Quibus verbis interpolator peculiare aliquod opus indicare videtur: sed ea, ex genuina prænotatione magna ex parte desumpta, de Isidori doctrina, quæ in cunctis ejus operibus elucet, exponi debent.

PATROL. LXXXI.

41. Quædam opera ab aliis prætermissa Bayerius indicat in not. ad num 216 Bibl. veter. Hisp., quæ, inquit, *sintne re ipsa, aut titulo tenus a superioribus diversa, jureque an injuria Isidoro ascripta, lectorum judicium esto*. In his est Isidori oratio quam, sacrum Viaticum ante obitum suscepturum, in templo beati Vincentii martyris habuit, ex Codice Escorialensi. Hanc recte, ut puto, 84 conjicit illam eandem orationem esse quam Redemptus in recensione obitus Isidori expressit et inseruit, quæ orationis pariter titulo ab aliis indicatur.

42. Opusculum *de baptismi Officio ac de Ordine venientium ad fidem*, quod in Codice sæculi ix post Missæ exegesis Isidoro ascribitur, in quo agitur *de quatuor gradibus, scilicet competentium, catechumenorum, baptizatorum, et sacro chrismate inunctorum, necnon de penitentium ordine, in quo flentes, audientes, substrati, et consistentes numerantur*, Bayerius ait desumptum videri ex Isidori libris de Officiis, præcipue ex libro ii, cap. 21 et seqq., nisi is fuerit, addit, *singularis libellus de Conversis, quem Isidoro tribuit Barthius Adversar. lib. xxviii cap. 1*. Sed prior illa conjectura omnino retinenda: nam libellus *de Conversis* est fragmentum libri ii Sententiarum, ut Nic. Antonius jam monuerat num. 186, ubi mendose editum libri i Sententiarum pro libri ii. Quæ adduntur de penitentibus, fortasse alterius sunt auctoris.

43. In veteri catalogo Escorialensi Bayerius indicatum reperit, *Isidorus, de adversa fortuna*: quem titulum nusquam alibi se legisse meminerat. Ne mihi quidem occurrit quid sub hoc titulo lateat, nisi forte cuiquam ita inscribere placuerit quædam capita libri iii Sententiarum, *De oppressoribus pauperum, de tribulatione justorum*, et similia.

44. Lucas Tudensis in libris adversus Albigenses aliquando Isidori verba allegat, quorum loca Marianus in margine non indicavit, ut alias solet. Lib. i cap. 7 ex Isidoro profert: *Est ignis purgatorius incendiū locus, ubi post mortem fidelium quædam peccata leviter puniuntur, aut eorum qui post detestationem peccati, et confessionem legitimam, condignam penitentiam satisfactionem plenarie minime peregerunt*. Doctrina hæc aliis verbis exstat cap. 14 de Ordine creaturarum, et consentanea est iis quæ Isidorus tradit in fine librorum Sententiarum et de Officiis ecclesiasticis: sed verba petita sunt vel ex aliquo Isidori opere, quod intercidit, vel, quod magis credo, ex opere Isidoro supposito. Quod idem meum judicium est de aliis verbis, quæ ibidem cap. 8 lib. i Lucas tanquam ex Isidoro exprimit: *Indulgentiæ dierum, quæ a pastoribus Ecclesiæ in sanctorum festivitatis, vel alias ob charitatis opera fiunt, non solum vivis, verum etiam mortuis fidelibus prosunt, et 85 gratiam sibi indulte solutionis percipiunt, si tales sint qui vivorum beneficiis a pœnarum suppliciis valeant liberari*

45. Codex Vaticanus urbinas 585, de quo cap. 104, exhibet Isidori *Chronicon de sæculi ætatibus*: et pag. 6 *catalogum abbatum Casinensium*, qui in inventario dicitur E, hoc est, *ejusdem Isidori*, cujus Chronicon præcesserat. Sed præterquam quod in Codice ipso

na. Isidori nomen non præfigitur, catalogus eodem A ductu a S. Benedicto continuatur ad sæculam usque xi. Neque vero ulla est causa cur putemus Isidoram, qui nusquam in suis genuinis operibus aut S. Benedictum aut monachos Benedictinos nominavit, catalogum abbatum Casinensium inchoasse, et ad suam ætatem perduxisse.

CAPUT LXXXVII.

An Isidorus partem aliquam in Bibliis Gothicis ordinandis, aut in nova Psalterii editione curanda habuerit? quanam Bibliorum versione usus?

1. Putat Burriellius in epistola ad V. C. Petrum de Castro, quam cap. 40 Latinam feci, et in fragmento alterius epistolæ ad P. Rabagum, quod ibidem præmisi, Biblia Gothica, quorum exemplar adhuc in tabulario ecclesiæ Toletanæ asservatur, ita a S. Isidoro fuisse digesta, ut versionem S. Hieronymi recognoverit, singulis libris præmium adjecerit, ex quo Proæmiorum liber coaluit, prophetarum gesta descripserit, ex quo liber de Ortu et Obitu Patrum permanavit, libris Regum chronologiam regum Juda et Israel præfixerit, quæ Isidoriano Chronico respondet, aliaque ornamenta inseruerit, de quibus loc. cit. fusius dictum. Suspiciatur etiam Burriellius, novam Psalterii editionem adornasse, eam scilicet ipsam qua Mozarabes in breviario suo utuntur, quæque diversa est ab editione Hieronymiana in Bibliis Gothicis Toletanis exstante. Hæc sæculo xii jam vigeat opinio: nam in Brantionis prænotatione eo sæculo, aut ante potius interpolata id de Isidoro refertur: *Bibliothecam compilavit: quartam psalterii translationem edidit.* Biblia sacra *bibliothecæ* nomine hic intelliguntur. Burriellius peculiarem dissertationem anno 1759 de sacrorum Bibliorum versione, 86 quæ ætate S. Isidori in usu erat apud Hispanos, conscripsit: ex qua melius quid ipse hoc de argumento excogitasset, perspicere posset. Sed ea ubinam lateat, incertum.

2. Exhibenda a nobis primo loco est uberior aliqua notitia Bibliorum quibus olim Ecclesia Gothica utebatur, et quorum nonnulla in Hispania asservantur exemplaria. Joannis Marianæ, qui Biblia Gothica Toletana sæpe manu versavit, audienda sententia est ex dissert. pro edit. Vulg. cap. 18. « Verum ad extremum adversus ea quæ hactenus confirmata sunt, non parum ambiguitatis diebus superioribus attulerunt Biblia ante sexcentos amplius annos Gothicis litteris descripta, quæ in templo Toletano servantur, quibus Hieronymi versionem integram contineri diversam a veteri editione vulgata, multa indicabant. Psalmi ex Hebraico conversi, uti inter ejus opera exstant: quod fortasse in paucis Bibliorum Codicibus invenitur. Baruch prætermisus, uti Hieronymus se prætermisisse ait, tum Esdræ duo libri, tertius et quartus, quos Hieronymus somnia vocat; præterea Regum libri divisi eo modo quo dividuntur ab Hebræis in primum et secundum Samuelis, et rursus in primum et secundum Regum, quos nos libros Regum tertium et quartum vocamus. In his Bibliis omnes libri præter psalmos exstant, uti in editione nostra vulgata, paucis tantummodo verbis commu-

latis pro varietate regionum scilicet: sed ut manifestum sit non aliam interpretationem existitisse. Ea res in eam cogitationem inducebat, ut præter psalmos omnes libros editionis nostræ putarem Hieronymi esse. Sed certe cum non omnes ipse fuerit interpretatus, verisimile est proxime ejus ætatem, ne in Bibliis Hieronymi aliquid deesset, ex veteri editione eos libros fuisse adjuctos. Præterea paucos alios, quibus ejus interpretatio non satis vulgo probabatur. Ergo ea nostra sententia est, plurimos libros nostræ editionis ex Hieronymi interpretatione esse, paucos quosdam ex altera, quæ olim apud Latinos editio vulgata vocabatur, neutros omni ex parte sinceros, sed quibusdam locis aut verbis ex diversa editione commutatis. »

3. Ex his colligo Biblia Gothica convenire magna ex parte cum editione nostrâ Vulgata, cujus auctor a plerisque Hieronymus creditur, excepto psalterio, quod ex tertiâ Hieronymi editione desumptum fuit, ut idem Mariana claris explicat cap. 49. Cum enim præmisisset Hieronymum triplicem psalterii editionem adornasse, 87 primum septuaginta Interpretum editione leviter correctâ, qua olim Ecclesia Romana, et nunc basilica Vaticana et Mozarabes utuntur; deinde eadem editione diligentius emendata et digesta, quæ in editione Bibliorum vulgata admissa est, et ab Ecclesia Romana suscepta: postremo psalmis ex Hebraica veritate translatis, addidit: *Biblia Gothica, quæ cum omni sermone ex parte Hieronymi essent, ab antiquis diversa, cæteris divinis libris adjunctos C habent psalmos, qui hoc tempore inter alia ejus opera sunt rejecti: nimirum antiquis illis temporibus nondum inoleverat, ut pro illis vulgati psalmi, quorum usus retinebatur in ecclesiis, in libris substituerentur*

4. Sed alia reddi potest ratio cur in Hispania maxime Biblia ex ipsius Hieronymi sententia in ordinem fuerint redacta: nam Hispani ea ab Hieronymo enixo studio rogaverant, et accurate descripta acceperant. Non vulgare Hispaniæ pietatis exemplum ex ejus epistolis discimus. In nova Vallarsii editione epistola Hieronymi 71, olim 28, scripta anno 398, est ad Lucinium, *al. ad Lucinianum, al. ad Licinium;* apud Cassiodorium *ad Lucium*: in nonnullis mss. additur *Bæticum*. Hieronymus, Lucinii laudes multis prosequens, sic ait: « Abundantia tua multorum inopiam sustentavi, etc. Opuscula mea, quæ non sui merito, sed bonitate tua desiderare te dicis, ad describendum hominibus tuis dedi, et descripta vidi in chartaceis Codicibus, ac frequenter admonui, ut conferrent diligentius et emendarent. . . Canonem Hebraicæ veritatis, excepto Octateucho, quem nunc in manibus habeo, pueris tuis et notariis dedi transcribendum. Septuaginta Interpretum editionem et te habere non dubito, et ante annos plurimos diligentissime emendatam studiosis tradidi, etc. » Ad eam diligentiam, qua Hieronymus Codices describi curabat, fortasse spectat adjuratio Hieronymi nomine ad librarios, quam ex Codice Urbinate 386, cap. 104, proferam.

5. Iterum Hieronymus de eodem argumento agit

in epistola 75, al. 29, scripta anno 399, ad Theodoram Lucinii viduam: *Quod cum multi mirentur et prædicent, ego in illo magis laudabo fervorem et studium Scripturarum. Quo ille desiderio opuscula nostra flagitavit, et missis sex notariis, quia in hac provincia Latini sermonis scriptorum penuria est, describi sibi fecit quæcunque ab adolescentia usque in præsens tempus dictavimus?* Sermo est de Lucinio Bætico, Theodoræ viro jam defuncto. Vides igitur originem versionis **88** Bibliorum, quæ in Bibliis Gothicis Toletanis conspicitur: nam illa Biblia, in Bætica exarata, non aliunde videtur desumpta, nisi ex exemplaribus quæ Lucinius sibi describi curavit. Obiter advertam, contemnendas esse leves suspiciones, quibus Molkenburbus suadere conatur has duas epistolas, uti plura alia opera Hieronymi quæ **B** omnes pro genuinis suscipiant, esse supposititia. Vide ejus dissertat. critic. 18, pag. 58, 59.

6. Quo tempore, et quo in loco ea Biblia Gothica descripta fuerint, ex eodem exemplari Toletano colligitur, quod membranaceum est in fol. majori tribus columnis exaratum crasso volumine. Difficillimum lectum est ob litterarum inter se maximam similitudinem, compendia dictionum, connexionem verborum, raram periodorum distinctionem, nullam ferme orthographiæ, nec punctorum rationem. Florezius tom. VII Hisp. sacr., pag. 93, profert subscriptionem ita versiculis distinctam: « In nomine Domini Salvatoris - Nostri Jesu Christi auctor - Possessorque hujus libri. In quo vetus, novumque - Omne sacrum Testamentum - Continetur, Servandus - Divæ memoriæ fuit. - Qui enim vero natos - Eruditusque in beata - Spalensis sede postea - Cathedram Bastigitanæ - Meruit tenere. - A quo inclyto viro, concessus est hic Codex - Johanni sodali intimoque - Suo, qui etiam post - Quam in hanc eximio - Sedem Spalensis intritus - Et a patruo tuo beata - Memoriæ Stephano sapien - Tissimo, luculentissimoque - ... onensis episcopo eruditus - Ac sacerdotii ordine dedi - Catus ad Carthaginem - Sedem missus est episcopus - Et item inde translatus - Cordubæ magnæ regis - Sedis præsul electus. - Ex qua sede egregie - Incolomis corpore, - Ac mente decrevit - Hunc Codicem comple - Perfectum Domino Deo - Offerre in suprafata - Spalensis sede pe - nes - Memoriæ sanctæ semperque - Virginis Mariæ - Decimo Kalendas Januariæ - Æra millesima xxvi. »

7. Joan. Baptista Perez ad marginem Codicis scripsit, *Forte Astigitanæ* pro verbo illo *Bastigitanæ*. Salazarius de Mendoza retinet. *Bastigitanæ*, et intelligit sedem *Bastitanam* oppidi, quod nunc *Baza* dicitur: ac colligit, Servandum Bastitanum episcopum fuisse æra 1026, sive anno 988. Sed, ut notat Florezius, hoc anno Biblia a Joanne donata fuerunt, et ex temporum ratione argui potest Servandum obiisse anno circiter 980. Putat Florezius, *Astigitanam* sedem magis quam *Bastitanam* verbo illo *Bastigitanæ* indicari. Observat **89** præterea, male Salazarium ex hac subscriptione collegisse, eo tempore Felicem archiepiscopum Toletanum fuisse, et Ste-

Aphanum Hispalensem, cum Felicis nulla mentio occurrat, Stephanus vero dicatur... *onensis episcopus*, hoc est, Asidomensis (oppidi nunc dicti *Medina Sidonia*).

8. Existimabat Florezius ineditum hoc esse monumentum, cum scribebat, anno scilicet 1751 aut sequenti: sed jam ab anno 1740 Romæ a Blanchino vulgatum fuerat in Vindiciis Canonicis sacrarum Scripturarum, ubi inserit præfationem Christophori Palomares ad varias lectiones ejusdem exemplaris Gothici Toletani collectas, ut correctioni Bibliorum, quam Xystus pontifex maximus parabat, usui esse possent. Præfatur Toleti 15 Kal. Novembris 1588. Palomarius in hac præfatione subscriptionem Bibliorum Gothicorum protulit, et aliquantulum quidem auctiorem quam Florezius, fortasse quia magis integra tunc erat. Levis quadam est discrepantia in verbis *Cum enim vero pro Qui enim vero, et magnæque pro magnæ, et et mente pro ac mente*. Illud vero discrimen notandum, quod ubi Florezius legit *luculentissimoque... onensis episcopo*, ex quo rursus tom. X, pag. 62, Stephanum *Asid nensium* episcopum sine ullo alio documento constituit, Palomarius habet *luculentissimoque Spalensis episcopo*: quo Salazarii opinio a Florezio rejecta spectat. Ille qui exemplar ipsum diligenter inspiciet, judicare poterit utra lectio præferenda: si tamen jam fortasse litteræ non evanuerunt. Æram etiam Palomarius mutat, et alia subjicit: *Æra millesima sexta cum tali ditione, ut nullus clericorum hunc Codicem... aut mutare a (forte audeat) e suprafata sede. Et si quis, quod absit, fecerit, sit a Deo et angelis suis condemnatus.*

9. Palomarius testatur exemplar Toletanum ad alia exemplaria collatum emendatumque esse; atque emendatorem fuisse Joannem, donatorem Codicis, arguit ex verbis *compte perfectum*: quæ ego malim de exteriori Codicis ornatu intelligere. Hic enim erat mos ut Codices præsertim qui ecclesiæ alicui dedicarentur, pretioso, aut pulchro essent tegumento compta et ornati. Ignotum esse ait Palomarius, quæ ætate scriptus fuerit Codex. Sed cum Servandus auctor possessorque libri dicitur, cur negabimus Servandum aut Codicis exscriptorem fuisse, aut saltem curasse sibi describi, ac fortasse etiam nonnullam **D**-partem in iis quæ Bibliis aliunde immista **90** sunt, habuisse? Vivebat autem Servandus cum amico suo Joanne sæculo x declinante. Et huc recidit quod in Dissertat. pro editione vulgata Mariana ait, hæc Biblia ante sexcentos annos fuisse exarata: nam Mariana anno 1609 eam dissertationem edidit. Burrielius vero in epistola ad Franciscum Rabagum, de qua cap. 40, ex epistolis dedicatoriis commentariorum ad Vetus et Novum Testamentum judicium Marianæ profert, quasi is censuerit Biblia ea ante Maurorum irruptionem in Hispaniam fuisse descripta. Nimirum in epistola dedicatoria ad cardinalem Bellarminum Mariana ait: « Gothicis nostrorum libris antiquissimis adjuti sumus: in quibus magis sincera sacrarum librorum versio ab Hieronymo facta conservatur ar-

gumento præter alia, ejus etiam in Psalmis interpretationem iis libris contineri, pro qua nostri Codices septuaginta interpretum versionem in illos mutarunt. *Clarius in epistola nuncupatoria ad Andream Schottum:* Gothicus apud nos Codex in membranis magnæ fidei, et antiquitatis fortasse ante octingentos amplius annos descriptus, rerum, credo, potentibus Gothicis ante eversam Hispaniam a Mauris: certe ante sexcentos triginta annos Ecclesiæ Hispalensi donatus, ad ejus calceam scriptum est. »

10. Ut autem ordinem quo Biblia Gothica scribi solerent, plenius cognoscere possemus, plura, quæ adhuc exstant, exemplaria inter se conferri deberent, tum veteribus aliis monumentis comparari. Præter catalogos librorum sacræ Scripturæ, qui in Isidori operibus leguntur, sunt alii metrici ab antiquis nostris scriptoribus compositi: qui plerumque exemplaribus Bibliorum, sive, ut tunc loquebantur, bibliothecis apponi consueverunt. Mariana, cap. 4 dissert., pro editione vulgata protulit versus Eugenii, qui ita incipiunt:

Regula quos fidei commenda noscere libros,
Hos nostra præsens bibliotheca tenet.

Reliqui plerique sunt hexametri. Hoc est carmen 59, part. 2, pag. 68, in editione Patrum Toletanorum, ut cap. 81 jam adverti: sed quædam sunt variæ lectiones apud Marianam non contemnendæ. Prophetæ ab Eugenio bis octoni, sive sedecim numerantur: ac proinde Baruch prætermisus ab eo videtur, qui etiam in Bibliis Gothicis Toletanis prætermittitur. Sed in his libri Regum ita dividuntur, ut duo primi dicantur *primus et secundus Samuelis*, reliqui duo *primus et secundus Regum*. At in Eugenii carmine ita exprimuntur:

91 Bis bini Regum necitantur in ordine libri.

11. De similibus aliis versibus, quos Alvarus Cordubensis pro titulo Bibliorum Leovigildi, et Cyprianus archipresbyter Cordubensis pro titulis Bibliorum Sturnini et Adulfæ composuit, dixi cit. cap. 81. Sed Cyprianus nihil peculiare explicat de numero et ordine sacrorum librorum: Alvarus satis aperte Bibliis Gothicis Toletanis concinit: nam de libris Regum sic profert,

Ruth quoque, quem Regum sequitant Samuelque, Ma-
llacim.

Prophetam Baruch omittit, et duos tantum Machabæorum libros recenset: duos etiam tantum, ut videtur, libros Esdræ: nam ubi ait:

Quem bini Dierum verba, biblique corusci
Consequitant Hesdras pulchre legemque reformans,
reponendum arbitror

..... bini que corusci
Consequitant Hesdras pulchre legemque reformant.

12. In monasterio S. Petri Caradignensis, sive de *Cardena* asservatur Psalterium caractere Gothico exaratum, de quo agunt Yepes tom. 1, fol. 92, Berganza tom. 1, p. 222, et Florezius tom. XXVI, p. 16, in cujus fine hæc exscriptor notavit: *Explicitus est liber iste a notario Sebastiano diacono æra dccccxxxvii (anno Christi 949), regnante serenissimo*

A *rege Ramiro in Legtone*, etc. In monasterio *Æmitiani* exstant Biblia Gothica, quæ Florezius tom. eod. XXVI, p. 76, post Berganzam recenset, quorum scriptio absoluta fuit anno 825; sed exemplari antiquiori anni 662, ut colligitur ex fine libri II Machabæorum: *Explicit Machabæorum liber secundus. Tandem fuit Veteris Instrumenti libris, quos Ecclesia catholica in canone divinarum recipit Scripturarum, ad Evangelia Novumque Testamentum, Christo juvante pervenimus. AM. Per Quisum monachum S. Æmitiani sub æra dcc, qui est annus 662. Quædam hic ex prologo Isidori in librum Proœmiorum repetita sunt, scilicet, quos Ecclesia, etc.*

13. Exemplar Bibliorum Gothicorum sæculi x, in quo post Evangelia est libellus *de Genealogiis*, asservatur in archivio Ecclesiæ Legionensis, ut cap. 85 indicavi. De alio exemplari Complutensi, in quo prologus est communis, qui in Bibliis Toletanis desiderabatur, Burrielius nos certos reddidit in epistola ad P. Franciscum Rabagum, ex qua nonnulla excerpti cap. 40. Hæc, ut dixi, aliaque, si qua sint, Biblia Gothica, aut a Gothicis originem ducunt, curiose inspicienda et conferenda sunt, ut Bibliorum quibus Isidorus aliique Patres Gothici usi sunt, perspectam habeamus rationem.

92 14. Quod autem Burrielius censet, librum Isidori de Ortu et Obitu Patrum coaluisse ex elogiis prophetarum, quæ Bibliis Gothicis Isidorus inseruit, mihi eam opinionem minime placere dixi cap. 61. Non ita absurda est altera ejusdem sententia, ex proœmiis quæ Isidorus singulis sacris libris præfixit, librum proœmiorum compositum, ut cap. 62 ostendi, et ipse Proœmiorum titulus indicat. Omnino autem tenendum est, Isidorum ipsum tam librum Proœmiorum quam alterum de Ortu et Obitu Patrum edidisse, id enim Braulio diserte refert. Probabile est, Isidorum sacra biblia suo usui describi curasse; quam ad sententiam nonnulli trahunt verba præfationis ad mysticorum expositiones sacramentorum, *Et quia jam pridem juxta litteram a nobis sermo totus contextus est*, etc., quæ melius alii ad literales commentarios referunt, ut cap. 65 demonstravi. Probabile itidem est, Isidorum ejusmodi Bibliis sibi descriptis quædam proœmia et elogia prophetarum inseruisse. Sed minime constat Biblia Gothica, qualia nunc exstant, ita omnino fuisse ab Isidoro digesta et ordinata. Et similis vero est, servandum ex operibus Isidori plura selegisse quæ Bibliis suis insereret. Multo vero minus constat, Isidorum versionem vulgatam, sive Hieronymianam, recognovisse. Nam variæ lectiones, quæ in Bibliis Gothicis observantur, ex varietate ipsa exemplarium sine ulla nova recognitione oriri potuerunt. Mariana, cap. 21 dissert. pro editione Vulgata, plura præfert ex Bibliis Gothicis loca quæ aliter in Vulgata leguntur, sed ita ut a prima interpretis manu scriptura Bibliorum Gothicorum orta esse videatur, Vulgatæ contra posteriori tempore injecta. Etiam si vero recognitor aliquis adfuerit, certa ratio non suppetit, cur Isidorum po-

tius quam alium quemvis recognitorem fuisse statuumus.

15. De quarta autem editione Psalterii, ab Isidoro peracta, non omnino deest auctoritas: quamvis enim uberior Braulionis prænotatio, qua id narratur, interpolata sit, ut revera est, tamen jam sæculo XIII, aut etiam ante, ea prænotatio ita aucta circumferebatur. Iterum audiendus noster Mariana est cap. 49 pro edit. vulg. « Nec prætermittendum est, quod de Isidoro Braulio Cæsaraugustanus in ejus Vita ait, aut potius Lucas Tudensis in iis quæ de suo ad Vitam Isidori a Braulione descripta ipse adjecit non pauca, quartam Psalterii translationem edidisse. Ejus editionis in Hispania Gothorum 93 tempore usus fuit, ut indicant scripta ejus ætatis Isidori, Juliani, aliorum; retineturque locis omnibus, ubi Gothico more sacrificatur, ab iis quos Mozarabes vulgus vocat, quod ea ratione Psalterium Gothicum nominare licet, sive Hispanicum. Convenit autem frequenter cum Psalterio Romano, quamvis multis etiam locis discrepet, cujus rei pauca exempla proferre placet. Psalm. III, vers. 5: Ego dormivi, et soporatus sum, et exsurrexi: quia Dominus suscepit me. Gothici legunt: Ego dormivi, et quievi, et resurrexi, quoniam Dominus suscitavit me; atque ita citat cum locum Isidorus libro I Contra Judæos. Psalm. VI, vers. 10: Convertantur et erubescant valde velociter. Gothici Codices habent: Convertantur et confundantur valde velociter. Psalm. VII, vers. 12: Fortis, et patiens nunquid irascitur per singulos dies? Illi: Fortis et longanimis, et non iram adducens per singulos dies. Psalm. IX: Inimici defecerunt framea in fluem; Gothici: Inimici defecerunt framea in fluem. Psal. XVI, vers. 11: Adipe suo concluderunt, et vers. 16: Saturati sunt desiderii, ubi nos: Saturati sunt filii, et Psalterium Romanorum: Saturati sunt porcina. Mitto innumeros alios locos, quibus Gothicum Psalterium a Romano discrepat. »

16. Hæc curiose et diligenter Mariana, nisi quod in his Marianæ opusculis, quippe Coloniz Agrippinæ, absente auctore editis, plura occurrunt menda, ut interdum vix sensus percipiatur. Extrema verba ita ego legam, vel intelligam: *Psalm. XVI, vers. 10, Gothici habent, Adipe suo concluderunt, ubi nos et Psalterium Romanum, Adipem suum concluderunt; et vers. 14, Saturati sunt desiderii; ubi nos, Saturati sunt filii, et Psalterium Romanorum, Saturati sunt porcina.* In nova editione Breviarii Gothici, cura et expensis eminentissimi cardinalis Lorenzanæ editi, Psalterium Gothicum recusum fuit ex pervetusto Codice, in quo erant psalmi, cantica, et hymni. Alicubi tamen a Marianæ indicatis lectionibus discrepat: nam ubi Mariana legit, *convertantur et confundantur, Psalterium Gothicum habet, avertantur retrorsum et confundantur: ubi Mariana, Fortis et longanimis et non iram adducens, Psalterium Gothicum, Fortis et patiens nunquid irascitur?*

17. Psalterium Romanum, quo scilicet olim Ecclesia Romana utebatur, et etiamnum Basilica Vaticana utitur, editum fuit tom. II Operum Ven. cardi-

nalii Thomasi, curante Vezzoso Romæ 1747, post plures alias editiones, de quibus videri potest ipsius Vezzosi 94 præfatio. Ven. Thomasius in præfatione ad Psalterium juxta duplicem editionem, quam ROMANAM ET GALLICAM dicunt, hæc fere tradit: utramque hanc editionem esse juxta LXX interpretes: utramque a S. Hieronymo correctam: Romanam editionem, quæ fortasse ad veterem illam versionem quæ *Itala* dicitur, pertinet, usurpata: olim Romæ, in Italia, Gallia, Hispania, etc.; primos ab ea recessisse Gallos, qui alteram Hieronymi editionem, obelis, asteriscis additionibusque ex Theodotione desumptis distinctam, prætulerunt: quæ inde ad alios transit et communis evasit. Romana editio permansit apud Mozarabes et Romæ, donec, jubente S. Pio V, Romanum Breviarium ad communem omnium ecclesiarum usum restitutum fuit, quod etiam Romæ receptum est, excepta basilica Vaticana, quæ ob venerandæ antiquitatis auctoritatem Romanam editionem Psalterii retinuit.

18. Et hæc antiquior Psalterii editio est, quam plerique veterum suis expositionibus illustrandam susceperunt, quo Bruno Astensis in præf. ad Psalmos respexit: *Cum adhuc adolescentulus essem, exposui Psalterium secundum aliam translationem, quæ videlicet translatio pluribus in locis tantum differt ab hac translatione qua Romana Ecclesia utitur, ut nullo modo secundum illius expositionem hæc translatio intelligi possit. Et illa quidem multos habet expositores; hæc autem, si aliquis exposuerit, nescio.* Bruno Brunus, eruditus editor, lib. I Prolegom. cap. 2, censet S. Brunonem veterem editionem, quam etiamnum basilica Vaticana adhibet, suo commentario illustrasse: sed quamvis S. Brunonis verba id innuere videantur, res ipsa obstat, cum psalmi ab eo exponantur uti in nostris Bibliis leguntur. Puto, scripsisse S. Brunonem, *secundum aliam translationem, qua Romana Ecclesia utitur, quæ videlicet translatio, etc.*

19. Consentiant plerique, eandem editionem Psalterii esse quæ in basilica Vaticana et in officio Mozarabico adhibetur: quæ cum a S. Hieronymo correctæ fuerit, nulla est causa cur Isidorum quædam editionis auctorem credamus. Nam etsi quædam variaz lectiones inter exemplaria Vaticana et Mozarabica observantur, tamen hæc varietas diversam editionem inducere nequit: a quoquin tot fere editiones deberent admitti, quot varia sunt pro regionum et temporum varietate exemplaria. Card. Bona lib. II Rer. liturg. c. 4, num. 5, postquam versionem Psalterii qua basilica Vaticana utitur, 95 explicuit: *Eadem, inquit, versione utuntur hodie vetusto more Ambrosiani, licet alicubi discrepet a Romana. In Breviario quoque veteri Hispanico secundum regulam S. Isidori, quod Mozarabicum dicitur, exstat idem Psalterium, etc.* Confer dissertationem Antonii Martinetti de Psalterio Romano editam Romæ anno 1745.

20. Quamvis autem in officio Gothico, quod nunc exstat, psalterium Romanum, sive prima editio Hieronymi conservetur, tamen olim utraque editio, prima et secunda, Romana et quæ nunc dicitur

Gallica, apud Gothos inter officia divina in usu videtur fuisse: siquidem Isidorus cap. xli de Vir. illust. Leandrum fratrem hac laude ornatur: *In ecclesiasticis officiis idem non parvo laboravit studio: in toto enim Psalterio duplici editione orationes conscripsit.* Duas ergo Psalterii editiones, quarum in officiis ecclesiasticis usus esset, Isidorus agnoscerebat. Quasnam alias, nisi primam et secundam Hieronymi? Nam tertiam Hieronymi versionem ad fidem Hebraicam nullam ecclesiam recepisse, testis est Mariana cap. 19 dissert. pro editione vulgata.

21. Quod si veterem Ecclesiam Gothicam excipere velis, quia in Bibliis Gothicis Toletanis psalmi ex hac tertia Hieronymi editione exprimuntur, adhuc constare semper debet, in Ecclesia Gothica non semper Psalterium Romanum inter officia ecclesiastica viguisse, ut ex orationibus S. Leandri pro duplici Psalterii editione evincitur. Et Sigebertus quidem cap. 83 de Vir. illustr. de Einardo sic habet: « Illic imitatus Bedam, qui abbreviavit Hebraicum Psalterium, excerpens de illo omnes versus verba orationis habentes, abbreviavit et ipse Gallicanum Psalterium, quo nos Galli utimur, excerpens de illo omnes versus verba orationis continentes. » At Ven. Thomasius in præfat. ad Psalterium juxta duplicem editonem. « Verius, inquit, forte dixisset Sigebertus, Bedam ex Romana antiqua editione hoc opusculum compilasse, quam tum temporis usurpatam autumant in Britannia. »

22. Solemnis fuit usus apud antiquos, ut psalmis orationes fere ex psalmorum qui præcesserant verbis subjungerent, ut observat idem Ven. Thomasius in præfat. ad Psalterium juxta duplicem editionem, ubi minus bene locum Isidori de Leandro expressit, *In toto Psalterio duplici oratione editiones conscripsit*: scribendum, ut ante posui, *duplici editione orationes conscripsit.* Varius autem hic 96 usus, ut non idem Psalterium in Ecclesiis Gothicis recitaretur, abolitus demum fuit a concilio Toletano IV, anno 633, can. 2, *Unus igitur ordo orandi atque psallendi nobis per omnem Hispaniam et Galliam conservetur.*

23. Quamnam autem versione Psalterii et reliquorum sacræ Scripturæ librorum Isidorus potissimum usus in suis operibus fuerit, libere dicam, vix poterit definiri. Nam ut alia omittam quæ cæteris communia sunt, Isidorus sæpe non tam suis quam aliorum Patrum verbis utitur: itaque Scripturæ loca iterumque exprimit qualia apud antiquiores legebat. Versionem ille tamen S. Hieronymi præferendam censebat, quæ nostra Vulgata esse creditur. « Presbyter quoque Hieronymus, ait lib. VI *Etym.* cap. 4, trium linguarum peritus ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas convertit eloquentique transfudit, cujus interpretatio merito cæteris ante fertur. Nam est et verborum tenacior, et perspicuitate sententiæ clarior, atque, utpote a Christiano interprete, verior. » Rursus lib. II de Offic. cap. 12: « De Hebræo autem in Latinum eloquium tantum-

A modo Hieronymus presbyter sacras Scripturas convertit: cujus editione generaliter omnes ecclesiæ usquequaque utuntur pro eo quod veracior sit in sentiis et clarior in verbis. » Quod elogium ab Augustino de veteri versione Itala dictum in versionem Hieronymianam Isidorus transtulit. Et hæc Hieronymiana versio est quam in Bibliis Gothicis Toletanis exstare monuimus.

24. Hac eadem agendi ratione S. Gregorius novam hanc translationem veteri, hoc est, Itale præferebat, quia scilicet illa *cuncta verius transfudisse perhibetur, credendum est, quidquid in ea dicitur, ut ait lib. XX Moral. cap. 32.* Nihilominus ipse ex utraque veteri et nova testimonia proferebat ut profertur in epistola qua Moraliu libros ad Leandrum misit: *Novam vero translationem dissero: sed cum probationis causa exigit, nunc novam, nunc veterem per testimonia assumo: ut quia sedes apostolica, cui, Deo auctore, præsideo, utraque utilis, mei quoque labor studii ex utraque fulciatur.*

25. Nic. Antonius Marianæ diligentiam laudat, qui in notis ad libros contra Judæos animadvertit Isidorum in psalmorum locis referendis quædam ex Psalterio Romano, et Gothici officii proprio desumpsisse: et in aliis libris aliam quam vulgarem nunc in 97 Ecclesiæ usu versionem, ante oculos habuisse. Exemplum profert ex lib. I, cap. 19. *Unde et alius propheta de his ita dicit: Facti sunt mihi in sagittam reciprocam.* Hæc verba pertinuisse putat Mariana ad aliquam ex innumeris antiquis versionibus quæ intercederunt, fortasse ex Osee cap. VII, vers. 16: *Reversi sunt ut essent absque jugo, facti sunt quasi arcus dolosus.* Arcus enim dolosus respondet sagittæ reciprocæ, quæ in projicientem convertitur. Nic. Antonius addit simile quasi proverbium exstare psalm. LXXVII, vers. 57. *Quemadmodum patres eorum conversi sunt in arcum pravum. Hic enim est sensus verborum Hebræorum atque Græcorum etiam quæ Isidorus Clarius (male editum apud Nic. Antonium Isidorus clarius adverbii more) interpretatur in arcum pravum, vel dolosum, qui scopum non petit, sed fractus percutit eum qui tetenit.*

26. Usus Psalterii Gothici, etiam abrogato Officio Gothico, mansit in Hispania, uti observare licet in S. Martino Legionensi sæculi XII, qui versionem Psalterii Mozarabici passim adhibet, ut tom. I, pag. 175, 322, 361, 368, 375, tom. III, pag. 103, quamvis hymnos et plura alia ex Breviario Romano usurpet, ut t. I, pag. 408, t. II, p. 56, 67, 160, 163. Rodericus Toletanus lib. VI de Reb. Hispan. cap. 5, *Translatio Psalterii (Gothici) in plurimis ecclesiis cathedralibus et monasteriis adhuc hodie recitatur.*

CAPUT LXXXVIII.

Quamnam S. Isidorus habuerit partem in Officio Gothico, quod Isidorianum et Mozarabicum dicitur? Summa eorum quæ Bollandiani hac de re disseruerunt. Animadversiones Marchionis Scipionis Maffei de Orationali Gothico, apud Veronenses exstante.

1. Multis sæculis per universam Hispaniam viguit certa precandi Deum in officiis ecclesiasticis ratio;

que *justa beati Isidori regulam* esse dicebatur. Apud A
 exteros quoque hæc de S. Isidoro Officii Gothici au-
 ctore opinio invaluit, præsertim postquam Brevia-
 rium et Missale ejus ritus jussu cardinalis Ximenii
 typis commissa fuerunt. Canonici Lateranenses in
 suis Officiis propriis ad diem 4 Aprilis lect. 2, noc-
 turni 2, id testatum voluerunt. « In qua (*synodo To-*
letana IV) cum sancitum fuisset, ut unus ubique in
 universa **88** Hispania sacer ritus in cunctis minist-
 riis ecclesiasticis servaretur, a Patribus eidem
 sancto Isidoro, utpote earum rerum peritia et scientia
 cæteros excellenti, onus injunctum est ut volumen
 elucubraret ecclesiasticorum officiorum, quibus tam
 in missis quam in horis psallendis uti deberent.
 Quod et præstitit: nam adhuc et missale et breviam
 rum exstant, sacram redolentia antiquitatem, que
 sub ejusdem Isidori titulo typis mandata fuerunt. » Plenam
 ejusmodi ritus historiam, qui prima repetens ab
 Origine, scire voluerit, inveniet in « Liturgia Mozara-
 bica, sive Tractatu historico chronologico de Liturgia
 antiqua Hispanica, Gothica, Isidoriana, Mozara-
 bica, Toletana, Mixta, quam ex Hispaniæ conciliis,
 Romanorum pontificum gestis, regum Hispanorum
 diplomatibus, aliisque ad præsens institutum reper-
 titis documentis collegit, digessit et illustravit Joannes
 Pinius societatis Jesu theologus. » Exstat hic tractatus
 in Actis Sanctorum tom. VI Julii, recusus in
 Collectione Præfationum, Tractatum, Diatribarum,
 etc. Hollandianorum Antwerpæ et Venetiis. Productus
 quoque fuit hic tractatus tom. 1, part. 1, Operum Ven.
 cardinalis Thomasi, studio curaque **C** Josephi
 Blanchini, Romæ 1741; ex quo hallucinatus est
 auctor operis inscripti, *Real Academia de buenas
 letras de Barcelona*, qui pag. 392. Ven. cardinalem
 Thomasi auctorem tractatus de liturgia Hispanica
 credidit: ubi etiam Cajetano Cennio tribuit, quæ
 ad Blanchinum proprie spectant.

2. Pinius ergo post Franciscum Pisam, Eugenium
 Robles, eminentissimos Bonam et Aguirrium, Joan-
 nem Mabilonium, Edmundum Martenium, Petrum
 Brunam, aliosque liturgiam veterem Hispanicam il-
 lustrare in se recepit: cujus opiniones per summa
 capita delibabimus. Liturgia sacra a S. Petro aliis-
 que apostolis propagata in rei substantia eadem
 ubique fuit, et in Ecclesia catholica immota persi-
 stit. Primæ substantiali institutioni quidam externi
 ritus, alii alibi, accesserunt. Prima origo liturgiæ in
 Hispania a S. Petro repetenda est, ut eam Isidorus
 repetit, sive S. Petrus in Hispania fidem prædicave-
 rit, ut vult Gaspar Sanctius, sive alii viri apostolici,
 a S. Petro in Hispaniam missi, Ordinem missæ ab
 apostolorum principe acceptum invexerunt, ut Inno-
 centius I et Gregorius VII innuunt. Operam quoque
 suam fortasse eo contulit Paulus. Sacros quoque
 liturgiæ ritus in Hispania, quantum per commora-
 tionis tempus licuit Jacobus apostolus designavit.

89 3. Qualis autem fuerit Hispanica liturgia qua-
 tuor primis sæculis, quæstio perobscura est et
 difficilis. Ex Patribus, qui eo tempore scripserunt,

nihil certum eruitur: imo neque erui potest, si vera
 sit opinio quorundam, quatuor primis Ecclesiæ
 sæculis nullam liturgiæ in scripto exaratam fuisse, sed
 sola viva voce traditam: quam sententiam Pinius
 fove tuetur. Omissis autem commentis pseudochro-
 nicorum, prima liturgiæ antiquæ Hispanicæ vestigia
 apparent in primo concilio anno 400; cujus tamen
 multi canones hierarchiam ecclesiasticam proprie
 indicant, non liturgiæ: alii liturgiæ supponunt,
 sed non expriment qualis ea fuerit.

4. Ineunte sæculo v barbari Hispaniam occupa-
 runt, Vandali, Suevi, Gothi. Ex Orientis ecclesiis
 Gothi liturgiæ suam acceperant: duplex igitur
 tunc fuit in Hispania liturgia, altera antiqua Hispa-
 nica, altera Orientalis, a Gothis advecta, quæ fortasse
 labem aliquam ab hæresi Ariana contraxit. Turbu-
 lentis his temporibus rerum liturgicarum in Hispania
 notitia obscura est: ac vix quædam percipiuntur
 ex concilio Hispanico generali sua-u Leonis pape
 anno 447, ex epistola ejusdem Leonis 93, alias 469,
 ex epistola episcoporum Tarraconensium ad Hilarum
 papam anno 465, ex epistola Simplicii pape ad Ze-
 nonem Hispalensem episcopum: nam concilium
 Bracarense anni 411, quod Aguirrius genuinum puta-
 bat, nunc passim tanquam apocryphum exploditur.

5. Sæculo vi luculentiora sunt ritus liturgici monu-
 menta in concilio Tarraconensi anni 516, et Gerunden-
 si 517, quo præscribitur, *ut quomodo in metropolitana
 Ecclesia fuerit, ita in omni Tarraconensi provincia
 tam ipsius missæ ordo quam psallendi, vel ministrandi
 consuetudo conservetur: præter alia de litanis, etc.*
 Varietas ergo aliqua erat in ecclesiis provinciæ Tar-
 raconensis, quam Patres concilii Gerunden-*is* de me-
 dio tollere voluerunt. Ac facile quidem erat, ut
 etiam ejusdem ecclesiæ provinciæ in officii eccle-
 siasticis inter se nonnihil dissentirent, cum facultas
 ea ordiandi penes episcopos esset. Et cum orien-
 talis liturgia a Gothiis in Hispaniam immixta fuerit,
 fortasse ea nonnullis Hispanis placuit, aut etiam ter-
 tia ex Hispanica et Orientali mixta.

6. Eodem videtur pertinere, quod provinciæ Bra-
 carensis metropolitanus Profuturus Romanum pon-
 tificem de Paschæ festivitate, precum ordine, et
 missarum solemnibus consuluit: quia scilicet Liturgia
 Bracarensis a Romanæ liturgiæ ordine ad
 Orientalem liturgiæ deflexerat, ut Pinius conjicit.
 Potuit tamen aliis de causis diversus esse ordo
 liturgiæ in provincia Bracarensi et in Ecclesia Ro-
 mana: nam ab apostolorum tempore cum libere
 episcopi quique sacros ritus, retentis liturgiæ sub-
 stantia, disponent, vix fieri poterat ut iidem in di-
 versis regionibus ritus immoti permanerent aut sta-
 bilirentur, præsertim si primis quatuor Ecclesiæ
 sæculis nulla erat litteris tradita liturgia.

7. Alia decreta de ordine precum ediderunt con-
 cilium Barcinonense anno circiter 540, Valentinum
 anno 546, et Bracarense 561, qua unus atque idem
 psallendi ordo, et *textus canonice præcis*, quem Pro-
 futurus ab ipsa apostolicæ sedis auctoritate scilicet

ptum acceperat, ab omnibus retinendus præscribitur, cum officia divina apud unumquemque episcoporum varia et inordinata consuetudine antea retinerentur. Alia etiam traduntur ad Orientalis Ecclesiæ ritus accommodata. Constat ergo, *textum canonicæ præcis*, a Romano pontifice ad Profuturum directum, non illico ab omnibus episcopis provinciæ Bracarensis fuisse admissum. Constat item, libenter sæculo vi ab Hispanis fuisse plura suæ liturgiæ inserta ex liturgia Orientali, tum quia id Gothis et Suevis gratum esse intelligebant, tum quia Martinus Dumiensis, antistes Bracarensis, in Pannonia quidem ortus, sed in Græcia litteris imbutus collectionem canonum ex Orientalibus synodis Hispanis tradidit. Adde versum ex ejus epitaphio apud Sirmondum :

Antistes cultum instituit ritumque sacrorum :

quod non de prima institutione cultus sacrorumque ritum intelligere debemus, sed de illustratione quadam, sive instauratione et additionibus ex Græcorum consuetudine petitis. Florezius tom. XV H. sp. sac., pag. 425, versum S. Martini referendum putat ad regulam fidei et sanctæ religionis, de qua S. Isidorus de Vir. illustr., sed melius accipietur de cultu officii ecclesiastici, ab ipso Martino aliqua ex parte instaurato: cui etiam mi-sam S. Martini Turonensis cum celebri apud liturgicos oratione tribuere velim.

8. Ritus quoque Græcos Hispanicis admiscuisse creditur Joannes Biclarenensis, origine Gothus, qui cum esset adolescens, Constantinopolim perrexit, ibique Græca et Latina eruditione munitus, in Hispanias reversus est. Neque aliter sentiendum de S. Leandro, qui Constantinopoli ar-tissimam cum S. Gregorio Magno amicitiam contraxit, 101 cuius proinde exemplum facile secutus fuerit: nam S. Gregorius novas et utiles Græcorum consuetudines ultro recipiebat, ut ex ejus epistola 63, lib. vii, ad episcopum Syracusanum evincitur. Profecto in concilio Toletano iii, cujus pars magna fuit Leander, Hispani primi inter Latinos morem recitandi symbolum in missa secundum formam Orientalium Ecclesiarum receperunt. Alia eodem sæculo vi de officii ecclesiasticis in concilio Narbonensi anno 589 decreta sunt: quo tempore et Hispania et Gallia Narbonensis Gothorum regi Recaredo suberant.

9. Sæculo vii potissimum res liturgica Hispaniæ floruit, et quodammodo stabilita est ex decretis concilii Toletani iv, cui Isidorus præfuit, coactis T l i sexaginta duobus episcopis Hispaniæ et Galliæ Gothicæ. Præscriptum in primis fuit, ut *unus ordo orandi atque psallendi per omnem Hispaniam atque Galliam conservaretur, unus modus in missarum solemnitatibus, unus in matutinis vespertinisque officiis*. Diversæ ergo erant tunc in Hispania sacri ritus consuetudines: et quidem varietas, quæ erat in multis peculiaribus ritibus, in concilio ipso indicatur et singillatim prohibetur; scilicet de die solemnæ Paschatis, de celebratione officii feria 6 passionis, de benedictione cerei paschalis: de quotidiana orationis dominicæ recitatione, de alleluia non canendo in

Quadragesima, de laudibus ante Evangelium non cantandis, de usu hymnorum retinendo, de usu hymni trium puerorum, de clausula psalmodum, de Gloria in fire responsorium, de libro Apocalypsis a Paschate usque ad Pentecosten missarum tempore prædicando, etc. Scopus præcipuus concilii fuit, ut nulla deinde in officio sacro existeret diversitas, sed ex multis ac diversis ritibus, qui per Hispaniam ac Galliam Narbonensem frequentabantur, optimi seligerentur, et unus esset ordo liturgiæ, unus modus, par consuetudo. Quod autem obiter addit Pinus de terminis Galliæ Narbonensis ex divisione dioceseon tempore Wambæ, ab Aguirrio indicata, monendum censeo ejuscemodi divisionem a doctis viris jam nunc spuriam censi, et a Pelagio episcopo Ovetensi confictam.

B 10. Cum autem S. Isidorus concilio Toletano iv præferit, et canones, ut creditur, condiderit, hic locus est, ut disputetur, an Officii novi Gothici auctor fuerit. Describam ergo ex Pinio paragraphum 3 et 4 capitis 3, ubi hanc quæstionem exagitat.

102 S. Isidorus, archiepiscopus Hispalensis, de Officio Gothico Hispano optime meritis; an novi fuerit conditor?

C 11. Nemo sane est qui dubitare possit quin S. Isidorus optime mereri potuerit de rebus liturgicis, si raras sapientissimi viri dotes norit, pari eruditionis et sanctitatis nexu conjunctas. Acta ipsius illustrata sunt apud nos die 17 Aprilis: ubi pag. 329 proferuntur excellentis ejus doctrinæ testimonia. Breve est illud concilii Toletani viii, anno 653, post sancti obitum septimo decimo, habiti: *Nostris quoque sæculi doctor egregius, Ecclesiæ catholicæ novissimum decus, præcedentibus ætate postremus, doctrinæ comparatione non infimus, et quod majus est, in sæculorum fine doctissimus, atque cum reverentia nominandus Isidorus*. Fuit itaque tum in aliis scientiis versatissimus, uti ex libris ejus constat, tum in officiis ecclesiasticis instructissimus, sicut liquet ex iis quæ super isto argumento eradite conscripsit. Omnia igitur in eo ita erant comparata, ut ipse, si quis alius in toto Hispaniæ regno, lucein longe maximam mysteriis liturgiæ reconditis et arcanis affundere posset. At quod in hoc genere potuit efficere, effectum re ipsa dedit in concilio Toletano iv; cui quoniam tanta cum laude tantaque cum gratia præsedit, minime aberravero a vero, si a tanto præside, seu viva potius ejusdem concilii voce et oraculo, profluxisse dixerò vel omnes, vel plerosque saltem circa œconomiam liturgicam canones, in isto concilio præscriptos, et a me superius recensitos: cui enim inelius et verisimilius canones isti attribui possint?

D 12. Quidquid sit, adeo magnam rebus ibi gestis sanctus doctor sui apud auctores concitavit æstimationem circa officium ecclesiasticum, ut crediderint ac tradiderint novum ab illo tunc temporis conditum fuisse. Baronius ad annum 633, quo concilium illud celebratum dixi: *« Fuit, inquit, sententia plurimorum, cui volens libensque subscribo, in hoc concilio a Patribus injunctum S. Isidoro, rerum ecclesiasticarum peritia et scientia cæteris excellenti, ut ex præscripto sacri concilii volumina elucubraret ecclesiasticorum Officiorum, quibus tum in sacris missis, tum in horis psallendis canonicis nocturnis atque diurnis uti deberent omnes Hispaniarum Ecclesiæ. Quod quidem ab eo quam felicissime præstitum est, ita ut et Missale atque Breviarium ederet. » Longior e sem, si producerem auctores Hispanos, et ex eorum verbis conficerem quidnam et quantum in hoc quo de agitur argumento tribuant S. Isidoro; neque enim eodem modo loquuntur omnes: et sunt qui ipsi adjungunt præterea S. Leandrum; quem alii dicunt*

auctorem fuisse Officii sacri. Quæ videri poterunt apud scriptores quos assigno, videlicet nostrum Joannem Marianam de Rebus Hisp. lib. vi, cap. 5; Franciscum de Padilla Historiæ eccl. Hispan. centuria I, cap. 10, et centuria VII, cap. 20; Vassem ad annum 717; Ambrosium Moralem lib. XII, cap. 19; Alvarum Gomezium de Rebus gestis cardinalis Ximenii lib. II, pag. 969; Marchionem Mondexarensis fol. 136, quibus addi potest observatio ad concilia celebrata in **103** Hispania ceteriore apud Labbeum tom. IX, col. 1198. Verba producam inferius alia opportunitate. Nunc juverit rem alibi expositam audire.

13. Nicolaus Antonius in Bibliotheca Hispana veteri lib. V, cap. 4, pag. 269, S. Isidori opera recensens, c. Tribuitur ei quoque, inquit, Missale et Breviarium, quibus Ecclesiæ Hispaniarum... usæ fuere ex concilii Toletani IV decreto illo (ut creditur) quod canon secundus continet: De uno ordine, etc. Cum enim hæresis Arianorum non potuisset non ordinem omnem rectum, in ecclesiastica disciplina observandum, turbare, varietatemque, erroris sequelam, ubique inducere, nihil magis curandum fuit catholicis præsalibus, quam sacrum omnem ritum, et ceremonias, tum fidei rectæ conformes, tum universis Gothicæ dititionis, tam in Hispania quam in Gallia provinciis uniformiter observandas præscribere. In quo vis dubitari potest quin Leander, dum vixit, Ariznivis exturbator, muneri suo satisfecerit. Sed cum Isidorianum communiter hocce audiat Missalis et Breviarii Gothici Officium, denegare non possumus Isidoro nostro præcipuum aliqueum hujus fabricæ, doctissimæque, atque gravissimæ, simul et piissimæ compositionis honorem et laudem. Id quod laudatus auctor confirmat ex Guitmundo et Elipando, de quibus dicam paulo post. Deinde ita pergit:

14. « Quanquam, ut verum fatear, nollem ex concilii decreto isto... factum admittere... ne... haud exigui laboris et contentiosis usus intra sic breve tempus, quod a celebrato concilio usque ad sancti præsalis intercessit obitum, necessario restringamus. Vero etenim mihi similis est, pridem jam eum, post antiquiorem aliorum operam, incubuisse huic rei conciliandæ, cum concilium celebraretur; sive in usu a jam tempore concilii huic ritum venisse Isidorianum, eo autem direxisse sanctionem suam Toletanos Patres, ut per universam Gothici nominis dititionem, eundem orandi ordinem atque psalleudi (Breviarium indicatur), eundem in missarum solemnitatibus modum (Missalis significatur liber) observari præciperent. Nisi enim jam promulgatus, aut in usu esset ritus aliquis approbatus, quo uti deberent sacri homines, frustra fuisset de evitanda diversitate, atque ex ea scandalo, legem dicere. » Deinde nonnullis interjectis, quæ difficultatem movent, quo minus confectio hic agitata S. Isidoro tanquam auctori conveniat, mentem suam ita præsentis questionis attemperat, ut mediam quamdam sententiæ viam tenens, nec totum illud negotium ipi arrogat, nec totum etiam abroget, sed partim concedat, partim neget; id quod his verbis exprimit:

15. « Quæ omnia sane cum judicio excogitata, quantumcumque solidam incepti et absoluti Officii laudem Isidoro nostro denegent, Isidorianum vulgo datum iis libris, et ab ultima antiquitate derivatum nomen, id saltem conficere apud omnes recta ratione nitentes, debet, ut inter alios huic negotio deditos non ultima Isidori laus habeatur. » Sed præterquam quod illud proprie non disputatur, satis etiam insuper hoc convenit cum dictis meis sub exordium hujus paragraphi, ubi quid in hoc genere tribuendum S. Isidoro censereim, non obscure exposui. At plus nonnulli exigunt scriptores, non illi duntaxat qui nullam sibi ex antiquitate auctoritatem **104** conciliari possint, sed alii præterea satis antiqui. Guitmundus, Aversus in Italia episcopus, qui floruit sæculo XI, et de quo Ughellus inter istius cathedræ episcopos tom. I Italiae: acrae, col. 488 novissimæ

A editionis, Guitmundus, inquam, Ille de corporis et sanguinis Christi Veritate in Eucharistia lib. III (qui habetur in Bibliotheca Patrum editionis Coloniensis anni 1618, tom. XI), pag. 369, hæc profatur: *Ex quodam Missali Hispano, quod dicunt sanctum distasse Isidorum, in hebdomada ante Pascha, in quadam missa sic inveni, etc.* Inter Opera Alcuini, seu Albini, qui Caroli Magni magister exstitit, ac exeunte sæculo VIII claruit, habetur epistola Elipandi Toletani episcopi ad ipsum Alcuinum data, in qua sic dicit, col. 917 editionis dictorum operum Parisinæ, quæ anno 1617 typis excusa notatur: *Nam et ipsi canimus in vigilia Paschæ, beato Isidoro dicente: Induit carnem, sed non exiit majestatem: nostram substantiam expetens, sed propriam non relinquens.*

16. Audisti quidnam in præsentis controversia pro S. Isidoro dici possit; nunc autem, quænam contra faciant rationes intellige ex eminentissimo cardinali Bona lib. I, cap. 41, ubi postquam retulisset Baronium, nec non librorum hæc Officia continentium inscriptionem, quæ assertionem Baronianam confirmat, soletque esse talis: « Officium Gothicum, sive mistum, secundum Regulam S. Isidori, dictum Mozarabes: » statim hæc proponit incommoda, his verbis usu: « Mihi autem, ait, ne huic sententiæ statim adhæream quedam sunt quæ gravem ingerunt difficultatem; nam primo in missa sancti Martini in oratione post nomina hæc verba leguntur: Hunc virum, quem ætatis nostræ tempora protulerunt, jubeas auxilium nostris ferre temporibus. Martinus autem obiit anno Domini 402, et primus ex confessoribus paulo post obitum publico cultu cœpit honorari. Ergo multo ante Isidorum hæc Missa scripta fuit. Deinde si Isidorus hujus Officii auctor fuit, cur nec Braulio Casaraugustanus, nec Ildefonsus Toletanus, viri sancti, et Isidoro familiares, ille in elogio ipsius Isidori, hic in libro de Scriptoribus ecclesiasticis, nullam operis adeo excellentis mentionem faciunt.

C 17. « His accedit quod concilium Toletanum IV aliquot hujus Officii ritus canone 41 et sequentibus tanquam jam antea usitato commemorat; et tertium item Toletanum annis 44 ante quartum can. 2 statuit, in singulis ecclesiis Symbolum recitari, priusquam dicatur oratio Dominicalis, qui mos est peculiaris missæ Mozarabæ. Ipse quoque Isidorus libro de Scriptoribus ecclesiasticis, Leandro fratris sui, et in sede Hispalensi antecessoris, scripta recensens, testatur ipsum in ecclesiasticis Officiis non parvo studio laborasse, et in sacrificii laudibus atque psalmis multa dulcesone composuisse. Joannes Mariana lib. VI de Rebus Hispaniæ cap. 5, usum inquit obtinuisse ut Isidoro ritus Mozarabicus tribuatur, nonnulla tamen Leandro invenisse. Quod si Leander duntaxat invenit, crediderim hoc Officium concilio Toletano III, cui Leander interfuit, antiquius esse, et sæculo VII jam in usu fuisse, ut ex missa sancti Martini modo ostendimus; sed de primo ejus auctore non constare; ab ipso tamen Leandro illustratum, ab Isidoro actum, ab aliis progressu temporis amplificatum, **105** nominatum ab Ildefonso, cujus opera Julianus Toletanus in Appendice ad librum ejus de Scriptoribus ecclesiasticis in quatuor partes divisit, et tertiam fuisse ait missarum, hymnorum, atque sermonum.

D 18. « Ipse item Julianus, qui diem clausit extremum æra Hispanica DCCXXXVIII, anno scilicet Christi 690, scripsisse dicitur, ut in eadem appendice Felix episcopus refert, librum Missarum de toto circulo anni in quatuor partes divisum, in quibus aliquas vetustatis incuria vitiatas, ac semiplenas emendavit atque complevit; aliquas vero ex toto composuit. Item librum orationum de festivitibus, quas Toletana Ecclesia per totum circulum anni est solita celebrare, partim stylo sui ingenii depromptum, partim etiam in solita antiquitate vitiatam, studiose correctum, in unum congestit, atque Ecclesiæ Dei usibus ob amorem reliquit sanctæ religionis. Petrus quoque Ilerdensis episcopus orationes et missas edidit ele-

gantî sermone, diversis solemnitatibus congruentes. A Et Salvus, abbas Abaildensis monasterii, missas etiam et orationes, atque hymnos composuisse dicitur, plurimam cordis compunctionem legentibus et audientibus tribuentes. »

19. Atque hæc sunt quæ iste cardinalis, rerum liturgiarum scientissimus, circa præsentem controversiam congerit argumenta, quæ laudato Nicolao Antonio tam nervosa et solida sunt visa, ut non tantum ea cum *judicio excogitata* candide, ut vidimus, et aperte profiteatur; sed etiam nihil opponat quo eorum vim elidat. Hinc illam subjunxit iis clausulam, qua novam ab Isidoro non esse confectam liturgiam tacite admittit, prout conficitur ex ejus verbis superius productis. Ad argumentum vero quod desumit cardinalis Bona ex additamentis quæ per viros S. Isidorum subsecutos sacræ liturgiæ sint adjecta, satis apte respondet Antonius, sic dicens: « Quod autem post præscriptum semel ordinem sacramentorum, orandi atque psallendi, nec non et missarum et quotidianarum precum per horas recitandarum ex concilio sanctionem, adhuc sancti doctique antistites formandis orationibus atque missis vacarent, ... ita interpretari possumus, ut id ipsum quod nunc solet eo tempore acciderit. Romana enim hodierna Ecclesia, nihil turbato in substantialibus regulis ordine, tandem a beato (*nunc sancto*) Pio V, sanctissimo pontifice, stabilito, plures missas officiaque integra, aut eorum partes, pro diversis ecclesiis, aut pro universo fidelium costu, frequenter, postquam approbata suat, vel permittit recitare, vel præcipit. » A rationem itaque eminentissimi cardinalis ab amplificatoribus liturgiæ Hispanicæ desumptam ita respondet Antonius, sed ad alias non item; ob quas magis ad verum mihi accedere apparet illa sententia, quæ novi liturgici ordinis confectiorem sancto Isidoro adjudicat.

20. In eadem quoque sententia fuit eminentissimus Aguirrius; id quod tom. I, pag. 143, agens de decretis concilii Toletani IV, scribit: « Ex illis orta fuisse creditur ordinatio illius antiquissimi Missalis et Breviarii juxta ritum Gothicum, quod Isidorianum appellari solet, denominatione sumpta a S. Isidoro, qui eidem synodo præfuit, et illud ordinandum curavit meliori forma: licet jam antea illud ipsum fere in aliis et aliis Hispanicæ ecclesiis cum varietate aliqua receptum et vulgatum fuisset 106 a tempore discipulorum S. Jacobi; aut circiter, ut late probat D. marchio Mondexarensis cap. 24; » ubi tamen fatetur desinere se non posse in individuo formam quam habuerit ista missa in suis principiis, desicientibus monumentis istorum quæ illud evincant. Atque hæc quidem valde conformia sunt sententiæ circa obscuritatem liturgiæ Hispanicæ primis sæculis, a me superius propositæ. Argumentum quod supra depromitur ex Elipando, parum aut nihil probat; nam reponi potest quod ita locutus sit ut majorem, apponendo nomen S. Isidori, illis verbis auctoritatem sibi conciliaret; sciebat enim nomen illud Alcuino, ad quem scribebat, debere esse venerabile præ reliquis Patribus Toleti cum illo congregatis; et tamen in eadem illa epistola paulo ante sic præmiserat Elipandus: *Iterum testimonia sanctorum Patrum venerabilium Toletæ deservientium in missarum oraculis edita sic dicunt, etc.*

21. Hic itaque missas tribuit Patribus Toletanis, illic S. Isidoro aliquid tribuit, quod canebatur in vigilia Paschæ, non eodem modo locutus. Sed fac sanctum vere ista verba tunc cantanda præscripsisse, an inde extundes novam liturgiam ab illo compositam fuisse? Ad Gultmundum superius objectum respondeo, vix aliquid confici inde posse contra sententiam cardinalis Bonæ; nam per *to dicunt* intelligitur quidem quod tunc temporis fama fuerit, quod Missale aliquod S. Isidorus dictasset; sed ne id quod tunc dicebatur reipsa antea contigerit, videntur suadere argumenta in contrarium proposita. Adde quod

Gultmundus nimium remotus fuerit a temporibus S. Isidori, quam ut per suum *dicunt* fidem certam facere possit. Vide laudatum comitem Mondexarensis fol. 156 verso; ubi observat hactenus non esse repertum testimonium, invasioni Maurorum in Hispaniam prævium, quo persuaderi secure possit communis ista opinio, quæ credit S. Isidorum Officii auctorem existisse; quæ sententiam et ipse rejicit fol. 138. Jam vero quia argumentum e missa S. Martini Turonensis depromptum maxime incommodat opinioni contrariæ, addi hic possent nonnulla de tempore quo missa ista composita fuerit, uti et de aliis quibusdam circumstantiis; sed cum alibi sese sit oblaturus de illis rebus dicendi locus, lectorem eo remitto; dum interea temporis quedam specimina delibo ex S. Isidoro, unde planum fiat qualis hoc sæculo septimo vigerit ordo sacrorum mysteriorum, saltem quod ad eorum orationes spectat; et confirmetur sententia quæ novam liturgiæ pro Hispania confectiorem isti sancto adjudicat.

B *Orationes in sacrificio Missæ tempore S. Isidori; nonnulla circa liturgiam sacram ex variis Hispanicæ conciliis eruta.*

22. Sanctus Isidorus de Officiis ecclesiasticis lib. I, cap. 15, agit de missa et orationibus, ac definit quot, quales, et quem in finem illæ tunc adhibere fuerint. « Prima, *inquit*, oratio admonitionis est erga populum, ut excitetur ad impetrandum Deum. Secunda invocationis adest, ut clementer suscipiat preces fidelium oblationemque eorum. Tertia autem effunditur pro offerentibus, sive pro defunctis fidelibus, ut per idem sacrificium veniam consequantur. Quarta post hæc inferitur pro osculo pacis, ut charitate omnes reconciliati invicem, digui sacramento corporis et 107 sanguinis Christi consocientur. Quia non recipit dissolutionem cujusquam Christi indivisibile corpus. Quinta inferitur illatio in sanctificatione oblationis; in qua etiam ad Dei laudem terrestrium creatura virtutumque coelestium universitas provocatur, et OSANNA in excelsis cantatur: quod Salvatore de genere David nascente, salus mundi usque ad excelsa pervenerit. Porro exhibita sexta succedit confirmatio sacramenti: ut oblatio quæ Domino offertur, sanctificata per Spiritum sanctum, corpori Christi et sanguini confirmetur. Harum ultima est oratio quam Dominus noster orare discipulos suos instituit, dicens: PATER NOSTER, QUI ES IN CÆLIS. »

23. In cuius orationis petitiones postquam breviter esset commentatus S. Isidorus, mox ita concludit: « Hæc sunt itaque septem sacrificii orationes, commendatæ apostolica evangelicæque doctrina: cujus numeri ratio instituta videtur vel propter septenariam sanctæ Ecclesie universitatem, vel propter septiformem gratiæ spiritum, cujus dono ea quæ offeruntur sanctificantur. » D De symbolo Nicæno sanctus idem Hispalensis præsul tractat cap. 16: « Symbolum, *inquit*, quod tempore sacrificii populo prædicatur, sanctorum Patrum trecentorum decem et octo collatione apud synodum Nicænam est editum; cujus veræ fidei regula tantis doctrinæ mysteriis præcellit, ut de omni parte fideli loquatur, nullaque pene sit hæresis, cui per singula verba vel sententias non respondeat. Omnes enim errorum impietates perfidæque blasphemias calcat, et per hoc universis Ecclesiis pari confessione a populo proclamatur. »

24. Capite 17 agit de *Benedictionibus in populo*; sed nihil inde excerpto, quia solam continet analogiam benedictionis a Moysæ datæ in antiqua lege. « Diversam esse Mixtarabici Missalis, *inquit* Nicolaus Antonius, pag. 269, quod idem vulgo cum Isidoriano creditur, ordinem ab eo quem libro I de eccles. Offic., cap. 15. Isidorus servari tempore suo apud universum orbem prodidit. Quod cum Jacobus Panellius, indicatis iis in quibus differunt partibus in Latinis suis Liturgiis tom. I, pag. 642, tum Joannes Grialius in notis ad istud Isidori testimonium, annotaverunt. » At de misc

Mozarabica suo loco recurret sermo. Sed nunc tempus monet, ut controversiæ satis superque hic agitata suis imponatur, et despiciatur quidnam per decursum hujus sæculi VII in re liturgica gestum fuerit.

25. In concilio Toletano V, quod celebratum notatur apud Aguirrium anno Christi 636, canone I decernitur, ut a die Iduum Decembrium litanæ triduo usque annua successione peragantur: quod si dies Dominica intercesserit, in sequenti hebdomada celebrentur. In concilio Toletano VI, quod coactum notatur apud Aguirrium pag. 512 anno Christi 638, can. 2 sancitur, ut hi dies litaniarum, qui in synodo præmissa sunt instituti, eodem in tempore quo jussi sunt excoi annuo recurru, omni observatione habeantur celeberrimi. Ne vero ordinem his et sequentibus hujus sæculi temporibus continuatum interrumpam, prosequar ipsa concilia, postque illa recensebo viros hoc ævo de rebus liturgicis bene meritos. In concilio igitur Toletano VII anni 646, uti signatur apud Aguirrium, pag. 523, can. 2, « Censemus, inquit Patres, convenire, ut cum a sacerdotibus missarum tempore sancta mysteria cons. orantur, si ægritudinis accidat quolibet eventus, quo ceptum nequeat consecrationis expleri ministerium, sit liberum episcopo vel presbytero alteri consecrationem exsequi Officii cepti. Ne tamen, quod naturæ languoris causa consulitur, in præsumptionis perniciem convertatur, nullus post cibi potusve quemlibet minimum sumptum Missas facere; nullus absque patienti proventu molestias minister, vel sacerdos, cum coeperit, imperfecta Officia præsumat omnino relinquere. Si quis hæc tentare præsumperit, excommunicationis sententiam sustinebit. » De jejuniis sacerdotis antequam sacrificium offerat, inspicui potest notatio Loaisæ apud Aguirrium pag. 536.

26. Toletanum VIII, anno 653 celebratum, quod habetur apud synodographum, sæpius jam assignatum, pag. 540: In sacris Missarum solemnitatibus concordati voce profitemur, ac dicimus: Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, etc. Videri in hoc symbolum possunt notæ apud Aguirrium pag. 563. Pag. 545, can. 8 sic cavetur: « Octavæ disceptationis affectu reperimus quosdam, divinis Officiis mancipatos, tanta nesciente socordia plenos, ut nec in illis probentur instructi competenter ordinibus, qui quotidianos versantur in usus. Proinde sollicite constituitur, atque decernitur, ut nullus cujuscumque dignitatis ecclesiasticæ deinceps percipiat gradum, qui non totum psalterium, vel canticorum usualium et hymnorum, sive baptizandi perfecte noverit supplementum, etc. » In synodo Toletana IX, habita anno Christi 655, nihil invenio quod sit nostri instituti, quantum ex titulis eidem præfixis observare potui. Concilium Toletanum X, anno Christi 658 celebratum, et notatum apud Aguirrium a pag. 579, titulo I agit de Celebritate festivitatis [Al., annuntiationis] dominicæ matris; et mox capitulo I testatum faciunt Patres suum erga virginem matrem religionis ac venerationis affectum plane singularem, qui apud piissimam gentem ad hunc usque diem constantissime perseverat. De cetero itaque capitulo ita sancitur.

27. « Si... nativitas et mortis incarnati Verbi dies absque immutatione ita certus habetur, ut absque diversitate in orbe toto terrarum ab omni concorditer Ecclesia celebretur, cur non festivas gloriosæ matris ejus eadem observantia, uno simul ubique die similique habeatur honore? Invenitur enim in multis Hispaniæ partibus hujus sanctæ Virginis festum non uno die per omnes annorum circulos agi... Qua de re, quoniam die qua invenitur angelus Virgini Verbi conceptum et nuntiasse verbis, et indidisse miraculis, eadem festivas non potest celebrari condigne, cum interdum Quadragesimæ dies, vel Paschale festum videtur incumbere... Ideo speciali constitutione sancitur, ut ante octavam diem, quo natus est Dominus, Genitricis quoque ejus dies

A habeatur celeberrimus et præclarus. Ex pari enim honore constat, ut sicut nativitatem Filii sequentium dierum insequitur dignitas, ita festivitatem matris tot dierum sequatur sacra solemnitas: nam quod festum est matris, nisi incarnatio Verbi? Cujus itaque ita debet esse solemnæ, sicut est et ejusdem nativitas [Al., Nativitatis] Verbi. Quod tamen nec sine exemplo decedentis moris, qui per diversas mundi partes dignoscitur observari, videtur institui. In multis namque ecclesiis, a nobis et spatio remotis et terris, hic mos agnoscitur retineri. Proinde, ut de cetero 109 quicquid est dubium sit remotioni, solemnitas dominicæ matris die decimo quinto Kalendarum Januariarum omnino celebratur. »

28. Synodus Emeritensis in Lusitania, anno Christi 666, can. 2 decernit, ut sicut in aliis ecclesiis vespertino tempore post lumen oblatum prius dicitur Vesperinum, quam Sonum in diebus festis, ita et a nobis custodiatur in ecclesiis nostris, inquit istius synodi episcopi. In concilio Toletano XI, anni 675 apud Aguirrium, pag. 664, capitulo 3 habentur sequentia: « Placuit huic sancto concilio, ut metropolitana sedis auctoritate coacti uniuscujusque provinciæ pontifices rectoresque ecclesiarum unum eundemque in psallendo teneant modum, quem in metropolitana sede cognoverint institutum; nec aliqua diversitate ejusque ordinis, vel officii a metropolitana se patiantur sede disjungi... Abbatibus sane indultis Officiis, quæ juxta voluntatem sui episcopi regulariter illis implenda sunt, cetera Officia publica, id est, Vesperam [Al., Vesperas], Matutinum, sive Missam, aliter quam in principali ecclesia celebrare non liceat. Quisquis autem horum decretorum violator existiterit, sex mensibus communione privatus, apud metropolitanam sub penitentia censura permaneat corrigendus, etc. Can. 14 instituitur, ut ubi temporis, vel loci, sive cleri copia suffragatur, habeat semper quisquis ille canens Deo atque sacrificans, post se vicini solaminis adiutorem, ut si aliquo casu ille qui officia impeturus accedit, turbatus fuerit, vel ad terram elisus, a tergo semper habeat qui ejus vicem exsequatur intrepidus. »

29. Anno Christi 675 habitum in prædicta Lusitania fuit concilium Bracaraense, de quo Aguirrium pag. 675, ubi idem auctor tertium istius nominis illud existisse memorat; alibi autem est quartum, prout colligitur ex nota marginali apud laudatum Aguirrium. In isto concilio, capitulo 1, obviam itur erroribus circa sacrosancam Eucharistiam commotis, hoc verborum tenore: « Relatus est in concione nostrorum omnium error manifestus pariter et diversus... Quidam enim in sacrificiis Domini relati sunt lac pro vino, pro vino botrum offerre: Eucharistiam quoque vino madidam, pro complemento communionis credunt populis porrigendam; et, quod pejus his omnibus est, quidam sacerdotum in vasis Domini epulas sibi apponunt, et manducare in eis præsumunt. Quidam etiam ex sacerdotibus relati sunt, quod ecclesiasticæ consuetudinis ordine prætermisso, missam sine orariis audeant dicere, et quod in solemnitatibus martyrum reliquias suo collo imponant ad fastum, etc. » Quibus erroribus opponuntur capitula sequentia, quorum titulos hæc transcripsisse suffecerit brevitatis causa. 2. Ut repulsis omnibus opinionibus superstitionum, panis tantum et vinum aqua permistum in sacrificio offeratur. 3. Ne vasa Deo sacra humanis usibus serviant. 4. Ne sacerdos sine orario missam audeat celebrare. 6. De damnata præsumptione quorundam, etc.

30. Supersunt huic septimo, quo de sermo est, sæculo concilia duo Toletana in rem nostram, videlicet duodecimum ac decimum septimum. Primum, anno 681 collectum, can. 5, apud Aguirrium pag. 685, agit contra sacerdotes qui toties non communitant quoties sacrificant. Id quod ex canonis titulo, pag. 681, intelligitur; sic enim sonat: De quorundam 110 consuetudine sacerdotum sædissima, qui

oblatis Deo per se sacrificiis non communicant; nam, sicut dicit textus canonis, *in uno die, si plurima per se Deo offerant sacrificia, in omnibus se oblationibus a communicando suspendunt*; et *in sola tantum extremi sacrificii oblatione, communionis sanctæ gratiam sumunt*. Rem illustrent notæ apud Aguirrium pag. 692.

31. Alterum, quod modo dicebam, erat concilium Toletanum xvii, anno 694 celebratum; cujus canon 4, prout ex titulo ejus constat, est *De sacris ministeriis vel ornamentis ecclesiarum*. Canonis 5 titulus sic se habet: *De his qui missam defunctorum pro vivis audent malevole celebrare*. Titulo autem canonis 6 agitur *De diebus Litaniarum per totos duodecim menses celebrandis*. Canones ipsos profert Aguirrius a pag. 755; lectorem cujus interest eos inspicere, illic mitto. Nunc, quos huc distulimus, viros elucubrationibus liturgicis hoc sæculo septimo claros commemoremus; quibus lux aliqua nova accedet ad ea quæ hactenus ex conciliis hoc ævo habitis colligere conatus sum. Nam præter notitias, oblata aliunde opportunitate, circa hujusmodi viros paragrapho superiore subministratas, supersunt aliæ nonnullæ in hoc genere, quas prætermittere non licet.

32. Ex his quæ Pinius hactenus collegit disseruitque, argui potest liturgiam veterem Hispanicam a Concilii Toletani iv tempore in novum quemdam splendorem redactam, multis capitibus constitutis, quæ per universam Hispaniam observarentur. Cum ergo canones liturgici concilii Toletani iv Isidoro tribuantur, et cum multa alia Isidorus de officiis ecclesiasticis scripserit, post id temporis non sine idonea ratione liturgia Hispanica *Isidoriana* dici potuit, hoc est, juxta canones doctrinamque Isidori ordinata, quamvis multa ex antiquis retinuerit (id enim canones ipsi concilii Toletani iv præcipiebant), et multa etiam a posteris addita et illustrata fuerint. Quamvis enim concilium Toletanum iv jussit, *unum debere esse sacrorum modum atque ordinem*, tamen id ita Patres intellexisse videntur, ut retento eodem ordine in præcipulis quibusdam capitibus, licere episcopis adhuc existimaverint novas missas, preces, hymnos aliaque hujusmodi addere, et in quibusdam aliis non magni momenti a cæteris discrepare.

33. Inde ortam credo eam liturgiæ diversitatem, quam canones sequentium Synodorum, a Pinio relati, abolere allaborarunt: inde corruptelas in sacro officio peragendo allucibi permanasse, quas alii canones proscribunt. Sed certe constat, etiam post Isidorum viros illustres in amplificanda et illustranda liturgia Hispanica utiliter operam suam impendisse, Conantium Patentinum, qui ad 111 annum 639 vixit, Eugenium Juniorem, antistitem Toletanum, Ildefonsum et Julianum, itidem Toletanos præsules. Ab his aliisque Patribus Gothicis liturgia Hispanica, quæ *Isidoriana* quoque dicta est, nomen *Gothicæ* accepit. Sed illud querendum mihi videtur, an in Breviario et Missali Gothico quædam sint partes ab Isidoro compositæ, ut plures esse a Leandro, ab Ildefonso, et a Juliano singillatim scimus.

34. Haud temere conjicere possumus plura esse in officio Gothico quorum auctor fuerit S. Isidorus; sed non ita in promptu est id ostendere. De eo Isidori labore veteres tacuerunt, qui in multis ac gravissimis ejus operibus enarrandis occupati, leviora hæc

A persequi contempserunt, quod missas, aut orationes quasdam, aut hymnos, aut ejusmodi alia officii Gothicis inserta composuerit. At recentiores contra nimium sunt liberales: cum enim certum sit, multos alios Patres in liturgia Gothica non exiguam partem habuisse, quidquid in Missali aut Breviario Gothico legunt, Isidorum auctorem laudant, nomine officii *Isidoriani* decepti. Nonnulli tamen quædam ex officio Gothico peculiari ratione Isidoro ascribere videntur. Tamayus in Martyrologio Hisp., qui non omnia in officio Gothico contenta Isidoro attribuit, orationem S. Vincentii martyris ejus officii a S. Isidoro compositam refert.

35. In officiis propriis sanctorum Hispanorum ad diem 17 Julii tert. lect. nocturni secundi sic traditur: *Rufina quoque ad alia certamina sanctissima sorori superstes, præsidis jussu, in arenam producta, ut S. Isidorus refert, ferocissimo leoni objecta est*. Quod non aliunde desumptum videtur nisi ex capitulo Breviarii Gothici. Simile est quod in festo SS. Servandi et Germani refertur ad diem 23 Octobris tert. lect. noct. sec. *Germani corpus, ut refert S. Isidorus, Cadibus sepultum, postea Emeritam transportatum est*: scilicet ex Gothico officio. Hymnos quosdam Breviarii Gothici in officiis propriis Sanct. Hisp. Isidoro ascribi, dixi cap. 81, cum tamen alii ejusdem officii Gothici hymni sine auctoris nomine expromantur. Quid ergo hoc discrimen est? Hæc quidem monumenta recentia sunt, ac cum diversi fuerint officiorum priorum Hispaniæ auctores, quod alius Isidoro affluxit, quia in liturgia Isidoriana reperit, alius, maturiori consilio rem expendens, anonymum protulit.

112 36. At certe in Breviario ipso Isidoriano sermo exstat expresso Isidori nomine inscriptus, ut cap. 72 exposui. Iluc facit etiam quod Elipandus in epis ola ad Alcuinum ait: *Nam et ipsi canimus in vigilia paschæ, beato Isidoro dicente: Induit carnem, etc.* Reponit Pinius id ab Elipando ita dictum, ut majorem auctoritatem verbis illis conciliaret. Sed cum Elipandus alia testimonia proferat nomine *Eugenii, Ildefonsi et Juliani, aut Patrum venerabilium Toletæ deservientium*, in officio vigiliæ paschæ quiddam peculiare invenisse videtur, cur Isidorum auctorem nominaret. Florezius tom. III Hisp. sacr., pag. 266, putat, Elipandum missale suæ ecclesiæ corrupisse, et ideo aliquando allegare suos tantum prædecessores Eugenium, Ildefonsum, Julianum, quia Isidorum nominet. Corruerit sane Elipandus libros liturgicos: sed ut ego quidem puto, eo tempore vel in libris ipsis ecclesiasticis apposita apparebant nomina auctorum, quibus singulæ partes debebantur, vel ex aliis documentis id notum erat; quamvis fortasse antiquiores quædam preces a quo essent compositæ, ignoraretur.

37. Accipe hujus rei non leve argumentum. Sarrason abbas Cordubensis, qui sæculo ix Apologeticum suum, a Florezio tom. XI Hisp. sacr. editum, conscripsit, lib. II, cap. 13, sic ait: *Quod sequens tenera-*

bilis doctor Julianus in missa quotidiana dicit: Acceptorum, fratres charissimi, intra mortalia viscera caeleste sacrificium, etc. Verba sunt ex Missali Gothico in oratione quæ exstat ante orationem dominicam missæ Dominicæ ante jejuniū Kalendarum Novembriū. Rursus idem Samson lib. II, cap. 23, *Quod etiam his verbis sanctus Julianus in missa quotidiana nobis insinuat, cum dicit: Dignum et justum est, nos tibi gratias agere, omnipotens Deus: cujus divinitatis immensitas, etc.* Exstant hæc in eadem missa Missalis Gothici in illatione, quæ nostri Missalis præfationi respondet. Quid *quotidianæ missæ* nomine Samson intelligat, quæritur in Monito ad has orationes ton. II Patrum Toletan., pag. 325, neque causa satis idonea reperitur, ut auctor Moniti ingenue fatetur. Illa fortassis magis arridebit conjectura, eas orationes contentas olim fuisse in missa aliqua multis feriis communi, quæ eo sensu *quotidiana* dicta fuerit, cui conjecturæ favet Missale Gothicum, sive Gallicanum vetus a V. Thomasio editum, in quo post plures missas de communi martyrum et confessorum, et missam 113 propriam S. Martini episcopi sunt sex missæ Dominicæ, et initium *missæ quotidianæ* hoc titulo: *Missa cotidiana Romensis: Deus, qui culpa offenderis, etc.* Annotat Vezzosi exstare eandem hanc missam *cottidianam Romensem* in Sacramentario Codicis Bobiensis, licet ab eadem oratione non incipiat: ex eo Codice liquere, ad Gallicanum ritum accommodatum fuisse eam missam, quamvis Mabillonii opinione ex ordine Romano, sed Gregoriano desumptam. In Sacramentario veteri Gallicano laudati Codicis Bobiensis præter *missam quotidianam Romensem* sunt aliæ *missæ quotidianæ*, et *missæ Dominicæ quotidianæ*. Quid, quod in codicibus antiquis adhuc Toleti asservatis, ut infra dicam, *missæ* quoque exstant *quotidianæ*? Neque dubito quin hæc *missæ quotidianæ* respondeant hymnis quotidianis, qui in Kreviario Mozarabico recentis editionis post psalterium describuntur.

38. Illud interim exploratum, Samsonem non ignorasse quisnam fuerit auctor earum orationum quæ in ea missa recitabantur, sive in nonnullis missis appictum fuerit auctoris nomen, sive ex aliis documentis id tunc constiterit. Idem tamen Samson neciebat quisnam esset auctor antiphonæ cujusdam in festo annuntiationis Deiparæ, et compositam suspicabatur quo tempore Ariana hæresis in Hispania grassabatur. Hostegesis episcopus Malacitanus docuerat, Deum, cum incarnatus est, in corde Virginis inclusum fuisse: deinde a Samson ex parte convictus, Verbum carnem factum in utero Virginis concessit, sed ita ut dici debeat *inclusum in utero Virginis*. Verba male Latina Hostegesis hæc sunt lib. II Apolog. Samsonis cap. 11: « Psalmodiam, quam ab anterioribus Patribus hactenus inter ecclesiasticis regulis canuerunt, hi incaute immatureque damnaverunt. Nec prætereundum est hujus antiphonæ textum exprimere, ut illico ex ea ostendatur fidei meritum, quæ tunc reete expressa est contra Nesto-

rium: O quam magnum, inquit, miraculum inauditum! Virtus de cælo prospexit, obumbravit uterum Virginis: potens est majestas includi intra cubiculum cordis, januis clausis. Credimus, credimus, Verbum Dei omnipotentis illapsum in uterum Virginis, et juxta unionem personæ fuisse, januis clausis. Et ut cedat Nestorii dogma, non ambigimus esse inclusum, etc. »

39. Merito Samson solæcismos Hostegesis irridebat, et meliora Hispaniæ tempora augurabatur lib. II, cap. 7. *Nam crede 114 mihi, quia hæc ignorantia tenebræ abolebuntur quandoque, et adhuc reddetur Hispaniæ notitia artis grammaticæ, et tunc omnibus apparebit quantis erroribus subjaces ipse, qui hodie a brutis hominibus putaris litteris uosse.* In prima editione Hisp. sacr. recte editum est *abolebuntur*, quod in altera male mutatum in *adolebuntur*. De antiphona respondet Samson lib. II cap. 12, *Dicito mihi, o amice, qui una mecum dicitis hodie Christum Dei et hominis filium in utero Virginis incarnatum, ac per hoc etiam ibi ad unionem personæ fuisse inclusum, cur non id canis quod te credere dicitis? Et ad instar illorum exemplarium, ubi intra cubiculum regni, vel uteri habet, cæteros corrigis? Probe in prima editione Hisp. sac. id canis: mendo-issime postea factum id carnis.* Variabant ergo exemplaria Cordubensia Missalis Gothici in ea antiphona. Addit Samson se jam olim in exemplari, quo *intra cubiculum cordis scriptum erat, malam antiphonam esse annotasse: Nam cum ante aliquos annos, audita ego hac antiphona quemdam presbyterum, qui sciolus videbatur, interrogassem, etc., victo rationabiliter eo hanc antiphonam signans, superscripti ei, MALA. Et revera juxta hunc sensum valde est mala.*

40. Apertius Samson cap. 15 de discrepantiâ Codicum, et de antiphonæ sensu: « Unde justum est, ut amici mei non mihi, sed illis Codicibus consentiant, ubi scriptum est, *intra cubiculum regni, aut certe illis ubi habetur, intra cubiculum uteri...* quod utique in eorum exemplaribus non ego conscripsi, sed auctor forte, aut corrector ipsius antiphonæ. Quod si auctor sic edidit, ut aut cubiculum regni, aut uteri, quod utrumque rem unam designat, poneret notarius est culpandus, a quo constat invitata fuisse. Sin forte ab antiquis edita, qui sub Ariano errore positi pridem occupabant Hispaniam, asserentes, divinitatem Filii Dei creatam, ac proinde localem, et circumscriptam, et idcirco non inconclusibilem æstimantes, dixere eam in corde Virginis matris fuisse inclusam: postquam vero, Deo tribuente, pax est largita Ecclesiæ, etc., sanctificata canitur ibi, dum dicit: Potest majestas includi intra cubiculum uteri, vel regni. Ad alii vero parvipendentibus, ut fuerat ab Arianis edita, sine ulla correctione hactenus utitur vitata.... Quod si (quod non puto) Latinus sermo aut includi esse, aut uterum cor perviserit appellare, poterit ipsa antiphona irreprehensibilis forsitan credi. »

115 41. Ex hac respondendi ratione colligo, execu-

plaria liturgiæ Gothicæ sub Maurorum iugo correctionibus quorundam fuisse obnoxia, qui tamen fortasse veram et genuinam lectionem corrumpabant: persuasum tunc nonnullis Hispanis fuisse, quasdam partes officii Gothici tempore Arianae hæresis fuisse compositas, ac fortasse ab Arianis, quæ tamen a catholicis doctoribus retentæ fuerunt vel correctæ, vel sine ulla correctione, quia sensu catholico accipi poterant. Antiphona vero quam Samson tantopere reprehendebat restat adhuc in Breviario Isidoriano, sive Mozarabico in festo Annuntiationis sanctæ Mariæ Virginis die 18 Decembris in *exeunte vespera* pag. cccclv recentis editionis: *O quam magnum miraculum inauditum! Virtus de cælo prospexit, obumbravit uterum Virginis. Potens est majestas includi infra cubiculum cordis januis clausis. Ubi infra pro intra vel mendum est typographicum, vel correctio alicujus librarii, qui intra cubiculum cordis rejciendum cum Samsone crederet.*

42. Minime tamen probo Samsonis conjecturam, qui ab Arianis hæreticis antiphonam compositam suspicabatur. Duo in ea Samson reprehendebat, quod Virginem in corde concepisse ex ea colligi possit, alterum, quod Deus, qui incircumscribitus est, dicatur *inclusus*. Primus error, quod Virgo corde, non utero conceperit, communis Arianis et non Arianis esse potest. Alter, quod Filius Dei *creatus, ac proinde locutis et circumscribitus crederetur*, proprius quidem Ariano-rum est. Quo ergo pacto Samson sanctificatam dicit antiphonam in Codicibus, in quibus canitur, *Potest majestas includi intra cubiculum uteri, vel regni?* Nam adhuc ita permanet verbum *includi*, quod unum Arianae hæresim posset redolere. Nam si majestas *includi* potest, nihil ad rem differt, sive includatur intra cubiculum cordis, sive uteri, sive regni: pro quo ultimo verbo fortasse Samson scripserit *ventris*, vel *renum*, vel in singulari casu *renis*; nam de his verbis *uteri, regni* præmiserat: *quod utrumque pro vulva facile potest intelligi*. At *cubiculum regni* non facile ad hanc significationem trahi potest.

43. Cum ergo, etiam fatente Samsone, consentiant Codices in verbo *includi*, ex hac parte antiphona catholica censenda est, neque Arianis imputanda. Deus quidem *incircumscribitus immensusque est*, neque loco claudi potest, sed propter communicationem **116** D idiomatum dicitur *inclusus in utero Virginis, ut passibilis, mortalis*, etc. Ita etiam in hymno Venantii Fortunati ad matutinum officii S. Mariæ in sabbato canimus:

Beata mater manere,
Cujus supernus Artifex
Mundum pugillo continens,
Ventris sub area clausus est.

Ut innumera alia præteream ex officiis nostris ecclesiasticis, et ex Patribus, quos Pelavius lib. x de Incarnat. cap. 8 et 9 recenset. Neque dissentit Samson, qui lib. ii, cap. 15, sic prosequitur: *Nam nullum est in tota antiphona miraculum inauditum, nisi Verbum Dei in uterum Virginis humanatum propter unionem personæ dicatur inclusum.*

44. Etsi autem minus errori esset obnoxiam, si in antiphona pro verbis *intra cubiculum cordis* legeretur *infra cubiculum*, tamen genuinam auctoris catholici lectionem, ac sano sensu excipiendam credo, *intra cubiculum cordis*. Nam simili modo nonnullos veteres locutos constat, et in responsorio v Circumcisionis Domini hæc occurrunt: *Confirmatum est cor Virginis, in quo divina mysteria, angelo nuntiante, concepit: tunc speciosam formam præ filiis hominum castis suscepit visceribus*. Confer Benedictum XIV, lib. ii de Beatif., cap. 32, num. 8, et quæ ego contra errorem Petri Lucensis, qui revelatione feminae delusus, B. Virginem non utero sed corde concepisse tradidit, annotavi in commentario ad Apoth. Prudentii vers. 583:

Virginitas et prompta fides Christum bibit alvo
Cordis, et intactis condit partura latebris

Ac fortasse antiphonæ Breviarii Gothici auctor est S. Ildefonsus, cujus est missa Missalis Gothici in eodem festo Annuntiationis B. Mariæ Virginis, ubi quædam non dissimilia leguntur: *In recessu pectoris sermonem credulitas patefecit*, etc.; quam ad orationem, quæ missa dicitur, Lesleus ex S. Petro Chrysologo homil. 42, hæc de Virgine verba profert: *Beata, quæ divinum pignus sic suo suscepit et servavit in pectore, ut illud tota corporis externa nescirent.*

45. Inter Patres Gothicos, qui post Isidorum liturgiam, sive officia ecclesiastica illustrarunt et auxerunt, non immerito referemus Quiricum Barcinonensem episcopum ante annum 656, ad annum circiter 666, cujus est hymnus in honorem S. Eulaliæ Barcinonensis **117** fol. ccxxvii Breviarii Isidoriani, et ex his verbis colligo:

Inter hæc admistus ipse
Couquirat et Quiricus, etc.

vel, ut legit Florezius tom. XXIX Hisp. sacr., pag. 138,

Inter hæc admistus ipse
Couquiescat Quiricus.

Quæ Quirici auctoris verba sunt, Prudentium, qui in suis hymnis ita precari solet, imitantis.

46. Neque prætermittendus est Braulio, qui in epistolis suis tom. XXX Hisp. sacr. primum editis, de officiis ecclesiasticis quædam edisserit, scilicet epist. 14 ad Frumianum, cui mittit Apostoli commentarium, et quem, *inquit*, diligenter legite prius, et in ordine constituite, et quia diversorum opiniones etiam ad aurem habet conscriptas, unumquodque, ut fidei catholice congruum esse perspexit, et ordo se afferet, in corpore contextite: *ubi aperte legendum ad oram habet conscriptas, et fortasse se offeret pro se afferet. Addit in rem nostram Braulio: Consulit enim, utrum sexta feria paschæ per (fortasse post) lectiones singulas Amen responderi debeat, vel consueto modo decantari gloria, quod neque apud nos sit, neque ubi-cunque fieri vidimus, nec apud præstantissimæ memorie domnum meum Isidorum, denique nec Toletum quidem, vel Gerundam. Romæ autem, ut aiunt, nullam eod. die celebratur officium: credo equidem, quod non alia causa, nisi ut passionis Domini semper innovetur me-*

moriam, etc... Sed et ob hoc mini videtur illius noctis A instituta morantia, et, ut ab Ecclesia, quæ adhuc in hoc mundo visibilis est, ea, quæ corporaliter in Christo gesta sunt, visibiliter impleantur. *Confer. de his Lesleum pag. 516, in not. ad Missal. Mozarab.*

47. Post alia in hac sententiam ita pergit: De vestiendo autem altari, seu vela mittenda (fortasse velo mittendo) hoc usus habet ecclesiarum, ut jam declinante in vesperam die ornatur ecclesia, et lumen verum, ab inferis resurgens, cum apparatu suscipiatur, quia et illæ vi gines quæ lampades suas coaptaverunt, in resurrectionis claritate sponsi præstolarant adventum: unde ipsa nocte eo usque celebrantur festa, quoadusque nox transeat media, qua hora et nos credimus resurrecturos, et Dominum vivos et mortuos judicaturum, etc. »

48. Memoriam defunctorum in sacrificio missæ Gothicæ fieri consuevisse Braulio ostendit epist. 20 ad Hloionem et Eutrociam, quos in funere Hugnanis consolatur: *Jam enim, ait, et nos nominis ejus memoriam in oblationem (fortasse in oblatione) ad altarium 118 Domini fecimus, et Christo omnivotentis animam ejus commendavimus.*

49. Postquam Pinius veteres Patres Gothicos recensuit, qui liturgiam Gothico-Hispanam amplificaverunt, rationes Mabillonii, qui liturgiam Gallicanam Hispanicam antiquiorem esse, et Hispanicam formam, et originem quodammodo præbuisse contendit, non perfunctorie evertit. Historiam deinde explicat liturgiæ Hispanicæ sæculo viii et sequentibus sub Saracenis, quo tempore Mozarabica dici cœpit. Illud ad sæculum viii a nobis refertur, quod Alfonsus Castus dictus, in *Oveto templum sancti Salvatoris xii apostolis ex silice et calce mire fabr. cavat... omnemque Gothorum ordinem, sicuti Toletum fuerat, tam in ecclesia quam palatio in Oveto cuncta statuit.* Res narratur in veteri Chronico Albeldensi pag. 452, tom. XIII Hisp. sacr. Auctor Chronici floruit sæculo ix. Nominis liturgiæ Mozarabice etymon alii cum Roderico Toletano sæculi xiii scriptore inde repetunt, quod Christiani, qui ea liturgia uterentur, *missi Arabibus* essent: alii a *Muza*, Arabum celebri duce: alii probabilius cum Paggio, et ex marchione non comite, ut vocat Pinius, Mondexarensi a voce Arabica *Mustarabes*, qua vocabantur Arabes veluti insititii, non origine et natura Arabes, sed inter Arabes degentes. Aliorum opinio minus vera est, quod Muzarabes dicti sint a *Muza*, quia hæc vox apud Arabes Christianum significat, quasi *Christiani Arabes*: nam periti lingue Arabicæ in verbo *muza* eam significationem non inveniunt, quamvis Florensius tom. III, pag. 191, ex Vocabulista Patris Alcala proferat verbum Arabicum *Masih* pro Christo. Rejiciendum quoque est nonnullorum etymon, *Muzarabes* dictos, qui modos Christianorum in Arabia existentium in quibusdam ritibus tenerent.

50. Cur autem idem officium *Toletanum* vocetur, ratio reddi potest vel ex concilio Toletano iv, quo magnam splendorem accepit, vel quia Toleti inter Arabes per quatuor fere sæcula frequentatum fuit, vel

quia in Ecclesia Toletana præ cæteris ritus illè peculiari decore cultus observatusque fuit, ut ex Alfonsi Casti, quod num. præc. dixi, exemplo satis arguitur. Postquam autem liturgia Mozarabica Toleti tantum superstes fuit, potiori jure Toletana dici potuit. *Mixtum* autem vocatum Pinius cum cardinali Bona refert, quia cardinalis Ximenius ex officio Romano quædam addidit et immiscuit. Cui opinioni passim alii accedunt, sed merito 119 refragatur Lesleus, qui *Missale mixtum* idem esse ac *plenarium* tradit: nam cum missalis partes seorsum scribi et compingi solerent, cum ex omnibus partibus unum corpus coalescebat, et suo quæque loco singulæ partes inserebantur, *missale plenarium*, sive *mixtum* dicebatur. Pinius, ut postmodum dicam, ex Camino refert quinque libros *Missales* Gothicos Toleti asservari, in quorum singulis quædam missarum partes continentur. His partibus inter se suo loco mixtis plenarium, sive mixtum *Missale* confectum fuit, ac fortasse etiam ante Ximenii tempora. Ducangius verbo *Missale mixtum* ex testamento comitis Ruthenensis anno 1291 profert: *Donamus fratribus Minoribus unum Missale mixtum ad opus dictæ capellæ*: sed conjicit esse *Missale*, in quo præter ea quæ ad missam spectant, alia occurrunt. Rectius idem Ducangius *Mixtum 5*, ait: *Liber, ni fallor, ecclesiasticus. Histor. abbat. Condomens. pag. 507. Scripsit manu propria libros ecclesiasticos. videlicet duo Missalia, duos graduales, sive Journaria, duo prosaria, et unum mixtum*: additque expositionem *scilicet ex aliis*. Exscriptor hic fuit frater Andreas de Chica *bonus et utilis monachus claustralis*, sæculo xiv, qui scripsit, etc., *duo missa in beati Petri et Dominæ nostræ; item Evangelistarium et Epistolarium, item duos graduales, etc.*, ut apud Cangium.

51. An sæculo viii liturgia Mozarabica Felicis Urgelitani, et Elipandi Toletani erroribus de Christo Filio Dei adoptivo corrupta fuerit, magna est controversia. Sed cum plerique Hispani ejusmodi Adoptionum hæresi acriter restiterint, pro certo statuendum est libros liturgicos Hispanicæ ab eo errore immunes fuisse, nisi fortasse Felix et Elipandus aliqua exemplaria corruperint. Alioquin potuerunt hi hæretici e libris ecclesiasticis Mozarabicis incorruptis verba aliqua pro suo errore allegare, vel quod verba sensu catholico prolata ad suam hæresim retorquerent, vel quod parum fideliter loca liturgiæ Mozarabice in suis scriptis exponerent, quin manus in veteres membranas injicerent. Alcuinus, dum Elipando respondet, libros ecclesiasticos Hispanorum se non vidisse inquit. Sed cum alibi orationes Isidori nomine describat, de quibus cap. 81 dixi, quæ ex officiis ecclesiasticis videntur depromptæ, oportet credere, aut in eas orationes seorsum editas incurrisse, aut opus de officiis per ferias post controversiam contra 120 Elipandum ab eo fuisse compositum. Quod autem Pinius originem corruptorum exemplarium repeti posse existimat ex Theodisco, successore S. Isidori, ea fabula explosa jam dudum erat in notis ad Vitam S. Isidori die 4 Aprilis.

52. Monumenta ritus Mozarabici sæculo ix non alia Pinius refert, nisi quod coram Carolo Calvo sacerdotes Toletani divina celebrarunt officia, eo ritu jam in Gallia abolito; et quod de statu Christianorum Cordubensium Ambrosius Morales in notis ad Vitam et opera S. Eulogii Cordubensis perscripsit: qui tamen *bibliothecæ* vocabulum, quo scriptores Cordubenses ejus ævi pro sacris Bibliis utebantur, pro armario librorum videtur accepisse. Addi potest controversia, quam nuper narraui, Samsonis cum Hostegesi de antiphona in festo Annuntiationis S. Mariæ Virginis, et concilium Cordubense anno 839 celebratum, et a Florezio primum editum initio tomi XV Hisp. sacr., repetitum in secunda editione tom. X, quo agitur contra Acephalos, et asseritur concepis verbis, esse institutum a SS. Patribus, ut nullus ordinetur clericus absolutus. Non habeatur episcopus, quem nec clerus, nec populus propriæ civitatis exquisivit. Redarguuntur quidam, proponentes se a Roma missos, qui tamen multos errores docebant.

53. Sæculo ix ineunte creditur composita missa, quæ in Missali veteri Barcinonensi legitur die 6 Novembris S. Severi episcopi et martyris, a Joanne episcopo composita, ut in titulo dicitur: de qua videri potest Florezius Hisp. sacr. tom. XXIX, p. 76, qui etiam p. 54 profert ex rituali libro membranaceo sæculi x aut xi orationem in festo S. Severi: *Propitiare, quæsumus*, etc., et hymnum ex Breviario veteri Barcinonensi, edito anno 1540. Sed officium hujus Breviarii jam ad ritum Romanum pertinet: missa vero sæculi ix ad officium Mozarabicum, quæ tamen a Mozarabibus Toletanis non videtur recepta, siquidem in eorum Codicibus antiquis non reperitur.

54. Vigeat eodem sæculo doctus quidam vir Vincentius, cujus adhuc viventis auctoritatem Alvarus Cordubensis epist. 4 allegavit ex aliquo officio ecclesiastico ab eodem Vincentio composito, ut videtur, pro festo aliquo Domini nostri Jesu Christi. Verba Alvari sunt: « Unde et noster nunc doctor Vincentius implorando taliter dicit: Ipse Verbum Patris, per quem condidit sæcula Pater, 121 qui postea pro nobis siluit ante judicem, ad æternam remunerationem in sorte sanctorum coronandum [forte coronandos] exsuscitet. Illa dextera, quæ cælum fecit et terram, et post a Pilato male judicata vinculis est vincta, ipsa vos tempore judicii in conspectu sanctorum amplexu proprio jubeat copulari. Illa facies, quam post meridiem colonus paradisi ferre non sustinens fugiit [forte fugit], et post illius et stirpis ejus transgressionem sputis ab infidelibus sordidata est, ipsa vobis, dum in igne venerit judicare sæculum, in tranquillitatis et pacis specie sese jubeat demonstrare. » Observat Florezius tom. XI Hisp. sacr., pag. 6, hæc verba speciem præseferre orationis quæ in Breviario et Missali Mozarabico *benedictio* dicitur, et tribus similibus partibus constat.

55. Pertinet quoque ad historiam officii Mozarabici sæculi ix quod S. Eulogius Cordubensis lib. I Memor. Sanctor., num. 21, profert hæc Tobiae ver-

ba quæ in Vulgata desiderantur, et exstant in Breviario Mozarabico: *Maledicti omnes qui spernunt te, Hierusalem, et omnes qui blasphemant te: maledicti omnes qui oderunt te, et omnes qui dixerunt in te verbum durum, etc. Quod dictum esse pro Ecclesia, nemo dubitat.* Observat eminentissimus editor Lorenzana in not. tom. II. Patrum Toletan. p. 442 et 561, hæc verba ex Tobiae xiii, 16, ita legi in Breviario Mozarabico in vigilia Epiphaniæ ad Cantic. in laudib., et pag. 82 editionis novissimæ cantic. 52. Addit has ipsas maledictiones ab Alvaro in Indiculo luminoso n. 7 referri, qui ita pergit: *Et estne adhuc aliquis, qui hos dignos maledictione non proferat, quos maledictos tanto tempore cum Ecclesia docente percantat? Hanc enim maledictionem annue Ecclesia super odientes se non occulte, sed patenter ac luminositer clamat.* Hinc doctissimus cardinalis repeti posse existimat usum Ecclesiæ Romanæ in anniversaria publicatione Bullæ in Cœna Domini contra hæreticos aliosque hostes Ecclesiæ, qui ab anno 1770 jam cessavit. Historiam ejus Bullæ Zaccaria ms. reliquit, nunquam fortasse edendam.

56. Integritas officii Mozarabici sæculo x comprobatur ex quodam veteri documento, ab Aguirrio primum edito, deinde correctius a Florezio tom. III Hisp. sacr., qui collatis inter se mss. Codicibus æram qua officium Hispanæ Ecclesiæ Romæ laudatum approbatumque fuit, statuit esse cmlxx, sive annum Christi 921. 122 « Hoc tempore Zanellus presbyter, legatus pontificius, Hispanias adiens, omnem ordinem ecclesiastici officii, et regulam consecrationis corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi perspicaciter persequutus requisivit: canonesque et libros sacramentorum perlegit; quæ cuncta catholica fide munita inveniens exsultavit, et domno papæ Joanni et omni conventui Romanæ Ecclesiæ, ut invenerat, retulit. Audiens hoc dominus papa, et omnis Romana Ecclesia, gratias Deo retulerunt, et hoc solum placuit addere, ut more apostolicæ Ecclesiæ celebrarent *SECRETA MISSÆ.* »

57. Hæc *secreta* missæ Baronius, Pinius, Florezius aliique de verbis consecrationis exponunt, unum, ut opinor, ducem Ambrosium Moralesium secuti. Fundamentum hujus expositionis videtur esse quod in Missali Mozarabico Ximenio hæc forma consecrationis exhibetur: « Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. — Hic est calix Novi Testamenti in meo sanguine, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. » Ad marginem vero ita notatur: « Forma ista consecrationis ponitur, ne antiquitas ignoretur: sed hodie servetur Ecclesiæ traditio. Vide infra. » Scilicet infra apponitur forma consecrationis iisdem verbis, quibus nunc Romana Ecclesia utitur. At possumusne certo asserere hanc mutationem jam ab anno 924 factam? Constatne aliquo veterum testimonio verba consecrationis apud Hispanos aut alios *secreta missæ* appellata? Ita quidem solent vocari aut ea omnia, quæ submissa voce in missa dicuntur, aut canon totus missæ, aut ex

usu recentiori orationes quæ præfationem præcedunt, et vulgo *secretæ*, et olim *secretelle* nuncupantur: sed consecrationis formam nemo, ut arbitrator, *secretorum missæ* vocabulo designavit. Multo id minus ineunte sæculo x acciderit; nam, ut cardinalis Bona probat Rer. liturg. lib. n, cap. 13, olim verba consecrationis elata voce etiam in Ecclesia Occidentali pronuntiabantur: cujus consuetudinis adhuc vigentis sæculo ix exeunte, Florus Magister meminit. Non ergo facile intelligere possumus quid in laudato instrumento *secretæ missæ* significent, nisi exemplaria mss. quæ illud tempus præcesserint cum recentioribus conferamus.

58. Pinius in suo exemplari missalis offerentium, in quo est canon missæ Mozarabice, solum reperit verba quibus Ecclesia Romana utitur. Roblesius hæc animadvertit. Quamvis verum sit 123 potuisse sacerdotes Muzarabes sese addicere verbis quæ a ud evangelistas habentur, et cum iis consecrare, quia sunt propria officii Gothici verba, quamvis aliqua ex parte ab iis quibus utitur Ecclesia Romana differant, tamen ad idem recidunt eundemque sensum habent. Verum hodierna die attextitur margini missalis charta agglutinata, in qua verba officii Romani quibus nunc Muzarabes semper uti solent, continentur. Hæc recentissimum usum indicant, non legem auctoritate apostolica sæculo x constitutam.

59. Hoc sæculo x, anno circiter 950, composita fuit missa S. Pelagii, qui martyrium Cordubæ passus est, dum Saraceni dominabantur, a Sandovalio episcopo Tudensi in libro de Antiquit. civitatis et Ecclesie Tulensis ex Ecclesie sue vetusto Codice edita, et a Lesleo in appenl. ad Misal. Mozar. notis illustrata.

60. Salvus abbas Albeldensis, qui anno 962 decessit, officia Mozarabica a multis dicitur amplificasse. Florezius tom. III Hisp. sacr. disputat contra Cennium, qui Salvo isti maximam partem liturgiæ Mozarabice adjudicabat. Profecto cum tot antea viri illustres in hoc eodem opere versati fuerint, cur ea quæ nunc exstant Salvo potius quam antiquis illis Patribus tribuamus? Laudat quidem Salvum auctor antiquus ejus Vitæ his verbis: Cujus oratio nempe in hymnis, orationibus, versibus, ac missis, quas illustri ipse sermone composuit, plurimam cordis compunctionem, et magnam suaviloquentiam legentibus audientibusque tribuit. Quæ verba clare innuunt officia a Salvo non tantum composita fuisse, sed ad usum quoque ecclesiasticum deducta. Huc enim legentium audientiumque compunctio spectat. Sed neque multa ea esse liquet, et fortasse in nonnullis tantum Ecclesiis ea fuerunt admissa, rem promovente episcopo aliquo ejus amico aut discipulo. Nam extrema Vitæ verba hæc sunt: Ad cujus pedes discipulus Velasco episcopus quiescit in pace. Exemplum Salvi et Vincentii Cordubensis, cujus paulo ante memini, satis probat Hispanos etiam sub Arabum jugo constitutos licitum sibi existimasse, nova officia aut novas officii alicujus partes, servato ritu veteri, addere.

PATROL. LXXXI.

61. Varias officii Mozarabici vicissitudines sæculo xi fuisse Pinius persequitur. Monasterio Rivipullenti privilegium quoddam in re liturgica concessum fuit. Concilium Coiaccense, in diœcesi Ovetensi anno 1050 celebratum, plura præscripsit, quibus liturgici officii 124 apparatus consulebatur. Concilium Compostellæ: anno 1056 nonnulla decrevit ad decorum sacræ liturgiæ ordinem perquam accommodata. In concilio vero Jaccensi *statum ecclesiasticum restauratum* fuisse constat; an autem id evincat liturgiæ Mozarabice abrogatam fuisse Pinius dubitat. Surita opinatur quod Ramirus I, tunc rex Aragonum, ritum Romanum admiserit, Gothicumque officium dimiserit. Pinius Hispanica verba Suritæ vertit et reliquit *Breviarium Gothicum*: et ambigua significatione verbi *dejar, relinquo, missam facio, dimitto*, quod aliquando accipitur pro *non aufero*, delusus censuit, ex Suritæ opinione in celebratione missarum a missum quidem esse Romanum morem, sed usum Breviarii Gothici relicum, hoc est non sublatum; quem tamen, ait Pinius, etiam abrogatum indicat alibi Surita. Sed, ut dixi, Surita usum Breviarii Gothici non asserit permansisse, sed sublatum fuisse.

62. Cæterum Florezius Suritæ opinionem omnino rejicit, nihilque in concilio Jaccensi anno 1053 celebrato contra ritus Mozarabicos decretum contendit. In abrogatione vero officii Mozarabici, eo sæculo peracta, ita rationem temporum disponit. Cardinalis Hugo Candidus, legatus pontificius, anno 1064 Hispaniam adiens, cum officium Mozarabicum a pontificibus Romanis confirmatum reperisset, nihil innovandum censuit. Anno 1066 aut sequenti, nonnulli episcopi Hispani concilio Mantuano interfuerunt, et exhibitis libris ritus Gothici Hispani denuo approbationem a Romano pontifice obtinuerunt. Florezius instrumentum jam a Bullenianis adductum, quod officium Gothicum ab Alexandro II approbatum fuisse constat, profert et observat ante annum 1078, quod idem officium abrogatum fuit, scriptum videri, quod abrogationis non meminit. Anno 1067, Hugo cardinalis in Hispaniam rediit, sed in Aragonia subsistit. Anno 1068, comitia regni Barcinone habita fuerunt, quibus de legibus Gothicis abrogandis actum est. sed neque id concilium episcoporum fuit, neque tunc abrogatio officii Gothici tentata est. Eodem anno concilium Leirensis de eadem re celebratum quidam asserunt, sed non demonstrant.

63. Demum anno 1071 officium Romanum in Aragoniam inductum fuit: quod iidem eodem anno Barcinone accidit. Anno 1072 legati pontificii, Giraldus et Rembaldus, ritum Mozarabicum mutare tentarunt, sed nihil obtinuerunt. Anno 1074 nonnulli episcopi 125 Hispani Romano concilio interfuerunt, suamque operam polliciti sunt ut liturgia Gothica dimitteretur in Hispania. Eodem anno S. Gregorius VII rex Castellæ et Navarræ per litteras monuit de abrogando officio Toletanæ: qui etiam anno 1076 ad Simonem episcopum Aucensensem, hæc

est Burgensem, non O consem, ut in editis perpetram legitur, litteras dedit ut officium Romanum in Hispaniam inveni curaret. Anno 1077 controversia inter duello commissa est, sed non dirempta. Anno 1078, Ricardo legato pontificio agente, officium Romanum in regnum Alfonsi VI Castellæ et Legionis regis inductum fuit. Anno 1085, in concilio Burgensi confirmata fuit abolitio officii Gothici, quo tempore Toleti etiam officium Romanum admissum fuit, sed retento simul veteri Gothico in nonnullis ecclesiis Toletanæ urbis, cum examen ignis, de quo plura Pinus, præcessisset. Aliud simile examen de officio Ambrosiano refertur a Mabillonio tom. I Mus. Ital. part. II, et a Landulpho Seniore lib. II Histor., cap. 4 et 10, apud Muratorium tom. IV de rerum Italic. Scriptor. Anno 1090, in concilio Legionensi aboliti fuerunt characteres Gothici, quibus ecclesiastica officia ex veteri more scribi consueverant. Florezius tom. III, pag. 188, advertit officium Romanum etiam in Hispania vocatum fuisse Gallicanum, quia in Gallia prius receptum fuerat, et, ut in Hispania reciperetur, reginæ regum Hispanorum uxores, quæ e Gallia venerant, Almodis, Ermisenda, Agnes et Constantia, contenderant

64. Retento, ut dixi, in nonnullis urbis Toletanæ ecclesiis officio Mozarabico, Mozarabibus, qui suo veteri ritu vivebant, plura indulta fuerunt privilegia sæculis XII, XIII, XIV, XV, quæ Pinus late recenset: quamvis sæculo XII Eugenius pontifex III Mozarabes ad officium Romanum pellicore frustra tentaverit. Procedente autem tempore ritus ecclesiasticus Mozarabum etiam in illis ecclesiis, in quibus conservatus fuit, languere cepit, ac solum paucis quibusdam statis festisque diebus adhibebatur, ac cæteris Romanus ritus, qui paulatim irrepserat, frequentabatur. Primus Joannes de Tordesillas, episcopus Segoviensis, anno 1436, ut Florezius refert, officium Gothicum stabilire conatus est, erecto in ecclesia S. Mariæ de Anigo collegio, quo sacra ritus Mozarabici instaurata celebrarentur. Sed non diu id consilium viguit, eo collegio ad Carthusienses anno 1441 translato. Gloria igitur tota liturgiæ Mozarabice, 126 quæ jam pene collapsa erat, instaurata, cardinali Francisco Ximenez de Cisneros debetur, ut notum est; cujus exemplum nonnulli postea Salmanticæ et Vallisoleti imitati sunt, summis pontificibus regibusque Hispaniæ summopere faventibus. Recensentur a Pinio personæ illustres quæ missam Mozarabicam Toleti sua presentia honorarunt usque ad annum 1723, et Viri virtute ac litteris insignes, quos congregatio pastorum ac beneficiarum Mozarabum Toletana habuit, usque ad annum 1706.

65. Exhibetur deinde a Pinio officii Mozarabici et singularum ejus partium notitia ex Eugenio Roblesio apud cardinalem Aguirrium. Liber Hispanicus Roblesii ad manum mihi est hoc titulo: *Compendio de la Vida, y hazñas del cardenal Don Fray Francisco Ximenez de Cisneros; y del oficio y missa muzarab. Por el maestro Eugenio de Robles, cura*

A proprio de S. Marcos, y cap. Man en la capilla de los Muzarabes en la santa Iglesia de Toledo. MDCIII. In fine: *En Toledo por Pedro Rodriguez, impressor del rey*: liber in-4, dicatus D. Bernardo de Sandoval y Rojas cardinali, arch. episcopo Toletano. Præcedit quedam elegia P. Hieronymi Romani Higuera, sic satis elegans, in qua homo minime quidem indoctus, sed commentis ad æternam infamiam maxime deditus, opinionem suam de officio Mozarabico his verbis expressit:

Muzarabumque liber per te velut altera phoenix
Da una senectutis ponit in orbe volans.
Est opus hoc, Isidore, tuum, manus aurea tastum
Hæc tua victoribus secula peregit opus.

Ea quæ Roblesius de officio Mozarabico dixerunt, excerpta et in Latinum sermonem conversa existant in Bibliothecæ Patrum Bignævanæ supplemento, inde recusa a Blanchino post tractatum Pinii historico-chronologicum de Re liturgica.

66. Kalendarium antiqui fragmentum, quod Franciscus de Pisa Toleti anno 1593 typis vulgavit, ad examen Pinus revocat, et kalendarium Bucherianum, quod vocant, excepto, antiquissimum aliorum omnium quæ existant, esse concludit, vel certe nulli antiquitate cedere. Conjectit exaratum sæculo v ex-cunte aut vi ineunte. Habeo tamen, quod moneam, jam nunc viros doctos dubitare non genuinum monumentum sit ejusmodi kalendarium fragmentum, a Pisa editum. Illud mihi certum non potuisse hujusmodi kalendarium scribi ante sæculum VII, nam f. stum Circumcisionis in libris Officiorum S. Isidori, qui anno 636 decessit, non recensetur: neque 127 celebrari cepit in Hispania nisi post obitum Isidori, aut solum paulo ante obitum, ut cap. 71 anima terti. De kalendario Pisæ confer præfationem eminentissimi D. D. cardinalis Lorenzana ad breviarium Mozarabicum.

67. Plura alia addit Pinus de kalendario quod hodierni Mozarabes utuntur, de præparatione proxima sacerdotis ante missam, de missæ ideo ac cæremoniarum descriptione: de Missali offerentium, quod est veluti *Ordinarium* istius sacræ liturgiæ. Denique post exemplum horarum et missæ Mozarabice ex f. to S. Jacobi Missale Mozarabicum jussu cardinalis Ximenii et itum cum Gallicano conficitur, liturgiæ Mozarabice cum Gallicana antiqua consensus ac dissensus exponitur; ac Bruni opinio rejicitur, qui liturgiam Mozarabicam a Gallicana exemplar seu formam accepisse contendit. Accedit notitia et descriptio tomorum mss. Mozarabicorum qui Toleti asservantur, ex Petro Camino Velasco, ecclesiæ parochialis S. Sebastiani Mozarabum in eadem urbe rectore, una cum variis observationibus.

68. Tomi octo Mozarabici a Camino recensentur. 1. Missale Muzarabum pars 1 Gothic. (fortasse Gothico caractere) continens missas a Paschate usque ad Pentecosten. 2. Missale Muzarab. pars altera gothica, continens missas de tempore et sanct. 3. Missale Muzarabum pars altera Gothic., continens varias missas sanctorum et quotidianas. 4. Mis-

ante Mozarab. pars altera Gothica, continens missas A sancto Petri Antiochiae, et officia. 5. Missale Mozarab. pars altera Gothica, continens missas beate Mariæ Virginis a sancto Ildelfonso compositas. 6. Breviarium Mozarab. pars 4 Gothica, continens part. psalter. cantic. et hymn. 7. Breviarium Mozarab. pars altera Gothica, continens part. psalter., officia propr. sanctor. et hymn. 8. Breviarium Mozarab. pars altera Gothica. Quadragesim. »

69. In secundo Codice exstat missa de Cathedra S. Petri Antiochiae, et in ejusdem missæ oratione prima, quæ vocatur missa, et incipit, *Diem in quo beatissimo Petro, etc.*; littera prima *D* singulari forma exa ata est, in cujus circulo superiore inscriptio hæc characteribus Gothicis exprimitur: *Elenus abbas etsi indignus scripsit*. De hoc *Eleno* abbate nihil certum scitur. Equidem dubitabam an ita oporteret legi, *Te lenus abbas etsi indignus scripsit*; nam cum litteræ omnes circulo comprehendantur, potest initium duci vel *128* a *T*, vel a *E*. *Æ*que autem obcurum est *Teleni* atque *Eleni* nomen. Ex hoc eodem Codice exhibetur specimen characterum desumptum ex celebri missa S. Martini, de qua agit etiam Benedictus XIV, lib. 4 de Beatif. cap. 5, n. 5. *In Missali vero Mozarabico, inquit, edito per cardinalem Ximenium, cujus usus, si additamenta posteriora dempseris, ante etatem quoque S. Isidori Hispalensis riguit non in Hispania modo, sed in aliis etiam regnis, exstat antiquissima missa S. Martini Turonensis, quam inde magna ex parte exscripsit cardinalis Bona, etc.* In Codice 5 sunt missæ de beata Virgine, a S. Ildelfonso compositæ, de quibus Nic. Antonius et alii. Animadvertit Caminus missas de Annuntiatione, Nativitate et Assumptione Deiparæ, quæ inveniuntur in hoc Codice, insertas esse Missali Mozarabico Ximenio, sed non *ex ordine ac forma* qua exstant in Codice Gothico, *neque ita uberes*. Characteres Codicis sunt majores ac rudi modo formati, ut sine magno labore legi non possint: scriptura ducta continue constat, neque occurrunt lusus quidam calami, qui in aliis Codicibus Gothicis descriptis observantur. Conset Caminus exemplar hoc esse transcriptum ipsis proxime sancti Ildelfonsi temporibus. Codex 8 recentioris temporis est, colore ulgro ac rubro exaratus, perfectiori characterè, membrana nitida. Rubrica hæc apponitur sine anno: *Finit hic liber, Deo gratias, regnante domino Adelfonso, per manus Ferrand Joanniz presbyteri ecclesie sanctarum Justæ et Rufinæ civitatis Toleti in mense Aprilis*. Suspicio exaratum Codicem regnante Alfonso VI, postquam Toletum a Mauris recepit, scilicet excunte sæculo xi, certe non ante expugnationem Toleti.

70. Quam esset optandum ut omnes ejusmodi Codices eo ordine quo exarati sunt, nulla vel minima re prætermissa, typis excuderentur! In Prudentianis num. 104 monui præfectum bibliothecæ S. Genevieve Parisiis, abbatem S. Leodegarii (Saint-Leger) ex epistolis Burdigalæ, non satis bene intel-

lectis, amercere, officium Gothicum, a cardinali Ximeno editum, in re ipsa et substantia differre a Codicibus Gothicis miss. Tolotanis. Id enim innuere videtur cardinalem Ximenium novum quoddam officium concinuisse, quod pro Gothico vendidisset: tum contra certum sit formam ac substantiam antiquissimi officii Gothici in Breviario Ximeno conservatam, neque magis Breviarium Ximenium ab antiquo Gothico differre, *129* quam Romanum hodiernum Breviarium a veteri differat. Cæterum cum in hoc genere officiorum nova quedam subinde inventa fuerint, alia omnia, nonnulla in meliorem formam redacta, et cardinalis Ximenius non sibi proposuerit totam antiquitatem officii Gothici veluti ordine chronologico nobis repræsentare, sed ex variis quæ aderant voluminibus partim antiquissimis, partim recentioribus, ea seligere quæ officio Mozarabico ordinando atque in unum corpus compingendo magis accommodata viderentur, id quidem efficit quod conatus est, ut sacerdotes Mozarabes leviori quam ante labore ritus suos peragere valerent: at viris criticis, qui non solum antiqua a recentibus discernere amant, sed antiquiora cum minus antiquis conferre, nihilque prorsus antiquitatis ecclesiasticæ ignorare, adhuc desiderandum reliquit, omnes hujusmodi Codices in publicam lucem prodire, ut Orationale Gothicum a Blanchino, et plura alia missalia, a tiphonaria et hymnaria a Mabillonio, Ven. cardinale Thomasio, Muratorio et aliis edita sunt.

71. Cur etiam tandiu latent missæ de beata Virgine, quas S. Ildelfonsus composuit? Etsi enim magna earum pars in Breviario Ximeno exstat, at, ut ex Camino discimus, *diverse ordinis ac formæ* in hoc Breviario sunt, *ac breviores*, quarum in Codice vetustissimo sæculi viii aut ix. Juvaret etiam certo scire quanam sunt ipsa verba S. Ildelfonsi, ex iis quæ missali inserta sunt. Codex 2 gothicus continet, ut Caminus aiebat, *varias missas sanctorum et quotidianas*. In Missali Ximeno nulla est *missa quotidiana*, hoc saltem nomine expressa: ex quo suborta difficultas est, quam supra attingi, quid Samson abbas Cordubensis nomine *missæ quotidiana* intelligeret. Eminentiss. cardinalis Lorezana in nova editione Breviarii Mozarabici, quantum quidem ejus institutio ratio permittebat, quæ præcipue commodo sacerdotum Mozarabum, divinas laudes persolverentium, prospexit, inajus quoddam lumen antiquitati donavit. Nam P-alterium Gothicum cum canticis et hymnis edidit, prout in veteribus membranis reperitur, ex Codice, quem Caminus nota numeri 6 indicavit, et fortasse etiam ex seq. 7.

72. Hæc est inscriptio Psalterii: *In nomine Domini incipit liber psalmorum secundum David prophetam. Prophetia de Domino Jesu Christo, sive fractus iustorum et interitu impiorum. Incipit primus psalmus. Antiphona. In lege Domini fuit voluntas ejus die 130 ac nocte: in lege ejus meditabitur. Beatus vir qui non abiit ut consilio impiorum, etc. Finit psalms xl., Explicit liber primus, Incipit liber secundus. Sic liber*

tertius post psalmum LXXI. Liber quartus post psalmum XXXVIII. Liber quintus post psalmum CV. Post psalmum CLI, *Explicit liber psalmodum. Incipiunt cantici.* Canticum 51 Salomonis est *In sacratione basilicæ.* Canticum Tobix est *de Restauratione basilicæ.* Num. 55 *Incipit cantici in Cotidiano. Canticum Moysi,* etc. Ultimum canticum est 77. *Canticum angelorum de nativitate Christi. Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis,* etc. *Finiunt cantici. Incipit prologus hymnorum.* Sunt 30 versus male Latini, mendose exarati, ametri instar hexametrorum et ærostichi, ex quorum primis syllabis elicitur: *Mauricus obtulit Veroniano edidit.* Sententia eorum ex concilio Toletano IV, can. 13, et ex S. Isidoro deprompta est. Ita ergo habet.

Miracula primæva ymnorum modula clara
 Angelea pioserunt, nascente Domino, ora
 Vide licet paucis infusa celitus dona
 Resumeret ter estri pastorum acie visa.
 In veteri jam quidem ymnorum reculerant [Forte re-
 fulserat] ordo
 Cum trium ora jubenim fornacis igno devicto
 Veterique Patri, Filio jam tuæ et ipsis adjuncto
 Sumserunt ymnum laudum cunctiorum vite quod alto
 Olympiadis ambicu quodque terreni circuitus g ro
 Beato lumen cetui quam cuncto elemento creato
 Toth sacra tith rura ymnisbere arte camena.
 Ad ne quod celebrat per tot pie orbe diffusa
 Nitens Ecclesia divino sacramento locata
 Tandemque et Redemptor sacrum cœne tempus all-
 plens
 Eterno sit Patri ymnium concentum Apostolico solvens
 Vestigia beata orationis causa convertens
 Exiit in montem quoeverum exorare Parentem
 Rector quoque fidei et cunctis per secla Magister
 Admonet et Paulus ut psalmis loquamur et ymnis:
 Nam ex hoc surrexit sacraata dogma ymnorum
 Hæro ppa Ambrosio ceterisque more istorum
 Ad laudem divinam ymnorum sic condere modos
 Nunc laudes Domini nunc martyrum narrare triumphos
 131 Quænamque celibem divinare vocibus sonos
 Et dulces reddere factori omnium melos.
 Dei summa gloria laus et letitia constat
 In his et Trinitas laudatur et Ecclesia fraglat.
 Dum ymnum dicimus honorem et gloriam damus
 Ymnum dum canimus Ecclesia vota monstramus.
 Tandem et omnium hinc nostrarum obtinamus.

75. Titulus Hymnarii est, *Incipiunt ymni de toto circulo anni. Ymnus de adventu Domini, et sanctorum festivitate ter mistus, qui in matutinum dicendus est, quando Adventu Domini incipitur. Gaudete flores martyrum, — Salvete plebes gentium,* etc. Fortasse legendum *Adventus pro Adventu.* Mendum quoque videtur *ter mistus.* Post hymnos sunt hæc: *Incipit Aurora, quæ ante primam recitatur in diebus feriis per totum annum.* Succedunt Prima, Tertia, Sexta, Nona; *Completoria*: et post *Completoria* quædam preces, miserationes, benedictiones, aspersio aquæ benedictæ, etc. Quæ omnia eodem Codice cum hymnis contineri, non obscure colligitur ex præfatione Eminentiss. cardinalis Lorenzana ad Breviarium Isidorianum pag. 48.

74. Quo tempore hic Codex exaratus fuerit non constat: *Maurici,* qui scripsit, et *Veroniani,* qui scribi voluit, nomina aliunde ignota sunt. Character ætatum XI circiter arguit, neque ab ea ætate versus, hymnario præmissi, abhorrent. Sed dubitari adhuc potest an Codex ex alio antiquiori Gothici imperii descriptus fuerit. Quod attinet ad psalterium, certa negantur hæc non occurrit ratio. Sed hymnarium quidem,

et alia quæ accedunt, posterioris sunt temporis. Decem editor advertit in hymno S. Tyrsi deesse quatuor versus, in Breviario Ximeno admissos, quibus mentio fit *Cixilæ,* scilicet,

Templum hoc Domine Cixila condidit
 Dignam hic habeat sortem in æthera
 Cum summis civibus cantica præcinat,
 Gaudens perpetuis seculis omnibus.

Florezius, qui hos versus in antiquissimis mss. Toletanis exstare credebatur, et aliunde nulla officia propria in Breviarium Gothicum post Arabum in Hispaniam adventum admitti fuisse contendit, multos est tom. V, pag. 545, in expendendis his versibus, ne *Cixila* nominatus intelligatur esse episcopus Toletanus, qui vitam S. Idefonsi sæculo VII scripsit.

75. Fortasse in Breviario Ximeno hi versus recepti sunt ex 132 Codice Gothico n. 7, in quo hymnos quoque reperiri ex Camino discimus. Verum etiam si eos versus in aliis Codicibus ab alicujus interpolatoris manu esse credamus, tamen in hymnario, quod *Mauricus* exaravit, multa sunt monumenta quæ temporibus Gothicis recentiora videntur. Nam, ut omittam eos hymnos, in quibus satis clare jugi Sarracenicæ sit mentio, quod Florezius inflicti laborat, juvat advertere, pag. CV, primum hymnum de Sanctis et se *Sanctorum meritis inclyte gaudia,* etc., ubi legendum *inclyte gaudia;* hic enim est ille hymnus quem Hincmarus in libro de non trina deitate recentem dicit, et de cujus causula *Te trina deitas, unaque poscimus,* quæ ita etiam in Breviario Mozarabico legitur, item Gothescalco intentavit. Scribebat autem Hincmarus sæculo IX progrediente. Piura de ista hac controversia dixi in Hymnodia Hispanica num. 234, dissertat. pag. 205. Nunc addendum Hincmarum deceptum fuisse, quod hymnum, *Sanctorum meritis,* recentem crediderit, non quia in hymnario Mozarabico reperitur, sed quia primus hic versus a Juliano Toletano allegatur in opere de Arte grammatica nondum publici juris facta, de quo agitur cum cap. 103 Codicem Palatinum 1746 describam.

76. Post completoriam hæc est rubrica. *In diebus vero sabbatorum vel præcipuarum seseritatum, finis in ordinem psalmis completorii secundum usum modernorum, ut dictum est, dicitur istud responsorium et alia quæ sequuntur.* Vides jam in hoc Codice mentionem fieri *usum modernorum.* At quinam sunt hi moderni? Fortasse Mozarabes aliqui usus ejusmodi auctores. Sed verius credo indicari usum eorum qui ritum Romanum sequerentur. Nam, ut ego conjicio, Codex hic exaratus fuit post recuperatam a Christianis urbem Toletanam. Huc enim pertinet hymni in ordinatione regis, in natalitio regis, hymnus de profensione exercitus, qui usque in reversione dicendus est *diebus litaniarum:* in quo hæc inter alias est stropha:

Et tanquam vituli plebs tua commeanis,
 Ex grege fidei ausibus liberis
 Geutes barbaricas cornibus vestilet,
 Ac planta terat impios.

Quæ certe Toleti cani non poterant, nisi cum regis

Christiani jam ibi im,cebant, et contra aliarum A provinciarum Mauros arma et exercitus movebant.

77. Ut autem in hoc Codice multa sunt quæ, Gothicis in Hispania rerum potentibus, nondum in officia ecclesiastica immixta fuisse **133** videntur, ita alia sunt quæ in Breviario Ximenio desiderantur. Sunt enim hymni *quotidiani dominicales, quotidiani vespertini, De duodecima, Ante completa, De prima vigilia, Ad quietem, Ad medium noctis, Ad nocturnos, Ad galli cantum, Ad pullorum cantum, Matutinarum quotidiani, De quarta, De quinta, De Septima, De octava, De decima, De undecima, iterum De duodecima*; et ultimus hymnus est *Ad vesperum*. Plerique hi hymni in Breviario Ximenio prætermisi sunt. Florezii tom. III Hisp. sacr. pag. 247, advertit sextam orationem in missa *Post pridie* supponere præcessisse *Pridie*: nullum autem a se Toleti inventum exemplar vetus Missalis Offerentium, sive ordinarii, ex quo agnoscere potuisset an olim *Pridie* præcesserit: in titulo vero *Post pridie* omnes mss. Codices, quos vidit, consentire. Asserti Breviarium et Missale Ximenianum multis scelerè erroribus partim incuria typographi, partim Codicum depravatione. Neque tamen Ximenius fucum facere voluit, quasi officium Gothicum *eo omnino ordine*, quo a veteribus observabatur, præsentaret.

78. Perspicua est prima Breviarii rubrica. « Regula. Incipiunt horæ canendæ, vel recitandæ secundam regulam maximi doctoris Hispaniæ beatissimi Isidori ac egregii confessoris Ildelfonsi Toletani præsulis magistri, non prout antiqui ea regula fruebantur simpliciter, sed secundum quid: nam antiquitus duodecim erant horæ assuetæ in die, ut in libris antiquis ostenditur, præter quedam alia quibus ipsi antiqui utebantur in nocte, scilicet in principio noctis et ante lectum, et in equinoctio, sive in medio noctis et in surrectione lecti; quæ quidem apud modernos abjecta et resecta sunt: sed eo modo quo moderam eam prosequuntur et exercent, prout in processu patet. Et quia pauci sunt qui ordinem ipsarum horarum custodire et ordinare sciant propter negligentiam et multorum incuriam, eo quod non curant nisi de redditibus Ecclesiæ recipiendis; et quia plura bona ædificia de facili corruunt post multum temporis lapsum, nisi sibi remedium adhibeatur: idcirco quidam imperitus clericus et indigens, considerans istud opus sanctum ac plenissime devotum, et a tanto præsule divina mente gratia editum, ne evaneat, sed in memoriam hominum redeat, tactus motu et instinctu pietatis, ad laudem et gloriam Trinitatis, et Jesu, et Mariæ matris, et honorem summi prædicti confessoris, et ad illuminationem presentium clericorum et futurorum, juxta scientiæ **134** paupertatem et sui intellectus imbecillitatem, divino auxilio invocato, eoque præfulgenti, hanc normam, prout sequitur, condere laboravit, et de littera Gothica hunc Codicem transtulit et transportavit. »

79. Hinc discimus clericum, qui Breviarium Mozarabicum Latinis characteribus exaravit ordinemque recitandi præmisit, officii in ea forma exhibuisse quam

tunc Mozarabes adhibebant, sed aliam tamen antiquiorem in vetustis libris exstantem, agnovisse. Colligitur etiam eum clericum non jussu cardinalis Ximenii, sed privato consilio e characteribus Gothicis Breviarium ad characteres Latinos transtulisse, ut commode Mozarabum sacerdotum consuleret. At fortasse hujusmodi exemplar Ortizio, qui Ms sale et Breviarium typis excudenda curavit, normam quamdam præbuit, ut collatis membranarum antiquis opus exactius redderet.

80. Quoniam vero constat in officio Mozarabico, quale nunc habemus, veterem ordinem non plene servari, multa ex mss. antiquis prætermissa, alia addita, utilissimum esset, quod Burriellus optabat, collectionem omnium, quotquot exstant, Codicum vetustioris liturgiæ Gothicæ notis illustratam exhibere: siquidem, ut advertit, præter octo Codices, quos Caminus descripsit, tres alii sunt in ecclesia Toletana, ac quedam aliorum *fragmenta, alii* existunt in monasterio Caralignæ, sive *de Cardeña*, e quibus Berganza nonnulla selegit et excerptis. Alios in aliis monasteriis servari quis dubitet? Huc etiam pertinere putat Burriellus quidquid sub Gallicani ritus veteris titulo hactenus editum fuit: nam Orationale Gothicum Hispanum a Blanchino vulgatum certissime nostrum est. Montfauconius in Biblioth. Mss. e bibliotheca Coisliniæ San-Germanensi indicat Codicem 12977 *Breviarium S. Isidori Hispanensis, quod Mozarabicum dicitur*. Florezii tom. X exhibet inter appendices hymnum Gothicum S. Crispini, magis correctum quam in Breviario Mozarabico, quia, ut ait pag. 85, a P. Martino de Roa collatus fuit cum mss. Codicibus Cordubensibus. Et Cordubæ quidem adhuc aliquæ hujusmodi Officii Mozarabici monumenta asservari persuasum habeo. Utinam quatuor illi Codices, qui in concilio Mantuano exhibiti ac probati sunt, alicubi inveniri possint. Illi libri ita in Veteri Instrumento recensentur, *Unum fuit ordinem majoris Albaidensis cœnobii, ubi continetur baptismum et sepultura, 135 alium librum orationum de monasterio Irazæ, et librum missale fuit de Sancta Genœna, et librum antiphonarum de Irazæ.*

81. Conferenda præterea erunt quævis alia etiam externa monumenta, quibus Mozarabicum Officium aliquomodo illustrari possit. Quedam ego hic proferam apud auctores qui de Isidoriana liturgia agunt, non obvia. Primum petitur ex historia monasterii S. Joannis Reomacensis, a Petro Roverio Soc. Jesu illustrata, ubi pag. 177, quedam visio narratur ex qua colligitur jam ab anno 1018 nonnullum usum viguisse in Hispania celebrandi festum SS. Trinitatis Dominica primæ post Pentecosten, quod universa Ecclesia postmodum probavit. Addit Roverius pag. 187: « Quæ res sanctorum Hispaniæ sacerdotum, qui illud tanto ante mirifice probarunt, judicium vehementer commendat. » Visio hæc erat: « Subito repletus est totius ejusdem Ecclesiæ ambitus viris scilicet vestibus albis indutis, ac purpureis stolis insigniter, etc. Erat autem dominica dies octava Pentecostes, etc. Cœpit interea qui præerat episcopus,

super altare S. Mauritii martyris missarum solemnia, A ejusdem Trinitatis antiphonam intonans, celebrare. Interim vero percunctatus est supradictus frater (*Vulferius monachus, cui visio representabatur*) qui, aut unde essent, pro quave causa illuc devenissent, cui satis leniter tale dederunt responsum. Professionem, inquirunt, Christianitatis gestamus, sed ob tutelam patriæ catholicæque plebis defensionem gladius nos in bello Saracenorum separavit ab humanorum corporum habitatione, etc. Præterea is qui missarum explebat officium, finita oratione dominica, pacem omnibus dans, misit unum, qui ipsi fratri pacem osculum daret.) Cæterum in Missali et breviario Mozarabum missa SS. Trin'tatis locum non habuit, ut notat Lesleus pag. 554, neque ritus dandi osculum pacis post orationem dominicam proprius est Mozarabum, qui ante consecrationem manerum pacem faciebant ut idem Lesleus docet pag. 540.

82. Alterum : abbas S. Leodegarii anno circiter 1787 edidit folium quoddam inscriptum, *Particularités littéraires sur la liturgie Mozarabe*, etc. Scilicet ex Burrielii epistolis jam editis, quod ipse ignorabat, altera ad P. Franciscum Rabagum, altera ad D. Petrum de Castro. In fine autem quædam ipse addit ex opusculo Latino, *Divisiones decem nationum totius Christianitatis Romæ per Joannem Besicken et Sigismundum Mayer 1494, Junii 16, in-8, quod Patri. 136* Audifreddo, auctori Catalogi editionem Romanarum sæculi xv ignotum fuerat. In eo opusculo hæc sunt de Mozarabibus, qui decimam nationem constituunt : « Mozarabes hi olim fuerunt multi numero in partibus Africæ et Hispaniæ, sed modo sunt pauci : sunt enim dicti Mozarabes, quod modos Christianorum de Arabia in mu'tis tenebant. Isti utantur in divinis officiis lingua Latina, et obediunt Romæ Ecclesiæ et prælati Latinorum, et consistunt in azymo, ut Latini, sed in multis discrepant a Latinis ; quod in divinis officiis habent horas valde prolixas ; quod cum dies naturalis divi liter in viginti quatuor horas diei et noctis, tot officia habent, sive horas, et psalmos, ac hymnos, ac certas orationes habent, et nimis prolixas, quas non dicunt more Latinorum : nam illud quod Latini dicunt in principio, ipsi dicunt in fine, vel in medio. Sacramentum Eucharistiæ dividunt aliqui in septem partes, aliqui in decem. Est natio valde devota : in matrimonio non conjunguntur nisi personis suæ gentis, sive nationis, inter quas femina, amisso primo marito, nunquam conjungitur alteri, sed permanet in castitate perpetua. »

83. Alii etiam auctores de Mozarabibus Africæ loquuntur, quasi ritus eosdem ac Mozarabes Hispani, servarent. Jacobus de Vitriaco in Historia Orientali cap. 81, edition. Duacensis 1597, « De Mozarabibus. Illi vero Christiani qui in Africa et Hispania inter occidentales Saracenos commemorantur, MOZARABES nuncupati, Latinam habent litteram, et Latino sermone in scripturis utuntur, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ, sicut alii Latini, cum omni humilitate et

devotione obediunt, ab articulis fidei vel sacramentis in nullo deviantes. Constituant autem sacramentum altaris de pane azymo, quemadmodum Latini. Sanctam autem Eucharistiæ formam quidam eorum in septem partes dividunt : alii vero in novem ; cum tamen Romana Ecclesia, et alii eisdem subjecti, ipsam Eucharistiæ in tres tantum portiones partiantur. Hujusmodi autem partitio cum non sit de substantia sacramenti, non variat vel impedit virtutem sacramenti. »

84. Brevius hæc Sanutus lib. iii. part. viii, cap. 4, « Sunt et alii Christiani, qui in Africa et Hispania inter occidentales Saracenos commemorantur, Mozarabes vocitati, qui Latina littera et sermone in scripturis utuntur divinis, sanctæque Romanæ Ecclesiæ, sicut ceteri Latini, cum omni devotione et humilitate obediunt, ab articulis fidei vel sacramentis Ecclesiæ in nihilo deviantes : Eucharistiæ tamen 137 dividunt in partes septem, nonnulli vero in novem, quod cum accidat sacramento, veritatem et virtutem non impedit sacramenti. »

85. Ab Hispanis ipsis, qui a Saracenorum jugo liberi erant, Mozarabes tanquam natio quædam separata censebantur. Auctor cœvus Vitæ S. Theotoni, prioris monasterii Comimbriensis S. Crucis, sæculo xii, apud Bolland. 18 Februarii, cap. 2, part. ii, ita narrat : « Cum ergo Alphon-us, rex Hispaniæ Portugalliæ, versus remotiorem Hispaniæ partem, quæ Hispalis dicitur, duoto exercitu, pene totam Saracenorum provinciam depopulatus fuisset, viri bellatores ejus, inter insularum prædam, quamdam Christianorum gentem, quos vulgo Mozarabes vocant, inibi sub ditione paganorum detentos, sed tamen utique Christiani Numinis usum observantes, pariter captivarunt atque jure bellicum subjugarunt. »

86. Aliud liturgicæ Gothicæ documentum existit in episcopi Historiæ universalis Joannis Laziardi Costestini usque ad obitum Pii III, edita Parisiis infol., cujus scriptoris Fabricius in Bibl. med. meminit. Vossius pag. 686. observat magnam hujus operis partem ad verbum descriptam ex *Breviaria historici*, quod Anonymus Gallus anno circiter 1428 se ex Landulpho Sagace aliisque contraxisse profiteretur, typis exscriptum Parisiis 1479. Laziardus ergo cap. 53 hæc habet : « Hujus pontificis (*Deusdedit*) tempore duo doctores Ecclesiæ de provincia Hispaniæ floruerunt : unus fuit Braulio CæsarAugustanus, alius fuit Isidorus Hispalensis episcopus, de quo quædam historici narrant ipsam fecisse officium missæ in dicta ecclesiâ Hispalensi, in qua plura dicunt et legunt diaconi et sacerdotes ; et suat in officio dicte missæ duo miranda. Unum est quod cum levatur eucharistia, diaconus cantat alta voce versus ad populum, dicens : *Videte, in quem creditis*. Quando autem cantatur *Pater noster* in missa, quot sunt ibi clausule, tot sunt responsiones a clero : unde eum cantatur *Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum, totus chorus respondet,*

Amen. Cum autem additur, *Adveniat regnum tuum, sicut in caelo et in terra*, chorus similiter respondet, *Amen*. Sed cum subiungitur, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, respondet chorus cum modico cantu, *Qui est Deus*. In omnibus autem sequentibus clausulis respondet chorus, *Amen*. Multaque alia sunt in dicto officio aliena a nostro usu. »

87. De collectionibus duabus rerum liturgicarum, quarum altera **138** Jo ephi Aloysii Assemani edita fuit, sed abrupta atque imperfecta mansit, altera tantum promissa P. Emmanuels de Azevedo, agit Zaccaria tom. I Bibl. liturg., cap. 2, lib. 1. Assemanus in praemissa epistola ad Clementem Argenvilliers, postea cardinalem, sic ait: « Occidentales porro Ecclesiae, quarum liturgias damus, sunt Romana omnium mater, caput et magistra. Gallicana vetus, Hispanica seu Mozarabum, Mediolanensis seu Ambrosiana, singularesque aliae. » *Azevedus prospectum suae collectionis hoc titulo edidit: « Synopsis thesauri liturgici antiquiora monumenta completentis, ad sacros ritus pertinentia. » Tertio tomo liturgias praecipuas a Romana diversas inserere parabat, et in his Hispanam, Gothicoam, Isidorianam, Mozarabicam. Ipsum vero, ait, Missale Mozarabum, ut multorum votis obsecundemus, quod rarissimum est, et liturgiam antiquissimam continet, dabimus integrum. Quam occasionem nacti, Hispanorum hominum pietatem, doctrinam studiumque divini cultus ostendemus. Liturgiae Mozarabicae psalmodiam et Breviarium adiungemus, quale editum olim est a cardinali Ximenes: indicabimus tamen in libri margine orationes quae S. Isidori aetatem vel proxime attingunt, vel sunt fortasse antiquiores. Curam etiam diligentiamque nostram profiteamur in erratis emendandi non typographi quidem vicio, sed exemplorum Ximenesianae editionis: ad quod praestandum maximum nobis subsidium positum est in Veronensi Oratorio Gothico Hispano, a Cl. Blanchino edito tom. I in fine part. 1, in comment. ad Opera Ven. card. Thomasi. Accedent etiam ea quae nobis viros eruditissimos ex Hispania allaturos speramus. » Subscribit Azevedus *Ex Collegio Romano Kalendis Januarii 1748*. Quod Azevedus de Missali Mozarabico edendo cogitaverat, perfecit Lesleus Romae 1755.*

88. Oratorium ritus Gothici Hispani, quod idem Azevedus commemorat, Blanchinus notis suis illustravit, quas alicubi corrigi oportere Hernandezius in suis observationibus ad prospectum ms. editionis Isidorianae a Zaccaria promissae; monita Praemisit autem Blanchinus non solum Pini tractatum de liturgia antiqua Hispanica, sed etiam ordinem divini officii Gothici Mozarabum ex Roblesii libro de Vita cardinalis Ximenii, specimen characterum Codicis antiquissimi Veronensis, quo orationes Gothicae continentur, et Cajetani Cennii iudicium de hoc libello orationum ex tom. I Antiquit. **139** eccles. Hisp., pag. 28 et seqq., quod a Florezio jure reprehensum castigatumque fuit tom. III Hisp. sacr., ubi hymnum

officii Mozarabici in laudem S. Jacobi invasione Maurorum antiquiorem esse tradit.

89. Habeo in schedis Zaccarianis iudicium ms. marchionis Maffei de eodem Codice Veronensi orationum officii Gothici, quod cum aliis communicare placet. Descripturus Maffei Codicem 184 Capituli Veronensis haec annotavit.

90. Christianorum sacerdotum erga omnipotentem Deum religionis testificatio et cultus duobus praecipue constat, liturgia et officio; quibus administrandis a vetustissimis usque temporibus duo praesertim libri adhibiti sunt, quos nunc *Missale* et *Breviarium* nunciamus. Quam remotae aetatis in hac bibliotheca missalis liber supersit vidimus; videamus modo, aut aequali, aut majori vetustate praestans in eadem breviarium superesse. Ille quidem uncialibus litteris conspicuus est; hic autem forma pene quadrata, ubi lemmata excipias, cursivis characteribus constat, minusculis paucis admixtis; nihilominus sexto vel septimo elaboratum saeculo argumenta comprobant omnia. Nunc olim cum percurrerem Codicem, magna ex parte exscriberem, in celeri scriptura intelligenda tirocinium me ponere memini. Ecclesiasticum officium exhibet non in Veronae, nec in Italiae usum concinnatum, sed Hispanicum. Illud ipsum est cui Mozarabici adhaesit nomen. Codicis antea ignotissimi notitiam communicavi anno 1732 in Veronae illustratae parte II, pag. 250, ubi haec inter alia: *Contiene il Breviario Mozarabico, quale per le notizie che si hanno, non si vede altrove nella sua antica purità esse: done più volte stati ricercati indarno dai dotti in ogni parte esemplari. Lo stampato per ordine del cardinal Ximenes, è pieno d'aggiunte, ed accomodato a divini uffici posteriori. Quae deinde inter opuscula ecclesiastica Historiae Theologicae adjecta protuli, ostendere non piget. In hoc libro, etc.*

91. In eodem volumine scriptum a specimen representavi tab. 4, num. 18, B pro V consonante in hoc ms. fere semper, ut in aliis ab Hispania profectis. Post annos aliquot a vulgata per me collitis notitia ejus exemplum ad Cl. Patrem Blanchinum Romam transmissum fuit, qui integrum diligenter edidit, cardinalis Thomasi operibus adiectens, et amplum Pini de Liturgia Hispanica tractatum ibidem recedens, in quo tamen de missa, non de Breviario erudite disseritur. Collectionem hanc *libellum* editio denominat, cum tamen orationes plus mille contineat, quarum trecentae circiter in vulgato Mozarabico desiderantur. Has tantummodo emittere constitueram, sed omnes P. Blanchinum emisisse magis approbo, praecipue ob summam librorum Ximenii cardinalis jussu cursorum paucitatem et infrequentiam. In editione diphthongus æ perpetuo representatur, at in Codice exsulat, et e semper scribitur. Quomodo ab Hispanis hae membranae multis abhinc saeculis Veronam accesserint, quis divinet? Ad Tarconenses pertinuisse, S. Fructuosi quae memoratur ecclesia videtur innuere, sed ad sanctam Leocadiam **140** oratis, quae cum aliis triginta affertur, Tolemaum indicat; dicitur enim, quamvis incorecte, *Honor sepulcri ejus humanis obtutibus praestatur obsequendus honorifice aperitur*. Officium totum brevius peragebatur: orationum clausula per *Dominum nostrum*: adeo nunquam. Rogationes non memorantur, nec quatuor temporum jejunia. Dominica ante Quadragesimam *In carnes tollendas vocatur*. Sub cuiusvismatutini finem oratio habetur *Completo*, et in populum benedictio. Rubrica est, *Item completoria post explicitas laudes, quas psallendo vadunt usque ad sanctam Jerusalem, quae in S. Fructuoso dicenda est*. Cantus pluries memoratur.

92. Caeterum, ut in regionibus aliis et circa alias res, evenit in Hispania quoque, ut a gentibus quae invaserant et in ea dominabantur ejus liturgiae et ecclesiasticis officiis tribueretur nomen. A Gothis

propterea, deinde ab Arabibus denominata sunt, A
quavis nec Gothi, nec Saraceni, sed illa Hispano-
rum veterum pietas et doctina concinnarint. Gothi
et Arabes tunc solum in eundem sensum conspi-
rarunt, cum religione, et moribus, et sanguine com-
mixto molliti. Hispani evaserant, et iam sanctitate
præstabant. Anno 561 sic statuit synodus Bracaren-
sis: *Placuit omnibus communi consensu, ut unus
atque idem psallendi ordo matutinis vel vespertinis
officiis teneatur.* Anno 653 celeberrimum concilium
Toletanum IV sic decrevit: *Unus igitur ordo orandi
atque psallendi nobis per omnem Hispaniam atque
Galliam conservetur. Unus modus in missarum so-
lemnitatibus; unus in matutinis vespertinisque officii.*
Sancto Isidoro, qui huic concilio præsedidit, tribuitur
propterea *Missale et Breviarium, quibus Ecclesiæ
Hispaniarum exi de usæ sunt*, ut Nicolaus Antonius
adnotat (Bibl. Hisp. I. v. c. 4). Ante concilium illud
anno 653 coæta orationes has, matutinum vespert-
inumque officium continentem, collectas et præ-
scriptas fuisse plura ostendunt, quæ tum olim ad-
notavi, tum nuper. Illud addis nullum hic recenseri
officium pro feria sexta sanctæ hebdomadæ, qui
mos nonnullis Hispaniæ Ecclesiis ante celebre id
concilium in usu erat, sed ab eo improbatum est
canone sexto et abolitum.

93. Ut autem adeo vetusti eximique Codicis integra demum proferatur notitia, quædam adterere par-
est. Antequam in eo Breviarium incipiat, tres chris-
tæ habentur eodem scripturæ genere cooperatæ,
septi na itum quæ consequitur pagina. Quavis au-
tem idem sit in his litterarum genus, obscurior ta-
men et difficilior scriptura est. Ejus specimen habes
in tab. 4, num. 18. Præposita videntur fuisse folia
ista, et cum vacua essent, ab alia ex in te manu in-
ordinate et sine ulla titulo un majestate impleta.
Orationes et hic multæ, sed ad liturgiam, non ad
officium spectantes; inter has duodecim venturum
orbis nominibus Latinis et Græcis circum dispositis.
Græca tamen litteris Latinis. Carmina etiam in ven-
tum quemlibet sic exordientia:

Quatuor a quadro consurgunt limite ventu

94. Reliqua olim exculperam, sed cum apogra-
phum amiserim, oculis nunc fatiscentibus parco. In
infra priori pagina alia manu, antiqua tamen, *Ser-
gius Vicidominus sanctel...* subnotatur: litteræ aliæ
ante 141 et post visuntur, quæ cum certam signi-
ficationem erueri non est, in sexta pagina Hymnus
legitur *Pange lingua gloriosi prælium certaminis.* Sub
eo diversa et posteriori manu: *Maurizio Canevarius,
et fidoacor de amphoravina. De bonello in xx anno
Liuprandi regis.* Legendæ in puto de *unfor Arino de
Bonello.* Viginti annus Liuprandi in 752 incurrit.
Hæc libro, jam usu trito, adjecta sunt, et ab Hispani-
a ad Veronenses canonicos jam traducto, neque
enim Liuprandi annus extra Italiam adnotaretur. Ex
orationibus in his foliis perscriptis priores exhibere
non pigeat, nulla emendatione immutatas.

Missæ quartæ ferie Pasce. Accessuri in Crastinum.

95. « Dilectissimi fr. tres, ad dominicam cenam
ante faciem J. su Domini ac redemptoris nostri præ-
veniamus in Confessione cum omni fiducia, et peten-
tes ab illo cum lacrymis, ut expiatis nos ab omnibus
criminiis nostris faciat, in crastinum accedere ad
ca'trem suæ sacratissimæ passionis. Et alia. Non nos
abjicias, Jesu vone, in crastinum inbeteratæ bestis
abf-ctionem a convivio mense suæ. O lie DO a nobis
nubialis dignitatis vestibulum, cum quo cras leti
accedamus ad tuæ passionis epulum præparatum.
Odie sit in novis vera confessio, et cras peccatorum
celerrima subsequatur remissio. Olie accipe boti,
cras hotorum tribue præmia. Olie nos propina
gu. tuæ dilectionis, et in crastinum adtribue ple-

« Purius ita scribitur: putaveram pro *Dominica die*: sed scribentis error est, alibi non visus; legendum
eius est *Hodie dona*.

nitulinem caritatis, conditor et redemptor humani
generis, Christo, Filius Dei Patris, concede famulis
tuis, ut hodie tam bibentibus, quam Defunctis crimi-
num donetur remissio, qualiter cras in commune sit
exultationis omnimode plenitudo. Ad PACEM. Præpara
nobis tibi, salva cor nostrum, Domine, per Pacis
bonum hostiam bibam, ut qui in crastinum sunturi
sumus Dominicam cenam, nulla ab invicem contem-
lamur discordia, set fructu pleni tuæ dilectionis suta-
mamus in crastinum flumina caritatis, quæ profluentia
decurrunt be visceribus tuis. INLATIO. Dignum et
justum est nos tibi semper gratias agere, Domine
sancte, Pater omnipotens Deus, per Jesum Christum,
Filium tuum Dominum nostrum, qui pati pro impiis
voluit, et pro secleratis indebite condemnari. *Om-
nium postrema oratio hæc est*: Omnipotens Deus, qui
martirem tuum passionis sanguine decurso ad palmam
victoriæ perduxisti, presta nobis, ut proceritatis ejus
umbraculis protegamur, ne humanæ aviditatis incendiis
eseruiemur. »

B 96. Quod Macfeius num. 91 observat, orationale
Gothicum Codicis Veronensis ad Tarraconenses per-
tinuisse, quia in oratione Dominicæ ante Qua trage-
simam, sive *in carnes tollendas*, mentio fit eccle iæ
S. Fructuosi, verum e se videtur; quin obstat quod
a ldit Toletanos indicari in oratione S. Leocadiæ.
Nam cum officia propria sanctorum agebantur, Go-
thi, ut in aliis etiam sanctis patet, eas orationes seu
preces sumebant, quæ ab iis qui præsentem erant ad
sepulcra sanctorum honoranda compositæ fuerant.
Sic enim in officio septem apostolicorum, quod Tor-
leti quoque 142 recitabatur, legitur, *in hujus urbis
convicinitatem*, quod de urbe Accitana, non de Tol to
intelligendum est. Mentio vero ecclesiæ S. Fructuosi
in Dominica ante Quadragesimam omnino arguit
C Codicem Veronensem pro usu Tarraconensium olim
exaratum fuisse. Florezius tom. VIII Hi p. sacr.,
pag. 184, et in append. 1, num. 4, disserit de sermone
S. Leandri, ut nunc quidem creditur, in honorem
S. Vincentii, qui inter sermones S. Leonis reperitur,
et multa ex officio Gothico S. Vincentii ait esse de-
sumpta. Observat Florezius ejusmodi officium S.
Vincentii a S. Leandro videri compositum pro eccle-
sia principe Hispalensi, quæ titulo S. Vincentii insi-
gnita erat: nam in fine orationis *Post sanctus* di-
citur: *Unde precamur, ut istic ubi nobis reposita est
ejus reliquiarum portio, erecta sit patrociniis pleni-
tudo.* Certe pro una quadam ecclesia hæc oratio
composita fuit; neque enim credendum est in omni-
bus Gothicis eccle iis portionem asservatam fuisse
D reliquiarum S. Vincentii. Sed precedente tempore,
ut dixi, officia quæ pro certa aliqua ecclesia digesta
fuerant, ab aliis acceptata sunt, quia verhorum mu-
tatio aliqua fieret: quod præsertim accidisse puto,
cum jam Hispani Maurorum jugo premerentur.

CAPUT LXXXIX.

*De Alexandri Leslei præfatione ad novam editionem
Missalis Mixti secundum Regulam beati Isidori.*

1. Missale et Breviarium Mozarabicum, jussu
cardinalis Ximenii olim typis excusa, inter libros
rariores censebantur. Nostro tempore utriusque nova

editio procurata est, Missalis quidem ab Alexandro Lesleo, Breviarii deinde ab Eminentiss. cardinale Lorenzana. Uterque eruditam præfationem præmisit, qua non solum liturgiam Gothicam illustrat, sed ipsis etiam Isidori operibus præclarissimum lumen affert. Hæc mihi causa est cur Isidorianis meis nonnulla ex doctissimis his duabus præfationibus inseram. Lesleus Missale typis commisit hoc titulo: *Missale Mixtum secundum Regulam beati Isidori dictum MOZARABES, præfatione, notis et appendice ab Alexandro Lesleo S. J. sacerdote ornatum. Romæ 1755, sumptibus Venantii Monaldini, typis Joannis Generosi Salomoni: 143 in-4° magno.* Post epistolam dedicatorem ad Benedictum pontificem XIV longa est Leslei præfatio, qua erudite de liturgia Gothica edisserit.

2. Laudes liturgiæ veteris Hispaniæ præmittit Lesleus, eamque in Missali Ximenio, seu Mozarabico, a Ximenio edito, contineri asserit. Missale deinde et ordinem missarum describit. Disputat an Missale Mozarabum *vetustum sit sacramentarium*, ac probat *sacramentarium vetustum esse*, quod liturgiam complectitur, a missa Romana et Ambrosiana, a Græcorum quoque et Orientalibus anaphoris plane diversam, atque eam ipsam quæ apud Gotho-Hispanos, et antiquiores Mozarabes, olim obtinuit, similemque veteri Gallicanæ. Contendit ea quæ posterioribus sæculis addita fuerit, non efficere ut liturgia Missalis Ximenii vitata dici queat. Missale Mozarabum ab erroribus Felicis et Elipandi immune semper fuisse ostendit.

3. Ut liturgiæ Gothicæ antiquitatem Lesleus demonstret, astruit distinguendam esse *liturgiam Gotho-Hispanam a Missali et Breviario Gotho Hispano*. Primum enim instituta fuit liturgia, tum Missale ordinatum, ac simili modo Breviarium digestum. Nimirum *liturgia* est certa forma ac methodus precum in missa et officio ecclesiastico servata: *Missale* est collectio omnium missarum, et *Breviarium* collectio omnium officiorum ejusdem liturgiæ. Negat S. Leandrum habendum esse auctorem liturgiæ Gotho-Hispanæ: tum § 12 quaerit *An S. Isidorus auctor fuerit liturgiæ Gotho-Hispanæ?* et respondet in hanc sententiam.

4. Alia opinio, quæ S. Isidorum liturgiæ Gotho-Hispanæ auctorem agnoscit, apud recentiores magis accepta et pervulgata est^a. Ea duplici argumento fulcitur. Primum est recepta hominum persuasio, Liturgiæ appellatione, quæ *Isidoriana* nominatur, eo firmata. Aliud est, Patres concilii Toletani IV hanc provinciam S. Isidoro dedisse, ut formam liturgiæ componeret, quam, amota varietate rituum, Ecclesiæ omnes Hispaniæ et Galliæ Gothicæ in posterum observarent. At hæc etiam opinio antiquorum auctoritate caret, et meris conjecturis nititur. Neminem 144 enim antiquorum hactenus laudare potuerunt qui liturgiam Gotho-Hispanam nominaverit *Isidorianam*. Guitmundus, episcopus Aversanus, qui anno

A octogesimo supra millesimum æræ Christiane defunctus traditur, omnium antiquissimus citatur, qui S. Isidorum Missale quoddam Hispanum scripsisse dixerit^b, ut mirum sit Nicolaum Antonium, vium doctum et accuratum, scripsisse, *Isidorianum nomen*, Breviario et Missali Mozarabico *ab ultima antiquitate* attributum esse. Neque aliud quo utuntur argumentum majoris momenti est. Vulgo quidem factatur concilium Toletanum IV curam conderi novam liturgiam S. Isidoro imposuisse; at hæc assertio antiquorum auctoritate minime fulcitur; de ea silet concilium Toletanum IV, quod, si id munus S. Isidoro tribuisset, canonem de ea re, ut fieri solet, utique constitueret. Canon autem ejusmodi nullus exst. t. Braulio quoque et Hildephonsus, qui de Operibus S. Isidori scripserunt, de cura condendæ liturgiæ illi imposita, et de conscripta ab eo liturgia, mentionem facere debuissent, de utraque tamen alium siluerunt.

B 5. Neque causa erat cur Patres concilii Toletani IV munus componendi novam liturgiæ formam S. Isidoro ullive committerent. Illis sane maxime cordi erat ut una et eadem forma celebrandi mysteria, et ecclesiastica obeundi officia, in omni Visigothorum regno æqualiter observaretur, eamque introduxerunt quam postea Ecclesia Gotho-Hispana constantiter retinuit. Sed forma liturgica nova non erat, neque ecclesiis Hispaniæ et Galliæ ignota, sed ea ipsa cui immemorabili consuetudine assueverant. Cum igitur Patres Toletani id unum assequi vellent ut antiquum Hispanorum ordinem, sublati innovationibus, omnes Ecclesiæ regni Visigothorum retinerent, nulla illa causa supererat cur provinciam S. Isidoro imponerent novum aliquem rituum et caeremoniarum ordinem componendi. Præterea, satis manifestum est liturgiam illam quam S. Isidorus in libris suis *de ecclesiasticis Officiis* illustrat et explicat, non aliam quam Gotho-Hispanam esse, illam scilicet quam concilium Toletanum IV sua auctoritate confirmavit et stabilivit, et etiam satis certo constat S. Isidorum libris *de ecclesiasticis Officiis* scripsisse, antequam concilium Toletanum IV celebraretur, eos enim libros Fulgentio Astigitano episcopo, fratri suo, inscripserat, qui priusquam concilium hoc conveniret, pie obierat sedemque Abentio cesserat, uti ex subscriptionibus episcoporum apparet.

C 6. Jam vero planum est Patres hujus concilii non demandas e S. Isidoro curam componendi liturgiam, quam optime noverant diu antea compositam fuisse, et ubi frequentatam, neque credibile est ut Cassander, ad Pamelium scribens, animadverterat, S. Isidorum libris illis *de Officiis ecclesiasticis* eam explicasse et illustrasse liturgiam quam ipse conderat. 145 Denum S. Isidorus in brevi prologo, quem libris de Officiis ecclesiasticis præmisit, professus diciturum se quibus auctoribus *orta fuerint ea quæ in Officiis ecclesiasticis* celebrantur, non semetipsum, non Leandrum, nec alios liturgiæ Gotho-Hispanæ auctores agnoscit, quam Scripturam sacram, apostolorum traditionem, eorum nimirum qui in Hispania Ecclesias constituerunt, et Ecclesiæ consuetudinem. Nihil igitur aucto i actis hæc opinio tribuendum est, quæ S. Leandrum aut S. Isidorum liturgiæ Gotho-Hispanæ auctores et conditores prædicant. Sunt enim mera recentiorum signa, post decimum et unumdecimum sæculum, nullo certo auctore, orta, ab iis deinde propagata qui ritus patrios, celeberrimis SS. Leandri et Isidori nominibus, tanquam scuto quodam, contra impugnatores protigere atque tutari nitentur. At, inquit, si item concedendum est

lici non distinguunt.

^b Guitmundus *de corporis et sanguinis Christi in Eucharistia veritate*, ubi de Missali Hispano, non autem de liturgia loquitur.

^c Bibliothec. vet. Hisp. lib. v, cap. 4, num. 195, pag. 269.

^a Card. Baronius in *Annal.* ad an. 633; Mabillonius, de *Liturg.* Gallic. lib. 1 cap. 4, num. 8; Nicolaus Antonius *Bibl. vet. Hisp.* part. 1, pag. 269, n. 194; Joannes Mariana de rebus Hispaniæ lib. vi, cap. 5, et alii auctores Hispani bene multi, quos omnes nominatim recensere nimis longum foret, quorum plerique auctorem Liturgiæ ab auctore Missalis Mozara-

datam fuisse S. Isidoro curam expurgandi veterem A liturgiam ab innovationibus que, episcoporum i curia, in eam irrepserant, eamque ob causam liturgiam Gotho-Hispanam haud immerito *Isidorianam* esse appellatam. Equidem opinor, non modo in iis que ad liturgiam pertinent, sed in cæteris quoque hujus concilii canonibus condendis præcipuas partes S. Isidori fuisse; is enim synodo præfuit, et magna doctrinæ et sanctitatis fama vigeat; nihilominus, cum liturgia Gotho-Hispana apud antiquos scriptores *Isidoriana* non appelletur, et canones omnes concilii IV Toletani communi Patrum nomine editi sint, emendatio liturgiæ videtur potius toti concilio quam S. Isidoro tribuenda.

7. Alias questiones Lesleus exigit. An liturgia Gotho-Hispana ab apostolorum ævo ad excidium regni Visigothorum in Hispania constanter obtinuerit? Obtinuisse contendit, et præter alia observat, plures in liturgia Gotho-Hispana esse orationes, eo tempore compositas quo idola colebantur, et inter alias hæc que in Breviario Mozarabico legitur ad tertiam (male apud Lesleum ad primam) in die primo jejuniorum Kalendarum Januarii: *Domine . . . da . . . ut misericordia tua de ecclesiæ castu simulacra excludat, et veritas ad cultus tui cognitionem dabilia cordi convertat.* Quæ verba mihi in memoriam revocant interpretationem celeberrimi canonis 30 concilii Eliberitani, a Balthasare de Bastero, episcopo Geruntensi, exhibitam in Ephemerid. Trivultinis anno 1750, art. 45, et in collectione dissertat. Ital. Zaccariana tom. X, p. 107. Canon ita habet: *Placuit picturas in ecclesia esse non debere, ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur.* Prima pars canonis, ait Basterus, *picturas in genere nominal, quas in ecclesia esse prohibet. Secunda pars, ne quod colitur et adoratur, intelligenda est de idolis, quæ usu communi a gentilibus etiam in domuum suarum parietibus depingebantur.* 146 Mens ergo concilii erat, ea loca in quibus fideles congregabantur, sine ulla pictura esse debere, ut ita omnino caveretur ne simulacra, quæ a gentilibus colebantur et adorabantur, in parietibus reclesie, hoc est, loci illius in quo fideles conveniebant, depingerentur. Ad hæc, ut aiæbam, interpretationem referri possunt verba Breviarii Mozarabici: *ut misericordia tua de ecclesiæ castu simulacra excludat.* Quod enim recentè tempore non nemo probare voluit, concilium Eliberitanum supposititium esse, id certe eo tendit, ut nihil tam sanctum sit in antiquitate, quod in dubium revocari non possit.

8. Liturgiam Romanam ab ecclesiis provinciæ Bracarenensis in concilio primo Bracarensi susceptam fuisse nonnulli existimant. Lesleus *textum canonicæ præcis* quem Vigilii pontifex Romanus ad Profuturum Bracarensem antistitem misit, deinde in concilio Bracarensi receptam, *de canone missæ*, non reliquis liturgiæ partibus, exponit. An liturgia ex Hispania

in Galliam, an ex Gallia in Hispaniam propagata fuit, controversia celebris est. Id certum Lesleus statuit, liturgiam veterem e Gallia in Hispaniam propagatam non fuisse; addit liturgiam Gotho-Hispanam, et Gallicanam veterem, quæ eadem est, si fides adhibeatur Anonymo Spelmani, in Asia initium cepisse, unde in Galliam Irenæi opere de venerit, et, ut credibile est, aliquanto citius in Hispaniam ab iis episcopis delata quæ Romæ ordinatos Petrus et Paulus prædicatam in Hispaniam miserunt. His ita consulti, Lesleus querit § 16 an S. Leander, aut S. Isidorus, aut S. Julianus, auctor fuerit Missalis Mozarabici? ac respondet in hæc verba

9. Apud Hispanos alia que gentes passim admixta, atque vulgata opinio est, quæ Missalis Mozarabici, hoc est Gotho-Hispanum, aut a S. Leandro, aut a S. Isidoro, aut ab utroque editum fuisse tenet. Et alii quidem in hoc insigni opere primas partes S. Leandro, secundas S. Isidoro tribuant, alii contra Leandrum opus inchoasse, Isidorum perfecisse volunt. Sed hæc opiniones antiquis ignotæ erant, nec enim pro iis ullus citatur auctor qui ante excidium regni Visigothorum scripserit. Quæ unica ratione argumentationes omnes et conjecturæ recentiorum falsi convincuntur. Quomodo enim, sine antiquorum testimonio, innotescere potuit recentioris avi scriptoribus, sanctos Leandrum et Isidorum Missis Gotho-Hispani auctores existuisse? S. Isidorus in libro de Viris illustribus (Cap. 44) Opera S. Leandri recen. et, quin de Missali mentionem 147 faciat: *In ecclesiasticis Officiis non parvo laboravit studio, in toto enim Psalterio, duplici editione, orationes conscripsit; in Sacrificio quoque, laudibus atque psalmis, multa dulci sono composuit.* Nimirum S. Leander *Orationale* scripsit quod bis editum, librum quoque *Sacrificiorum*, Antiphonarum scilicet, quæ canebantur dum populus offerebat. Librum *Laudum*, quæ e l'eo Evangelio canebantur, et *Psalterium* librum, eorum scilicet qui in Missa canebantur, composuit. In his autem nullus est liber Missalis, quem profecto S. Isidorus non omisit.

10. Eodem argumento conficitur S. Isidorum auctorem non esse Missalis Gotho-Hispani seu Mozarabici. Operum ejus catalogum texere S. Braulio Cæsaraugustanus episcopus^b, qui S. Isidoro annis ferme decem superstes vixit, et S. Hildefontus^c, episcopus Toletanus, qui nullum ejus commemorat librum liturgicum, præter duos de Officiis ecclesiasticis. Hi igitur cum Missale a S. Isidoro conscriptum non agnoverint, recentiores, qui post undecimum sæculum vixere, audiendi non sunt, quando nobis persuadere conantur Missale Mozarabum a sancto doctore compositum fuisse. Horum e primis fuit Guitmundus Aversanus episcopus, qui in opere quod contra Berengarium scripsit^d, Missale Mozarabum citans, illud S. Isidoro attribuit. Guitmundus autem anno octogesimo supra millesimum obiisse traditur. At hæc opinio videtur in Hispania sæculo undecimo nata, et in viciniam Galliam, et etiam in Italiam ab iis propagata qui ritus Mozarabicos contra impugnatores auctoritate S. Isidori tueri satagebant. Liturgia enim Gotho-Hispana, qua Mozarabes utebantur, cum apud Romanum pontificem accusata fuisset, Hispani in Italiam episcopos aliquot miserunt, qui causam rituum Mozarabieorum agerent, eorumque norma

^a De Sacrificio sive Offertorio, de Laudibus et de Psalmis egit S. Isidorus Off. l. 1, c. 14, 15 et 5.

^b In elogio Operibus S. Isidori præmisso.

^c De Viris illustribus cap. 9.

^d Guitmundus, lib. III de corporis et sanguinis Christi Veritate in E. charistia, hæc habet, In quo-

dam Missali Hispano, quod dicunt dictasse sanctum Isidorum, quæ verba dicta qui enim sunt de Missali Mozarabico, non tamen asseveranter dicuntur, sed tanquam opinio, nullo certo auctore vulgata, rekurunt.

consecrandi Eucharistiam legitimam, esse demonstrarent. In anno millesimo sexagesimo in concilio Mantuano contra Alexandro II. pontifice et episcopis congregatis libros suos liturgicos examinandos exhibere, omnemque causam ita egerunt, ut a pontifice et universo concilio liturgia Mozarabica approbata fuerit^a. Exinde in Italia quoque compositi Missalis Mozarabici S. Isidoro tribui cepta est.

11. Nonnulli putarunt concilium Toletanum in præcepisse ut in omni Visigothorum regno unum esset Missale et unum Breviarium, eorumque librorum componendi curam sancto Isidoro mandatam fuisse^b.
12. Sed hæc opinio antiquorum suffragio minima fulcitur, qui Breviarii aut Missalis a S. Isidoro compositi mentionem non fecerunt. Præterea, qui in ea sunt opinione putant varietatem Missalium, et Breviariorum a liturgiæ discrepantia sejungi non posse; Patresque Toletanos statuentes, ut unus *modus in Missarum solemnitatibus, unus in Matutinis, Vespertiniisque Officiis* teneatur, consequenter Missalium, lectionariorum, orationarium, antiphonariorum aliorumque librorum liturgicorum varietatem omnem sustulisse. At plane constat concordiam liturgicam una cum varietate librorum liturgicorum consistere posse^c; hincque Patribus concilii Toletani IV experientia notum erat, Hispani enim, quamvis una eademque liturgia omnes uterentur, tamen iisdem libris liturgicis ubique non utebantur. Imo singulae provincie vilebant suos habuisse proprios lectionarios et missales libros^d. Hanc autem, qualemcumque librorum liturgicorum discrepantiam concilium Toletanum non abtulit, sed singulis provinciis suis in hac re consuetudines retinere intactas permisit. Et hinc aliud argumentum desumitur ad probandum neque S. Leandrum, neque S. Isidorum, auctores esse Missalis Mozarabici. Hoc enim Missale non erat commune toti Hispaniæ, neque proprium provincie Bæticæ, sed Toletanæ, hoc est Carthaginensis provincie peculiare. Nu la autem erat ratio cur metropolitano Bæticæ curam assumeret describendi Missale, usibus provincie Toletanæ singulariter destinatum. Demum Elipandus, cum Missale hoc citaret, ejus auctores non Leandrum, non Isidorum, nominavit, sed prædecessores suos episcopos Toletanos, Eugenium, Hildehonsium et Julianum^e, hincque potius quam S. Isidoro tribuenda est Breviarii et Missalis Mozarabici compositio.

13. Attamen si nomen auctoris hujus Missalis intelligatur qui missas quæ in eo continentur con-

scripserat, nec S. Isidorus, neque S. Hildehonsus, neque S. Julianus, neque unus aliquis ejus auctor dicendus est. Quicumque enim Missale Mozarabicum paulo attentius evolverit, inveniet illud neque unius scriptoris, neque unius aevi opus esse. Nam præter styli varietatem, quæ in eadem missa nonnunquam deprehenditur, plures sunt missæ quæ ante aetatem S. Isidori compositæ 149 fuerunt. Patres etiam sunt quæ post mortem S. doctoris conscriptæ sunt. Earum vero omnium missarum eundem hominem auctorem esse nemo dixerit. Sed si nomen auctoris Missalis Mozarabici intelligatur qui Missale Toletanum emendaverit, aut qui una aut altera missa quæ composita auxerit, plures hujusmodi auctores inter episcopos Toletanos inveniantur. Elipandus Eugenium, Hildehonsium et Julianum nominavit, et Julianus opera S. Hildehonsii enumerans^f, eorumque partem tertiam missarum, *hymnorumque, atque sermonumque* esse ait. Nemo tamen, ut mihi quidem videtur, auctor Missalis et Breviarii Mozarabici, meliorem jure quam S. Julianus nominatur, dicitur quæ Felix et ipse episcopus Toletanus, prædecessoris sui opera recensens, scripsit^g. *Item librum missarum, de toto circulo anni, in quatuor partes divisum, in quibus, aliquas vetustatis incuria vitiatas, et semiplenas emendavit atque complevit, item librum orationum de festivitibus anni, quæ Toletana Ecclesia per totum circulum anni est solita celebrare, partim stylo sui ingenui depromptum, partim correctum, in unum congestis, atque Ecclesiæ Dei usibus ob amorem reliquit sanctæ religionis.*

14. Quibus apparet S. Julianum libros liturgicos Ecclesiæ suæ diligenter recognovisse atque emendasse. Duo enim opera commemorat Felix, quorum primum erat *liber missarum*, sive missale, quod in partes quatuor divisit, et in quibusdam missis, Amanuensium incuria vitiatas emendavit, et in aliis missis, quæ corrupte erant, complevit, eas orationes addendo quæ defecerant. Integras tamen missas novas Julianum adjecisse Felix minime tradidit. Aliud vero ejus opus *liber erat orationum, de festivitibus anni, sive sanctorum* breviarii Toletani, quem librum non modo emendavit, sed etiam auxit, adjectis orationibus quorundam sanctorum quæ deerant^h. Missale hoc sancti Juliani idem fuisse atque illud quod *Missale Mozarabum* postea dictum est, asserere non audeo. Nam missale Mozarabum est perfectum mistum, sive plenarium, qualis, ut puto, non fuit liber missarum S. Julianiⁱ; et præterea missas habet nonnullas post excidium regni Gothorum compositas.

^a Baronius, *Annal.* ad ann. 1061. Aguirre, *Cons. Hisp.*, tom. II, a pag. 174.

^b Mariana, de Rebus Hisp., lib. VI, cap. 3, inter cetera concilii Toletani IV hoc etiam refert. *Missale et Breviarium unum esto in Hispania. Ejus rei perficienda cura, quoniam Isidoro creditur demandata, unus obtinuit ut Breviarium et Missale Mozarabum illi tribuantur.* At hujusmodi canon nullus unquam a concilio Toletano IV conditus fuit.

^c De hac re n. 88 quædam dicta sunt.

^d Huc spectat can. 20, vel, ut alii habent, cap. 2 concilii I Braccarensis, relatus in Codice canonum Ecclesiæ Gotho-Hispanæ lib. IV, tit. 15, *de non legendis diversis lectionibus per solennium dierum Missas et vigiliis.* Unde consequitur diebus non solemnibus permissum fuisse diversas lectiones legere, atque adeo non modo in diversis, sed in eadem provincia quandoque existisse Lectionaria diversa. Et siquidem fas erat habere diversa Lectionaria, cur non etiam Missalia et Antiphonaria, etc.

^e Elipandus, in epistola ad Albinum, *Testimonia sanctorum Patrum venerabilium, Toletæ disservientissimæ, in missarum oraculis edita sic dicunt, et concilium Francofurdense verba Elipandi ex libello ejus*

refert, *Item prædecessores nostri Eugenius, Hildehonsus, Julianus Toletanæ sedis antistites, in suis dogmatibus dixerunt, etc.*

^f Ad finem operis S. Hildehonsii de Viris illustribus, inter Opera S. Isidori edita.

^g Ibid.

^h De hoc volumine, an adhuc supersit in bibliotheca Ecclesiæ Toletanæ, consulte Nicolaum Antonium Bib. vet. Hi-p. I, v, c. 7, n. 415, pag. 309.

ⁱ Missalia mista, sive plenaria, ante sæculum octavum in usu fuisse probat sacramentarium Bobiense, quod ejus generis est. Ejusmodi missalia sacerdotibus privatim, sine ministrorum concursu sacra facientibus, non modo commoda atque utilia, sed ferme necessaria erant. Quare, cum apud Gotho-Hispanos sacra privatim sacre solitum fuerit, credibile est Missalia mista apud eos in usu fuisse. Tamen non puto librum missarum a S. Juliano emendatum, mistum fuisse, tum quia Felix hæc qualitatem non prætermisisset, tum etiam quia S. Julianus librum Missarum ad unum Ecclesiæ Toletanæ emendaverat. In splendidiorebus vero Ecclesiis, in quibus erat sacrorum librorum et ministrorum copia, inhonestum habebatur et sordidum Missale mistum altari admovisse, dum missa solemniter canebatur.

Auamen puto Mozarabes antiquiores libro missarum S. Juliani usos esse 150^a in solemnibus missarum celebratione, et ex eo compositum fuisse Missale hoc nistum quod Mozarabicum audit.

14. Quinam autem ejus compositores fuerint pro certo dicere nequeo. Sed quicumque fuerint, videntur de suo operam tantummodo et industriam contulisse, missasque, ab aliis antea compositas, ita disposuisse, ut sacerdotes sacra privatim facientes, et qui in Ecclesiis ruralibus et ministrorum copia deerat, in hoc uno libro lectionarium, antiphonarum, benedictionale librosque ordinum, orationum et precum haberent, apte ordinatimque in singulis missis ita dispositos, ut nihil ad expeditam mysteriorum celebrationem deficeret. Missale Mozarabicum non semel actum fuisse credibile est, novis quibusdam missis receptis. Rubricas quoque nonnullas recentiores Mozarabes adjecisse apparet, ut negandum non videatur plures exstisisse qui illius compositioni manus adhibuerint.

15. Si sermo sit de Breviario et Missali, qualia cardinalis Ximenius excudenda curavit, tempore ipso editionis vel paulo ante vixisse eum existimo, qui partes omnes ad eam formam redegit et commiscuit, quam nunc videmus, ut colligitur ex prima rubrica Breviarii Mozarabici, descripta cap. præc., num. 78. Neque probo quo I. Lesleus verba Isidori de Leandro, in toto enim Psalterio duplici editione orationes conscripsit, ita exponit, *Orationale conscripsit, quod bis edit; nam Isidorus aperte loquitur de duplici editione Psalterii*, ut cap. 87, num. 20 et 21, explicui.

16. Demum instituta comparatione missalis Mozarabici cum libris liturgicis Gallicanis, Lesleus hoc judicium profert: « Quare sive integritas antiqui ritus spectetur, sive spectetur usus, cujus in hujusmodi libris ratio præcipua habetur, fateri debemus Missale Ximenii libris omnibus Gallicanis, hactenus editis, longe præstare. His 151 enim tam multa adhuc deficiunt ad expeditam missarum celebrationem necessaria, ut nemo istis libris, quantumvis bene instructus, sine Missali Ximenii auxilio vel unicam missam Gallicanam recitare poterit: sacerdos vero Mozarabicus, cui unicum adest Missale Ximenii, missas Mozarabicas, atque adeo Gotho-Hispanas et Gallicanas quotidie, si libuerit, expedite facere potest. Unde quod ab initio dicebam plane conficitur, optimum cardinalem Ximenium, Missali Mozarabico typis edito, non modo Hispanorum, sed Gallorum etiam prius eo sacrificandi ritui splendide consuluisse. »

CAPUT XC.

Excerpta ex Præfatione eminentiss. D. D. Francisci Antonii Lorenzana ad Breviarium Gothicum secundum Regulam beatissimi Isidori.

1. De liturgia Mozarabica jantum optime meritis

^a Mozarabes provinciæ Toletanæ libro Missarum S. Juliani, aliisque ejusdem Ecclesiæ libris liturgicis usos esse certum videtur. Mozarabes vero, sive Hispanos, qui Christianis principibus subditi erant, in sacris Officiis libris liturgicis Ecclesiæ Toletanæ adhibuisse habemus ex Luca Tudensi, qui æra 828, anno scilicet Christi 790, scribit, *Adefonsus castus... omnem Gothorum ordinem, sicut Toledo fuerat, tam in ecclesia quam in palatio, Oratio fieri ordinavit. Et rursum agens de morte Ferdinandi cognomento Magni, Castellæ et Legionis regis, qui anno circiter 1065 obiit, In ipsa celebri Nativitatis Domini nocte,*

eminentiss. Lorenzana, cum archiepiscopus Mexicanus missæ Gothicæ exemplar absolutum et explicationem typis Angelopolitanis edidit, postquam in archiepiscopatu Toletano magni illius heredis cardinalis Ximenez Cisneros successor constitutus est, magnificentissimum Breviarium Gothicum editionem, quæ Ximenianam non solum nitore, sed etiam correctione longe superaret, ad nominis sui non minus quam ad Isidoriani ritus immortalitatem apparavit. Hæc est inscriptio: « Breviarium Gothicum secundum Regulam beatissimi Isidori archiepiscopi HISPALENSIS, jussu cardinalis FRANCISCI XIMENII DE CISNEROS prius editum, nunc opera excellentissimi D. FRANCISCI ANTONII LORENZANA sanctæ Ecclesiæ Toletanæ Hispaniarum primatis archiepiscopi recognitum ad usum sacelli Mozarabum. Matrili, anno 1775, apud Joachimum Iba ra S. C. R. M. et Dignit. archiep. typogr. in-fol.

2 Præfatio eminentiss. cardinalis multijugi eruditione referta est, qua tota liturgia Gothica plurimum illustrari potest. Quædam, quæ ad Isidorum remque nostram maxime spectant, decerpam. Post laudatum cardinalem Ximenium ritusque Gothici etymon expositum, ita pergit:

152 3. Cum Leander et ejus frater Isidorus multa in sacra liturgia et officio depravata, corrupta, et Arianorum perfidia inversa comperissent (incredibile namque est, a tempore Athaulfi usque ad Recaredum videntibus Arianis erroribus, exsultibus episcopis catholicis, plurima in sacra autographa non irrepsisse vitia), ea a mentis expurgare, puriora reddere, et in meliorem ordinem redigere cogitarunt, Cujus causa Leander et Isidorus de divinis officiis conscripserunt, et totus fere scopus concilii Tolet. IV, præside S. Isidoro, fuit ordinem in sacrificio missæ et in divinis officiis stabilire, per universam Hispaniam et Galliam extendere, deturpatamque faciem ad pristinum statum restituere.

4. Ob tantos exantillatos labores et diurnas elucubrationes S. Isidori cæpit merito ritus nuncupari *Isidorianus: Breviarium et officium secundum Regulam beatissimi Isidori*; hoc est secundum canones concilii Tolet. IV, ab ipso præcipue elaboratos, utpote præside concilii, et sedis apostolicæ vicario, ritus et disciplinæ ecclesiasticæ moderatore, et totius orbis fulgentissimo sidere.

5. Hispania Maurorum armis subacta, nihilominus ritus Gothicus permansit, et Mozarabicus atque Toletanus appellari cæpit. Multa disseruntur de Bibliorum versione, cujus in Breviario Mozarabico, et in D Psalterio præsertim fit usus. Subjicitur descriptio Codicum Gothicorum qui asservantur in bibliotheca Toletana.

6. In ea octo Codices Gothici mss.^b reperiuntur, quorum in uno, præter septem missas a S. Ilde-

cum clerici festivo more natalitium matutinum canerent, adjuit inter eos dominus rex... advenit nobis versus, quem tunc temporis MORE TOLETANO canebant, succentoribus respondentibus, Erudimini, omnes qui judicatis terram. In Breviario Mozarabum ad matutinas laudes, die Natalis Domini, post canticum Benedictus, adhuc idem versus in sono canitur; qua ostendunt Hispanos, tam sub imperio Saracenum quam sub principibus Christianis degentes, libris liturgicis Toletanis in missa et in officiis ecclesiasticis usos esse.

phenso, ut creditur, cum cantus notis compositas, A continentur officia Nativitatis, Circumcisionis, et Apparitionis Domini, Assumptionis B. Marie, et officium Joannis apostoli et evangelistæ; in alio officium integrum Quadragesimæ usque ad Dominicam Palmarum exclusive in; altero, præter nonnullas missas, officium Hebdomadæ majoris usque ad Pascha inclusive, et aliqua sanctorum officia, in alio officia sanctorum per annum, in alio Epistolæ et Evangelia per annum, in alio missæ sanctorum per annum, in alio denique integrum Psalterium cum canticis et hymnis. Præter hos Codices asservantur in præfata bibliotheca Gothica Biblia quæ tempore Mahumeticæ captivitatis fuerunt propria Servandii episcopi Astigitani, postea Joannis episcopi CARTHAGINENSIS et CORDUBENSIS, quæ donavit ecclesiæ Hispanensi æra MXXVI, anno Christi 988.

7. Ostenditur præterea cardinalem Ximenium addidisse quidem nonnulla Breviario Isidoriano, non tamen idcirco ritum Gothicum immutasse. In Breviario Mozarabico veterem ritum Gothicum permanere, peculiaribus hisce rationibus confirmatur.

8. Cum igitur in Psalterio commendatissimam versionem veterem Italianam habeamus, et aliunde in fine ejuslibet psalmi dicatur: *Gloria et honor Patri, et Filio, et Spiritui sancto juxta articulum 14 concilii Toletani ut in fidei professione, et canone 15 concilii IV, præside S. Isidoro: 153* dubitandi locus non est usque ad tempora card. Ximenii integrum, et absque ulla substantiali mutatione perdurasse, nec eam inducere posse festivitates desumptas a cardinali Ximeno ex Ritu antiquo Toletano, cujus Missale postea typis ediderunt cardinales Joannes de Tavera et Martinez Siliceo ante correctionem Pii V.

9. Psalmorum usum cum cantu in principio, et quando illi sunt longiores, cum *pauza* aliquoties circa medietatem (quod Diapsalma vocabant, ut dictum est), ætate S. Isidori fuisse, sicut apparebit in Psalterio, prout in autographo a nobis edito exstat, ipsemet S. doctor demonstrat *lib. 1 de divin. Offic., cap. 1, paragr. 1, de Psalmis*, his verbis: «Propter carnales autem in ecclesia, non propter spirituales, consuetudo est instituta canendi, ut quia verbis non compunguntur, suavitate modulaminis moveantur... nam in ipsis (juxta Augustinum) dictis sanctis religiosius et ardentius moventur animi nostri ad flammam pietatis, cum cantatur, quam si non cantetur. Omnes enim affectus nostri (rursus Isidorus) pro sonorum diversitate, vel novitate, nescio qua occulta familiaritate excitantur magis, cum suavi et artificio sa voce cantatur.»

10. Hymnorum mentionem facit S. doctor in sequenti paragrafo, primus eorum compositores recensens, Hilarium scilicet episcopum Pictaviensem, eloquentia conspicuum, et Ambrosium Mediolanensem, quem virum magnæ gloriæ in Christo vocat, clarissimum doctorem in Ecclesiâ, et in hujusmodi carminum compositione copiosum; atque inde ex ejus nomine hymni Ambrosiani appellantur, et ejus celebritatis devotio primum in Ecclesiâ Mediolanensi, postea per totius Occidentis Ecclesias observatur. Nunc igitur lectorem exoramus, ut oculos ad hymnos præsertim Ritus Isidoriani convertat, et eosdem quos S. Isidorus refert recitari comperiet; et, si alii inveniuntur, a Prudentio Hispano, qui floruit sæculo IV, fuerint compositi.

11. Versati in lectione Operum S. Isidori ibi testimonium ejus sapientiæ invenient, et omne dubium erga nostrum Ritum, et omnem genam ejus eruditionem evanescet: de a libris liberalibus, ut sapientior neotericus egit, et de Officiis ecclesiasticis juxta aurea prima Romanorum sæcula, idemmet, ut vicarius apostolicus, concilio nationali Toletano IV præsedidit: et his egregiis factis incredibile est eloquentiæ flumen in omnes non diffusisse, præsertim circa sacram liturgiam et divina officia ordianda.

12. In autographo manuscripto, quod præ oculis habemus ad editionem hujus Breviarii, signa non obscura hujus rei apparent: indigitabimus aliqua, ut cæterorum similitudine cum Ritu vere et merito Isidoriano (non cupat) possit cognosci. Sit primum: ad denotandum paragrafum, ut res a rebus quæ in conexo concurrunt separantur, hæc nota r apponitur a S. Isidoro cap. 10 (al. 24 lib. 1 Etymol.); denotat enim diversitatem sermonis, et eandemmet in nostro autographo ms. ad divisionem tractatus, seu autem initium numeri Psalmorum invenies.

13. Alia conspicitur nota hujusemodi figuræ S, quam denominat *Phietro*, quæ ponitur ad denotandam sollicitudinem, ubi aliquid obscuritatis 154 est; et eadem ipsa aliquando modica mutatione in nostro autographo ms. ponitur.

14. Cantus absque clave et lineis hodierno tempore inusitatus, sic in nostro autographo apparet totis constans musicæ punctis, quæ distinctim et aperte juxta Isidorum dignoscebantur in tribus partibus musicæ, scilicet harmonica, rhythmica et metrica. Quod ad harmonicam pertinet, hæc ad omnes qui voce propria canunt, ex animo et ardore motum facit, et ex motu sonum: *Tonus* autem, secundum Isidorum lib. III Etymol. cap. 22, est acuta enuntiatio vocis, harmoniæ differentia, et quantitas, quæ in vocis accentu vel tenore consistit, cujus genera in quindecim partes musici dividerunt: ex quibus Hyperlydius novissimus et acutissimus: Hypodrius omnium gravissimus est. Cantus igitur est inflexio vocis, juxta regulas a S. Isidoro positas, nam sonus directus est, et sonus præcedit cantum.

15. Non latebat S. doctorem inter voces suaves et pingues differentia; mirifice enim definit vocem acutam, tenuem, etiam, duram, asperam, cæcam, vinnolam et perfectam, quæ est alta, suavis et clara; alta, ut in subline sufficiat, clara, ut aures impleat, et suavis, ut audientium animis blandiatur.

16. Ad dignoscendos musicos numeros quasdam regulas arithmeticas affert S. Isidorus, quæ peritissimo in musicæ arte hodie arridebunt. «Numeros (ait, lib. cit., cap. 23) secundum musicam ita quæres. Positis extremis, ut puta 6 et 12, vides quot modis superetur 6 a 12, et est 6 modis: ducis per quadratum, sexies seni faciunt 36. Conjungis extrema illa prima: 6 ac 12 simul efficiunt 18. Partiris 36 per 18. Edicitur dipondius. Hos jungis cum summa minore, scilicet 6. Erunt 8, et erit medium inter 6 et 12. Propterea quod 8 superat 6 duabus modis, id est tertia de sex, et superantur 8 a 12 4 modis tertia portione. Qua parte ergo superat, eadem superatur.» Quid ultra fatescimus, si lectoribus patet via ut rinentur sententias Isidori?

17. Concordia Operum S. Isidori cum hoc nostro Breviario maxime elucet in inscriptione lectionis Ecclesiastici, quæ in Breviario hanc epigrammæ habet: *Lectio lib. Ecclesiastici Salomons*, et cum apud omnes constet librum Ecclesiastici a Jesu filio Sirachi Hierosolymita, non vero a Salomone fuisse compositum, statim difficultas insurgit. Quomodo sic in Breviario indigitatur? Ad quod respondet S. Isidorus lib. Proœmiorum Veteris Testamenti, paragr. De Ecclesiastico: *Propter nimiam sensus similitudinem et eloquii paritatem Salomonis titulo prænotatur.*

18. His aliisque multis in medium adductis conclusit eminentiss. editor, Breviarium Mozarabicum, quod a cardinali Ximeno editum fuit, recte *Isidorianum*, sive *secundum Regulam B. Isidori* inscribi, quia licet auctor ritus non fuerit, eum tamen ordinavit et correxit; ut *cantus Gregorianus* dicitur a S. Gregorio Magno, quamvis S. Gregorius auctor ejus cantus non fuerit. Præfationi 155 subjungitur Cantus Ecclesiastici melodici explanatio, auctore D. Hie-

ronymo Romero, S. Ecclesie Toletane portionario et cantu; melodici magistro. Qui cautus Eugenianus a S. Eugenio III institutus seu ordinatus, a Gothorum tempore con-stanter in Ecclesia Toletana viget, et etiamnum viget.

CAPUT XCI.

Collectio Hispana genuina Canonum quatenus sit? An Isidorus ejus auctor? Spuria Canonum collectio Isidori Peccatoris, seu Mercatoris nomine, neque in Hispania, neque ab Hispano conficta. Balleriniorum fratrum doctæ de his collectionibus lucubrations.

1. Plurimæ et eruditæ existant de antiquis canonum collectionibus dissertationes; neque exiguum in his partem habet collectio Hispanica canonum tum vetus genuina, tum spuria Isidoriana. Petrus de Marca in sua de veteribus collectionibus canonum dissertatione agit de vetustissima, ut putat, collectione canonum Ecclesie Romanæ ante concilium Chalcedonense, de collectione canonum post concilium Chalcedonense, et de discrimine collectionis istius, et Dionysianæ. At Cajetanus Cennius dissertationem edidit *Della prima collezione de' canoni della S. R. C., e del di lei archivio, e biblioteca sotto San Leone Magno*, incertam tom. XIV collectionis Zaccarianæ Dissertationum Italicarum Historiæ ecclesiasticæ: qua contendit ante sæculum vii Romanos pontifices nulla propria usos fuisse canonum collectione: de quo argumento volumina etiam ms. reliquit. Censuerat Marca collectionem quæ sola in Oriente vigerat ante Dionysianam, esse illam ipsam qua Galli usque ad tempora Hadriani pontificis, et Hispani usque ad Saracenorum imperium usi sunt, quam e duobus Codicibus mss. monasterii Rivipulensis in Catalonia erutam explicat, descripta præfatione. Hæc ipsa profecto est Hispana genuina vetus collectio, in multis præterea mss., cum in Hispania, tum extra Hispaniam reperta.

2. De collectione vero Isidoriana spuria agit idem Marca lib. ii de Concord. imperii et sacerdotii, cap. 5, Natalis Alevanler dissert. 21, sæculi 1, et innumeri alii post antiquiores Turrianum, Blondellum, etc. Cardinalis Aguirrii conatus, qui post unanimum 156 doctorum consensum in rejiciendis tanquam apocryphis multis epistolis decretalibus hujus collectionis, genuinum fetum Isidori nostri Hispalensis eam collectionem esse probare voluit, viri eruditi merito mirantur atque etiam stupent. Eandem causam contra Blondellum defendendam suscepit Bonaventura Malvasia Bononiensis Ordinis S. Francisci, edito Romæ anno 1635, opusculo in-8 inscripto: *Nuntius veritatis David Blondello missus*. Meliori consilio Cl. Zaccaria in suo Antifebronio tom. II, cap. 1 seqq., Isidorianas decretales supposititias quidem esse agnoscit, sed contra Dupinum, Fleuryum et Febronium demonstrat, ex istiusmodi decretalibus ordinem disciplinæ ecclesiasticæ minime perturbatum fuisse. Vehementer igitur fallitur Fabricius, qui in Bibl. med. verbo *Isidorus mercator*, asserit catholicos usurpatione pontificum, suis fultas de-

cretalibus, cogi probare. Ut enim observat ibi Matusius, Blancus Minorita, qui contra Giannonem calumum acuit, Ursius et Mamachus, Dominicani doctissimi, aliunde profecto quam ex Isidoriana officina arma sibi providerunt ad jura pontificia propugnanda. Digna de hoc argumento est, quæ legatur, censura Italico scripta Cl. Marchetti contra Fleury Historiam ecclesiasticam. Fabricius plura de hoc aliisque canonum antiquis collectionibus disserit tom. XI Biblioth. Græcæ pag. 17 seq., et tom. II Biblioth. vet. Lat., cap. 10, lib. IV, n. 4.

3. Aliorum vero omnium industriam longe superarunt Ballerini fratres in tractatu de antiquis collectionibus et collectoribus canonum, quem vobis operum S. Leonis præmiserunt. Cl. Zaccaria tom. II snarum dissertationum Italicarum de historia ecclesiastica dissertationem quartam inscripsit: *Sopra due antiche inedite raccolte di canoni*: ita exorsus: *Parrà strano che dopo il famoso trattato dell' antiche raccolte de' Canonii da' Ballerini premesso al terzo tomo dell' opere di S. Leone M., si possa ancora parlare di tali raccolte, senza ripetere il detto daloro. Nondimeno le due raccolte, dell' e quali sono per dire nella presente dissertazione, mostreranno che non è questa materia da esaurirsi sì facilmente. Vero è che sarà questo un racimolare dopo una copiosa e adunata fatta da que' valentuomini; ma non perciò inutil sarà nè il pubblicarne una, nè il metter l'altra in più chiaro lume che non è stato fatto finora.* Hæc Zaccaria de collectione canonum Codicis Mutinensis sæculi vii aut viii, quam vulgat, et de collectione canonum cardinalis Deusdedit 157 Codicis Vaticani 3838, de qua brevius, nequæ ita accurate Ballerini egerant.

4. Ea certe quæ Ballerini de canonum collectionibus Hispanis scripserunt egregia sunt neque a nobis prætermitti debent, præsertim cum homines et doctissimi, et ab studio partium maxime alieni, causæ nostræ magnopere faveant. Sed cum nonnulla etiam mihi occurrerint, quibus eorum sententiæ illustrari possint, Codices etiam veteres evolverim, quibus quædam ab eis allata monumenta, correctiora exhiberi valent, dabo operam, quantum in me est, ut nonnullam a meis observationibus lumen eorum laboribus accedat.

5. Ac primum animadvertendum est, etiam post Ballerinos eruditum opus de collectione canonum Isidori Mercatoris in publicam lucem venisse, auctore Carolo Blasco, qui tamen vetera exemplaria collectionis hujusmodi non videtur præ manibus habuisse, ac studii Ballerini in hoc genere vix in Adhendis meminit. Hoc Blasco peculiare est, quod ex supposita collectione Isidori Mercatoris occasionem fingendi fabulam de Joanna papissa na'am fuisse opinatur. Scilicet existimat aliquem fraudis conscium ænigma aliquod adornasse, quasi papa aliquis, vel potius papissa spurium fetum edidisset. Et cum nomen papissæ Joannæ dicatur fuisse Joannes Anglus, conicit auctorem collectionis supposititiæ canonum sui-

dori Mercatoris fuisse quemdam Joannem natione Anglum, qui Alcuini aequalis fuerit, et Moguntiae fraudem texuerit. Quidam aliud in toto suo opere Blasius egerit, ex titulo ipso et elencho capitum, quem subijcio, satis intelligitur.

6. De collectione Canonum Isidori Mercatoris Commentarius. In quo de collectionis origine et fortuna disseritur, deque persona ac praecipuo collectoris proposito inquiritur: fraudes item impostoris deteguntur, ex eoque ortam occasione fingenda fabula de Joana papissa solilis in licibus scudetur, unde verum ejusdem impostoris nomen etiam patet. Annecitur in calca operis appendix de pseudo-Cyriaco papa comite S. U. sulae, etc.; itemque Diatriba de capitulis Madriano I papae tributis.

7. CAP. I. Synopsis collectionum quae Mercatorem processerunt.

CAP. II. Aspectus collectio is Mercatoris.

CAP. III. Mercatoris collectio quomodo emerit, ejusque progressus.

CAP. IV. Romani pontifices sine fraude, atque adeo sine culpa, et qualem moderato Mercatoris monumentis usi.

CAP. V. De detectione falsitatis Mercatoris monumentorum.

CAP. VI. Cujas fuerit Isidorus Mercator, et quo tempore locoque floruerit.

CAP. VII. De Mercatoris scopo.

158 CAP. VIII. Mercatoris propositum episcoporum indemnitati consulendi plurimis capitibus ex ipsi falsis decretalibus demonstratur. 1. Ex damnata usurpatione bonorum Ecclesiae. 2. Ex frenata chor-episcoporum potestate. 3. Ex exaggerato spiritali conjugio inter episcopum et ecclesiam. 4. Ex honore sacerdotibus, maxime episcopis praestando. 5. Ex restitutione episcopis spoliatis ante omnia facienda, et induciis eis dandis. 6. Ex frenata accusandi clericos et maxime episcopos licentia. 7. Ex accusatione, nisi praemissa correctione, non facienda. 8. Ex accusatione item non facienda sine praevia inscriptione. 9. Ex non damnandis vel accusandis absentibus. 10. Ex testium qualitatibus eorumque numero requisito in damnatione episcoporum. 11. Ex irritatione extortae confessionis. 12. Ex modo iudicis imposito. 13. Ex poenitentibus in honores redintegrandis. 14. Ex libera appellandi facultate, et episcopis inconsulta sancta sede non judicandis.

CAP. IX. De iuribus quae Mercator Romano pontifici tribuit. § I. De episcoporum criminalibus causis. § II. De Romani pontificis in episcoporum synodis auctoritate.

CAP. X. Romani pontificis jura, quae ad criminales causas, maxime episcoporum, non attinent, Mercatorem minime curasse, multis demonstratur. 1. Ex non reservata potestate transferendi episcopos. 2. Ex non reservata potestate admittendi eorum renuntiationes. 3. Ex non tributa ordinandi eosdem per orbem potestate. 4. Ex non data facultate ordinandi clericos aliarum ecclesiarum. 5. Ex non memorata potestate ordinandi quoscumque, saltem ex causa devolutionis. 6. Ex non reservata facultate ordinandi episcopos sui patriarchatus, nec etiam suae provinciae. 7. Ex non memorato jurejurando obedientiae et subjectionis. 8. Ex non data facultate permitendi ordinationem episcoporum per unum episcopum. 9. Ex non data potestate delegandi presbytero administrationem confirmationis. 10. Ex non reservatis dedicationibus ecclesiarum. 11. Ex neglecta commemoratione nominis papae in missis faciendis. 12. Ex non reservatis absolutione et poenitentiae impositione graviorum criminum. 13. Ex non tributa potestate concedendi privilegia. 14. Ex non memorata potestate dispensandi.

159 CAP. XI. Occurrit objectionibus, ac ostenditur Mercator aliquando adeo episcopis tribuisse, et Romano pontifici videatur injurius.

CAP. XII. Detegitur alter Mercatoris scopus stabilendi primates, quos patriarchis exaequat.

CAP. XIII. De loco ubi primatem Mercator praecipue constitutum volebat; cum Moguntiam fuisse variis indicis probatur.

CAP. XIV. Conjectura de Moguntina primatia a Mercatore intenta ex iis quae subinde obtulerunt, confirmatur, ac referuntur objectiones.

CAP. XV. Quae Mercator praeter suum propositam habet, ea in speciem veritatis ex genuinis monumentis offert, et praesertim ex libro Pontificali.

CAP. ultim. Ex collectione canonum Mercatoris nata fabula Joanne papissa, seu data occasio illius fingenda. § I. — Referuntur aliorum opiniones, et rejiciuntur. § II. — Exponitur et probatur conjectura ex collectione canonum Mercatoris petita. § III. — De Joanne Anglo sub Isidori Mercatoris larva latente.

Appendix. De Pseudo-Cyriaco papa, comite S. U. sulae, ac xi millium virginum, et cum eis martyrium passo.

Diatriba. De capitulis ad Angilramum, Madriano I papae tributis.

8. Exstat de vetustis canonum collectionibus dissertationum Sylloge, cura V. C. Andreae Gallandii Venetis 1778 in fol.; nimirum 1. Dissertatio de antiquis canonum collectionibus, deque variis epistolarum pontificum Romanorum editionibus, auctore Petro Constant. 2. Petri de Marca dissertatio de veteribus collectionibus canonum. 3. De antiquis tum editis, tum ineditis collectionibus, et collectoribus canonum ad Gratianum usque tractatus in quatuor partes distributus, auctoribus Petro et Hieronymo fratribus Balleriniis. 4. Caroli Sebastiani Berardi dissertatio de variis sacrorum canonum collectionibus ante Gratianum. 5. Paschasii Quesnelli dissertationes tres: prima de Codice canonum Romanae Ecclesiae; secunda de variis fidei libellis in antiquo Romanae ecclesiae Codice contentis: tertia de primo usu Codicis canonum Dionysii Exigui in Gallicanae regionibus, cum Balleriniis annotationibus in eisdem Quesnellianis dissertationes. 8. De collectionibus canonum Isidori Mercatoris commentarius, de quo supra dixi, auctore Carolo Blasco. 9. Dissertatio de methodo atque auctoritate collectionis Gratiani, et reliquarum omnium collectionum decretalium post Gratianum. Accessit ratio de recta juris canonici 160 discedi ratione, auctore Francisco Florente. 10. Antonii Augustini de emendatione Gratiani dialogorum libri duo.

D 9. Ex his omnibus ea quae propius collectionem Hispanicam tangunt et clarius illustrent, petenda a nobis sunt, ut dixi, ex Balleriniorum tractatu. Describam igitur nonnulla capita partis secundae, scilicet a capite 4, notationesque meas, ubi opportunum videbitur, subjungam.

De collectione Hispanica.

§ 1. — Praecipui auctores qui de hac collectione egerunt. Quomodo compacta. De ejusdem Codicibus.

10. Aliquot perantiquas, nunc autem deperditas collectiones ab ea diversas quae vocari solet Hispanica, apud Hispanos olim existisse patebit ex diocenis part. iv, c. 4, ubi de abbreviatione vetusti siana canonum, quae continetur in ms. 59 capituli Vero-

rensis erit s. rmo^a. Ideam etiam comprobant duæ synodi antiquiores collectione: Hispanica, in quibus canonum Codices producti et lecti traduntur. In Bracaraensi i anni 563 habetur: *Relicti ex Codicibus coram concilio tam generalium synodorum canonis quam localium: et in Hispania i anni 619, c. 2, Protatis canonibus synodalia decreta perfecta sunt.* Nunc vero de collectione Hispanica, cujus aliquot supersunt mss. exemplaria, dicendum. Hæc post Dionysianam est cæteris ordinatior et locupletior. Primus qui hujus collectionis brevem quidem, sed satis distinctam notitiam præbuit, fuit Antonius Augustinus archiepiscopus Tarraconensis in opusculo de quibusdam veteribus canonum collectoribus, cap. 17. Non pauca de eadem prodidit 161 Petrus de Marca in Opusculis, ubi tamen ejus originem et nomen minus cognovit. Stephanus Baluzius alique post ipsum ejusdem collectionis exempla adhibere: at de iisdem ita pauca indicaverunt, ut ex ipsis fere nihil distinctum elici possit. Cum vero Antonii Augustini opera rarissima, et a plerisque inobservata sint, hæc præclara collectio minus nota fuit, antequam P. Goustantius in præfatione ad tomum I Epistoliarum Romanorum pontificum de eadem latius disseret: et § x, a num. 132 usque ad 52. Etsi vero hic accuratam ejus descriptionem dedit, cum tamen plures Codices invenire et conferre nobis licuerit, aliquid amplius, quo hæc collectio plenius illustretur nos proferre posse constatimus.

11. Hæc æque ac Dionysiana divisa est in partes duas, quarum altera conciliorum canones, altera Romanorum pontificum epistolas exhibet. In secunda parte collector ex Dionysio profecit: omnes enim quas in ipso epistolas reperit, cum iisdem titulis ex eodem descripsit, ac suæ collectioni inseruit. Alias vero pontificias epistolas, quas alibi invenit, suis locis in eadem Dionysii rationem cum titulis ab se compositis addidit. At quantum ad canones, qui in prima parte continentur, nihil a Dionysio accepit. Cum enim quantum ad Græcos canones obtineret in Hispaniis alia antiquior versio, quæ ex hac collectione ab Isidoro Mercatore suscepta, et ex Isidori codicibus edita, Isidoriana vocari solet; noluit novam Dionysianam translationem tametsi meliorem et castigatorem recipere, metuens ne Hispanis antiquæ illi versionis assuetis hæc novitate offensivem pareret. Unum quidem innotuit veteris ejus versionis aut ecclesias Hispanicas satis probat concilium Toletanum in anni 589, in quo tres ejusdem versionis particule referuntur. Simili de causa dicendus est noluisse canones Africanos, etsi apud Dionysium accuratius descriptos, ex eodem mutuari: quia nimirum ita in Hispanis regionibus invadescebat alia peculiaris canonum Africanorum collectio, quæ ex Hispaniis in Galias videtur transisse, et idcirco laudatur in concilio Turonensi in anni 567, uti probavimus part. II, c. 5, § 2, n. 4, qua ex re etiam collegimus errores aliquot, quos in recensione Africanorum canonum hujus collectionis eodem paragrafo

diligenter notavimus, non collectori Hispanico, sed antiquiori ejusdem Africanæ collectionis auctori esse ascribendos. Id autem saltem in Græcis canonibus beneficii præstitit collector Hispanicus, quod i Dionysii methodum decretis singulis titulis addidit, quos in antiqua versione initio defuit se ex ms. 58 ca, tituli Veronensis manifestum est. Neque vero solos canones conciliorum Græciæ et Africa, qui tantum leguntur apud Dionysium, Hispanicus collector protulit, sed Gallicanos et Hispanicos adiecit. Magna apud Hispanos fuit Gallicanarum synodorum auctoritas. Hinc vulgare erant apud ipsos ejusmodi synodi, quarum sæpe verbis et sententiis, etiam ubi eos non nominant, canones suos instituant, et sæpe etiam non dissimulante et nominatim earum sibi exemplum et auctoritatem sequendam proponunt, uti observavit Sirmundus in præfatione ad Concilia Gallicæ, et indiciti testimoniis confirmat. His ergo servigatis Gallicanarum synodorum exemplis Hispanicus collector suum Codicem locupletavit. Duos errores 162 apud eundem in concilio Toletano i detexitus tom. II, col. 1579 ac 1580, not. 5, quorum alterum, quatenus collector obreperit, congruentiori ratione explicabimus in Observationibus ad Dissert. XIV Quesnelli § 2, n. 3. Alium errorem in eo episcoporum catalogo, qui perperam attributus est concilio Arelatensi, cum ad Arelatense i pertineat, indicavimus in observationibus ad dissert. v Quesnelli tom. II, col. 1018 et 1019, not. 14. Conciia autem Hispanica ex Codicibus Ecclesiarum Hispanicæ collectione perfacile fuit.

12. Antequam vero ipsam collectionem describamus, colicum, ex quibus ejus descriptio pendet, brevis notitia præmittenda est^b. In Italia rara sunt hujus collectionis exempli. Unum reperimus in bibliotheca Vaticana signatum num. 1341, quod ex Hedueni, seu Augustodunensi Gallicana ecclesia tractatum manifestat hæc professio Theotardi abbatis S. Martini, quæ paulo post initium recentiori characteris scripta legitur: *Ego Theotardus S. Martini cænobii nunc ordinandus abbas subjectionem et reverentiam a SS. Patribus constitutam, et obedientiam secundum præceptum S. Benedicti S. Dei Hedueni Ecclesie in præsentia D. episcopi Agnonis (qui floruit sub medio sæculo xi) perpetuo me exhibiturum promitto, et propria manu firmo. Et deum: Istud legat super altare.* Duos alios Codices videre licuit, alterum Vat. Palat. 575, confusum et mutilum, qui quondam pertinuit ad cœnobium S. Martini Maguntie; alterum in bibliotheca eminentissimi card. Passionei, qui pariter mutilus sæculo x et fortassis etiam ix scriptus videtur. Omnium vero præstantissimum et vetustissimum exemplum, quod i Leonis epistolis conferendum curavimus, est Casareus Vindebonense signatum num. 41, quod Lambecius lib. II Comment. Biblioth. Cæsar. c. 8, pag. 952, n. 281, appellat *volumen membranaceum admirandæ vetustatis in-folio, totum antiquis litteris Gothicis, sive Toletanis anno 736 exaratum.* Plura sunt

^a Titulus abbreviationis canonum antiquissimæ in Veronensi i Codice est: *Incipiunt capitula sanctorum omnium conciliorum, quæ a beatis Patribus statuta sunt, sive epistoliarum decretalium, quæ a pontificibus, sive apo tolicis viris decreta sunt, breviter collecta atque conscripta.* Quædam concilia exhibet quæ in collectione veteri Hispanica desiderantur, scilicet concilium Aurelianense v, quod postea collectioni Hispanicæ additum fuit, et quatuor synodos ex ms. Codice Aemilianensi editas, Casaraugustanam ii, Narbonensem, Ocenensem et Barcinonensem. Inter synodos, quas abbreviator profert, recentior est Oscensis anni 698. Hæc alique arguunt abbreviatorem præ oculis non habuisse collectionem quæ dicitur primigenia Hispanica, et ex antiquioribus libris profecisse Laudat autem librum Bracarensem, Complutensem, Agabrensem. Similis est canonum abbre-

vatio in Codice Lucensi, de quo ex Mansio egi supra cap. 44, tom. I. De urbe Agabrensi, sive, ut in Codice Lucensi legitur, Gabrensi, ommissa prima littera, conjecturæ Mansii exstant tom. II Supplem. Concil. præfat. ad append.

^b Plurima mss. exemplaria collectionis canonum Gothicæ recenset Burrielius supra cap. 40, num. 19. Florezius tom. VII Hisp. sacr., pag. 163, ex Codice Toletano correctius, quam apud Nic. Antonium, Moræcium, et comitem de Mora, profert hæc subscriptionem: *Finit liber canonum conciliorum sanctorum Patrum, seu decreti præsum Romanorum feliciter Deo gratias. Julianus indignus presbyter scripti: cujus est, adjumento Deo, habitans in A'kalaga, quæ sita est super campum Iudabilem, iv feria, xvii Kal. Jan., æra mcccxxx. Scilicet anno 1093. Codex card. Passionei nunc xst i in bibliotheca Angelica.*

ejusmodi manu scripta in Gallia et in Hispania. Joannes Baptista Perezus inter multa Hispanica quatuor præsertim de-cibit, Lucense, Hispalense, Alveldense, et S. Emiliani, de quibus inferius plura. Garsias Loaisa in præfatione ad Concilia Hispaniæ duos alios Toletanos Codices laudat; Vigilanus autem vocat eum qui Alveldensis a Perezio appellatur, eo quod a Vigila presbytero scriptus fuerit. Quem vero Hispalensem nominat, ex notatione anni 962 ac ex documentis in eo contentis eundem esse cognovimus ac illum quem Perezus S. Emiliani Codicem nuncupavit. Petrus de Marca et Stephanus Baluzius mss. libros Rivipullenses duos et Urgellensem memorant, nec non Colbertinos et Lugdunensem 163 qui cum iisdem Hispanicis exemplis conveniunt. P. Constantinus laudat Hispanicum exemplum Gerundense, et quatuor Galliana Landunense, Novionense, Bellocacense et Suessionense. Indicat etiam Coliniatum atque unum Colbertinum, quæ ad hujus collectionis Codices Hispanice magis quam Gallicanæ originis videntur accedere; de quorum discrimine § 5 dicitur.

§ II. — De primigenia hujus collectionis editione. Tabula eorum quæ in ea continebantur. Epistola Innocentii I ad Aurelium a nota suppositionis Isidorianæ eximitur.

13. Cum inter tot Codices alii aliis locupletiores sunt, tum vero nullus primigeniæ collectionis exemplum posterioribus additamentis expers representat. Primigenia autem collectio ex indice seu tabula capitulorum colligi solet, ita ut si quæ capitula præter eandem tabulam in corpore inventiantur descripta, ea posteriori additamento accessisse noscantur. Quod si inter tabulas diversorum Codicum ejusdem collectionis alia pauciora, alia plura capitula præferant; tabula quæ ex paucioribus capitulis constat, primigeniæ collectionis indicium exhibet. Inter memoratos autem Codices collectionis Hispanice pauciora capitula leguntur in tabula Codicum Vindebonensis, Hispalensis; Perezii, Rivipullensium, Vat. 1341 aliorumque Gallicanorum, qui etsi aliqua capita corpori habeant inserta, nullam tamen additionem in præmissa capitulorum tabula receperunt, ut quibusdam aliis Hispanicis exemplaribus accidit. Hinc illorum intacti indices seu tabulae ad primigeniam hujus collectionis editionem pertinere jure creduntur. Primam igitur ipsius collectionis editionem in primis descriptoriis, harum breviorum tabularum indicio utamur: de additamentis autem quæ postea accessere deinceps dicitur.

14. Primæ partis tabula in 45 capitula distinguitur. Præfationem hujus partis integram præmittimus.

164. Canones generalium conciliorum a temporibus Constantini cœperunt. In præcedentibus unaque annis, et persecutione fervente, docendarum plebium minime dabatur facultas. Inde Christianitas in diversas hæreses scissa est: quia non erat licentia episcopis in unum convenire, nisi tempore supradicti imperatoris. Ipse enim dedit facultatem Christianis libere congregari. Sub hoc etiam SS. Patres in concilio Nicæno de omni orbe terrarum con-

venientes, juxta fidem evangelicam et apostolicam secundum post apostolos symbolum tradiderunt. Quatuor autem principalia esse concilia, ex quibus plenissimam fidei doctrinam tenet Ecclesia, tam de Patris et Filii et Spiritus sancti divinitate, quam de prædicti Filii et Salvatoris nostri incarnatione. Prior harum Nicæna synodus est cccxvii episcoporum Constantino Augusto imperante peracta, in qua Arianae perfidiæ blasphemia condemnata, quæ inæqualitatem [*Al.*, de inæqualitate] sanctæ Trinitatis idem Arius asserebat. Ita consubstantialem Deo Patri Deum Filium eadem sancta synodus per symbolum definivit. Secunda est ccl Patrum sub Theodosio Seniore Constantinopolim congregata, quæ Macedonium, sanctum Spiritum Deum esse negantem, condemnans, consubstantialem Patri et Filio eundem Paraclitum demonstravit: quam tota Græcia et Latinitas in Ecclesiis prædicat. Tertia synodus Ephesina ccc episcoporum sub Juniore Theodosio Augusto edita, quæ Nestorium duas personas in Christo asserentem justo anathemate condemnavit, ostendens manere in duabus naturis unam Domini Jesu Christi personam. Quarta est synodus Chalcedonenensis cccxx sacerdotum sub Marciano principe habita, in qua Eutychem Cp. abbatem, Verbi Dei et carnis unam naturam pronuntiantem, et ejus defensorem Dioscorum quondam Alexandrinum episcopum, et ipsum rursus Nestorium cum reliquis hæreticis, una Patrum sententia prædamnavit, prædicans eadem synodus Christum Deum sic natum de Virgine, ut unam personam et divinæ et humanæ confiteamur naturæ. Hæc sunt, ut prædiximus, quatuor principales et venerabiles synodi totam fidem catholicam complectentes. Sed et si qua sunt concilia quæ SS. Patres Spiritu Dei pleni sanxerunt, post istorum quatuor auctoritatem omni manent stabilita vigore, quorum etiam gesta in hoc corpore condita continentur. In principio autem hujus voluminis Nicænam synodum constitutum pro auctoritate ejusdem magni concilii. Deinceps diversorum conciliorum Græcorum ac Latinorum, sive quæ antea, sive quæ postmodum facta sunt, sub ordine numerorum ac temporum capitulis suis distincta sub hujus voluminis aspectu locavimus. Subjicientes etiam decreta præsalum Romanorum, in quibus pro culmine sedis apostolicæ non impar conciliorum exstat auctoritas: quatenus ecclesiastici ordinis disciplina in unum a nobis coacta atque digesta, et sancti præsalis paternis constringantur [*Al.*, instituantur] regulis, et obedientes Ecclesie ministri vel populi spiritualibus imbuantur exemplis. Canones autem, qui dicuntur apostolorum, seu 165 quia eosdem nec sedes apostolica recipit, nec sancti Patres illis consensum præbuerunt, pro eo quod ab hæreticis sub nomine apostolorum compositi dignoscuntur, quamvis in eis quædam inveniuntur utilia, auctoritate tamen canonica atque apostolica eorum gesta constat esse remota et inter apocrypha deputata.

D Post hæc sublitur: *Canon autem Græcæ, Latine regula nuncupatur. Regula autem dicta, etc.*, ut apud Gratianum dist. 3, c. 1 et 2, et post illa in fine capituli secundi prævumque corrigat sequitur: *Synodum autem ex Græco interpretari, etc.*, uti apud eum-

* In Codice Vaticano 1341, quem Ballerini memorant, tabula in licat sex concilia generalia, quadraginta quatuor synodos non generales. Additur titulus 45: *Sententiæ, quæ in veteribus exemplaribus non habentur, etc.*; et titulus 46: *Decreta Romanorum præsalum;* et titulus 47: *Synodus Toletana episcoporum LXXVIII. Pars tabularum Situs diversarum provinciarum. Tum in nomine Domini nostri Jesu Christi incipit ordo de celebrando concilio: Hora diei prima, etc., valeamus verbum cum omni fiducia loqui. Explicit: Illico sine titulo: Canones generalium, etc., quæ est præfatio a Balleriniis descripta, cum hisce variis lectionibus: *facultas. Deinde... tenet ecclesia... quum**

prædicti... asserebat. Consubstantialem..... tertia synodus est Ephesiana prima: ccc.... ut in una substantia et divinæ et humanæ confiteamur naturæ. Fortasse, ut in una substantia (hoc est, subsistentia) et divina et humana confiteatur natura... synodi fidem catholicam complectens... propter auctoritatem. Varias lectiones extreme partis præfationis proferam ad lib. vi Etymologiar., cap. 16, num. 12. Post verba, *Explicit præfatio, iterum tabula: Incipiunt capitula, etc.* Deinde tabula Romanorum pontificum: decreta indicantur 102, sequuntur 50 canones apostolorum, tum concilium Nicænum, etc.

dem Gratianum dist. 15, c. 1 in fine. Post ultima autem verba a societate multorum in unum, subditur: *Explicit præfatio.*

Tabula porro capitulorum hujus primæ partis hæc est.

INCIPIUNT CAPITULA CONCILIORUM GRÆCIE.

I. *Canones Nicæni concilii cccxviii episcoporum.* In corpore post canones symbolum et catalogum episcoporum Nicænorum antiquæ versionis, seu, uti vocant, Isidorianæ, a collectore addita fuit *Fides S. Gregorii Majoris* cujus initium unus *Deus principium.* Est autem vetusta interpretatio fidei scriptæ a S. Gregorio Neocæsariensi, quæ post Græcum textum edita est tom. I Concil., col. 863.

II. *Canones Anchyritani concilii xii episcoporum.*

III. *Canones Neocæsariensis concilii xix episcoporum.*

IV. *Canones Gangrensis concilii xiv [al., xv] episcoporum.*

V. *Canones Sardicensis concilii.*

VI. *Canones Antiocheni concilii xxxi episcoporum.*

166 VII. *Canones Laodicæ Frygiæ.*

VIII. *Canones Constantinopolitani concilii cl. episcoporum.*

IX. *Synodus Ephesina 1 200 episcoporum.* In corpore hoc titulo proferuntur duæ celebres epistolæ S. Cyrilli ad Nestorium ante Ephesinum concilium scriptæ, at in eo lectæ atque insertæ, quarum altera duodecim anathematismis clauditur. Adnotatio collectoris Hispanici his litteris præmissa in observatione P. Labbei exhibetur tom. III Concil., col. 959, prima autem epistola col. 960, quæ cum sit versionis a Dionysio Exiguo separatim vulgatæ, hanc ex ipso sumptam liquet. Altera vero epistola, seu potius fragmentum epistolæ incipiens a verbis: *Aut igitur sancta et magna synodus: Ipsum qui est ex Deo Pater naturaliter natus, etc.,* sumptum est ex vetustiori interpretatione, ex qua S. Leo longum testimonium illis verbis inchoans subjecti epist. 165 tom. I nostræ editionis, col. 1397, et hoc tomo col. 291. Hæc est antiquior collectio, in qua hæc duæ Cyrilli epistolæ concilii Ephesini nomine inscribuntur. Id tamen vetustius esse collectione Hispanica liquet ex ms. Cod. 59 capituli Veronensis, qui excerpta continet antiquiorum exemplarium Hispaniensium, in quibus eodem Ephesini concilii titulo illæ epistolæ inter Concilia Græcæ describebantur. Vide quæ adnotabimus part. iv, c. 4.

X. *Synodus Chalcedonensis concilii dcxxx episcoporum.* In corpore præter canones additur versio actionis vi, ex qua allocutio imperatoris Marciani, et definitio fidei producuntur, uti tom. iv Concil., col. 2051. Subduntur etiam subscriptiones Patrum, ac tres imperiales leges, *1 universis populis,* quæ incipit: *Tandem aliquando,* et legitur etiam in collectione hoc tomo edita cap. 26. 2. Ad Palladium præf. prætorio, cujus initium: *Divinæ semper potentia.* Vide tom. iv Concil., col. 1814, not. e. 3. Ad eundem Palladium inchoans: *Licet jam sacratissimam consti-*

* In laudato Codice Vaticano 1341 concilio Nicæno præmittitur quoddam epigramma hoc titulo: *Incipit præfatio sancti concilii.* Simili modo in Codice Vaticano 1342, pag. 18, et iterum pag. 21, idem legitur epigramma inscriptum: *Incipit præfatio ejusdem (Concilii Nicæni).* Mansius ex Codice Lucensi, de quo ante dixi, hunc prologum metricum protulit, nondum editum putans: sed jam illum ediderat Labbeus initio tom. I Concilior., pag. 15, qui ex titulo Codicum mss. existimavit præfationem esse concilii Nicæni. Censeo tamen librariorum deceptos qui, cum epigramma concilio Nicæno præmissum viderent, illud pro ejusdem concilii prologo acceperunt, cum potius sit præfatio ad collectionem conciliorum et decretalium. Versus ita habent:

Concilium sacrum venerandi culmina juris

tutionem, etc. Uti in nostra collectione invenietur cap. 28.

XI. *Epistola formata Attici Cp. episcopi.* Est ea quæ in nostra collectione invenietur cap. 63. Vide not. f col. 451.

CONCILIA AFRICÆ.

XII. *Synodus Carthaginis Africæ 1.* Est concilium sub Grato editum tom. II Conc., col. 745, de quo vide part. II, c. 3, § 1, n. 7.

XIII. *Synodus Carthaginis Africæ 11.* Est concilium sub Genetilio, eodem tom. II Conc., col. 1383. Vide ibidem n. 8.

XIV. *Synodus Carthaginis Africæ 111 48 episcoporum.* Est concilium sub Aurelio anni 397, eodem tom. II, col. 1397. Vide ibidem § 3, n. 1.

XV. *Synodus Carthaginis Africæ 114 210 episcoporum:* eodem tom. II, col. 1433. Hoc titulo proferuntur *Statuta antiqua.* Confer quæ diximus eadem part. II, cap. 3, § 4.

B XVI. *Synodus Carthaginis Africæ 115 33 episcoporum:* tom. II Conc., col. 1453. Vide part. II, c. 3, § 5, n. 2.

XVII. *Synodus Carthaginis Africæ 116 217 episcoporum:* tom. III Conc., col. 441. Confer eandem part. II, c. 3, § 8, n. 4.

167 XVIII. *Synodus Carthaginis Africæ 117 19 episcoporum:* tom. III Conc., col. 459. Consule laudatum c. 3, § 8, n. 7.

XIX. *Synodus Africæ in Milevitana urbe habita 214 episcoporum:* tom. III Conc. col. 379. Vide part. II, c. 3, § 6.

CONCILIA GALLIÆ.

XX. *Concilium Arelatense 1.*

XXI. *Concilium Arelatense 11 115 episcoporum.* Duo in hoc notanda. 1. Post tabulam capitulorum describi episcoporum catalogum, qui ad Arelatense i pertinet: et numerum quoque episcoporum 115, in titulo notatum ad idem Arelatense i referendum esse, uti colligimus ex perveuto ms. 54 C Novariensis Ecclesiæ, in quo Arelatensi i hic titulus præmittitur: *Incipit concilium Arelatense tempore Marini actum a cxxiii episcopis, qui et papæ Silvestro scripserunt.* 2. Viginti quinque tantum canones exhiberi, non vero 37 uti in vulgatis Conciliorum ante Sirmondam, nec 56, uti Sirmondus edidit. Vide parte II, c. 10, § 2, n. 19.

XXII. *Concilium Arelatense 111 14 episcoporum.*

XXIII. *Concilium Valentinum 20 episcoporum.*

XXIV. *Concilium Taurinatum.*

XXV. *Concilium Regiense 13 episcoporum.*

XXVI. *Concilium Arausicum 16 episcoporum.*

XXVII. *Concilium Vasense.*

XXVIII. *Concilium Agathense 25 episcoporum.*

XXIX. *Concilium Aurelianense 20 episcoporum.*

CONCILIA SPANIÆ.

XXX. *Concilium Eliberinum 18 episcoporum.*

XXXI. *Concilium Tarracense 10 episcoporum.*

XXXII. *Concilium Gerandense 7 episcoporum.*

D XXXIII. *Concilium Cæsaraugustanum 12 episcoporum.*

Condidit, et nobis congrua frena dedit.

Ut bene funditus justo moderamine possit

Intemerata gerens clericus ordo regi.

Pontifices summi veterum præcepta sequentes

Planius hæc uonitis exposuere suis.

Hinc fidei nostræ se pandit semita, et omnes

Errorum damnat dogmata sancta vias.

Quisque Dei famulus fuerit, Christique sacerdos,

Hoc sale conditus dulcia uella suet.

Pro sacrum al. sacri; pro gerens al. regens; pro clericus ordo al. clerus et ordo; pro planius al. plenius; pro suet al. suus. Editi et mss. omnes habent *pontificis summi: restituo pontifices summi: nam sensus id exigit, et nihil frequentius in mas. quam ut e et i inter se commutentur.* Quod autem primo versu dicitur *Concilium sacrum,* intelligendum est de omnibus conciliis, non de solo Nicæno.

XXXIV. Concilium Ilerdense 9 episcoporum.
 XXXV. Concilium Valentinum 6 episcoporum.
 XXXVI. Synodus I Toletana 18 episcoporum.
 XXXVII. Synodus II Toletana 9 episcoporum.
 XXXVIII. Synodus III Toletana 62 episcoporum.
 XXXIX. Synodus IV Toletana 46 episcoporum.
 XL. Synodus Bracarenensis I, 9 [Al., 8] episcoporum.
 XLI. Synodus Bracarenensis II 12 episcoporum *æra*
dex.

XLII. ^a Capitula ex Orientalium Patrum synodis
 a Martino episcopo Gallicie ordinata atque collecta.
 168 XLIII. Synodus Spalensis I, 8 episcoporum.
 XLIV. Synodus Spalensis II, 8 episcoporum.

XLV. ^b Sententiæ quæ in veteribus exemplaribus
 Conciliorum non habentur, sed a quibusdam insertæ
 sunt. Hæc autem sententiæ sunt canones 23 in vul-
 gatis subjecti concilio Agathensi a can. 48 usque
 ad 70. Quo loco monendum est has sententiæ
 omitti in corpore Codicum Vindebonensis, Vati-
 cani 1341 et aliorum similium, licet in præmis a
 tabula capitulorum notetur num. 45 quo ex defectu
 capitula primæ partis esse deberent solum 44.
 Cum vero eadem sententiæ in iisdem Mss. subne-
 tantur canonibus Agathensibus 47, forte ne super-
 flue repeterentur capitulo 45, in corpore omis-
 sæ fuerunt. At cum in tabula, primigeniæ collectionis
 indice, hæc sententiæ affligantur eidem capitulo 45,
 nihil ambigimus quin in primigeniis exemplis ita hoc
 loco fuerint descriptæ uti eas separatim descriptas
 invenimus in ms. auctioris collectionis Hispanicæ
 cardinalis Passionis, nec non in ms. Vat. 4587
 Joannis Baptistæ Perezii, qui notat eas legi in fine
 omnium conciliorum in Codice Lucensi: ac ex aliis
 item Hispanicis Codicibus ipsas post concilium To-
 letanum XVII typis dedit Garsias Loaisa, ac ex ipso
 recusæ sunt tom. VIII Conciliorum edit. Venetæ,
 col. 91. Confer quæ de canonum Agathensium num-
 bero dicemus pari. IV, c. 4, n. 21.

Post præmissam primæ partis tabulam ipsa docu-
 menta subjiciuntur.

45. ^c Tum profertur tabula partis secundæ cum
 capitulis 102, in quam hæc brevior præfatio legitur.
 « Hactenus digestis conciliis SS. Patrum, sequen-
 tur decreta præsulum Romanorum. Præfatæ sedis
 apostolicæ præsulum constituta, quæ ad fidei regu-
 lam vel ad ecclesiasticam pertinent disciplinam, in
 hoc libro diligenti cura collecta sunt: ita ut singu-
 lorum pontificum, quotquot decreta a nobis reperta
 sunt, sub uniuscujusque epistolæ seriem propriis
 titulis prænotarentur eo modo quo superius præsul-
 um Patrum canones nostro studio ordinati sunt:
 quatenus lectoris industria facilius intelligere possit,
 dum capitulis propriis distincta intendit. »

169 DECRETA QUORUMDAM PRÆSULUM ROMANORUM,

Ad fidei regulam et disciplinam ecclesiasticam
 constituta.

I. Epistola papæ Damasi ad Paulinum Antiochenum
 episcopum. D

^a Dominicus Lopez de Barrera in peculiari disser-
 tatione Romæ edita anno 1757 ostendere conatus
 est Codicem antiquum canonum, quem ipse produ-
 cit, esse ipsum verum veteris Ecclesiæ Hispanicæ
 Codicem juxta reformationem S. Martini Bracaren-
 sis dispositum. De collectione canonum S. Martini
 Bracarensis fuse agit Florezius tom. IV Hisp. sacr.,
 pag. 151 et seqq. In Codicibus Gothicis titulus erat:
Capitula ex Orientalium Patrum synodis a Martino
Bracarensi episcopo collecta ad [Al., apud] Lucense
concilium. Recte capitula, sive, ut antiqui Patres
 nostri vocabant, *Excerpta Martini*: neque nomen
 collectionis canonum aptum videri debet. Ante hanc
 ipsam capitulorum collectionem fuisse aliam in Hi-
 spania canonum collectionem arguitur ex concilio
 Bracarensi I: *Relecti ex Codice coram concilio tam*

A II. Confessio fidei ejusdem papæ ad eundem Paulinum. Hæc duo capitula sunt in collectione hoc toto
 impressa cap. 55.

III. Epistola Siricii papæ ad Himerium episcopum
 Tarraconensem. Est in editione Conciliorum epist. 1
 ejus lem pontificis.

IV. Ejusdem Siricii per diversos episcopos missa.
 Ibid. ep. 3.

V. Ejusdem Siricii per diversos episcopos directæ.
 Epist. 2.

VI. Epistola Innocentii papæ ad Decentium episco-
 pum Eugubinum. In Conciliorum editione est Inno-
 centii epist. 1.

VII. Cujus supra ad Victorium Rothomagensem.
 Ep. 2.

VIII. Cujus supra ad Exsuperium Tolosanum epi-
 scopum: ep. 3.

IX. Cujus supra ad Felicem episcopum. Ep. 4

X. Ad Maximum et Severum episcopos. Ep. 5.

XI. Ad Agapitum, Macedonium et Marinum epi-
 scopos. Ep. 6.

XII. Ad Rufum et cæteros per Macedoniam con-
 stitutos. Ep. 7.

XIII. Ad Florentinum Tiburtinensem episcopum.
 Ep. 8.

XIV. Ad Probum. Ep. 9.

XV. Ad Aurelium et Augustinum Africanos episco-
 pos. Ep. 10.

XVI. Ad Aurelium Carthaginensem. Ep. 11.

XVII. Ad eundem. Ep. 12.

XVIII. Ad Julianam nobilem exhortatoria. Ep. 13.

XIX. Ad Bonifacium presbyterum. Ep. 14.

XX. Ad Alexanderum Antiochenum episcopum.
 Ep. 15.

XXI. Ad Maximianum episcopum. Ep. 16.

XXII. Ad Alexandrum Antiochenum. Ep. 17.

XXIII. Ad eundem. Ep. 18.

XXIV. Ad Acacium Beroæ episcopum. Ep. 19.

XXV. Ad Laurentium Senensem episcopum. Ep. 20.

Supplenda esset in hac tabula alia epistola In-
 nocentii ad Marcianum Naisitanum episcopum,
 quæ in corpore omnium Codicum hujus collectio-
 nis legitur, et in Conciliis est epist. 21. At cum in-
 dex eorundem Codicum illam non notet, satis sit id
 monuisse, ut ne numeros cæterarum epistolarum
 immutare cogamur.

XXVI. Ad Rufum, Eusebium cæterosque episcopos.
 Ep. 22.

XXVII. Ad universos Toletanos episcopos. Ep. 23.

XXVIII. Epistola Zosimi ad Theychium episcopum
 Salonitanum. In edit. Concil. epist. 1 ejusdem ponti-
 ficis.

XXIX. Ejusdem papæ ad clerum Ravennensem.
 Ep. 2.

XXX. Epistola Bonifacii papæ ad Honorium Au-
 gustum: in Conciliis e. 1.

XXXI. Rescriptum Honorii ad eundem Bonifacium:
 ibidem post predictam epistolam.

generalium synodorum canones quam localium. Hujus
 modi virtus collectio aucta postmodum fuit additis
 cum aliis, tum capitulis, sive excerptis S. Martini
 Bracarensis.

^b Hæc sententiæ veteri collectioni additæ fuerunt
 ex præscripto concilii IX Toletani in exord. *Decre-
 vimus ut capitula quæ in priscis canonibus minime
 habebantur inserta, pari promulgerentur sententiæ, et
 antiquis jungerentur regulis perenni fugitate mansura
 et omni reverentia conservanda.*

^c In antiquo Codice Palatino 575 præfatio ad epi-
 stolas decretales hoc modo exaratur: *Hactenus di-
 gestis conciliis sanctorum Patrum sequuntur decreta
 præsulum Romanorum. Præfatio. Sedis apostolicæ
 præsulum constituta, quæ, etc.* Melius ita quam se-
 quentur et præfatæ sedis, ut apud Ballerinos.

- 170** XXXII. *Item epistola Bonifacii ad episcopos Gallie.* Ep. 2.
- XXXIII. *Ejusdem papæ ad Hilarium Narbonensem episcopum.* Ep. 3.
- XXXIV. *Epistola Cælestini papæ ad episcopos per Gallias constitutos.* In Conciliorum editi. ne ep. 1.
- XXXV. *Cujus supra ad episcopos per Viennensem et Narbonensem provinciam constitutos.* Ep. 2.
- XXXVI. *Cujus supra ad episcopos per Apuliam et Calabriam constitutos.* Ep. 5.
- XXXVII. *Epistola Leonis papæ ad Eutychem presbyterum : in nostra editione epist. 20.*
- XXXVIII. *Cujus supra ad Flavianum Cp. episcopum.* Ep. 25.
- XXXIX. *Rescriptum Flaviani ad supradictum Leonem papam.* Ep. 22.
- XL. *Leonis rescriptum ad supradictum Flavianum.* Ep. 28.
- XLI. *Epistola Petri episcopi Ravennensium ad Eutychem presbyterum.* Ep. 25.
- XLII. *Epistola Leonis ad Ephesinam synodum.* Ep. 57.
- XLIII. *Cujus supra ad Theodosium Augustum.* Ep. 44.
- XLIV. *Cujus supra ad Pulcheriam Augustam.* Ep. 45.
- XLV. *Cujus supra item ad Pulcheriam Augustam.* Ep. 10.
- XLVI. *Ad Martinum et Faustum presbyteros.* Ep. 61.
- XLVII. *Ad Theodosium Augustum.* Ep. 69.
- XLVIII. *Ad Pulcheriam Augustam.* Ep. 70.
- XLIX. *Ad Faustum, Martinum, Petrum, Manetem et cæteros.* Ep. 71.
- L. *Ad Pulcheriam Augustam.* Ep. 79.
- LI. *Ad Anatolium Cp. Episcopum.* Ep. 80.
- LII. *Ad Marcianum imperatorem.* Ep. 82.
- LIII. *Ad eundem Marcianum Augustum.* Ep. 83.
- LIV. *Ad Anatolium episcopum.* Ep. 85.
- LV. *Ad Marcianum Augustum.* Ep. 90.
- LVI. *Ad synodum Chalcedonensem.* Ep. 95.
- LVII. *Ad Marcianum Imperatorem.* Ep. 104.
- LVIII. *Ad Anatolium Cp. episcopum.* Ep. 106.
- LIX. *Ad Marcianum Augustum.* Ep. 115.
- LX. *Ad eundem Marcianum Augustum.* Ep. 130.
- LXI. *Ad eundem Marcianum.* Ep. 134.
- LXII. *Ad Leonem imperatorem, subunctis testimoniis per rescripta de libris patrum.* Ep. 165.
- LXIII. *Ad Turibium Asturicensem episcopum.* Ep. 15.
- LXIV. *Ad universos episcopos per Italiam provinciam constitutos.* Ep. 7.
- LXV. *Ad episcopos per Siciliam constitutos.* Ep. 16.
- LXVI. *Ad episcopos per Campaniam, Sannium et Picenum constitutos.* Ep. 4.
- LXVII. *Ad Januarium Aquilegensem episcopum.* Ep. 18.
- LXVIII. *Ad Rusticum Narbonensem episcopum.* Ep. 167.
- LXIX. *Ad Anastasium Thessalonicensem episcopum.* Ep. 14.
- LXX. *Ad Nicetam Aquilegensem episcopum.* Ep. 159.
- 171** LXXI. *Ad Africanos episcopos.* Ep. 12 editionis decurtatæ.
- LXXII. *Ad Theodorum Forojuliensem episcopum.* Ep. 108.
- LXXIII. *Ad Leonem Ravennensem episcopum.* Ep. 166.
- LXXIV. *Ad Dioscorum Alexandrinum episcopum.* Ep. 9.
- LXXV. *Ad episcopos per Campaniam, Sannium et Picenum constitutos.* Ep. 168.
- LXXVI. *Hilari papæ synodale decretum : in edit. Conciliorum epist. 1.*
- LXXVII. *Cujus supra ad Ascanium et ad universos Tarraconensis provincie episcopos.* Ep. 2.
- LXXVIII. *Cujus supra ad eundem Ascanium Tarraconensem episcopum.* Ep. 3.
- LXXIX. *Epistola Simplicii papæ ad Zenonem Spalensem episcopum : in Conciliis ep. 1.*
- LXXX. *Acacii Cp. episcopi ad prædictum Simplicium Romanæ urbis episcopum : ibidem post epist. 8 Simplicii.*
- LXXXI. *Epistola Felicis papæ ad episcopos per Siciliam.* Est Felicis III epist. 7.
- LXXXII. *Cujus supra ad Acacium Cp. episcopum.* Ep. 6.
- LXXXIII. *Ad Zenonem Spalensem episcopum.* Ep. 8.
- LXXXIV. *Decreta Gelasii papæ generalia : in edit. Concil. ep. 7.*
- LXXXV. *Ad Sicilienses episcopos.* Ep. 10.
- LXXXVI. *Epistola Anastasii papæ ad Anastasium imperatorem directa. E t epist. 1 Anastasii II.*
- LXXXVII. *Epistola Symmachi papæ ad Cæsarium : in edit. Conc. ep. 5.*
- LXXXVIII. *Epistola Hormisdæ papæ ad Justinum Augustum : ibidem ep. 79 ejusdem pontificis.*
- LXXXIX. *Sacra Justinii imperatoris ad Hormisdam papam : ibid. post ep. 40.*
- XC. *Epistola (seu libellus) Joannis Cp. ad Hormisdam papam directa : post eandem ep. 48, tom. V edit. Ven., col. 621.*
- XCI. *Hormisdæ papa ad Joannem episcopum Illicitanæ [al. Milicitanæ] Ecclesie.* Ep. 24.
- XCII. *Item Hormisdæ papæ ad eundem Joannem episcopum.* Ep. 64.
- XCIII. *Ad episcopos per Spaniam constitutos.* Ep. 25.
- XCIV. *Item Hormisdæ papæ ad eosdem Spanie episcopos subunctis exemplaribus libelli Joannis Cp. episcopi.* Ep. 51.
- XCV. *Item Hormisdæ papæ ad Salustium Spalensem episcopum.* Ep. 26.
- C** XCVI. *Ad Epiphanium episcopum Cp.* Ep. 80.
- XCVII. *Item Hormisdæ papæ ad universos provincie Bæticæ episcopos.* Ep. 65.
- XCVIII. *Vigili papæ ad Profuturum episcopum : in edit. Concil. ep. 2.*
- XCIX. *Epistola Gregorii papæ ad Leandrum Spalensem episcopum : in editione Maurina lib. 1 Regesti, ep. 45.*
- C.** *Cujus supra ad eundem Leandrum : lib. v, ep. 49.*
- Cl.** *Cujus supra ad prædictum antistitem : lib. ix, ep. 121.*
- 172** CII. *Cujus supra ad Recarodum regem Gothorum : ibidem ep. 122.*
- Notandum est hanc tabulam capitulorum partis secundæ in mss. ex quibus illam vulgavit P. Constantinus, sicut etiam in alio simili Codice Vat. 1341, duplici vitio laborare. Nam num. 47, post duas epistolas Innocentii ad Aurelium per saltum transit ad aliam ejusdem pontificis ad eundem episcopum, quæ in corpore eorundem Codicum legitur. Hanc epistolam, quæ in editione Conciliorum est duodecima, laudatus P. Constantinus in notitia epistolarum Innocentii, num. 41, col. 952, refert inter suppositas ab Isidoro Mercatore. At eam reperiri in sincera collectione Hispanica, quæ anterior est Isidoro, et nullum spurium documentum continet, nobis certissimum est. Non solum enim exstat in Codicibus ejus collectionis originis Gallicanæ, quos pauca quedam supposititia ex Isidoro recepisse monemus num. 26, verum etiam in exemplaribus originis Hispanicæ, quæ hanc collectionem sine ullo spurio Isidoriano additamento representant, qualia sunt mss. Vindobonense, et alia quæ Joannes Baptista Perezius adhibuit, ac ex iis quidem illam in tabula ejusdem collectionis descripsit num. 47, uti didicimus ex

Cod. Vat. 4587. Ll vel maxime confirmat antiqua abbreviatio ^a collectionis Hispanicae ^b edita a cardinali de Aguirre, quæ e genuinis exemplis originis Hispanicae excerpta fuit. In ea enim eadem epistola allegatur lib. 1, tit. 34, his verbis: *Ut nullus contra ordinem canonum efficiatur epi copus. Epistola Innocenti ex integro* 16, sed corrigendum 17, nam epistola ad Julianam 173 nobilem, quæ post ipsam ad Aurelium subjicitur, in eadem abbreviatiōe lib. x, tit. 6, notatur num. 18. Est autem ille ipsemet titulus epistolæ xii ad Aurelium. Adde quod similiter laudatur in alia antiquiore abbreviatiōe contenta in ms. 59 capituli Veronensis, quam ex Codicibus Hispanica collectione veterioribus excerptam videbimus part. iv, cap. 4. Hæc enim ibidem leguntur: *Item Innocenti ad Aurelium episcopum. Facile non imponatur manus. Episcopus ex laico non ordinetur*: quæ sententiæ in ea sola ad Aurelium epistola 12 continentur. Neque ad suppositionis suspensionem moveat mendosa consularis nota in vulgatis sic expressa: *Julio quarto et Palladio viris clarissimis consulibus*: corrigenda enim est: *Junio Quarto Palladio V. C. consule*, qui fuit consul Occidentalis anni 446. E contra vero idem P. Coustantius in sua tabula inter Leonis epistolas ad Marcianum unam addit, quæ in collectione deest: nam a num. 58 ad 61 quatuor ejusdem pontificis ad Marcianum epistolas refert, cum in corpore sint tantum tres, et prætermittit unam ad Anatolium assignandam numero 58. Quos errores nos in præmissa tabula emendantes, numeros capitulorum ad seriem epistoliarum quæ in collectione

^a De antiqua abbreviatiōe collectionis Hispanicae, quam hoc loco Ballerini indicant, illud monere operæ pretium est esse illam ipsam quam Cennius quoque edidit, præmissis titulo, *Codex veterum canonum Ecclesie Hispanæ*, de quo vide Burrielium supra cap. 40, n. 16 et 20. Est quædam institutiō canonica in communes titulos distributa. Cennius auctorem Isidorum nostrum inepte credidit: Joan. Baptista Perez probabilis S. Julianum Toletanum. Ballerini paulo post obitum S. Juliani confectam idoneis rationibus ostendunt. Præmissa erat collectioni Codicis Lucensis, unde eam Joan. Baptista Perez descripsit. Reperitur in aliis Codicibus Gothicis Hispanicae collectionis canonum. Duos hujusmodi Codices in Ecclesia Toletana asservari colligitur ex Palæographia Hispana tom. XIII Spectaculi Naturæ pag. 316, quorum antiquior initio hæc nota in-ignitur: *Inchoatus est liber iste xiv Kalendas Februarias æra DCCCC. LXXXVI*, hoc est anno 948. Hernandezius, ut ipse quidem professus fuerat supra cap. 42, num. 39, in animum induxerat istiusmodi excerpta canonum, sive institutionem canonicam correctiorem recedere tom. II Patrum Toletanorum; sed utilissimum hoc consilium aescio qua de causa executum non fuit. In instrumento Ferdinandi I anno 1046, tom. XVI Hisp. sacr., pag. 458, mentio fit Codicis Canonum in hæc verba: *Elegimus etiam ex eis quidquid in sanctissimum canonem et Gothicam legem invenitur de rebellionibus, vel contradictoribus regis, sive de facultatibus eorum, sicut in libro secundo, et in ejus titulis constitutum, vel exaratum a prioribus sanctis Patribus scriptum esse decernitur. Fortasse legendum in libro septima, qui in indice veterum canonum Ecclesie Hispanæ est, de Monestate et Negotiis principum: vel intelligendum potius id est de libro secundo Fori Iudicum et legis Gothicæ, sive Wisigothorum.*

^b Vide part. w, c. 3.

^c Qua ratione Isidorus potuerit in Etymologiis verba præfationis collectionis, quorum gesta in hoc opere condita continentur, usurpare explicui c. 51, n. 16. Existimo enim, tum hoc loco. tum aliis Isidorum vel ad marginem, vel in contextu compendii litterarum indicasse scripta ex quibus proficiebat: quæ compendia librarii vel incuria vel ignorantia neglexerunt. Suspicio etiam veterem præfationem collectionis canonum, quæ ante Etymologia-

A leguntur, revocavimus. Hæc interim documenta nec plura, nec pauciora in primigenia collectione fuisse descripta.

§ III. — De tempore, loco et auctore ejusdem collectionis.

16. ^c Cum recentius descriptæ primigeniæ collectionis Hispanicae documentum sit concilium Toletanum iv celebratum anno 633, hæc collectio 174, post hunc annum digesta perspicitur. Cum perro præfatio primæ partis lere tota inveniat in libro vi Originum S. I-lori Hispalensis, cap. 16, dubium esse potest num præfationis auctor ex S. Isidoro sump-erit, an potius S. Isidorus ex præfatione ita prolecerit, sicut idem ex aliis auctoribus, tacitis identid m nominibus, alia atque alia derivare con-quevit. Hoc autem posterius omnino dicendum sua-vent illa præfationis æque ac Isidoriani excerpti verba: *Quorum (conciliorum) etiam gesta in hoc opere continentur.* Hæc enim, ut post Antonium Augustinum recte animadvertit P. Coustantius, congruunt quidem præfationi collectionis gestis conciliorum præmissæ, non vero Originum libris qui nulla synodorum gesta repræsentant: ac propterea certum esse debet S. Isidorum illud præfationis fragmentum traduxisse in suos Originum libros, et dum illud exserberet, ea quoque verba quæ in Originum opere erant omitienda, inadvertenter recepisse. Hæc ergo præfatio cum annexa collectione læubrata fuit ante aliquanto quam S. Isidorus libros Originum

rum opus absolutum exstabat, solum contentam fuisse illis verbis quæ Ballerini supra protulerunt, *Canonis generalium conciliorum... apocrypha deputata.* Reliqua, quæ in mss. reperiuntur, *Canon autem Græce a societate multorum in unum, addita arbitror ex ipsis Etymologiis ab aliquo qui post Isidorum collectionem auxerit. Neque assentior Balleriniis, qui præfationis et collectionis tempus clare deduci aiunt inter annum 633, quo habita fuit iv synodus Toletana et annum 636, quo Isidorus obiit.* Nam Isidorus, ut cap. 21 et 27 demonstravi, anno circiter 630 Codicem Etymologiarum ad Braulionem misit, ac proinde ante id tempus jam exstabat præfatio collectionis, quam Isidorus Etymologiis inseruit. Sane quamvis concedere velimus (quod liquido non constat) Isidorum partem aliquam in collectione canonum habuisse, cum aliunde perspectum habeamus ante ipsum Isidorum collectionem quandam existisse, hanc, quam nunc in mss. habemus, præfationem ad veterem collectionem pertinuisse, non est cur negemus. Ballerini ad illa verba præfationis, *subicientes etiam decreta Romanorum præsulum, in quibus pro culmine sedis apostolicæ non impar conciliorum exstat auctoritas*, notandum esse dicunt testimonium Hi panorum de auctoritate Romani pontificis. Sed jam in concilio iii Toletano anno 589, cap. 1, hæc eadem auctoritas prædicabatur: *Maneant in suo vigore conciliorum omnium constituta, simul et synodica præsulum Romanarum epistolæ: quæ fortasse respiciunt præfationem collectionis Hispanicae.* Ante id tempus S. Martinus Dumiensis in epist. ad Bonifacium de trina Mersione: *Nam et ego manifestus hic cognovi, quod de institutione baptismatis metropolitani hujus provinciæ ante hos aliquos annos ab ipsa beatissimi Petri cathedra certissimæ auctoritatis formulam postulavit: cujus etiam exemplar curiosius legens ita reperi scriptum, etc. Quæ ex Romani antistitis auctoritate sacerdotes hujus provinciæ retinentes scripta, etc.* Et versus finem: *Teneant a nobis fiducialiter, quod et per auctoritatem Romanæ sedis est traditum, etc.* Itaque crediderim, Hispanos, postquam ad eorum manus collectio canonum Dionysii Exigui devenit, non multum distulisse similit præfatione, et nonnullis additamentis antiquam suam collectionem augere et reformare.

scriberet. Porro Originum, seu Etymologiarum libros postremum S. Isidori opus fuisse, quod moriens imperfectum reliquit, S. Braulio in prænotatione ad eosdem libros testatur. Ille autem obiit anno 636. Hinc collectionis tempus clare deducitur, nimirum inter annum 633 quo habita fuit synodus iv Toletana, et annum 636.

17. * Hanc autem collectionem, ex cujus præfatione S. Isidorus Hispalensis episcopus memoratum fragmentum decerpit, in Hispaniis lucubratam 175 fuisse dubitare non licet. Vetustiores quidem hujus collectionis Codices, qui ad originem magis accedunt, Hispani sunt, et antiquo caractere Gothico Hispanorum proprio scripti. Æræ notatio Hispanorum peculiaris, quæ in pluribus etiam non Hispanis documentis post consulares notas signatur, Hispanicam originem palam declarat. Quid dicendum de synodis Hispanis, quibus hæc collectio abundat? Quid de decretalibus Romanorum pontificum epistolis in eadem exhibitis quæ ad Hispanos datæ fuere? Qua in re omitienda non est præclara animadversio P. Constantii in præfatione tom. I epistolæ Romanæ pontif., num. 147: (Quod autem e veteribus hisce litteris nullam onisit, quam ad Hispanos datam norimus, id sane vel ipso etiam taceente, Hispanum illum fuisse docet. Primus omnium in lucem edidit epistolas Hilari ad Ascanium Tarraconensem, Simplicii et Felicis ad Zenonem Hispalensem, Hormisdæ duas ad Joannem Illicitanum, ejusdem papæ unam ad Salustium Hispalensem, alteram ad episcopos Bætice, alias itidem duas ad episcopos Hispaniæ cum Joannis CP. libello missas, Vigilii denique ad Prefuturum Bracarensem. An non et Hispanum se prodit, cum... e Gregorii litteris, quas fere innumeras habemus, quatuor demum exhibet, tres videlicet ad Leandrum Hispalensem, unam ad Gorborem regem Recarenum, relictis aliis, utpote ad Hispanos non datis?) Illa tandem præfationis, ubi traditur symbolum Constantinopolitani fides a tota Græcia et Latinitate in ecclesiis prædicari, palam faciunt ejus præfationis et collectionis subvæxæ auctorum Hispanum esse, qui quod Toletana synodus in per omnes ecclesias Hispaniæ fieri jusserat canone primo, id apud eas sua ætate jam receptum videns, omnibus Latinis Ecclesiis æque usitatum credidit. Certe cum ejusmodi usus nonnisi serius a cæteris Occidentalibus admissus fuerit, quemadmodum idem P. Constantius probavit n. 139, nemo nisi Hispanus eam sententiam præfationi inserere potuit. Ex his autem corruiit opi-

nio Petri de Marca, qui in Opusculis pag. 201 hanc collectionem post Chalcedonense Leonis auctoritate editam et Occidentalibus Ecclesiis communem putavit.

18. ^b Nunc de Hispano auctore conficere liceat. Nonnullos in Hispania hunc Codicem canonum attribuisse S. Isidoro Hispalensi testatur Antonius 176 Augustinus in *Judicio ac censura de quibusdam veteribus canonum ecclesiasticorum collectoribus*. Duo autem hac in re difficultatem facessere queunt. 1. Quod S. Braulio in prænotatione ad libros Originum, et S. Ildefonsus de Viris illustribus cap. 9 qui catalogum Operum S. Isidori contextum, nullam hujus collectionis mentionem faciunt. 2. Quod cum in libros Originum tractata fuerit pars non exigua præfationis eidem collectioni præfixæ, incredibile sit S. Isidorum, qui ex aliis scriptoribus non pauca excerptis, ex sua quoniam præfatione quædam transcripsisset. Cum vero S. Isidori ætati maxime convenienti recentiora ejusdem collectionis documenta, nimirum synodus Hispalensis ii anni 619 ac Toletana iv anni 633 quibus ipse præfuit; non incongrue ejus auctor jamdiu creditus est idem S. Isidorus, ut ex Gratiano colligitur, qui fragmentum præfationis in primam partem proprium ejusdem collectionis Isidoro tribuit dist. 16, c. 1. Certe vero si non ipse Isidorus, alius saltem jussu ejusdem collectionem concinnasse videtur; et hæc dicitur causa accidit ut pseudo-Isidorus, qui hanc collectionem in suam traduxit, usurpavit Isidori nomen, præfationique suæ titulum affixerit *S. Isidori episcopi*, eo quod eam collectionem vel a S. Isidoro episcopo Hispalensi, vel ejus consilio digestam fama tradiderat. Fuisse quidem antiquiores Codices canonum, eosque lectos in anterioribus Hispanis conciliis liquet ex § 1, n. 10. Cum porro nonnulla in ipsis deessent, et forte etiam quæ in eisdem continebantur, non omnino essent ordinata, sed confusa; veteres Codices recognoscendi et augendi ac in meliorem formam redigendi consilium S. Isidoro in mentem venit: cui fortassis occasione et stimulum præbuit canon quartus concilii Toletani iv in quo ea generalis conciliorum celebrandorum regula præscripta fuit, ut *omnibus in suis locis in silentio consistentibus, diaconus alba indutus, Codicem canonum in medio proferens, capitula de conciliis agendis pronuntiet*.

177 § IV.—*De additamentis quæ primigeniæ collectioni Hispanicæ subinde accesserunt. Vindicantur docu-*

* Omissa est in collectione veteri Hispanica epistola S. Gregorii Magni ad Claudium duce[m] Hispaniarum. Verba præfationis, *quam* (synodus Constantinopolitanam) *tota Græcia et Latinitas in ecclesiis prædicant*, non necessario arguit præfationem factam fuisse post tertiam synodum Toletana[m]; possunt enim intelligi non de symbolo, quod ex præscripto hujus synodi in ecclesiis Hispaniæ, priusquam oratio dominica diceretur, a populo voce clara decantabatur seu prædicabatur, sed de ipsa synodo Constantinopolitana, quæ am tota Ecclesia venerabatur, ut can. 11 ejusdem concilii Toletani in exprimitur: *Quicumque aliam fidem et communionem catholicam, præter ecclesiasticam universalem, esse crediderit (illam dicimus Ecclesiam, quæ Nicæni, Constantinopolitani, et primi Ephesini, et Chalcedonensis concilii decreta tenet pariter et honorat, anathema sit*.

^b Nulla profecto in eo est difficultas, quod S. Isidorus præfationem Codicis canonum suis Etymologiis inseruerit, quamvis auctor præfationis ipse crederetur. Sed aliunde nullum est argumentum, ex quo colligere possimus præfationem ab ipso factam, aut ab alio ejus jussu. Nam cum Codex canonum jam ante existeret, hæc ipsa præfatione potuit esse ornatus. Quod pro trema monumenta ejusmodi collectionis sint concilium Hispalense ii et Toletanum iv, arguit quidem

exemplar collectionis antiquæ post annum 633, sive ab Isidoro, sive ab alio auctore cum aliis communicatum fuisse, ex quo proinde tabula capitum in alia exemplaria etiam auctoria transit. Pseudo-Isidorus autem nomen Isidori Hispalensis sibi assumpsit vel quod celeberrimum hoc erat inter Hispanos, vel quod cum collectionem veterem Hispanam veluti pro solo ac fundamento suæ fictionis statuisset, in ea reperit ultimam synodum esse Hispalensem ii, cui præfuit, et primo loco subscripuit Isidorus, quæ absoluta synodo, illico sequitur præfatio brevis ad epistolas decretales Romanorum pontificum: *Haftenus digestis conciliis SS. Patrum sequentur [Al., sequuntur] decreta præsulum Romanorum... quotquot decreta a nobis reperta sunt, sub uniuscujusque epistolæ seriem propriis titulis prænotarentur eo modo, quo superiorum priscorum Patrum canones nostro studio ordinati sunt*. Nihil facilius quam ut architectus collectionis pseudo-Isidorianæ in imperio Franco-Gallico existens crederet, Patres concilii ii Hispalensis ac potissimum Isidorum, qui præfuit, veterem collectionem Hispanam, quam ipse interpolare decreverat, ordinasse. An autem fama olim fuerit ante confictam pseudo-Isidorianam collectionem, quod Isidorus canonibus ordinandis operam suam ahibuerit, ex nullis antiquis monumentis colligitur.

menta in auctiore collectione Hispanica subjecta concilio Constantinopolitano II, alias generali sexto.

19. ^a His de primigenia Hispanica collectione perscriptis, additamenta, quæ eidem deinceps fuerunt inserta, explicanda sunt. Antiquiores additiones leguntur in vetustissimo Codice Vindebonensi 41 aliisque similibus. Hi post Bracarensem primæ synodi initium, quæ in præmissa tabula notatur num. 40, insunt sine ullo numero ac extra locum proprium novem synodos Toletanas, nimirum quintam et cæteras usque ad decimam tertiam anni 683, ac postea repetunt Bracarensem I et integram afferunt; et post Mariini Bracarensem capitula addunt aliam synodum Bracarensem anni 675 et reliqua subiiciunt, quæ in laudata tabula primæ actionis indicantur. Cum ejusmodi Codices, qui Toletanas synodos diligentiori cura collectas receperunt, recentiorum præferant Toletanam XIII anni 683, careant autem Toletana XIV celebrata anno sequenti 684, exploratum videtur hæc additamenta in primo ejusmodi additionum exemplo accessisse paulo post ipsam synodum Toletanam XIII antequam decima quarta haberetur.

20. ^b Novas additiones deinde suscepit hæc collectio, quas exhibent Codices quos Antonius Augustinus præ oculis habuit, exemplum Lucense quod Perezus laudat, Codex Urgellensis Ecclesiar, alique nonnulli, ita tamen ut in his synodi omnes cujusque urbis simul ex ordine, continua numerorum serie, describantur. In Græcis enim conciliis post Constantinopolitanum I additur Constantinopolitanum II, æra 720, cum quinque epistolis ad ipsam pertinentibus, videlicet una Leonis II ad episcopos Hispanos, alia ejusdem ad Quiricum, tertia ejusdem ad Simplicium comitem, quarta Benedicti pre-byteri post Leonem electi ad Petrum notarium regionarium, et quinta prædicti Leonis II ad Ervigium regem. In Gallicanis synodo Vasensi I subicitur Vasensis II anni 529, et post Aurelianensem I describitur altera anni 533, nec non quinque 178 alia Galliana documenta, id est, concilium Epauense anni 517, Carpentoratense anni 527, Arvernense I anni 535, ejusdem Arvernensis epistola ad Teodebertum regem, et Arvernense II anni 549, quod tamen cum eadem præfationem, eosdemque canones habeat ac Aurelianense V, recte monuit Perezus potius dicendum esse quintum Aurelianense. In Hispanicis post Toletanum IV, subduntur ordinatim propriis item numeris distincta tredecim alia ejusdem urbis concilia a V ad XVII quod coactum fuit anno 694, et post duas synodos Hispanicenses additur Emeritensis anni 666, nec omittuntur *Sententiæ quæ in veteribus exemplaribus conciliorum non habentur*: adeo ut capitula hujus partis in his codicibus sint 18 quorum seriem videsis part. IV, c. 5, n. 3. Cum his mss. concinuit cod. Vat. Palat. 575, etsi imperfectus sit et ordine perturbatus, exemplum ms. cardinalis Passionei, quod tamen cum sit mutilum, caret conciliis Græcæ et Africæ, ac in Gallicani post duo Vasensia et Agathensia deficit. Hi quoque Codices synodo Toletanæ II subnectunt duas epistolas Montani episcopi Toletani, unam ad fratres et alios territorii Palentini, alteram ad Turribium: et synodo Toletanæ III adjiciunt homiliam S. Leandri episcopi ob conversionem gentis post constitutos canones habitam; et alia nonnulla. In secunda vero parte post S. Gregorii epistolas, quæ primigeniam collectionem c'audunt, num. 10; adduntur *Decreta Romanæ sedis de recipiendis et non recipiendis libris ab*

Hormida papa edita. Est decretum de apocryphis, quod in vulgatis conciliorum Gelasio tribuitur, de quo vide part. II, c. 11, § 5.

21. Hæc auctior collectio, cujus recentius documentum est synodus Toletana XVII anni 694, usui fuit auctori ejus Brevationis seu indicis canonum collectionis Hispanicæ, de quo plura dicemus parte IV, c. 5. Numeri enim capitulorum, quibus documenta ejusdem collectionis ibidem allegantur, cum iis numeris plane congruunt, qui in hac auctiori collectione inveniuntur. Hæc est illud *Corpus Canonum*, quod Alexander III *authenticum* appellavit, ut patet ex his verbis Innocentii III in ep. 121 ad Petrum Compostellanum lib. II: *Emeritense vero concilium authenticum esse multis rationibus adstruebat: tum quia cum aliis conciliis continetur in libro qui Corpus canonum appellatur, quem Alexander papa per interlocationem authenticum appellavit; tum quia, etc.* Concilium Emeritense in memorata tantum auctiori collectione describitur. Omnia quidem ejus documenta sincera sunt, et notis quibusque eadem collectio est expers. Difficultatem quispiam ingeret ex Constantinopolitano II, quod, ut ibidem profertur, nonnulli post magnum Baronium in suspitionem adduxerunt ob eas præsertim epistolas quæ ipsi subjectæ leguntur. Constantinopolitana synodus, quæ in hac collectione inscribitur *secunda*, est concilium sextura generale Constantinopoli contra Monothelitas celebratum: secundum autem Constantinopolitanum dicitur ex ordine ipsius collectionis, in qua Constantinopolitano I statim subicitur; vel etiam quia synodus V Hispanis erat ignota; ac propterea in concilio Toletano XIV hæc synodus Constantinopolitana (sexta generalis) post Chalcedonensem recipienda et Codici ex ordine inserenda decernitur. Non omnia ejusdem synodi 179 gesta ad Hispanos missa, sed definitio fidei, acclamationes episcoporum, quæ et *prophœtæ* dicuntur, et edictum fidei ab imperatore directum tantummodo transmissa fuerunt. Neque enim initio cuncta gesta, sed præcipua capita (id ipsum Chalcedonense pariter accidisse vidimus tom. II, col. 1218) Latine reddita, et in Hispanias directæ, ut Leo II in epistola ad Hispanos episcopos tradit. Ex hac autem epistola, non vero ex interpretatione totius synodi, se omnem ordinem gestorum gestaque ordinum cognovisse iidem episcopi in laudato Toletano concilio pronuntiant. Sola vero definitio quæ ad actionem 17 sextæ generalis synodi pertinet, Codici canonum auctiori inserta fuit. Quod si huic Constantinopolitano concilio habito an. 680 et 681 in eodem Codice assignatur æra 720, quæ respondet anno 682, id erroris collectoris tribuendum, qui ex transmissa ejusdem concilii definitione notis chronicis exerte verum annum colligere nequaquam potuit. Opponunt in Leonis II litteris tradi concilium celebratum indictione IX, cum tamen acta novissimarum actionum 17 et 18 indictionem X præferant. Verum etsi apud Græcos mense Septembris anni 681 inchoaret indictio X, Leo tamen uti voluit indictione X, quæ apud Romanos adhuc decurrebat. Neque moveat in epistola ejusdem pontificis ad regem Ervigium (quam Benedicti epistolæ in Codicibus subjectam, Loaisa eidem Benedicto tribuendam præter nostrorum Codicum fidem perperam credidit) scribi, imperatorem de congreganda synodo dedisse litteras ad Agathonem, cum ad Dominum dederit. Cum enim eadem litteræ ad Dominum scriptæ, post ejus mortem Ro-

^a Hujusmodi additiones factas puto in antiquis ipsis exemplaribus, et interdum privato quorundam studio: ex quo accidit ut vetus tabula semper remanserit, cum posteriores librarii Codices veteres, ut reperiebant, describerent, et ut alia exemplaria aliis sint auctiora, et diversum ordinem præferant.

^b Exemplaria veteris Hispanicæ collectionis ita aucta fuerunt, ut non solum adjicerentur concilia quæ post S. Isidorum celebrata fuerunt, sed et inserebantur

alia monumenta antiquiora quæ ab antiquis collectoribus neglecta fuerant, aut eorum diligentiam effugerant, fere ut nunc accidit, ut collectiones conciliorum quæ typis vulgantur, tractu temporis auctiores evadant. Exemplum collectionis Hispanicæ canonum, quod olim fuit cardinalis Passionei, ut jam indicavi, nunc cum aliis ejus mss. Codicibus in bibliotheca Angelica Romæ asservatur.

nam astante, Agathani ejus successori tradita fuerint, Leo has ad Agathonem directas scribere potuit. Nihil igitur grave opponitur quominus hæc documenta septimi sæculi ad Hispanos data, et ab Hispanis huic vetustissimæ Hispanicæ collectioni sub linem ejusdem septimi sæculi, aut sub octavi initium adjecta sincera credantur: adeo ut hoc canonum corpus his aliisque additamentis auctum Alexander III *authenticum* jure affirmaverit.

22. * Codex S. Æmiliani, cujus Perezius meminit, alia peculiaria documenta in Hispaniensibus conciliis præbuit, nimirum Casaraugustanum II anni 592 et III anni 601; Barcinonense duo, unum circa annum 540, alterum anni 599; Oscense anni 598; Egarense anni 614; duo Toletana a decem et septem jam memoratis distincta, unum anni **XII 180** Recaredi regis, id est anni 597; alud sub Gundemaro anni 610, et legem regis Chintilla, quæ Synodum Toletanam v confirmavit, ac Synodum Narbonensem anni 589, quæ idcirco inter Hispanica concilia inserta fuit, quia tunc provincia Narbonensis prima Gothicis principibus in Hispania regnantibus suberat, et una erat ex sex provinciis Hispanicæ, ac Narbonensis metropolita cum suis suffraganeis Hispanis conciliis intererat ac subscribenda. Stephanus Baluzius in præfatione ad novum conciliorum Collectionem num. 43 scribit: *Joannes Baptista Perezius suspicionem facit de falsitate duorum conciliorum Toletanorum, ejus nimirum quod sub Gundemaro rege celebratum dicitur, et alterius quod sub Recaredo, ut patet ex secunda præfatione ejus ad Concilia Romam missa. At Perezii verba nullam falsitatis suspicionem injiciunt. Solum ea proprio numero et loco una cum cæteris nequaquam notata admiratur, et cur id acciderit conjicere studet. Illud porro (inquit in laudata præfatione secunda edita in Apparatu Conciliorum editionis Venetæ col. 50) mihi magis est dubium, cur hoc concilium sub Gundemaro, et alterum Toletanum anno XII Recaredi, hic etiam a nobis descriptum, non sint relata in numero Toletanorum, cum ex ordine temporum quartum et quintum inscribi debuissent: qui numerus sequentibus conciliis constanter tribui solet. Neque vero additum nostra ætate numerum conciliis Toletanis affirmare quispiam potest; cum Gothos eodem numero usos ex cap. 9 concilii Toletani XII discamus, ubi quod nobis est duodecimum, plane etiam vocatur duodecimum. Neque rursus ignorata fuisse hæc duo concilia a posterioribus Gothicis in tam recenti memoria sit verisimile. Itaque mihi nondum causa liquet, nisi forte horum duorum brevitatis et exiguitatis impedit, quominus in majorum conciliorum numerum referretur.* His autem documentis laudati Codicis S. Æmiliani fidem adjicit alia multo vetustior collectio, seu abbreviatio antiquioris collectionis in ms. Veronensi contenta, de qua dicemus part. IV, c. 4, ubi ex conciliis memoratis quatuor recensentur, nimirum Casaraugustanum II, Barcinonense I, Oscense et Narbonense. Similiter Casaraugustanum II inventum fuit in alio ms. Codice Alveldensi, quem Vigila presbyter scripsit; et Toletanum sub Gundemaro rege repertum fuit etiam tum in eodem Cod. Alveldensi, tum in alio Soriensi, uti Perezius in

A secunda præfatione testatur. Addimus tandem in eodem exemplo S. Æmiliani inveniri epistolam Turribii postea Asturicensis episcopi ad Ilacium et Ceponium, abjuratorem hæresis Priscillianæ factam ab episcopo Dictinio et Symposio, et concilii Toletani sententiam de communionem quibusdam episcopis reddenda vel neganda. Hæc documenta, quæ Ambrosius Morales ex eodem S. Æmiliani Codice ediderat, a Baluzio aliisque in dubium vocata, defendimus tom. I, col. 1475, et plenius tom. II, col. 1376 seqq.

181 § V. — *Notabilis distinctio codicum originis Hispanicæ et originis Gallicanæ.*

23. Duas species Codicum hujus collectionis distinguere permagni interest, quorum alii sunt Hispanicæ originis, alii Gallicanæ. Hispanicæ originis appellamus Codices qui in Hispania frequentiores, vel ex Hispania in alias regiones traducti puram representant collectionem Hispanicam. Sunt autem quidam alii Codices qui, etsi eandem collectionem contineant, duobus tamen ab ea quam puri illi Codices exhibent non minimum discrepant, nimirum tum ob non paucas lectiones ex ingenio emendatas, quæ a vera legione maxime absunt, tum ob quædam addita capita, vel etiam integra documenta, quæ in puris ejusdem collectionis exemplaribus non inveniuntur. Hos autem Codices Gallicanæ originis idcirco vocamus, quia omnes quos hujus generis esse deprehendimus, in Galliis frequentiores sunt, et qui alibi exstant e Galliis provenerunt; adeo ut horum origo Galliis tribuenda videatur. Tales sunt Codex Vaticanus 1341, quem ad Augustodunensem Ecclesiam pertinuisse vidimus, ac tres Gallicani memorati a P. Cou tanto, Laudunensi, Bellovacensis, et Noviomensis, quos cum laudato Vaticano omnino concordare, ex iis quæ idem Constantinus notavit plane perspeximus. Hi vero Codices nec primigeniam breviorum, nec illam auctorem collectionem Hispanicam continent, quam num. 20 explicavimus, sed illam quæ additamenta præfert recensita num. 19, qualem in Vindebonensi originis Hispanicæ invenimus.

24. Quantum ad arbitrarie emendationes, quibus Codices Gallicanæ originis ab exemplaribus originis Hispanicæ potissimum differunt, dum nos in paranda editione epistolarum S. Leonis conferendos curavimus tum Codicem Vindebonensem originis Hispanicæ, tum Vaticanum 1341 originis Gallicanæ, deteximus in Vindebonensi plures lectiones erroneas esse atque corruptas, quæ in laudato Vaticano emendatæ, idoneum sensum reddunt. Nisi quid nobis aliunde præsto fuisset, hæc ita emendatas germanas esse S. Leonis lectiones credidissemus. At cum earundem epistolarum alia diversarum et vetustiorum etiam collectionum exempla nobis suppeterent, quæ veras Leoninas lectiones concorditer conservarunt; cognovimus ad hæc frequentius accedere ipsas erroneas lectiones Codicis Vindebonensis originis Hispanicæ, multum autem abesse ab iisdem emendationes **182** quæ in Vaticano exemplo proferuntur. Hinc manifestum sit aliquem antiquum Gallicanum studiosum virum, qui collectionem Hispanicam ex Codice originis Hispanicæ,

* Ratio cur quædam monumenta in aliis exemplaribus apparent, in aliis desiderentur, ex eo petenda est quod, ut dixi, augmenta collectionis a privatis in suis Codicibus fieri solebant, et alius alio plura concilia nancisci poterat: neque enim acta conciliorum ad omnes episcopos mittebantur. Braulio in epistola ad Isidorum, *O pie domine, sic eum rogat: Gesta etiam synodi, in qua Sintharius examinis vestri igni etsi non purificatus, invenitur tamen decoctus, quæso, ut vestro instinctu a filio vestro domino rege nobis dirigantur cito. Nam et nostra ejus sic flagitavit gloriam suggestio, quia multum in concilio pro investiganda opus est veritate. Sane: cumus habita multa olim cou-*

cilia, quorum gesta ad nos non devenerunt: cur ergo miremur quod quorundam gesta in aliis Codicibus inveniantur, in aliis non inveniantur?

Maxima hinc perspicitur utilitas quæ oriretur si collectio Hispanica, in exemplaribus Gothicis Hispanicæ a servata, typis ederetur; nam arbitrarie emendationes collectionis originis Gallicæ, collatis inter se mss. Codicibus, ad veram lectionem revocari possent. Ipsa quoque concilia Hispanica, quæ Loaisa correxit, plurimum adhuc juvari possent vel ex solis variis lectionibus quas Joan. Baptista Perezius Roman misit, et ab Aguirrio quoque neglectæ fuisse videntur.

ita mendoso uti est Vindebonensis, exscribendam suscepit, erroneas illas lectiones liberiori licentia correxisse ex ingenio, novasque illas lectiones ab omnibus aliis Codicibus discrepantes induxisse. Plura hic possemus adferre Leonina ejusmodi exempla: sed cum ea suis locis notarimus tomo primo, quæ simul indicantur in ejusdem tomi indice, col. 1559, verbo *Collectio Hispanica*; eo lectores remittimus. Quæ autem libertate usus est studiosus ille vir in Leonis epistolis, usum quoque fuisse in cæteris documentis, quæ in mss. originis Hispanicæ Vindebonensi similibus frequentia menda præferunt, nihil est dubitandum. Id perspicuum fit ex editione Conciliorum Severini Bini, in qua Hispanica concilia duplici editione producuntur, nimirum ex editione antea vulgata, et ex editione Garsizæ Loaisæ. Vulgata editio ex Isidoro dimanat, qui e Codicibus Gallicanæ originis Hispanicam collectionem in suam derivavit. Loaisæ vero editio ad Codices Hispanicæ originis exacta fuit. Insignis lectionum varietas, quæ in vulgata illa editione perspicitur, ad arbitrarías correctiones referenda est veteris ejus antiquarii, qui mendosum Hispanicum exemplum describens, Marte suo emendandum credit. Loaisæ vero contigit puriora et emendatiora Hispanica exemplaria invenire, ex quibus ejus editio iis mendis caret quæ in Vindebonensi aliisque similibus occurrunt. Exemplum autem quod adhibuit primus ille Gallicanus librarius qui collectionem Hispanicam emendavit, vel ipsum a Vindebonense fuit, vel aliud simile Vindebonensi, cujus frequentiora sphalmata tot arbitrariis emendationibus occasionem dedere. Has vero emendationes liberiores a studioso viro in aliquem Codicem ante Isidorianæ collectionis editionem fuisse inductas duo nobis indicio sunt. 1. Quia ipsas receptas invenimus in collectione Herovaliana, quam Isidoriana anteriorem videbimus part. IV, c. 7. 2. Quia ipse Isidorus dum Hispanicam collectionem in suam transtulit, documenta ejusdem cum iisdem emendationibus de crinit.

25. Hac porro in re illud animadvertere libet, Isidoro Mercatori tibi corruptis epigraphen epistolæ Vigilii papæ ad Profuturum, quæ apud ipsum et in memoratis Gallicanis exemplis collectionis Hispanicæ *Eutherio* inscribitur, etsi in præmissa eorundem Codicum tabula ad Profuturum data dicitur. Verum lectionem *Eutherio* induxit ille antiquior librarius, qui erroneas lectiones Codicis Hispanicæ originis emendavit. In Vindebonensi enim hic mendosus titulus in corpore legitur: *Epistula Vigilii papæ ad Futurum episcopum*; et in epigraphæ: *Dilectissimo fratri Futuro Vigilii*. Pro voce autem *Futuro*, quæ insuetum nomen referebat, *Enturo* legere et *Eutherio* corrigere facile fuit. Isidorus ergo cum Codicem exscripserit originis Gallicanæ, *Profuturi* nomen non mutavit, sed 183 lectionem quam in eodem Codice emendatam invenit in suam collectionem traduxit.

26. Rursum vero post Isidorum in eandem collectionem Hispanicam originis Gallicanæ manus immissæ sunt. Nam præter lectiones ex arbitrio emendatæ, quas Isidoriana collectio anterioris vidimus, laudati Codices quædam additamenta receperunt partim sincera, partim apocrypha, quæ ex collectione Isidori sumpta dignoscuntur. Primo ante præfationem non solum præmittuntur annotationes de synodis, libellus provinciarum et notitia Galliarum, quæ item in Isidoro

A præcedunt; sed etiam describitur *Ordo de celebrando concilio*, quem Isidorus suo Codici se inseruisse in præfatione testatur. Dein post tabulam primæ partis intruunt canones apostolici, quos collectionis Hispanicæ auctor in præfatione uti apocryphos rejecit. In Codice Vat. 1341 iidem canones indicantur initio præmissæ tabulæ, sed sine numero (nam numerus capitulorum a Nicænis canonibus incipit), quod eosdem canones in hisce Codicibus additios confirmat. Aditi autem videntur ex mss. Isidori Mercatoris, qui ipsos canones cum cæteris documentis collectionis Hispanicæ primus conjunxit. In secunda autem parte, quæ inchoat a duabus epistolis Damasi, alteri hujus pontificis epistolæ ex spuris Isidori verbis intermixtæ sunt epistolæ tres, una Stephani archiepiscopi et trium conciliorum ad Damasum papam, alia Damasi ad eundem Stephanum et ad concilia Africæ, tertia ejusdem ad episcopos Numidiæ: et hæc quidem epistolæ iisdem Damasi genuinis litteris in partes discretas ita sunt intermixtæ, ut in Isidoriana collectione cap. 6, § v, distinctius notabimus. Mirum porro accidit eum qui has tres epistolæ spurias in Damaso addidit, ab aliis pluribus, quæ in sequentibus pontificibus ex eodem Isidori fonte suppetebant, abstinuisse. Solum in litteris Vigilii ad Profuturum ex Isidoro atrox duo capitula, sextum et septimum, quæ in puris Hispanicis Codicibus desunt. Tandem ex genuinis unum in fine subiecit præter fidem tabulæ omniumque Codicum originis Hispanicæ, Gregorii scilicet junioris decretum, seu concilium Romanum cum xvii anathematismis et subscriptionibus episcoporum, quod ex eodem Isidoro sumptum videtur. His autem paucis partim supposititiis, partim genuinis additamentis exceptis, laudati Codices originis Gallicanæ eam in cæteris collectionis Hispanicæ auctorem formam exhibent, quæ in mss. Vindebonensi originis Hispanicæ novem Toletana concilia et Bracarense anni 675, primigeniæ collectioni adita, recipit. Hinc librarius primus ejus exempli, ex quo memorati quatuor Codices originis Gallicanæ, id est Vat. 1341, 184, Laudunensis, Bellovacensis et Noviomensis, proficiuntur, duo præ oculis habuit exemplaria, unum collectionis Hispanicæ liberius emendatæ, ex quo ipsam perinde emendatam descripsit, alterum Isidori, ex quo illa additamenta decerpit. Quod si e tribus epistolis S. Gregorii Magni ad Leandrum, quæ in præmissa tabula indicantur, duas tantum exhibent laudati Codices originis Gallicanæ (secundam enim ignorant), id vel saltui tribuendum esset primi ejus librarii ex quo ejusmodi Codices prodeunt, vel certe ille librarius Codicem Hispanicæ originis adhibuit, in quo similis saltus amanuensis occitania incidit. Hic autem defectus Codicum Gallicanæ originis memoria retinendus est ob ea quæ de Isidoro dicturi sumus cap. 6.

27. Unum vero hic animadvertendum credimus. Si omnes Codices collectionis Hispanicæ originis Gallicanæ ejusdem rationis essent ac Vaticanus 1341 et alii tres recensiti et allegati a P. Constantio, ita ut præter emendationes liberiores indicata quoque additamenta ex Isidoro excerpta omnes exhiberent, nec unum hisce additamentis expertem, solisque emendationibus liberioribus distinctum liceret reperiri (quod illis inquirendum relinquimus qui in Galliis plura ejusmodi exemplaria invenire et conferre queunt), tunc vehemens suspicio ingereretur ipsum fortassis Isidorum Mercatorem, quem Gallicanum fuisse vide-

* Hinc sicut in Vindebonensi, ita etiam in laudatis Codicibus originis Gallicanæ, Bracarensi concilio vix incepto et statim abrupto assuntur novem concilia Toletana a v ad xiii, ac dein iterum Bracarense 1, sed integrum subicitur.

† Minime necessarium est ut in uno aliquo pseudo-Isidoro sistamus, tanquam auctore omnium monumentorum apocryphorum quæ in pseudo-Isidoriana collectione reperiuntur. Ut Gallicanus aliquis in

collectione Hispana Gallicanæ originis arbitrarias emendationes adiecit, ita hic vel alius falsa monumenta vel a se conficta, vel aliunde arrepta adjungere potuit. Pseudo-Isidorus, ut ego puto, collectionem Hispanam originis Gallicanæ jam ita anteam ut nunc in mss. reperitur invenit, quam ipse amplius augere, interpolare, et præfatione indicibusque opportunis quodammodo digerere studuit.

bimus, eorundem exemplarium Gallicanæ originis A fuisse auctorem, qui scilicet Codicem Hispanæ originis excubens, suo arbitrio emendavit simul, et indicatis tum sinceris, tum supposititis additionibus auxit, antequam digereret suam collectionem pluribus imposturis refertam, cui ipsam Hispanicam collectionem abs se se jam emendam inseruit. Qua tamen in re caute deliberandum erit, si præsertim quædam collectiones Isidoriana anteriores, uti est Herovalliana, ex Codicibus Hispanicis Gallicanæ originis aliquot quidem emendationes arbitrarias, nihil autem ex recensitis additamentis receperint.

§ VI. — *De his qui ex Codicibus collectionis Hispanicæ documenta ediderunt vel emendarunt, ac præsertim de Joanne Baptista Perezio.*

28. Prima editio documentorum collectionis Hispanicæ est illa Merlini quæ, cum ex Isidori Codice prodeat, eadem documenta ab Isidoro recepta exhibet cum lectionibus Codicum originis Gallicanæ quibus Isidorus usus est. Hinc lectiones hujus editionis quæ in vulgatis Conciliorum repetita fuit suspectæ esse debent, eo quod liberiores emendationes n. 24 indicatas continent. Ad distinguendas ac restituendas germanas lectiones collectionis Hispanicæ, opus esset conferre Codices qui Hispanicam originem 185 præferunt. Primus qui hac in re perutilem operam posuit est Joannes Baptista Perezius. Gregorius XIII, cum in editionem ac emendationem librorum Gratiani vetera exemplaria canonum et decreta¹ describenda vel conferenda undique conquireret, intelligens in Hispania præstantissimos hujus generis Codices inveniri, Gaspari Quirogæ tunc episcopo Conchensi, postea archiepiscopo Toletano et cardinali id negotii dedit, ut eosdem Codices quantum ad concilia præcipue Hispanica cum vulgatis conferendos, et inedita ex iisdem transcribenda curaret. Is vero hanc curam commisit viro doctissimo familiari suo Joanni Baptistæ Perezio, qui postea fuit Canonicus et a bibliotheca Ecclesiæ Toletanæ, ac dein episcopus Segobricensis. Hic autem ob temporis angustias uno ms. Lucensi^a usus, qui omnium antiquissimus et locupletissimus videbatur, et interdum duobus aliis, quingenta loca insignia in lau latis conciliis emendavit, ac sex ineditas synodos, et fragmenta item in aliis multa descripsit, nec non abbreviationem eæ indicem canonum collectionis Hispanicæ, de quo dicemus part. iv, c. 5. Hæc omnia anno 1575 ad pontificem missa fuere scripta in libro qui est inter mss. Vaticana num. 4887. Ex hoc ms. Quirogæ epistolam ad Gregorium XIII, Perezii præfationem et aliam peculiarem ejusdem Perezii notationem, quæ rebus pluribus utilem futuræ sunt, in calce hujus capituli subjiciemus. Cum hoc primum opus Romano antistiti placuisset, et Perezius ob hunc egregium laborem munificentissime remuneratus, ad alia quæ pollicitus fuerat impendenda fuisset impulsus, anno sequenti 1576 alias synodos Hispanas nondum impressas ex Codice potissimum S. Amiliani transcripsit, et chronologiam conciliorum Hispanicæ a cardinali de Aguirre postea typis impressam exactissime digessit in altero libro, ex quo alia tum Quirogæ epistola ad pontificem, tum Perezii præfatio ad lectorem editæ inveniuntur post Stephani Baluzii præfationem ad *Novam Conciliorum editionem*, ac exinde in Apparatu ad Concilia Labbeana editionis Venetæ, col. 48 et 49. Aliud horum duorum librorum exemplum idem Perezius miserat etiam ad Antonium Augustinum tunc episcopum Her-

densem, et electum Tarraconensem, uti discimus ex duabus ejusdem Augustini epistolis ad ipsum Perezium, quæ a cardinali de Aguirre editæ sunt tomo IV Conciliorum Hispanicæ, pag. 650 et 651 Romanæ editionis anni 1692. Hi libri deinde transierunt in bibliothecam nobilissimi Gasparis Mendozæ Ibannez marchionis Mondexarensis et Tendillæ comitis, qui eosdem postea communicavit Stephano Baluzio, dein vero dono dedit laudato cardinali de Aguirre.

29. His præclaris Perezii laboribus usi sunt Romani correctores Gratiani, cum plura loca auctoritate Collicis Lucensis emendarunt. Cardinalis Baronius et ex eo Binius Narbonensem synodum anni 589 ediderunt, uti in secundo Perezii tomo ex S. Amiliani Codice descripta fuerat. Anno 186 15:3 Garsius Loaisa^b ordinis Prædicatorum, tum Philippi III Hispaniarum regis præceptor, postea vero archiepiscopus Toletanus, in Hispaniensium Conciliorum editione eosdem fere Codices quos Perezius adhibuit. B Sunt qui suspicantur Loaisam ex Perezii libris profecisse. At eum non vidisse hos libros quædam indicia nobis satis aperte manifestant. Si enim illos evolvisset, haud affirmasset in præfatione Lucensei Codicem fuisse descriptum ac missum Romam, cum Perezius non totum eum Codicem, sed solas variantes, et quæ erant inedita conciliorum Hispanicæ in suis libris Romam missis expresserit. Præterea ex quatuor præcipuis Codicibus, quos Perezius laudat, tres tantum Loaisa agnovit, et in his Hispanensem vocat, quem rectius S. Amiliani appellasset, si Perzium legisset. Alias animadversiones præmittimus, cum hæc duæ Loaisam a plagii nota satis purgant. Quod si in multis hujus editio cum Perezii libris convenit, nihil mirum, quippe iisdem Codicibus Hispanicis uterque usus est. Hinc autem sola concilia Hispanicæ ad Codices Hispanæ originis emendata vel edita dici possunt. Reliqua vero sunt alia tum Græciæ, tum Africæ, tum Galliarum concilia, quæ ex Isidoro, seu C ex Codicibus originis Gallicanæ vulgata, lectionibus exemplarium Hispanicæ originis carent; ac præterea eandem opem expectant perique decretalia pontificum, quæ in secunda collectionis Hispanicæ parte continentur. Nos in Leonis epistolis hanc diligentiam adhibuimus. Alii germanas lectiones tum in cæteris conciliis, tum in epistolis pontificum ex aliis optimæ notæ collectionibus et exemplaribus edidere. At quæ sint lectiones Codicum originis Hispanicæ, ex quibus patet sincerus textus ejusdem collectionis, in plerisque adhuc desideratur.

30. Nunc ex ms. Vat. 4887 appendenda sunt quæ antea recepimus.

Gasparis Quirogæ episcopi Conchensis epistola ad Gregorium XIII.

« Sanctissimo domino nostro Gregorio XIII pontifici maximo Gaspar Quirogæ episcopus Conchensis post humillima pedum oscula S. P. D.

D « Cum multa quotidie beneficia a vestræ sanctitatis sollicitudine Ecclesia catholica accipiat, quæ vestræ beatitudinis nomen immortalitati consecrabunt, tum nihil, ut puto, erit apud omnem posteritatem illustrius, quam quod juris canonici fontes, hoc est Gratiani collectionem et Romanorum pontificum epistolas repurgandas curet. Cum enim eorum librorum auctoritate omnis pene ecclesiasticæ gubernationis disciplina nitatur; cum nulli magis libri omnium manibus terantur, nulli frequentius in scholis citentur; non sine magno nostro pudore audiebamus infinitis men-

^a Celeberrimus iste Codex Lucensis, ad bibliothecam Escorialensem delatus, combustus fuisse creditur anno 1671. Permanet varix ex eo lectiones, quod attinet ad concilia Hispanicæ, a Perezio collectæ in bibliotheca Vaticana, et accurata ejusdem Codicis descriptio cum indice a Joanne Vazquez del Marmol confecta. Vide Florezium tom. IV Hisp. sacr., pag. 152.

^b Obrepsit viris eruditissimis Balleriniis, quod Garsiam Loaisam ordinis Prædicatorum falso appellaverint. Loaisam ex libris Perezii non profecisse, illud maxime evincit, quod multas varias lectiones a Perezio notatas, minime quidem contemnendas, aut etiam necessario in contextum immittendas, omnino ignorasse videtur.

dis esse refertissimos, quæ vel ex rudis ætatis vitio vel impressorum negligentia contraxerant. Quanta potro sollicitudine eorum librorum emendationem vestra sanctitas faciendam curet, satis magno testimonio illa sunt quod doctissimorum hominum congregationem ad hoc ipsum Romæ institutam habet; quod exemplaria vetera unum lique conquirat, vel illorum exempla descripta ad se perferri jubeat. Cum vero audisset exstare in Hispania aliquot vetustos conciliorum Codices in S. Laurentii bibliotheca, quam Philippus 187 rex Catholicus, non minori studio quam Ptolemæus ille Philadelphus, omni librorum genere in dies magis magisque instruit; illico mihi vestra sanctitas, Brevi apostolico de ea re misso, mandavit ut ex iis Codicibus librum quemdam canonum exscribendum, et concilia cum impressis conferenda curarem, ad vestramque beatitudinem mitterem. Quod statim est a me pro mea erga vestram sanctitatem sedemque apostolicam observantia fieri ceptum, et jam tandem Deo juvante ad finem perductum. In quo propter summas meas occupationes magna ex parte usus sum opera domestici ministri mei Joannis Baptistæ Perezii juvenis docti, et in hoc genere litterarum valde exercitati, qui (ni fallor) suam in hoc opere fidem et diligentiam egregie præstitit. Nunc sanctitatem vestram supplex oro ut hanc meam in se observantiam summumque obsequendi studium benigne accipiat; et quæcumque a me præstari posse viderit, mihi frequenter pro suo jure imperet. Deus Opt. Max. beatitudinem vestram Ecclesiæ suæ quam diutissime incolumem conserve. vet. Madriti, x Kal. Aprilis 1575. »

Joannis Baptistæ Perezii præfatio in tomum I Collationum, quas in laudato ms. Vat. 4887 descriptas Romam misit.

« Descriptor harum Collationum lectori.

« Reverendissimus dominus meus Gaspar Quiroga episcopus Conchensis, generalis per Hispaniam inquisitor, jussus a SS. domino nostro Gregorio XIII collationes conciliorum Hispaniensium faciendas curare, me inter ceteros suos ministros elegit cui id opus committeret. Quod munus etsi scio me non satis pro dignitate implesse; sed fidem tamen et diligentiam in eo necavi, quisquis hæc legeris, non omnino improbahis. Ut vero quæ hoc volumine contineantur, vel a me præstita sint, cognoscas, necesse est me hoc loco paucis præfari. Quantum utilitatis afferant vetusti Codices manuscripti ad puros fontes omnium disciplinarum retinendos, frustra nunc persequar, cum id tam multi castigationum libri a viris doctis nostræ ætatis in lucem editi cum magno litterarum fructu persuaserint. Neque vero ejus laboris summas utilitates distitebuntur, nisi qui vel ita fuerint cæci, ut non videant semper in detrusis abire posteriora quæque ab uno exemplari sepe decripta, vel ita excordes, ut nihilo plus ament lucem quam tenebras; nihil interesse putent, affirmeturne aliquid, an negetur. Quæ diligentia si in restituendo Cicerone, Galeno vel Aristotele laudatur, multo quidem laudabilius in ecclesiasticos libros conferretur, et conciliorum atque Romanorum pontificum canonicas sanctiones, quarum summa est post Scripturæ sacræ libros auctoritas. Multi quidem per Hispaniam sunt conciliorum Codices vetustissimi, omnes litteris Gothicis descripti, qui magni in primis adjumentum afferre possent ad hanc conciliorum emendationem. Nam præter quatuor Codices veteres, qui in bibliotheca regia S. Laurentii studio regis Catholici Philippi constructa asservantur (de quibus ante concilium Eliberitanum dicam), et duos in Ecclesia Toletana, multi præterea alii in antiquis Ecclesiis adhuc exstant, ut in Ovetensi 188 et Urgellensi, atque in monasteriis S. Facundi, S. Zoili, S. Petri Montensis, Oniæ, et aliis fortasse, quæ mihi nondum cognita sunt. Quis omnes Codices si quis consideret, mirabile est quantum lucis conciliis afferretur. Ego

A quidem in his conciliorum collationibus uno fere Lucensi Codice usus sum, tum quod ad festinationem urgebar, tum quod hic Codex antiquissimus et copiosissimus domino meo episcopo est visus. Quamquam et interdum alios duos adhibui, sed id quidem paucis locis, ut in ipsis castigationibus testor. Quod si ex uno libro quingenta loca insignia in conciliis Hispaniensibus emendavi, quid futurum quis putet, si reliquos ahibuissem coelices, si non modo Hispaniensia concilia, sed Græca, Africana et Gallica contulisset? Jam vero si ex hoc Codice sex additi concilia nondum impressa, nempe quinquæ posteriora Toletana, et unum Emeritense, et fragmenta item in aliis multa: quænam foret accessio, si ex Codice S. Emiliani addidisset quæ in eo sunt, tria Toletana, unum sub Gundemaro, alterum anno duodecimo Recareli, aliud vero anno primo Chintillæ; et Cæsaraugustana item secundum et tertium, Barcinonensia duo, Oscense et Egarense, omnia hæc Hispaniensia? Mitto enim illa Hispaniæ excidio posteriora, sed antiqua tamen, Compostellanum, Legionense, Vallisoletanum, Coiancense, et multa ejusmodi, quæ apud nos habemus. Sed de his omnibus alteri et tempori et volumini reservatis, nunc de hoc nostro volumine, quod est in manibus, agamus, in quo hæc a nobis sunt descripta. In primis librum, cui titulus est *Excerpta canonum* (hoc enim nomen singulæ paginæ præferebam) ex Codice Lucensi transcripsimus; quamquam et is in aliis vetustis conciliorum codicibus legitur, ut in Vigilano et Ovetensi. Id opus collectio quædam est, sive index canonum omnium, qui in conciliis vel epistolis Romanorum pontificum ad ea usque tempora continebantur: digestus non quidem ordine alphabetico, sed per locos communes distributis rerum generibus, de cujus auctore nihil, quod sciam, hactenus constat. Certe antiquior est Burchardo, Ivone et Gratiano, qui jus canonicum in locos communes digesserunt. Non vero esse hoc Isidori vel illud argumento est, quod hic concilia Toletana ad duodecimum usque passim citentur; cum constet Isidorum ante sextum Toletanum obiisse. At mihi quidem si ex conjecturis loqui fas est, illud potius Juliano archiepiscopo Toletano tribuendum videtur, qui illis temporibus floruit, et quatuor conciliis Toletanis præfuit magna doctrinæ celebritate. Quod indicant ejus tria opera jam hactenus typis mandata, nempe Prognostica, contra Judæos, et Antikiemena, præter alia quæ ab ejus successore Felice enumerantur: qui etiam prodit hunc versibus lusisse, ut vel ex eo suspicari liceat ab eodem conscripta ea carmina quæ aliquibus libris hujus operis præponuntur. Nam quod illa inania et boatu tantum contexta sint, id vitium rudi illi ætati condonandum merito videatur. In eo libro admonendus est lector, quod passim ibi scribitur a cap. 20 aut 30 hoc significare, illud nempe concilium cujus pars aliqua tum citatur, esse a capite vel ab initio conciliorum vigesimum aut trigesimum in ordine eorum quæ in Lucensi Codice continebantur; et eodem modo in pontificum epistolis, quas ex ordine quoque enumerat. 189 Illud quod ex indice conciliorum et epistolarum pontificiarum intelliges, quem mox ipsi operi præponemus. Sequuntur concilia Hispaniensia, quæ ex Codice Lucensi cum impressis anni 1567 contulimus. In his brevitate causa aliquibus notis usi sumus, ut his L, II, A, Æ de quibus ante concilium Eliberitanum mox dicemus. Quamquam vero omnia loca quibus impressa a manuscriptis distabant observaverimus, ea tamen solum quæ plane et omnino in impressis emendari debere judicabamus, asterisco in margine notavimus, ut lectus lector cetera si vellet præferret. Nam illud mirari nemo debet, quod non modo loca melius in mss. habentia descripsimus, sed ea etiam quæ plane in his depravata esse videbamus. Quis enim neget multis locis mendatos quoque esse manuscriptos, et veram lectionem ex multis inter se

collatis eruendam? Nos tamen in eo summam fidem adhibere maluimus, et in partem peccare tutiorem: quod usu edocti speremus non defuturos, qui vel in depravata scriptura plerumque vestigia alicujus veræ lectionis pervestigando reperiant. Itaque et in cæteris conciliis Toletanis et Emeritensibus, quæ integra hinc descripsimus, relicta in ipso contextu sæpe depravata (ut erat in ipso Codice), scriptura, adhibito tantum veræ interpunctionis labore (quæ nulla omnino in Codice erat) conjecturas nostras in margine ascripsimus; et fortasse multis locis desperatissimis medicinam fecimus. Reliquum illud est ut si quid in nostra sententia exponenda alicubi peccatum sit, id totam correctioni catholicæ Romanæ Ecclesiæ (quod obsequentissimo facimus animo) subdamus.

Ejusdem Perseus aannotatio ante variantes concilii Eliberitani, ubi agit de quatuor insignioribus Codicibus collectionis Hispanicæ.

Inter aliquot egregias adnotationes quas Perezus in Memorato vaticano Codice scripsit, illam præcipue hic subnectimus, qua Codicum notas L, H, A, Æ sese explicaturum in antecedenti præfatione spondit. Cum nota L Codicem Lucensem, H Hispanensem, A Alveldensem, et Æ S. Æmiliani exemplum indicet, de singulis hæc habet.

Quatuor hi Codices sunt in membranis manuscripti literis Gothicis, servanturque in Monasterio D. Laurentii Regii apud Escorialium, quod nuper extroxit Philippus II, rex Hispaniarum Catholicus.

Lucensis est allatus ex Ecclesia Lucensi. Non habet annum quo scriptus sit, sed certe ante sexcentos, vel septingentos annos. In eo sunt præter impressa hæc concilia, quæ nondum prodierunt Emeritense et quinque Toletana a decimo tertio ad decimum septimum.

Hispalensis b cepit ita a nostris appellari, quod ex conjecturis credatur scriptus Hispali. Fuit Martini Aiale archiepiscopi Valentini, scriptus æra 949, ut in eo dicitur, id est anno Christi 911. In hoc sunt concilia quæ vulgo habentur etiam in veteribus impressionibus, sub recepta illa in omnibus mss. divisione, ab Isidoro, ut puto, primum usurpata, nempe 190 in Orientalia, Africana, Gallica et Hispaniensa. In hoc autem Codice, quod quidem non exstat, tantum est decimum tertium Toletanum.

Alveldensis fuit scriptus a Vigila presbytero in monasterio S. Martini de Alvelda æra 1014, ut in eo dicitur, id est anno Christi 976. In hoc præter impressa sunt Toletana xv et xvi, et Cæsaraugustanum II.

S. Æmiliani Codex allatus ex monasterio S. Æmiliani de la Cogolla prope Naiaram, scriptus anno Domini 962, ut ibi dicitur. Est vero omnium locupletissimus. Nam præter communia habet hæc nondum impressa, Cæsaraugustanum II et III, Barcinoniensa duo, Oscense, Egarense, Toletanum sub Gundemaro, alterum Toletanum anno duodecimo Recaredi, et item aliud Toletanum anno primo Chintillæ.

Alia porro, quæ in hoc eodem ms. legebantur nondum impressa, quæque ad Priscillianistarum causam pertinent, non solum indicat in alia notatione, ex qua excerptum dedimus tom. II, col. 1376, verum etiam in eodem tomo descripsit.

De collectione Hadriano-Hispanica, quæ exstat in ms. Vaticano 1538.

31. Cum auctor vetustæ collectionis a Luca d'Acheri editæ, et Rabanus Maurus, de quibus parte quarta erit sermo, Græcarum synodorum canones, et Africanos, constitutionesque apostolicas cum eisdem titulis ac numeris Hadrianæ collectionis reci-

tent; ac præterea inter conciliorum canones non paucos afferant Africanos, Gallicos, et Hispanienses, qui non in Hadriana, sed in Hispanica collectione continentur, eos vel utraque illa collectione utrosque liquet, vel saltem alia, quæ Hadrianæ collectioni memoratos canones collectionis Hispanicæ insertos præferret. Id postremum quidem nobis probabilius creditur. Si enim illi integram et separatam collectionem Hispanicam adhibuissent; non solos canones conciliorum in ea inventos, sed decretales etiam ejusdem, quæ in Hadriana desunt, aliquando saltem allegassent. Ne vero id somnio simile videatur, Codicem Vat. 1538 naci sumus, in quo ejusmodi collectio Hadriano Hispanica exhibitur.

32. Est Codex pergamenus in-folio, quæ sæculo xi vel xii scriptus singulas paginas duabus columnis distinctas repræsentat. Præcedit tabula primæ partis, quæ conciliorum canones respicit. Quadruplex conciliorum divisio ex collectione Hispanica sumitur. Primum enim referuntur capitula conciliorum Græciæ, dein Africæ, postea Galliæ, tandem Hispanicæ. Tabulam hæc adnotatio excipit: *Iste codex est scriptus de illo authentico quem dominus Hadrianus Apostolicus dedit gloriosissimo Carolo regi Francorum et Longobardorum et patrisio Romanorum.*

In prima serie, quæ ad concilia Græciæ pertinet, non solum proferuntur canones synodorum Græcarum interpretationis Dionysianæ, verum etiam Latini canones Africani, quos Dionysius produxit, ita ut totam primam partem Hadrianæ collectionis hæc prima series contineat, paucis insertis præsertim ex Hispanica, ut ex sequenti ordine patebit. Dividitur hæc prima series in duodecim capita.

1911. Canones apostolicus num. 50.
2. Nicæni num. 20, quibus præmittuntur notatio chronica et symbolum, subjicitur autem catalogus episcoporum, ut in Hadriana vidimus. Illud autem peculiare est, quod post symbolum Nicænum, et ante canones sine ullo titulo adjicitur: *Post concilium Nicænum in urbe Roma concilium congregatum est a catholicis episcopis, et addiderunt de spiritu sancto, etc.*, quod in alio ms. Vat. 1537 collectionis Hadrianæ similiter insertum vidimus cap. 2, num. 6.

3. Ancyrani canones num. 24.
4. Ephesini Concilii nomine ex Hispanica collectione insertæ duæ epistolæ S. Cyrilli ad Nestorium.
5. Canones Neocæsarienses num. 14.
6. Gangrenses num. 20, cum epistola ad episcopos Armeniæ et catalogo episcoporum, ut in Hadriana.
7. Antiocheni num. 25, cum episcoporum nominibus ex Hadriana descriptis.
8. Laodiceni num. 59.
9. Constantinopolitani num. 3, cum symbolo et subscriptionibus.
10. Chalcedonenses num. 27, cum definitione fidei et episcoporum catalogo.
11. Sardicenses num. 21, cum eadem clausula quam in Hadriana mss. notavimus.

12. Tandem Carthaginenses canones in duas partes divisi: quod Hadrianæ collectionis proprium anima verimus. Primum enim afferuntur canones 33, cum præmissis Dionysianis in Hadriana præter receptis; ultimum vero canonem 33 subscriptiones excipiunt. Tum inseritur ex Hispanica collectione *Formata Attici CP.* Postea adduntur cæteri canones 105, ex diversis conciliis Africæ, qui primam partem collectionis Hadrianæ concludunt.

33. Quæ porro afferuntur sub titulo conciliorum Africæ, Galliæ et Hispanicæ, prorsus excerpta fuere ex illa collectione Hispanica, quæ Toletanas synodos ad decimam tertiam usque, et Bracarensem anni 675 recepit. Africani autem canones, etiam sub titulo conciliorum Græciæ ex Hadriana antea descripti fuerint, cum tamen in collectione Hispa-

num dici poterit.

b S. Isidorum episcopum Hispalensem intelligit.

a Concilium Toletanum XIII ex editione Merlini Perezii tempore erat ita mutilum, ut nondum edi-

nica alia divisione ac numero proferantur, hic sub titulo conciliorum Africae ex eadem Hispanica eadem ratione exhibentur. Vide quae notavimus capite praecedenti num. 19, ac ex his omnium synodorum tum Africae, tum Galliae, tum Hispaniae seriem hoc loco receptam cognosces. Has vero synodos non ex Isidoriana, sed ex Hispanica collectione fuisse descriptas, lectiones explore docuerunt. Unum praecipuum et evidens exemplum proferre sufficiet. Omnes Codices Isidoriani, quos attente inspeximus, in Hispanensi secunda synodo canonem septimum interpolatum praefereunt. Intrusam enim habent bis vocem *chor-episcopos*, et in fine ejusdem canonis additum panum exhibent: *quae omnia eis a sede apostolica prohibita esse noscuntur*. Id autem respicit supposititiam pseudo-Isidorianam epistolam Damasi ad episcopos Numidiae. Hae vero interpolationes 192 in Hispanica collectionis mss. libris desunt, ut palam fit ex editione Loaisae, quae ex puris Hispanicis exemplaribus sumpta fuit: quae de re vide tom. II hujus editionis, col. 1270, et ibidem nostram notam 5. Cum porro hae interpolationes non inveniuntur in praesenti collectione Vat. 1338, hanc ex Hispanicis, non vero ex Isidorianis Codicibus canones conciliorum Africae, Galliae et Hispaniae, recepisse manifestum est.

34. In secunda parte, quae apostolicas constitutiones continet, hae ex sola Hadriana collectione transcriptae fuerunt. Cum vero Codex in fine sit mutilus, desinit in Leonis epistola ad Anastasium Thessaloucaensem.

DE COLLECTIONE ISIDORI MERCATORIS.

§ 1. — *De spuris hujus collectionis documentis. Quam zero impostura detecta. Num Nicolaus I ejusmodi collectionem approbarit. Potiora suppositionis argumenta proponuntur.*

35. Collectio Isidori Mercatoris praecedentium locupletior eo praesertim titulo distinguitur, quod pluribus supposititiis documentis referta est. Vetusissimorum Romanorum pontificum a S. Clemente ad S. Silvestrum usque, quorum nulla exstant decreta, plures epistolae praefert; aliisque pontificibus usque ad Gregorium Magnum aliquas item imponit, ac genuinis interserit. Mirum est tam insignem imposturam, quae non sensim, nec per partes, sed uno in libro tota simul prodit, non statim fuisse detectam*. Aliquid suspicionis suboluisse creditur Hincmaro Remensi aliisque Gallicanis episcopis, qui ad Nicolaum I scripserunt. Verum hi nullam falsitatis dubitationem in animum induxisse videntur; sed eo tantum nomine ipsis epistolis auctoritatem adimendam putarunt, quia, inquietabant, in *Codice canonum non haberentur ascriptae* (Nicolaus I, ep. 42, ad episc. Gall.): nimirum quia non erant in collectione Hadriana, quam hoc tempore Ecclesiarum usu receptam *Codicem canonum* appellabant (*Ibid.*). Jure autem Nicolaus ad eosdem rescribens hanc solam rationem nihili faciendam credidit, cum non omnes Romanorum pontificum sincerissimae ceteroquin constitutiones, sed admodum paucae in ea collectione legantur; iidemque Gallicani episcopi, *ubi suae intentioni haec* (priorum pontificum decretalia) *suffragari conspiciunt, illis indifferenter utantur*. Cum vero illi easdem decretales epistolae, etsi in canonum Codice non descriptas ac minus acceptas traderent, non tamen spurias, sed genuinas haberent, adeo ut ipsis, cum libebat, uterentur; idem pontifex, qui illas ex sola Gallicanorum relatione cognoverat, nihil de impostura suspicatus (quandiu nihil aliunde affligeret), repudiare 193 non potuit; nec ejus verba, quibus eas quodammodo videtur approbasse, ei praesumptioni subnixae, quam

A Gallicani episcopi ingesserant, pro vera ac legitima approbatione accipi queunt, quae sine ipsarum epistolarum, quibus carebat, lectione praestari non poterat. Illis autem Nicolaum caruisse evidens ex eo fit, quod in suis epistolis, ubi eas allegandi multiplex fuit occasio, alia documenta sollicitius exquisita laudet, quae in canonum Codice non inveniuntur; et laudet etiam quaedam apocrypha, quae olim conficta atque vulgata in antiquiores collectiones irrepserant, ut sunt synodus S. Silvestri, alia Sinuessana, gesta de purgatione Xysti III, et de Polychronio; nunquam vero pseudo-Isidorianis decretalibus usus sit. Has sane Leoni IV immediato ejus praedecessori cognitus non fuisse patet ex ejus epistola ad Bitannos, in qua decretalia in Codice canonum contenta recensens, a Silvestro exorditur, et caetera Hadrianae collectionis ita commemorat, ut si quid negotii incurrat quod illis dirimi nequeat, ad sanctorum Patrum Hieronymi, Augustini, etc., scripta coniugendum tradat, nec de aliis vulgatis decretalibus indicium praebet.

B 36. Plures quidem imposturae characteres in his decretalibus aliisque Isidorianis mercibus continentur, quae ad earum falsitatem in ipso oru detegendam attentos et peritos homines facile inducerent. At ea erat illorum temporum et sequiorum conditio, ut pauci essent qui puram remotioris antiquitatis haberent notitiam, et saniores critices usum, facere velent aut possent. Primus qui earum suppositionem praesensit et indicavit fuit cardinalis Je Cusa in opere *Concordantia catholica* lib. III, c. 2. Wiclefus enim, qui ante ipsum scripsit: *Decretales epistolae sunt apocryphae, et seducunt a Christi fide, et clerici sunt stulti qui studeant eas*: non solas decretales ab Isidoro confictas in suspicionem adducere, sed omnium decretalium auctoritatem evertere nitebatur. Post Cusanum vero sensim alii plures excitati, a leo multa et firma ad suppositionem probandam attulerunt in medium, ut nemo jam de imposturis ejusmodi jare possit ambigere.

C 37. Nonnulla imposturae argumenta satis sit hic delibare. Non leve est illud quod ex ipsa praefatione proditur. Haec in titulo inscribitur sancto Isidoro episcopo, quem quidem episcopum etiam declarat illa ipsa formula praefationis inserta, qua episcopos *fratres nostros* appellat. Hispanum vero praefereunt illa ejusdem praefationis verba: *In principio vero voluminis hujus qualiter concilium apud nos celebratur, posuimus*: subditur post praefationem *ordo celebrandi concilii* sumptus ex synodo Toletana IV, c. 4. Quis autem alius Isidorus Hispanus, et episcopus, et sanctus nisi celebris, ille S. Isidorus episcopus Hispaniensis est cui quidem eam rem collectionem vix editam, id est nono saeculo, ex eadem utique praefatione vulgo fuisse ascriptam satis cognoscitur ex Hincmari Rhemensis epist. 7, c. 12. Quae autem major impostura quam S. Isidoro Hispanensi episcopo collectionem tribuere octo Toletana concilia continentem a v ad xiii, et unum Bracarense, quae post ipsius mortem celebrata fuerunt; et eodem anachronismo in ipsa praefatione mentionem facere concilii v oecumenici, quod S. Isidoro vivente nondum habitum fuerat? 194 Quid quod in epistolis quae affliguntur praescis trium priorum saeculorum pontificibus, plura sacrae Scripturae testimonia leguntur ex versione S. Hieronymi, quae posterius edita fuit? Quid quod pleraeq; consularis notae iisdem epistolis appensae vel consules referunt qui in fastis consularibus nunquam fuerunt, vel si inveniuntur in fastis, cum pontificis epistolae auctoris aetate nequaquam concordant? Adde magistratum conficta nomina, *archiflaminum, primorum flaminum, etc.*, et voces *primatum, archiepiscoporum, apocrysiariorum*, quae ab aetate

* Advertendum, quod jam monui, ante pseudo-Isidorum fuisse alios qui vetera monumenta confingerent, et collectionibus canonum insererent. Non ergo valde mirandum si fraus ejus non statim pa-

tuerit, cum collectio ab eo confecta multis documentis constaret, quae, etiam si supposititia essent, tamen jam ante ipsam in aliis collectionibus reperiebantur.

ac usu veterum illerum pontificum omnino aliena quisque vel leviter in antiqua historia et disciplina ecclesiastica versatus facile intelliget. Adde quod nullum priscorum morum iudicium, plurima autem posterioris disciplinae in iisdem litteris continentur. Alia non pauca argumenta alii uberius notarunt, quæ referre nec vacat nec opus est.

38. Duo tantum omitienda non credimus, quæ, licet seorsim aliquam responsionem possint recipere, simul tamen juncta evidentem imposturæ demonstrationem præserunt. Primo aliæ ex his epistolis datæ traduntur ad omnes episcopos, aliæ ad orthodoxos omnes, ad omnes Ecclesias, ad episcopos Italiae, Galliae, Hispaniæ, Africae, Germaniæ, etc. Plura ergo earum exemplaria per orbem disseminata esse debuerunt. Qui autem fieri potuit ut e tot epistolis toto orbe divulgatis ne una quæcumque ante nonum sæculum a quopiam inventa et laudata fuerit? Secundo eadem epistolæ posteriorum quarti, quinti, sexti, septimi et octavi etiam sæculi auctorum non sententias solum, sed voces et integras identidem periodos satis prolixas et multas excerptas exhibent, uti accurate post Blondellum P. Philippus Labbeus in margine earundem epistolarum notavit. Primo argumento responderi potest eas epistolæ usque ad nonum sæculum latuisse, et ideo a nemine fuisse laudatas. Secundo autem non nemo respondit, eos posteriores auctores, qui indicatas sententias iisdem verbis præferunt, eas ex ipsis epistolis ad verbum excerptisse. Neutra vero responsio probabilis est, imo altera cum altera pugnat. Si enim epistolæ statim post earum ortum usque ad nonum sæculum ita delituisse, ut nemo ideo eas allegare potuerit, posterioribus ergo scriptoribus non patuerunt, ut ex iisdem possent periodos describere. Quod si ex ipsis periodi integræ a pluribus multo et temporis et locorum in toto dissiis fuerunt excerptæ, in tenebris ergo diutius fuisse sepultæ dici nequeunt. Alterutrum mali, semper impostura vincitur, ac ex ipso responsum conflictu magis multo elucescit. Si enim plures antiqui scriptores ex ipsis epistolis sumpsissent sententias, verba atque periodos, notæ igitur fuissent, et frequenter usu tritæ, rebusque pluribus utiles, ita ut laudari possent a multis, et ab iis præsertim qui ex ipsis proficissent: inter quos sane summi pontifices, et synodi, et Patres, qui eadem verba et eisdem periodis præferunt, ita hæc vetustissimorum pontificum epistolæ allegassent, uti alias aliorum, quæ genuinæ sunt, laudasse inveniuntur. Si vero inter tam multos nono sæculo anteriores viros et sanctissimos, et doctrina celebres, qui easdem sententias iisdem verbis in suis operibus afferunt, ne unus quidem inventus est qui illarum **195** mentionem fecerit, quia ex ipsis re ipsa nihil sumpserunt, sententiæ ergo et periodi pares, quæ in epistolis quoque inveniuntur, ex iisdem procul dubio scriptoribus derivatæ fuerunt ab epistolarum artifice; quod spuriam earum originem clare demonstrat. Hinc etiam a nullo alio auctore ante nonum sæculum fuerunt laudatæ, non quia latuerunt, aut earum allegandarum materies et occasio non esset; sed quia nondum natus erat qui easdem confingeret; alias, sicut illas post hoc tempus quo suppositæ et vulgatæ fuerunt passim laudatas et in collectiones etiam non pauca ex iisdem tractata reperimus, ita id ipsum antiquis etiam temporibus factum deprehenderemus, si a priscis illis pontificibus, quibus affictæ sunt, ve scriptæ et editæ fuissent.

§ II. — *Alia documenta sincera eidem collectioni inserta quibus et fontibus hausta fuerint. Quanti intersit hos fontes delegere ad ea discernenda quæ pseudo-Isidorus confinxit. Quaedam sincera documenta ab eodem interpolata. Duæ ultimæ synodi Symmacho attributæ, et capitula Hadriano I asserta, quæ genuina a multis creduntur, ab eodem pseudo-Isidoro supposita demonstrantur.*

39. Neque vero ex solis documentis spurii abs se

consarcinatis pseudo-Isidorus suam collectionem condidit. Plura scilicet sincerissima et alium le nota monumenta falsis intermiscuit. Fontes autem e quibus hæc sincera documenta derivavit detegendi sunt: id enim non modicum juverit ad ea ipsa secernenda quæ ille e suo cerebro commentus est. Præcipuus fons est collectio Hispanica, quam totam suæ collectioni inseruit. Cumque vulgata esset opinio S. Isidorum Hispanensem fuisse auctorem collectionis Hispanice, hinc Isidori nomen, quod omnibus venerationi erat, libenter arripuit et præfationi inscripsit. Illam vero collectionem Hispanicam sumpsit, non quæ primitus proliit, ac ultra Toletanam synodum iv non progrediebatur, sed illam paulo auctiorem quæ novem Toletanas synodos, et Bracarensem anni 675 receperat. Neque iis hujus collectionis exemplaribus usus est quæ Hispanicam originem habent, sed iis quæ sunt originis Gallicanæ, uti pluribus statemus num. 48. Alter fons est collectio Hadriana, ex qua a pseudo-Isidoro excerpta fuerunt nonnulla, quæ in Hispania collectione desunt. Fons tertius est vetus collectio a Quesnello edita, et a nobis hoc tomo recusa. Non pauca enim documenta, quæ sunt in Isidoriana collectione, nec leguntur in Hadriana, nec in Hispanica, ex eo fonte eodem quandoque ordine derivata fuere. Alia pauca auctor delibavit ex Historia Tripartita aliisque ex fontibus, quos in catalogo inferius suo cujusque loco indicabimus.

40. Adeo vero utile est hos fontes cognovisse, ut quæcumque in his non inveniuntur, ea a pseudo-Isidoro supposita certissime dicenda sint. Quod si quæ documenta per se genuina in illis fontibus breviora sint, apud pseudo-Isidorum vero auctiora; quidquid additamentis accessit, quod **196** in illis fontibus non reperitur, id ejusdem impostoris opera suppositum affirmare licebit. Ita supposititia sunt duo postrema capitula sextum et septimum epistolæ Vigilii ad Profuturum, quæ absunt a sinceris Hispanice collectionis Codicibus, in Isidoriana autem collectione leguntur. Imo cum in hac eadem collectione auctiora pariter sint quædam vetusta documenta cæteroquin apocrypha, quæ in aliquibus antiquioribus collectionibus recepta, sed breviora sunt; horum quoque additamenta ipsi impostori ascribenda. Sic nemo jam dubitare potest quin ab hæc supposita fuerint aliquot fusiora capitula duarum epistolarum S. Clementis ad Jacobum, quæ olim a, ad Græcos conflictæ, et a Rufino Latine redditæ, in nonnullas veteres collectiones irrepserunt, sed in his breviores sunt multo, apud pseudo-Isidorum autem tantammodo cum illis additamentis inveniuntur auctiores. Neque omitienda hoc loco est hæc brevis interpolatio quæ in sincera synodo Hispanensi et canonis septimo nonnulla inseruit, de quibus diximus capite præcedenti, num. 35. Hic porro animadverti, quæsumus, impostoris indolem, qui adeo ad fingendum erat propensus, ut ne ipsis quidem sive sinceris, sive apocryphis documentis parceret, in quibus sua commenta ex collatione veteriorum Codicum detegere facile poterant. Quanto ergo auctus tunc is confingeret integras epistolæ, quæ nullam antiquiorum exemplarium collationem, qua fraus detegeretur, metuebant!

41. Ea porro generalis regula, quam proposuimus, deteguntur apocryphæ duæ synodi, quinta, uti appellant, et sexta sub Symmacho, nec non Capitula Hadriano papæ in vulgatis et in plerisque mss. attributa, quæ in sola Isidoriana collectione reperiuntur. Mirum nobis accidit plerosque etiam acerrimos cæteroquin criticos, qui singula ejusdem collectionis documenta ad calculos revocarunt, de duabus memoratis synodis atque Capitulis nihil dubii movisse. Imo Blondellus, qui omnium maxime Isidoriana signa perstrinxit, adeo de illis nihil dubitavit, ut inter ea vetustiora monumenta, ex quibus pseudo-Isidorus apocryphas epistolæ conflavit, laudatas synodos atque Hadriani Capitula identidem referat,

perinde ac si hæc genuina ac vetustiora sint, nec ipsum pseudo-Isidorum habeant auctorem. Et primo quantum ad duas synodos sub Symmacho, non solum Hadriana collectio istas ignorat, verum etiam vetustissima omnium contenta in ms. Vaticano Reginae 1997, quæ paulo post ejusdem pontificis ætatem omnes genuinas ipsius synodos et documenta cætera ad eandem pertinentia accuratissime protulit. Quod si tres synodi tantum ibidem afferuntur, non quatuor, quartam sinceram in eo Codice omissam nemo suspicetur, quatuor enim synodorum opinio ex quadam notula dimanat, quæ in antiquioribus et præstantioribus Codicibus adest, uti animadvertimus part. II, c. 4, n. 5. Præterea si tres, quæ tantum editæ sunt sinceræ synodi, conferantur cum duabus in solo Isidoro descriptis, manifestum introductionis, styli ac totius orationis diu crimen qui-que deprehendit: quod diversum auctorem satis demonstrat. Adde quod in sexta, quam vocant, synodo Gangrenses canones *apostolica auctoritate conditi* dicuntur, quod falsissimum est. Refruntur autem duo ejusmodi canones 197 ex interpretatione Dionysii, cum tamen Romani pontifices per id tempus præter Nicænos et Sardicenses nullos Gæcarum synodorum canones recepissent. Vide part. II, c. 1. Accedit tandem quod in synodo, uti appellant, quinta legantur quædam decreta quæ ab antecessoribus suis constituta idem Symmachus pronuntiat: *Est enim, inquit, a multis antecessoribus nostris synodaliter decretum atque firmatum*. Producentur autem decreta, quæ totidem verbis recitantur in pseudo-epistolis Zephirini, Stephani, Eusebii, et Julii. Idem ergo et istarum epistolarum et ejus synodi fabricator agnoscitur. Symmachus enim laudare non poterat epistolas quæ tanto post conflictæ fuerunt. Neque vero cuiquam incredibile videatur pseudo-Isidorum in ea synodo compingenda ex epistolis abs se conflictis verba excerpisse, ac pontificum, quibus eas afflixit, auctoritatem allegasse. Id enim usitatum ipsi fuit, in epistolis, quas posterioribus pontificibus attribuit, ex litteris fictitiis antecessorum nomine inscriptis decreta iisdem quandoque verbis repetere, eorundemque decessorum auctoritatem ingerere. His argumentis suppositione ejusmodi synodorum detecta, nihil erit ambigendum, quin subscriptiones ipsius pseudosynodis appensæ, et partim ex sinceris Symmachi conciliis, partim ex Chalcedonensi sumptæ (quæ imposturam maxime declarant), ex eodem impostore provenierint.

42. Nunc de Capitulis quæ Hadriano papæ I in vulgatis inscribuntur (*tom. VIII Concil. Ven. edit., col. 557*). Vidimus in bibliotheca Vaticana codicem signatum num. 631, in quo ea Capitula non Hadriano pontifici, sed Engelramno, seu Angilramno Metensi ascripta sunt. *Incipiunt Capitula collecta ex diversis conciliis, seu decretis Romanorum pontificum ab Angilramno Metensi episcopo, et Adriano papæ oblata*. Eandem plane inscriptionem præfert alius Codex bibliothecæ S. Victoris Parisiensis, uti testatur Baluzius in præfatione ad libros Antonii Augustini de emendatione Gratiani: qui dein in notis ad eodem libros, pag. 492, aliud ms. exemplum laudat inonasterii Latiensis, ubi similis epigraphes his verbis exprimitur: *Liber Capitulorum ex diversis conciliis, sive decretis Romanorum pontificum collectorum ab Angilramno Metensi episcopo*. At perique et præstantiores Codices Vat. 630, 1340, 1341, 3791, etc., vulgatam lectionem tuerentur: *Ex Græcis et Latinis canonibus, et synodis Romanis, atque decretis præsulum ac principum Romanorum hæc Capitula sparsim collecta, et Angilramno Mediomatricæ urbis episcopo Romæ a B. papa Adriano tradita sub die XII Calendarum Octobrium, indictione IX, quando pro sui negotii causa agebatur*. Quem titulum omnino præferendum demonstrat Hincmarus Remensis pseudo-Isidoro suppar, qui similiter in suo Codice legit. Scribit enim in opusculo contra Hincmarum Laudunensem cap. 24.

A *De sententiis vero quæ dicuntur ex Græcis et Latinis canonibus atque decretis præsulum et ducum Romanorum collectæ ab Adriano papa et Engelramno Metensium episcopo datæ, quando pro sui negotii causa agebatur*, etc. Ipsa plenior inscriptio, qua Capitolorum tempus et occasio notatur, et non ex solis decretis pontificum atque canonibus conciliorum, sed ex principum et jam Romanorum legibus Capitula collecta traduntur, verior agnoscitur: 198 ac propterea ambigendum non est quin hæc Capitolorum collectio Hadriano ascripta fuerit. Porro Hadrianus papa nullam aliam collectionem suo nomine ornavit nisi eam quæ Carolo Magno ab ipso tradita Hadriana vocatur. Hinc Leo IV in epistola ad episcopos Britannicæ ecclesiasticos canones referens, eos præsertim, *per quos et episcopi judicant, et episcopi judicantur*, canones in Hadriana contentos recenset, de istis autem Capitulis Hadriano attributis (quæ cum nihil fere aliud exhibeant quam quæ ad episcoporum judicia pertinent, maxime commemoranda fuerant) ne verbum quidem. Quædam præterea in ipsis Capitulis insunt quæ Romanus pontifex nequaquam proposuisset, ut illud c. 6, quo appellationum causæ ad Constantinopolitanam, et non potius ad apostolicam sedem deferendæ traduntur; nec non illud c. 49, ex lib. X Codicis Theodosiani tit. 40, n. 2, seu ex Breviario Aniani sumptum: *Delatoris aut lingua capuletur, aut convicto caput amputetur*; quod quam a lenitate ecclesiastica sit alienum nemo est qui non videat. Angilramnus quoque Metensis episcopus, qui vir mitissimus et pietate præcipuus a cœvo auctore Paulo Diacono vocatur lib. IV de Gestis Longobardorum c. 6, ab hac sanctione collectioni canonum inserenda quam maxime abhorruisset. Illud addemus ad pleniorum imposturæ probationem, quod pontificum decreta, ex quibus præsertim ea Capitula dicuntur collecta, non alia fere sunt nisi decreta apocryphæ Isidoriana, in quibus eadem sententiæ, et eadem identidem verba recitantur, ut ex Antonii Augustini notis in eadem Capitula colligere licet. Quem earum epistolarum et Capitolorum consensum quicumque perpenderit, eundem tum illarum, tum istorum architectum facile perspiciet. Hujus argumenti vim plerique hactenus non perceperunt, eo quod crederent pseudoepistolarum auctorem ex Capitulis, uti videbantur, sinceris proficisse. At nos e contra Capitula post pseudoepistolam condita, et ubi cum ipsis pseudoepistolis totidem sententiis aut verbis conveniunt, ex iisdem derivata manifestissimum facere possumus. Plura in id afferri queunt. Unum autem maxime evidens brevitatis gratia sufficiet. Idem prolixum synodi Romanæ decretum, quod in Capitulis legitur c. 5, totidem verbis continetur etiam in epistola suppositiva Felicis I ad episcopos Gallie. Hæc vero decretum ex hac epistola tractatum in Capitula, non autem ea Capitulis in eam epistolam transisse ex eo liquet, quia Romana synodus, cui idem decretum in Capitulis tribuitur, alia vere non est nisi supposititia synodus sub eodem Felice I, descripta in eadem epistola quæ ipsius synodi relationem continet. Id manifestum sit ex his ejusdem epistolæ verbis (*tom. II Concil., col. 924*): « Nos vero (ait pseudo-Felix) ad supplementum vestrum fratres et coepiscopos nostros vocavimus amplius quam septuaginta, cum quibus hæc quæ subter habentur inserta, regulariter tractanda decrevimus. Vestris enim epistolis in omnium audientia perlectis, quæ multas, ut nostis, querimonias et oppressiones in se continebant vestras, decreti-que quæ sunt de accusationibus episcoporum, sancta synodus dixit: Hæc sunt quæ deinceps propter malorum hominum insidias, etc. » Quo decreto relato pseudo-Felix synodi habitæ relationem concludens ait: *Hæc, fratres, ad vestram et omnium coepiscoporum opem in synodo unanimiter 199 sunt decreta, ut si forte aliqui stultorum vos accusare*, etc. Itaque hæc Romana synodus ejusque decretum in Capitulis

recitatum aliunde peti non potuit quam ex hac Felicis I pseudoepistola, ex qua tantum in locum prodit. Si vero auctor Capitulorum ex hac pseudoepistola idem decretum haesit, posteriora ergo sunt illa Capitula iisdem litteris, et similiter posteriora sunt ceteris decretalibus apocryphis, ex quibus alia bene multa loca similiter decerpta fuerunt. Non igitur Hadriano I, imo nec Angilramno Metensi episcopo, eadem Capitula ascribi possunt, quorum vetate sicut nondum illæ pseudodecretales, ita nec Capitula exinde derivata prodierant. Hinc nemo assentiri poterit Stephano Baluzio, qui in laudata præfatione ad Antonii Augustini libros de emendatione Gratiani ea Capitula Angilramno Metensi tribuens scripsit: *Ea ex notitiis veterum pontificum epistolis ut plurimum collegit et Adriano obtulit, ut suæ causæ præsidium quaereret.* Eorum artilex ille idem pseudo-Isidorus est, qui ipsas epistolas finxit; ac proinde in sola ejus collectione inveniuntur. Enimvero in Codice Vat. 630, omnium vetustissimo, inveniuntur quidem in appendice collectionis Isidorianæ; eo quod ea ex documentis apocryphis in primo collectionis fetu contentis expressa posterioribus pseudo-Isidori caris condita fuerint, et veluti appendix in prioribus exemplis accesserint, ut ex adnotandis § 5 patet. In primo quidem fetu, quem usque ad sanctum Gregorium se perduxisse idem impostor in præfatione testatur, hæc Capitula Hadriano I attributa locum habere non poterant, ac propterea posteriori tantum conficta et addita confirmantur.

43. Illud autem ad impostoris indolem apertius dignoscendam hoc loco animadvertendum credimus, nimirum eum in exscribendo ex pseudoepistola Felicis eo synodi Romanæ decreto, quod paulo ante memoravimus, nonnulla ejusdem decreti verba licentius immutasse. Cum enim in pseudoepistola legatur, *Tempore congruo, id est autumnali, vel æstivo concilium regulariter convocare debeunt; in Capitulis scripsit c. 5: Tempore a canonibus præfixo Nicænis concilium canonicè convocare debeunt.* Viderat impostor Nicænam Synodum allegari non posse in epistola et synodo Felicis I, qui Nicænam concilium præcepit. Cum vero hoc decretum ei synodo tributum hac in particula quo concilia congreganda præscribit, reipsa sumpserit ex concilio Nicæno, hoc concilium in capitulis ascriptis Hadriano, qui postea floruit, indicare non timuit. Sic duplicem imposturam prodit, unam cum Romanæ synodo afflixit, quod Nicæne convenit; alteram cum allatam ex ea Romana pseudosynodo decretum, mutatis nonnullis, interpolavit.

200 § III. *Quo fine pseudo-Isidorus tot documenta spuria supposuerit. Nam his documentis suppositiis disciplina ecclesiastica immutata sit.*

44. Quo autem spiritu, quo consilio pseudo-Isidorus tot documenta conflixerit, omittendum non est. Non desunt qui eum amplificandæ vel defendendæ auctoritatis Romanorum pontificum studio ductum ad ea procudenda excitatum suis e arbitrentur. At falluntur manifeste. Licet enim in iis apostolicæ sedis amplitudo et auctoritas pluribus commendetur, non tamen hic impostoris scopus fuit, nec eadem sedes, cujus privilegia et jura quam plurimis sinceris et vetustis documentis nituntur, illis apocryphis indigebat, ut cardinalis Baronius ad annum 865, n. 8, notavit. Pseudo-Isidori autem consilium longe aliud fuisse ex ipsa collectionis præfatione satis dignoscitur. Potquam enim in icavit documenta quæ suæ collectioni erant inserenda, hæc eorum colligendorum rationem subjicit: *Quantenus ecclesiastici ordinis disciplina in unum a nobis coacta atque digesta et sancti præules paternis instituantur regulis, et obediens Ecclesiæ ministri,*

* Plurimi recentiores, Zaccaria, Marchettius alique, hæc causam perorarunt, ut ex collectione ca-

A *vel populi spiritualibus imbuantur exemplis, et non malorum hominum pravitatibus decipiantur. Multis enim pravitatibus et cupiditate depressi, ACCUSANTES SACERDOTES OPPRESSERUNT.* Et multis prosequuntur in eos acriter invehens qui episcopus accusare audeat, ut se per illos excuset, vel eorum bonis ditentur; ac plura ejusmodi judiciorum incommoda r. lereus, illud urget non posse cogi episcopos ad dicendam causam, si fuerint accusati, et rebus suis expoliati, aut gradu dejecti, et a sede pulsati, nisi prius fuerint restituti: aditque nonnulla de accusatoribus et accusationibus rejiciendis, quibus omnibus palam significat se ea potissimum mente collectionem conficisse ut episcopi qui accusabantur prospiceret. Id quidem in apocryphis quæ conflixit documentis multo clarius elucet. Eandem enim semper de accusatis episcopi curam ac sollicitudinem præfert; cumque apostolicæ solis auctoritatem prædicat, eo semper omnia refert ut episcopi accusationibus impetiti et condemnati, si se gravatos sentiant, ad illam confugiant quæ synodorum sententias retractare et, si justum putaverit, irritas reddere potest. Idem quoque consilium maxime perspicitur in Capitulis Hadriano tributis, quæ ex apocryphis præsertim epistolis decerpta, apocryphorum documentorum velut compendium et compilatio vocari queunt. Pleraque enim illorum Capitulorum eo spectant, ut ne episcopi accusari a quibuslibet possint, nec, si accusentur, accusatoribus facile deforatur, sed ex multis causis tum accusatores repellere, tum iudices liceat recusare; ut synodorum retractentur judicia, et alia ejusdem generis in apocryphis similiter ingesta, ex quibus si omnia ad episcoporum qui accusantur, expoliantur, deponuntur, patrocinium, defensionem atque præsidium collata et conficta credantur, nullo jure possunt revocare.

201 45. Non pauci de pseudo-Isidoro severius conjueruntur, perinde ac si ejus imposturis disciplina vetus abolita, et nova fuerit introducta, adeo ut hinc desertos antiquos canones, fractos di discipline nervos, perturbata episcoporum et provincialium conciliorum jura, sublatis judiciorum leges, aliaque rei ecclesiasticæ damna illata fuerint. Hæc autem novæ et immutatis discipline reprehensio quam minus æqua sit, quisque facile intelligit si duo animadvertat, nimirum pleraque pseudoepistolarum Isidori excerpta esse ex sententiis sanctorum Patrum, ex sinceris constitutionibus Romanorum pontificum post Siricium, ex canonibus conciliorum, ac ex Romanis legibus: quæ sane novi juris novæque discipline non sunt; cætera vero eam disciplinam plerumque exhibere, quæ vel jamdiu inoleverat, vel jam ante aliquanto induci coeperat. Impositura autem in eo sita est, quod pseudo-Isidorus eas sententias in auctoribus imposuerit quorum non sunt, et posterioris ævi disciplinam antiquorum pontificum affixerit, quasi prioribus Ecclesiæ sæculi æque vigisset. Cæterum quod de novæ discipline introductione ingeritur, status quidem plane fuisset impostor, si sperasset suam collectionem acceptum iri ab hominibus quæ novam omnino disciplinam a sui quoque sæculi moribus et consuetudinibus abhorrentem contineret. Quod si quæcumque contra consuetudinem ingeritur, etiamsi bona et utilia sint, ipsa novitate perturbare solent; multo magis de iis timendum est, quibus disciplinam per se optimam et sanctoribus fultam legibus, longoque usu ab omnibus receptam, quispian evertere et immutare contenderet. Nati autem tumultus, clamores nulli auditi sunt et indultas decretales apocryphas, nisi in ea parte quæ ad episcoporum causas et judicia pertinet: de quibus aliqua apud Hincmarum leguntur, et in epistolis Nicolai I. At in his ipsis causis atque iudiciis quod in pseudoepistolis ac synodis Isidorianis traditur, non

nonum pseudo-Isidoriana veterem disciplinam ecclesiasticam perturbatam non fuisse ostenderent.

erat omnino novum. Nonne causæ majores, quæ circa accusationes episcoporum versantur, certis antiquorum pontificum decretis apostolicæ sedi reservatæ, sine ejus assensu definiti non poterant? Vide, inter cætera, Leonis epistolæ 6, 13 et 14, et Gregorii IV epistolam primam ad universos episcopos. Nonne episcoporum appellationes ad eandem sedem antiquis canonibus et consuetudini, ac primatus etiam juri innixas probavimus in Observationibus ad dissert. v Quesnelli part. 1, c. 5, 6 et 7? Ne omnes promiscue admittantur ad accusandum episcopum, cautum fuerat in canonibus Codicis Africani 128, 129, 130 et 131, necnon etiam canone sexto concilii Constantinopolitani, quem ex Græco Codice Nicolai I laudat epistola octava. Episcopos ejectos et suis rebus exspoliatos non cogendos ad iudicium, nisi prius in suum gradum restituantur, et omnia eisdem ablata redintegrentur, colligitur ex Codice Ecclesiæ Africanæ, c. 87. Hæc et alia ejusdem generis, quæ novæ disciplinæ a pseudo-Isidorianis decretalibus inductæ tribuuntur, legere 202 licebit in epistolis 3, 9 et 38 Nicolai I, qui tamen ea non ex illis apocryphis, quibus carebat, sed ex antiquioribus documentis confirmat; quemadmodum ante ipsum fecerat etiam Gregorius IV in epist. 1 ad universos episcopos, in qua Venilonis episcopi iudicium sibi reservat. Fieri quidem potuit ut hæc disciplina, antiquis licet iuribus ac decretis constituta, non multum seu rarius obtinuerit in quibusdam locis, quæ aliis consuetudinibus et canonibus uterentur. Fieri etiam potuit ut eadem disciplina, in favorem proborum ad fraudes præcavendas instituta, a quibusdam traheretur in abusum, et malorum impunitati serviret. Pseudo-Isidori vero consilium ab hac improbitate alienum, non aliud fuisse nisi ut episcopis injuste oppressis subveniret, ex ejus præfatione intelleximus. Forte etiam in ea Galliarum parte in qua est Moguntia, ubi hæc pseudo-Isidori merces, ut mox dicemus, fabricata fuerunt, disciplina in ipsis proposita jamdiu ante invaluerat, S. Bonifacii episcopi Moguntini opera, qui, apostolica legatione functus, quantum apostolicæ auctoritati deferret, eandemque observantiam in ea loca inducere studuerit, ex ejus epistolis liquet. Vide, inter cætera, ejus epistolam 105, ad Cuthrithum archiepiscopum Cantuariensem, in qua aliquot præcipua disciplinæ capita ab eodem sancto martyre et Germaniarum apostolo iis in regionibus instituta, ac in pseudo-epistolis Isidorianis postea repetita, exhibentur. Idem quoque spiritus in successoribus ejus Lullum, Riculfum, Autgarium transit, ut ex aliis monumentis constat. Quod si pseudo-Isidorianæ decretales eam disciplinam præferunt, quæ et antiquioribus decretis atque canonibus fucebatur, et jamdiu ante saltem iis in regionibus vigeat, ubi pseudo-Isidorus illas condidit, num æqua sit illa reprehensio, qua novæ disciplinæ introductio ipsis decretalibus attribuitur, quisque intelliget. Negari tamen non posse videtur quin eadem disciplina latius propagata magis multo inoleverit, postquam eadem decretales editæ et divulgatæ fuerunt, ac mox in quibusdam conciliis laudatæ, atque subinde insertæ in collectiones Reginonis, Burcardi et aliorum, quæ, ob suam brevitatem ac methodum, magno usui fuerunt.

§ IV. — De auctore et tempore ejusdem collectionis.

46. Isidori nomen præfationi ab impostore fuisse inscriptum eo consilio, ut S. Isidoro Hispalensi epi-

* Cum collectio pseudo-Isidoriana in imperio Germano-Franco, et pro eo conflictata fuerit, absurdum profecto est de aliquo Hispano auctore sive Isidoro, sive alio nomine appellato, cogitare. Architectus quidem, ut facilius fucum faceret, Isidori Hispalensis nomine eam collectionem vulgavit: ita enim ii qui fabulas disseminant nomen aliquod jam notum suis commentis præfigere solent et in exteris regionibus compositum opus plerumque jactant.

PATROL. LXXXI.

A scopo opus tribueretur, inuimus num. 37, ubi etiam probavimus hanc collectionem eidem Sancto ascribi non posse. Plerique eam adjudicant Riculfo episcopo Moguntino, quem collectionem, 203 uti putabatur Isidori Hispalensis, ex Hispania allatam Moguntia edidisse, et in vicinas Galliarum regiones evulgasse, Hincmarus Remensis tradidit in opusculo contra Hincmarum Laudunensem, cap. 24: « Si vero ideo talia, inquit, quæ tibi visa sunt, de præfatis sententiis (Angil amni) ac sæpe memoratis epistolis detruncando, et præposterando atque disordinando, collegisti, quia forte putasti neminem alium easdem sententias vel ipsas epistolas præter te habere, et idcirco talia libere te existimasti posse colligere, res mira est, cum de ipsis sententiis plena sit ista terra, sicut et de libro collectarum epistolarum ab Isidoro, quem de Hispania allatum Riculfus Moguntinus episcopus, in hujusmodi sicut et in capitulis regis studiosus, obtinuit et istas regiones ex illo replevi fecit. » Cum vero Riculfus Moguntinus, qui Lullo successit anno 786 vel 787, e vivis excesserit anno 814, in collectione autem Isidoriana epistolæ quædam contineantur, ex gr. Urbani I et Joannis III, quibus ab impostore insertæ fuerunt ad verbum aliquot sententiæ concilii Parisiensis celebrati anno 829, hæc imposturas Riculfo b attribui non posse liquet. Hincmarus vero excusandus est, quippe quem hæc bona fide sumpsisse credimus ex Benedicto Levita. Is enim in præfatione ad tres libros capitularium, v, vi et vii, ab ipso digestos et editos circa annum 845, scripserat: « Hæc vero Capitula, quæ in subsequentibus tribus libellis codunare studuimus, in diversis locis et in diversis schedulis, sicut in diversis synodis ac placitis generalibus edita erant, sparsim invenimus, et maxime in sanctæ Moguntiacensis metropolis ecclesiæ scrinio a Riculfo ejusdem sanctæ sedis metropolitanitano recondita, et deum ab Autcario secundo ejus successore atque consanguineo inventa reperimus, quæ in hoc opusculo tenore superscripto inserere maluimus. » Inter Capitula vero ab hoc inserta libris laudatis nonnulla occurrunt ex epistolis apocryphis priscorum pontificum, quædam ex pseudo-synodis Symmachi, et fere omnia capitula ad Angilramum Hadriano papæ afficta; quæ tamen sine ullo auctoris nomine recitantur. Neque vero hæc Benedictum Levitam sumpsisse existimes ex aliquo Capitulari regni Francorum, ex quo item eadem pseudo-Isidorus excerptens, priscis illis pontificibus, synodi: Symmachi, ac Hadriano I attribuerit. Si enim ea decreta in sinceris Capitularibus fuissent constituta, inventa sane fuissent, si non omnia, saltem aliqua ejusmodi Capitularia, in quibus illa legerentur. Sic quidem cum Ansegisi ex veris Capitularibus suos libros quatuor compegerit, studiosi homines eadem Capitularia nacti sunt, in quibus fere omnia Ansegisi capitula continentur, nec non illa quæ ab Ansegiso prætermissa idem Benedictus Levita ex veris Capitularibus in suis libris adjecit. Quid vero causæ est cur ne unum quidem capitulum ex apocryphis illis documentis in ullo antiquiori 204 Capitulari reperitur, nisi quia ea Benedictus non ex veris Capitularibus, sed ex pseudo-Isidorianis mercibus, in quibus duntaxat inveniuntur, derivavit? Hæc ergo pseudo-Isidorianæ collectionis capitula inter illa esse videntur quæ in Moguntinæ ecclesiæ scrinio a Riculfo recondita tradidit. Cum porro hæc collectio ab ipso Benedicto tribuatur, seu saltem involvatur cum ætate Riculfi,

b Riculfum aliquid novi attulisse Blondellus colligit ex libro sui Capitularium, c. 205, nunc 281, ubi ille in Wormatiensi conventu Gregorii papæ epistolam attulisse traditur, cujus nulla, nec ante, nec post, memoria existit. Verum hæc non supposititia, sed sincera est epistola Gregorii II ad Bonifacium Moguntinum, quæ legitur tom. VIII Concil. Venetæ editionis, col. 178.

quem obiisse jam vidimus antequam ea conderetur et ederetur, non alia de causa id videtur fecisse, nisi ut iisdem documentis auctoritatem crearet et imposturæ, quæ ipsi ignota non esset, suspicionem removeret. Hinc cum ejusmodi imposturis ipse primus aut fere primus usus sit, et Levita fuerit ecclesie Moguntinæ, ex qua ea collectio prodiit, nonnulli suspicantur cum Blondello ipsum fortassis earumdem imposturarum fuisse architectum.

47. Hoc certe tempore collectio condita, et in Germania quidem, quæ in Galliis veteri dispositione censita, Francorum regibus suberat, non vero in Hispania; ac proinde aliquem Germano-Francum habet auctorem. Cum recentius documentum ex quo impostor integras sententias in apocryphis compingendis decerpit sit concilium Parisiense anni 829, ante hunc annum editio ejusdem collectionis collocari nequit. Porro concilium Aquisgranense anni 836, cap. 2, n. 8, decernens ut per singulos annos sanctum oleum in cœna Domini *juxta traditionem apostolicam ac statuta decretalium, in quo de eadem re præcipitur*, ab episcopis conciliatur, secundam Fabiani pseudo-epistolam indicare creditur. Hinc ea editio post annum 829 et ante annum 836 statuenda videtur. Mirum vero est Rabanum, qui paulo post annum 841 Otgario seu Autcario Moguntino episcopo Pœnitentia nuncupavit, nihil ex apocryphis Isidorianis produxisse. Num id fecerit quia ipse nihil fidebat, an vero quia nondum prodidisset, ita ut Aquisgranensis concilii decretum ad Fabiani pseudo-epistolam perperam referatur, alii judicent. Quod si hoc secundum probabilius judicetur, et multo magis si cum Blondello credatur impostor quasdam formulas et phrases excerptisse ex epistola Jonæ Aurelianensis ad Carolum Calvum, qui regnum obtinuit anno 839. Isidoriana collectio vulgata dicenda esset circa tempus quo Benedictus Levita libros Capitularium edidit, nimirum circa annum 845, unde prima apocryphorum expressa mentio legitur in epistola Caroli Calvi ad episcopos in conventu Carisiaco scripta, anno 857. Neque vero moveat collectio Remedio Curienti attributa et a Goldasto edita (*Tom. II Rer. Alam., part. II, pag. 134, edit. 1750*) cum hac epigraphe: *Alamannicæ Ecclesiæ veteris canones ex pontificum epistolâ excerpti a Remedio Curienti episcopo, jussu Karoli Magni regis Francorum et Alamannorum*. Hic rex cum obierit anno 814, Goldastus ipsam collectionem conditam putat circa annum 815. Amplior erat hæc collectio, eique adhibitamenta accesserunt Notingi Constantiensis episcopi, qui vita functus est anno 934. At hæc Notingi additiones cum non exigua parte canonum a Remedio collectorum ex suo Codice excisa atque sublata idem Goldastus tradit. Capita ab eodem edita quæ supersunt, sunt tantum quadraginta novem; eaque ex ordine exhibent excerpta ex solis pseudo-epistolis priscorum pontificum a S. Clemente ad S. Urbanum usque. Hæc 205 vero ipsa excerpta, quæ auctor ex pseudo-Isidori collectione post Carolum magnum, ut vidimus, compacta derivavit, palam faciunt errorem esse in titulo vel in explicatione tituli *Karoli Magni*, et Remedium, qui horum excerptorum auctor traditur, ad posteriorem ætatem referri oportere. Forte pro *Carolo Magno* intelligendus est *Carolus Crassus*, qui ita *Carolus Magnus* fuerit nuncupatus, uti *Ludovicus Magnus* dictus invenitur imperator Ludovicus II. Carolus nimirum Crassus vulgata jam pseudo-Isidori collectione primo Alemannorum rex fuit, et postea imperium obtinuit.

48. Pseudo-Isidorum vero non fuisse Hispanum, sed Germano Francum multa convincunt. Ex Mo-

* In Hispania nullum unquam repertum fuit exemplar collectionis pseudo-Isidorianæ. Et quamnam, rogo, aliam ea apud Hispanos mereri potuisset, cum veræ eorum collectioni multis in locis contraria esset? Falsarius inter alia ita præfatur: *Scire autem vos octoginta episcopos, qui hoc opus me incipere et perfi-*

guntia quidem collectionem prodidisse, et per Gallias disseminata fuisse exemplaria Hincmaro teste accepimus; qui licet in eo falsus sit quod, præsumens auctorem S. Isidorum Hispalensem, eam ex Hispania allatam tradidit, in eo tamen quod Moguntia eadem collectio vulgata fuerit, collato Blondelli Levitæ testimonio maxime confirmatur. Hac de causa, qui apocrypha illa nono sæculo primum laudantur, Germano-Galli sunt, nulli autem Hispani aut aliarum regionum Scriptores. Hispanos quidem hanc collectionem diutius ignorasse vel non suscepisse colligere licet ex epist. 121 Innocentii III, lib. II. Hinc enim discimus eos in quadam causa Alexandro III obtulisse suum Codicem canonum, in quo cum aliis conciliis describebatur Emeritense. Hoc autem concilium cum aliis non in Isidoriana collectione, sed in auctiori Hispanica describitur; ac proinde corpus canonum per id quoque tempus apud Hispanos receptum erat collectio Hispanica. Vestustiores codices Isidoriani sunt Germano-Franci, adeo ut ii quoque qui in alias regiones traducti nonum sæculum attingunt, et Galliis provenierint, ut de duobus Vaticanis nono sæculo scriptis paragrapho sequenti patebit. Adde quod in pseudo-epistolis plures Germano-Francorum idiotismi inveniuntur, eadem styli barbaries quæ in aliis ejusdem ætatis scriptoribus Gallicanis et Germanis deprehenditur: idiotismi autem Hispanorum proprii, qui in Etherio et Eulogio notari queant, nulli. Evidentius est illud, quia impostor non pauca transcripsit ex epistolis S. Bonifacii episcopi Moguntini, et ex litteris Cang. th. abbatissæ ad eundem Bonifacium, quæ non in Hispania, sed Moguntia, et in Germania, ubi illi versati sunt, inveniri potuerunt. Accedit tandem argumentum omnium, ut nobis quidem videtur, gravissimum. Dum impostor Hispanicam collectionem suæ inseruit, non usus est Codicibus Hispanæ originis, sed illis originis Gallicanæ. Il nobis innotuit in conferendis epistolis S. Leonis. Duos 206 enim Codices collectionis Hispanicæ adhibuimus, Vindebonensem 41 originis Hispanæ, ac Vaticanum 1341 Gallicanæ originis. Insignem horum Codicum varietatem in lectionibus jam notavimus cap. 4, n. 23, ita ut in Vindebonensi corruptæ quidem sint, sed ad veram lectionem ipsi errores accedant; in Vaticano autem manifestæ sint emendationes arbitrariæ, quæ a germano textu recedunt. Huic autem Vaticano Codici, qui ex Gallia in bibliothecam Vaticanam pervenit, similes plane in lectionibus seu emendationibus agnovimus tres alios Codices Gallicanos laudatos a P. Coustantio, ex quibus ejusmodi Codices in Galliis inventi ac disseminati, a studioso aliquo Gallico antiquario Hispanicum corruptum Codicem olim exscribente et emendante provenire nemo dubitare potest. Vide quæ in hanc rem adnotavimus loco laudato. Porro eandem Leonis epistolam contulimus cum editione Merlini, quæ et ms. Isidoriano prodiit, nec non cum aliis Codicibus Isidorianis, ac præsertim cum Vat. 630, qui inter Isidorianos omnium vetustissimus et pseudo-Isidoro suppariorem ejus collectionem continet. Horum autem lectiones cum plurimum abusu in lectionibus Vindebonensis exempli originis Hispanæ; tum eandem omnino lectiones et emendationes repræsentant, quæ sunt in Codice Vat. 1341 originis Gallicanæ; idque adeo evidenter patuit, ut conferentibus Codicem Isidorianum Vat. 630 cum Hispanico Vat. 1341, in eisdem Leonis epistolis, alter ex altero ad verbum exscriptus visus sit. Nihil ergo dubitandum est quin pseudo-Isidorus in inserendis suæ collectioni documentis collectionis Hispanicæ Codicem adhibuerit non Hispanæ originis, sed Gallicanæ. Quid ita, nisi quia

cere coegistis, et cunctos reliquos Domini sacerdotes oportet, quod, etc. Quis Hispanus, quæso, sæculo IX Hispanos ita alloqui ausus fuisset, aut etiam Isidoro Hispalensi ejusmodi præfationem et collectionem allingere?

in Gallis, ubi erant hujusmodi Codices, non autem A in Hispania suam collectionem digessit? Quis ergo post tot ac tam manifesta indicia de auctore Gallicano seu Germano-Franco adhuc ambigendum putet?

§ V. — *De Codicibus Isidorianis. Ordo et catalogus documentorum hujus collectionis sumptus ex antiquissimis omnium ms. Vat. 630. Spuria, sincera et interpolata accurate discernuntur.*

49. Cum mss. Codices Isidorianæ collectionis in bibliothecis frequentiores sunt, tum vero plerique ita inter se discrepant, ut quid contineret primitiva collectio plures dubitent. Multi enim Codices solas decretales epistolas præferunt, carent vero canonibus conciliorum, quos tamen pseudo-Isidorum suæ collectioni inseruisse ex ejus præfatione liquet. In his alii plures, alii pauciores epistolas continent, alii etiam ordine ipsarum nonnunquam discrepant. Qui autem canones cum epistolis exhibent, non semper conveniunt. Quidam enim auctores sunt in epistolis, quas vel Isidorianis inserunt, vel in fine adjiciunt. Nobis tredecim exemplaria invenire licuit, e quibus quinque conciliorum canonibus expertes tum numero, tum ordine epistolarum, plerumque dissentiunt. Hujusmodi 207 sunt Codices Vat. 629, 3788, 3791, 3873, et Vallicellanus D. 58. Codices autem cum epistolis atque canonibus, e quibus ne unum quidem reperire contigit P. Coustantio (*Præfat. t. I epist. Rom. pont., n. 155*), nobis hi octo præsto fuere, Vat. 630, 931 et 1540, Vat. Ottobonianus 93, Casanatensis A 11, 14; Florentinus PP. Prædicatorum S. Marci 182; Patavinus 100; Canoniconum Lateranensium S. Joannis in Viridario, et Venetis bibliothecæ Ducalis S. Marci in duos tomos divisus, quorum alter signatur n. 168, alter 169. Ex his tamen nonnulli mutili aliquibus epistolis initio vel in fine carent.

50. Ut in tanta manuscriptorum varietate discerni tute possit quænam vere fuerit pseudo-Isidori collectio, seu quæ documenta in primævo ejus fetu indita fuerint, lucem præferent hæc præfationis ejus verba, quibus suæ collectionis imaginem ac documentorum summam atque ordinem exprimit: « In principio vero, inquit, voluminis hujus, qualiter concilium apud nos celebretur, posuimus, ut qui nostrum ordinem sequi voverint, sciant qualiter hoc agere debeant. Qui autem hoc agere melius elegerint, faciant quod justo canonicoque atque sapientissimo consilio judicaverint. Denique propter eorum auctoritatem cæteris consiliis præposuimus canones, qui dicuntur apostolorum, licet a quibusdam apocryphi dicantur, quoniam plures eos recipiunt, et sancti Patres eorum sententias synodali auctoritate roboraverunt, et inter canonicas posuerunt constitutiones. Deinde quarundam epistolarum decreta apostolicorum interserimus, id est Clementis, Anaclei, Evaristi, et cæterorum apostolicorum, quas potuimus hactenus reperire epistolas, usque ad Silvestrum papam. Postmodum vero Nicænæ synodum constituimus propter auctoritatem ejusdem magni concilii. Deinceps diversa concilia Græcorum et Latinorum, sive quæ antea, seu quæ postmodum facta sunt, sub ordine numerorum ac temporum capitulis suis distincta, sub hujus voluminis aspectu locavimus: subjicientes etiam reliqua decreta præsulum Romanorum usque ad S. Gregorium, et quasdam epistolas ipsius, in quibus pro culmine sedis apostolicæ non impar conciliorum exstat auctoritas. » Illi igitur Codices, qui primo post præfationem exhibent ordinem celebrandi concilii, dein canones proferunt apostolorum,

postea epistolas apostolicorum, seu priscorum pontificum a S. Clemente ad S. Silvestrum, deinde Nicænam cum cæteris Græcorum et Latinorum conciliis, ac tandem epistolas alias consequentium pontificum usque ad S. Gregorium; hi, inquam, Codices veram et integram Isidorianam collectionem continere dicendi sunt. Tales autem omnino 208 esse deprehendimus duos Codices Vat. 630 et 631, qui sunt p'ane integri. Tres autem Vat. Ottobon. 93, Florentinus S. Marci et Casanatensis, licet tum decretales epistolas, tum conciliorum canones præferant; cum tamen mutili sint, integræ collectionis notitiam præstare non possunt. Alius autem Vat. 1540 ac duo Veneti S. Marci plura documenta addunt post S. Gregorium, quæ cum pseudo-Isidoro attribui non possint, ad additamenta referenda sunt, de quibus capite sequenti erit sermo. Codicem Patavinum 100 S. Joannis in Viridario, etsi integrum ac posterioris ætatis, diligenter evolere per tempus non licuit. Itaque ex illis duobus integris et puris Isidori Codicibus Vat. 630 et 631, quos diligentius expendimus, totius collectionis Isidorianæ descriptionem subjiciemus; de aliis autem aliqua addemus postea. Inter hos autem duos Vaticanos integros Codices in serie et ordine præcipue sequemur Codicem 630. Is enim præferendus omnino est omnibus, quippe qui non solum est Gallicanus, id est ejus regionis in qua hæc collectio concinnata fuit, verum etiam uti antiquissimus omnium laudatur a Montfauconio et cardinali de Aguirre. Gallicanum duo probant: 1. Notatio recentiori characteris initio scripta: *Hic liber spectat ad usum Joannis episcopi Atrebatensis.* 2. Epistola Luitardi Venciensis ad Wenilonem Rothomagensem. Antiquissimum vero et ipsi pseudo-Isidoro supparem declarat catalogus Romanorum pontificum qui in Leone IV, Benedicto III et Nicolao I desinit: ex quo hic Codex sub Nicolao I exaratus agnoscitur, id est inter annuum 858 et 867, quo quidem tempore documenta hujus collectionis ab Hincmaro et aliis Gallis episcopis allegari cœperunt. Hinc idem Codex unum e primis ejusdem collectionis exemplaribus habendus; quod ipsum etiam atque etiam confirmant duæ appendiculae quorundam documentorum, quæ cum posterioribus curis pseudo-Isidorus addidisset, in hoc primigeniæ collectionis exemplo adjectæ sunt in fine; cum in aliis Codicibus suo loco insertæ inveniantur. Huic ergo Codici in constituenda ac describenda eadem collectione quantum præ cæteris sit deferendum nemo non videt.

51. Ante collectionem præter catalogum Romanorum pontificum, quem in Nicolao I desinere monuimus, affertur adnotatio de quatuor conciliis generalibus. Hæc legitur apud Gratianum dist. 15, c. 1, ac ex S. Isidoro Hispaniensis lib. vi Originum, c. 16, sumpta est. Dein sequitur adnotatio de sex conciliis, uti apud eumdem Gratianum dist. 16, c. 10, tum alia adnotatio de aliis conciliis uno et viginti, quorum octo priora sunt Ancyranum, Neocesariense, Gangrense, Sardicense, Antiochenum, Laodicenum, Carthaginense et Africanum, quæ Hadrianæ collectionis seriem referunt: cætera vero tredecim sunt Gallicana, nullum Hispanicum: quod hanc adnotationem in Gallis conditam indicat. Eadem apud Gratianum exstat dist. 16, c. 11, ubi tamen tria alia Gallicana concilia adduntur, quæ idcirco complent numerum 24. Tum in Codice post mentionem concilii Maticensis propositam numero 21, subjiciuntur alii octo numeri a 22 usque ad 29, qui tamen vacui relinquuntur. Sequuntur porro alii decem et octo numeri a 30 ad 47, in quibus indicantur concilia Hispanica et reli-

* Inter disputationes ecclesiasticas, quas Michael Thomasius Taxaquet edidit Romæ in domo sua anno 1565, exstat disputatio de ratione habendi concilia provincialia ac diocesana, ac de his quæ in ipsis præcipue sunt tractanda; cui adjungitur Isidori ordo de celebrando concilio. Hic ipse est ordo de quo agunt Ballerini. In Codice Vaticano 630 collectionis pseudo-

Isidorianæ, qui antiquissimus omnium habetur, character recentiori hæc est inscriptio: *Isidori Hispaniensis de synodis et decretis liber perutilis.* In fine est hæc nota: *Petrus de Pareja familiaris cardinalis S. Crucis restituit nomine cardinalis hunc librum Laurentio Parmenio custodi bibliothecæ Palatinæ, et hic restituit crateram argenteam die 8 Januarii 1521.*

qua quæ in tabula conciliorum dein 209 recolenda iisdem numeris referuntur. Subjicitur Notitia provincialium, quam Andreas Scotus, Petrus Bertius, et Emmanuel Schelestratus publici juris fecerunt; ac postea Notitia Galliarum, quæ a pluribus vulgata est. Hæc omnes adnotationes atque Notitiæ non solum exstant similiter in ms. Vat. 631 aliisque exemplis quæ Isidorianam integram collectionem continent, verum etiam in Codice Vat. 1341 collectionis Hispanicæ originis Gallicanæ, ita ut dubitandum non sit quin vel ex aliquo ejusmodi exemplo collectionis Hispanicæ traductæ fuerint in manuscripta Isidori, vel ex Mss. Isidorianis in eos Codices collectionis Hispanicæ transierint. Hæc autem omnia quæ præcedunt et non pertinent ad collectionem Isidori, claudit memorata epistola Luitardi episcopi Venciensis ad Wenilonem Rothomagensem, scripta an. 868, quæ solius manuscripti Vat. 630 propria, ex eodem edita est tom. X Conciliorum edit. Ven., col. 1403.

52. Post hæc collectio Isidoriana exorditur a præfatione hoc titulo : *Incipit præfatio S. Isidori episcopi. Isidorus Mercator servus Christi lectori 210 conservo suo et parenti in Domino fidei salutem. Compellor a multis, etc.* Editæ est ex Codice Vat. 630 a cardinali de Aguirre. Vide tomum I Concil., pag. 4. Merlinus omittit *Mercator*, et pro *fidei* habet *fidei*. Vulgati Conciliorum pro *Mercator* substituunt *peccator*, quod nulli nostri Codices præferunt. *Mercator* quoque legitur in Codice Parisiensi, quem vidit Hardulus, nec non apud Ivonem in decreto; et solum in hujus margine *peccator*.

Præfationi subjicitur epistola supposititia Aurelii ad Damasum, cujus initium est : *Gloriam apostolicæ sedis*, nec non apocrypha Damasi responsio, *Scripta sanctitatis tuæ, etc.*, quas videsis tom. II Concil., col. 1011 et 1012. In ms. Vat. 631 hæc describuntur ante præfationem, sed perperam; nam Hincmarus Remensis in opusculo adversus Hincmarum Laudunensem, c. 24, Damasi responsionem ad Aurelium laudans, *quam*, inquit, *Isidorus suæ præfationi suppositit et collectioni præposuit*.

Postea sequitur *Ordo de celebrando concilio. Hora diei prima, etc.*, uti tom. I Concil., a col. 8 usque ad col. 12. Hunc quidem ordinem, qui sumptus est ex concilio Toletano IV initio collectionis præmittendum auctor in præfatione receperat.

Dein affertur tabula conciliorum cum titulis 47, quorum primi 45 illi sunt, quos in Hispanica exhibuimus c. 4, n. 14, alii autem duo sunt hi : 46. *Decreta quorundam præsulum Romanorum ad fidei re-*

* Inscriptio vetus Codicis Vaticani 630 est : *Incipit præfatio Isidori episcopi libri hujus Isidorus Mercator est. In Codice Vaticano veteri 4160, pag. 48 terg. est compendium præfationis pseudo-Isidorianæ hoc titulo : In nomine Domini nostri Jesu Christi incipit præfatio sancti Isidori episcopi. Isidorus servus Christi Hectori conservo suo et parenti in Domino salutem. Compellor a multis, etc.* Desinit, *sæculi leges præcipiunt*. Fortasse brevis hæc præfatio uberiores aliam præcessit, quæ nunc in collectione pseudo-Isidoriana jam edita conspicitur. Sequitur : *Ex dictis S. Bonifacii caput 1. De eo quod laicus, vel adulter, etc.* Pro *Hectori* ceteri exhibent *lector*, sed fortasse auctor voluit *Hectori*; non enim satis congruit quod Isidorus episcopus quemvis lectorem vocet *parentem in Domino*. Et concilio quidem Tarraconensi anno 516 subscripsit *Hector episcopus Carthaginiensis*; sed antiquior hic est episcopus quam ut suspicari possimus ab architecto collectionis eum in mente habitum cui Isidori Hispalensis nomine opus dedicaret. In Codice Vaticano 631 hic est titulus : *Incipit præfatio Isidori in sequenti opere. Servus Christi lectori conservo suo et parenti in Domino fidei salutem*. In Codice Vaticano 629, de quo infra cap. 94, titulus præfationis incipit, *Isidorus Mercatus servus, sive intelli-*

gulum et disciplinam ecclesiasticam constituta, 47. Synodus Toletana 48 episcoporum. Hæc eadem tabula cum iisdem titulis 47 exstat etiam in Codice Constantensi A 11, necnon in Vat. 1341, continente collectionem Hispanicam originis Gallicanæ; ac propterea ex alterutro fonte in alterum irrepsit. Certe duo tituli 46 et 47, qui nec cum Hispanicæ, nec cum Isidorianæ collectionis corpore concordant, addititioscuntur. Error quidem inest in titulo 46, qui non exprimit ul'um concilium, sed est ille ipse titulus in Hispanica collectione præfixus parti secundæ, quæ decretales sedis apostolicæ continet.

Subiunguntur alia duæ epistolæ supposititæ, altera S. Hieronymi ad Damasum, cujus initium : *Gloriam sanctitatis tuæ, etc.*, altera Damasi ad Hieronymum, quæ incipit : *Gaudet Ecclesia tuo fonte, etc.* Editæ sunt ab Henschenio, Schelestratio et aliis; novissime autem insertæ sunt appendici operum S. Hieronymi tom. XI editionis Veronensis pag. 275. Cum hæc inveniantur etiam in quibusdam Mss. Pontificalis Romani Damaso inscripti, quod pseudo-Isidorus adhibuit, num harum suppositio ipsum Pseudo-Isidorum, an alium antiquiorem habeat auctorem, ex quo ipse illas receperit, definire non licet.

Mox ex collectione Hadriana describuntur quinquaginta canones apostolorum versionis Dionysianæ. Tum sequuntur epistolæ priscorum pontificum a S. Clemente ad Melchiam usque, omnes supposititæ, et omnes a pseudo-Isidoro conflictæ, duabus tantummodo S. Clementis exceptis, quas tamen ille interpolavit. En ipsarum seriem, quas in editis Conciliorum invenire licebit.

Epistolæ quinque S. Clementis, duæ ad Jacobum, tertia ad omnes episcopos, 211 presbyteros, etc., quarta ad Julium et Julianum, quinta ad Hierosolymitanos habitantes cum Jacobo episcopo. Duæ primæ jam a Græco aliquo conflictæ fuerunt, et a Rufino Latinitate donatæ, in vetustiores collectiones tum Italicas, tum Gallicanas transferantur. Solum epistola secunda in collectionibus Italicis inscribitur : *Præcepta S. Petri* : quo titulo illam ex iisdem collectionibus hoc tomo edemus inter documenta juris canonici veteris : at in Gallicanis Collicibus ab Harduino et Constantio indicatis inscribitur : *Epistola præceptorum S. Clementis papæ missa Jacobo Fratri Domini, vel Epistola S. Clementis Romani ad Jacobum de sacramentis Ecclesiæ*. Has duas epistolas Pseudo-Isidorus ex Gallicanis collectionibus excerpit, unde in secunda epistolæ inscriptionem retinuit. Tres vero alias epistolas ipse supposuit. Illis autem duabus spuris epistolis, quas aliunde accepit, novas impo-

gere malis *Isidorus mercatus servus Christi*. In quodam Codice nomen *peccator*, aut *mercator*, dubio modo exaratum reperi. Controversia nonnulla est veriorne sit lectio *Isidorus peccator*, an *Isidorus Mercator*? Hoc ultimum suadere possunt mss. exemplaria, quæ ita habent : tum etiam quod sæculo IX Isidorus mercator S. Eulogii Cordubensis frater vixit, cui nonnulli collectionem supposititiam ascribunt. Verum reclamant Codices, et auctorem episcopum fuisse dicunt : qui etiam nomine *Mercator* vocari potuerit, ut *Marius Mercator*. Probabilis tamen est falsarium collectionis artificem, cum videret episcopos aliosque viros pios passim sese *peccatores* nuncupare, hunc titulum Isidoro suo affixisse. Elipandus in epistola ad Migetium tom. V *Hisp. sacr.*, pag. 550, cavillum hæretici hujus refellit : *De sacerdotibus vero quod asseris, cur se pronuntiant peccatores, si vere sancti sunt; aut si certe se peccatores esse fatentur, quare ad ministerium accedere præsumunt, etc.* Quod satis arguit communem quodammodo usum fuisse, ut sacerdotes se *peccatores* nominarent. Exempla congerere non vacat. Nonnulla indicavit Nic. Antonius, qui de collectione pseudo-Isidoriana agit, et in not. Bayerius.

sturas addidit, cum eas prolixis interpolationibus auxit. Has interpolationes quisque dignoscet, si easdem epistolas ex Isidoriana collectione in Conciliis editas conferat cum illis multo brevioribus quæ ex versione Ruffiniana et ex antiquioribus collectionibus hoc ipso tomo profertur, prima in collectione subjicienda cap. 64, col. 454, altera inter documenta paulo ante laudata num. 5, col. 674.

S. Anacleti epistolæ tres, prima ad omnes Orientales, secunda ad episcopos Italiæ, tertia ad episcopos omnes. S. Evaristi dux, una ad Africanos episcopos, altera ad Ægyptios.

S. Alexandri I epistolæ tres, prior ad omnes orthodoxos, aliæ duæ ad episcopos omnes.

S. Xysti I epistolæ dux, prima ad omnes Christianos, altera ad omnes episcopos.

S. Thelesphori una ad omnes Christianos.

S. Hygini epistolæ dux, una ad omnes Christianos, altera ad Athenienses.

S. Pii I item duæ, prima ad omnes Christianos, ad Italos altera.

S. Anitii (pro Aneceti) una ad episcopos Galliæ.

S. Soteris duæ, prior ad Campaniæ, secunda ad Italiæ episcopos.

S. E'outherii una ad Galliæ provincias.

S. Victoris I epistolæ dux, una ad Theophilum episcopum Alexandrinum, alia ad Africanos.

S. Zephirini duæ, prima ad Siciliæ, altera ad Ægypti episcopos.

S. Callisti I duæ, una ad Benedictum episcopum, alia ad episcopos Gallos.

S. Urbani I una ad omnes Christianos.

S. Pontiani duæ, prior ad Felicem Suceribonum, altera ad Christianos omnes.

S. Anteri una ad episcopos provinciarum Bæticæ et Toletanæ.

S. Fabiani tres, prima ad omnes episcopos, secunda ad Orientales, tertia ad Hilarium episcopum.

S. Cornelii duæ, una ad omnes episcopos, ad Rusticum episcopum altera.

S. Lucii I una ad episcopos Galliæ et Hispaniæ.

212 S. Stephani I duæ, prior ad Hilarium episcopum, secunda ad episcopos omnes.

S. Xysti II duæ, prior ad Gratium episcopum, secunda ad episcopos Hispaniæ.

S. Dionysii duæ una ad Urbanum præfectum, altera ad Severum episcopum.

S. Felicis I epistolæ tres, prima ad Paternum episcopum, secunda ad episcopos Galliæ, tertia ad Benignum episcopum.

S. Eutychiani duæ, prior ad Bæticæ, secunda ad Siciliæ episcopos.

S. Gaii una ad Felicem episcopum.

S. Marcellini duæ, ad Salomonem episcopum una, altera ad episcopos Orientis.

S. Marcelli duæ, prima ad episcopos Antiochenæ provinciæ, secunda ad Maxentium tyrannum.

S. Eusebii tres, prior ad Galliæ, altera ad Ægypti, tertia ad Tusciæ et Campaniæ episcopos.

S. Melchiadis una ad episcopos Hispaniæ.

In hac prima parte, quæ ad priscos pontifices pertinet a S. Clemente usque ad Melchiadem inclusive, seu exclusive usque ad S. Silvestrum, pseudo-Isidorus quinquaginta novem epistolas finxit, et duas S. Clementi olim affictas retulit ac interpolavit.

53. Sequitur ea pars quæ concilia exhibet. Præmittitur opusculum inscriptum *de primitiva Ecclesia et synodo Nicæna*. Hoc opusculum cum subjiciatur litteris Melchiadis, ejusdem pontificis nomine inscriptum a Gratiano alisque allegatur. Sed in Codicibus nomine caret. Est autem veluti præmium ipsius pseudo-Isidori in constitutionem sequentem. Incipit: *Nemo, qui divinas Scripturas legit, etc.*, uti tom. I Concil. Ven. edit., col. 1562.

Subjicitur *Constitutio Constantini ad Silvestrum*. In nomine, etc. *Ea quæ Salvator et Redemptor noster, etc.* Ibidem col. 1564. Apocryphum est hoc documentum. Quidam istud pseudo-Isidoro tribuunt. Balsamon

quædam Græca ejus fragmenta recitat. Integrum autem documentum Græce scriptum invenit P. Possinus in Vaticanis Codicibus Græcis 614, fol. 76, 789, fol. 185, 973, fol. 39, et 1416, fol. 127, uti P. Labbeus notavit. Hinc non improbabili suspicari vult Baronius et Binius hoc constitutum a Græcis fuisse confictum, et postea Latine redditum, atque a pseudo-Isidoro excerptum. Illud quidem legitur Latine in collectione Gallicana, quam primo loco exhibet vetustus Codex Colbertinus 3368. Vide quæ diximus part. II, c. 8, n. 3. Etsi vero hoc documentum ibidem additum videatur, cum tamen eadem collectio Colbertina sit pseudo-Isidoro antiquior, nec quidquam Isidorianum receperit, ipsum ex hac vel ex alia fortassis vetustiore Gallicana collectione hoc monumentum ebuisse satis credibile est.

Sequitur: *Quo tempore Nicænum concilium habitum sit. Canones generalium conciliorum a temporibus Constantini cæperunt, etc.*, ac desinit in verbis *secundum post apostolos symbolum tradiderunt*. Est initium præfationis collectionis Hispanicæ, quam integram delimus cap. 4, n. 14.

213 *Incipit epistola vel præfatio Nicæni concilii, beatissimo Silvestro in urbe Roma apostolicæ sedis antistite, etc.* Est præfatio a pseudo-Isidoro sumpta ex collectione hoc tomò edita. Vide col. 22.

Postea describuntur canones conciliorum Græciæ, Nicæni, Ancyran, Neocæsariensis, Gangrensis, Sardicensis, Antiocheni, Laodiceni, Constantinopolitani, Ephesini et Chalcedonensis, ac Formata Attici. Item canones octo conciliorum Africae, septem Carthaginiensium et Mileviani. Dein canones conciliorum Galliæ, trium Arelatensium, Valentini, Tauritani, Regensis, Arauscani, Vasensis, Agathensis, Aurelianensis. Tandem canones conciliorum Hispaniæ, Eliberitani, Tarraconensis, Gerundensis, Cæsaraugustani, Ilerdensis, Valentini, Toletanorum I, II, III et IV; initium Bracarenis I quo interrupto inseruntur aliæ novem synodi Toletanæ a VII ad XIII, quæ ultima

apud Merlinum in fine mutila, in Vat. 650 aliisque Isidorianis integra legitur. Postea iterum subditur synodus Bracarenis I, sed integra; et mox Bracarenis II. Dein Capitula Martini Bracarenis, et concilium Bracarense anni 675, ac tandem duæ synodi Hispalenses. Hæc omnia pseudo-Isidorus sumpsit ex auctiori collectione Hispanica originis Gallicanæ, qualis est in ms. Vat. 1341, cum eadem repetitione Bracarenis I, et cum iisdem lectionibus liberius emendatis, uti antea monuimus. Solum in Nicæno post symbolum omittitur episcoporum catalogus, qui in eodem Codice collectionis Hispanicæ legitur.

54. Tertia pars sequitur, quæ epistolas profert cæterorum præsulum Romanorum a S. Silvestro ad S. Gregorium usque. Ea lem præfatio h'is præmittitur, *Hactenus digestis conciliis, etc.*, quam in Hispanica attulimus cap. 4, n. 15.

Primum autem documentum quod producitur suppositum est. *Incipiunt excerpta quædam ex synodalibus gestis S. Silvestri papæ. Temporibus S. Silvestri papæ et Constantini piissimi Augusti factum est magnum concilium in Nicæna, etc.*, uti tom. I Concil., a col. 1575 usque ad verba columnæ 1578 designatus ut *chirographus*. Cum vero in editione conciliorum his excerptis subjiciantur ipsa synodalia gesta S. Silvestri cum titulo: *Canon, sive Constitutum Silvestri*, ex quibus hæc excerpta pseudo-Isidorus decerpit; hæc quoque gesta, quæ æque supposita sunt, in Isidoriana collectione intertextata ibidem traduntur. Verum, licet in aliquo Codice Isidoriano legantur, absunt tamen a nostro Codice et cæteris quos consulimus. Inanem quidem laborem ille assumpsisset concinnando excerpta ex iisdem gestis, si ipsamet gesta suæ collectioni inserenda putasset. Hæc tantum excerpta in suo quoque Codice inventa memorat Hinemarus Remensis in sæpe laudato opusculo contra Hincmarum Laudunensem c. 24, ubi etiam gesta ejusmodi veluti apocrypha rejicit. Cum porro ea sub Synmacii ætatem una cum aliis documentis apocry-

phis concinnata, inserta fuerint quibusdam collectionibus Italicis, ac in Galias etiam transierint, uti leguntur in vetusto Ms. Colbertino 784, de quo confer part. II, c. 6, n. 4 et 5, Pseudo-Isidorus ex aliquo ejusmodi Gallicano exemplo hæc excerpta deduxisse dicendus est. Cæterum præ oculis habuisse etiam Pontificale Romanum Damasi nomine inscriptum, cujus auctor eadem S. Silvestri 214 synodalia gesta compendio exhibet, nihil dubii est. Quædam enim particula excerptorum Pseudo-Isidori cum Pontificali abbreviatione magis quam cum ipsis gestis conveniunt.

Epistola supposititia Athanasii et cæterorum Ægyptiorum ad Marcum papam, qua petunt exemplum canonum Nicænorum; et rescriptum Marci ad eosdem item supposititium. Vide tom. II Concil., col. 488 et 490.

Fides in sacro Romano tractata concilio a beatissimo Julio papa et reliquis veræ fidei episcopis. In nomine Domini Dei et Salvatoris, etc. Ibid. col. 549. Hæc quoque est Pseudo-Isidoriana impostura.

Ejusdem Julii papæ epistola ad Orientales pro S. Athanasio: *Decuerat vos, fratres, alios ecclesiasticis instruere disciplinis*, etc. Ibid. col. 497. Est apocrypha.

Responsio Orientalium pariter apocrypha. *Licet circa omnes*, etc. Ibid. col. 502.

Rescriptum Julii ad eosdem Orientales. *Decuerat vos adversus sanctam Romanam et apostolicam Ecclesiam*, etc. Ibid. col. 506. Apocryphum.

Athanasii et Ægyptiorum synodica ad Liberium papam apocrypha: *Vestra beatissimæ paternitatis jura*, etc. Eodem tom. II Concil., col. 817.

Liberii rescriptum ad eosdem item supposititium. *Olim et ab initio*, etc. Ibid. col. 819.

Athanasii et Ægyptiorum ad Felicem papam epistola apocrypha: *Vestro sancto suggerimus apostolatus*, etc. Ibid. col. 993.

Felicis responsio: *Sacram vestram synodicam*, etc. Ibid. col. 999. Alia ejusdem ad eosdem, *Gratia vobis*, etc., col. 1005. Utraque supposititia.

Liberii epistola ad universos episcopos: *Nihil est quod stare*, etc. Ibid. col. 815. Apocrypha.

Damasus Paulino. *Per filium meum Vitalem*, etc. Ibid. col. 1014. Hæc sincera Damasi epistola sumpta est ex collectione Hispanica.

Postea pseudo-Isidorus alteram genuinam ejusdem Damasi epistolam ad eundem Paulinum ex Hispanica collectione sumptam, quæ *Confessio fidei ad eundem Paulinum* alias inscribitur, in tres partes dissectit, iisdemque tres apocryphas epistolas interseruit, tabula sex capitulorum præmissa, cui eæ partes tres genuinæ epistolæ, ac tres epistolæ supposititiæ post tabulam subjecte respondent hoc modo.

1. Ejusdem Damasi ad Paulinum. *Post Nicænum concilium aliud in urbe Romana postea congregatum est*, etc., uti tom. II Concil., col. 1061, usque ad illa, *Si quis de Patre et Filio bene senserit, de Spiritu sancto autem non recte habuerit, hæreticus est*. Est prima pars laudatæ epistolæ, seu confessionis fidei ad Paulinum, nisi quod omittitur hoc loco decretum adversus eos qui de Ecclesiis suis ad alias migrant: quod infra subjicitur tit. 6.

2. Epistola Stephani ac trium conciliorum Africae ad Damasum. *Notum vestræ facinus beatitudini*, etc. Ibid. col. 1018. Est supposititia.

3. Quod omnes hæretici de Filio Dei et Spiritu sancto male sentientes in perfidia Judeorum et gentilium inveniuntur: *Quod si quis patiatur Deum Patrem, et Deum Filium, et Spiritum sanctum Deos dici*, etc., 215 est postrema pars laudatæ genuinæ epistolæ ad Paulinum. Ibid. col. 1063 B. Sed post ultima verba *sine dubio credamus*, in Cod. Isid. adduntur alia nonnulla quæ in puris Hispanicæ collectionis exemplaribus non leguntur.

4. Epistola Damasi ad Prosperum Numidiæ et alios Afros: *Licet, fratres charissimè, nobis sint nota*, etc. Ibid., col. 1025. Apocrypha.

5. De sacerdotibus qui de Ecclesiis suis ad alias

A migrant. *Eos autem sacerdotes qui de Ecclesiis ad Ecclesias*, etc. Ibid., col. 1062 C usque ad verba *quiescat in Domino*. Est decretum memoratæ genuinæ epistolæ Damasi ad Paulinum, quod antea omissum fuerat.

Epistola synodica Damasi ad Illyrios episcopos, *Credimus sanctam fidem vestram*, etc., sumpta est ex versione Epiphani in Historia tripartita lib. V, c. 2°, cui pseudo-Isidorus addidit chronicam notam spuriam, *Dat. xvii Kal. Nov. Siricio et Ardabure VV. CC. consulibus*. Vide tom. II Concil., col. 1031.

Damasi epistola apocrypha ad episcopos Italicæ: *Optaveram, dilectissimi*, etc. Ibid., col. 1035.

Siricii epistolæ tres, omnes sinceræ ex collectione Hispanica, una ad Himerium, altera ad diversos contra Jovinianum, tertia ad orthodoxos per diversas provincias. Ibid. c. I. 1212, 1218 et 1225.

Anastasii duæ supposititiæ, prior ad Germaniæ et Burgundiæ episcopos, secundâ ab Nerianum nobilissimum virum. Ibid., col. 1428 et 1431.

Innocentii epistolæ tres et viginti, omnes sinceræ ex Hispanica collectione excerptæ, quæ leguntur tom. III Conciliorum ab epist. 1 ejusdem pontificis usque ad 23, col. 13 seqq.

Carthaginiensis concilii epistola ad Innocentium et rescriptum Innocentii. Dein epistola concilii Milevitani ad eundem pontificem cum hujus rescripto. Item epistola familiaris quinque episcoporum Africae ad ipsum Innocentium, et hujus responsio. Tandem epistola familiaris Innocentii ad Aurelium. Hæ septem epistolæ leguntur in collectione Gallicana hoc tomo impressa ex qua pseudo-Isidorus illas hausit. Vide infra a col. 128 ad 164.

Zosimi epistolæ duæ ex collectione Hispanica excerptæ, una ad Erychium, altera ad clerum Ravennensem. Exstant in epistolis Zosimi tom. III Concil., ep. 1 et 2.

Bonifacii papæ epistola ad Honorium Augustum cum hujus responsione, et alia ejusdem pontificis ad episcopos Gallicæ. Sunt sinceræ, ex Hispanica collectione sumptæ. Exstant eodem tom. III Concil. inter Bonifacii epistolas.

Cælestini epistolæ tres item ex Hispanica, una ad Venerium et alios episcopos Gallos, altera ad episcopos per Viennensem et Narbonensem provinciam constitutos, tertia ad episcopos Apulicæ. In Conciliis sunt epist. 1, 2 et 3 hujus pontificis.

Xysti III una apocrypha ad episcopos Orientales. Est tom. IV Concil., epist. 3.

Ex collectione Hispanica postea subduntur eodem plane ordine epistolæ 216 novem et triginta S. Leonis et aliorum, quas in descriptione collectionis Hispanicæ recensuimus cap. 4, n. 15.

Hilari papæ tria documenta ex eadem collectione Hispanica, id est synodale decretum, et duæ epistolæ ad Ascanium Tarraconensem. Sunt in Conciliis epist. 1, 2 et 3.

Simplicii papæ epistola ad Zenonem Spalensem, et Acacii epistola ad Simplicium ex eadem collectione. Prior est in Conciliis epist. 1 ejusdem pontificis, altera est post epist. 8.

Felicis II (apud pseudo-Isidorum III) epistolæ tres ex eadem Hispanica, una ad Siculos, altera ad Aracium, tertia ad Zenonem Spalensem. In Conciliis epist. 6, 7 et 8.

Decretum Gelasii papæ de libris recipiendis vel non recipiendis, quod incipit: *Post propheticas et evangelicas Scripturas*, etc., uti tomo V Concil., col. 386. Hoc decretum sincerum excerptum fuit ex aliqua vetustiore collectione, seu Codice Gallicano, cujusmodi sunt Colbertinus 784, de quo diximus part. II, c. 6, et alius Colbert. 3368, de quo ibidem cap. 8.

Aliud ejusdem decretum generale, quod alias inscribitur: *Epistola ad episcopos Lucaniæ et Siciliæ*. Item alia ejusdem epistola ad Sicilienses. Hæc duæ ex Hispanica collectione excerptæ, leguntur tom. V Concil., epist. 7 et 10.

Ejusdem Gelasii epistolæ quatuor, prior Fausto magistro, secunda Anastasio imperatori, tertia Dardania: episcopis, quarta ad Orientales. Hæc sumptæ ex Gallicana collectione hoc tome impressa cap. 48, 49, 50 et 51.

Anastasio papæ epistola ad Anastasium Augustum ex collectione Hispanica. Exstat tom. V Concil. epist. 1, inter illas ejusdem pontificis.

Symmachi papæ epistola ad Caesarium Arelatensem, item ex Hispanica. Ibid. epist. 5 inter Symmachi epistolas.

Subjiciuntur tria genuina concilia sub eodem Symmacho ex Hadriana collectione, quæ tom. V Concil. inscribuntur synodus I, III et IV. In plerisque Codicibus Isidorianis inseruntur hoc loco. duæ aliæ synodi sub eodem pontifice, quas fictitias probavimus, nec non alia sincera sumpta ex Ennodio. Verum hæc in Ms. Vat. 630 in finem collectionis rejiciuntur, de quibus inferius redibit ser. no.

Hormisdæ epistolæ octo, et duæ ad Hormisdam eodem ordine quo eas designavimus in collectione Hispanica, ex qua pseudo-Isidorus eas derivavit.

Joannis I papæ epistolæ duæ, una ad Zachariam archiepiscopum, alia ad episcopos Italos. Sunt supposititiæ.

Felicis III (apud pseudo-Isidorum IV) aliæ duæ epistolæ item supposititiæ, prima ad omnes episcopos, altera ad Sabinam.

Bonifacii II epistola ad Eulalium apocrypha. Joannis II apocrypha epistola ad Valerium episcopum.

Agapeti I epistola ad Antemium episcopum Constantinopolitanum item apocrypha.

Anatoris episcopi epistolæ ad Sylvium papam, et hujus responsio: ambæ supposititiæ.

Vigilii epistola sincera ad Profuturum, sumpta ex collectione Hispanica; **217** sed apud pseudo-Isidorum inscribitur ad Euterium ob mendosam lectionem, de qua videsis cap. 4, n. 25. Huic porro epistolæ ille ex suo duo capita addidit sextum et septimum.

Pelagii I epistola ad Vigilium episcopum, in Vat. 631 ad Julium, supposititiæ.

Joannis III papæ decreta ad Germanos et Gallos, item supposititiæ.

Benedicti papæ apocrypha epistola ad David episcopum.

Pelagii II epistolæ tres, una ad episcopos synodi Constantinopolitanæ, secunda ad Benignum archiepiscopum, tertia ad universos episcopos, præsertim Campaniæ et Italiæ, omnes apocryphæ.

S. Gregorii Magni epistolæ sex. Tres priores genuinæ ex collectione Hispanica sumptæ, prima et secunda ad Leandrum episcopum Hispalensem, tertia vero ad Recaredum regem, quæ leguntur lib. I Registri, epist. 43 editionis Maurinæ, et lib. IX, epist. 121 et 122. Postea subjiciuntur tres aliæ ejusdem Gregorii epistolæ, quæ vel ex Registro ipsius, vel ex aliis collectionibus Gallicanis sumi potuerunt: una ad Secundinum, quæ exstat lib. IX, epist. 52, sed apud pseudo-Isidorum longo additamento interpolata est, quod tamen ab alio antiquiori impostore confectum videbimus part. IV, c. 8; altera ad Teoctistam patriciam, quæ habetur lib. XI, epist. 45; tertia ad Augustinum, quæ exhibet hujus interrogationes et Gregorii responsa, uti leguntur eodem lib. XI, epist. 64.

Synodus sub eodem Gregorio magno cum sex canonibus usque ad verba *subire appetit servitatem*, uti habetur tom. VI Concil., col. 1310.

* Hactenus ex Balleriniis ea desumpsi, quæ ad veterem Hispanicam canonum collectionem a pseudo-Isidoriana supposititiâ distinguenda satis esse debent. Alia addunt viri hi doctissimi de quibusdam mss. Codicibus, qui pseudo-Isidorianam collectionem non omnino puram aut integram continent: de quibusdam epistolis apocryphis quæ pseudo-Isidoro

Decreta papæ Gregorii Junioris. Est synodus Romana impressa tom. VIII Concil., col. 185. In hæc synodo primæva pseudo-Isidori collectio desinit. Porro in ms. Vat. 630, ex quo hujus collectionis descriptionem expressimus, folium album sequitur, quod confirmat eandem collectionem in laudata synodo desiisse, adeo ut quæ post idem folium in eodem Codice subjiciuntur, posteriori additamento accensenda sint.

Subduntur autem eodem caractere totius Codicis sequentia documenta, quæ ad Symmachi papæ causam pertinet.

Libellus apologeticus Ennodii pro synodo Palmari Romana, et pro Symmacho. Vide tom. V Concil., col. 479.

Synodus V et VI sub eodem Symmacho, quas n. 42 supposititias probavimus. Exstant ibidem col. 501 et 509.

Ennodii epistolæ duæ Symmacho attributæ, una ad Laurentium Mediolanensem, quæ incipit: *Prodit religiosæ motum conscientia*. In Ennodii operibus legitur, sed cum titulo: *Dictio tertia Ennodii data Stephano V. S. ricario dicenda Maximo episcopo*; altera ad Liberium patricium, quæ apud eundem Ennodium est epist. 1 libri V.

Cum porro hæc documenta, præsertim synodi duæ supposititiæ, pseudo-Isidoro tribuantur, et in aliis collectionibus Isidorianæ exemplaribus post tres sinceras Symmachi synodos inveniantur inserta; hæc posterioribus pseudo-Isidori curis accessisse videntur: et idcirco descripta in fine laudati Codicis Vat. 630, qui in antecessentibus foliis primigeniam collectionem his documentis expertem continet.

218 Post hujusmodi additamenta in eodem Codice iterum pagina alba et vacua relinquitur; ac deinceps sequentia eodem caractere adjiciuntur.

Capitula Hadriano papæ ascripta et Angilramno episcopo Mediomatricæ tradita. Sunt capita 52, quorum ultimo alia capita 19 immediate adnertuntur. Hæc, quæ edita sunt tom. VIII Concil., col. 599, supposititiæ, et ab impostore post primum fetum digesta demonstravimus n. 42.

Disputatio Constantii imperatoris et Liberii Romani pontificis. *Constantius imperator dixit*, etc., ut in Hist. Tripartita lib. V, c. 17.

Nonnullæ sanctiones, arsim collectæ ex actionibus concilii Chalcedonensis, quas in aliis quoque collectionibus invenimus.

De mutatione episcoporum ex lib. XII Hist. Tripartitæ cap. 8 et 11.

Item ex epistola Pelagii papæ: *Quod non debeat episcopus de civitate ad civitatem transire*.

Hic est Codicis finis. Capitula Hadriano I afficta, in aliis Isidorianis Codicibus, qui pseudo-synodos Symmachi suo loco inserunt, subduntur post Gregorii Junioris decreta, et ad Isidori collectionem (in qua tantum inventa sunt, nec non iis quæ ex Isidoriana proveniunt) pertinere creduntur. Certe ipsorum Capitulorum suppositio pseudo-Isidori indolem refert, et ex supposititiis quidem epistolis ab eo conditis eadem fuisse excerpta observavimus, adeo ut idem omnium artifex perspicitur. Cum vero pseudo-Isidorus in præfatione scripserit, se *subjecturum decreta præsulum Romanorum*, non ad Hadrianum usque, sed usque ad S. Gregorium; ea Capitula ad primigenium ejus fetum non pertinuisse dicenda sunt, sed postea ab eodem fuisse conficta; ac propterea jure in nostro Codice separatim inter additamenta referuntur.

* Codex Vat. 631, qui quondam fuit cardinalis

perperam attribuuntur, de additionibus pseudo-Isidorianæ collectionis a Merlino editis; ac de diversis Codicibus quibus eadem collectio alio atque alio ordine exhibetur. Summa horum omnium est collectionem veterem Hispanicam genuinam, in qua augenda et ordinanda S. Isidorus Hispalensis probabiliter nonnullam habuit partem, in mss. exten-

Petri episcopi Rothomagensis, sæculo xii scriptus, A omnia continet quæ sunt in Vat. 630, exceptis duabus postremis additionibus *de mutatione episcoporum*, et *ex epistola Pelagii papæ*. Solum ordo alicubi mutatur; et cum ea quæ ad Symmachum pertinent additamenta suo loco descripta sunt post tres sinceras **219** ejusdem pontificis synodos, tum vero Hadriani Capitula cum reliquis post Gregorii Junioris decreta sine ullo additamenti indicio subjiciuntur. Illud vero hujus Codicis peculiare est, quod post Isidorianam collectionem addit totam collectionem Hadrianam, et versionem concilii vi sub Agathone pontifice.

CAPUT XXII.

Isidorus an auctor Codicis legum Wisigothorum?

1. Codicem legum Wisigothorum, seu *Gothicam legem*, aut *Gothicum jus*, Isidoro nonnulli ascribunt, quasi jussu Sisenandi in concilio Toletano iv, cujus præses et pars magna fuit Isidorus, ejusmodi Codex B ordinatus et promulgatus fuerit, errore hausto, ait Nic. Antonius, ab inscriptionibus veterum Codicum qui opus Sisenando tribuunt. Sed, ut idem animadvertit, cum duodecim libri quibus Codex Gothicus continetur, maxima ex parte Cindsuinthi ejusque filii Reccesuinthi legibus constant, qui Sisenando atque Isidoro ætate posteriores fuerunt, aut Egicanis tempore, quod Ambrosius Morales existimat lib. xm, cap. 16, confectum volumen fuit, aut ejus filii Wittizæ, cujus est lex 3, tit. 1, lib. vi. Nam quod nonnulli ad Alfonsi Casti tempora sæculo viii exunte, aut ix ineunte, id referunt, omnino rejiciendum est. In codice Conciliorum Æmilianensi, de quo Florezius tom. III Hisp. sacr., pag. 390, expressæ sunt imagines Cindsuinthi, Reccesuinthi et Egicæ C liber v Etymologiarum apertissime demonstrat. « Potuit sane, inquit Nic. Antonius, Isidorus auctor esse quarumdam ejus Codicis legum, quas æquales ei reges in publicum edidissent. Unde Lucas Tudensis potuerit Hispaniarum legislatorem vocare lib. ut Chron. in principio. Atque hæc fortasse illæ sunt leges quæ sub antiquarum epigraphæ sine ulla promulgatoris mentione per totum ubique opus sparsæ conspiciuntur. »

2. Codex legum Gothicarum ab Hispanis *Liber judicum* dictus fuit; sæpe etiam *Forum judicum*, quasi tribunal, sive leges judicum, unde Hispanicum verbum, *Fuero Judgo*, seu *Fuero Juzgo*. In concilio Coyacensi prope Ovetum anno 1050, sub Ferdinando Magno rege I Castellæ celebrato, *Liber judicum*, et *lex Gothica* nominatur, scilicet cap. 7: *Illud supplicium accipiant, quod in Libro judicum 220 de falsis testibus est constitutum*. Cap. 9: *Unaquæque Ecclesia, sicut canones præcipiunt, et sicut lex Gothica mandat, omni tempore suas veritates recuperet et possideat*. Rursus cap. 12: *Faciat quod lex Gothica jubet*. Bayerius in not. ad num. 181 lib. v Bibl. Hisp. recenset Codicem Escorialensem, anno 1014 exaratum, inscriptum *Forum judicum, seu Wisigothorum leges*.

3. Codex veterum legum populorum septemtrionalibus Gothicis apud Hispanos asservari, ab omni fraude immunem: eandem nonnihil adulteratam et interpolatam in mss. Codicibus Gallicanis reperiri; ex his Codicibus, aliqua jam ex parte corruptis, sive Benedictum Levitam, sive alium in imperio Germano-Franco occasionem sumpsisse, ut ascito Isidori Hispalensis nomine supposititiam suam collectionem superstrueret, multis additis monumentis veris, multis spuris, sed quæ ante ipsum jam vulgata erant, pluribus aliis a se confictis. Hæc autem ipsa supposititia collectio aliorum falsariorum fraudibus patuit,

an alium Francofurti anno 1613 editus fuit, et in hoc legum systemate comprehensus est Codex legum Wisigothorum, qui etiam prodiit in tertio volumine Hispaniæ illustratæ, pag. 811. Alfonsus de Villadiego Vascunnana, Toletanus jurisconsultus, edidit Hispanice anno 1600 Matriti in-fol. *Forum antiquum Gothorum regum Hispaniæ, olim LIBRUM JUDICUM, hodie FUERO JUZGO nuncupatum*, libris duodecim, adjunxitque brevem catalogum, et historiam eorumdem cæterorumque regum Hispaniæ. Hæc editio versionis Hispanicæ Fori judicum doctis nostris hominibus parum arridet; de locupletiori alia paranda Aldretus cogitabat, ut Diaristæ Matritenses docent tom. V, art. 2. Imo Burrielius in epist. ad D. Petrum de Castro novam editionem Latini textus, et Hispanicæ versionis ad exemplaria vetera, quæ multa in Hispaniæ tabulariis asservantur, recensitam procurari jure desiderabat. In nuntiis publicis Matritensibus die 31 Maii anni 1796 enuntiabatur secunda editio correctior cum præfatione, per D. Joannem Antonium Llorente.

4. An autem Isidorus aliquas leges præscripserit ex iis quæ in Foro judicum conspiciuntur, merito in dubium vocari potest. Etsi enim de hoc ejus labore veteres historici tacent, tamen constat Isidorum magno in honore apud reges sui temporis fuisse: qui etiam, ut ait Brautio in prænotatione, *domesticam publicamque disciplinam, omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuit*. Porro quam esset Isidorus in jure civili versatus, C liber v Etymologiarum apertissime demonstrat. « Potuit sane, inquit Nic. Antonius, Isidorus auctor esse quarumdam ejus Codicis legum, quas æquales ei reges in publicum edidissent. Unde Lucas Tudensis potuerit Hispaniarum legislatorem vocare lib. ut Chron. in principio. Atque hæc fortasse illæ sunt leges quæ sub antiquarum epigraphæ sine ulla promulgatoris mentione per totum ubique opus sparsæ conspiciuntur. »

221 5. At Lucæ Tudensis auctoritas non obiter prætereunda est, nam in ejus chronicis cum de Ervigio agitur, id notatur: « Hic synoda multa cum episcopis apud Toletum egit, leges quæ a prædecessoribus suis editæ fuerant, ex parte corruptit, et ex parte correxit, et ab Isidoro Hispalensi episcopo Hispaniarum primate traditas ex nomine suo annotare præcepit, vel antiquas vocavit, ne nomine Ecclesiæ forum judiciale agi videretur. » Hæc si vera est narratio, leges quæ in Codice Gothico aut antiquæ dicuntur, aut Ervigii nomine prænotantur, ab Isidoro traditæ fuerunt, saltem nonnullæ ex iis:

qui eam novis figmentis augere curarunt. Mihi in animo est inter appendices opportuno loco reponere concilium Hispalense ii et Toletanum iv, quibus Isidorus præfuit, et quorum pars maxima ipsi debetur, ut plerique consentiunt. Addam ex veteri Codice Vaticano 4160 brevem, de qua paulo ante ad num. 52 dixi, præfationem nomine S. Isidori ad Hectorem conscriptam, quæ nondum typis commissa est, et fortasse Pseudo-Isidoro exemplar præbuit ad uberio-rem aliam conficiendam.

neque enim credendum est aut Ervigium nullas leges proprias condidisse, aut non fuisse ante Isidorum quasdam leges quæ antiquæ vocarentur. Imo ego existimo Isidori nomine nullas unquam fuisse in Codice leges, sed ab eo fuisse partim antiquas leges in ordinem redactas, partim novas conlitas, sed quæ regum æqualium titulo insignirentur.

6. Hispaniarum legislatorem Isidorum fuisse satis vetus fuit Hispanorum persuasio, ut ex eodem Luca Tulensi colligitur, qui in chronico de Ferdinando I Castellæ regis ait : *Quia beatus confessor Isidorus doctor et legislator Hispaniarum existerat, rex Ferdinandus statuit ut in ejus ecclesia leges Gothicæ a Legionensibus omnibus discernentur.* Pro diversa scriptura notatur, *servarentur* : ac fortasse præstiterit legere *discerentur*. Huc refero quod S. Martinus Legionensis, Luca antiquior, iuter Isidori Iudes in sermone de ejus transitu supra cap. 10, num. 7, etiam hoc posuit : *Sacerdotibus ecclesiastica officia et gradus cunctorum ordinum exposuit : regibus et principibus leges instituit, iudicibus avaritiam interdixit.* Nonnulli opinantur leges Gothicas ab Isidoro in concilio aliquo episcoporum, sive Toletano iv, sive alio, fuisse digestas : quo fortasse respexit auctor cujusdam narrationis repertæ in sepulcro S. Severi episcopi, i Barcinonensis anno 1405, de qua agit Florezius tom. XXIX Hisp. sacr., pag. 57. Membrana post annum 1226 exarata, et in sepulcro S. Severi inventa, inter alia id referebat : *Iste Severus Barcinonensis episcopus et martyr sanctissimus fuit, atque martyrio coronatus est octavo Idus Novembris anno Domini sexcentesimo octavo, cujus corpus requiescit octavo milliario ab urbe Barcinonensi in loco, qui dicitur OCTAVIANI, in monasterio S. Cucuphatis. Iste fuit unus ex illis septuaginta episcopis qui legem Gothicam in Hispaniam 222 condiderunt.* Alii exhibent *sexcentesimo trigesimo octavo*, alii anni notam abesse dicunt, quidam etiam legunt *qui leges Gothicas in Hispania condiderunt.*

7. Contendit Florezius membranam sequiori ævo ab aliquo scriptam, qui Gothici imperii statum ignoraret; neque alium fuisse episcopum Barcinonensem et martyrem nomine *Severum*, nisi eum qui, Diocletiano imperatore, martyrii coronam adeptus fuit. Sed certe auctor narrationis, cum septuaginta episcopos commemoret, innuere videtur concilium Toletanum iv, cui Isidorus præfuit, et sexaginta duo episcopi præter septem episcoporum vicarios subscribunt : quod arguit in ea tunc opinione Hispanos fuisse versatos quod in eo concilio lex Gothica fuerit stabilita. Sed cum acta concilii de legibus Gothicis omnino taceant, nihil certum asserere possumus. Aliunde ante id temporis Gothos legibus suis usos, exploratum est. Isidorus in Gothor. Histor. æra 504 de Eurico : *Sub hoc rege Gothi legum statuta habere cæperunt; nam antea tantum moribus et consuetudine tenebantur.* Rursus æra 606 de Leovigildo : *In legibus quoque ea quæ ab Eurico incondite constituta videbantur, correxit, plurimas leges præternissas adjiciens, plerasque superfluas auferens.*

8. Duo adhuc quærenda sunt : primum, an ante Euricum nulle omnino fuerint Gothorum scriptæ leges; alterum, an etiamsi Euricus primus leges in unum corpus collegerit, aliique eandem collectionem auxerint ac formaverint, nihilominus Sisenandus novum quoddam legum systema confecerit, quod Isidoro auctori magna ex parte ascribi possit. Cum in academia regia Matritensi Historiæ propositum fuisset ingens opus perficiendum hoc titulo, *Dictionario critico universal de España*, Antonio Fernandez Priego, Advocato in curia Matritensi, commissum negotium fuit inquirendi in leges Hispanas. Ex his initiis natum fuit opus : *Historia del derecho real de España, en que se comprehende la noticia de algunas de las primitivas leyes, y antiquissimas costumbres de los Españoles : las del Fuero antiguo de los Godos, y las que se establecieron despues, que comenzò la restauracion de esta monarquia hasta los tiempos del rey D. Alonso el Sabio, en que se instituyeron el Fuero Real, y las siete Partidas.* Madrid 1738, por Antonio Sanz, in-4. Pollicetur alteram partem de legibus Ordinationis, Styli, Tauri, Novæ Recopilationis et Sanctionum Pragmaticarum.

223 9. Eruditi ephemeridum litterariorum auctores, qui eo tempore Matriti recentium scriptorum opera ad examen revocabant, tom. V Fernandezii opiniones exponunt, et nonnunquam rejiciunt. Ex laudatis Isidori verbis Fernandezius collegerat Euricum primum omnium Gothis leges dedisse. Ast Ephemeridistæ cum Sirmondo in Sidonii epist. 1 libri ii conjiciunt, ante Euricum leges aliquas Gothicas fuisse, quamvis eas cum aliis in unum corpus primum Euricus redegerit. Proferunt hæc verba ex Codice veteri ms. vulgato in collectione Scriptorum Galliæ tom. I, pag. 818 : *Primum in Gothis Atanaricus regnavit annis xiv, etc. Sub isto legem Gothi et litteras habere cæperunt.*

10. N gaverat Fernandezius novam legum Gothicarum collectionem a Sisenando factam. Contra Diaristæ ad Codices mss. Escorialenses provocant, quorum hi sunt tituli : *Fuero Juzgo ordenado por Sisenando Godo rey de España, y los obispos de ella, caractere antiguo et charta primitiva.* Alius, *Fuero llamado Juzgo ordenado por Sisenando.* Alius, *Fuero del communal o Juzgo, compuesto y ordenado por Sisenando, y los obispos de España en Toledo, el qual mandò copiar D. Alonso el Sabio. Hablase en el de los denuestos y las penas que en ellos se imponen : son en esta forma, etc.* Ili tres Codices consentiunt systema legum a Sisenando digestum, quorum etiam duo concilium illud Toletanum iv, cui præfuit Isidorus, innuere videntur, nam in eo concilio librum seu Forum Judicum ordinatum multi credunt.

11. Cæterum, etsi trium horum Codicum auctoritas non temere contempnenda est, tamen non omnino certum argumentum inde confici potest, siquidem longe post Gothicum imperium eos exaratos esse constat, atque eo certe tempore quo jam opinio invaluerat Isidorum Hispaniarum legislatorem fuisse. Neque vero conjici potest ejusmodi Codices ex anti-

quioribus, qui ad Gothica tempora accederent, esse A descriptos. Nam cum Hispanico sermone leges sint expositæ, exemplar primum ejusmodi Codicum S. Ferdinandi ætatem præcedere non potest. Merito enim Pellizerius irridetur, qui collectionem legum Gothicarum, quæ ab Eurico rege cœpta est formari, eo sermone quo nunc legitur conscriptam censebat, indeque antiquitatem idiomatis Hispani arguebat, quo ille Hispanos a prima origine usos arbitratur. Erat igitur Latine scriptus Codex **224** legis Gothicæ, cujus exemplar antiquissimum in bibliotheca Escorialensi exstare Diaristæ asserunt, sic indicatum : *Codex Gothicus vetustissimus atque emendatissimus Judiciorum Gothorum in Hispania cum exorcianis et benedictionibus ab illis usitatis Gothico caractere in membrana*. Ubi neque Sisenandi sit mentio, neque Isidori, aut episcoporum Hispaniæ, quamvis benedictiones et exorcismi non nisi ex episcoporum præscripto ordinarî potuerint. Fortasse hic ille est Codex, quem, ut ante dixi, *Forum judicum, seu Wisigothorum leges* inscribi Bayerius tradit, in quo post librum tertium habetur poematum de gradibus consanguinitatis sub hac rubrica : *Versiculi domini Isidori de affinitate*, etc. Alios mss. Codices Fori judicum Fernandezius cap. 6 libri II in archivio ecclesiæ Toletanæ exstare affirmat : tres Burriellius in epistola ad D. Petrum de Castro recenset, quorum unus est Gothice scriptus cum notis Arabicis, præter duos alios, alterum in conventu S. Joannis Regum, alterum in collegio S. J.

12. Non igitur in Latinis exemplaribus, sed in inscriptionibus et prologo versionis Hispanicæ Fori Judicum asseritur, ejusmodi legum collectionem a Sisenando in concilio Toletano IV, præside Isidoro, confectam. Et Fernandezius quidem leges Gothicas in sermonem Hispanicum convertens ab anno 900 ad annum 1000, cum comites Castellam regerent, asseruit. Laurentius Hervas, secundissimus scriptor, in Catalogo linguarum cap. 4, art. 5, num. 326, Codicem legum *Fuero Juzgo* sæculo IX credi compositum affirmat, quo scilicet conditum fuit poema Cidi, cujus initium : *De los sos ojos tam fuerlemiente lorando*. Verum Hispanica versio Fori judicum, de qua

sermo esse debet (nam textus Latinus regum Gothicorum opus fuit), differenda est ad sæculum XIII. Diaristæ Matritenses recte S. Ferdinando versionem ascribunt ex verbis ejusdem Fori anno 1241 Cordubensibus dati, postquam S. Ferdinandus eorum urbem cepit : *Aun establezco, y mando, que el libro Juzgo, el qual yo darè a los de Cordova, sea trasladado en romance*, etc. Conferenda quoque est epistola laudata Burriellii.

13. Addendum præterea ex iisdem Diaristis tom. VI, art. 5, Josephum Bermudez judicem causarum criminalium in curia regia egregium opus edidisse inscriptum, *Regalia del aposentamiento de corte, su origen, y progreso, leyes, ordenanzas, y reales decretos*, etc. *En Madrid por Antonio Sanz, 1738, in-4.* B Bermudez opinat **225** Sisenandum collegisse leges in Foro Judicum, quæ in Hispania usque ad Arabum tyrannidem observatæ fuerunt. Recuperata Hispania, earumdem legum observantia continuata est, et eæ leges quibusdam civitatibus nominatum datæ sunt : in his S. Ferdinandus Cordubensibus dedit Forum judicum, jubens idiomate Hispano conscribi, ut apparet ex ipso autographo Foro exi tente in conventu Cordubensi S. Pauli, cujus exemplar Bermudez habebat, aliudque Diaristæ viderant.

14. Burriellius, ut collectionem Hispanicam canonum commentariis et dissertationibus illustratam in vulgus edere constituerat, ita etiam Forum judicum notis et variis lectionibus exornatum habebat, quod typis mandari posset, ut in catalogo ms. operum ejus, quem manu Antonii fratris ejusdem scriptum habeo, legitur. Hoc in genere erudita Burriellii Hispanica epistola cum aliis ejusdem Matrili superioribus annis excusa fuit *Ad D. Joannem de Amaia De legibus Hispaniæ*. Quantum vero hac in facultate valeret, ostendit etiam in egregio opere Hispanico : *Informe de Toledo sobre igualacion de pesos, y medidas en todos los Reynos, y señoríos de su mag., segun las leyes*, quod prodit in-4, anno 1758, sine auctoris nomine : sed præterquam quod res aliunde explorata est, ipse Burriellius in exemplari quod Zaccariæ donavit et penes me servo, ut alibi monui, manu sua sese auctorem inscripsit.

Pars quarta.

DESCRIPTIO CODICUM MSS. ROMANORUM, QUI ISIDORIANA OPERA EXHIBENT.

226 CAPUT XCIII.

Codices mss. bibliothecæ Vaticanæ, quibus Isidori opera aut genuina, aut dubia, aut supposititia continentur. Ex bibliotheca veteri Vaticana sex ejusmodi Codices describuntur. Fragmentum Isidoriani commentarii in Genesin, fortasse literalis, quod intercidit. De notis juridicis et musicis, quæ in nonnullis mss. Etymologiarum reperiuntur. Isidori Etymologiæ in multis exemplaribus interpolatæ. Exemplum insigne interpolationis.

Codicum manu exaratorum, quibus plura Isidori opera continentur, tam dives est bibliotheca Vati-

D cana, ut nesciam an tanta ejusmodi exemplarium copia in ulla alia regione reperiri possit. Quod merito dubites magisne ipse Isidori laudem cedat, cujus tot sunt exemplaria in una bibliotheca Vaticana, an in bibliothecæ Vaticanæ commendationem, quæ unius Isidori tot libros manu exaratos nobis exhibet. Eos omnes Codices accurate, quantum quidem in me est, recensere aggredior, morem, quem in aliis Patribus antiquis edendis tenui secutus; tum etiam ut specimen quoddam divitiarum **227** hujus generis, quibus bibliotheca Vaticana affluit, representem. Equum

tamen est ante profiteri multum me in hac parte debere singulari præclarissimi præsulis Josephi Reggii, præfecti bibliothecæ Vaticanæ, humanitati, qui, præterquam quod omnigena qua pollet doctrina conatus meos plurimum juvit, ut omnes Isidorianos Codices excutere ac per otium conferre mihi liceret, benignissime indulisit.

2. Quinque autem sunt classes in quas libri mss. bibliothecæ Vaticanæ distributi sunt. Prima est ea quæ vetus Vaticana bibliotheca dicitur, et nonnunquam simplici Vaticanæ bibliothecæ nomine denotatur. Altera bibliotheca Regio-Vaticana, sive Reginæ Suecorum, quæ Alexandrina etiam vocatur, in quam libri illi mss. magna ex parte illati sunt, qui olim ad Christianam Suecorum reginam spectabant. Tertia Palatina, quæ libros mss. continet bibliothecæ Hildebergensis, bibliothecæ Vaticanæ a Bavaricæ duce Maximiliano, postquam Hildebergam expugnavit, donatos. Quarta bibliotheca Urbinas, scilicet olim ducum Urbinatum, cujus libri editi in bibliotheca Romana Sapientiæ asservantur, mss. in Vaticana. Quinta Ottoboniana, nimirum ex Codicibus olim Alexandri VIII Ottoboni coalescens, inter quos nonnulli etiam sunt qui ad superlectilem librariam reginæ Christianæ quondam pertinuerunt. Primum ergo Codices Isidorianos bibliothecæ antiquæ Vaticanæ, seu simpliciter Vaticanæ recensebo.

3. Codex Vaticanus 202 membranaceus in-fol. min. titulis rubricatis. Inventarium indicat pag. 156, *Excerpta ex Isidori libro super Genesin. Item quædam illius dicta de virginitate.* Initio Codicis recentiori manu sunt quædam monotheca moralia. Tum rubrica: *In isto Codice epistolæ Cæciliæ Cypriani hæc sunt numero XVII, et ad Quirinum de sacramento Christi libri III.* Prima epistola est ad Donatum, etc. Præter alia est etiam Cypriani opus de *Oratione Dominica* quod inutili labore nuper Florentiæ excusum fuit tanquam anecdotus S. Augustini fetus. Pag. 139 epistola S. Augustini ad Macedonium, *Negotiosissimum est*, etc. Pag. 146, Sermo S. Augustini de penitentia: *Pœnitentes, pœnitentes, pœnitentes, si tamen estis pœnitentes.* Post alios ejusdem Augustini sermones epistola Leonis papæ ad Theodorum Foro-Juliensem, *Sollicitudinis quidem tuæ*, et pag. 154, epistola S. Augustini de arbore scientiæ.

228 4. Illico pag. 153: *Item dicta domini Ysidori de libro Genesis ad litteram.* Deligno scientiæ boni et mali. Hoc lignum vere visibile et corporale fuit, cibo noxium [*Fortè*, innoxium] quia Deus, qui omnia bona fecit, aliquid (vel aliquod) malum in paradiso instituere non potuit. Sed propterea appellatum est scientiæ boni et mali, quia homo per experimentum ab ipso didicit quod esset obedientiæ bonum, inobedienciæ malum. Nihil aliud additur, sed cum hæc verba in commentario Isidori in Genesin, quod nunc habemus non reperiantur, fortasse pertinent ad commentarium litterale, quod Isidorum in omnes sacræ Scripturæ libros composuisse cap. 65 ostendi. Verbum *Domini* vetustatis nota est in Mss., in quibus etiam *Ysidorus* pro *Isidorus* scribitur.

5. Ibidem pag. 165: *Ysidori Junioris de Virginitate. Nunc autem quæ sit virginitatis sacræ integritas, etc., gloriæ in vertice præferat.* Est caput 18 integrum libri de Officiis, apud Breulium caput 17, ubi desinit *gloriæ præferat in vertice.* Grialiana editio cum hoc Codice facit, etiam in verbis Salomonis, *Tempus longe fieri ab amplexu*, cum Breulius referat *ab amplexibus.* Est autem animadvertendum Isidorum auctorem librorum de Officiis ecclesiasticis in hoc Codice, qui quidem satis antiquus est, *Junior* dici: quo tamen titulo non appellatur, dum ejus *dicta de libro Genesis ad litteram* referuntur. Character Codicis est clarus, Gallicus, ut nonnulli vocant, qualis scilicet in Gallia, maxime sæculo IX circiter adhiberi cepit. Puncta inter medias litteras, facilis litterarum nexus, aliquando punctum et virgula, diphthongi unitæ, scilicet subjecta virgula litteræ e. Sæculo X, aut sequenti, in Gallia exaratus Codex videtur, quo scilicet tempore Galli Isidorum nostrum Hispalensem jam *Junior* nuncupabant. Quemnam autem alium Isidorum *Seniorem* fuisse intelligebant? Id cap. 16 explicui.

6. Sequuntur in eodem Codice quædam sententiæ Ambrosii et Augustini, et in fine paginæ 157 terg. rubrica, *Hunc librum acquisivit dominus Damianus Sanctæ Cruci.* Rursus pag. 158 caractere nigriori, sed ejusdem formæ, *Cyprianus presbyter fratribus salutem: Quanquam sciam, Postea, Cyprianus presbyteris, et diaconibus, et plebi Furnis consistentibus, salutem. Graviter, etc.*

7. Codex 287 Vaticanus membr. in-fol. sæculi XV eleganter scriptus: quo plura S. Ambrosii opera continentur: 1. De Incarnatione, **229** *Debitum, fratres, cupio persolvendum.* 2. De mysteriis ac initiandis: *De moralibus quotidianis sermonem habuimus.* 3. Libri sex de Sacramentis: *De Sacramentis quæ accepistis.* 4. De Pœnitentia libri duo, *Si virtutum finis ille.* 5. de Trinitate, *Nullus qui sanum sapit.* 6. De Virginibus libri tres, *Si juxta cælestis sententiam veritatis.* 7. De Loco paradisi, *Et plantavit.*

8. Sequitur pag. 84, terg. rubrica, *Incipit liber de Vita, Ortu et Obitu Patrum, qui in Domino præcesserunt: Quorundam sanctorum,* etc. De: init in Judith, sed ita ut opus mutilum videatur, nam extremum verbum est *Machabæi*, quod ad ultimum caput primæ partis de Patribus Veteris Testamenti pertinet. Ut nonnulla alia Isidori opuscula Ambrosii nomine inscripta reperiantur, ita hoc in rubrica subjecta Ambrosio affingitur: *Explicit liber beati Ambrosii de Vita, Ortu vel Obitu sanctorum Patrum, qui in Domino præcesserunt. Incipit liber ejusdem, de figuris Veteris Testamenti: Adam figuram Christi gestavit,* etc. Hæc sunt Allegoriæ Veteris Testamenti, verum pariter Isidori opus. Finit, *gloriæ cælestis coronam accepit.* Additur falsa rubrica, *Explicit liber beati Ambrosii archiepiscopi Mediolanensis de figuris Veteris Testamenti.* Hæc duo opera cum Editis Isidori consentiunt, nonnullis exceptis scripturæ varietatibus, quales in Mss. reperiri solent. In Allegoriis deest vulgatus prologus Isidori ad Orosium.

9. Post Allegorias pag. 94 est hæc rubrica: *Incipit*

pit præfatium Ysidori episcopi in Veteri Testamento : Genesis juxta fidem historiarum, etc. Finit cum Romanorum ducibus actaque legationum. Est Isidori liber Proœmiorum Veteris Testamenti sine prologo. In inventario bibliothecæ Vaticanæ manu Holstenii notatum est hos duos libros, de Figuris Veteris et Novi Testamenti, et Proœmiorum in singulos libros Veteris Testamenti, in hoc Ms. adesse sub titulo S. Ambrosii, quod est falsum, ut addit nota, nam sunt S. Isidori. Verum nota appingi debuit duobus primis libris de Ortu, etc., et de Figuris; nam tertius Proœmiorum clare Isidoro ascribitur. Neque allegoriæ in hoc Ms. extenduntur ad Novum Testamentum, sed in Veteri desinunt.

10. Succedunt in eodem Codice alia opera Augustini in psalmos, Hieronymi prologi in psalmos, Ambrosii plures sermones. In fine notatur Codicem esse transcriptum ad instantiam cardinalis Philippi episcopi; i Albanensis, per Laurentium Spreuæ clericum Morinensis 230 ecclesiæ de monte S. Winoci de Flandria anno MCCCCLXXXVII, apud S. Laurentium in Lucina in palatio præfati cardinalis, regnante Paulo II. Additur ineptus versiculus :

Et sic est tuis : sit laus et gloria trinis.

11. Codex 351 Vaticanus membr. in-fol. min. sæculi XIV circiter, caractere Gothico-Germanico, qualis in nonnullis primis editionibus cernitur. Liber incipitur Epistolæ Hieronymi, cujus imago in prima littera expressa exhibetur. Præcedit index, sive tabula sub rubrica : Tabula epistolarum in hoc Codice descriptorum. Inducantur epistolæ Damasi, Hieronymi, Augustini, Theophili, Leonis papæ, Cypriani, et pag. 217 Synonyma beati Isidori Hispalensis episcopi. At in ipso libro deest inscriptio, et opus incipit, Dilecte fili, dilige lacrymas, etc. Desinit, ex reverentia enim amor procedit. In inventario bibliothecæ Vaticanæ inscribitur Excerpta quædam ex Isidori libro Synonymorum cum Holstenii nota, Esse Isidori apparet ex tabula ipsius libri in principio. Hoc est Isidori opus inscriptum Collectum de lacrymis, et Institutio bonæ vitæ, ut c. 82 adverti. Codex Venetiis descriptus videtur, nam quædam de hac urbe annotantur, ut ecclesiam S. Marci ædificatam fuisse anno 1351.

12. Codex 473 Vaticanus membr. in-fol. sæculi XIV vel seq. Sermones S. Augustini titulis rubrica notatis. In prima littera effligies S. Augustini, ad populum e suggestu verba facientis, representatur auro et variis coloribus depicta. Sermones sunt 93, de verbis Domini, de verbis Apostoli, et alii.

13. Deinde pag. 109, rubrica : Incipit prologus Soliloquiorum Ysidori episcopi : Venit nuper ad manus meas quædam cedula (pro schedula) Ciceronis, etc. Incipit liber primus. Capitulum primum. Homo dicit : Anima mea, etc. Desinit, hic saluus erit. Explicit liber I. Incipit liber II Ratio, Quæso te, anima. Desinit, super vitam meam places, in sæcula sæculorum, amen. Explicit liber Soliloquiorum Ysidori episcopi, Deo gratias. Subjungitur anonymi cujusdam homilia de lectione apostolica : Quod animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei.

14. Pag. 116 rubrica : Incipiunt capitula in libro beati Augustini episcopi de ecclesiasticis Dogmatibus, etc. Expliciunt capitula. Incipit liber beati Augustini episcopi de ecclesiasticis Dogmatibus : Credimus, unum Deum esse Patrem, etc. Hic est liber quem aliis Isidori 231 operibus Bignæus addidit, ut dixi cap. 83. Convenit fere cum editione Bignæana; cap. 2: Sed æternus Deus homo, etc. Cap. 11: Ex eo autem corporeas esse credimus, etc. Desinit etiam, ut Bignæus, in moribus inveniri. Sequitur rubrica : Sermo S. Augustini episcopi doctoris Gregorii [Forte egregii]. Magna quæstio est de recenti evangelica lectione.

15. Codex 511. Vaticanus membr. fol. max. duabus columnis scriptus sæculo X aut sequenti. Rubrica : In nomine SS. Trinitatis incipit liber S. Augustini de unitate Trinitatis ex disputatione habita cum Feliciano hæretico : Extorsisti, etc. In prima littera depingitur Augustinus contra Felicianum disputans, eumque coarguens. Fol. 2 terg. epistola Augustini ad Dardanum; fol. 3: Altercatio A. Athanasii contra Arianos; fol. 5: Liber Augustini de doctrina Christiana; fol. 14. Liber Augustini cum ejus imagine in prima littera De vera Religione: fol. 18 terg. Soliloquia S. Augustini itidem cum ejus effligie : Mihi multa ac varia, etc. Fol. 32, sine titulo : Cognoscam te, cognitor meus, expressa in prima littera Augustini effligie. Fol. 32. Imago Alcuini initio ejus epistolæ ad imperatorem, quæ est dedicatio libri de Trinitate. Post epistolam tria disticha, O rex augustæ, etc.; iterum imago Alcuini initio libri; fol. 37, epistolæ Alcuini sive Alcuini : in epistola ad Eulaliam plures versus vario metro. Fol. 38 terg. epistola diaconi Quodvult-deus ad Augustinum, et hujus ad illum opusculum de 90 hæresibus. Desinit, me orationibus adjuvatis : finit. Adduntur alia de hæreticis Nestorianis, Euty-chianis et Timothianis.

16. Fol. 42 terg. margini nota hæc apponitur, Dicta S. Isidori de hæresi et schismate. Textus incipit, Hæresis Græcæ, etc., et pergit a capite 3 lib. VIII Etymologiarum ad finem capituli 5 ejusdem libri, tamen hæreticus appellari potest; quo scilicet catalogus hæreticorum absolvitur, de quo vide supra caput 55. Nulla peculiaris scripturæ discrepantia observatur.

17. Sequuntur libri S. Augustini de Trinitate, in quibus sæpe ejus imago expressa occurrit. Fol. 72, opus sine titulo et nomine auctoris, qui est Gezo abbas Derthonensis; initio epistolæ, sive præfationis ad fratres picta episcopi imago, quod arguere potest Gezonem tandem alicubi episcopum renuntiatum. Incipit, Dilectissimis fratribus, quibus ex divina dispensatione, quantum propria permittit 232 infirmitas, paternam impendo sollicitudinem, Gezo Dei et Domini nostri Jesu Christi servus, etc. Fit mentio Gisemundi episcopi Derthonensis, qui monasterium S. Marciani fundaverat, eique Gezonem præfecerat. Ait Gezo se scribere de dominici corporis et sanguinis sacramento mellitum florulentum poculum ex catholicorum Patrum scriptis : secutus, inquit, auctores, beatissimos scilicet Domini sacerdotes Cyprianum, Hilarium, Ambrosium, Augustinum, Gregorium, Joannem, Isidorum, Isidorum,

Hieronymum et Bedam. Post indicem titulorum sunt A versus hexametri,

Convivas epuli mundos decet esse superni, etc.

Effigies fortasse Gezonis in prima littera C. Deinde alii versus,

Regis adre sacræ qui vis solemnia mensæ.

Malim Regis adire sacri.

18. Muratorius tom. III Anecd., pag. 239 seqq. magna ex parte edidit hoc Gezonis opus ex ms. Codice bibliothecæ Ambrosianæ. Mabillonius, ut ex ejus Museo Italico, pag. 164 et 207 patet, duns ejusdem operis mss. Codices offenderat, et præfationem atque indicem capitum part. II Musei Italici pag. 89 vulgavit. Muratorius omisit multa ex iis quæ Gezo e libris Cypriani aliorumque desumpserat, ac libellum Paschasii Ratherti, quem pene integrum Gezo descripserat : edidit autem e suo ms. Mediolanensi versus, *Convivas epuli*, etc. nomine domni Olonis inscriptos, ubi in primo legitur *Deus esse pro decet esse* ; et versus, *Regis adire sacræ*, etc., qui sunt Paschasii Ratherti ad Placidum discipulum : quorum quindecim primi jam typis excusi erant tom. XIV Bibliothecæ Patrum Lugd. pag. 720. Reliquos 67, *Disponit causam*, etc., usque ad *Judicium sumit qui non dijudicat*, inquit, non ante luci publicæ redditos Muratorius existimabat. Versus Odonis abhatis Cluniacensis exstant etiam tom. XVII Bibl. Patr. pag. 313. Episcopus monasterii Derthonensis S. Marci fundator in nostro M. dicitur *Gisemundus*, a Muratorio *Giseprandus*, seu *Giselprandus* : claruit sæculo X, anno circiter 950.

19. Codex 623 Vaticanus membran. in-fol., quo Etymologiæ continentur, sæculi XI circiter : apparent quidem virgulæ aliquando, initio præsertim, supra i, sed a secunda manu additæ, ut in aliis antiquioribus Mss. cernitur. Primum librarium id moris non habuisse perspicuum est. Prima rubrica : *Liber primus de Grammatica et partibus ejus. Capitula* Post tabulam capitum rubrica : *Incipit 233 liber Ysidori Etymologiarum* ; sic plerumque in Mss. scribitur pro *Etymologiarum*. Sequuntur octo epistolæ mutux Isidori et Braulionis, scilicet duæ Isidori ad Braulionem archidiaconum, prima *Dum a me litteras* ; editi, *Dum amici litteras* ; secunda : *Quia non valeo*, etc. Deinde sex aliæ notæ epistolæ, sed epistola, *Tuæ sanctitatis* repetitur, et secundum ejus exemplum in inventario bibliothecæ Vaticanæ auctius in fine dicitur ; at re vera nihil additur, nam quod illico subjungitur, *En tibi sicut pollicitus sum*, etc., pertinet ad brevem illam epistolam, quæ præfationis locum obtinet.

20. Hoc Etymologiarum exemplar multa exhibet interpolata, quæ in plerisque aliis desunt. Simile aliud reperitur in Codice Ottoboniano 477. In libro I, post caput 23 *de notis juridicis*, est Catalogus earum notarum : *Aus. Augustinus* (legam *Augustus*) *Aa, Augusta*. Bayerius in not. ad num. 405 lb. v B. b. li. th. veter. Hisp. cum ultra quadraginta Codices Etymologiarum se vidisse commemorasset, et in his nonnullas

los antemilleniarios Escorialenses et Toletanos, ad idit : *Veteres autem antemilleniarii Etymologiarum Codices sub libri primi titulo xxiii exhibent syllabum notarum juridicarum, quas, ut ibidem Isidorus ait, novitii imperatores a Codicibus legum abolendas sanxerunt, quia multos per has callidi ingenio ignorant et decipiebant. Sunt autem persimiles Valerii Probi compendiis, quæ vulgo circumferuntur.* Intelligit, opinor, Bayerius Codices Escorialenses aut Toletanos, nam in nostris Codicibus antemilleniariis vix ejusmodi notas juridicas, quæ aperte sunt post Isidorum adjectæ, reperire licet.

21. Etsi autem Bayerius specimen earum non exhibet, tamen existimo non differre ab iis quæ in hoc Codice Vaticano et in Ottoboniano 477 leguntur. Hæ quidem notæ non tam Valerii Probi compendiis persimiles sunt, quam notis juris a Magnone collectis. Valerii Probi de notis Romanorum interpretandis libellus post prologum incipit : *A. Augustus, vel Aulus, vel Aut, vel Aliquando, vel Ager, vel Agrum, vel Aium. Aa. Augusti, vel Augusta.* Magnonis notæ juridicæ editæ sunt in Dionysii Gothofredi Auctoribus linguæ Latinæ pag. 1481, et in Putschii Grammaticis pag. 1544, 1676, ubi alterius auctoris exstat explanatio notarum juridicarum pag. 1666, 1683. Apud Gothofredum hic est titulus : *Notæ juris a Magnone collectæ : Hæc juris consuetudo libens, rex, accipe, 234 Carle, Offert devotus quæ tibi Magno tuus. Aug. Augustus, Aa. Augusti, etc.* Incertum est cuinam Carolo regi, Calvone an Magno, auctor hanc collectionem dicaverit. Ego suspicabar legendum, *Offert devotus quæ tibi, magne, tuus* : ex quo fortasse aliquis fecerit *Magno*, putans hoc esse auctoris nomen. De hoc eodem argumento conferendus est Petri diaconi *de notis litterarum more Romano* liber ad Conradum imper. Rom. primum. In eodem Codice 623 Vaticano post caput 21, in fine *Synærestis... di ere* (Grialius edidit *Synchorosis*), adduntur tria capita, *De schemate dyaneos, De transitu, sive trasmutatione partium* (in nexu litterarum partium), *De lectione*. Libro III, cap. 12, exprimuntur figuræ geometricæ : post caput 13, in fine *tantumdem faciunt*, subjungitur aliud caput, *De expositione quarundam figurarum : Alia ratio*, etc., ubi plures figuræ geometricæ pinguntur, et forsitan nonnullæ ad musicam veterem spectantes : nam intus legitur *tonus, diapason*, etc. In quodam Codice Toletano Burrielius affirmat descriptas esse notas veteres musicas ; sed fortasse illæ sunt notæ quæ ante Guidonem Aretinum in usu erant, quæque in multis adhuc Codicibus asservantur. Recentiorum systema musicum Guidonianum cum veterum systemate comparatur in tabella apud Meibomium in notis ad Euclidis introductionem harmonicam pag. 51.

22. Sequitur rubrica *de prologis* : melius in tabula librorum et capitum, *Prologus*. Incipit, *de Natura rerum et ratione temporum duos jam stricto sermone libellos discentibus, utrebar, necessarios composui*, etc. Opusculum hoc aliena manu Etymologiis immixtum : ejus auctor librum de Ratione temporum se plenior

edere ait rogatus a fratribus. Subinde a'ia rubrica, *A sinit, tetracolon, quadrimembris*. Sunt quædam verba Græca Latinis vocabulis explicata.

233 27. His succedit rubrica, *prosa de quibusdam proprietatibus*. Incipit, *Quicumque cupitis saltantem me oannem cernere, nunc cantantis auditores locantem attendite*. Fortasse *cantantes* et *jocantem* pro *cantantis* et *locantem*. Auctor hujus prosæ initio Carolum imperatorem laudat, de quo ait: *In miraculis gavisus, prodigus in vestibus, - Quando victor coronatus triumphat in gentibus*. Comprehendit similibus versibus rhythmicis opus inscriptum *Cæna*, quod falso Cypriano ascribitur, etiam ab auctore hujus prosæ, et inter Cypriani spurta opera collocari solet.

23. Capita de musica, ut in Editis, proferuntur: nonnulla etiam capita de astronomia: capite 53 diversæ formæ lunæ representantur, quod in aliis etiam Mss. observavi. Post hoc caput alia interseruntur *de axe solis, de luna, de eclipsi lunæ, etc.* Post caput 69 *de statu stellarum* sequitur aliud *de signis et eorum domiciliis et proprietatibus*, quæ diverso modo exponuntur atque in Editis, præmissa orbis figura, sive circulo. Incipit: *Aries itaque d micilium est Martis, regnum vero s lis*.

24. Liber quartus de Medicina, ut in Editionibus: sed post ultimum caput, *corpus curatur*, adjiciuntur alia *de Causa et exordio medicinæ, et a quibus habuit initium et nomen: In diebus denique illis, etc., et sanus efficitur*: ubi multa explicantur de rebus medicis et præcipuis inventoribus medicinæ. In libro v, cap. 27, de pœnis in legibus constitutis multa aliena sunt inserta. Post caput 5, lib. vii, *demonstrant mysterium alia adduntur de ipsa factura et massa, de vigore angelorum: Qualis species prima, etc., idem sophista narrat*.

25. Post caput 4 libri viii, *corpora lavent*, rubrica, *Incipit indiculus Hieronymi de hæresibus Judæorum: Hebræis transitores dicuntur, etc., volunt esse substantiam*. Alia rubrica: *Hucusque Hieronymus. De hæresibus Christianorum secundum Ysidorum: Quidam etiam hæretici*, etc. Dixi cap. 86 in quibusdam Etymologiarum Codicibus insertum reperiri indiculum Hieronymi de hæreticis: sed observandum indiculum hujus Codicis diversum esse ab edito, et prima illa verba *Hebræis* (lege *Hebræi*) *transitores dicuntur, etc.*, pertinere ad caput 4, lib. viii, Etymologiarum, quod est *de Hæresibus Judæorum*.

26. Extremo capiti libri viii, *lenis incedas*, additur aliud *de Nominibus Parcarum*, in quo tamen multa nomina deorum minorum gentium, imo et aliarum rerum explicantur. Desinit, *torridum dicitur siccum, vel tostum*. Liber ix *de Linguis gentium*: tabulæ consanguinitatis et affinitatis diversæ ab Editis; pag. 80 tabula cum rubrica: *Incipit horologium*. Finis libri ut Editi: *in tutela consistere*. Pag. 84, rubrica, *Incipiunt nomina Græce et Latine interpretata: Poeta, vates. Poeticus, liber, Poema, unius libri opus, etc., de-*

B *Ordinar unde tuos, sacer o Benedicte, triumphos, etc.* Desinit, *O Benedicte pater, sint precor apta tibi*. Sunt versus elegiaci repercussorii, sive recurrent s Pauli Warnefidi, jam editi. Sequitur explicatio quarundam vocum, *Tramites, etc.*, ex capite, ultimo libri v Etymologiarum.

29. Pro libro x rubrica. *Incipit liber x Origo quorundam nominum, etc. Amos vir fortis et sapiens*. Editi *Æros vir fortis, etc.* Non tamen est rejicienda scriptura *Amos*: nam, ut notat Calmetus in versione litterali nominum Hebræorum post dictionarium biblicum, *Amos per ale, h, pater Isaia prophetæ, est fortis, robustus ex amate*. Et *heros* quidem minime scribi debet *æros*. Vide tamen notam ad cit. lib. x, n. 2. Desinit liber x *alatores et pressores* cum rubrica, *Explicit liber x, primæ partis Ysidori Etymologiarum. Incipit secunda pars*. Et adduntur summaria librorum decem sequentium. In Ottoboniano 477 qui, ut dixi, huic Vaticano persimilis est, hæc duarum partium distinctio non reperitur. Fortasse quia alicubi Etymologiæ in duo volumina divisæ fuerunt, duplex earum pars distincta fuit. Et numeri quidem librorum eodem ordine continuantur.

30. Libri xi et xii fere ut Editi. In libro xiii et xiv pinguntur circuli, sive rotæ, aut spheræ, ut in libro de Natura rerum; quæ tamen in Ottoboniano 477 desunt. Cap. 5 lib. xiv post verba, *paradisum putaverunt*, in ima pagina diverso caractere designantur nomina insularum Fortunatarum, quæ ab Ottoboniano 477 absunt omnino. Cap. 6 similiter post verba, *bis floribus vernare locum*, adduntur quædam de incolis Taprobane, quam nunc *Ceylan* dicimus.

31. Post caput 11 libri xviii quasi *murisculus* alia capita subjunguntur **237**: *De bastarna et trucurra: Trucurras et bastarnas faciunt, etc.* In Ottoboniano 477, scribitur *bastarina*. *De arte trucurrorum: Trucurrorum artificum, etc. De his qui terram fodiant: De semine Japhet terra est inter Oceanum et montes Birtenos, et opulus stultus, etc.* Postea *De clypeis, etc.* Verbum *bastarna* satis notum Latinis est: at verbum *trucurra* etiam in Ducangii Glossario mediæ et infimæ Latinitatis desidero.

32. Eodem libro xviii, post cap. 15, *silentio tegunt*, apud Grialium *obtegunt*, ad marginem hæc est rubrica a prima manu: *Hic incipit liber xx secundum*

aliquos. In Ottoboniano 477 hæc et aliæ sequentes A divisiones nullo modo indicantur. Post caput 26, *suppliciorum certamina*, rubrica ad marginem : *Hic incipit liber XXI secundum alios, qui ponunt XXVIII libros in isto volumine.* Ita post caput 41 : *Hic incipit liber XXII secundum quosdam* : post caput 52, *semicirculi habens figuram*, apud Grialium *semicirculi figuram habens*, rubrica : *Hic incipit XXIII liber secundum quosdam.* Post caput 59, *Incipit liber XXIV secundum aliquos.*

53. Initio libri XIX *De navibus*, etc., similis rubrica : *Hic incipit liber XXV secundum alios.* Post cap. 1 l. XIX adduntur alia : *De navibus columbinis : Penpe naves, quas colibas vocant*, etc. Ottobonianus 477, *Penipe naves*, etc. Sequitur, *de navibus indagattonum philosophus : Grandi enim scrupulo idem philosophus*, etc. Fortasse intelligit Ethici Cosmographiam, sive aliud opus ejusdem. Post caput 7, « De murinis, ubi barathrum est : Murinus itaque primum mentionem fecit, etc. De inferis, et lympha fuliginosa : Dicit enim infero, etc. De fervore maris : Refert enim idem Sapiens in ænigmatibus suis, mare in tam magno fervore turbulentum fore. De arbitrio Ætne : Nam cum fervente. De interpretatione Vulcani : De his enim Philosophus ait, Pro vano mœrore exæstare cogor. De Vulcano : Et mare sulphurea. De Sardinia. De Corsica. » Ibi de insulis, « quas vulgo Majoricam et Minoricam vocant. De monte Caucaso. De ingressu fluminis Gangis, vel ardore solis. De India et rege Feresim : » Ibi : « Et vale fecimus deos deasque Indiæ, et aula regis Ferezis, » etc. C

34. Sequitur caput 8 libri XIX, *De fabricis pariatum*; et rubrica, *Incipit liber XXVI secundum aliquos.* Caput 17 desinit ut apud Breulium ad marginem : « Calcantum dictum, quod calcis est thimum, id est, flos, unde et apud Latinos æris flos appellatur. » Grialius sine 238 interpretatione verbum *Chalcantum* præterit. Caput 19 desinit *Canterium. Gubia.* Illico *Incipit liber XXVII secundum aliquos.* Post caput 21 alia abjecta sunt. » Item de vestibus sacerdotalibus : de veste sacerdotali moderna comparata ad antiquum habitum quid mystice significet, persequamur. De superhumerali. De podere. De cingulo. De mapula sive mantili. De orario : Quintum appellatur orarium, quod ab aliquibus stola dicitur, et solum prædicatoribus est concessum, etc. De dalmatica. De casula. D De sandaliis. De pallio. Super hæc autem omnia summo pontifici et archiepiscopis per apostolicam vicem pallii honor decernitur. De diversitate et nominibus diversarum vestium : Diversitas vestimentorum, » etc. Cap. 23 initio ms. hic habet *Gallis lineæ*, pro quo Grialius *lenæ*, alii *linæ* : et mox *Hispanis stringens*, Grialius *stringes*. Cap. 25, *Regillum est prælatum* cum Grialio : Breulius, *prælatum*.

35. Initio libri XX, *De mensis*, etc., rubrica : *Incipit liber XXVIII secundum illos qui ponunt XXVIII librum in isto volumine.* Caput ultimum, ut Editi. Ibi *character ferrum caloratum* cum Grialio, pro quo nonnulli *coloratum*. Desinit, ut Editi, *ut vis morbi ignis ardore siccetur.* Hoc specimen exhibere placuit

A Codicis Etymologiarum extra Hispaniam, et, ut ego arbitror, in Imperio Gallo-Germanico interpolati. Alius plane similis cap. 105 describetur, scilicet Ottobonianus 477.

CAPUT XCIV.

Recensio XI Codicum mss. bibliothecæ veteris Vaticanæ. Summa Alphabeti secundum Isidorum quid sit? Exemplar Expositionis in Velus Testamentum Editis nonnihil auctius. Fragmentum chronologiæ de anno natiuitatis Salvatoris. Quidam scriptores et opera non vulgo nota indicantur.

1. Codex 624 Vaticanus membran. in-fol. duabus columnis exaratus, sæculi X aut XI. Tituli litteris Romanis majusculis scripti sunt : reliquus character Gallicus, clarus, ac mediocris formæ : puncta plerumque inter medias litteras : marginibus summaria rerum addita : nulle fere diphthongi. Initio : *Quos libros in ecclesia legere conveniat : Nunc vero de divinis Scripturis agendum est*, etc., usque ad 239 *credimus esse subdenda*, ex Gelasii decreto de libris recipiendis et non recipiendis, quod inter appendices ad Sedulii opera editi ac recensui. Sequitur : *De libro Apocalypsis* : sed post paucas lineas desinit, ac fortasse hæc duo prima folia ad alium Codicem spectabant. Recentiori manu descriptus est index alphabeticus copiosus rerum et verborum Etymologiarum Isidori per libros et capita indicata. Succedunt hi versiculi veteri manu :

Da vocem, lector; tecum vox pietæ loquetur :
Tuque loquens auditor eris, dum talia promet :
Baptista antistes regii bis quattuor auribus
Emit ab Hilario Auselino, sibi meque dicavit.

Verbum loquetur obscurum est, et poterit exprimi loquatur.

2. Inscriptio magnis litteris Romanis, quibusdam rubris : *Incipit Ethimologiarum Ysidori Hispaniensis episcopi lib. XX.* Epistola ad Braulionem episcopum : *Domino*, etc. Primum *D. in Domino* floribus, et canis, vel alterius animalis figura ornatum, ut in aliis ejus ætatis Codicibus. *Hispaniensis* per errorem positum pro *Hispalensis*, nisi malis nationem Isidori, non episcopatus sedem indicari. Adsunt quinque consuetæ epistolæ Isidori et Braulionis, omissa brevi epistola, sive præfatione, *En tibi*, etc. In chronico lib. V sit mentio Reccesuinthi regis Hispaniæ, ut in aliis Mss., de quibus videri possunt variæ lectiones. D Illic autem omnia desumpta videntur ex aliquo exemplari, quod S. Ildefonsus, aut aliquis alius ejus ætate, regnante Reccesuintho, describi curaverit. Est liber decimus per alphabetum : *Origo*, etc. Omittit *Eros, vir fortis*, etc., et incipit, *Auctor*, etc.

3. In fine Etymologiarum eodem caractere : *fnit.* *Incipiunt Differentiæ nominum, sive verborum* : *Inter metum*, etc. Recentiori manu margini numeri Romani appositi apparent : sunt 30) differentiæ : *Ultima, Inter mereo et mereor*, etc., *ruminor, et his similia.* Hic desinit Codex. Extrema pagina quedam de Eusebii Chronico leguntur. Ex hoc uno Codice bibliothecæ Vaticanæ varias quosdam lectiones *Differentiarum* in schedis Zaccarianis, alterius manu descriptas inveni, ut dixi cap. 45 in fine.

4. Codex 625 membran. in-8, sæculi, ut videtur, XII. A Rubrica: *Incipit Summa Alphabeti secundum Ysidorum Etymologiarum*. Incipit: *Abba, pater, Syrum nomen*. In fine: *Finit labor ingens, ergo valete*. In primo fol. litteræ jam evanescent. Est glossarium 240 uberrimum, plurima verba exhibens, quæ etiam ab Isidori Etymologiis, et aliis ejus operibus, aut Isidorianis glossariis absunt. En specimen ex littera M. « Maceria, sepi, vel murus sine cæmento. Macta, aucta. Machinatur, mala cogitat, insidiatur, etc. Meatum, meo more. Meapte, mea sponte . . . Mictio, mingo . . . Migina, palea minuta, vel trita . . . Mycenæ, civitas Græciæ, etc. » Ordo alphabeticus satis accurate dispositus est. Constat foliis 75, minuto characterè: supra i sunt puncta, sed recentiori manu addita. Pro migina legendum videtur *migma*, quod B verbum pro palea minuta in Glossario Cangiano ex antiquioribus aliis occurrit. De hac Summa Isidoriana alphabetica confer cap. 55. Initio notanda est explicatio verbi *Abaso*, scilicet *Abaso infima domus absis*. Vide Glossarium Isidori.

5. Codex 626 Vaticanus membranaceus in-fol. sæculi XIII aut XIV litteris multis versicoloribus, nonnullis aureis, punctis supra i posteriori manu adjectis. Rubrica: *Incipit præfatio libri beati Isidori Hispalensis episcopi: Historia sacræ legis*, etc. In hac præfatione commentariorum in Genesin versus finem legitur: *ab auctoribus Origene, Victorino, Ambrosio, Hieronymo, Cassiano, Augustino, Fulgentio, ac nostri temporis insigniter eloquenti Gregorio*. Commentarii in Genesin index capitum 31. C Commentarius incipit: *Creatura cæli*, etc. In fine: *Explicit Expositio in Genesin. Incipiunt capitula II libri*. Sunt capita 50. *Incipit præfatio super Exodum: Quædam mysteria*, etc. Index capitum 17 libri super Leviticum: capite 16 ordo paululum diversus est ab editione Matritensi: nam in Ms. caput 16 desinit in ea verba, *non suscipietis ea*: et caput 17 inchoatur ilis, *Primo rejicitur*, ac desinit, *ab Ecclesia Catholica. Explicit liber super Leviticum*. Index capitum 20 super Numeros. *Incipit præfatio super librum Numeri: Ideo hic liber*, etc. Ita in lex. caput 22 super Deuteronomium, 17 super librum Jesu Nave, 9 in librum Judicum. Caput 5 est *de Ruth Moabitide*, quod eo loco in textu omittitur. In fine, *triumphabit. Explicit Expositio Judicum. Videamus nunc de Ruth*. D *Habet enim ista*, etc. in sæcula sæculorum: amen.

6. Sequitur quoddam caput ad Exodum pertineas, scilicet ad caput XX Exodi, quod abest ab Editis: *Sunt, qui hoc, quod in Exodo scriptum est: Reddes, (reddens) iniquitates Patrum*, etc. Id inter 241 appendices locum habebit. Succedit index capitum libri Regum, et ita aliorum cum Esdra et Machabæis, ut in Editionibus. Desinit: « Et hæc omnia figuræ nostræ fuerunt, in quos fines sæculorum deveniunt: suntque universa mysteriis consummata per Dominum nostrum Jesum Christum, cui est honor et gloria, regnum et potestas cum Patre et Spiritu sancto in sæculum sæcula: amen. »

7. Ita fere Editi: sed in hoc ms. hæc aliena sub-

junguntur: « Post Simonis Machabæi decessum computantur anni cxxv. usque ad nativitatem Christi, siquidem filius ejus Joannes, qui alio nomine nuncupatus est Hircanus, post patrem xxvi annis pontificatum tenuit. Hinc Aristobulus, filius Joannis, anno I postquam Alexander Janecis (*lege Jannæus*) xxvi annis rex, et pontifex exstitit. Hinc uxor Alexandra, quæ alio nomine Saussa vocatur, regnum Judæorum annis ix. Post hunc Hircanus, filius ejus, annis xxxiv, post hunc alienigena Herode in regnum succedente, xxxii anno regni ejus Christus nascitur: Laus tibi sit, Christe, quia conditus est liber iste. - Omnia mundana sunt, sicut somnia vana. - Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci. » Conferenda hæc sunt cum variis auctorum opinionibus de anno B nativitatis Christi, quam multi cum Labbeo anno 37 Herodiani regni statuunt.

8. Idem Codex nobis exhibet Etymologias sine titulo. Præcedunt sex notæ epistolæ: in epistola, *Solet repleri*, pauca quædam variæ lectiones eadem veteri manu indicantur, *esto parvis panibus*, vel *paucis: multitudinem panum*, vel *magnitudinem*. Post epistolas rubrica: *Incipiunt capitula in numero viginti libros Ethymologiarum*. Nihil peculiare occurrit. Cap. ultimo lib. vi cum Editis: *Sacrificium dictum... et sanguine Christi... Sunt autem sacramenta baptismum et Christa, corpus et sanguis, quæ ob id*, etc. Ad librum x titulus posteriori manu: *Explicit liber nonus. Incipit liber decimus. De quibusdam nominibus per alphabetum distinctis. Origo quorundam nominum*, etc. In libro xix plures sunt divisiones titulorum et capitum, ut in multis aliis Codicibus. Cap. 33 lib. x locus controversus de annulis corruptus, ut in plerisque, *Lugente*, etc. *Percandida margarita quæro*, etc. Liber xx ultimus desinit, *ardore siccatur. Finit*. Codex in Hispania scriptus, vel exstitisse saltem videtur, cum sæpe adjecta sit nota *ojo*, hoc est, *oculus*, pro qua alii habent nota *bene*. Multi sunt litterarum nexus.

242 9. Codex 627 Vaticanus membranaceus in-4 sæculi XIII aut XIV. Rubrica: *Incipit præfatio Ysidori in explanatione historiarum divinæ legis: Historia sacræ legis*, etc. *Explicit præfatio: Incipiunt capitula*. Numerantur 32, quia primum caput secundum esse dicitur. Finit, *super omnem carnem. Incipiunt capitula Exodi*. Sunt 60, apud Grialium 59, apud Breulium 51, ex diversa scilicet dividendi ratione. Tituli plerumque differunt ab Editis. Finit, *in se credentibus. Incipiunt capitula de libro Levitico*. Sunt tantum 14 indicata in tabula capitum; sed in textu apparent 17, nonnihil tamen confusa. Caput 17 apud Grialium, *Sed neque panes*, etc., in hoc Codice continuatur, ut in Codice Bononiensi: Incipit: « Sed neque panis alienigenæ offertur Domino.... et aliena computantur.... Tales enim hostiæ repudiantur a Domino.... ab Ecclesia catholica. Sed tamen etiam in his nostræ figuræ fuerunt, quia nostra mundatio, et Dei propitiatio nobis sine sanguine Christi nulla est. Sed illarum figurarum veritas, etc., » ut in Codice Bononiensi et in editione nova Matritensi inter appendi-

ces tom. III usque ad verba, *possideat ea in æternum*; A sed cum aliquo discrimine, ut mox dicam.

10. Capitula libri Numerorum, sive, ut hic scribitur, *Numeri*, indicantur 36, sed in textu plura dividuntur. Capita Deuteronomii 22, libri Judicium 9, comprehenso scilicet capite *de Ruth*. In libro I Regum sunt capita 24, in II capita 7, in III capita 8, et totidem in IV. Capita libri Esdræ 4 comprehenso capite *De Machabæis*. Desinit : « figuræ nostræ fuerunt, in quos fines sæculorum devenerunt, suntque universa mysteriis consummata per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus per omnia sæcula sæculorum : amen.

Penna, gradum siste, quoniam liber explicit iste.

Detur scriptori non cito velle mori. »

Sequitur in eodem Codice, sed alio, ut videtur, B character commentarium assertum in Job, de quo satis superque dixi cap. 65.

11. Etsi autem Codex hic in Levitico, ut dixi, cum Albornoziano Bononiensi consentit, tamen notanda est quædam transpositio sententiarum. Post indicata verba, *Sed illarum figurarum veritas*, [ergit ms. Vat. : *Christus est, cujus sanguine redempti sumus. Cum quæritur cur azyma, sicut Judæi, non observet, etc.*, ut in Albornoziano usque ad *populis prædicatur. Hic in Vat. : Cum quæritur cur de sanguine agni Christianus pascha, etc., jam sic pascha celebrat, etc.*, 243 usque ad nunc non est peccatum. Continenter addit : *Nunc vero de quibusdam cæremoniis, etc.*, ut initio capituli 17 in Albornoziano, usque ad *desideranter oblata*. Subjungitur : *In tabernaculo autem Dei, quod est Ecclesia, non compaginare semper peccatum est, etc.*, usque ad finem, *ea in æternum possideant. Incipiunt capitula libri Numeri.*

12. Codex 628. Vaticanus chartaceus in-4 sæculi XIV aut sequentis. Rubrica : *Incipit liber sancti Ysidori, qui vocatur Synonyma, id est, multa verba. Prologus : Venit nuper ad manus meas quædam scedula (pro schedula) quam Synonyma dicunt, etc. Explicit prologus. Incipit argumentum : In subsequenti hoc libro, qui nuncupatur Synonyma, id est, in una significatione conjuncta, etc. Cerialius : in una significationem coeuntia. Post argumentum rubrica : Hic homo rationi dicit : Anima mea, etc. Item aliæ similes rubricæ. Homo dicit : Ratio respondet. Post librum primum : *Explicit liber primus. Incipit secundus. Consilium. Quæso te, etc. Tituli frequentiores, quam apud Breufium. Finis : super vitam meam places. Explicit liber beati Ysidori, qui vocatur Synonyma. Interserantur quædam verba, quæ ad recentioris alicujus epistolam videntur pertinere, *Læta nos excellentiæ vestræ vehementer scicit epistola.***

13. Sequuntur epistolæ Clementis Jacobo : *Notum tibi facio*. Iterum Jacobo : *Quoniam sicut a beato Petro*. Omnibus episcopis, etc. *Urget nos*. Julio et Juliano : *Oportet, fratres*. Omnes has epistolas supposititias esse, inter eruditos constat. Dubitari potest de ea, quæ in hoc Codice sequitur, epistola beati Dionysii ad Timotheum de morte S. Pauli apostoli, uti de aliis operibus et epistolis S. Dionysii Areopa-

gite nomine inscriptis, quæ in doctorum hominum inter se dissentientium disceptatione versentur. Succedit opusculum anonymum, et sine titulo, quo agitur de cultu Dæiparæ, et sacrarum imaginum, more scholastico : *Pro parte negativa primo arguitur, etc. Adjunguntur quædam alia de religione.*

14. Deinde epistola Jacobi Lulinei ad Joannem Barocium episcopum. De Lulineo nihil nunc occurrit quod moneam. Barocius per me fuerit Joannes ille Barocius, de quo pauca Fabricius in Biblioth. med. Sequitur narratio de colloquio inter Philippum christianum et Theodosium Hebræum, tempore Justiniani imperatoris. Opus apocryphum. Hebræus asserit, in quodam commentario Hebræorum 244 *de sacerdotibus* Jesum filium Dei et Mariæ Virginis inter sacerdotes relatum inveniri. Contra putidam hæc fabellam exstat tom. XIX Bibl. Patrum Lugd. pag. 728 : *Consutatio Judaicæ cujusdam imposturæ de legali Jesu Christi sacerdote ex Suida desumptæ, per Joannem Henenium Mechliniensem, Hieronymianum*. Alia in hanc rem congerit Fabricius tom. I Codic. Apocryph. Novi Testamenti pag. 371.

15. Postea hymni ad pluviam petendam : *Squalent arva soli*. Ad serenitatem poscendam : *Obdurezere polum*. Tempore belli : *Tristes nunc populi*. Alius : *Sævus bella serit*. Hi hymni exstant in Breviario Mozarabico, et sancto Ambrosio in Hymnario Ven. Thomasii ascribuntur : sed in nostro Vaticano Codice non eodem atque Synonyma charactere descripti sunt. Recentioris quoque manus est Oratio Leodrisii Cribelli coram Pio II. Duo Leodrisii Cribelli in bibl. med. Fabr. cum notis Mansii commemorantur ; sed eorum opera confusa sunt, neque hujus orationis fit mentio. Adduntur alia : opusculum anonymum de diphthongis Latinis : *Diphthongi, quibus veteres*. In fine :

Hos servas, cupio, diphthongos mille per annos.

Ut nostri possis reminisci semper amoris.

Brevis tractatus de indulgentiis, auctore De Mayronis ordinis Prædicatorum : sed corrigendum puto ordinis *Minorum* : nam Franciscus de Mayronis insignis theologus Minorita est, cujus Waddingus præter alia opera refert tractatum de Indulgentiis : *Istum, inquit, habeo ms., in quo quidem egregie et clare hanc materiam pertractat*. Sunt plura alia miscellanea, D et in his versus elegiaci de simia, matrouam defunctam referente, sive imitante : alii de fabro ferrario compatre mortis.

16. Codex 629. Vaticanus membranaceus in-fol. sæculi XII. Inscriptio sine auctoris nomine : *Incipiunt Vita, Ortus, vel Obitus sanctorum, qui in Domino præcesserunt*. Præfatio : *Quorumdam sanctorum, etc.* Index capitum veteris Testamenti 63. Apud Cerialium sunt 54, sed in Ms. præmittitur Aggæus capite 52. Ordo idem fere atque apud Cerialium : sed ms. in textu sine explicatione historiæ præterit Micheam, Naum, Abbacuc, Zachariam, Addo, Azariam, rursus Zachariam, et Machabæos.

17. In Novo Testamento sunt 22, primus Zacharias, ultimus Titus, uti apud Cerialium Cap. 70,

apud Grialium 71 (nam ordo numerorum continuatur) de Jacobo Zebedæi, scripsit, atque Hispaniæ, etc., **245** et in occasum mundi.... sepultusque est in Achata Marmarica. In fine Veteris Testamenti: *Explicit eorum qui sub Veteri Testamento fuerunt. Incipit eorum sanctorum, qui in Novo sunt.* In fine operis: *Explicit Obitus, vel Vita sanctorum.* Quoniam vero in hoc Ms. liber de Ortu et Obitu Patrum sine Isidori nomine profertur, in Inventario nescio quis id notatum voluit: *Adverte quia hic tractatus circumfertur sub nomine Isidori: in hoc autem Ms. non adest auctoris nomen. Ideo scias, quod nonnulli dubitant an sit Isidori.* Verum ex omisso Isidori nomine, quod in sexcentis aliis Mss. clare exprimitur, imbecillum argumentum eruitur contra sententiam nostram de Isidoro auctore libri, præsertim quia in hoc eodem Codice alia sequuntur ejusdem Isidori opera; et quidem *Allegoriæ*, quæ subsequuntur, sine ulla inscriptione sunt, quamvis Isidori nomen epistolæ nuncupatoriæ de more præponatur.

18. Igitur post librum de Ortu et Obitu Patrum sine ullo titulo *Allegoriæ* ita incipiunt: *Domino sancto ac reverentissimo (ita frequentissime in Mss. invenio pro reverentissimo) fratri Horosio Isidorus: Quædam notissima, etc.* Sunt allegoriæ Veteris et Novi Testamenti: in fine: *æternæ beatitudinis resurrectione curabuntur. Explicit.* Breulius: *refectione saturabuntur. Grialius: æterna beatitudinis refectione saturabuntur, ad quam saturitatem nos perducat Christus: amen.* Post *Allegoriæ* est opus Bedæ de Locis sacris: *Descripsi breviter finesque situsque locorum.*

19. Pag. 14, rubrica: *Incipit liber Præfationum Isidori episcopi Novi et Veteris Testamenti: Genesis juxta fidem, etc.* Omissus est prologus, *Plenitudo, etc.* Opus in fine est mutilum: desinit, *Joannes tres scripsit... Tertiam autem.*

20. Pag. 17 terg. rubrica: *Incipit epistola Juliani Toletanæ sedis episcopi ad Ydaltium Barcillonensem episcopum in libro Prognosticorum: Sanctissimo, etc. Diem illum, etc., supplicare sententiam. Explicit.* Index lib. I cap. 22, lib. II cap. 57, lib. III cap. 62. Desinit: *cujus nullus est finis. Explicit liber tertius: Deo gratias, amen.* De hoc opere, quod in Matritensi elegantissima editione Patrum Toletanorum ad exemplar editionum Duacenæ et Lipsiensis, deficientibus in Hispania mss. Codicibus, recusum fuit, nonnulla me scribere memini in not. ad Dracontium lib. III, vers. 52. In mss. Vat. deest responsio Idalii Barcilonensis episcopi, et oratio Juliani ad **246** Deum: quæ in Editis librum I præcedunt. Alioquin dignus est hic Codex, quocum editio conferatur. Juliani operi in Ms. succedit Historia ecclesiastica Eusebii, Rufino interprete.

21. Pag. 110 terg. rubrica: *Incipit Chronica Ysidori: Brevem temporum expositionem, etc.* In præfatione dicitur *Victor Toronensis ecclesiæ episcopus, pro quo Grialius recte Tunnensis.* Ita *Brevem temporum seriem pro generationem.* Chronicon ms. desinit anno quinto Eraclii, et quarto Sisebuti... tunc illi consummatio sua est. Reponendum anno quarto Fra-

clii, et quinto Sisebuti: sic annorum numeri sæpe in hoc Ms. commutati sunt. Annectitur chronologia regum Longobardorum et imperatorum Occidentis ab Aldoloaldo ad Heinricum, qui post Corradum regnavit annos XVIII, et imperatorum Orientis ab Heraclona ad Alexium Comnenum, scilicet sæculo XI exeunte. Fortasse paulo post id tempus descriptus hic Codex fuit in Germania.

22. Pag. 115 est collectio canonum pseudo-Isidoriana. Præmittitur catalogus Romanorum pontificum, qui a prima manu pergit usque ad Honorium II, Callisti II successorem, ad pontificatum evectum anno 1128. Secunda manu additur de Honorio: *Sedit ann. v, m. II, dies 3.* In inventario bibliothecæ Vaticanæ indicatur pag. 212 *Damasus B natione Romanus*; sed revera in Codice aperte legitur, *Damasus natione Spanus.* Post catalogum Romanorum pontificum rubrica est: *In nomine Domini nostri Jesu Christi incipit præfatum sancti Isidori libri hujus, cujus hæc sunt capitula: Isidorus Mercator servus Christi, etc.* Ultimo loco descripta est synodus Urbani II Placentiæ habita anno 1095. De hoc Codice agunt Ballerini de antiq. canon. Collect. pag. 235. Ex eodem paucas quasdam varietates scripturæ exceptas proferam ad *Allegoriæ, Procemias, Chronicon, et præfationem collectionis canonum pseudo-Isidorianæ* inter appendices.

23. Alii sunt Codices Vaticani collectionis canonum, conciliorum, et epistolarum decretalium sub Isidori nomine, quamvis in rerum ordine, copia et delectu multum inter se varient, ut Codices 630, 631, 1340, 1349. In inventario ad Codicem 630, hæc affixa est nota: *Quod Isidorus collectionem canonum peregerit, ait Gemerus, in sua Bibliotheca; refert tamen a Joanne Gersono. Tu vero addas, hoc idem refertur ab Hincmaro episcopo Remensi, quem habes 247 infra inter concilia num. veteri 1891, sub cap. 32 de Hispanis conciliis in fine.*

24. Codex 632 Vaticanus membranaceus in fol. sæculi XIII, aut XIV, caractere magno et claro, paucis neque obscuris litterarum compendiis, nullis punctis supra i. Rubrica: *Epistola Ysidori ad Masonem episcopum: Domino sancto meritisque beato fratri Masoni episcopo Hysidorus episcopus: Veniente, etc... Nicetio.* Desinit, aut potior exstat auctoritas. *Data sub die pridie kal. Martiarum anno tertio regnante domno nostro gloriosissimo Witterico rege.* Eodem caractere annectitur: *Si quis, vel si qua adulterium commiserit, septem annis oportet perfectionem consequi secundum pristinos gradus.* Sub in te rubrica: *Incipit liber primus sancti Ysidori, qui dicitur Sententiarum.* Index lib. I cap. 31, lib. II cap. 43, lib. III cap. 68. Desinit, *non quos cælestis aula lætificandos includit. Explicit liber tertius sancti Ysidori.* Sequitur *Diadema monachorum Smaragdii: Hunc modicum, etc... gaudium habere mereamur: amen.* Quem libellum Smaragdus de diversis virtutibus collegit, et ei nomen *Diadema monachorum* imposuit, quia sicut diadema gemmis, ita et hic libellus fulget virtutibus. Nihil aliud additur in hoc Codice.

25. Codex 633 Vaticanus membranaceus in 4 A sæculi x, litteris mediocris formæ, et claris, diphthongis conjunctis, quæ alicubi desiderantur, paucis nexibus, et qui facile intelliguntur. Rubrica, *Incipit liber primus S. Ysidori*, alia sequebantur, quæ deleta nunc sunt. In capite paginæ recentiori manu, *Isidorus de summo Bono*. Non est index capitum, sed rubrica capitis ultimi libri primi exhibet numerum 31. Postea: *Incipit liber Sententiarum secundus sancti Ysidori*. Caput extremum 41, *Incipit liber tertius sancti Ysidori*. Caput ultimum 66 desinit *lætificandos concludit. Explicit liber tertius, qui dicitur Sententiarum sancti Ysidori*.

26. Codex 641 Vaticanus membranaceus in fol. sæculi ix aut x. In primis paginis opus mutilum Albini magistri *de Vita S. Martini*. Finit, *pietates lætantium, præstante Domino nostro Jesu Christo, etc.* Pag. 3: *Incipit præfatio domini Bedæ super Apocalypsin*. Ita nomen Bedæ in Mss. nonnunquam occurrit; sed fortasse magis ex consuetudine eorum temporum esset *Bedanis*, ut multa erant hujusmodi nomina apud Hispanos, *Cizila*, *Cizilæ*, vel *Cizilanis*, *Suintila*, *Suintilæ*, vel *Suintilanis*, etc.

248 27. Sequuntur quædam opuscula Fulgentii, Augustini, Ferrandi diaconi, Victoris, Fastidiosi Ariani, cujus sermo exstat inter edita Fulgentii opera; et post Fulgentii epistolam sive librum de Regula veræ fidei ad Petrum, qui perperam ab aliis Augustino tributus est, pag. 93 sunt *Versus cujusdam de beato Fulgentio: Cum studiis renitere sacer cum gliscere sacris, etc.* Videntur hi versus esse Immonis exscriptoris ex versu: *Bermundo famulo manibus qui tradidit Immo*. Quisnam autem est iste Immo? Præstaret, catalogum librariorum veterum, sive exscriptorum, quorum nomina ad nos pervenerunt, ab aliquo confici, ut de ætate plurimorum Codicum judicium ferre posset. Fortasse multa ejusmodi nomina, quæ ego obiter notata habeo, potuimus proferam. Interim animadverto mentionem *Immonis* librarii fieri in Thesaurò anecdotor. Pezii præfat. tom. I, num. 64, ubi recensetur Codex nonagensorum annorum, *Homiliæ Origenis*, in cujus fine id expressum est: *Ego itaque in Dei nomine Iuxo scripsi librum istum, non mea dignitate, sed Dei gratia; sed tamen presbyter. Fratres vos, qui legitis in istis voluminibus, et invenietis ubi opus est ad emendandum, non me maledictis [Forte, maledictis] sed eum omni diligentia emendetis, et pro me indigno peccatore orare dignemini. Valet in Domino vis [Forte, ævi, vel æviter] temporibus. Salvet vos Christus pius vester diu*. Ex his probabilis eruitur conjectura. Immonem hunc ipsum exscriptorem esse Codicis nostri Vaticani, sæculo scilicet ix, aut seq. Mabillonius in Annalibus Benedictinis plures Immones commemorat; sed quisnam, aut an aliquis eorum in exarandis libris operam collocaverit, ex eo non colligitur.

28. Pag. 98, eodem caractere: *In nomine Domini incipit liber Officiorum sancti Isidori episcopi:*

A Domino meo, etc. Quæris a me. Index libri i capitulum 44. Explicit capitulatio. Incipit liber primus Officiorum Isidori: Ea, quæ in officiis. Caput ultimum 44 inscribitur, De esu carniùm, vel piscium; apud Grialium et Breulium, de carniùm usu, vel piscium. Finit, nec apostoli veterunt, ut G. Iulius, pro quo Breulius prohibuerunt. Succedit sine ullo titulo liber ii Quoniam origines. Tabula capitum 26. Ultimum, quod apud Grialium est 27, De manus (alii manuum) impositione, vel confirmatione, desinit, ut apud Grialium: Hæc sunt parva ex multis... percepisse doctrinis... sententis firmaretur. Grialius addit, Ora pro 249 me; et pro parva habet pauca, et præcepisse doctrinas pro percepisse doctrinis. Præferenda tamen videtur scriptura Codicis. Alia inter varias lectiones annotabo.

29. Illico rubrica. *Explicit liber ii. In Christi nomine incipit liber Isidori Senioris Primorum (lege Proëmiorum) de libris Novi ac Veteris Testamenti. Plenitudo Novi Testamenti... parva proœmia narrationum subjiciamus. Explicit præfatio. Incipit textus libri tertii. Genesis juxta fidem, etc.* Desinit, *et flumen baptismi mundum, lignumque vitæ domini nostri Jesu Christi. Explicit liber tertius Primorum. Incipit iii de Ortu, Vita et Obitu Patrum: Adam protoplastus et colonus; non procedit nisi ad caput de Joseph: ob invidiam venditur factus humilis usque. Hic deficit liber de Ortu et Obitu Patrum, qui sine ulla controversia Isidoro tribuitur, cum post duos Officiorum libros Proœmia libri iii Isidori dicantur, et eodem contextu opus de Ortu et Obitu Patrum liber iii. Ex libro Proëmiorum nonnullas variantes lectiones excerpserim, et caput integrum de Esther, quod ab Editis abest, descripsi. Quid autem est quod Proœmia adeoque libri Officiorum et de Ortu et Obitu Patrum Isidoro Seniori tribuuntur? In inventario bibliothecæ Vaticanæ hæc legitur notatio: *In hoc Ms. adest SENIORIS, videas an JUNIORIS*. Id spectat ad controversiam cap. 16 expositam de diversis Isidoris. Hispalensi nostro Isidoro Senioris magis quam Junioris nomen congruit, si cum altero Hispano Isidoro comparetur. Hispani veteres nullum Isidorum Hispanum Hispalensi antiquiorem agnoverunt: itaque postquam Isidorus Pacensis sæculo viii florere cœpit, hunc Juniorem, illum Seniore[m] appellarunt. Propterea D censeo Codicem hunc Vaticanum ex exemplari aliquo Hispano descriptum, in quo Isidorus Hispalensis dictus fuerit Senior, collatus cum Pacensi.*

30. Post pauca quædam, ut dixi, ex libro de Ortu et Obitu Patrum, eodem caractere sequuntur hæc opuscula: *Admirabile de nostri Salvatoris imagine miraculum: Apud Cæsaream Cappadociæ*. Tum miraculum in Vita S. Hieronymi. Vita S. Hieronymi. Sermones S. Joannis Chrysostomi, qui indicantur 45, sed in Codice solum exscribuntur undecim.

31. Codex 650. Vaticanus membranaceus in fol. pavo, sæculi xii, mutilus initio. Post quasdam missas de feriis ritu Romano rubrica: *Sequuntur autem missæ S. Augustini episcopi omnium feriarum, 250 quas quia non inter alias reperimus, seorsum*

posuimus. *Feria prima. A. Fac mecum, Domine, signum in bono... P. Inclina Domine, etc.* Etiam hæc misæ imperfectæ sunt.

32. Tabula operum indicat Alcuinum de Trinitate, quædam opuscula Augustini, Hieronymi, etc., et num. 49, *Incipit liber unus de Conflictu vitiorum atque virtutum*, qui fortasse erat liber hoc titulo inter Isidori opera relatus, sed nunc a Codice abest, quod veteri manu suo loco notatur. Adduntur alia: Collatio abbatis Serapionis *de octo Vitiis principalibus*. Excerpta ex Gregorio Magno. *Item de activa et contemplativa Vita expositio beati Gregorii de Job*, quæ diversa est ab opusculo ejusdem fere argumenti Isidoro ascripto, de quo cap. 8.

33. Fol. 108 titulus, *Super Cantica canticorum: Postquam a paradisi, etc.* Post prologum, *Osculetur me osculo oris sui. Angelos ad eam. Desinit, id est, clectis meis similem te attendi.* Deest in textu nomen auctoris, sed in tabula operum initio sic indicatur: *Gregorii de Canticis canticorum homiliæ duæ.* Ac revera Gregorio Magno hic commentarius a Maurinis vindicatur de quo dixi cap. 65. Post commentarium sunt versus, *Has rogo, etc.*, qui in nova editione Matritensi versibus, bibliothecæ Isidori subijuncti sunt: sed hic reperiuntur magis integri et correcti, ut adverti cap. 81.

34. Succedunt epistola Hieronymi ad Damasum; Origenis, etc., Translatio tractatus Origenis in epithalamicis: *Quomodo didicimus.* Fol. 121, sermo S. Augustini ad omnes, maxime monachos et viduas: *Frequenter semper diximus.* Fol. 159, liber acephalus *de Compunctione cordis*; desinit, *insatiabilem pulchritudinem tuam. Gloria Patri, qui salvavit nos, etc.* Numero 59 indicantur Basilii monita; in textu titulus: *Incipit Basilii ad monachos: Audi, fili, monitionem patris tui.* Fol. 98 terg. alio charact. re recentiori: *Incipit Vita S. Egiddi confessoris: Sanctorum quidem.*

35. Hac in parte Codex est superscriptus, scilicet Vita S. Egiddi superscripta est, deleta priori scripto. Itaque opera in tabula initio voluminis post monita S. Basilii indicata desiderantur, quia ab aliquo erasæ e membrana litteræ fuerunt, ut aliud super exscriberet. Index num. 74 referebat: *In Christi nomine incipit Synonyme lib. primus S. Hysidori Hispalensis episcopi, et Sermones duos (sic).* Dolendum est non tam Synonyma quam duos hos sermones, qui Isidoro 251 ascribi videntur, imperitia vel avaritia librarii periisse, qui Vitam S. Egiddi scribere jussus, aut sua sponte aggressus, puras membranas coemere noluerit.

36. Codex 657. Vaticanus membranaceus in fol. caractere scholastico, sive in scholis usitato, cum rubricis ac litteris versicoloribus, sæculi xv circiter. Libri Anselmi *de Veritate, de libero Arbitrio, de Conceptu Virginali.* Homiliæ Bedæ. Menologium Anselmi. Liber *pro iuspientia.* De incarnati ne. Liber Anselmi *de Processione Spiritus sancti.* Ejusdem *de Sacrificio.* Alia ejusdem Anselmi, *Cnr Deus homo, Enchiridion, etc.* Libri xv Augustini de Tri-

nitæ, libri iv de Doctrina Christiana: *Libros de Doctrina Christiana, etc.*, ejusdem Augustini, sed sine auctoris nomine. Libri iv Damasceni *de ortho-doza Fide.* In fine, *Explicit Damascenus.*

37. Subnectitur opus Sententiarum Isidori in hunc modum: *Incipiunt capitula libri i, ii vel iii, et recenti manu perperam correctum et iii.* Ad marginem, *Incipiunt capitula Ysidori de summo Bono.* Libri i sunt capita 54, libri ii cap. 44, libri iii cap. 65. Desinit, *lactificandos includit.* Quamvis solum ad marginem opus Isidoro ascribatur, tamen idem nomen occurrit, ut in cæteris editis, cap. 4 libri iii: *Miserere, Domine, misero Ysidoro.* Titulum *de summo Bono* recentioris ætatis esse satis perspicuum est. Nihil peculiari animadversione dignum occurrit, nisi forte quod locus in Editio fere corruptus lib. ii, cap. 6, *ut infimis et exterioribus delectentur*, ita in Ms. legitur, *ut in infima et exteriora delectentur.*

38. Sequitur opus de Spiritu et Littera, *Quoniã dictum est mihi.* Aliud de Gratia et libero Arbitrio hoc initio: *D. G. abbati Theodici Fr. S.* (forte pro S. est B) *Opusculum de Gratia et libero Arbitrio, quod illa, quam scitis, occasione aggressus sum, etc.* Ultimo loco sunt Retractationes S. Augustini. Codex totus miscellaneus, ut per se patet.

252 CAPUT XCV.

Alii 5 Codices mss. veteris bibliothecæ Vaticanæ describuntur. Rodericus Sanctus de Arevalo, et Alfonso de S. Maria episcopus B-rgensis laudati. Veteres expositiones misæ. Curiosa quædam de Leucio Apocryphorum auctore. Homiliaria et Lctionaria antiqua describuntur

1. Codex 939 Vaticanus chartaceus in fol. sæculi xvi rubricis, ac prima littera aurea versicolori ornatus. Quædam Augustini de Ancona. Ejusdem *Super factio Templariorum an liceat secularibus illis invadere.* Libri Hieronymi et Gennadii de Vir. illustr. Liber Plinio in multis Mss. affectus, de Vir. illustr. *Procerex.* Tractatus Rabani *De numerorum commendatione Allegoria, etc. Numerorum ratio.* Finit *Centum quadraginta quatuor millia... non est inventum mendacium.* Isidori de Numeris liber in hoc eodem argumento versatur, ut exposui cap. 65. Succedunt hæc in Codice. Liber *de Sapientia sanctorum*, sine auctoris nomine, qui initio in tabula operum dicitur Bonaventura; sed recentiori manu ad marginem notatur, editum a Wadingo Romæ fuisse anno 1655 nomine Joannis Gualensis. Petrarchæ opus, *Quot fuerint Hercules.* Sermo in die Veneris sancti, qui B. Bernardi in indice dicitur: *incipit Quis dabit capiti, etc.*

2. Pag. 146 titulus: *Quædam dicta pulchra S. Ysidori contra Judæos, et de passione Christi.* Scilicet quædam sententiæ ex Isidori libro ad Florentinam de Passione Domini, hinc inde excerptæ.

3. Post hæc ex Isidoro excerpta, alia Bernardi in libro *de Contemptu mundi contra malos ecclesiasticos, Speculum virginitalis, et norma vitæ apostolicæ Hieronymi.* Bernardus *de nova vitâ ad Hugonem.* Vita B. Silvestri papæ, auctore Eusebio Cæsa-

riensi, interprete Rufino. Alia spiritualia opuscula A
Epistola S. Cathariæ de Senis ad quemdam Frã-
trem : *Scribo vobis, etc.*

4. Pag. 123. *Dialogus super excellentia et dignitate curiæ Romanæ super cæteras, etc., contra eos qui eam diffamant : Com, lures esse scio.* Panegyricus Latini Pacati Theodosii dictus : *Si quis unquam.* Liber Facietiarum Poggii. Rufus Sextus : *Rerum g starum.*

253 5. Oratio episcopi Burgensis in concilio Basileensi : *Cum in publica* quæ auctoris, ut mihi videtur, manu correctæ est. Epistola Francisci de Angularia comitis Aversi, detenti in Castro Sancti Angeli, missa episcopo Ovetensi, Castellano : *Quantum ex hac tua maxima pietate.* Gratias agit Castellano. Epistola Castellani responsiva : *Reddite sunt mihi ; quæ pulchra et docta est.* Castellanus Comitem consolatur. Longum esset et a meo instituto alienum omnia scripta quæ occurrunt singillatim explicare, certosque auctores designare, quamvis et id mihi interdum jucundum esset et aliis fortasse non ingratum. De scriptoribus tamen Hispanis qui se mihi offerent, pauca indicare, cum alioquin illi exteris non ita s'nt vulgo noti, neque me pigebit, neque alii, ut opinor, id a me peculiari quadam ratione fieri gravate ferent. Episcopus iste Ovetensis est Rodericus Sanctius de Arevalo, Præfectus arcis Sancti Angeli, de quo præter alios cardinalis Quirinius in appendice ad Vitam Pauli II, pag. 169, erudite agit. Marchantius quoque in suo Dictionario longum operum Roderici catalogum contexit. Si quis tamen collectionem omnium ejusdem operum edere in se susciperet, quod fortasse utile esset, bibliothecam Vaticanam, quæ multos ac præclaros ejus libros mss. continet, consulere in prius deberet. Episcopus Burgensis, cujus paulo ante oratio laudata est, insignis quoque scriptor est sæculi xiv. Alf nsus de S. Maria, sive de Carthagna, filius Pauli episcopi itidem Burgensis. Uterque meritis laudibus celebratur in Hispan. sacr., et in Biblioth. vet. Hisp. Nic. Antonii, qui orationem ejus in concilio Basileensi habitam indicat ex ms. Vaticano 232.

6. Codex 1446 Vaticanus membranaceus in fol. sæculi x circiter. Rubrica : *Incipit liber Officiorum, qualiter missa Romana celebratur.* Notatur, editum hoc opus in Ordine Romano Ferrarii 1591, sed in quibusdam discrepare. Initium : *Primum omnium observandum est vii esse regiones ecclesiastici ordinis urbis Romæ.* Desinit, *et intrant in secretarium.* Ibi nota recens : *Hucusque in editis.* Rubrica : *Incipit ordo ecclesiasticus Romanæ Ecclesiæ, qualiter missa celebratur.* Incipiunt eclogæ de ordine Romano et de quatuor orationibus episcoporum, sive populi in missa : characterem nigro (in missa,) sed eadem veteri manu : *Incipiunt capitula sequentis opusculi : Prænotamus.*

254 7. Est quædam Expositio missæ. Inter alia quæritur : *Cur masculi ad australem partem, femine ad borealem stent?* Respondetur fragiliorem sexum constitui debere in aptiore loco, ut angelus Apo-

calypsis pedem dextrum super mare, sinistram super terram posuit. *Fortiora etenim membra in majoribus periculis, altera (Forte, altera) in competentibus sistuntur.* Post alia : *Cur sit diaconus in ambone versus ad meridiem?* In margine nota alterius manus, sed antiquæ : *Apud nos contra Aquilonem ; quia contra illum loquitur, qui dixit : Ponam sedem meam ad Aquilonem.* Hæc a veteres ritus illustrandos prodesse poterunt.

8. Refertur canon missæ fere ut nunc est in usu, de quo dixi cap. 84, et alia *Expositio Missæ : Primum in ordine missæ, etc.,* ut ibidem dixi. In hac missa notanda sunt hæc Canonis verba : *Una cum famulo tuo papa nostro, quia enim ipse vice apostolice caput est Ecclesiæ, ideo primus nominatur in hac prece. Et antistite nostro.* Desinit : *commendavit Apostolus.* Sequitur *de sacramentis Ecclesiæ.* Sunt autem sacramenta Ecclesiæ baptismum et chrisma, corpus et sanguis : quæ a SACRIS virtutibus, vel SACRIS sacramenta dicuntur. Petita hæc sunt ex Isidoro, lib. vi cap. 49, de quorum explicatione contra Binghamum disserui cap. 30.

9. Pag. 49, alia brevis Expositio missæ : *De ordine missæ : Primum autem in celebratione missæ : desinit : licentia eundi, peracta missa.* Rubrica : *In Domini (vel Dei) nomine pauca ex auditorum (sic) virorum voluminibus excerpta.* Incipiunt capitula de Catholica Ecclesia et ejus ministris, et de baptismatis officio. Ista capitula a Palatio Aquisgrani venerunt. Ecclesia Græcum est. Notatio recentis manus : *Hæc excerpta sunt ex Hrabani Mauri Institutione clericorum edita.* Sed cur non ex Isidoro lib. viii Etymol., cap. 1, quod ita incipit, *Ecclesia Græcum est?* Rabanum ipsum Isidori scripta compilasse, constat.

10. Pag. 20 terg., alia missæ Expositio : *Dominus vobiscum. Salutat, etc.* Hæc est missæ expositio in nonnullis Mss. Isidoro ascripta, ut exposui cap. 84.

11. Sequuntur capitula Theodulfi episcopi edita apud Sirmondum tom. II Conciliorum Galliæ. Quædam Walafridi. Anonymi expositio orationis Dominicæ : *Quomodo vocatur hæc oratio.* Alia de sacramentis, de diversis ritibus, de missa : citatur Beda.

255 12. Pag. 62 rubrica : *Incipit de baptismo et omni ejus ordine juxta indaginem catholicorum : Baptismi sacramentum si prima repetens ab origine pandam, baptizavit Moyses, etc.* Cap. 2, *Baptizavit et Joannes, sed non ex toto.* Cap. 3, *Baptizavit Jesus primum in Spiritu Sancto.* Ita alia capita. Cap. 10, rubrica : *De catechumenis Ysidorus.* Cap. 12, *De salis acceptione Ysidorus.* Cap. 20, *De abrenuntiatione Ysidorus.* Hæc tria postrema capita desumpta sunt ex lib. ii Officiorum cap. 31 ; illa autem priora de baptismo ex cap. 25 ejusdem libri secundi.

13. Pag. 66 rubrica : *De ordine ad fidem venientium, quorum primus gradus est catechumenorum, secundus competentium, tertius baptizatorum.* De catechu uenis Ysidorus. Ita : *De exorcismis Ysidorus.* De salis acceptione Ysidorus. Hæc omnia ex eodem Isidori libro excerpta sunt.

41. Succedit opus Amalarii *de Ordine et Causis ecclesiarum officiorum*, de quo plura Fabricius in Biblioth. med. post Mabillonium. Hoc exemplar desinit, bibendo redimamur. *Explicit liber Officiorum. Deo gratias : amen.* Amalarius, ut hoc obiter notem, Isidorum nostrum excitat lib. III cap. 2. *Ipsa (Ecclesia) vocatur Kyrica, quia est dominicalis . . . ipsa vocatur basilica, vel regalis, etc. Unde Isidorus : Basilicæ prius vocabantur regum habitacula.*
45. Codex 1267 Vaticanus membranaceus in fol. max. sæculi XI exeuntis, aut XII incipientis. Tituli rubricati : characteres majusculi versicolors et variis figuris ornati. A Gregorio XII, anno 1577, hic Codex bibliothecæ Vaticanæ fuit donatus. Homiliæ et Sermones. Homilia Remigii episcopi, *Nomine Orientis.* Aliæ Augustini, Leonis, plurimæ Bedæ, nonnullæ Fulgentii et Hilarii. Fol. 89 terg. rubrica : *Sermo beati Isidori (sic) episcopi de Natali Domini.* Alius titulus caractere nigro, veteri etiam : *Sermo beati Isidori ep. de Nat. Incipit : Natalis Domini dies ea de causa, etc.* Est caput 26 libri I Officiorum : desinit, *natus est Christus.* Apud Breulium est caput 25, ubi legitur, *Cujus susceptæ incarnationis, cum in ms. et apud Grialium legatur Cujus susceptæ carnis.*
16. Pag. 117 Sermo S. Joannis Chrysostomi : *Prophetas, etc.* Pag. 121 : « Incipit prologus de Vita et assumptione beati Joannis apostoli et evangelistæ. Melito servus Christi episcopus Laodicæ universis episcopis catholicorum in Domino æternam salutem. Volo, fraternitatem 256 vestram esse sollicitam de Leucio quodam, qui scripsit apostolorum Actus, Joannis apostoli et evangelistæ, S. Andreæ et Thomæ apostoli : qui de virtutibus quidem, quas (Ms. quæ) per eos Dominus fecit, vera dixit : de doctrina vero multa mentitus est. Dixit enim, docuisse eos duo principia, etc. Incipit Historia : Secundam post Neronem persecutionem, etc. » Ad marg. *Lectio I.* Leucius iste, de quo hic agitur, sive, ut alii vocant, *Setoucus*, est scriptor ille apocryphorum, qui *discipulus diaboli* dicitur in decreto Gelasiano de libris recipiendis et non recipiendis, quod append. 5 ad Seduliam ad mss. Codices recensitum notis illustravi. Gerh. Joannes Vossius de Genealog. Christi p. 34, de hoc Codice videtur loqui : « Cæterum Seleucus iste etiam memoratur Melito Laodicensi episcopo præfat. in Vitam S. Joannis evangelistæ, quæ neodum edita, sed in Vaticana atque aliis exstat bibliothecis, sive Melitoni episcopo Sardensi (neque enim alius is existimandus), libro de transitu B. Virginis tom. VII Biblioth. Patrum. »
17. Fol. 132 terg. rubrica : *Incipit sermo S. Severiani episcopi de Innocentium (sic) : Zelo, quo tendat, etc.* In Bibl. med. Fabricii hæc lego : *Severini abbatis sermones in natali SS. Innocentium in bibl. Sangermanensi memorat Cangius.* In nostro Ms. *Severianus episcopus* nominatur : sed idem auctor esse videtur, cujus fortasse etiam est opusculum sæpe editum inscriptum, *Doctrina Severini episcopi, inventæ scilicet sodis et retatis.*
48. Pag. 150, *Incipit Vita S. Silvestri : Silvester igitur urbis Romæ episcopus cum esset infantulus, etc.* Pag. 193, ad textum Evangelii Joannis est in marg. S. Joannis Baptistæ agnum manu tenentis. Pag. 238 terg. finis homilie S. Gregorii Magni in Evangelium, *Designavit Dominus, in hæc verba : « quod accepistis, parate. Sed ista, quæ dicimus, melius apud vos orando quam loquendo obtinemus, Deus, qui nos pastores in populo vocare voluisti, præsta, quæsumus, ut hoc, quod humano ore dicimus, in tuis oculis esse valeamus. Per Dominum nostrum. »*
19. Codex 1268 Vaticanus membran. in fol. max., ejusdem, ut videtur, characteris ac præcedens. Homiliarium ac lectionarium, uti in volumine præcedenti. In nonnullis verbis signum penultimæ syllabæ corripiendæ aut producendæ perinde ut in nostris breviariis apponitur, sed a recentiori manu. Puncta vero, interrogationem 257 indicantia, primæ sunt manus. Incipit a dominica Septuagesimæ : *Nescitis quod hi qui in stadio currunt, etc. Volens et desiderans egregius prædicator, etc., sine auctoris nomine.* Sequuntur sermones Joannis Constantino-politani, Hieronymi, Bedæ, etc. Fol. 37, rubrica : *Sermo de eodem jejuniu beati, ut putatur, Ambrosii : Sanctæ Quadragesimæ rationem, cujus hodie initium celebramus.*
20. Fol. 44. Sermo S. Fausti episcopi de jejuniu : *Rogo vos et admono, fratres charissimi.* Fol. 79, terg. ad evangelium Matthæi *Ecce mulier Chananæa* pictæ sunt imagines Salvatoris, duorum apostolorum, mulieris Chananææ, et filie hujus, a dæmonio vexatæ. Pag. 122 terg. Sermo S. Severiani : *Magnificentissimi principis nostri nunc pagina loquebatur. Fortasse legendum Severini, de quo ante dixi, et conferri p. test Mansius ad Bibl. medic. Fabricii Fol. 123 terg. Ex commentario Remigii : Scriptum est quod Abraham duos filios habuit. Non sine causa. Fol. 131. Unde supra sermo S. Severiani episcopi : Hodie beatus evangelista filium viduæ. Fol. 167. Sermo S. Augustini episcopi in vigilia Oaannæ : Postquam Dominus quadriduanum.*
21. Fol. 185 terg. rubrica : *Incipit præfatio sancti Isidori episcopi testimoniorum Scripturarum de passione Christi : Dominæ sanctæ sorori Florentinæ Hysodorus (correctum Hysidorus) quædam, etc.* In Ms. est prænunciata, pro quo Breulius pronunciatæ. Desinit prologus, *imperitiam reprobet* : alia omittit. Rubrica : *Inicipiant testimonia Scripturarum : Sic prædixerat Hieremias ex persona Domini : Prævaricatione prævaricata est. Ita incipit cap. 19 lib. I contra Judæos. Sunt testimonia hoc et seqq. capitibus contenta usque ad finem cap. 50 lib. I : Circumædificant adversum me, ut non egrediar ; sed quædam Isidori verba prætermittuntur.*
22. Fol. 225 in feria vi Parasceves rubrica : *Unde supra sermo S. Severiani episcopi videtur : Convenientias ad stationem Ecclesiæ matris. Fol. 255 rubrica : Incipit sermo beati Rom. De respere sabbati : Quomodo juxta Matthæum. Ignotum mihi, an Romanus*

iste, si tamen *Romanus* legendam, aliquis sit ex Romanis illis qui in Bibl. med. Fabricii commemorantur. Post hanc homiliam fol. 233, terg. rubrica: *Incipit Vita beati Gregorii papæ: Gregorius genere Romanus, arte philosophus. Ubi hæc occurrunt: Nam ab eisdem fratribus 258 enixe rogatus, maximeque a Leandro Hispaniensi [Forte, Hispalensi] episcopo pro causis Wisigothorum (sic) legatus eodem tempore Constantinopolim venerat, compulsus est, ut librum Job multis involutum mysteriis enodaret. Auctor Vitæ est Paulus Diaconus. Ea exstat edita tom. IV Operum S. Gregorii editionis Maurinæ, ubi legitur Leandro Hispalensi, et pro causis Wisigothorum.*

23. Fol. 241, rubrica: *Incipiunt capitula de Vita et miraculis beati Benedicti abbatis: Fuit vir vitæ venerabilis gratia Benedictus, etc. Dialogus sancti Gregorii, etc. Ultimo loco est homilia S. Ambrosii in A. nuntiatione: Missus est angelus Gabriel, etc.*

24. Codex 1269 Vaticanus membr. in fol. majori. Homiliarium et Lectionarium, ut duo præcedentia, eodem vel simili characterè. Rubrica: *Sermo beati Ambrosii de natali martyrum post pascha. Sequuntur alii sermones, in natali sanctorum Cantianorum S. Ambrosii, in natali S. Georgii, S. Andreae, S. Barbarae, S. Nicolai Patavensis, majoribus litteris: sed hic postremus imperfectus est. Succedunt primo characterè homiliae S. Augustini.*

25. Fol. 49, rubrica: *Inventio sanctæ crucis: Perrexit autem Helena Hierosolymam. Fol. 31. In die natali S. Joannis Baptistæ, cum pictura visitationis Deiparæ ad Elisabeth, et alia nativitatæ S. Joannis Baptistæ. Fol. 47, Sermo S. Leonis papæ de celebratione profectionis suæ: Honorabilem mihi, dilectissimi, hodiernum diem. Fol. 53. Ejusdem sermo de natali apostolorum Petri et Pauli: Beatissimorum apostolorum Petri et Pauli. In prima littera sunt imagines Petri supra, Pauli infra. Fol. 75. In sancti Jacobi (festo, vel natali) Accessit. Homilia Ven. Bedæ presbyteri: Dominus conditor ac redemptor noster. Fol. 77, In sancti Petri a vinculis. Expositio epistolæ Bedæ presbyteri de commentario super Actus apostolorum. Fol. 84, in natali S. Laurentii: Martyrium coloribus graphice expressum. Fol. 91, Sermo S. Ambrosii, unde supra: O vere beata humilitas Mariæ, quæ Dominum hominibus peperit. Recentiori manu. Ambrosii Autperti. Festum inscribitur, de Domina nostra Dei genitricis Maria. Plura de hoc sermone retuli cap. 61, ubi adverti Isidorum nostrum ab auctore laudari.*

26. Fol. 106. Sermo in decollatione S. Joannis Baptistæ; initio pictura S. Joannis decollati. Fol. 112. In nativitate S. Mariæ sermo Petri Damiani. Obiit S. Petrus Damiani anno 1072, neque multo 259 post Codicem exaratum puto. Fol. 117. In exaltatione sanctæ crucis: In tempore illo postquam Constantino Augusto contra Maxentium properanti ad bellum signum sanctæ crucis fuisset ostensum. Adest pictura hujus apparitionis.

27. Fol. 127. In sancti Michaelis archangelii sermo beati Gregorii papæ: Angelorum quippe, et hominum

A naturam. Fol. 129, rubrica: *Sermo Ysidori episcopi: angelorum nomen officii est, non naturæ: ex lib. vii Etymol., cap. 5: Angelorum autem vocabulum officii nomen est, non naturæ: atque iisdem verbis ex lib. i Sentent. cap. 12. Deest in Ms., dicimus post gratia. Desinit, et angelis redditam, qui est finis cap. 12 cit. Illico pag. 900, post redditam, rubrica S. Gregorii papæ, unde supra: Nonnunquam, etc. Quæ de re conferenda sunt quæ dixi cap. 72 et rursus indicabo cum vetustissimum quantum pretij Codicem Vaticanum 3856 sæculi vii vel viii describam.*

28. Fol. 137, Kalendis Novembr. *Festivitas omnium sanctorum: Legimus in ecclesiasticis historiis quod sanctus Bonifacius, qui quæritus a beato Gregorio Romanæ urbis episcopatum tenebat, suis precibus a Foca Cæsare impetrasset donari ecclesiæ. . . Pantheon, etc. Confer Baronium ad ann. 4 Bonifacii IV cum not. Pagii ad annum 607. Deest commemoratio defunctorum. Extremo loco sunt sermones pro communibus sanctorum. S. Joannes Chrysostomus, cujus nonnulli sunt sermones, vocari solet Osaureus in hoc Codice, in quo etiam inserta est apparatus S. Michaelis archangelii ad montem Garganum.*

CAPUT XCVI.

Recensio 16 Codicum veteris bibliothecæ Vaticanæ. Miscellanea ex Patribus. Curtii de Alexandro Historia. Collectiones canonum. Plura opera veterum grammaticorum, glossaria, vocabularia, synonyma, et differentiarum verborum in Mss. miræ antiquitatis.

1. Codex 1290 Vaticanus membranaceus in 4 magno sæculi xv circiter: plura, ac varia complectitur. Stemmata consanguinitatis: versus argumenta bibliorum indicantes: *Lex prohibet, etc. Excerpta ex Historiis scholasticis: Quadruplex est modus. Excerpta ex libris 260 Sententiarum Petri Lombardi: Lib. i de Trinitate, etc. Sunt quatuor libri Sententiarum in compendium redacti. Summa casuum; Simonia est. In fine: Explicuit Summa casuum prosaice. Summa magistri Raimundi metricè: In summis festis ad missam dicitur una - Tantum collecta, etc. Compendium Decretorum Gratiani: Humanum genus. In indice dicitur Fr. Raimundi. Item Summa vitiorum et virtutum. Item Difficultates biblicæ: hoc est, verba quædam biblica per alphabetum explanata. Ibi Jubileum interpretatur remissionis annus, etc., secundum Ysidorum, scilicet ex lib. v Etymol., c. 37.*

2. Fol. 151 seqq. *Dicta sanctorum de beata Virgine. Dicta sanctorum de diversis. Dicta Bernardi ex Soliloquiis: Agnoscam te, Domine, cognitor meus. Item liber beati Bernardi, Multi multa sciunt. Anselmi Prosologium: Eia nunc, homuncio, fuge. Epistola Fulgentii ad Reginum: Accipientes litteras tuas. Quædam ex S. Dionysio. Liber beati Hieronymi de Nominibus Domini: Omnipotens Deus. Quædam S. Ambrosii.*

3. Fol. 184, rubrica: *Incipit liber Soliloquiorum beati Ysidori. Cognosce homo, etc., ex libro ii Synonymorum cap. de humilitate usque ad verba, aufer a corde fratrum offensionem prope finem capituli de*

Patientia. Quaedam omittit, quaedam addit, et mutat A epistola Ysidori episcopi. » Habentur etiam hæc duæ epistolæ in veteri collectione canonum Cod. Vatic. 3791 et in aliis.

4. Sequuntur alia opuscula, sive excerpta Hilarii, Hugonis de S. Victore, et Ferrandi. Senecæ nomine liber de *Virtutibus cardinalibus*: *Omne peccatum actio est.* Præmittitur: *Lucius Annæus Seneca de Getis fuit, et I: cus ejus in regione Neronis,* etc. Alia hujus furfuris de Seneca, cui liber Martini Bracarenis, seu Dumiensis, de *Differentiis quatuor virtutum cardinalium*, in aliis quoque miss. Codicibus falso ascribitur. Accedunt alia: *Homilia Origenis, Maria stabat ad monumentum foris plorans: In præsentis solemnitate,* etc. Quaedam herbæ medicæ variis coloribus expressæ.

5. Codex 1344 Vaticanus membranaceus in fol. magno, characterē elegantī Galli o exaratus sæcūlo circiter x. Quaedam folia extra suum locum et ordinem sunt compacta. Rubrica: « Incipit Ordinationis ordo de pravitate Dioscori Alexandrini: Posteaquam Dioscorum. » Epistolæ Simplicii et Felicis. Fol. 6 terg.: « Incipiunt decreta de recipiendis litteris, vel non recipiendis, scripta Gelasio papa cum LXX eruditissimis episcopis in sede apostolica urbis Romæ: **261** Post propheticas et evangelicas. » Desinit, « confitemur esse damnata. » De celebri hoc Gelasii decreto plura disserui in append. ad Sedulium. Sequitur, *Cujus supra Fausto,* etc. Aliæ epistolæ Gelasii, Anastasii, Symmachi, sub quo plures episcoporum subscriptiones, Hormisdæ, Joannis papæ, Felicis, Bonifacii, Joannis, Agapiti, Silverii, Vigilii, Pelagii, Joannis, Benedicti, Pelagii, Gregorii (Magni) sub quo subscriptiones episcoporum, Martini.

6. Pag. 90 terg. rubrica: « Incipiunt capitula quæ ex Græcis et Latinis canonibus, et synodis Romanis, atque decretis præsulum, ac principum Romanorum sparsim collecta sunt, et Engilramno Mediomatricæ urbis episcopo a beato papa Adriano tradita XIII Kal. Octobr. indictione nona quando pro sui negotiū (forte, suo negotio) causa agebatur: De i ordinationem accusat, etc. » De his Capitulis multa disserunt scriptores, qui de canonum collectionibus agunt. In nonnullis Codicibus Engilramnus, sive Angilramnus Adriano capitula tradidisse dicitur, non Adrianus Engilramno, ut in hoc Vaticano asseritur. Utrobilibet modo opus supposititium creditur.

7. Post epistolam Vitaliani ad Georgium episcopum Syracusanum, quæ desinit, *cerneremus*, hæc est rubrica: « Incipit epistola Ysidori Spalensis urbis episcopi Laudefredo Cordubensi episcopo data. Domino sancto meritisque beato fratri Laudefredo episcopo Ysidorus episcopus: Perlectis, etc. » Desinit: « Præparatio sacrificii. » Bis scribitur *Laudefredo* pro *Laudefredo*. Sequitur alia rubrica: « Incipit epistola ejusdem Ysodori (sic) episcopi de restaurandis post pœnitentiam honoribus, gradibus [forte, honorum gradibus] clericis in corporali facinore lapsis: Domino sancto, meritisque beato fratri Masonio episcopo Ysidorus episcopus: Veniente ad nos... Nicetio. » Desinit: « auctoritas: Data sub die II Kal. Martias anno tertio domini nostri gloriosissimi Witerici regis. Finita

8. Codex 1346 Vaticanus membran. in fol. parvo. In eo est collectio canonum in septem libros distributa, ineunte sæculo XII, de qua Ballerini de antiq. Canon. Collect. part. IV, cap. 18. Præmittitur catalogus Romanorum pontificum, ubi dicitur, *Damasus natus Hispanus,* etc. Pag. 15 terg. est catalogus hæresum ex Etymologiis Isidori, ut jam dictum cap. 86.

262 9. Codex 1548 Vaticanus membr. in 8 sæculi XI aut seq., exhibet collectionem canonum in quinque libros distributam, cujus, nisi fallor, Ballerini de antiq. canon. Collect. non meminerunt. Præcedit tractatus de *Fide sanctæ et individue Trinitatis: Credimus, unum esse Deum,* etc. Desinit, *rationemque conjungere: quod ex initio libri de Eccles. dogmat. aliisque collectum opusculum est, ut dixi cap. 85.* Post aliud opusculum de *Camera Christi* characterē recentiori subjungitur: *Iste liber est monasterii S. Mariæ de Angelis de Florentia.*

10. Sequitur rubrica: « Incipit Liber Excerptum ex sententiis canonum sanctorum Patrum, qui in v divisus est partibus. 1. Liber de Primatu Romanæ Ecclesiæ, etc. 2. De communē vita clericorum, etc. 3. De baptisate, etc. 4. De matrimonio, etc. 5. De admonitione sacerdotum, etc. » Multa sunt excerpta ex Decretalibus epistolis apocryphis. Titulus VII et ultimus libri V est *de essentia animæ, et quomodo variatur propter diversos actus: ubi multa occurrunt ex Isidori non nominati libro de Differ. rer.*

11. Post canonum collectionem hæc est notanda rubrica: *Chronica Isidori, sive, quod est verius, sanctorum Augustini et Hieronymi, incipit: Bretem temporum expositionem,* etc. Desinit anno 4 Sisebuti: *consummatio sua est, pro quo alii consummatio sæculi est.* Quaedam adduntur, quædam desunt, quædam permiscentur. Cum sermo est de Adam, ad marginem eodem characterē adjungitur: *Fuerunt autem omnes dies vitæ Adæ anni DCCCXXX.* Sic alia similia in aliis. De Constantino Magno sic habet: *Constantinus Magnus imperator regnavit annos XXXI. Iste primus imperator Christianus: effectus licentiam dedit Christianis libere congregari,* etc. Ne-cio autem unde librarius hauserit chronicon potius Augustini et Hieronymi esse quam Isidori. Cap. 77 et seq. ejusmodi Chronicon auctori suo vindicavimus: sed in hoc Codice, ut in plerisque aliis, interpolatum conspicitur.

12. Finito Chronico, hæc est rubrica: *Sequitur argumentum ad indictionem per tempora regum invenendam: Anno 1. Alboini regis hæc in Italia erat indicio.* Desinit anno 1027. Sequitur Chronicon Romanorum pontificum, quorum postremus est Paschalis secundus. In hac quoque chronologia dicitur *Damasus natus Hispanus.* In fine Codicis hæc est nota. *Isidorus. Canon autem Græce, 263 Latine regula, etc., a societate multorum in unum.* Est fragmentum ex cap. 16 lib. VI Etymol., quod in catalogo

Vaticano appellatur *Fragmentum Isidori de interpretatione canonis*.

13. Codex 1357 Vaticanus membr. in fol., de quo vide c. 86. Sunt excerpta ex Isidori libris *Sententiarum de Regibus*, etc.

14. Codex 1471 Vaticanus, membran. in fol. sæculi VIII aut IX, cujus litteræ majusculæ sunt vel rubræ, vel crocæ, vel cæruleæ, vel versicolore. Glossarium per alphabetum, initio mutilum: Incipit: « Licenter, licite. Lingurrit, lingit. » Desinit, « zephyri, venti. Zona, ciagulum. » Sequitur aliud Glossarium hoc titulo: « Incipit Herminemata prisca, quæ vetustissimi populi Italiæ sub Latino et Saturno usi sunt: Alieno more, alieno genere vite, etc. » Finit: « Vidubium, qui [*Fortis*, quæ] duos maritos amat. Vulsium, quod evellitur. Vurat (*Fortis*, vorat) consumit. Vestibulum, limen. Vollo, loit, fovet. Mendis Codex scatet. Inter alia explicatur, *Brudus, gurdus.* »

15. Pag. 16, *Incipit liber Ethymologiarum, id est, de proprietate sermonis, vel glossa, hoc est, herminemata ab a. A vox dolentis est, etc.* Desinit, *Virgultum, silva minuta, vel virgula.* Aliquid deesse videtur. Glossarium hoc copiosissimum est, in quo multa, ut videtur, ex Etymologiis Isidori sunt petita, ac fortasse inde est nomen inditum, *Liber Etymologiarum*. Succedit glossarium aliud acephalum verborum sacræ Scripturæ. Incipit, *Encænna, nova edificatio, vel dedicatio.* Desinit, *Zozamin, preparatio in acie.*

16. Pag. 98 rubrica: *Incipit distantia verborum: Inter absconditum et absconsum: absconditum rationis est, absconsum vero consuetudinis.* Hæc est differentia nona in libro *Differentiarum* Isidori editionis regie Matritensis. In hoc Ms. opus per alphabetum procedit, sed in fine est mutilum. Desinit, *Inter profugum et exulem, et extorrem, et relegatum, et transfugam: profugus est, etc.* Adjiciuntur synonyma quædam sine principio: *Ductus aquæ, iter, cursus. Dubium pendens, etc.* Finis: *Vultuosus, tristis. Ypotheca, universa substantia.*

17. Pag. 127. *Incipit Etimologie linguæ communis, quæ poetæ usi sunt. Ambages, dubitationes. Ala, pars exercitus, etc.* Desinit, *Vocis præconio, laude.* Pag. 130. *Interpretatio fitorum Jacob de Hebræo in Latinum. Amen, vere. Ruben, Dei spiritus.* Plura alia sunt similis modo ex Hebræo idiomate in Latinum conversa. Pag. 137. **264** *Incipit interpretatio sermonum scholasticorum, id est, glossa Hieronymi presbyteri. Ab origine, a genere. Abstrusa, abscondita, occulta.* Finit, *Zorobabel, magister Babylonis.*

18. Pag. 191. « Incipit Nomina interpretata de Hebræo in Latino sermone, quod exposuit beatus Hieronymus: Adonai, Domine, etc. » Hæc etiam alphabetica methodo. Desinit, « zizana, arseius, vel auscultante Domino. Item Præfatio. Hanc priorem luculentæ interpretationis glossulam citius charaxans depinxeram, etc. Item glossa, *Abgrego, segrego, etc.*, » usque ad « *Zizania, lolium.* » Item glossa *Auxiliari, etc.*, quæ paulo post initium deficit. Multa habet hic Codex communia Isidori *Differentiis verborum* et *Glossariis*, de quibus dixi cap. 56 et 57.

19. Codex 1491 Vaticanus, initio membranaceus, ubi est catena Patrum super *Magnificat*. Reliqua chartacea sæculi XV, ut videtur. Capri Grammatici ars: *Quo ducit hæc via, dicemus, non, ubi. Cato descendit, non, descendit.* Desinit, *stellionem dicito a similitudine stellarum.* Rubrica: *Agrostius. Agrostius et cum Latine scribas, per diphthongum scribendum, non, ut quidam putant, per y, Agritius. Triceni de trecentis dices, etc.* Desinit, *supplicia de tormentis dicimus et de precibus.*

20. Rubrica: *Q. Rhennius Palæmon: Omnia nomina, etc. plenissime dicta.* Rubrica: *Donatus: Barbarismus est, etc., vexit ad urbes.* Rubrica: *Servius Nicomediensis: Oratio dicitur, etc. Contulit semen.* Sequuntur *Æmilii Aper: Ars est comprehensio, etc., vitiosus, et turpissimus. Sergius Maurus Centimeter: Itarissimo Albino, etc. Intende laborem.* Pompeius: *Barbarismus est, etc. barbarolexis. Metrorius: Quamquam de litteris, etc. an Melibæi? Maximus Victorinus (forte Victorinus): Liquecentes autem litteræ, etc. ultra una, Sergius de Elementis: Littera dicta est, etc., eano Trojæ.*

21. Donatus Junior: *Vox est aer, etc., co'a, et comata.* Albinus: *Principales partes, etc. hos calthidos homines et similia.* Focas Grammaticus R. R. R. (sic)

Ars mea multorum es, quos secula prisca tulere,

Seu nova te brevis asserit esse meam, etc.

Credo nonnullos, etc., simplicitatis consecutum. Q. Terentii Scori de Orthographia ad Theseum: *Scribendi autem ratio. Mutilum opus in fine.*

22. Hunc Codicem recensui, ut Agrostii opus indicarem, quandoquidem liber inscriptus, *de Distantia verborum*, Isidori nomine **265** eodem initio exorditur, eodemque in argumento versatur: de quo dixi cap. 56.

23. Codex 1553 Vaticanus chartaceus in 4 sæculi XIV vel seq. Rubrica: *Incipit liber de Proprietate sermonis ex Nonio Marcello juxta seriem alphabeti: Avernus lacus, etc.* Desinit, *Vulpinari dictum est, etc.* Aliud glossarium anonymum: *Apud, juxta; Sisen. histor. l. III. Dum pristinum vitium apud ignem per sudorem corpore exhauserunt.* Est glossarium ex rarioribus vocibus, et vocum significationibus constans, allegatis auctorum præsertim veterum locis: sed non procedit, nisi ad verbum *ineptitudo* ex Cæcilio.

24. Pag. 160, rubrica: *Incipit liber de Differentiis verborum: Abducit, producit inter, et deducit hoc inter: est, abducitur quis ad rem inhonestam, etc.* Non servatur ordo alphabeticus. Desinit, *Inter deforme, et turpe: deforme ad corpus pertinet, turpe ad crimen, vel ad animum.*

25. Pag. 177, rubrica: *Quædam alia de differentiis dictionum, seu verborum: Inter polliceri, et promittere.* Sunt differentie Isidori, ut exstant in editione Bignæana. Solum procedunt usque ad differentiam 140. *Inter commodare, etc.* In differentia 8. Bignæus habet *nivibusque completur*: Ms. ad-lit, *estate torret, id est, siccatur.* Confer supra cap. 56.

26. Pag. 199, *Incipit Pauli epitome ex Festo: Au-*

gustus locus. Desinit: unguatros, ungues magnos, atque aspersos (lege asperos) Cato dixit. Auctor epitomes est Paulus Warnefridi, de quo Fabricius in Bibl. med., et in Vet. latin. lib. iv cap. 6. Pag. 263. Eiusdem Pauli epistola: Divinæ largitatis munere, sapientia, potentiaque præfulgido D. Karolo regum sublimissimo Paulus ultimus servulus cupiens aliquid bibliothecis addere, quia ex proprio perparum valeo, necessario ex alio mutuavi. Festus denique Pompeius, etc., desinit, ad potiora excitabit. Hac epistola Paulus librum suum dicavit: de quo anonymus Mellicensis de Script. eccles. cap. 67: Paulus vir doctus scribit inter alia librum utilissimum qui inscribitur de Significatione verborum.

27. Codex 1869 Vaticanus in fol. membranaceus sæculi XII, ut videtur. Initio sunt quædam ex Historia Alexandri magni, auctore Q. Curtio Rufo: *Defuncto itaque Philippo, etc.* Pag. 5. *Incipit præfatio in libro Freculfi nobilissimi historiographi: Domino præceptori 266 desiderantissimo.* Primum D a labre pictum variis coloribus auroque insignitum. Sic alie litteræ initiales. Post præfationem versus ejusdem Freculfi, *Te d. ce, Christe, via facilis est ire per omnes, Quos natura negat, etc.* Post librum VII Freculfi, quædam excerpta ex historicis, et inter alios *ex libro Isidori Hispalensis episcopi; Tiberius regnavit, etc.* Fraculfus, sive Freculphus floruit sæc. IX.

28. Pag. 91, *De descriptione temporum: Prima ætas in exordio sui continet creationem mundi, etc.* Est compendium chronici Isidoriani, quod exstat in Etymologiis. Desinit, *Eraclius ann. XXVII. Hujus quinto, et quarto religiosissimi principis anno Sisebuti, etc.* *Explicit annotatio parva de discretione temporum.* Vid. cap. 77.

29. Sequuntur nonnulla carmina Ausonii, non expresso auctoris nomine, et *Definitiones philosophorum de omnibus rebus contra querulos sermocinandi*, ubi illa est definitio Ciceronis, *Nullæ sunt occultiores insidiæ, etc.*, quam ex Codice Palatino 930, cap. 81, num. 17, protuli. Pag. 95, « Visio angelica, quam ostendit Deus Guerino famulo suo. Visio Guerini prius canonici, postea monachi, quam ostendit illi Deus per angelum, et nos fratres ejus ipso narrante scripsimus, servi S. Vincentii Metis. » Finit, « vitæ clausit horam. » Quæ visio an sit typis edita, ignoro.

30. Rubrica: « Miraculum leonis et asini: Quadam namque die ad vesperascente cum beatus Hieronymus, etc. » Sermo de decollatione S. Joannis Baptistæ: « Narrat Josephus vincium fuisse. » Pag. 104 rubrica: « Incipiunt versus: Tot tibi mala meis manibus lectissima carpsi, - Hoc calamo silvas oculis gradens sapientium. » Ultimius: « Qui fratri ignoscit, ignoscit Christus et illi. » Auctor est Alcuinus, vel Columbanus. Certe inter utriusque poemata invenitur carmen monostichon, ut vocant, quod incipit, *Hæc præcepta legat: et inter alios hujus carminis versus exstat hæc eadem sententia: Qui fratri ignoscit, etc.*, uti etiam alie carminis, *Tot tibi mala, etc.* Deinde *Incipiunt versus Fortunati episcopi in consolatio-*

one defunctorum: Aspera conditio, et sors irrevocabilis horæ.

31. Sucedunt liber tertius, et seqq. Q. Curtii Rull. *Liber decimus explicit feliciter. Incipit ortus ejusdem Alexandri, et quomodo occidit Nectanabum et Philippum patrem suum: Ægypti sapientes, etc.* Conferenda hæc sunt cum iis quæ Fabricius Bibl. vet. Lat. lib. II, cap. 17, de antiquitate historię Alexandri Magni, auctore 267 Curtio, disserit. Sequuntur epistola Alexandri ad Aristotelem de Situ Indiæ, et epistolæ amœbœæ Alexandri et Didymi regis Bracmanorum. In editione Romana Q. Curtii anni 1590 post decem libros de Rebus gestis Alexandri Magni additur Alexandri Magni Vita ex libris Historiarum in compendium redacta, Joanne monacho auctore, B et Angelo Cospo Bononiensi interprete: sed diversum est initium ab opere, de Ortu Alexandri, etc., quod in Cod. Vatic. Q. Curtio subjicitur. Liber Joannis monachi incipit: *Philippi Mædoniæ regis, etc.* Sequitur in eadem editione epistola Alexandri Magni ad Aristotelem de Situ Indiæ in Latinitatem versa, ut ibi dicitur, a Cornelio Nepote.

32. Pag. 109. *Incipit historia Apollonii regis: In civitate Antiochia rex fuit quondam Antiochus nomine, etc., alterum in bibliotheca sua posuit. Explicit historia Apollonii regis.* Fabulosa est hæc historia qua Apollonius iste filiam suam in stupri consuetudinem traxisse dicitur, ac mirabiles inde rerum ambages finguntur. Alio recentiori caractere in fine Codicis sunt excerpta ex gestis Alexandri, ex Claudiano, C Valerio Maximo, Trogo Pompeio, Juvenali.

33. Codex 1974 Vaticanus membran. in fol. sæculi XII, *Pauli Orosii Storiarum Liber unus.* In fine: *Explicit liber septimus Orosii presbyteri ad Augustinum episcopum historiarum contra accusatores temporum Christianorum.*

34. Sequitur chronicon Isidori, hoc titulo a recentiori manu addito: *Incipit liber Chronicorum Isidori Hispalensis: Brevem temporum expositionem; alii habent seriem.* Concluditur anno quarto Sisebuti: *tunc illi consummatio sæculi est.* Coheret ser. cum editione Grialii: quælam omittit, ut de Julio Cesare: *Gaius Julius Cæsar ann. v. Hic primum Romanorum singulare obtinuit principatum; a quo etiam Cæsares appellati sunt.* De Constantino ita refert: *D Constantinus regnat annis xxx. Iste primus inter imperatores imperator Christianus effectus, etc.* Sucedunt *Gesta Alexandri Magni, Ægypti sapientes*, quod est initium operis in Codice Vaticano 1869, de scripti. Tum epistola Alexandri ad Aristotelem de Situ Indiæ. Epistola G. (Gregorii VII, ut arbitror) ad Galliæ episcopos invitantis ad concilium mense medio novembri celebrandum, ut discordiæ inter apostolicam sedem et regnum finem imponerent: *Quantas tribulationes, etc. Via regia incedendo revocare.* 268 Mentio sit *Henrici regis*, imperatoris, ut puto. Hæc epistola inter alias S. Gregorii VII a Labbeo relatas non exstat. In fine Codicis est initium Historiæ Sozomeni.

35. Initio voluminis ad Historiam Orosii ap-

ponitur præfatiuncula de Orosii Vita: *Incipit præfatiuncula in Orosio*. In inventario bibliothecæ Vaticanæ ita indicatur: *De Vita Orosii quædam ex Isidoro de illustribus Viris*; sed revera in Codice auctoris nomen non exprimitur: neque ea Vita in libro Isidori de illustr. Vir. reperitur. Ad dubia ergo, vel supposititia Isidori opera ejusmodi caput de Orosio referendum est.

36. Codex 2439 Vaticanus, in quo est commentitium commentarium beati Isidori in Aphorismos Joannis Damasceni, quod jam descriptum fuit cap. 75.

37. Codex 2902 Vaticanus chartac. sæculi xv in 4. *M. Tullii Ciceronis Topicorum ad Trebatium libellus incipit: Majores nos res scribere ingreſos*. Pag. 25 rubrica: *Isidorus: Topica est disciplina inveniendorum argumentorum*. Ex cap. 30 lib. II Etymologiarum, paucis mutatis verbis aut alio modo scriptis. Desinit, ut *ingenium cadat: alii, ut cadat ingenium*. Alia rubrica, *Item Isidorus: Hinc ad dialecticas species: est finis cap. 28, et totum caput 29 ejusdem libri*. Sequitur Boetii opus in Topica Ciceronis: *Exhortatione tua*, etc. Fragmenta Isidori in inventario Vaticano inscribuntur, *de Topicis et definitione Logica*.

38. Codex 2930 Vaticanus chartac. in 4 sæculi xv aut incuntes xv. Palephati fragmenta: *Hæc de incredibilibus scripsi*. Desinit, *finis vitæ. Finis Palephati de historiis incredibilibus*. Constantini Lascaris excerpta ex Suida. Corn. Severus de morte Ciceronis. Peto de Germanico: *Jam pridem post terga datum*, etc. Oratio M. Antonii in funere Cæsaris ex Dione. Genera poetarum: *Poetæ alii dithyrambici*, etc. Miscellanea de fabulis.

39. Pag. 62. De Vi fortunæ incerti ode: *Est fortuna potens invida fortibus*. Victorini opusculum de Orthographia: *Nunc res admonuit*, etc. *Consonantes litteras non geminabant*, etc. Quædam ex Cassiodorii epistolis. Vita Virgillii ex M. Valerio Probo. Notæ in Bucolica Virgillii, in Georgica; desinunt in IV libro de Pado: *ripæ flexuosæ, ut cornua sunt*, cum rubrica, qua notatur esse imperfectum opus et mutilum.

269 40. Pag. 113, sine titulo excusum typis opus. *Cicero Velurio suo salutem: Collegi ea verba*, etc., igitur per alphabetum initium capiamus. *Abditum, opertum*, etc. Ad marginem notatur per ordinem litterarum loco verborum per alphabetum. Hæc sunt Synonyma, de quibus plura cap. 56. Sequuntur Differentiæ Cæronis nomine, ut ibidem dixi. Alia adduntur de psalmis, et versus finem, *Leges a Romulo constitutæ, ex Pomponio: Nequid nisi augurato faciunt*, etc. In fine rubricæ litteris: *Franciscus Petrarca in pago Arguata moritur anno Christi 1379*. Hæc scribebantur anno 1506.

41. Codex 2951 Vaticanus chartaceus, in quo est Isidori liber *de Machina mundi et de contrariis ejus*, hoc est, fragmenta ex libro XIV Etymologiarum, ut cap. 86 explicui. Sequitur in eodem Codice *Liber de Origine juris et omnium magistratum*. *Facturus legum veterarum interpretationem*, etc. Tum pag. 15, Breve Chronicon ab initio mundi usque ad sæculum

A VIII. *In principio Deus ex nihilo creavit*, etc. Finit: *Berengarius imperator fuit ultimus imperator Italicus*, etc.

42. Pag. 37, liber Xenophontis *de Vita tyrannica et privata*. Pag. 49 seqq. Quædam miscellanea ex Cicerone, et aliis. Pag. 79 plures epistolæ nomine Platonis, Lepidi, Virgillii, Alexandri Magi, etc. Alie Francisci Philelpi, Francisci Petrarchæ. Pag. 83, epistola B. Mariæ Virginis *ad Ginasium dilectum et condiscipulum*. Inter apocryphas Deiparæ epistolas non videtur hanc commemorari, ne a Fabricio quidem tom. II Cod. Apocr. Novi Testamenti, pag. 833 seqq.

43. Pag. 135, sententiæ multiplicis argumenti e diversis auctoribus collectæ, inter quos sæpe Isidorus laudatur. Pag. 265, Vegii poetæ carmina: *Laudate et cuncti læas effundite voces*. Alia aliorum carmina. Pag. 272, Seduli versus ex elegia, *Cantemus*, hoc titulo: *Sibylla Eleasponica de Christo: Gaudia magna Dei*, etc., usque ad, *Credite jam miseri, adveniet Dominus*. Legendum vero *Sibylla Hellespontica*, sive *Hellespontica*.

44. Codex 3320 Vaticanus membranaceus in fol. magno, caractere Gothico, quem *cordellato* dicunt, subpallido, sive parum nigro, litteris interdum rubris. Initio caractere recentis, *Lexicon antico scritto in lettera Longobardica in perg. in fol. Fulv. Urs.*; quo fortasse innuitur Codicem fuisse olim Fulvii Ursini; titulus, *In 270 nomine Domini incipit liber Etymologiarum, id est, de proprietate sermonum, vel Glossa, hoc est, hermeneumata ab A usque in Z. A vox dolentis est*, etc. Vocabularium copiosissimum, et uberius, quam aliud Codicis 1471, eodem modo incipiens. Multa sunt clare ex Isidori Etymologiis et aliis operibus petita, ut *Atomus philosophi dixerunt huc illucque volitare per totum mundum, sicut tenuissimos pulveres in radiis solis apparent, et ex his dicunt oriri fruges omnes, et herbas, et arbores, atque ignem, et aquam, et universa gigni, atque constare*, etc. Pura adduntur de atomis ex Etymologiis lib. XIII cap. 2. Legam tamen *pulveres in radiis solis apparentes. Ex his dicunt*, etc., in utroque dictionario legitur: *Beatus, sapiens, rei immortalis*. In hoc Cod. des. *Zema, olla. Zizania, tollium. Zona, cingulum, id est, cinctorium. Zepher, venti*, etc. Innuitur esse casum singulare pro lavonio.

D 45. Sequitur aliud fragmentum vocabularii sine ordine alphabetico a *Vayeka, id est, Leviticus ad zelus, emulatio, invidia. Finis*. Illico epigraphæ. *Incipit Synonyma Ciceronis ordine litterarum composita, Amor, ardor, æstus*, etc., collectore aliquo imperito, ut ex multis erroribus patet.

46. Codex 3321 Vaticanus in 4 duobus columnis. Nota recentis manus: *Lexicon di voce sacre e profane con alcune operette di Isidoro Ispalense, ed altri, scritto di lettere majuscule in 4 in carta pergamena, tocco dal Panormita. Ful. Urs.* Initio sunt quædam fragmenta alicujus hominæ de jejunio, quibus Codex obvolvitur, antiquissimis litteris majusculis, et caractere antiquo, sed recentiori litteris majusculis inter duas columnas legitur: *Stephanus archipresby-*

ter bibat pro vivat. Pag. 1. Vocabularium, olim a A. V. C. Cajetano Marinio magna ex parte descriptum. Monachus sedens cum libro speciem docentis e cathedra exhibet. Desinit: *uberta, satiata. Vulgo, populi, passim, vel omnes.* Litteræ quædam rubræ in titulis. Marinii suum exemplar mecum communicavit.

47. Pag. 164, *Incp. Synonima*, rubris litteris, uti etiam prima verba, quibus alia synonyma subiunguntur: tribus columnis: incipit: *Acer, intentus, vehemens, atrox, concitatus, ardens.* Desinit, *tempus, occasionem.* Pag. 176. *Incipiunt Differentiæ verborum Isidori Junioris*, etc., descriptæ a Marinio usque ad *inter fidum et fidelem.* Hoc etiam opus litteris majusculis exaratum est, sed una tantum 271 columna, vel linea. Desinit: *inter ælulum, et invidiam... excruciatque animum.* Littera F. incipit cum Grialio, sed post n. 202 *inter forfices*, etc.; rursus: *inter fidum et fidelem quid interest? R. fidus amicus, fidelis servus. Inter forticationem*, etc. Ordo Differentiarum alphabeticus, sed aliquatenus permutatus.

48. Sequitur *Incp. Cap. de nominibus Hebræis.* Sunt 14. Cap. 1 de nominibus Hebræis: *Adonai*, etc. Cap. 2 de variis vocabulis: *Alleluia*, etc. cap. 3 de diversarum rerum expositione: *Mandragora*, etc. Sequitur titulus: « Hæc omnia, quæ subsequuntur, in Exodi, vel in Regum libris, reperiuntur nomina vel vocabula; quæ obscura sunt, in translatione veteri habentur, et quæ lucidiora apparent, novæ translationis textu continentur. Calamisus, calamus. Anconiscos, incastraturas. Aspidicas, uncinos fimbriæ, aut catelas [recenti manu, catenulas]. Degrapide, calatura. Petalis, lamminis. Perimetrum, lineam. Spiras, capita columnarum, aut facturam eorum. (sic) Elami, porticus, sed melius interpretatur ante fores, sive vestibulum, in visione Civitatis: in veteri translatione habet pastoria, vel gasophilacia. Trociscos, quasi in navis modum formatos. Thee, thalamus. Aileu, fronte. Elaumoth, vestibulum. Pultandron, multitudinis. Spitames, palmus. Manaa, sacrificium in Regum. Cænotama, simulacra, quæ Græcæ opia dicuntur. »

49. Sequitur caput 4 de Gentilibus, *Gemor*, etc.; cap. 5 de locis: *Jebus, ipsa est Hierusalem*, etc.; cap. 6 de fluminibus: *Geon*, etc.; cap. 7 de mensibus: *Nisan*, etc.; cap. 8 de solemnitatibus: *Annus*, etc.; cap. 9 de idolis: *Idola*, etc.; cap. 10 de vestibus: *Caracallæ*, etc.; cap. 11 de avibus, vel volatilibus: *Pelicanus, avis parva*, etc.; cap. 12 de bestiis, vel reptilibus: *Rhinoceron*, etc.; cap. 13 de ponderibus: *Obulus*, etc.; cap. 14 de mensuris: *Chorus*, etc., lege *Corus*; cap. 15 de nominibus Græcis: *Accipe nunc*, etc. *Theos*.

50. Pag. 220. *Incipit orthographia.* Aper a sola scribitur [fortasse fuit *asper*] *Arena* per h et a scribitur, etc., ordine alphabetico. Des. *Zoticus, Zenon*, et cætera, sive similia nomina. *Scribendum est enim z, Græca littera duplex, quia brevis est.* Rubrica: *Item alia orthographia: Religio dicitur ideo quod animas religit ad cultum divinum. Scripsi propterea per p*

scribendum, quia apud Græcos ps. littera est, quam vocant psi.

51. Sequitur pag. 225 terç. rubrica: *Item de orthographia.* 272 *Orthographia grave*, etc., est cap. 26 vel 27 lib. 1 Etymologiarum. Desinit, *esse litteram.* Ibi Xps, quia Græcum est, per X scribi debet: ita et Xrisma.

52. Sequitur descriptio 14 Regionum Romæ, et alia de ponderibus, mensuris, diebus, mensibus, horis, annis, temporibus, bissextis, quæ magna ex parte sunt ex Etym. Isidori lib. v cap. 29, etc. in fine: *Ant. Panormitæ*, fortasse manu ejusdem.

CAPUT XCVII.

Describuntur alia 19 mss. exemplaria veteris bibliothecæ Vaticanæ. Collectio canonum veterum. Homiliaria copiosa. Pseudo-Isidoriana collectio canonum. Plura Differentiarum verborum exempla per ordinem litterarum, et sine eo, tacito Isidori nomine.

1. Codex 3788 Vaticanus membranaceus in fol. sæculi xi, ut Ballerini putant. Opus initio mutilum, et fortasse etiam in fine de Vitis Romanorum pontificum in modum lectionum pro officio ecclesiastico. Præcedit enim rubrica: *In Natali S. Calisti P. R. et martyris*, et sic in aliis. Post Callistum Urbanus P. et M., Pontianus P. et M., Antherus P. et M., Fabianus P. et M., Cornelius P. et M., Lucius P. et M., Stephanus P. et M., Xystus P. et M., Dionysius P. et M., Felix P., rec. manu Mart. (sub Claudio, et Aureliano), Eutychianus, Caius, Marcellinus, Marcellus, Eusebius, Melchisedes. Hi omnes PP., et MM. De Silvestro ibi: *Baptizavit Constantinum Augustum, quem curavit Dominus per baptismum a lepra.* Sequitur S. Marcus, deinde: *in Natali S. Felicitis papæ et Martyris: cujus elogium, quia multum de eo disputatur, aliqua ex parte adjiciam: Felix natione Romanus ex patre Anastasio, etc. Qui etiam capite truncatus, cum multis clericis fidelibus occulte juxta muros Urbis ad latus formæ Trajani in Idus Novembris. Exinde rapuerunt corpus ejus Christiani cum Damaso presbytero, et sepelierunt in basilica supra dicta ejus via Aurelia xvii Kal. Decembris in pace, et cessavit episcopatus dies xxxvii.*

2. Sequitur finis catalogi Roman. pontificum cum *Nicolaus sed. annos ix mens. vi, d. xx viii. Adrianus sed. ann. ....* Sub hoc ergo confectus fuit hic Catalogus, hoc est, sæculo ix. Illico 273 Catalogus alius: *Pontifices Ecclesiæ Constantinopolitanæ.* 1, Alexander Confessor. 2, Paulus Martyr. 3, Macedonius hæreticus, etc. Ultimus 52 Ignatius Orthodoxus, qui et primo depositus, postea restitutus. Sequitur collectio Decretalium pseudo-Isidori eo ordine qui a Ballerini de canon. Collect. part. iii, cap. 6 describitur.

3. Pag. xi. *Ex dictis B. Petri Apostoli ad Clementem Episcopum*, etc. Ibi: *Ex dictis beati Isidori ad Lanfredum episcopum.* Fragmentum est epistolæ ad Leudefredum, sed interpolatum, ut cap. 75 animadverti. Ante epistolas S. Silvestri pag. 153, sunt *Acta magni imperatoris Constantini, de priimitiva Ecclesia, et synodo Nicæna: Nemo, qui Scripturas divinas legit, ignorat*, etc. Sequuntur excerpta ex gestis syno-

dalibus S. Silvestri papæ: *temporibus S. Silvestri*, etc. A xvii. *Omnium quidem honorum*, etc. Hic sermo est lectio xiv, pro festo sancti Laurentii.

Epistola Athanasii ad Marcum P., hujus ad Athanasium. Decreta Julii P., Liberii P., Felicis, Damasi. Pag. 198. *Incipiunt canones Silvestri papæ episcopi: Domino Constantino Augusto eodem tempore, cum multi nobiles gauderent, quod Constantinus esset baptizatus a Silvestro*, etc. Pag. 200. *Incipiunt vi gradus Ecclesiastici beati Hieronymi ad Rusticum Narbonensem episcopum*: alio caractere antiquo ad Patroclum episcopum: *Sufficere quidem fidei tuæ*, etc. Pag. 207. *Incipit Decretum (synodale) Beati Gregorii PP. Urbis Romæ: Regnante*, etc. *Mauricii anno xiii*. Epistola Gregorii *reverenissimo fratri Augustino*, etc., interrogationes et responsiones Augustini, et Gregorii de Ecclesia Britannica. Pag. 214, rubrica: *Epistola ejusdem Gregorii PP. ad Alexandrum (Leandrum) Spalensem episcopum: de simpla mersione baptismatis: De trina.... triduanis temporis exprimitur (fuit exprimitur)*. Est tantum fragmentum. Sequitur concilium Romanum anno vi Leonis imperatoris sub Gregorio. *Capitula Gregorii septimi papæ. Quicunque militum*, etc. Desinit, *periculum subeat*. Nihil aliud in hoc pulchro Codice.

4. Codex 3836 Vaticanus in folio parvo, sed ad figuram quadratam accedit, litteris uncialibus, duabus columnis scriptus. Diphthongi aliquando connexæ, aliquando solutæ. Litteræ perumque sine verborum distinctione conjunctæ: periodi aliquando separantur per punctum inter medias litteras, aliquando per punctum et virgulam: sed has interpunctiones nonnunquam recentior manus apposuit. In inventario Codex dicitur esse in folio quadro 274 caractere Longobardico majusculo. Creditur pertinere ad sæculum vii vel viii. Isidoro neminem recentiorem in hoc Coliæ nominari puto. Prima rubrica: *Incipit sermo sancti Augustini de sanctorum Macchabeorum Kalendas Augustus: Gratias, dilectissimi, Domino Deo nostro*, etc.

5. Fol. 12. *Item sermo S. Augustini de natali Martirum. Legitur ix lectione de Evangel. fol. 18 terg.*, et seq. est una tantum columna, complectens totam paginam. Fol. 21, iterum duæ columnæ; fol. 23, *Incipit sermo S. Laurentii. viii (scilicet octavus sermo Codicis), beatissimi Laurentii martyris, cujus Natalem hodie celebramus, passione (sic) nosse vos credo*, etc., sine nomine auctoris. *Item unde supra ix lectio 1*, etc. *Dicit Dominus in Evangelio. Cui simile est regnum Dei*, etc. *In Natali, cujus supra x. Cum omnes beatos martyres*. Item sermo alius xi. *Cui simile est regnum cælorum, et cui illud æstimabo*, etc. Incipit sermo S. Leonis papæ in Natale S. Laurentii xii: *cum omnium, dilectissimi, summa virtutum et totius plenitudo justitiæ*, etc. Ita alii tituli. Item sermo S. Augustini in Natali S. Laurentii martyris xiii. *Beati Laurentii trium, halem diem*. Item sermo S. Augustini de Natale S. Laurentii xiv. *Beati martyris Laurentii dies sollemnis*, etc. Lectio xii, sine titulo. *Agnoscit fides vestra granum*, etc. Item sermo S. Augustini de Natale S. Laurentii martyris xvi. *Inter laurigeros Confessoræ*. Item sermo S. Augustini de Natale S. Xysti

6. Nonnulli sermones in plures lectiones sunt divisi: pag. 55, seqq. alius recentior character: *Incipit sermo S. Jo. Crisostomi: Omnium quidem martyrum solemnitate*: indicatur recenti manu, exstare tom. VII Operum; fol. 61, sermo S. Antipatri incipit. *Iterum nos sancta et semper laudabilis Dei genitrix in spirituale convivium vocat*; fol. 64, in lect. 3, Assumptionis prima littera exhibet imaginem femine, Deiparæ, ut videtur; fol. 70, terg. Homilia Procli episcopi Constantinopolitani, quæ ita incipit: *Virginalis hodie solemnitas*.

7. Hinc jam character primus Codicis iterum redit: pag. 80, terg. *Item Homilia S. Gregorii in S. archangeli: Angelorum quippe, et hominum naturam*; fol. 87, pro lectione 2 rubrica eodem caractere 275 primo: *Incipit sermo sancti Isidori in Sancti Archangeli, angelorum nomen officii est, etc... et Angelis redditam*. Rubrica: *Item unde supra iii. Nonnunquam vero etiam per angelum humanis cordibus loquitur Deus*. Hæc jam Isidori non sunt

8. Fol. 95, *Incipiunt homiliæ in Natale S. Andrew Apostoli*; fol. 174, terg. rubrica: *Incipit omelia de Natalicia sanctorum Confessorum. Scriptum est enim in lectione Evangelica, quia homo quidam peregre proficiscens*, etc.; fol. 185, *Item sermo de Natalicia Virginum: Audistis, fratres charissimi, dum Evangelica lectio legeretur, ubi Dominus in parabolis de decem Virginibus*, etc. Fol. 190, in dedicatione Ecclesiæ: fol. 198 terg. rubrica, *Incipit instrumentum magnum bonorum operum ad ædificationem animæ. In primis Dominum Deum tuum dilige*, etc. Ex Benedicti regula cap. 4. Sequuntur plures alii sermones ad ædificationem animæ; fol. 233: Sermo S. Augustini de Natali S. Vincentii: *Fratres charissimi, magnum spectaculum S. Vincentii spectavimus*.

9. Fol. 248, caractere primo, ut videtur, *Incipit omel. sancti Joh. Chrysostomi, quando de Asia regressus est Constantinopolin: Moyses magnus ille Dei sumulus*, etc.; fol. 176, post quemdam S. Augustini sermonem: *Explicit sermones sancti Augustini de solemnitatibus diversorum sanctorum numero centum*. Sequuntur caractere etiam majusculo, sed recentiori, Homiliæ ad stationes quadragesimæ: « Sab- bato de ebdonada ii. Ad S. Petrum et Marcellinum: Homo quidam habuit duos filios, etc. Hodie nobis Dominus patrem cum filiis, etc. Ebdomada iii, Feria vi, ad S. Laurentium Lucina (sic): Non rude est auribus, etc. Ebdomada iv, in Quadragesima Feria iv, Homelia ejusdem in Basilica ad S. Paulum in Mediana: Prolixa lectio recitata est. » In sermone de Angelis, qui a Const. Cajetano Isidoro tribuitur, secunda pars est anonyma in hoc Codice, et exhibet locum illum Danielis, qui in S. Gregorio Magno desideratur. Ante homiliam sub Isidori nomine est alia Gregorii Magni de Angelis. Confer jam dicta de hoc Codice cap. 72.

10. Codex 4088. Vaticanus papyrac. in fol. ordin. sæculi xvi, caractere Germanico: de quo confer

cap. 86. De impressionibus meteorologicis : *Sicut dicit Aristoteles in principio Metaphysicæ*. Pag. 8, *De forma mundi secundum Isidorum : Sapientia alumno abdita diligenter scrutanti in scientiæ profundo*, etc. Ad marginem : **276** *Imago mundi*. In fine : *Explicit mappa mundi a sancto Isidoro composita*. Est imago mundi Honorii Augustodunensis, qui prologum finit : *Nihil autem in eo pono, nisi quod majorum commendat traditio*. Opus incipit : *Mundus dicitur, quia undique motus. Est enim semper in motu*, etc. Plura desumuntur ex lib. III Etym. cap. 28 seqq., præsertim ex lib. XIII cap. 1, seqq., et lib. 14 cap. 1, seqq.

11. Pag. 24, *De electionibus, et aspectibus Lunæ secundum Albumasar*. Dixit Albumasar : *Placuit mihi* etc. Nominantur *Arrendadores*, verbum Hispanicum. Alicubi nota *ojo*, hoc est, oculus, ut attentio excitetur. Sequuntur alia opuscula astrologica judiciaria et astronomica.

12. Codex 4160 Vaticanus membranaceus in 8, sæculi X aut XI. Incipiunt ecclesiasticæ regulæ sententiarum SS. Patrum de floratæ a legatis ipsius sedis apostolicæ, in Gallia pro ecclesiasticarum dispositione causarum. Pag. 48, tergo : « In nomine domini nostri Jesu Christi incipit præfatio S. Isidori episcopi. Isidorus servus Christi Hectori conservo suo et parenti in Domino salutem. In Codice clarum est *Hectori*, et ita exprimitur in inventario bibliothecæ Vaticanæ. Dubitabam an legendum sit *Lectori*, ut in præfatione ad librum Differentiarum verborum, seu de proprietate sermonum, *Isidorus Lectori salutem* : sed quod sequitur *parenti in Domino* arguere potest, nomen alicujus proprium ab auctore expressum. In hoc Codice est epitome collectionis Isidorianæ suppositarum Decretalium per classes, continens 317 capita. Primum est ex Deuteronomio, cap. 14. *Si difficile et ambiguum apud te iudicium esse perspexeris*, etc. Sequitur, *de LXX capitulis concilii Nicæni, quæ non inveniuntur in libris canonicis quæ vulgo habentur*. Est etiam Athanasii epistola ad Romanum pontificem Marcum. Post epistolam Isidori, quæ desinit, sæculi leges præcipiunt, est inscriptio, *Ex dictis S. Bonifacii*, cap. 1. *De eo, quod laicus*. Desinit, *qui consentunt facientibus*. Aguirius tom. I concil. Hisp. pag. 27, præfationem, Isidoro affectam, quam ipse genuinam credit, edidit : eandem nos inter appendices cum variis lectionibus representabimus.

13. Codex 4250. Vaticanus membr. in 12, sæculi XII circiter : *Isidori collecta ex libris de Trinitate*, scilicet excerpta ex Etymologiis, ut cap. 86 explicui. Sequitur liber Boetii de Trinitate, **277** et pag. 57, *Incipit sententia de Trinitate : Deus omnium causa*, etc. Sunt sententiæ ex Patribus, Augustino, Ambrosio, Hieronymo, et Isidoro collectæ.

14. Codex 4327 Vaticanus papyrac. in fol. sæculi XV. Rubrica : « Incipit liber sancti Ysidori de Christo contra Judæos. Domine sanctæ sorori Florentinæ Ysidorus. Quædam, etc. Explicit prologus. Incipit liber S. Ysidori Junioris de Christo contra Judæos. Explicit liber primus. Incipit textus libri

secundi. Vincentius Navarra scriitor bibliothecæ SS. D. N. papæ scribebat anno Domini MDLXI. Codex hic videtur descriptus ex Codice Vaticano 4918 antiquiori, mox referendo.

15. Codex 4411 Vaticanus membran. in 12, sæculi XIV circiter. In inventario indicatur : *Rabi Moyses expositio diversorum locorum sacre Scripturæ in varia capita quibus nomina SS. Patrum apposita sunt*. In Indice Vaticano dicitur *R. Moyses Maimonides Hispanus*. Fortasse est Petrus Alfansi. In Codice primus titulus : *Dyonisius. Rabi Moyses : Adaperiat Dominus cor vestrum*, etc. Videntur esse excerpta ex Dionysio, Hilario, Beda ; quorum nomina initio paginarum scribi solent. Pag. 13, ad marginem citatur *Ysidorus*, et in textu : *Ysidorus in tractatu de summo Bono : Non debet aliena vitia corripere*, etc. Chrysostomus in principio hujus paginæ. In principio paginæ 36. a terg. *Isidorus*, et deinceps ita, vel *Hisidorus*, vel *Ysidorus* usque ad paginam 42. Sunt veloti X capita, in quibus præcipue agitur de resurrectione. In principio aliarum paginarum citantur etiam Symmachus, Haymo, Augustinus, Rabanus, Rabi Moyses. Pag. 79 est index rerum cum nominibus auctorum quorum auctoritas de his rebus allegatur.

16. Sequitur pag. 81 opus : *Diffusa est gratis in labiis tuis : Duplex est status*, etc. Citantur Damascenus, Ambrosius, Origenes, Gregorius, Bernardus, Hieronymus, Adamantius, Hesicius. Pag. 159, desinit *atque in dextera Dei sedet*. Sequuntur sermones et quædam alia miscellanea. Denique index rerum memorabilium. In primo opere videtur exponi quædam loca S. Scripturæ ex SS. Patribus, præcipue de Christo.

17. Codex 4418 membranaceus sæculi XII, in 4, vel in fol. parvo oblongo, in quo sunt Galeni et Hippocratis multa. Post Galeni [In Ms. *Galenii*] librum de Podagra pag. 108, est rubrica : **278** *Incipit epistola Ysidori Spaniensi (sic) : Quatuor sunt ventri*, etc. De hac epistola, ex Isidori operibus conficta, verba feci cap. 75, quam inter opera dubia aut spuria collocare est animus. Post superpositam hanc epistolam aliud est opus medicum hoc initio : *Vindicianus Pentandio nepoti suo salutem. Licet scire te*, etc. Eodem cap. 75, monui, in bibliotheca Angelica exstare quoddam aliud opus Isidori nomine ad nepotem suum : sed diversum initium est. Pag. 143, est vocabularium medicum, quo voces, præcipue Græcæ, ad medicinam spectantes, explicantur. Plura alia in eodem Codice occurrunt de hoc ipso medicinæ argumento.

18. Codex 4498 Vaticanus membranac. in 4, sæculi XIV circiter. Opus de Aquæductibus sine titulo, jussu Nervæ imperatoris : *Cum omnis res ab imperatore delegata*, etc. Auctor est Sextus Julius Frontinus. Succedit *Rufus de provinciis : Cum frequenter me dignum moveat postulatio*. Aliud opusculum sine titulo : *Brevem fieri clementia tua libellum præcipit. Desinit, Valentiniane Auguste*. Indè Suetonius de Grammaticis. Idem de Rhetoricis. Plinii nomine liber *Virorum*

illustratum : *De Proca*, etc. Tacitus de Vita Julii Agricolæ. C. Cornelii Taciti *dialogus de Oratoribus*, multus. Tacitus de Origine Germanorum. Pag. 109, terg. rubrica : *M. Junii Nypsi de Mensuris*. Notum est omnibus, *Celsæ, penes te studiorum nostrorum manere summam*; opus imperfectum, desinit, *Nam ante Jovem limites non pa. . .* Pag. 3, recenti manu titulus hic : *Incerti auctoris, Christiani tamen alicujus videtur*. Incipit opusculum : *Ponderum pars minima calculus, qui constat ex granis ciceris duobus*.

19. Pag. 112, recenti manu, *Isidorus*. Post hunc titulum *Ponderum signa*, etc., initium capitis 26 lib. XVI Etymol. Subinde Ludus Senecæ contra Claudium. Censorinus de die natali. Alia de annis, diebus, mensibus, cœli positione, musica, geometria, metris, rhythmis, de quibus hæc notanda : *Rhythmus creditur dictus a Rhythone Orphei filio, et Iduomeæ nymphæ Maricæ, ut tradit Nicrotates libro, quem composuit de Museo fratre Rhythionis*. Desinit, *Item Priapeum, si syllabam surripias, fieri heroicum*. Nympha Iduomeæ fortasse confunditur cum *Timothæo*, seu *Cumothæo*, aoud Isidorum lib. I Etymol. cap. 39.

20. Codex 4712 chartaceus in folio sæculi XVI. In inventario indicatur, *Interpretatio Apologetici S. Gregorii Nazianzeni, Isidoro 279 interprete* : quæ propterea interpretatio nostro Isidoro a nonneme tributa est. At in Codice desunt ea verba, *Isidoro interprete*, ac solum nunc apparet hic titulus : « Beati Gregorii Nazianzeni theologi Apologeticus obitus fugam in Pontum, et rursus inde reditum, postquam electus fuerat sacerdos, in quo, quæ sit sacerdotii professio, disseritur, et qualem esse oporteat episcopum : Superatus sum, idque plane confiteor, etc. » Quod si auctori Inventarii constiterit, ut videtur, interpretem esse Isidorum, intelligendum id est de Isidoro Clario, quem in hoc studiorum et interpretationum genere excellisse notum est. Adduntur in eodem Codice quædam ad philosophiam Aristotelicam spectantia, suppresso auctoris nomine.

21. Codex 4877 Vaticanus chartaceus in fol. sæculi XVI. Quædam de imperatoribus Græcis Christianis. *Inscriptiones veteres Ancyrae in suburbio* : Series I. Carmina Latina ad Bonettum, et alios de variis rebus. Sermo est de Cremona, Mediolano, Ferraria. De Reformatione Kalendarii, Breve Leonis X. *Universis et singulis collegiis, doctoribus*, etc., 24 Julii 1514 subscribit *Jac. Sadoleus*. Kalendarium Gentilium : *Januarius* : *Agon, Agonalia*, etc. Fol. 51, Jacobi, sancti Georgii ad velum aureum diaconi card., *De centesimo, seu Jubilæo anno* liber incipit : *Futarorum aliquid*, etc. Ex bibl. Basilicæ S. Petri transcriptus. Ejusdem carmen de Jubilæo : *Aurea centeno consurgunt sæcula Phæbo*. Alia de Jubilæo. De quadragesima observationes (ex Patribus excerptæ).

22. Ibid. pag. 73, Ildelfonsi Toletani archiepiscopi de Viris illustribus. *Virorum*, etc. Variæ lectiones coherent cum Albanio Codice, de quo alibi. Sequi-

tur *Historia comitatus Mathidis*. Versio priani Ephesini concilii. Quædam alia sermone Italico de bello contra Turcas.

23. Codex 4918. Vaticanus ex pergamen. in 8, sæculi XI, circiter, emptus ex libris Sirlleti cardinalis. Rubrica, *Incipit liber S. Ysidori de Christo*, etc., ut supra Cod. 4411, qui ex hoc descriptus est : *Explicit prologus*, etc. *Explicit lib. 1. Incipit textus lib. secundi*; in fine vero hæc omnia rubris majusculis litteris : *Explicit liber S. Ysidori Junioris, contra Judæos : Deo gratias*.

Funde preces Christo, libro qui cernis in isto :
Scriba sit ut justus, castus simul, atque venustus,
Qui Placidus vere Christum sibi captat habere :

Aliud,

B A Pacido scriptum librum qui videris istum,
Fac Placido placidum placide placida prece Christum.

280 Sequitur quæstio de spiritu blasphemæ ex Augustino : et alia ex eodem Augustino et Ambrosio. Pag. 127 terg. recenti manu titulus : *Liber Senecæ de Formula vitæ*; alius : *Liber Senecæ de quatuor Virtutibus*. Incipit : *Nihil peccare solius est Dei*; opusculum Senecæ suppositum, ut notum est.

24. Codex 4948 Vaticanus membran. vetustissimus in folio oblongo, ex libris cardinalis Sirlleti. Recenti manu notatur initio, contineri hoc Codice *fragmentum Historiæ ecclesiasticæ, interprete Rufino, et integrum librum S. Isidori, qui non reperitur impressus* (imo jam erat impressus). Addit annotator, *librum Longobardis characteribus, et circiter ante septingentos annos scriptum; a Fulvio Ursino donatum Ascanio cardinali Columnæ anno 1588*. Itaque sæculo VIII tunc credebatur scriptus. Quædam fragmenta sunt ex Theodoro, Socrate, Sozomeno. Fol. 23, « *Historiæ Ecclesiasticæ Sozomeni liber primus explicit*. Incipit ejusdem *Historiæ liber secundus*. Incipit tituli lib. I. De præsulibus Ecclesiarum. » Fol. 43 terg., « *Historiæ Ecclesiasticæ liber II explicit* : incipit liber III. Incipiunt tituli : 1. De conversione gentis Indorum, etc. » Pag. 75, cap. 31, lib. III Epistola Constantini pro Athanasio, etc. Incipit, *Reverendissimus episcopus Athanasius*, etc. Fol. 99, post lib. IV caractere coævo : *P. contuli*, quod deest in prioribus : in fine lib. V *P. contuli*. Idem in fine lib. VI et semper transversa est lineola in inferiori parte litteræ P. Tituli lib. VII sunt 40, sed desinit I.ber in 24 capite.

25. Sequitur pag. 171 terg., *Incipit prologus libri qui nuncupatur Synonyma, id est, domni Isidori Hispalensis episcopi. In subsequente, etc. Explicit prologus. Anima mea*, etc. Desinit, *hic salvus erit. Explicit liber primus. Incipit liber secundus. Quæso te anima*. Desinit, *tu mihi supra vita mea places. Alii supra vitam meam*. Illico : *Incipit ordo omnium mensuum. Januarius*, etc., scilicet ad inventiendas Kalendas. Nulli sunt tituli, nisi alicubi in margine, Longobardico quidem, sed recentiori caractere.

26. Codex 4951 Vaticanus membranaceus in fol. sæculi XII circiter, ex libris Sirlleti. Observare in hoc

Codice licet puncta interrogationum et alias interpunctiuncas, diphthongos connexas, pauca neque obscura litterarum compendia. Sunt Homiliae veterum **281** Patrum. Initio index. Auctores Leo, Fulgentius, Maximus episcopus, Ysidorus, Augustinus, Eusebius episcopus, Joannes episc., Faustinus episc., Laurentius episcopus. In fine indicis nota eadem manu. *Et notandum, quod sermones qui nocte leguntur in ecclesia, non solent legi in refectorio, scilicet in natiuitate Domini, etc.* Videtur esse liber pro aliquo triclinio sive refectorio compositus. Fol. 4, characteres recentiori, in fine paginae: *Liber de Claustro Roffens (obscurem R), quem qui alienauerit, alienatum celeriter, vel hunc titulum in fraudem deleuerit, anathema sit: Amen.* Passim in Mss. similia anathemata occurrunt.

27. Præter alia sunt sermones 8, in rogationibus: 1. De S. Trinitate. 2. De jejuniis septimi mensis. 3. De S. Vincentio. 4. S. Augustini de reddendis decimis, et vitandis maleficiis quæ sunt in festiuitate S. Joannis Baptistæ. 5. In natali S. Laurentii. 6. In Assumptione Deiparæ. 7. In ordinatione episcopi. 8. In anniversario ordinationis episcopi. 9. *Quales sint Christiani boni et quales mali.* 1. De expetenda magis sanitate animæ quam corporis, et vitandis sortilegiis. 2. Ad eos qui in festiuitatibus sanctorum per ebrietatem multa inhonesta committunt. 3. Ad eos qui auguria observant, et caragios et sortilegos de qualibet causa requirunt. 4. S. Augustini ad eos qui defectum lunæ suis clamoribus adiuuare nituntur. 5. De castitate etiam cum uxoribus seruanda diebus Dominicis et reliquis festiuitatibus, et de mulieribus quæ potiones accipiunt ne concipiant aut conceptos occidant. 6. De martyrio in tempore pacis, et de indigna familiaritate extraneorum mulierum. Multi sunt anonymi. Sequuntur *Excerpta de Decretis beati Gregorii papæ, quod ubique cum sacerdotali officio monachis ministrare liceat.*

28. Fol. 7, rubrica: *Sermo beati Ysidori episcopi in natiuitate Domini. Natalis Domini dies ea de causa, etc.*, est cap. 25 lib. 1 de Offic. eccles. Codex, nequius omnium cultibus idolorum. Breuis omittit omnium. Desinit *quod natus est Christus, qui cum Deo Patre et Spiritu sancto uirgit et regnat Deus per omnia sæcula sæculorum, Amen.* Alicubi in margine notata est littera o, transversa in medio lineola, fortasse pro o, sive oculus.

29. Fol. 51 terg., rubrica: *Sermo beati Augustini episcopi de Kalendis Ianuarii, et de vitandis sacrilegiis quæ sunt in ipsis Kalendis.* **282** In margine nota recens: *Quærat. Confer notas ad cap. 40 lib. 1 Offic. Sermo incipit: Dies Kalendarum istarum, fratres karissimi, quas Ianuarias uocant, a quodam Jano homine perditum ac sacrilego nomen accepit. Janus autem iste dux quondam et princeps hominum paganorum fuit, quem imperiti homines et rustici, dum quasi regem metuunt, uel deum colere cœperunt, etc.* Vide Isidorum loc. cit., qui caput illud ex hoc sermone contexit et ex sequenti. Nam sequitur rubrica: *Hujus supra de eadem re.* Nota recens, *quærat.*

A Incipit, *Quæquam non dubitem, etc.* Agitur de non uocando dies Lunæ, Veneris, etc., sed *seria secunda, etc.*

30. Fol. 58, *Unde supra, sermo in Quadragesima.* Nota recens: *Quærat. Incipit, Solemnis tempus aduenit, etc.*; agitur de jejuniis et elemosinis. Ibi pulchra hæc sententia: *Cum corpus castigatur, et seruituti subicitur, restringendæ sunt deliciae, non mutandæ.* Fol. 66, rubrica: *Sermo Laurentii episcopi de muliere Chananaea. Multi quidem configunt uenti, et seruiunt procellæ; sed uestrum conuentum non dissoluit templatio, nec studium uolat.* Nota recens: *Videndus.* Interim uideri potest Fabricius Biblioth. med. ævi uerb. *Laurentius, Mellistus.* Prologus fuit: *Nec enim fas est diuitiis insultare inimicis (ipsius B Laurentii) et filios despiciere scientes. Igitur heuerno die nobis Paulus apostolus adornauit conuuiuium; hodie autem Matthæus, etc.*

31. Fol. 100 terg., rubrica: *Item sermo beati Faustini episcopi, in Pascha): Beneficia Dei nostri cum magna atque mirifica sint, etc.* Nota recens, *Quærat.* De hoc etiam Faustino consulendus idem Fabricius, et Martenius tom. V Anecd. Fol. 148 terg., rubrica: *Sermo in Rogationibus, et quis hanc obseruationem instituit. Ecce, karissimi fratres, dies sanctificati ac uenerabiles sunt, etc. Legimus autem, quod a sancto Mamerto Viennensium (obscure) ciuitatis episcopo hæc consuetudo primum instituta est, etc.* (ob auertendam pestem). Pergit auctor, reprehendens eos qui illis diebus rogationum pretiosa uerimenta induebant, et deliciae sibi conuivia præparabant, etc. Notari hoc loco posset similis consuetudo Benoniensium, quæ fortasse ex tam uetusta origineminaat. Fol. 169, Sermo de S. Trinitate: *Confitemur et credimus sanctam atque ineffabilem Trinitatem, etc.* Desinit *per hanc fidem, qua illi inhæsimus, cum illo sine fine regnemus. Amen.* Sequuntur sermones S. Leonis **283** papæ de jejuniis septimi mensis. Vide cap. 38, al. 39, lib. 1 de Offic. eccl. Tres S. Augustini sermones in Natali S. Vincentii; in tertio notatur: *Est in Augustino, sed tam uitiatus et mutilus, ut necessario hic debeat transcribi.*

32. Fol. 187. Sermo beati Hieronymi presbyteri in Assumptione B. Dei genitricis Mariæ: *Cogitis me, o Paula et Eustochium, etc.* Pag. 210: *De vitandis sortilegiis; ibid., Philacteria sibi diabolica et characteres appendunt, etc.* Plura de his. *Etiam si uobis dicatur quod uere Scripturas et lectiones diuinas philacteria ipsa contineant, non de illis sanitate sibi uenturam esse confidunt, etc.* De hujusmodi philacteriis egi pag. 438, ad Sedulii Append. 5. *Ibid., in ecclesia Dei uerbosantur, notandum uerbum ab Augustino sæpius usurpatum, pro loquuntur uerbosius.* Fol. 211, *Contra caragios, uel s. rt legos, etc.; ibid., apud aliquos parum proficit admonitio mea.* *Ibid.* contra cultum arborum, etc. *Nam illud quale est, quod quando arbor illa, ubi uota redduntur, cecidit, nem, sibi ex illa arbore lignum ad focum affert? Loquitur contra Christianos, his cultibus et sortilegiis eo tempore addictos.* Fol. 213 seq. Sermo de

castitate : *Denique mulieres , quando maritos accipiunt , per dies triginta intrare in ecclesiam non præsumunt . Quod etiam et viri similiter facere deberent .* Ibid. : *Rogo vos , fratres , ut mihi indulgeatis , quia pro salute animæ vestræ cum grandi timore , vel tremore , etiam et cum verecundia , de talibus sæpe vos videor admonere , quia et hoc mihi expedit facere , et vos oportet audire .* Quæ eadem excusationis ratio adhiberi solet ab iis qui in theologia morali simile argumentum pertractant . Fol. 217 , Decreta Gregorii papæ : *Episcopus debet missam celebrare in ordinatione presbyteri , et abbas in ordinatione monachi ,* etc. In hoc Codice sunt puncta interrogatoria , et aliæ inter-punctiones , diphthongi connexæ , pauci et faciles nexus litterarum .

33. Codex 5002 Vaticanus membr. in-fol. parvo , sæculi xiv circiter . Ivonis Carnotensis Panormia . Rubrica : *Incipit liber sacrorum Canonum . Prina pars continet de fide ,* etc. Citatur Isidorus de Offic. , lib. Sententiarum , etc. Fol. 84 , rubrica : *In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis incipit libellus , quem Isidorus episcopus Ispulensis de diversis Patrum opusculis collegit : De expositione Historiæ ; Historia sacræ legis ,* etc. ; ibid. , ab auctoribus Origene , Victorino , 284 Ambrosio , Hieronymo , Casiano , Augustino , Fulgentio , ac nostris insigniter temporibus eloquente Gregorio . Sequitur tabula capitum 31 . Ad cap. 23 in Gene-in notatur : *Rabi Moyses punctuatum iatum textum sic : Ego sum : Primogenitus tuus Esau . Sed doctores nostri aliter exponunt . Rabi Moyses difficultatem mendacii in Jacob illa interpunctione eluere conatur . Desinit , super omnem carnem .* In tabula libri Exodi capita 59 . Desinit , in se credentibus . Capita Levitici 17 . Capitis 16 finis , et totum caput 17 omnino cum Breulio . Capita numerorum 35 . Desinit , *c: ritia exstinguamus .* Capita Deuteronomii 22 . Desinit , *sine peccato invenimur .* Capita Josue 18 . Desinit , *majora non subjicit .* Capita Judicum 9 ; ultimum est de Ruth . Desinit *pollicitus est per filium ,* etc. Lib. 1 Reg. cap. 21 ; sed in fine Judicum est rubrica : *Explicit de libro Judicum ; incipiunt capitula in libro Regum ; huc usque excerpta Isidori episcopi ; quæ autem sequuntur excerpta sunt a Beda presbytero .* Commentarii sunt ipsi Isidoriani in IV libros Regum , Esdram et Machabæos , ubi Ms. desinit , *suntque universa mysteriis consummata per D. N. J. C. ,* etc. , cum Breulio , et nihil additur .

34. Codex 5077 Vaticanus ex pergam. in-8 , sæculi xv circiter . Summa moralis de poenitentia , de matrimonio , etc. Pagina 41 , rubrica : *Incipit liber S. Bernardi : Multi multa sciunt .* Pag. 60 , *Incipit philum (sic) de sancta Charitate , sicut oculis carnalibus sponsi magis placet sponsa ,* etc. Desinit , *perducatur nos sponsus animarum fidelium Jesus Christus ,* etc. .

35. Pag. 65 , rubrica : *Incipit libellus de Conflictu virtutum atque vitiorum beati Leonis papæ : Apostolica cœx clamat per orbem ,* etc. Pro simulatio suggerit Ms. *Hypocrisis dicit : sic quidam tituli verbis variant*

a Breulio , quidam prætermittuntur . In fine : *Explicit liber beati Leonis papæ de Conflictu virtutum atque vitiorum .* Desinit , *attende quæ dico , et tam fallacis hostis insidiis viriliter reuote* De hoc opere dixi cap. 84 .

36. Pag. 65 , rubrica *Incipit liber u Soliloquiorum Isidori episcopi . Homo : Quæso te , anima ,* etc. Postea : *Ratio respondet : Scito , homo ,* etc. ; tituli piures quam in Breulio . Quædam omittuntur aut contrahuntur ; exemplum sit in ultimo capite , quod ita desinit : *c tu es dux vitæ , tu magistra morum atque virtutum ; tu inventrix bonorum , sine qua vita hominis nihil esse potest . Per te 285 cunctis vivendi regula datur ; præceptis tuis formantur animæ . Si quid distortum est , tu corrigis ; si quid corrigendum , emendas . Nihil enim te clarius , tu super vitam meam mihi places . Deo gratias semper , et Domino Jesu Christo .* Hæc lectio auro splendidior , gemmis fulgentior , luce lucidior , savis suavior , melle dulcior . Amen . *Explicit liber Soliloquiorum beati Isidori episcopi .* »

37. Codex 5120 Vaticanus papyraceus in-4 sæculi xv . Nonnullæ Philippicæ Ciceronis , quædam opera de arte oratoria et de grammatica . Pag. 64 , sine titulo , præfatio Isidori ad Differentias verborum : *Plerique veterum ,* etc... *libique , lector , pro delectatione appono : Breullus , p. d. subnotavi .* Incipiunt Differentiæ illico : *Inter cælum et ætherem , et æthera itu distinguitur , quod non tantum ille astriferus locus , sed etiam iste aer cælum vocatur .* Desinit : *Inter flere et plorare : flere est ubertim lacrymas fundere (ubertim obscure) , plorare cum voce flere , plangere autem cum lacrymis pectus aut faciem tundere .* Nihil videtur esse novum quod in nostris non exstet , præterquam quod nullus differentiarum ordo in hoc Ms. servatur .

38. Sequuntur quædam exempla litterarum , excitationis causa ; tum nonnullæ oræ Horatii cum notis . Deinde Omniboni Vincentini Ars metrica . Desinit , *dicitur , quod pedis fungitur officio ,* etc. Antonius Perusinus Ravennæ exaravit . Auctor est Omnibonus Leonicensis , de quo Fabricius Bibl. me.l. Sequitur Leonardi Aretini opus de Militia ad Realdum Albicium Florentinum : *Fateor , clarissime vir ,* etc. .

39. Codex 5154 Vaticanus chartaceus sæculi xv . Adversaria ad dicendi et Latine scribendi copiam comparandam instructa . Pag. 64 , sine ullo titulo : *Inter polliceri et promittere hoc interest , quod promittimus rogati , pollicemur ultro .* Procedunt ut lib. 1 Breulii , sed postea variant . Desinunt : *inter atramentale et atramentarium : Atramentale vas , atramentarius homo qui vendit .* Illico : *c Incipiunt Differentiæ Marci Tullii Ciceronis per alphabetum : Inter abundare et superfluere hoc interest , abundat unda , superfluit omnis humor .* Desinit : *c Inter vesper , et vespera , et vespere , et vesperum hoc interest , quod vesper et vespere nomina sunt tertiæ declinationis : vespera autem femininum primæ declinationis : vesperum neutrum , item secundæ declinationis .* Hæ sunt differentiæ quæ sub Isidori nomine in alio Codice repetiuntur .

286 40. Succedit opusculum sine titulo de Pro- A
prietate sermonis : *Sandapila dicitur locus in quo ignobilium corpora sepeliuntur*, etc. Desinit : *Sordiscum, corium crudum*. Opus diversum a libello Fulgentii Placiadis de prisco sermone.

41. Sequuntur versus hexametri Francisci Fiani pro contemnendis opibus et diligenda paupertate :

Ascendat quicumque velit fastigia felix.

Deinde *versus Lactantii de Phœnice* : *Est locus*, etc.

Elegia Sapphus ad Phaonem. Liber Æneidos XIII, cum argumento :

Turnus ut extremo vitam sub Marte profudit.

Initium libri :

Turnus ut extremo devictus Marte profuit.

42. Codex 5203 Vaticanus papyraceus in-4 sæculi XIV aut sequentis. Glossarium, sive vocabularium per ordinem litterarum, adductis auctorum verbis pro plerisque vocibus. Incipit : *Abjurare est rem creditam negare perjurio*. Desinit, *Zephas vocant domos*, etc. Pag. 11°, sine titulo : *Inter polliceri et promittere*, etc. Desinit, *Inter atramentale*, etc., ut in Codice 5134 Vaticano, de quo paulo ante.

43. Pag. 131 terg., sine titulo, Differentiæ alphabeticæ, *Inter abundare et superfluere*, etc. Des. : *Inter vesper*, etc., ut in cit. Cod. Vat. 5134. Sequuntur alix differentiæ verborum sine ordine alphabetico et mutilæ.

44. Pag. 164, rubrica : *Apuleii De aspirationis nota* : *Omnis aspirationis nota*, etc. Subjungitur opusculum de Diphthongis sine titulo : *Diphthongi, quibus veteres utebantur*, etc. Quædam regulæ prosodiæ sine auctoris nomine. Pag. 188 terg., *Ars metrica incipit* : *Prosaici dictantinis et rhythmi superius regulis prælibatis, in hoc libro metrorum rationes*. Denique epigramma, quod incipit : *Accipe, meque vide*.

CAPUT XCVIII.

Veteris bibliothecæ Vaticanæ alii 10 Codices describuntur. Opera quædam contra Judæos. Pœnitentia vetera. Antiquissimi nonnulli Codices olim monasterii Bobiensis. Collectio chronicorum veterum Hispaniæ, auctore seu collectore Luca Tudensi.

1. Codex 5420 Vaticanus membranaceus in-fol. parvo, sæculi XIV circiter, caractere claro, ex libris Francisci Peniæ, Rotæ **287** decani. Rubrica : « *Queste sono alcune cose devotissime de la passione del nostro Segnior messer Gesu Christo, cavate da la Biblia hebrea ; le quale non son scritte nella nostra Biblia latina. E questa tale operetta seguente fece un valente doctore chiamato Isaac per nome : priua fu Giudeo, doppoi Christianissimo fatto. Et priua incomincia el prologo del autore : Considerando io Isaac Hebreo per generatione carnale, et Christiano per regeneratione spirituale, etc.* » Opus ineptis et fabulis refertissimum, et, ut opinor, pseudonymum. Pag. 7 sic legitur : *E queste cosse sopradette tutte son scritte nella Biblia Hebrea secondo esso maestro Ysaac publicatte al popolo*. Interdum citantur revelationes cuiusdam sancti Nudi : *Santo Nudo dice*, etc. Pag. 3

terg., *Comme predico esso maestro Ysaac in presentia de fratti di santo Francesco*.

2. Pag. 14, rubrica : *Santo Isidoro doctore et vescovo confonde Giudei. Ad la sua sorella F.* (Fiorentina) *dilectissima Isidoro vescovo salute* : *Alcune cosse in diversi tempi tra libri del Vecchio Testamento son pronunciate*, etc. Desinit, *Joel III : Vengano tutti nella valle de Josaphat, ove io li giudicarò : amen. Deo gratias*. Est compendium libri adversus Judæos Italico veteri sermone, qui multum de Hispano refert. Sequitur Disputatio Hieronymi a sancta Fide contra Judæos anno Christi 1412, anno 18 pontificatus Benedicti XIII, antipapæ, I alice. Incipit : *Queste son le ragioni in presentia del santissimo Padre*, etc. Eiusdem tractatus contra magistrum Talinuth : *Questo e adunque*, etc. Plura de Judæo:um contra Christianos fraudibus et injuriis disserit.

3. Codex 5751 Vaticanus membranaceus in-fol. parvo corrosus et mutilus. In inventario notatur esse in hoc Codice Pœnitentiale Romanum genuinum, a Morino editum. Inscrubitur : *Anastasius bibliothecæ pontificiæ*. Initio synodus Agathensis : *Cum in Dei nomine, et permissu Domini nostri*, etc. Pag. 2, initio : *Liber S. Columbani de Bobio*, caractere veteri, ut in Sædulo Taurinensi, de quo cap. 3 Proleg. Sæduli dixi. Pag. 3 terg. subscriptiones. *Ego... in Christi nomine*, etc., *subscripti... anno XXII regni domini nostri Alarici regis. Finit*. Sequitur quoddam Pœnitentiale : « *Quotiescunque Christiani ad pœnitentiam accedunt, etc., non quia in vino est luxuria, sed in ebrietate. Explicit prologus. Si quis forte non potuerit jejunare, etc.* » Pag. 8 : « *Incipit synodus Arelatensis : Qui ad dedicationem 288 basilicæ S. Mariæ convenerunt... Hoc inter se observandum esse definiunt.* »

4. Pag. 9, rubrica : *Incipit de utilitate pœnitentiæ, et quomodo credendum sit de remissione peccatorum per pœnitentiam : Excepto baptismatis munere*, etc. Desinit, *cenusam Canonum æstimare*. Iterum de hoc opere num. 7.

5. Pag. 11 terg. : *In Ch isti nomine incipit de pœnitentia Joannis Os aurei : Pro ida mente, et profundo cogitatu cognoscere debent*, etc. Des. : *et invenies requiem in vitam æternam. Amen*.

6. Pag. 14 terg. : *Incipit de octo vitia capitalia : Octo sunt vitia principalia quæ humanum genus infestant*. Desinit, *sentiendum est*. Pag. 15 : *Quomodo debent consilium Christiani dare : Insinuas charitati vestræ quoniam multi*, etc. Desinit, *Dominum deprecantes*. Pag. 16 : *Incipit de sacrificiis et remissione fratrum : Sed fortasse dicant auditores Ecclesiæ, etc.* Desinit, *a licis coercere se debet*.

7. Pag. 18 : *De pœnitentis utilitate excerptio* [Fort., excerptio] *Alitparii* | *A'*. *Alitgarii* | *episcopi : Quamvis originalia, etc., in celo solum promittitur*. Sequitur fragmentum jam comprehensum in opusculo pag. 9 : *De utilitate pœnitentiæ*, etc. Pag. 19 terg., rubrica : *Incipit libellus de Vitiis octo principalibus, eorumque rem diis, quem de libris Gregorii, Augustini, nec non*

et *Prosperi excerptimus* : A paradisi gaudiis. Lib. II de A Virtutibus. Desinit : *Nunc jam qualiter unumquodque iudicio sacerdotali purgandam sit vitium, breviter est in sequentis operis libello inserendum.* Rubrica : *Explicit liber secundus.* Hoc capitulum est de epistola S. Gregorii papæ ad Secundinum *Inclusum* sive *Inclusum, Dilectissime*, etc. *Dilectionis tuæ litteras, etc... redimere venit.*

8. Rubrica eodem caractere : « Incipit epistola Hysidori ad Masonem episcopum : Domino vero sancto meritisque beato Masoni episcopo Hysidorus episcopus in Domino salutem : Veniente ad nos famulo vestro, viro religioso Nicetio, litteras, etc. » Desinit, « aut antiquior, aut potior exstat auctoritas. Explicit epistola. » Hæc duæ epistolæ Gregorii et Isidori videntur esse tertius liber operis de Vitiis et Virtutibus. Character est clarus Gallicus minutus sæculi x circiter. Sequitur similis caractere rubrica : « In Nominé D. N. J. C. Incipit excerptum de Canonibus sententiæ tantum [*Forse sententiarum*] ex libro Bracarenis Martini episcopi Gallitiæ de diversis conciliis. » 289 Exstat in collectionibus conciliorum. Succedunt Excerpta Canonum in pluribus conciliis, etiam *Barcillonensi*. Item ex epistola Clementis papæ : *Episcopus irreprehensibilis sit. Siricii, Innocentii, Zosimi, Coelestini, Leonis, Gelasii.*

9. Pag. 41 terg., rubrica : *Excerpta Theodori de Canonibus : In ordinatione episcopi ipse debet missam cantare.* Pœnitentiale Theodori dictum. Rubrica aliquando : *Item unde supra, iudicium Theodori archiepiscopi. Item unde supra, iudicium Commeoni.* Desinit, *Evangeliū legens super humeros ponat.* Sequitur epistola Clementis papæ de Sacramento dominici corporis : *Quoniam sicut a Petro.* Item *Ordo ad dandam pœnitentiam : Primum interrogas eum.* Synodus Romana Bonifacii papæ II. Post consulatum Lampadii, etc. Pag. 62 terg. ode Sapphica Adelardo episcopo :

Siderum fautor dominusque cœli, etc.
fortasse Alcuini.

10. Pag. 71 terg., caractere veteri, sed alterius manus, elegia : *Lamentum R... cuiusdam [forse Religiosi]* ; litteræ fere jam evanuerunt. Incipit :

Nocte dieque gemo, quia sum peregrinus et egenus,
[*Forse æger*]

Auritus febris nocte dieque gemo.

Distichum 3 et 4 :

Magne Columba, roga Dominum ne spernar ab i, eo.
Quo reddar sibi met, magne Columba, roga.
Sancte Zeno, famulum miserum ne despice, quæso.
Redde Columbano, sancte Zeno, famulum.

Intermiscantur in hoc Codice quedam Decretales Romanorum pontificum et epistolæ imperatorum.

11. Codex 5763 Vaticanus membranaceus in-fol. caractere Longobardico, simillimo illi qui in papyris antiquis observatur. Initio, *Liber sancti Columbani de Bobio*, ut in Sedulo Taurinensi : titulus recentior : *Ysidori Ethimologiarum libri VI.* Alius : *Tractatus Ysidori Ethimologiarum.* In ima pagina caractere Gallico sæculi xi circiter :

Obtolit hunc librum Boniprandus mente libenti
Columbas eximio Patri; qui legeris ergo,
Dic : Veniam largire, tæus, meritumque repende.

Epistolæ Isidori et Braulionis : 1. *Omni desiderio* : 2. *O pie*, etc. In titulo : *Chris ique electo* ; Bignæus, *Christoque electo.* Ibid. : *In qua Sinthaurius, Bignæus, in qua Sintharius.* 3. *Quia te incolamem.* 4. *Solet repleti.* 5. *Tuæ sanctitatis*, Ibid. : « Et licet inemendatam præ valetudine, tamen tibi modo ad emendandum studueram offerre, si... pervenissem. » Desinit : *remittantur facinora. Explicit epistola Ysidori ad Braulium episcopum.* Rubrica : *Incipiunt 290 libri Ysidori*, caractere recentiori supra ; « Junioris Spalen- is episcopi ad Braulium Cæsaraugustanum episcopum, vel ad Sesibntum suum scilicet dominum, et filium : En vobis, sicut pollicitus sum, nisi opus de Origine quarundam rerum ex, etc., » ut Bignæus. Rubrica : *Hæc sunt capitula libri primi.* Sunt 24. Ultimum est de *Storia.*

12. De Notis militæ. cap. 23, al. 24. *T tau nota*, etc. *Cum autem imperitiam significare vellent, lamda littera usi sunt.* Des. liber, *contra naturam sunt.* *Etymologiarum liber primus explicit. Incipit capitula libri secundi.* Numerantur capita 22. Desinit « tertium nihil habet. Explicit liber secundus. Incipit liber tertius. Prefatio de iv sequentibus disciplinis. De Mathematica. Mathematica Latine dicitur, etc. » Capita 11. Liber quartus de Musica : capita 10. Non sunt notæ musicæ. Liber v, de Astronomia, capita 44. Des. : *abducat, et in superna contemplatione attollat.* Breulius *abduceret... collocaret.* lib. v. De legibus capita 28.

C Des. : *concessum est*, ut capite 27 lib. v Breulii. Rubrica : *Explicit liber quintus. Incipit liber sextus.* De Medicina, etc., capita 13. Desinit, *corpus curetur. Explicit de medicina lib. vi.* Incipit de *Temporibus lib. vii.* Tabula capitum 12, quorum ultimum de *discretione temporum* ; sed Codex imperfectus est, avulsis foliis a cap. 2 hujus libri. Codex est rescriptus : textus primum scriptus erat caractere Romano quadrato majoris modi, una tantum linea, sive columna : pauca verba intelligi possunt, ut capite 33 de Prosa terg. : *Ea misit nuntios ad regem.* In fine lib. i : *tradiditque eum Dominus in manus.* Postea occurrit *et castrametatur... Et dixerunt eidem... Noluitque acquiescere.* Videtur esse aliquid e sacris litteris. Verba textus primum scripti inter se connexa D sunt.

13. Codex 5764 Vaticanus membranaceus in-8 caractere Longobardico. In prima pagina notatum est veteri manu : *Hic liber sancti Columbani est.* Postea, *in hoc v. lumine ista continentur. Ysidori Ethimologiarum libri III, videlicet octavus, nonus et decimus.* Deinde caractere antiquiori sæculi fortasse noni : *Ysidori Ethimologiarum libri octavi incipiunt capitula.* Post tabulam capitum caractere veteri, ut in Sedulo Taurinensi, *liber sancti Columbani de Bobio.* Capita tabulæ sunt 56, scilicet 15 prima capita comprehendunt librum, non viii, sed vi. De Novo et Veteri Testamento, etc., cum aliquibus interpolationibus, ut cap. 2 de Historia, 291 et scriptoribus, et vocabulis sacrorum librorum. Incipit Historia est nar-

ratio rei gestæ, per quam ea quæ in præterito gesta sunt, dignoscuntur. Dicta autem Græce historia ΔΙΣΚΑΜΩΝ ΙΚΤΩΡΙΝ, id est, audire vel cognoscere. Historiæ autem ideo MONUMENTA vocantur eo quod memoriam tribuant rerum gestarum. Veteris Testamenti secundum Hebræos hi prohibentur auctores, etc. » Cap. 7, in fine : prius epistolæ : Breulius prius epistolarum colloquia. Cap. 11 : Carmina, quas ignes norimus aërios. Cap. 14, quorum gesta in hoc sæpta corpore condita continentur. Ibid., Unde et concilium consilium, c in s littera transeunte. Caput 15 Codicis desinit in Amen significat... in cælo resonant, quod pertinet ad caput 19 Breulii.

14. Sequitur in cod. cap. 16 : Cassiodori de titulis psalmodum : In primo libro Paralipomenon, etc., usque ad cap. 27 de psalmis disseritur, ex Cassiodoro, ut videtur. Caput 26 est de psalmo CXVII. Psalmus iste Hebræis est elementis, etc.

15. Sequitur caput 27 : Item de officiis : Osanna in clericis linguæ significatione in toto transire non potest, etc., ut cap. 19 Breulii. Ibid. Sacrificium dictum quasi sacrificium, quod prece mystica, etc... et sanguis Christi, ut Breulius. Ibid. : Sunt autem sacramenta baptismum, corpus et sanguis Domini, quæ ob id, etc. Breulius, baptismum et chrisma, corpus et sanguis. Sequitur caput 28 de Trinitate : Trinitas appellata quod sit totum unum ex quibusdam tribus, etc. Est caput 4 lib. vii Breulii, usque ad : Ego dixi : Dii estis.

16. Caput 29 de angelis apud Breulium est caput 5 lib. vii. In eo omittitur, Uriel... præceptum est. Vide Codicem 5813. Caput 36, de homine : Homo dictus, quia ex humo factus. Hæc excerpta sunt ex capite 1 lib. xi apud Breulium. Cap. 31, de apostolis : Apostoli missi interpretantur. Excerptum ex cap. 9 lib. vii. Sic alia capitibus sequentibus ex eodem libro vii.

17. Caput 37, De Ecclesia et Synagoga : Ecclesia Græcum est, etc., ex libro viii, cap. 1. Ita alia capita ex eodem libro. Caput 40, Expositio Symboli ex S. Augustino homil. 23 in Joann.

18. Caput 41 exhibet rubricam : De catechumenis Ysidori in libro Officiorum. Sic alia ex aliis Patribus : et caput 43 de Pompa ex Hieronymo et Ysidoro. Capitibus 16, 47, 66, quod est ultimum, De impositione manus pontificis, laudatur Ysidorus. Sequitur pagina 71, sine titulo, tabula capitum 84. De disciplina et arte, 292 etc. Prima sex capita excerpta ex lib. i et ii Etymol. Alia sex capita seqq. ex libris iii, iv, v, Etymologiarum, et quædam ex Beda nominatim. Sic fere procedit compendium Etymologiarum, sed non servato ordine librorum. Caput 83, de Triumphis : Omne regnum sæculi hujus bellis quaeritur, victoriis comparatur. Victoria dicta, quod vi, id est, virtute adipiscatur, etc.

19. Caput ultimum 84. Descriptio provinciarum Italicarum : Prima igitur Italiæ provincia Venecia est, etc. Sequuntur alia excerpta ex Isidoro de homine et ejus partibus, de ætatibus, etc. Alia, fortasse ex aliis, de vitiis et virtutibus. Pag. 191 : De septem

A regulis legis : Ysidori : Septem esse inter cæteras regulas, etc., ex lib. i, Sententiarum cap. 19.

20. Codex 5765 Vaticanus membranaceus in-fol. parvo, caractere Romano quadrato. Aliquando pro rubrica titulus capituli colore viridi exprimitur. Interdum margini duæ virgulæ affiguntur, cum scilicet verba aliqua aliorum describuntur, ut nunc fieri solet : sunt puncta, virgulæ, duo puncta. Scribitur obædientia. Ætas Codicis ad sæculum viii aut ix revocari potest. Initio, ut in aliis jam descriptis Codicibus, nota hæc : Liber S. Columbani de Bobio. Rubrica, Incipit liber secundus sancti Ysidori : caractere recentiori, « De ministris ecclesiasticis : Quoniam originis causas officiorum, quæ in commune ab Ecclesia celebrantur (sic) . . . eorum qui divino cultui ministeria religionis impendunt, ordine persequimur. » Prologus libri ii de Offic. eccles. aliquantum ab Editis diversus. Subjungitur tabula capitum 26 ejusdem libri ii, quorum ultimum est de manus Impositione vel Confirmatione ; sed Codex deficit capite 19 de conjugatis ad verba, cum etiam gentiles feminæ viris suis serviant communi lege naturæ. Ergo les naturæ.

21. Codex 5813 Vaticanus membranaceus in-8 sæculi xiii circiter. Etymologiæ in fine muticæ ; ultimum caput est : de vasis repositoriis, lib. xx. Fortasse initio deest aliquod folium cum titulo et tabula capitum. Prima rubrica : Incipit liber i de Disciplina et Arte : Disciplina a discendo, etc. Quædam contrahuntur, quædam augentur et interpolantur, lib. iv de Musica, apud Breulium, de Medicina. Eodem libro iv de Astronomia. Lib. v de Legibus. Lib. vi de Medicina. Liber vii de chroni. æ Vocabulo, etc. Ibi Chronicon breve : anno iv, religiosissimi principis Sisevoti (Sisebuti), 293 Judæi in Spania Christiani efficiuntur. Residuum sextæ ætatis tempus Deo soli cognitum. Explicat liber vii, incipit viii de Novo et Veteri Testamento, etc., apud Breulium lib. vi. Ibid., capite ultimo, Sacrificium dictum, etc. ; ut Breulius : sit sacramentum. Sacramentum Græci eucharistiam dicunt, quoa dicimus corpus et sanguinem Christi. Sunt autem Sacramenta baptismum, corpus et sanguis Domini, quæ ob id sacramenta, etc. Omittuntur alia.

22. Liber ix, de Deo ; ibid., caput 5 de angelis : Uriel interpretatur ignis Dei, sicut legimus apparuisse ignem in rubo. Throni, etc. Proce. lit liber ix, usque ad caput 5 libri vii Breulii. Incipit liber x De philosophis gentium. Philosophi Græca appellatione appellantur. Comprehendit omnia quæ sequuntur in Breulio, etiam librum x, sive vocabularium, cum præfatione. Ibid. Ærus vir fortis et sapiens. Ægistus dicitur, quia capite nutritur. Ega enim Græce caput dicitur. Auctor, etc. Liber xi de homine, etc. Reliqui libri eo ordine procedunt quo apud Breulium. Exemplum interpolationis libri xvii, cap. 58 : « Non crimine, sed furore. Martialis. Quidam juvenis Carphorus nomine temporibus Titi xx ursos in spectaculo contra se simul dimissos interfecit. Item

adversus leonem, pardum, et tigrem, aprumque A pariter dimicavit. Hæc quippe spectacula, etc. »

23. Codex 5992 Vaticanus membranaceus in-fol. parvo sæculi xv. Initio ascribitur : *Ex conventu SS. apostolorum Urbis*. Sunt quædam adversaria, seu miscellanea biblica caractere scholastico, additis aliis diverso caractere. Pag. 166 : *Isidorus de summo Bono*. Primus titulus erat : *Quædam theologia*. Initium deletum est, et non multo post initium libri secundii opus deficit. Sequitur alio caractere : *Intellectus Sententiarum metricè conscriptus* ; scilicet Petri Lombardi Sententiæ metro alligatæ. Codex mihi nullius usus.

24. Codex 6265 Vaticanus chartac. in-4 parvo, sæculi xv : Adversaria, sive miscellanea ex epistolis et orationibus. Liber Leonardi Aretini in Hypocritas. Elegia in Obitu Leonardi Aretini : *Nunc sanctæ muse*. Epitaphium :

Hoc Aretini Leonardi tecta sepulcro, etc.

Carmen sub imagine Leonardi Aretini. *Hic, Leonardè, tibi*, etc. Anonymum opus de Vir. illustr. Incipit, *Qui per Italiam homines excelluerunt etate mea*, etc. Leonardi Aretini Oratio Heliogabali ad meretrices. In fine. *Leonardus Aretinus recreandi ingenii causa ludens ridensque dictavit. Unde seniores rogat ne legant, urbaniores ne offerant Deo gratias*. Poggii, de Mutatione fortunæ, etc. Epitaphium seu versus in quadam ecclesia prope S. Spiritum Romæ : *Tu, qui secunda procedis mente, parumper*, etc. Alii in S. Maria Majori Romæ sub Christi Crucifixi imagine prope altare majus :

Ingrata Veneri spondebam numera supplex, etc.

Alii in palatio Priorum Florentiæ. Oratio archiepiscopi Cretensis habita coram Martino V, die 6 Decembris 1418.

25. Pag. 204. « Cicero Victorio suo S. D. Collegi ea, etc., per alphabetum initium capiamus. Abditum, optertum, absconditum, etc. » Desinit : « Vox magna, plena, grandis, sordida, clara, canora, candida, suavis, jocunda, dulcis, ingrata, copiosa, affabilis. Vitare, declinare, fugere. Explicit quod repertum est de Synonymis Ciceronis a Sercolutio. » Codex videtur scriptus Ancone, anno circiter 1460. De ejusmodi Synonymorum opere plura cap. 56.

26. Codex 6878 Vaticanus in-8, partim chartaceus, partim membranaceus, partim bombycinus. Exstat D in eo liber anonymus, alibi Plinio ascriptus, de Vir. illustr., *Procas rex Albanorum*. Pag. 25 terg., *Tractatus Isidori de Astronomia*. Incipit, *Luna est primus planetarum, minima stellarum*. Invenitur hic tractatus insertus in imagine mundi Honorii Augustodunensis, ut dixi cap. 86, sive revera sit Honorii, sive ex Isidoro desumptus. Sed character hujus opusculi in hoc Codice ita implexus est, vix ut legi possit.

27. Sequuntur quædam folia membran. caractere antiquo, forte sæculi xi. Hieronymi caput de Josepho in libro de Viris illustr. Ibid. : *In lib. xix, cap. 1, sic ait de Christo: Erat enim mirabilium operum effector*, etc.

28. Ibid., epistola Pilati ad Tiberium de Christo. Ibid., epistola Ignatii ad Joannem : *De tua mora*

dolemus. Alia ejusdem ad eundem : *Si licitum est mihi*. Alia ejusdem Ignatii *Christifera Mariæ : Menophytum*. Alia : *Ignatio dilecto discipulo humilis ancilla Christi : De Jesu quæ a Joanne*, etc. Epistola Lentuli. *Apparuit temporibus nostris*, etc. De Christo. Videri de his potest Fabricius in Cod. Apocryph. Novi Testamenti. Sequuntur folia chartacea : Petri Pauli Vergerii senioris liber : *Franciscus senior avus tuus*, etc.

29. Pag. 70, folia membr., ut superiora illa : *Epigramma de Verona sub prosopopeia* :

Jam licet, alma parens, festos tibi spargere plausus.

Scilicet post libertatem recuperatam. Versus hexametri. 295 Ibid., Antonii Panormitæ, poetæ Siculi, in Kyriacum Anconitanum ; *Kyriacè atiloquos*, etc. B Eiusdem epitaphium matris Kyriaci :

Anconis splendor jacet hoc Masiella sepulcro
Una vetustatis Kyriacique parens.

Diverso hæc caractere exarata. Sequuntur folia chartacea. Claudianus de balneis Aponi ruris. Epistola Theodorici regis Aloisio architecto : « Si audita veterum miracula, etc. . . . Ravennæ in Kal. Junii Aurelius Cassiodorus palatii præpositus scripsit » Hæc folia videntur bombycina. Sequuntur quædam de herbis. Petri Pauli Vergerii comœdia : *Hanc dum poeta mihi verecundus fabulam*, etc. Ad juvenum institutionem spectat ea comœdia.

30. Codex 7004 Vaticanus chartaceus. Epistola autographa Francisci Peniæ (ita se ipse nominat) sive Pegnæ ad Cardinalem Baronium, 26 Martii 1597, qua probat hunc Codicem revera esse historiam quam scripsit Lucas Tudensis. Putaverat Penia historiam Tudensis esse opus Juliani Pomerii (intelligit Tolestanum, male *Pomerium* vocatum), sed retractat hanc opinionem. Sequitur epistola autographa Alfonsi de Spinosa, archidiaconi de Tineo, canonici Ovetensis, Matrili 23 Januarii 1597. Commemorat Spinosa se ob episcopi Ovetensis insecutiones Oveti abesse : in Ecclesia Ovetensi solum superesse divisionem dioceseon Ithacii : Historias Sampiri, Sebastiani, Pelagii existitisse olim in ea Ecclesia ; sed existimari eas a Didaco de Muros, episcopo Ovetensi, delatas ad collegium Salmantinum, quod fundavit. Succedit epistola magistri scholæ Salazar 15 Julii 1595, qua misit historiam Tudensis, ex vetusto Codice transcriptam. Hic in epistola Peniæ dicitur *Doctor Gascha de Salazar, gymnasiarcha Salmanticensis*.

31. Deinde sine titulo Chronicon Tudensis : *Beatitudo potentiæ temporalis*, etc. Post prologum : *Brevem temporum annotationem*, etc. Chronicon Isidori et historiæ Gothorum, quæ desuunt in Sisennando, *arcana futurorum scienda servavit*. Sequitur sine titulo continuatio Ildefonsi : *Quoniam præclarus doctor Isidorus*. Desinit continuatio : *sub imperatore Constantino ; hucusque beatus Ildefonsus Hispaniarum primas*, etc.

32. Illico æra 704, post *Receuindum*, etc. Divisio episcopatum : Wanbæ et Pauli historia, alii reges Gothi, irruptio Maurorum, Reges Hispani usque ad

3. Ferdinandum. Desinit: *Athamge, Montor et quadam alia castra.*

296 33. Non est distinctio librorum. Chronicon autem Isidori desinit in *Scintilla*, vel *Suintila*, *Consummatio sæculi est*; tum sine titulo: *Licet viros virtutis prudentia*, etc., prologus Lucæ, ubi ait, liberum [lego, *librum*] *Ysidori doctoris Hispaniarum tertium in opere propomentes*. Fortasse sextam ætatem secundum librum numerat. Post prologum Lucæ: *Antonino filio Ronienfauando regi (sic) Gothorum I idorus; quia de origine*, etc. Post prologum, æra 447, *Alani, Suevi et Vandalii*. Hæc est Vandalorum Historia. Desinit: *ad interitum Glimert. S. quitur, æra 446, Suevi principe Ermerico*: Suevorum Historia. Desinit, *mansis-e 177 annis scribitur*. Subjungitur, *Gothorum antiquissima origo*, etc. Desinit, ut dixi, in *Sisenando*. Conferenda hæc essent cum editis.

34. Post omnia Lucæ Chronica et ultima verba, *alia castra*, sine titulo: *Dei filius Jesus Christus sub Augusto*, etc. Chronologia pontificum Romanorum usque ad Fabianum anno Domini 238. Sequitur: *Carolus natione Romano capiti anno Domini 232, Scdit ann. 3, mens. 10*, etc. Lege *Cornelius*, qui tamen 1 ann. sedit. Adhuc *Turpini relatio, qualiter Carolus Magnus Hispaniam et Galliam a potestate Saracenorum liberavit*, etc. *Explicit Chronica beati Turpini archiepiscopi*. Opus fabulosum. Caroli Magni in Hispania gesta Galli historici exaggerant, Hispani despicunt.

CAPUT X. IX.

Bibliotheca reginæ Suecorum Christianæ ad Vaticanum translata, multi Codices opera Isidori continent. Nonnulli horum Codicum olim ad bibliothecam Floriacensem spectabant. Ejusmodi Codices Regio-Vaticani 16 recensentur. Plura Etymologiarum exempla. Specimen glossarii Isidoriani. Liber SPERMOLOGON Isidori quid sit?

1. Inter celebres bibliothecas quæ post varios casus in Vaticanam tanquam commigrarunt, peculiarem quemdam locum sibi vindicat bibliotheca Christianæ Alexandræ Suecorum reginæ, librorum non tam numero quam defectu insignis: quanquam et Mss. quidem Codicum copia abundat, præsertim si illi annumerentur qui primum ad Otobonianam bibliothecam delati sunt, deinde cum **297** tota hac bibliotheca Otoboniana in Vaticanam devenerint. Verum de his Otobonianis alius erit dicendi locus. Tantum nunc monebo Alexandrum VIII Otobonum 1900 Codices mss. ex iis quos Christina undique conquiverat selectos, paucis quoque e sua domestica bibliotheca adjectis, Vaticanæ attribuisse, *Alexandrinæ* nuncupatione propriaque aula distinctisse anno 1690. Hæc est bibliotheca quæ etiam vocari solet *Regio-Vaticana*, seu *Reginæ Suecorum*. Bibliothecæ reginæ Christianæ tot pretiosis monumentis ornandæ cum illa auxilia undique collecta præsto fuerunt, tum magna pars librorum celeberrimi monasterii Floriacensis ex incendio et ruinis ereptorum cum aliis Alexandri Petavii ab ipsa regina comparata.

2. Monasterium Floriacense eruditorum hominum et librorum copia olim claruit. Joannes a Bosco Cæ-

lestinus, tom. II, sive part. III *Biblioth. Floriac.*, pag. 302, in not. ad *Vitam S. Abbonis*, auctore Aymoino Floriacensi, hæc refert: «Scholæ quondam adeo insignes atque celebres in monasterio Floriacensi habebantur, ut scholasticorum in eis numerus plus quinque millibus recenseretur. Hi didascalis suis muneris honorarii gratia. . . bina manuscripta offerebant volumina.» Addit tam copiosam bibliothecam anno 1561-1562 a Calvinistis directam, dissipatam, laceratam. Idem Joannes a Bosco pag. 409 commemorat statutum abbatris Floriacensis pro reficiendis veteribus libris novisque præsertim choralibus comparandis: *Videns bibliothecæ nostræ Codices vetustate nimia cariosos, et tæredine, et tinea rodente corruptos, etc.*

3. Dissipata quidem fuit a Calvinistis tam insignis bibliotheca; sed tamen magna ex parte iterum erepta et collecta post plures annos ac varia discrimina, non sine peculiari quadam Dei providentia, in Vaticanam illata est. Auctores Gallie Christianæ tom. VIII, col. 1540, de bibliotheca Floriacensi sic narant: *Tota tamen dissipata non est: curis enim Petri Daniel utcumque collecta per manus in Vaticanum transit.* Et apertius col. 1566, ubi de Calvinistis, et Qdeto de Coligni ex cardinali et ex abbate Floriacensi agunt, asserunt argenteos auroesque Evangeliorum et epistolarum Codices directos, etc.: «Omnia siquidem pene Mss. diripientes: quæ non lacerarunt, Petrus Daniel apud Aurelianos forum celebrans, Floriacensisque prætor, ab iis vilissimo emit pretio; unde in Petavii et **298** Bongarsii, tum electoris Palatini et Christianæ Suecorum reginæ, ac tandem Vaticanæ reip. transit.» Scilicet ut bibliotheca Petaviana bibliothecæ Christianæ unita fuit, ita Bongarsiana Palatinæ: quæ quidem Palatina, Hildeberga capta, dono data fuit Vaticanæ. De eadem bibliotheca Floriacensi, ab Hugonotis direpta, et de plurimis ejus libris, varia fortuna in Vaticanam translatis, videri possunt Mabillonius in præfat. ad *Liturg. Gallic.*, sect. 12; Lesleus in præfat. ad *missale Mozarabicum*, sect. 16, pag. 77; Claudius Estiennot in epistola ad Mabillonium, quæ tota est de hoc argumento, inter Mabillonii opera posthuma tom. I, pag. 461.

4. Facile Floriacenses monachi libros ex Hispania sibi petere poterant; nam eod. tom. VIII *Gallie Christ.*, col. 1541, de Mammone, sive Mammoleno, abbate Floriacensi sæculo vii dimidiato, hæc narratur: «Hunc dum in Hispaniam voti causa tenderet, Burdigalæ mortuum tradunt in monasterio Sanctæ Crucis. Forte in illas partes profectus fuerat ad ordinandum proximum Regulæ monasterium, quod ante Normannorum tempora Floriacensibus subjectum fuisse instrumentum ejus restitutionis docet.» Regulense monasterium in Vasconia erat, de quo agitur in *Vita S. Abbonis*. Verum in his diutius immorari non vacat; Codices potius ipsos *Regio-Vaticanos* recenseamus.

5. Codex 61 *Regio-Vaticanus* membranaceus in-8, alias 1300. Primum opus initio mutilum; agitur

in eo de mystica expositione arcæ diluuii : hæc est pars secundi libri, qui finit : *unum desideremus D. N. J. C. Liber tertius incipit. In prima ergo mansione est cognitio. Hic plura de libro et ligno vitæ, etc. Finit : quia, ut verum fatear, sæpius in hoc tractatu scribenda invenimus, quam inventa scribemus [Forte scribimus], neque enim vel in hoc meam insipientiam fateri erubesco. Explicit. Sequitur rhythmus satis longus :*

Angele, qui meus es custos, pietate superna
Me tibi commissum serva, tutare, gubernare, etc.

Finis :

Subjungatque piæ plebs omnis, Fiat, et amen.

Sequitur :

In gestis patrum veterum quoddam (vel quidam) ^{[legi ridiculum,}
Exemplo tamen habile, quod vobis dico rhythmicè
Johannes abbas parvulus statura, non virtutibus, et :.

Finis :

Cum angelus non potuit, vir bonus esse didicit

Editum vidi hoc opusculum, ni fallor, apud Theophilum Raynaudum. Character videtur undecimi aut duodecimi sæculi.

299 6. Sequitur rubrica : *Incipit liber Isidori episcopi, de Deo Patre* : videtur character diversus ac fortasse decimi tertii sæculi. Est liber VII Eymol. *Beatissimus Hieronymus*, etc., usque ad finem capituli 4 *intell gitor, non natura*. Illico rubrica : *De natura. Natura dicta ab eo*, etc., quod est caput 1 libri undecimi usque ad finem capituli 1 *ex parte dictum est*. Alia rubrica : *De mundo : Mundus est cælum*, etc., cap. 1, lib. XII usque ad finem cap. 18 hujus libri XII. Inde rubrica : *De terra : Terra est in media*, etc., cap. 1, lib. XIV, et quædam alia capita. Sequitur *De civitatibus*, cap. 1, lib. XV, et totus hic liber. Item *de pulveribus et globis terræ*, qui est liber XVI usque ad finem. Deinde libri XVII, XVIII, XIX, XX. Finis : *Ignis ardore siccatur*.

7. Illico rubrica. *Incipit expositio sermonum antiquorum cum testimoniis Fabii Platiadis Fulgentii Virgiliti : Ne de tuorum præceptorum, domine serrenissime, quidquam curtasse inobedientia putaretur*, etc. *Quid sit sandapila*, etc. Finis : *tua verba tam delentifica. Expliciunt verba antiquorum cum testimoniis suis*. Opus Fulgentii inscriptum : *De prisco sermone*. Succedit rubrica : *Augustinus de Expositione alphabeti : A congruo sono spiritum sub hiatu oris commemoramus*. Subinde liber XII Etymol. imperfectus, a verbis *Hispanis ac Numidia*, prope finem capituli 1 usque ad caput 6 *de piscibus* non completum. Nihil aliud quod recensione dignum sit in hoc Codice.

8. Codex 81 Regio-Vaticanus membranaceus in-12 sæculi XI circiter ; rubrica : *Incipit liber quintus Etymologiarum Isidori : Moyses*, etc., usque ad finem cap. 27 hujus libri quinti, *per naturam concessum est*. Sed quædam in compendium sunt redacta, uti etiam quæ sequuntur. Rubrica : *Ex libro IX Etymologiarum Isidori : Cives vocati*, etc. Ex cap. 4. De-init, *germani, germanæ*, cap. 6. Sequuntur quædam epi-

A stoxæ sine titulo : *Justum est, ut adversa communicent, qui prosperis continentur*. Tum alia miscellanea.

9. Codex 112 Regio-Vaticanus in-fol. sæculi XI. Initio notatur : *Alexander Petavius Pauli filius senator Parisiensis*. Ascriptum etiam est distinctum character. rec.

Cura, labor, meritum, gesti pro munere honores,
Ite precor, alias sollicitate animas.

Ex Epitaphio Senecæ, quod in aliis Codicibus exstat, ut in Codi. e 112, num. 11 referendo. Titulus, *Isidorus*, et rubrica : *Incipiunt inventicula de pedibus, 300 nobis necessariis : Pedes sunt viginti octo*. Incipit : *Compositio pedum*, etc., *Ant parilibus vocibus continentur*. Opusculum hoc differt a capite 17 libri 1 Etymologiarum *De pedibus* ; sed multa communia sunt.

10. Sequitur sine titulo *Domino meo ... Omni desiderio*, etc. Epistola 1 ad Braulionem. Tum 2 hujus ad Isidorum *Domino ... O pie domine, et virorum præstantissime, sera est inquietio*, etc. 3. Isidori ad Braulionem : *Quia te incolorem*. 4. Braulionis ad Isidorum : *Solet repleri lætitia*, etc. 5. Isidori ad Braulionem : *Tua sanctitatis epistola me in urbe Tolatana*. 6. Eiusdem ad eundem : *En tibi, sicut pollicitus sum*. Annectantur tituli librorum XIII, qui tamen in textu sunt XX. Sequitur brevis præfatio ad Sisibutum : *En tibi*, etc., *stilo majorum*, ut in epistola ad Braulionem. Deinde tituli libri primi, etc., usque ad finem libri XX. *Isidori finiunt libri Etymologiarum*. Accedit alter index librorum viginti. In fine charactero diverso. *Scriptus fuit hic liber anno a passione Christi M. XII*. Character est magnus, lineæ rectæ, et artificio ita formatæ. Diphthongi aliquando solute, aliquando conjunctæ, frequentia puncta, non infra litteras, sed inter litteras in medio, litteræ claræ et distinctæ, pauci nexus.

11. Codex 119 Regio-Vaticanus membr. in-fol. sæculi XII. *Liber de Claustro animæ Hugonis de S. Laurentio*. Hic est Hugo de Folieto, prior S. Laurentii in agro Ambianensi, qui scripsit etiam *de duodecim claustris Abusibus*. Liber de claustro animæ exstat impressus inter opera Hugonis de S. Victore, cui perperam tribuitur. In hoc Codice sunt libri quatuor : præcedit epistola et prologus. Sequuntur epistolæ suppositivæ Senecæ ad Paulum, et Pauli ad Senecam. Tum Epitaphium Senecæ : *Cura, labor*, quod exstat inter carmina Philippi abbatis Bonæ-Vallis, pag. 801. Deinde Sententiæ Senecæ, nec non diversorum philosophorum et sanctorum. Succedit *Vita S. Joannis Chrysostomi, a Leone Clerico, cognomento Joanne, Latinitate donata, innumeris verbis aucta, plurimisque in locis castigata, ac Lupo presbytero, quondam Juliano appellato, dicata*. Incipit prologus : *Sacræ dignitatis summi presbyteratus*. Videtur hæc Vita ignota fuisse Bollandianis, qui de S. Joanne Chrysostomo agunt ad diem 14 Septembris. In fine : *Explicit Vita S. Joannis Chrysostomi episcopi et confessoris. In nomine Domini 301 Nostri Jesu Christi incipit Vita beati Fulgentii episcopi*. Hic est Fulgentius Ager scriptor Vitæ, discipulus quidam ejus. In fine rubrica

Explicit Vita S. Fulgentii episcopi. Isidorus De laude A ejusdem, est caput 27, al. 14. De Script. eccles. Sequitur *Passio S. Quintini. De Assumptione B. Mariæ. Post Ascensionem*, etc. Finis : *Celebratur autem Assumptio ipsius Dei genitricis ac Virginis Mariæ xviii Kal. Septembris, præstante D. N. J. C. In fine, Anno ab Incarnatione Domini m. cc. xi. Videtur annus quo scriptus est Codex, in quo jam apparent duæ lineolæ supra duo ii. Character clarus et magnus : nexus litterarum frequentes, sed non difficiles, diphthongi connexæ, puncta, duo puncta, punctum et supra virgula.*

12. Codex 125 Regio-Vaticanus membranaceus infol. sæculi xiv circiter : *Legendarium ecclesiæ S. Marri Forcalqueriensis*, ut initio notatur. Primus sermo est in festivitate S. Eucharistiæ : *Immensa animæ*, etc., S. Thomæ, cum officio Corporis Christi. Sequitur opus, sive Homilia de Trinitate : *Omnes quos legere potui*, etc. Lectiones, sive Homiliæ Patrum : quædam S. Maximi episcopi.

13. Ibid., pag. 68, *sermo beati Isidori episcopi de Natali Domini : Natalis Domini dies... revocetur, quod natus est Christus*, ex lib. 1 de Offic. eccles. cap. 25. Ibid., pag. 69, *Sermo Fulgentii episcopi de Natali Domini : Cupientes aliquid... charitate custodiat*. Alius p. 82, *Fulgentii Carthaginensis episcopi de S. Stephano*. Ibid., in Sermone S. Augustini de Natali Domini, p. 76. Versus sibyllæ de judicio extremo : *Judicii signum*.

14. Pag. 88, In Natali S. Joannis Evangelistæ vi Kal. Januarii, *Sermo B. Isidori episcopi : Joannes apostolus et evangelista filius Zebedei... pulvis ebulliat*, est cap. 75, al. 72, de Obitu Patrum. Ibid. pag. 98, v. Kal. jan. in Bethlem Judæ natale Innocentium, *sermo beati Severiani : Zelus quo tendet... muneris est divini*. Episcopus fuit in Syria Severianus initio sæculi v. Ibid., p. 100, *Item sermo beati Joannis episcopi (intelligo Chrysostomum) de eisdem Innocentibus : Dedicatur novus... per interitum comparatur*. In fine mutilus est Codex ; videtur sæculi xiv. Sunt puncta, punctum et supra virgula, characteres clari et distincti, nexus frequentes, sed non obscuri, puncta, sive lineolæ supra duo ii; alibi deest punctum supra unum i, diphthongi unitæ, ita ut virgula inferiori parti litteræ e jungatur, ut in multis editis libris apparet. Legi alicubi 302 Codicem hunc ad sæculum xii pertinere : sed constat scriptum post S. Thomam de Aquino, et officium de sanctissimo Christi Corpore ab eo compositum.

15. Codex 137 Regio-Vaticanus membranac. infol., volumen Petavianum olim LXIII, sæculi xiv aut seq. Initio caractere recentiori ascriptum est nomen Bourdelot, qui fortasse est Joannes Bourdelot, de quo agitur in supplemento Dictionarii Morerii. Pulcher hic Codex continet Etymologias eodem ordine librorum quo Editi. Sunt sex epistolæ Isidori et Braullionis. *Epistola beati Isidori Hispaniensis archiepiscopi ad Braullionem Cæsaraugustanum episcopum*. Index capitum libri primi Etymologiarum, etc., us-

que ad finem libri xx: *Explicit liber Etymologiarum B. Isidori episcopi*. Sequitur tabula, sive index alphabeticus cum nota : *Modus tabulæ sequentis talis est*, etc. Capita distinguuntur numeris Arabicis, sed qui a modernis satis different.

16. Codex 191 Regio-Vaticanus membranaceus in-8, sæculi ix aut. x. Si Adaloldus, qui exscriptor videtur Codicis, ut non dicam, distinctus non est ab Adalgaudo, sive Adalcalo, sive Adalcalco, de quo mentio fit tom. VIII Galliæ Christ., col. 1542, saltem pars aliqua Codicis exarata fuit sæculo ix iuente : nam Adalgaudus abbas erat monasterii Floriacensis anno 818. Initio Codicis est hæc rubrica : *In nomine trino divino Dei (vel Domini) cæli confido*. Sequitur præfatio Isidori ad Fulgentium, de Officiis : *Domino, meo*, etc., *Isidorus*. Tum tabula capitum 44 quæ sequuntur. In fine primarum paginarum notatur : *Liber S. Remigii studio fratrum Flotuei et Adaloldi*. Succedit liber secundus cum indice 26 capitum : in ima pagina : *Liber S. Remigii studio fratris Adaloldi*. Hic videtur exscriptor hujus voluminis. Inducantur capita 26; postremum est *De manus impositione, vel confirmatione*. Desunt duo capita ultima editionis Breullii : sed in cap. 26 post verba, *Sed quoniam postquam tradunt Spiritum paraclitum*, adduntur quædam alia fere, ut in editione Matritensi : « Hæc sunt ex multis parva, quæ probabilium virorum novimus percepisse doctrinis, quorumque eloquia proinde quibusdam et locis a nobis interesse noscuntur, ut sermo noster sententiis confirmetur paternis. » Sequitur brevis expositio Symboli, cum nota ad marg. « in Palmis : Quæso vos, fratres... non dubia mente præsumite : donante illo qui regnat, etc. »

17. Deinde « Ex libro S. Augustini : Credimus in Deum Patrem 303 omnipotentem. Cunctorum visibilium, etc., anima constat et corpore. » Præterea « De ministris Remensium Ecclesiæ, quos inordinate Ebo episcopus invenit, et per deprecationem ipsorum, inspirante sancto Spiritu, hæc dictavit. » In margine videtur notari id editum a Sirmondo. Incipit : *Præpositum decet*. Ebbo, vel Ebo, sæculo ix inclinante, obiit. Sequuntur quatuor capitula Hincinari contra Prædestinatianos apud Carissiacum : *Deus omnipotens*, etc. Adjungitur præfatio Missæ, sive Canon, ut dixi cap. 84. Adest libellus Albini ad Fredegisum diaconum : *Placuit prudentiæ vestræ*. Scilicet opus de Trinitate. Alia de penitentia et confessione, item homilia 8 S. Gregorii papæ : *Quia sermo nobis de carnis resurrectione*. Item Prudentius Tricassinus : *De Veteri et Novo Testamento*. Obiit hic sæculo ix. Hæc postrema caractere diverso notata sunt. In libro S. Isidori sunt puncta, punctum et virgula sic; et contra superne virgula, inferne punctum, diphthongi unitæ et separate, character exiguus clarus, qui solet *Gallicus* a multis appellari, ab aliis *Romanus cursivus*.

18. Codex 199 Regio-Vaticanus membranaceus in-4. Invenitur volumen hoc fuisse Petavianum. Titulus recentior : *Divi Isidori Hispaniensis Sententiarum liber*. Capita indicantur numeris Arabicis recentioribus :

in textu numeris Romanis. Liber I continet capita 31. Liber II capita 84. Liber III capita 66. *Explicit Deo gratias.* Additur ex S. Hieronymo. *Plumarum molities juvenilia membra non foveat. Balnearum calor novum adolescentiæ sanguinem non incendat. Vidua, quæ in deliciis est, vivens mortua est.* Sequitur alio caractere quædam exhortatio ad virtutem, ubi de pœnis inferorum versus quidam Leonini inseruntur :

Quo qui clauduntur, nequeendo mori, moriantur.

Hujus generis sunt alii.

19. Additur eodem caractere vel paulo recentiori quo libri Sententiarum, *De sancto Abraham, qui fuit prima via credendi. Abraham filius Thare,* etc. Brevis Vita Abrahæ ; sequuntur alii patres Veteris et Novi Testamenti. Multum diversæ sunt hæ Vitæ a libro Isidori de *Obitu Patrum*, sed multis in locis omnino consentiunt. Nonnihil jam de hoc opere cap. 61 dixi, quod inter appendices referre est animus. Caput de S. Jacobo sic habet : « Jacobus, qui interpretatur *supplantator*, filius Zebedei, frater Joannis apostoli, arte Petri piscator, postea factus est Christi secutor. Relinquens rete, et navem, **304** secutus est Salvatorem : relicto patre Zebedeo, obedivit Deo ; relinquens mare et pisces, factus est in mari, id est, in mundo piscator cœlestis, Hispaniæ et occidentalibus locis prædicator ; et sub Herode gladio cæsus occubuit, sepultusque est in Achaia Marmarica VIII Kal. Augusti.

20. Ultimus est Stephanus, qui in genuino Isidori libro deest. Sequuntur *quædam de Domino nostro J. C. ; unde factus sit homo, de Ebrietate, de Pace et discordia, de Pœnitentia* ; quod est mysticum opus de Numeris, ut cap. 63 monui. Pag. 84 sine titulo de lectione librorum : *Duobus sine dubio modis tota scriptura intelligenda est.* Inseritur decretum Gelasii nonnihil immutatum, quod inter appendices Sedulii recensui. Hic Codex revocari potest ad sæculum XI. Sunt puncta inter medias dictiones, character clarus, diphthongi conjunctæ, orthographia qualis fere nunc in usu est. Pauci et clari litterarum nexus in utroque opere.

21. Codex 205 Regio-Vaticanus chartac. in-4, caractere Gothico-Germanico obscuro sæculi XIV. Volumen Petavianum LXV. *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum libri xx.* Epistolæ amœbæ Isidori et Braulionis : index librorum et capitum, ut in Editis. Etymologiis succedit Cassiodori liber de Anima : *Incipit liber Animæ : Secundum Isidorum Etymologiarum primo,* etc. *Explicit liber Cassiodori de Anima.* Cassiodorus quidem scripsit librum de Anima, qui in Editis incipit, *Cum jam suscepti operis,* et post præfationem, *Anima igitur hominis* : sed cum sæculo VI floruerit, Etymologias Isidori allegare non potuit : adeoque additum posteriori manu est initium libri de Anima in hoc ms. Codice.

22. Codex 215 Regio-Vaticanus membranac. in-4, alias notatus numero 1, 87. Initium libri rubris litteris : *Sancti Mar...* alia deleta sunt, sed indicari videtur S. Marii Forcalqueriensis. Ætas Codicis saltem

A aliqua ex parte ad finem sæculi VIII revocari potest. Primum opus hoc titulo profertur : « Excerpta quædam ex synodalibus gestis Silvestri papæ : Temporibus sancti Silvestri. » Postea : « Incipit epistola Orientalium episcoporum Julio Romano missa, etc. Epistola sanctissimi Julii Romani archiepiscopi rescripta Eusebio, etc. Pag. 12. In Concilio Bracharense (sic) : De honestate honorum, et disciplina : Cum beatus Apostolus arguere... sententiam sustinebit. Prosper de vita activa et contemplativa. » Hic est Julianus Pomerius. **305** Epistolæ quædam S. Hieronymi. Liber Augustini ad Hieronymum, *de Origine animæ.* Tractatus Hieronymi *de Seraphin.* Inde Synonyma Ciceronis, ut dixi cap. 56. Sequitur opus de Orthographia et Prosodia : *Nomina Græca... hæc Pupirius (sic) et Cassiodorus.* Subinde *Hieronymus in Genesis.* Postea incipiunt glossæ Veteris et Novi Testamenti : *Prologus*, id est, *præfatio* : de quibus vide caput 65. Pag. 106, inseritur hymnus S. Petri caractere, ut videtur, diverso : *Solve linguæ mores,* (lege *Solve linguæ moras vel lingua moras*) et *beate laudes refer Petro.*

23. Pag. 122, quidam versus prosodiaci, inter quos hi :

Dicit se vetulam, cum sit Cerellia papa,
Pupam se dicit Gallia [Lege Gellia], cum sit anus ;
Frigus enim magnum synthesis una facit ;
Denique sceptrâ Patris et Paracletus agit.

Exempla sunt ad cognoscendam quantitatem syllabarum, quibus nomen auctorum affigi solet : et in versibus quidem relatis indicator *Catal*, vel *Call* ; ex quibus litteris nomen poetæ non colligo, præsertim cum tres primi versus sint Martialis, quartus poetæ alicujus Christiani. In aliis clarum est auctoris nomen. Inter hæc exempla ex Isidoro laudatur p. 125,

Te quoque nostra tuis promit bibliotheca libris.

Sequitur sine nomine :

Quem mea non totum bibliotheca cepit.

Multa hic ex Prudentio et Paulino.

24. Pag. 127, nomina feriarum. *Prima dies Phæbi,* etc. Versus de Palmis : *Rex tibi summe... Christe Redemptor,* etc. *Cuncta creator.* Pag. ead. versa : Versus S. Augustini de Anima :

Omnia sunt bona, sunt quia tu honus omnia condis.

D Ultimus :

Si infelix, etiam multo infelicior illuc.

25. Pag. 128, versa : versus Platonis de Deo :

Omnipotens, annosa poli quem suscipit ætas :

Ultimus :

Quidquid id est vegetum, quod [Fortè, quo] percita
[corpore vivi] [Fortè vivunt].

Pag. 129, quidam versus ex Alcimo Avito ad explorandam quantitatem syllabarum. Item Juvenci et Fortunati.

26. Pag. 151, *Incipit liber Chronicon Isidori Spanensis episcopi : Brevem,* etc. Quædam adduntur de regibus Galliæ usque ad Carolum et Carolomanuum, et Ludovicum. Codex caractere minuto scriptus

forte tempore Caroli, de quo dicitur : *Cujus regni A
annus nunc agitur xxxvii.* Sunt diphthongi unitæ; puncta superne : alia diversa manus videtur primorum operum.

306 27. Codex 227 Regio-Vaticanus chartaceus in-4 sæculi xv. Liber glossarum ex variis glossariis collectus. Foris inscribitur, *Isidori glossæ.* Intus nihil dicitur. Incipit : « Anger, Spartharius, qui angit, id est, stringit spartam. — Albanæ plurali numero, nuce Prænestinæ. — Astrosus, lunaticus. — Aularius, aulicus, palatinus. — Agagela, lenocinator, pantominus. — Angaria, arianus, qui agrum laborat, ut angarias accipiat. — Anteritas, antiquitas. — Antela, antilena, sicut postela, postilena. » Vocabula eadem fere occurrunt atque in vulgato Glossario Isidoriano, sed diverso modo locata et mendose interdum scripta, ut *Spartharius* et *spartam*, quod positum est pro *Spatharius* et *spatham*.

28. Codex 231 Regio-Vaticanus membranaceus in-4, olim signabatur 1351. Character clarus Gallicus. Rubrica : « Incipiunt capitula libri magni Aurelii Cassiodori senatoris : de Anima : sunt 16 capita. Pag. 18, rubrica : Explicit liber Cassiodori de Anima. Pax legenti, vita credenti, salus scribenti, gloria Deo largitori, regnanti in sæcula sæculorum : Amen. Incipit liber S. Prosperi pro Prædicatoribus gratiæ Dei contra librum Cassiani presbyteri, qui prænotatur de Protectione Dei : Gratiam Dei, qua Christiani sumus, etc. Pag. 40, terg. Explicit liber S. Prosperi contra librum abbatis quondam Cassiani, qui prænotatur de Protectione Dei, sive adversus dogina Pelagii et Cælestii [*Forte prius erat Cælestini*] : deleta sunt quædam verba, et sequitur. *inimicorum gratiæ Dei, et D. N. J. C.*

29. Sequuntur Alcuini libri tres de Trinitate cum versibus : *O rex auguste*, etc. Pag. 88 sine titulo : *Credimus sanctam Trinitatem, id est, Patrem*, etc. Deinde Albini quæstiones de Trinitate ad Fredegisum : *Placuit prudentiæ vestræ*, etc. Epistola Albini ad Eulalium : *Sanctæ sollicitudini vestræ*, etc.

30. Pag. 105 terg., rubrica : *Incipit expositio sancti Evangelii : Mattheæ, sicut in ordine primus*, etc. Pag. 109, rubrica : *Incipit de serie generationis J. C. D. N. secundum carnem : Quomodo*, etc.

31. Pag. 113 terg., rubrica : *Item de Novo Testamento : Quatuor evangelistæ Domini Jesu Christi sub quatuor animalibus vultibus figuratiter expriment, etc.* Sunt allegoriæ Isidori de Novo Testamento. Desinit : *refectione saturabuntur.* Illico rubrica : *Item præfationes librorum Novi Testamenti : Evangeliorum prædicatio*, etc. Isidori Proœmia : sed desinunt in num. 1 *eloquio ediderunt.*

307 32. Sequitur ibidem pag. 123 rubrica : « Incipit liber de Interpretatione quorundam nominum Veteris Novique Testamenti : Domino et Dei servo Orosio episcopo Isidorus : Quælam notissima nomina, etc. » Des. : « et gloriæ celestis coronam accepit ; » qui finis est Allegoariarum Veteris Testamenti. Sequitur sine titulo : « Dominus et Salvator noster clemen-

tissimus suorum eruditor, docturus discipulos quæ orarent, etc. » De oratione in genere, et mox de oratione Dominica. Des. : « et unde ipsius misericordia liberamur. Amen. » Nulla fit mentio « Isidori Cordubensis, neque Orosii presbyteri, » neque Orosio episthion *reverentissimi* tribuitur. Plura de his cap. 60. Desunt Allegoriæ Novi Testamenti, fortasse quod præmissæ jam erant.

33. Post expositionem orationis Dominicæ pag. 138 terg., rubrica : « Incipiunt interpretationes nominum ex Hebræo in Latinum. Heli Deus, Heli Deus meus, etc. » Postea Græca nomina, « O theu, Deus. » Des. : « Bibliotheca repositio librorum. » Pag. 142, rubrica : « Incipit explanatio Symboli apostolorum : Quando beatum legimus Paulum, e.c. » Desinit : « fideliter credo quæ in symbolo continentur. Amen. »

34. Sequitur sine titulo expositio symboli, « Quicumque : Injunxistis mihi illud fidei opusculum, quod passim in ecclesiis recitatur, etc. » Ibid. : « traditur (nim quod a beato Athanasio, Alexandrinæ Ecclesiæ antistite, sit editum : ita namque semper eum vidi prætitulatum etiam in veteribus Codicibus. » Desinit, *a Domino redduntur.* Ad celebrem controversiam de symbolo Athanasiano notandum, jam sæculo x circiter animadversum fuisse, in *veteribus Codicibus.* Athanasio ascribi.

35. Codex 239 Regio-Vaticanus, sæculi xiii circiter, membr. in-4, character clare, sed minuto, et multis compendiis litterarum, in duas columnas divisus. Volumen Petavianum LXII. In fine dicitur C liber S. Andreæ. Sunt xx libri Etymologiarum ordine vulgato in Editis. Præcedunt quatuor epistolæ ex sex jam vulgatis et notis, et index librorum.

36. Codex 254 Regio-Vaticanus membranaceus in-4, alias² 1488. Rubrica : *Incipiunt capitula libri primi Sententiarum Isidori archiepiscopi.* Liber 1 habet 31 capitula. Liber II, cap. 44. Liber III, cap. 67. *Explicit liber tertius Sententiarum Isidori archiepiscopi.* Sequuntur homiliæ Origenis super psalm. xxxvi, xxxvii, xxxviii. Sunt novem homiliæ ; tituli capitulorum rubricati. Deinde epistola Eugenii **308** papæ ad Cistercienses, data Signæ Nonis Augusti : *Optarem, filii dilectissimi, corporali præsentia sacro vestro interesse collegio.* In fine : *Liber sanctæ Mariæ de.* Nihil aliud legi potest. Hactenus Codex eodem character clare et æquali exaratus sæculi xiii aut seq. Sunt duo virgulæ supra duo ii, diphthongi unitæ, punctum, punctum simul et virgula superne, frequentes litterarum nexu, sed non obscuri.

37. Succedit in eodem volumine alio character rubrica : *Incipit liber Soliloquiorum ejusdem episcopi Isidori : Quæso te, anima, obsecro te*, etc. Apud Bæulium hic est liber secundus Synonymorum. Finis utrobique : *Tu mihi supra vitam meam places.* Non est divisio capitulorum. Ex alio volumine, in quo præcessissent alia opera Isidori eodem character, hæc assuta esse videntur.

38. Sequitur : *Incipiunt sententiæ de diversis libris sanctorum doctorum excerptæ.* Laudantur « Isidorus, Beda, Xystus, Gregorius, Augustinus, Seneca,

Hieronymus, » ut cap. 33 dixi. Postea « Excerptum ex epistola beati Gregorii ad Secundinum Dei inclusum de callidi hostis insidiis : Antiquus hostis, etc. » In fine :

Explicit : expletat, ludere scriptor est.

Et recentiori caractere : « Est iste liber ad usum fratris Gerardi de Fleury, ordinis Minorum Sancti Francisci sacrae theologiae doctoris : » postrema verba non satis clara sunt. Videtur tamen aliquando pertinuisse Codex ad aliquem Hispanum : alicubi enim margini appingitur *ojo, oculus*, quo verbo Hispani attento animo legendum aliquid esse indicant, ut in alijs Codicibus jam notavi. Character hujus extremæ partis Codicis est Gothicus magna ex parte ; supra i additur virgula, seu lineola, sed alia manu, ut videtur : supra duo ii, et in rubricis videtur lineolas apposuisse eadem prima manus : multa sunt compendia litterarum, desunt saltem plerumque diphthongi.

39. Codex 255 Regio-Vaticanus membranaceus in-4, alias signatus numero 1487, sæculi VIII aut IX. Titulus caractere recentiori : *Isidorus de natura rerum*. Prologus ad Sisebutum. Index capitum 46. Deest caput 27, quod habet Breulius, et omittit editio Matritensis. Finis, *finem nunquam est habiturus*. Rubrica : *Explicit liber primus Isidori*. Sequitur sine titulo :

Tu forte in lucra [*Lege hæc*] lentus vaga carmina gignis,

Argutosque inter latires et musica fabra, etc.
Luna meal fratrem rectis objectibus urgeus.

In edit. 309 recenti Matrit. mendose carmen id legitur, quod emendatum a nobis edetur. Subjungitur antiphona notis musicis antiquis : *Kal. Octobris : O athletam invictissimum Germanum episcopum*. Et antiphonæ de vinculis S. Petri : *Immisit Herodes rex manus*.

40. Tum rubrica : *Incipit liber Pronosticorum* (sic) *editus a Juliano Toletano* [lege *Toletano*] *episcopo ad Didatum* [lege *Idatium*] *episcopum Barcinonensem*. Post prologum et orationem rubrica : *Explicit prologus, sive oratio Juliani cathedræ Toletanæ* [videtur *Toletanæ*] *episcopi*. *Incipiunt capitula libri primi*. Liber primus complectitur capita 22. Liber secundus cap. 37. Liber tertius cap. 62. Post caput 62, *cujus nullus est finis*, sequitur aliud caput non antea indicatum, titulo nigro, sed antiquo, quod deest in Matritensi editione PP. Toletanorum : *Tractatus S. Ambrosii de Superbia carnis. Ad te manum meam extendo, etc., jejunium et orationem*. *Explicit liber Pronosticorum*. Ad hujus capituli marginem apponitur num. 63. Succedit opus sive homilia satis longa sine principio ; prima verba : « brachia decoraris ! Ille virtutum ornamenta animæ suæ a Christo decorem accipit ; semper enim, etc. . . atque in æterna beatitudine una cum sanctis et electis tuis æternaliter regnare concedis, quia est tibi cum æterno Patre et Spiritu sancto una deitas, gloria, virtus, imperium et potestas in sæcula sæculorum. Amen. »

41. Annectitur Confessio ad Prima (sic) : *Confiteor*

Domino et tibi, pater, qua pescari in cogitationibus pessimis . . . perducatur ad vitam æternam. Amen. Præterea index capitum libri I Sententiarum, et libri III. Deest index libri secundi. Postea titulus : *Incipit liber Spermologon Isidori*. Scilicet lib. I Sententiarum cum 31 capitulis. In fine : *Explicit liber*. *Incipit liber : Omnis qui secundum*. Hic est liber II cum 44 capitulis : *Explicit liber secundus : Incipit tertius cum 67 capitulis, finis : lætificandos includit*. Titulum *Spermologon* explicui cap. 67. Codex antiquus est, circiter IX sæculi, character clarus, Romanus, puncta aliquando intra litteras, aliquando supra, pauci nexus litterarum. Litteræ i, d, h, longius extra lineam excurrunt ; punctum et supra virgula, alibi virgula et supra duo puncta, diphthongi modo unitæ, modo solutæ.

42. Codex 256 Regio-Vaticanus membranaceus sæculi XIV, ut videtur : « *Incipit summa magistri Belet de ecclesiasticis Officiis per anni circulum : In primitiva Ecclesia, etc.* » Pag. 72, sine titulo : 310 « *Sancta Romana Ecclesia post illas Veteris et Novi Testamenti, etc.* » Decretum Gelasii de libris recipiendis et non recipiendis.

43. Pag. 92 terg. rubrica : « *Decretalis Innocentii papæ ad correctionem universalis Ecclesiæ : Quidam sacerdotum in consuetudine habent, ut per singulos dies statim missa finita legatur Evangelium, In principio erat Verbum : quod quia neque a Romana Ecclesia manavit, neque aliqua ratione nisi ut, omnino prohibemus. Item quidam laicorum in consuetudine habent ut, neglecto diei officio, missas peculiares, hoc est, de S. Trinitate, de S. Maria et de S. Nicolao, et hujusmodi sibi petant decantari. Et hoc quoque prohibemus ne ulterius faciant, nisi congruo tempore ; sed si quis velit audire pia devotione sacra mysteria missæ, de eodem die missam audiat pro salute vivorum vel defunctorum.* » Item alia Decretalis ejusdem Innocentii ad consulta ejusdem patriarchæ : « *Consilium nostrum, etc.* Apud nos in diebus profestis cum celebrantur missarum solemnias in honore beatæ Virginis, neque hymnus angelicus, neque symbolum canitur, licet in missa præfatio propria decantetur, ut inter commemorationem et solemnitatem differentia ostendatur. » Sermo est de Missæ votivis. Nobis aliæ nunc sunt in usu rubricæ post S. Pium V. Lege, si placet, curiosum Scortizæ opus de sacrosancto missæ Sacrificio lib. IV, cap. 31, num. 6, et tit. 41 de Celebratione missarum cap. 2 et 4.

44. Pag. 102 epistola Hieronymi ad Nepotianum : de Vita clericorum : *Petis a me, Nepotiane*. Aliæ ejusdem epistolæ. Pag. 110, rubrica : *Isidorus de Clericis : Omnes cum ecclesiastici ministri ordinandi sunt, etc.* Est caput I lib. II de Offic. eccl., nonnullis mutatis. Rubrica : « *Quæ præcepta specialiter monachis, quæ generaliter communia sunt Christianis. Propter quosdam simplicium, qui religiosis et eruditis viris se admonentibus ac redarguentibus plerumque objicere solent, solos monachos Scripturarum sanctarum præcepta observare debere, etc.* »

Desinit : *remunerationem percipiet*. Sequitur Pastoralis cura S. Gregorii, mutila paulo post initum.

311 CAPUT C.

Alia 13 exemplaria mss. bib:iothecæ Regio-Vaticanæ commemorantur. Plura opuscula varii argumenti. Isidorus noster sæpius Junior in antiquissimis membranis appellatus. Vetus Gothorum historia nondum edita. Quædam Isidori fragmenta notis Tironis exarata.

1. Codex 261 Regio-Vaticanus chartaceus, qui olim signabatur 1612, caractere semigothico, sive Germanico. Plura continet. Primo loco occurrit liber de *Consolatione humanæ naturæ* editus per magistrum Joannem Jarsonium, universitatis Parisiensis theologiæ professorem, super librum Boetii de Consolatione : *Quoniam secundum Apostolum : finis : celestis aula suscipiet : quam*, etc. Prope finem citantur versus :

Qui non assuecit virtuti, dum juvenes it,
A viliis nescit discedere, quando senescit.

2. Secundo *Meditationes* Anselmi, sed sine titulo, qui aliena manu additus est. Incipit : *Anima devota cupiens*. Tertio opus sine titulo : *Quid est Deus*, etc. Quarto sermo de *contemptu mundi* sine auctoris nomine : *Videte, quomodo caute ambuletis*. Quinto : *Incipit tractatus psalmodiarum beati Augustini : Canticum psalmodiarum*.

3. Sexto (Incipit liber de Miseria et Utilitate humanæ conditionis, editus a domino Lothario, sanctorum Sergii et Bacchi diacono cardinali, qui postea Innocentius papa tertius appellatus est.) Hic etiam dicitur (de contemptu mundi.) Septimo, (Incipit prologus super devotissimo tractatu coronæ mysticæ Virgine Mariæ : Corona aurea, etc.) finis : (Defensatrix pupillorum, quæ in sede imperiali residens, etc.) (inter opera dubia S. *Ildefonsi* pag. 393 seqq. tom. I PP. Toletan.). Octavo, (Octo quare Virgo Maria dicitur beatissima : Virgo Maria dicitur beatissima propter octo. Primo, quia concepit verbo. Secundo, sine peccato. Tertio peperit sine dolore. Quarto, portavit Deum et Creatorem suum in utero suo. Quinto, quia per ipsam deletum fuit peccatum primum parentis. Sexto, concessum est ei quicquid petit a Deo. Septimo, quia est in cælis in corpore et anima. Octavo, quia exallata est super choros angelorum.) Nonnulla deinde opera simili titulo prodierunt, ut Petri Ribadeneyræ liber 312 inscriptus, *El porquè de la Compañia*. Sequitur rubrica : *Quot annis vixit Virgo Maria*.

Virgo Dei vixit sexaginta tribus annis
Quatuor atque decem fuit in partu benedicta,
Trigintaque tribus cum nato vixerat ejus,
Sexque decem postquam natus conscendit ad astra.

4. Nono. (Incipit tractatus de virtute orationis, editus a Venerabili Hugone de S. Victore : quo studio et quo affectu, etc.) Decimo, (Tractatus ad convertendum Judæos de errore suo, quem habent in Messia adhuc venturo, et de observantia legis.) Alfonsus Bonihominis Hispanus hunc librum diu occultatum, ex Arabico in Latinum sermonem a se con-

versum, mittit ad Hugonem magistrum ordinis Prædicatorum. Alfonsus scribebat Parisiis. Auctor libri est Samuel catechumenus, oriundus de Feth civitate regis Morothitani (sic), qui scribit ad Isaac magistrum synagogæ in Subvilmetam in eodem regno. In fine Alfonsus addit notam de præsentis libri per annos 236 occultatione, a Judæis procurata. Latine redditus est liber anno 1339.

5. Undecimo. (Incipit tractatus, editus a domino Petro cardinali Cameracensi, de quatuor exercitiis spiritualibus. Anima devota cupiens, etc.) Duodecimo, (Hos versus composuit venerabilis dominus frater G. Eden, qui fuit generalis ordinis Minorum, patriarcha Antiochenus, et episcopus Catansensis : Jesu salutis hostia, salutis sacrificium, Jesu salutis gratia, salutis beneficium, etc.) Hujus generalis G. Eden ordinis Minorum mentio apud Wadingum mihi quærenti non occurrit.

6. Decimo tertio. (Admonitio S. Augustini ad monachos de lectione evangelica et igne purgatorii : In lectione apostolica, quæ nobis paulo ante recitata est, fratres charissimi, audivimus Apostolum dicentem : Quia fundamentum aliud, etc., largitate redimere festinemus.) Decimo quarto. (Incipit sermo S. Joannis Os aurei de supra scripta patientia et gratiarum actione, et quod non oportet sic fortiter lugere mortuos, præsertim cum parvuli mundi de hac vita separati sunt. Age maxime hodie præcedentium dierum solertius ad sermonem et doctrinam ingrediamur.... annumerati sumus per J. C., etc.) Decimo quinto : Alii sermones S. Joannis Os aurei, sive Chrysostomi. Denique pag. 175, *Sermo S. Isidori de Temptationibus diaboli*. Est caput 5 lib. III Sententiarum, ut dixi cap. 72.

313 7. Codex 281 Regio-Vaticanus, jam cap. 85 recensitus, fortasse sæculi IX. Sunt diphthongi solutæ et connexæ, virgula infra et supra punctum, aliquando sola virgula et solum punctum. Sunt Differentiæ de vita activa et contemplativa Isidoro ascriptæ. Sequitur rubrica characteribus magnis rubris, quibus minores alii immiscentur : *Incipiunt capitula libri primi de Vita contemplativa*. Nomen auctoris non exprimitur ; opus Prospero tribui solet, sed est Juliani Pomerii. In fine : *Qui legis, ora pro ipso scriptore, si Dominum habeas in omnibus protectorem. Ajambaldus indignus vocatus monachus scripsit. Deo gratias*.

8. Codex 287 Regio-Vaticanus in-4 membr. sæculi XII aut seq., volumen Petavianum LXI. Libri decem postremi Etymologiarum. Adduntur quædam ex libro secundo de Rhetorica. Hæc legitur nota : *Liber S. Petri Gandensis ecclesiæ. Servanti benedictio, tolerantis maledictio ; qui solum abstulerit, vel curtaverit, anathema sit*. Similes anathematismos in aliis quoque libris mss. legas. Hoc exemplar fortasse pertinet ad divisionem, quam quidam astruebant, Etymologiarum in duas partes.

9. Codex 293 Regio-Vaticanus in-4 membr. sæculi X

circiter : *Incipit Præfatio Isidori episcopi in libro A Geneseos. Isidorus lectori salutem. Historia sacræ legis, etc.* 31 capita numerantur. In fine : *Explicit tractatus in libro Geneseos. Incipiunt capitula in libro Exodi.* Capita sunt 89. *Quædam mystica ex libro. Finis : in se credentibus.* Capitula 17 libri Levitici : *Incipit tractatus libri Levitici : Hostiarum diversitates. Finis : Hujusmodi sacrificium ab Ecclesia catholica non approbatur ; sed non dicitur : Explicit, et deesse videtur unum folium ; poterat tamen aliquid addi hęc pagina.*

10. *Incipiunt capitula libri Numeri. Sunt 30. Ideo hic liber unus, etc. Explicit liber Numeri : Incipiunt capitula (Deuteronomii) : sunt 22. Incipit tractatus Deuteronomii : Liber Deuteronomii, etc. Explicit liber Deuteronomii. Incipiunt capitula in libro Jesu Nave. Sunt 18. Explicit Jesu Nave. Judicum capitula incipiunt : Historia Judicum. Caput 9 est de Ruth. Explicit de Ruth. Regum capitula incipiunt. Post librum Judicum, capita 21 lib. I, capita 6 lib. II, capita 19 lib. 3. Brucilius habet capita 8, conjungit enim duo extrema. Capita 8 lib. IV Regum. Libri Esdræ sunt capita 3. De Machabæis 314 caput unicum. Explicit opusculum Isidori Spalensis episcopi in libris Veteris Testamenti.*

11. *Incipit liber primus Prosperi de Vocatione omnium gentium : Inter defensores liberi arbitrii, etc. Explicit de vocatione omnium gentium Prosperi libri secundus. Sequitur epistola Leonis papæ ad Juvenalem episcopum de hæresi Eutythiana. Ejusdem ad Julianum. Ejusdem ad Augustam Pulcheriam. Ad Augustum Leonem. Epistola vel decretum Innocentii papæ ad Decentium episcopum. Hieronymi epistola ad Magnum oratorem urbis Romæ. In principio hujus Codicis notatur : Liber sancti Petri sanctique Rodoberti (vel Crodoberti, seu potius Hrodoberti) de cella. Sunt duo puncta, punctum et supra virgula, punctum unum, nexus faciles et non multi, character clausus, æqualis, lineæ artificio rectæ, desunt puncta supra i, diphthongi partim unitæ, partim solutæ.*

12. *Codex 294 Regio-Vaticanus ex pergam. in fol. parvo, caractere minuto, sed claro. Volumen Petavianum LX. Sunt nonnulli nexus sed faciles, punctum, virgula infra supra punctum, diphthongi unitæ, D lineæ arte directæ, sæculo fortasse XI Codex exaratus. Sunt Etymologiæ mutilæ in fine. Initio : Incipit epistola Isidori Junioris Hispanensis : alia deleta sunt. Post sex notas epistolas index librorum XX, tum index capitum libri I. Ordo librorum ut in Editis.*

13. *Codex 309 Regio-Vaticanus, membranaceus in-fol. sæculi X, ut videtur, caractere Gallico nitido. Opus quoddam septem libris constans, quale in Codice Veronensi, in quo est compendium libri de Ortu et Obitu Patrum, quem cap. 44 recensui. Codex olim monasterii S. Dionysii Parisiensis. Nota recens initio : Arbitror omnes tractatus in hoc codice contentos esse venerabilis Bedæ aut Isidori.*

14. *Præmittitur : Quomodo numerus a quolibet animo conceptus, quis sit, possit agnosci ? Assumatur numerus quilibet. Ad marg. manu recenti citatur Beda tom. II, col. 133. Pag. 4 terg. tabula omnium operum contentorum in hoc volumine. Liber I habet capita 11. Caput 1, Nota, quæ continet natalitia sanctorum, etc. Caput 2, de cursu lunæ, etc. Caput 3, Martyrologium, pauci sancti a prima manu. Quædam alia manu antiqua addita, ut v Idus Decemb. In monasterio S. Medardi susceptio sanctorum Sebastiani martyris 315, et Gregorii papæ, et S. Leocadiæ. Confer Florezium tom. V Hisp. sac., pag. 308, de translatione corporis S. Leocadiæ. Hiemis initium VII Idus Novembris. Caput 4, de Cyclis. Caput 5, Abbrevisio chronica, scilicet pag. 59 est rubrica : Abbrevisio chronica, ubi mittenda sit. Adam cum esset centum triginta annorum, etc. Nota recens : Vide num opus istud sit Isidori, aut Bedæ. Alia : Editum tom. III Histor. Francorum Duchesnii, pag. 125. Desinit : Sunt autem totius summæ ab origine mundi anni usque in præsentem annum III DCCCLXXI (sed forte fuit DCCCLXI), scilicet annum VIII Caroli, qui post Carolomannum regnavit.*

15. *Cap. 6, fol. 60 terg., rubrica : Incipit de Ortu et Obitu Patrum, Adam, etc., ut in Codice laudato Veronensi. Ad marg. loco numerorum litteræ Græcæ : opusculum hoc a me inter appendices edetur, collatis variis lectionibus ex aliis mss. Sequuntur alia de temporum notione, et fol. 65 de hebdomadibus LXX propheticis. Liber n continet capita 22, de cyclis, de annis inveniendis, et de Paschatis die, etc. Liber III habet capita 14, de computo articulari, seu per digitos, de annis, de ratione bissexti, de Kalendis, etc. Liber III, cap. 27 : de luna, ejus diebus, concordia cum mari, etc. Liber V, cap. 12, excerptum de astrologia, de stellis, de eclipsi, de signis tempestatum. Signa zodiaci haud ineleganter depicta. Liber VI, capita 7, de ratione unciarum, de probatione auri et argenti, de mensura ceræ et metalli in operibus fusilibus. Macrobian fragmentum, De mensura terræ, etc., solis, etc. Capellæ, De mensura lunæ et terræ.*

16. *Liber VII. Item liber cum capitulis suis Bedæ presbyteri continens de rerum naturis. Respondet fol. 107, terg. rubrica : Versus Bedæ presbyteri : Naturas rerum varias, etc. Index capitum 51, fol. 19, Explicit liber de naturis rerum (scilicet Bedæ). Illico rubrica : De mensuris et ponderibus : Mensura est juxta Isidorum, quidquid, etc. Post opusculum hoc de mensuris et ponderibus sunt quædam de epactis, cum quæstionibus : Si vis scire, etc., ut in aliis codicibus, et apud Muratorium inter Anecdota tom. III, pag. 111 seqq. Fol. 125 terg., versus ad terminum septuagesimæ reperiendum :*

Procedunt febræ quinta sub sorte Kalendæ, etc.

Accuratæ tabulæ epactarum cum versibus.

17. *In libro I, post caput 4 de cyclis, fol. 37 seqq. inseritur 316 in membranæ recentioribus tabula et ordo annorum a primo anno nativitatis Christi ad*

annum 1566, et ad nonnullos annos quædam gesta A
annotantur ut *1 Dominus N. J. C. nascitur annis
ab origine mundi peractis 7. MCC; sed MCC non ita
clarum est. Prima manus quæ numeros annorum
appinxit, gesta ita assignat usque ad annum 1175
circiter, ac notat præcipue res regum Francorum
et monasticas. Succedit alia manus, qua multo plu-
ra enarrantur pariter de rebus Galliarum et monasti-
cis. Deinde tertia manus, et quarta denique, qua an-
no 1374 indicatur *Karolus V (Galliarum) regnat. Anni
sequentes omnes puri sunt ab hujusmodi historicis
notationibus.**

18. A prima manu ad annum 775 notatur : *Karolus
perrexit in Hispaniam. Ad annum 1154, Ludovicus
rex duxit uxorem ex Hispania regis filiam. Ad annum
1160, Obiit regina Constantia ex Hispania. Eodem
anno Ludovicus rex duxit filiam comitis Blesensis.
Ad annum 1238 notatur : Eodem anno Alfonsus de
Hispania duxit in uxorem comitissam Bolognæ. Au-
ctores harum notarum videntur monachi monasterii
Parisiensis S. Dionysii, de quo plura interserunt pec-
ciliaria.*

19. Codex 310 Regio-Vaticanus membranaceus in-
fol. sæculi x circiter : *In nomine sanctæ Trinitatis
incipit liber Proæmiorum de libris Novi ac Veteris Tes-
tamenti plenitudinem, quam in Canone (vel Canonem)
catholica recipit Ecclesia juxta voluntatem priorum tradi-
tionem. Incipit : In principio videlicet, etc. Item præ-
sationes librorum Novi Testamenti ; Evangeliorum
prædicatio, etc. Explicit liber Proæmiorum. Sequitur :
Incipiunt annotationes provinciarum Galliarum cum
privilegiis suis. Provincia Lugdunensis, etc. Sunt 17
provinciarum, 115 civitates. Deinde : Incipit Rotarum
liber Isidori Domino et filio Scributo, etc. Index capi-
tulum, etc. Finit : nunquam est habiturus. Deest cap.
47 De partibus terræ, quod in aliis Mss. adest, in
aliis deest.*

20. Postea : *Incipiunt glossæ ex Novo et Veteri
Testamento ; seu ex Etymologiarum [Forte Etymologi-
is] spiritaliter compositæ. Incipit : Avavus, pater
proavi, id est, avus avi. Abba, pater, Sgram nomen
est. Finit : Zizania, lolium. Est glossarium copiosis-
simum, vel index Etymologiarum. Præterea : Inci-
piunt capitula libri decimi, id est, quædam nomina
per alphabetum distincta : De reliquis 317 nomini-
bus juxta ordinem elementorum litterarum. Est
liber x Etymologiarum. Subjungitur : Incipit De
proprietate sermonum vel rerum. Inter polliceri et
promittere, etc. Incipiunt differentie spirituales Isi-
dori episcopi Junioris Spaniensis : Inter Deum et
hominem, etc. Finit : humilitatis Christi : expli-
ciant differentie spiritualium, sive carnalium Isidori.*

21. Consequitur : *In nomine Domini charissimo et
dilectissimo fratri Braulioni archidiacono Isidorus.
Edita est hæc epistola a Breuho ex hoc ipso Co-
dice, quem præ manibus habeo, ut videtur : laudat
enim Codicem Potavianum, qualis hic est. Exstat
inter alias Isidorianas.*

22. Additur : *Incipit Soliloquiorum Isidori Ju-*

nioris Spatensis episcopi. Isidorus lectori salutem
Venit nuper ad manus meas quædam schedula Cico-
ronis, etc. » Hunc prologum Breulius refert ad
proæmium libri *de Contemptu mundi*. Post hæc
prologum : *Anima mea in angustiis est, etc. Explicit
liber primus, incipit liber secundus : Quæro te, ani-
ma, etc.* Nulla in Codice distinctio capitulum. Desinit :
non purgat, sed ampliat. Sed videtur deesse unum
folium. Sequuntur duo sermones S. Augustini no-
mine, quorum primus, ut notatum invenio, factus
est ex sermone 13 de Tempore, alter est scriptoris
alicujus, qui anno circiter 500 vixit. Secundus inci-
pit, *Audiat in præsentem dilectio vestra, fratres charis-
simi, quemadmodum, etc.* Confer Cæsarii sermones.

23. Codex inutilis est in fine : character clarus, B
in principio major. In libro de Natura sunt puncta,
aliquando infra litteras aliquando in medio ; non alia
interpunctio, diphthongi separatæ aut semper, aut
plerumque. In aliis sequentibus operibus diversa est
scribendi ratio ; sunt punctum et superne virgula,
punctum unum. Codex parum correctus est.

24. Codex 319 Regio-Vaticanus in-4 chartaceus
plura miscellanea continet. Primo loco sunt pauci
quidam versus antè imaginem Pietatis (Crucifixi)
collocati :

Respice, peccator, an non sis verus amator.

Et cap. secundo, *Orationes, sive commemorationes
S. Hieronymi et Augustini. Tertio. Jabilus S. Ber-
nardi : Jesus dulcis memoria, Rhythmi ejusdem :*

Salve, mundi salutare.

Salve, salve Jesu chære.

Quarto : *Modus ad conservandum nos in amore Dei
ex xiv, itemque ex aliis iv Patribus : Ego consi-
dero, etc... in ejus amore. 318 Quinto : Quinque
regulæ ad cognoscendum quando peccatum sit mor-
tale. Prima regula... deliberationem applicando.*

25. Sexto. Rhythmus in S. Hieronymum ; salutatio
S. Corporis Domini, virtutes Agni Dei, etc. Septimo.
Liber Moralium Senecæ : *Omne peccatum est actio, etc.*
Octavo. Informatio S. Bernardi ad religionem : *Ad
hoc studeat, etc.* Nono. Speculum monachorum S.
Bernardi : *Si quis emendatoris vitæ.* Decimo. Versus alii
et plura alia S. Bernardi, Petri Damiani, Augustini,
Gregorii, etc. Undecimo. Confessio ordinata in Car-
tusia Magua. Duodecimo. Supposititiæ Lentuli epi-
stola ad Romanos de Forma Jesu Christi, et Pjati
epistola de Jesu Christo. Decimo tertio. De tribus
apparitionibus D. J. C., quæ in Evangelio non habentur ;
de quibus dixi ad Sedulium lib. v, vers. 362.
Decimo quarto. Epistola Francisci Petraræ ad
Gerardum Cartusiensem, suum fratrem.

26. Decimo quinto. Excerptum ex libro in Prospero
(Pomperii potius) de Vita contemplativa. Decimo sexto :
*Ex bibliotheca Vaticana : Incipit concilium urbis Ro-
mæ sub Damaso papa celebratum : De explanatione
fidei catholice ; quod edidi post Sedulium inter ap-
pendices. Sequitur : Ex concilio Romano sub Martino
papa primo, in quo verba quintæ synodi referuntur,
videlicet ex decreto xvii. Omnia autem, quæ non con-*

sonant, etc., in finem prædicaverunt. Decimo septimo. A Plura Græca, etiam ex SS. Patribus. Decimo octavo. Auctoritates, quod Romæ a S. Silvestro Constantinus baptizatus est. Laudatur etiam *Isidorus Hispalensis*, non indicato loco. Vide cap. 33. Decimo nono. Diversa alia miscellanea. In hoc ergo volumine Miscellaneorum, pag. 107: *Isidorus Hispalensis Ecclesiæ episcopus de Viris illustribus.* Incipit a Xysto, Macrobio, etc. Ultimo cap. de Maximo episcopo. Succedit elogium Isidori a Braulione compositum. In fine: *Si videbitur R. Patri sacri palatii magistra imprimatur. M. Antonius archiepiscopus Vvasin (obscure) Vicesgerex.* Suat 47 capita, comprehensio duobus de Sedulio, sed excepto capite Braulionis de Isidoro. Bis Sedulii mentio fit, videlicet cap. 41 et cap. 21.

27. Codex 421 Regio-Vaticanus membranac. in-4. Pauca quædam folia prope finem adjecta sunt papyracea. Character membranarum antiquus est, sæculi fortasse xi. Est liber miscellaneus, in quo primo loco reperitur carmen elegiacum hoc titulo: *Theologia* 319 *Synagogam alloquitur, dicens: Omnipotens in principio, quod notatur es-e Hildeberti, Cenomanensis episcopi. Secundo, Versus Israhelis de Arte metrica super nomen et verbum;*

Rotbortum salvere jubent præconia metri, etc.

Dicimus haud aliud quam quod Servius et Beda dicunt. Hic Israel videtur diversus ab alio, de quo Fabricius in Biblioth. med. Tertio. Metrum choriambicum: Christe, qui caput es sacræ, etc. Tuque chara Deo nimis Hadeuiga, et amabilis, etc. Hæc virgo, forte Hegelwitha, sæculo ix carmen, ut videtur, conscribi iusserat, in elogium Mulieris fortis, quod sequitur, Rex Salomon summa qui fulsit in orbe sophia, etc. Sic pergit, litteris mediis et ultimis sibi aliquatenus consonantibus.

28. Quarto. Nota quædam de ultione Cain, et deinde ratio representans figuram longitudinis Christi, ut explicui in Sedulii App. 5. Quinto. *Quot sunt linguæ in mundo? Sunt septuaginta duæ, etc. Sexto. De singulis septimanæ diebus. Sunt 7. Versus Eugenii Tolotani. Ibi reptantia hominesque sagaces: et prius plumigeros volucres. Cætera ut in alio Codice Regiæ 2078, de quo egi in prolegom. ad Dracontium. Septimo. Oratio Dominica, Symbolum catholicum Græce et Latine. Litaniam Græcorum brevis, qua Christus, Deipara, Michael, Gabriel, Raphael, Petrus, Paulus nominatim rogantur. Ibid., pag. 16: *Isidori ad sororem suam. Fragmentum lib. 1 contra Judæos. Esaias [Forte erat autem] apertius filium a Deo genitum, etc., usque ad finem capituli de Nativitate: Character sæculi ix circiter. In Ms. legitur ut eligat e duobus, sine sibi. Sequitur fol. seq. opus acephalum vel excerptum: Clericus est, qui Christi servit Ecclesiæ: De vestimentis sacerdotibus, de auctoritate baptismi, de jejunio. Pag. 21 quidam versus antiqui:**

Te, Deus omnipotens, nostri miserere, precamur,
Da miseris veniam contritis corde coronam.

Item:

Hæc est pulchra domus; sic sit, præcor, aula salutis,
Laticetique suos semper habitata coluos.

Item:

Splendida quadratis decorata est aula fenestris,
Susceptrix inopum hospita simplicium.

Item in mensa beati Augustini:

Quis quis amat dietis absentum rodere vitam,
Hanc mensam indignam noverit esse suam (sic).

Item:

Vivere post obitum vates, vis nosse viator
Quid legis, ecce loquor: Vox tua nempe mea est.

29. Deinde, de *Observatione quatuor temporum; Primi igitur mensis jejunium, etc... gaudia possidebit*: quod est opus diversum a 320 capitibus Isidori libri i Officior., quibus de jejunio agitur. Sequuntur aliæ sententiæ ex Augustino et Hieronymo, et nota sex episcoporum: «Isti sunt quos beatus Petrus princeps apostolorum pariter ad prædicandum Evangelium in Galliam transmisit: Dionysium Parisiæ civitatis episcopum. Memmium Cataloniæ civitatis episcopum. Xystum Remorum episcopum, Eutherium Treverensis civitatis episcopum, Sabianum (sic) Senonensem episcopum, Sinetium Suessionis episcopum cum cæteris sociis illorum.» Additur nota: *De sex synodis generalibus. Pag. 27, elegia anonyma, et fortasse acephala:*

Hunc tua Jordanis sacrata prætulit unda;
nomine Caroli et Hildigaldæ in obitu filii Alytarii.
Finis elegiæ est:

Associare suis vocibus illa sacris.

30. Subjungitur ænigma:

Prima sonat quartæ, respondet quinta secundæ.

Finit:

Secundo polum calidum, curro solum gelidum
Scribitur *respondit*; nam i pro e frequens est in inss.
Codicibus. Annectitur fabula de leone:

Ægrum fama fuit quondam jacuisse leonem, etc.

Hic assuuntur folia papyracea, quibus fabula et alia continuantur. Versus auctoris incerti.

Rustice, lustrivage, capripes, coronate, bimembris, etc.

Abjecta in trivitis inhumati glabra jacebat

Testa hominis, nudam eum cute calidum.

(Ausonii hoc est.) Ecloga incerti. *De cuculo*, ad marg. notatur esse Bedæ: *Plangamus cuculum, etc.* Alia epigrammata, et *Bedæ confictus veris et hiemis:*

Convenient subito cuncti, seti montibus altis.

31. Ibid., pag. 31, *elogia quorundam Patrum incerto auctore: Hilarii, Ambrosii, Augustini, Hieronymi (ex bibliotheca Isidori, ut dixi cap. 81). Ibid.,*

Te quoque nostra tuis promit bibliotheca libris.

Sequuntur quædam alia incertorum auctorum, et in fine versus Strabonis, qui exstant apud Canisium Antiq. lection. tom. VI, pag. 635. Succedit folium membranaceum characteris veteris sæculi xi circiter. Hymnus acephalus abecedarius: incipit a C: *Clangor tubæ per quaternas, etc.* Ibi pro X nomen Christi, *Xpm Regem jam paterna claritate splendidum. Est de judicio universali.*

32. Codex 551 Regio-Vaticanus, membranaceus in-fol. sæculi xiv, ut videtur. Volumen Patavianum 211. Adest etiam character recenti nomen *Bourdelot*, advocati Parisiensis, ut albi ex Moretuo conject. In-

incipit prologus *Rasini viri eloquentissimi in librum Historiæ ecclesiasticæ*. Post prologum est elogium Eusebii per **321** Hieronymum et Gennadium. Fol. 119 : « Explicit liber ecclesiasticæ Historiæ undecimus. Incipit prologus in Vita sancti Silvestri papæ. Historiographus noster Eusebius, etc. Explicit prologus. Incipiunt actus sancti Silvestri papæ. Silvester igitur urbis Romæ episcopus cum esset infantulus, etc., baptizavit in pascha, et ex eo cœpit ab omni populo Romano magnificari nomen D. N. J. C., etc. Explicit actus sancti Silvestri. Incipit miraculum de Petro Igneo : Alexandro primæ sedis reverentissimo ac universali episcopo clerus et populus Florentinus sinceræ devotionis obsequium : Jam diu tædium, etc., ne pigritemini clementer impendere. » Sæculo xī Petrus Igneo floruit. Adis Baronium in Annalib.

33. Fol. 127 : *Incipit prologus sancti Hieronymi presbyteri in libro de illustribus Viris : Hortaris, Dexter, etc.* Capita 135. *Explicit Virorum illustrium liber S. Hieronymi*. Sequitur Anonymi opus, sic satis ineptum, quo capita continuantur usque ad 147 : *Vis nunc acriter, mi frater Desideri, etc.* Scriptores recensentur Augustinus, Hilarius, Origenes, Eusebius, Heliodorus, Ambrosius, Dardanus, Paulinus, Pelagius, Jovinianus, Julius Africanus, Fannonius. Vide Biblioth. Ecclesiast. Fabricii post librum Hieronymi. Judicium de his scriptoribus in illo opusculo fit, sed iniquum plerumque.

34. Fol. 141. *Incipiunt capitula in libro Gennadii presbyteri de illustribus Viris*. Sunt 98 capita; deest Sedulius, ut in plerisque aliis. In textu sunt tantum 97 capita, comprehenso Gennadio. Fol. 150, *Explicit liber Gennadii presbyteri Massiliensis de illustribus Viris*. *Incipiunt capitula in libro Isidori Hispalensis episcopi de illustribus Viris*. Sunt capita 33, ut apud Breulium pag. 528 seq. et eodem ordine. Cap. 20 Breulius : *Justinianus Ecclesiæ Valentis episcopus; Ms., ecclesiæ Valentis ep.* In fine, *Explicit liber Isidori Hispalensis episcopi de illustribus Viris*. Incipit præfatio Cassiodori Senatoris in libris de Institutione divinarum scripturarum. In fine : *Explicit liber secundus Cassiodori senatoris de institutione, etc.* Nihil aliud exstat in hoc pulchro Codice, qui ad xiv sæculum, ut dixi, revocari potest. Desunt puncta supra unam i, sed adsunt virgulæ, seu lineolæ recte supra duo ii.

35. Codex 571 Regio-Vaticanus in-fol. parvo membranaceus sæculi x. In primo folio finis homiliæ cujusdam, seu libri, in quo agitur de muliere in adulterio deprehensa; finis : *corrigit gratia 322 quod pœna non poterat. Explicit liber. Nomina episcoporum Parisiensium incipiunt : Dionysius, etc., Petrus, Mauricius, Odo*. Hic est ultimus, qui sæculo x floruit; additur caractere recentiori : *Petrus, Guilermus*. Notatur quoque *E Ms. S. Mariani Antissiodorensis* eodem rec. caract., quo etiam in catalogo quedam corriguntur.

36. Sequitur quoddam instrumentum *Gausfridi abbat* S. Germaui Parisiensis caract. antiquo, simili

A primo. Deinde sequitur opus sine titulo : *Hæ sunt causæ quas Dominus semper Augustus nobis ad utilitatem semper sanctæ Dei Ecclesiæ per sacram suam mandavit epistolam*. Caput 1, *Quomodo, vel qualiter, etc.* Laudantur præter alios *Effren, Cassianus, Cassiodorus*. Opus imperfectum. Notandum verbum *causæ* pro rebus, ut apud Italos et Hispanos, *cosæ, cosas*. Aliud opus mutilum : *In præsepi jacuisti*. Ibi versus Sibyllæ : *Audite quid dixerit : Judicii, etc.* In capitibus versuum tam Latine, quam Græce inventur : *Jesus Christos Yes, Theos, Soter*.

37. Pag. 6, eodem caractere : *Versus Hieronymi ad beatum Augustinum : Mentitur, etc. Augustinus ad Hieronymum :*

Te Betulleem celebrat, te totus personat orbis,
Te quoque nos: a tuis promit bibliotheca libris.

Consule cap. 81 de versibus Bibliothecæ Isidori. Subjungitur prophetia Sibyllæ de fine mundi : *Surget dux p. v. nomen de una parte Salicus, et de altera parte Langobardus*. Sunt plures prophetiæ de Saracenis, etc. Finit : *Tunc veniet Dominus Jesus Christus judicare sæculum per ignem*. Dicitur Sibylla vixisse ccc. lxxii annis, a tempore David usque ad tempus Darii regi Medorum. Nata fuit in Syria de Manase patre et de inatre Papilia, de genere Alexandri regis Magni. Inde venit Cuman. Ita vetus liber.

38. *Descriptio cujusdam sapientis, breviter de Codicibus excerpta, ad reginam Gerbergam, Hainrici Saxonum nobilissimi regis filiam, de Antichristo in omnibus malefico, etc.* In primo proferendum nobis est, etc. Ibid. : *Quidam vero doctores nostri dicunt, quod unus ex regibus Francorum Romanum imperium ex integro tenebit; qui in novissimo tempore erit, et ipse erit maximus, et omnium regum ultimus*. Finit : *Judicandum esse præfixit, forte præsumit*. Ne in his ego immerer, vide Baron. ann. 939, n. 4, et Pagium, et S. Martinum Legionensem tom. IV, p. 378 seq. Sequitur sine titulo : *Non est putandum quod aliquo tempore moratus fuerit diabolus in cælo, etc.* Item quedam excerpta ex Patribus.

323 39. Ibi pag. 15, « Isidori de signis tempestatis vel serenitatis. » Est caput 38 de Natura rerum, incipiens a verbis, « signa tempestatum navigantibus, etc., æstus erit. » Post hæc sequitur homilia siue titulo, « Fratres charissimi, in hac die, qua celebramus natale gloriosæ dominæ nostræ, matris videlicet Redemptoris nostri, etc., recuperare et habere perpetuam gratiam Filii ejus D. N. J. C., qui, etc. »

40. Succedit *Modus liberandi eos qui in vinculis detinentur cum Dei adjutorio*, scilicet præscribuntur tredecim missæ per tredecim sacerdotes canaudæ, quæ dum singulæ cantentur, diaconus vel alius clericus cantet centum vicibus cum veniis psalmum, *Laudate Dominum, omnes gentes, etc.*, quæ superstitionem redolent. Character hujus partis Codicis est sæculi xiii. Tricenarius numerus missarum, quas dicunt, S. Gregorii quo sensu prohibitus fuerit, docent Bollandiani in *Conat. Chron. Histor.*, ubi de S. Gregorio agunt. Corrigendum obiter Dictiona-

rium Ducangii, ubi verba Pauli Maffei, *Missas quæ vulgo S. Gregorii dicuntur... incepimus*, exponuntur de missis quæ juxta ritum Gregorianum celebrantur, cum debeant intelligi de 30 missis S. Gregorii nuncupatis. Sequitur homilia in festo S. Petri ad vincula. Narratur miraculum, et inventio vinculorum Hierosolymis tempore Alexandri pape: *Notandum est, fratres charissimi, quæ de causa celebretur, etc., plurima sanitarum donu, largiente, etc.*

41. Alio caractere non antiquiori, *Vita Leufredi abbatis*, cum prologo. Exstat apud Acta Bolland. 21 Junii. *Vixit sub Hildeberto et Hilperico regibus, etc.: obiit x Kal. Julii.* Auctor scripsit *Vitam ex antiquariis monumentis et traditione majorum. Nostris temporibus, ait, translatus est a Joanne episcopo Bolensi et abbate loci illius, etc., scilicet sæculo ix.*

42. *Vita S. Theobaldi confessoris cum prologo ad Arnulfum, patrem Theobaldi: « Floruit temporibus Henrici Cæsaris, et Henrici Francorum regis, et filii ejus Philippi. »* Auctor in fine: « Testem invoco habitorem ejus Spiritum sanctum, multa cognita me prætermisisse, et de magna silva vix paucos ramos perstrinxisse. » Theobaldus sæculo xi vixit. *Vita S. Anjani episcopi Aurelianensis: « Illo in tempore, quo fulgens in rota sæculi novella plantatio fidei Gallica diffundebatur in tellure, » etc.*

43. Sequitur alio caractere antiquiori *Bellum Catilinarium Sallustii 324* sine titulo: *Omnis homines, etc., gaudia agitabant.* Ibidem bellum Jugurthinum sine titulo: *Falso queritur de natura sua: mutilum prope finem: ratam pacem vellet: ukima verba hujus operis.* In hac pagina 71 vers. est charta geographica antiqua, fortasse sæculo ix vel x exarata, in qua, ut cap. 61 dixi, inter alia notatur in ulteriori Hispania prope Minium flumen hæc peculiaris assertio: *Hic prædicavit S. Jacobus.*

44. Sequitur: *Beati Dionysii virtutes, sive miracula.* Incipit: *Plurima miracula; finit: hujus requisitore sancti.* Character sæculi xii aut xli diversus a præcedenti. Subinde recentiori eodem caractere: *De Obitu Gervasii, Remorum archiepiscopi: Quorundam religiosorum virorum, etc.; necessaria præparavit, præstante, etc.*

45. Præterea *Vita Dagoberti fratris regis: Quartus ab Clodoveo, etc., vitam cum regno finivit.* Eodem caractere et titulo recentiori: *Suggestus abbas S. Dionysii de Ecclesia a se ædificata. Divinorum, etc. choro angelorum, et sanctæ Crucis.* Mutilum opus. Vide Baron. cum not. Pagii ad ann. 1140; num. 21.

46. Codex 667 Regio-Vaticanus in-8 chartaceus: alius numerus indicatur 10.9, atque ita ab eibi hic Codex citatur, ut dixi cap. 79. Volumens erat Petavianum 288. Titulus: *Chronologia et ordo regum Gothorum. Item historia Wambæ regis Toletani, edita a Juliano, Toletanæ sedis antistite.* Sequitur monitum ejus, qui jam tempore typographiæ hos libellos exscripsit ex veteri Codice, *fideliter*, ut ait, *et ad veri instar prototypi.*

47. Pag. 2, *Chronologia et series Gothicorum regum.*

Primum in Gothis regnavit Attanaricus, etc. Desinit in Roderico et irruptione Maurorum. In fine: *in æra dix. LXV regnavit Carolus Francorum rex, ac paritius Romæ.* Fortasse legendum *Æra DCCLXV.* Opusculum tempore Caroli Magni ab aliquo Gallo videtur compositum ex Chronica quæ tunc exstabant genuinis Gothorum, quod propterea censui exscribendum. Pag. xi terg. « Epistola Pauli perfidii, qui tyrannice rebellionem fecit Wambano principi Toletano. Historia Wambæ regis Toletani edita a domino Juliano, Toletanæ sedis archiepiscopo, De expeditione et victoria, qua rebellantem contra se Gallix provinciam celebri triumpho perdemuit: Solet virtutis esse præsidio, » etc. Desinit: « proscriptionibus recognoscat. Finis historiæ. Judicium promulgatum in tyrannorum perfidiam, eodem Juliano 325 auctore: Perfidorum denotata transgressio eo debet acrius percipi, » etc. Desinit: « seculura sæcula imitari refugiat (*lege refugiant*). » Conferenda hæc cum editis tom. II PP. Toletan. Additur subscriptio: « Anno ab incarnat. Dom. m. c. xxvii. Petrus Willelmus Armarius scripsit hunc librum in honorem S. Ægidii sub Petro abbate, et Ludovici regis Franc. anno xx. » Hic est exscriptor libri anno 1127 ex vetustiori Codice, quo chronologia continebatur; quæ subscriptio a recentiore exscriptore retenta est.

48. Codex 846 Regio-Vaticanus in fol. membranaceus sæculi fortasse viii. Initio ascribitur nota: *Alexander, Pauli filius, Petavii senator Parisiensis anno 1647, fortasse caractere proprio; eodem exaratus est index contentorum in hoc volumine. Incipiunt capitula Theodosiani libri.* Est Codex Theodosianus, in epitomen redactus ab Aniano jussu Alarici regis, ut a cum novellis Valentiniani, Martiani, Majoriani et Severi. Deest liber i, et initium libri ii. Sequitur *Gai liber 1, etc., nempe institutiones Cæii, sive Gaii.* Sequuntur *Pauli sententiæ et liber Gregorianus usque ad caput 7 exclusive.* Plura avulsa sunt folia. Pag. 68: *Incipiunt capitula Isidori Junioris, Spalensis episcopi, ex libro Etymologiarum de legibus.* In primis litteris majusculis alix minores immixte sunt. Est liber v Etymologiarum, 27 capitibus constans; quædam omittuntur. Incipit: *Primus omnium, etc., per naturam concessum est.* Pagina versa eodem caractere: *Hæc sunt nomina regum Francorum. Chlotarius, etc.* Ultimus: *Pippinus regnavit annos xvi, et dimedio (sic).* Hoc igitur tempore post annum 768 exaratus videtur Codex, quod ex caractere etiam colligi potest. Desunt quædam folia. Annectitur index, initio mutilus, legis Salicæ cum 48 capitibus.

49. Sequitur Decretum Childeberti regis: *Viri illustres cum in Domini nomine... conservata fuissent.* In fine: *Anno undecimo regni domini Caroli gloriosissime (sic) regis in mensem Martio: quod exscriptoris Codicis videtur esse, ut tempus scripti Codicis indicet: idem enim est character, sed litteris majusculis Romanis, altis minoris formæ intermixtis.* Pag. 30, quoddam opus initio mutilum, notis Tironis exscriptum. Titulus cap. 3 ruber: *De penitentia. Titu-*

lus cap. 4 in notis non intelligitur; cap. 5 : De secundo saeculo, sed obscure secundo; cap. 6 : De virginitate; 7 : De justitia; 8 : De **326** invidia; 9 : De silentio; 10 : De superbia; 11 : De sapientia. Desunt folia. Cap. 21 : De cupiditate; cap. 23 : De disciplina et increpatione; cap. 25 : De doctoribus, sive rectoribus; cap. 26 : De fide; cap. 27 : De spe; cap. 28 : De gratia; cap. 29 : De discordia; cap. 30 : De juramento; cap. 31 : De acceptatione personarum; cap. 32 : De itinere. Desunt folia. Cap. 40 : De senibus et juvenibus; cap. 41 : De contentionibus; cap. 42 : De curiositate; cap. 43 : ultimum notis titulum habet exaratum. Iisdem Tironis notis, « Incipit epistola consolatoria ad pergentes in bellum : Viri fratres. » Hæc litteris Latinis explanata, alia notis involuta.

50. Additur : *Incipiunt sententiæ desolatae de diversis causis*. Legitur clare initio *Homo*, et post aliquot notas *humum*, et post alias *limo*, et sic quædam verba integre exarantur. Pag. 103, iisdem notis *Prologus*; leguntur in hoc prologo hæc verba : « Quoniam, crebra, sponderam, celebriora. » Postea « Incipit de nominibus (*Fortè* Hebræorum, nam additur nota :) Adonai, Sabaoth, Jesus, etc. Rachel. » Postea : « Incipiunt nomina Patriarcharum. Ruben... Aaron... Pharao. » Postea : « De ducibus. Josue... Simon... obsidens... » Postea : « Nomina apostolorum Petrus... Samaritæ custodes. »

51. Pag. 18 versa, iisdem notis : *Incipit Orthographia. Orthographia...* est caput 26, al. 27, libri *Etymologiarum*, ut ex multis verbis quæ plene exarantur, aperte colligitur : ultimum verbum ita clare scriptum est : *sicilicus*. Sequitur iisdem notis *Antidotum Egias*, nempe remedia quædam medica : pro *Egias*, forte legendum est *Hygias*, hoc est, Sanitatis. De sanitate et re agit in opere. Character Codicis est antiquissimus, Diphthongisolutæ, punctum unum, plerumque in medio litteræ.

CAPUT CI.

Reliqua mss. exem. Maria 14 bibliotheca Reginae Suecorum percensentur. Opera quædam vetera de annis, cyclis, computo, etc. Liber Ethici a S. Hieronymo translatus in Latinum. Scriptores antiqui de musica. Etymologia diverso ordine ab impressis.

1. Codex 982 Regio-Vaticanus in-4 oblongo : notatur initio, ex hoc Codice ablatos nonnullos quaterniones, continentes Bonifacii VIII **327** et aliorum constitutiones. Primo est quidam dialogus, initio mutilus, de rebus biblicis. Ultima interrogatio « Cur Jesus infans puer dicitur, cum infantia septimo anno finiat, pueritia quartodecimo claudatur. » Responsio : « Hoc nimirum constat, quia ut ministraret et esuriret [lege serviret], venit Jesus : quia Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, etc. Etenim omnis minister et omnis servus puer vocatur, » etc. Prima interrogatio, quæ hic occurrit ea est : « Quot modis intellexit Joannes, quia a Christo debet baptizari. » Videtur esse dialogus inter magistrum et discipulum. Sequitur, « In nomine D. N. J. C. incipiunt urbium

nomina, quæ in tribus partibus sitæ sunt orbis hujus, id est, Asiæ, Africae, Europæ : Nemo me inscium arbitretur, etc. Lugdunensis primum habet, » etc. In urbibus Gallicis commemorandis auctor maxime immoratur. Epistola Hieronymi : « Qualiter clerici vivere debeant, ad Oceanum : Deprecatus es, » etc. Ibid., pag. 12 versa : « Incipiunt sententiæ de expositione S. Isidori super Levitico, De Sacerdote magno et cultu ejus. » Est finis cap. 12 Comment. Levitici a verbis : « Dicit enim de eo : Caput suum non discooperiet, etc. Item sententia sancti Isidori episcopi super Levitico. » Est caput 13 intergrum. Item : « Incipit de libro sancti Isidori Officiorum de clericis : Itaque omnes, qui in ecclesiastici ministerii gradibus, etc. » Cap. 1, 2, 3, lib. II de Officiis. Sequuntur tituli Codicis Theodosiani. Character hujus Codicis hactenus est saeculi VII aut IX. Sunt punctum, punctum et virgula, virgula et punctum. Accedunt caractere recentiori quædam fragmenta instrumenti de S. Aniano, Decreto pontificum, etc. In fine est linea mensurae longitudinis Christi, quam in Append. 5 ad *Sedulium* expressi.

2. Codex Regio-Vaticanus 1026, in quo est collectio canonum inscripta *Polycarpus*, membranaceus in-4. Initio est catalogus Romanorum pontificum. Ultimi sunt Calixtus et Honorius, qui anno 1124 pontificatum adeptus fuit. In hoc quoque catalogo, ut in aliis, habemus : *Damasus natu Ispanus sedit*, etc. Subsequitur rubrica : *Incipit prologus Gregorii cardinalis presbyteri, tituli sancti Grisogoni. Ad Didacum ecclesiae sancti Jacobi episcopum : Dilecto Domino Diacono (corrigen- dum Didaco) sancti Jacobi ecclesiae pontificati insula decorato gr gr presbyterorum humillimus salutem. Petitis jam dudum, etc.* Post prologum exstat index : titulus libri est **328** *De primatu Romanæ Ecclesiae*, ut in alio Codice Vaticano apud Ballerinos part. IV, cap. 17, de antiq. collect. Canon. indicatur. Accedunt Decreta conciliorum, et ad marg. notatur, ex concilio Romano anni 1124, quædam desiderari apud Labbeum, quæ in hoc Codice reperiuntur.

3. Post alia plura est rubrica : *Incipit epistola Isidori episcopi Hispalensis ad Ludefredum Cordubensem episcopum directa : Perlectis, etc., mutila in fine, ut apud Gratianum et Breulium pag. 413, mendose etiam scripta, ut paulo post initium affectu superno pro affectu paterno. In fine Codicis quædam sunt collectanea sententiarum, in quibus laudatur Isidorus *Etymologiarum* : *In parte Syriæ, quæ Phœnicis dicitur, etc.**

4. Hæc collectio canonum, etsi adhuc ms. latet, passim tamen ab iis celebratur qui juris canonici emendationi studuerunt. Ballerini hunc Codicem Regio-Vaticanum non viderunt, uti neque alium ejusdem bibliothecæ Reginae Suecorum signatum num. 987, membranaceum in-4 hoc titulo : *Discretionis antiquorum Patrum distinctæ per octo libros, et confirmatæ in sede apostolica urbis Romæ, ut ponitur (in compendio P) in principio et in fine omnium. Incipiunt tituli primi libri de principatu Romanæ Ecclesie, etc.* Subjunguntur etiam in hoc Codice decreta concilio-

rum : sed, ut videtur, desunt folia in fine. Anterior est hic Codex alter. Regio-Vaticano 1026; et notandum censeo collectionem in hoc Codice 987 non tribui Gregorio cardinali, neque Didaco antistiti Compostellano (scilicet *Gelmirez* nuncupato) dedicari. Cl. Bayerius in not. ad cap. 6, lib. vii num. 409, biblioth. vet. Hisp. auctorem hujus collectionis plane vocat *Gregorium presbyterum Hispanum*. Minime id constat. Mihi videbatur fuisse unus aliquis ex cardinalibus Romanis, quos Didacus Gelmirezus, Romæ olim commoratus, sibi devinxerat. De his agere instituerat amicus meus Menchaca, si per alias occupationes ei licuisset collectionem ipsam, ut parabat, notis illustratam in vulgus emittere.

5. Codex 1048, Regio-Vaticanus in fol. membranaeus sæculi viii aut ix, Titulus primus totam paginam implet quinque lineis, partim rubris, partim nigris characteribus majoris formæ, quibus nonnulli minores immixti sunt : scilicet : *Incipiunt quædam excerpta ex libro Etymologicorum*. Fol. 1 verso titulus : *Quibus ex causis* ; in **329** *Romanis legibus vocabula originem et nomina acceperunt : De auctoribus legum*, etc. Sunt quædam capita lib. v Etym. l. et libri ix cum stemmatibus a finitatum, omissis multis.

6. « Incipiunt capitula de Libro legum. Capitula de libro primo Theodosii. » Sunt xvi libri. « Expliciunt capitula ex libris Theodosiani corporis. Incipiunt capitula tituli Novellarum. Expliciunt capitula Novellarum divi Theodosii lib. i. Incipiunt capitula Novellarum divi Valentini lib. ii. Incipit lib. iii divi Marciani. Incipiunt capitula divi Majoriani lib. iv. Incipit titulus divi Severiani lib. v. Incipiunt capitula Gaii [lege Gai, ut in fine] ex corpore Theodosiani lib. vi ». In fine : « Expl. cap. Liber Gai : liber i. Incipiunt capitula Pauli Sententiarum lib. i. Lib. ii ejusdem. Lib. iii, iv, v. Incipiunt capitula ex corpore Gregoriani. Incipit de Ermogeniani. Explicit Ermogeniani. Incipit Papiani (sic). Expliciunt capitula Libri legum. » Post titulum Papiani additur : « Incipit conditio, obscure, forte edictio : cum in præsentia iulster vir ille, etc., prius a iudice non audiatur. »

7. Illico eodem veteri caractere : « Theodoricus rex regnavit annos xvii. Clodoveus regnavit annos iii. Hildebertus rex regnavit annos xvii. Dagobertus rex regnavit annos v. Hilpericus rex regnavit annos v. Annum septimum interim alius rex non regnavit. Hilpericus rex regnavit annos viii. Sunt in summa anni lxxviii. Pipinus rex regnavit annos xviii. Explicit feliciter. » Videtur scriptus Codex paulo post Pipinum. Sequitur : *In nomine sanctæ Trinitatis immensæ incipiunt glossæ litterarum trium linguarum compositæ, Latina, Hebræa, et Græca*. Incipit : *Affectat, captat, temptat*. Sunt in fine mutilæ. Verba quæ apparent fere omnia Latina sunt. Initio glossarum manu recentiori, sed antiqua scriptum est : *Rotbertus comes, duzque Manasses*. Character Codicis Romanus, clarus, magnus, diphthongi unitæ, puncta inferne, su-

perne, in medio ; præterea punctum et virgula. 8. Codex 1260 Regio-Vaticanus in 4 membranaceus sæculi ix, ut videtur, caractere Gallico nitido exaratus. Initio expressum est nomen *Petri Danielis Aurel*. In prima pag. caractere veteri sunt duo ænigmata.

Est domus in terris, sed vivit semper in undis.

Si caput abstuleris, apparet fortis in armis.

330 Si medium tollis, ictus mucrone patescit.

Si litem abstuleris, volucet petit æthera pennis.

Aliud

Non nata connubio, nascor de virgine virgo.

Nascor per coitum, coitus et concia non sum.

Rubrica : *Incipit liber Bedæ presbyteri, de Natura rerum : Naturas rerum varias*, etc. Sunt glossæ inter lineas. *Explicit de Natura rerum*. Sine titulo : *Tempora momentis, horis, mensibus*, etc. Plura de paschate, etc. Pag. 10, sine titulo : *Sex ætatibus mundi tempora distinguuntur*, etc. Breve chronicon. Ibi *Tiberius ann. viii. Hermenegildus rex Gothorum martyrio coronatur*. Desinit, *Leo ann. iii. Tiberius dehinc quintum agit annum*, etc.

9 Epistola *De æquinoctio* : quæ Bedæ est. Desinit : *æquinoctium fuisse confirmet*. Nota recens : *Hucusque concordat cum editis (Bedæ)*. Sequitur sine titulo : *Est enim ratio, qualiter terminus paschalis inveniri possit*. Plura de hoc argumento, uti in aliis mss. Pag. 17, sine titulo : « Domino et filio Sisibuto Esidorus. Dum te præstantem ingenio, facundiaque, ac vario flore litterarum non nesciam, impendis tamen amplius curam, et quædam ex rerum natura, vel causis a me tibi effragitas suffraganda. » Nota recens : *Inveni citatum hunc librum Isidori in veteri glossario, seu lexico, cui titulum, de Naturis rerum, tribuit*. Deinde est capitulatio. Ultimum caput 46, *De monte Ætna*. Sunt notæ, versus de ventis caractere veteri minutiori ; deest caput de nominibus maris ac fluminum. In fine : *nunquam est habiturus*. eadem manu notatur ad marginem caput 47, quod tamen rursus eadem manu videtur deletum aliqua ex parte. Scilicet eodem caractere sequitur. *Tu forte in luco lentus*, etc., quod carmen aliquis caput 47 inscripsit. Sunt aliquæ notæ recentes ad marginem. Ex hoc Codice puto carmen illud olim editum, de quo vide cap. 76.

10. Pag. 44 terg., « Incipit liber Hygini periti magistri de astronomia. Hyginus M. Fabio plurimam salutem. Etsi te studio grammaticæ artis inductum non solum versuum moderatione (ead. m. corr. modulatione), quam pauci perviderunt, sed historiarii quoque varietate, qua scientia rerum perspicitur, præstare video, » etc. Videtur hoc exordium Isidorus imitatus in libro *de Natura rerum*. Desinit opus : *Sol ab æstivo circulo redit*. Nota recens, *Hic in editis Hyginus desinit*.

11. Pag. 84, sine titulo : *Sunt autem sui cuique planetarum 331 circuli*, etc. Pag. 80 terg., versus :

Ad boreæ partes arcus vertuntur et anguis.

Nota recens : *Ausonio tribuuntur*. Pag. 87, rubrica : *In Dei nomine incipiunt pauca de ratione computandi secundum solem et lunam*.

Me legat, a. nales vult qui cognoscere cyclos,
Tempora qui varia, qui simul astra poss.

Sciendum nobis, etc. Sæpe Isidorus citatur. Opus longum de cyclis cum tabulis, etc., ut in *Anecdosis Muratorii*. Pag. 118. Argumenta de investigandis temporibus, etc., ex Dionysio: *Si vis scire, quot anni sunt ab incarnatione Domini*, etc. Fiunt simul dcc. LXXXVI. Hoc anno opus scribebatur. Pag. 119. Alia argumenta ex Victurio (Victorio) Massiliensi: *Si vis scire quot horas luna in unaquaque luceat nocte*, etc.

12. Pag. 125, rubrica: « Incipit liber Ethici, philosophico editus oraculo, a Hieronymo presbytero translatus in Latinum. Ex cosmographia, id est, mundi scriptura edita Ethici philosophi cosmographi: Philosophorum schedulas sagaci indagatione investigans, » etc. Desinit: « properavit in montem sacrum, arasque Jovis famosissimas. » In aliis quoque mss. hæc versio Hieronymo tribuitur. Pag. 165, rubrica: « Incipiunt Hermeneumata, De decem speciebus medicamentorum: Hæ sunt de animalibus terrenis et marinis. Herbis, vel seminibus. Lignis, vel lapidibus. Floribus, vel lacrymis. Sucibus (forte succis), atque metallis. De Græco in Latinum translata. Asarum, id est, bacca, sive vulgagine, etc. » Sunt plura lexica de ejusmodi vocabulis. Secundum incipit: *Aarsicon, id est, baccus juniperi*. Tertium de sola littera P. *De anteboluminis: Proaganta, id est, linea*, desinit: *Proxilocasia, brateus. Explicunt Antebolumina Galeni*. Quartum, *De ponderibus*, etc., sine ordine litterarum alphabetico: *Calculus*, etc. Quintum: *De herbis, vel pigmentis, Anesuf herba*, etc. Sextum: *Antrix, id est, rubor in superficie cutis*. Septimum iterum *Antebolumina Galeni*, al. *Antebolica*; al. *Antebolumina*; cum prologo. Hæc a præcedentibus diversa sunt.

13. Codex 1315 Regio-Vaticanus in-fol. magno, sæculi xv eleganti caractere exaratus, mutilus in fine: collectio quorundam operum de Musica. 1. Rubrica: *Incipit liber primus Auctii Mantii Severini Boetii de musica arte. Proæmium. Animum quidem*, etc. Libri quinque cum figuris. Pag. 72, Sententia Macrobbii de Musica ex Commento Sæmii Scipionis. Pag. 78 terg. Sententia Fulgentii de Musica in libro *De fictitiis poetarum*.

332 14. Pag. 81, rubrica: *Incipit sententia Ysidori de Musica in libro Etymologiarum*. Sunt capita novem ex lib. III de Musica a cap. 14 ad caput 22. Sequitur pag. 84 rubrica: *De pedibus metrorum secundum Ysidorum. Pedes sunt, qui*, etc. Desinit: *Dasian, et psilen facit. Explicet de pedibus metrorum secundum Ysidorum*. Sunt capita 16 et seq. libri 1 Etymol.

15. Pag. 86 terg., rubrica: *Incipit tractatus Ysidori de Armonia et cælesti musica, et vii consonantiis planetarum*; de quo dixi cap. 86. *Explicunt sententiæ Ysidori de Musica. Incipit Enchiriadis Oddonis abbatis de Arte musica: Sicut vocis articulatae*, etc., cum figuris et scholiis quæ mutila sunt in fine.

16. Codex 1573 Regio-Vaticanus in-4 memb. a. næcens sæculi xi ineuntis. Caractere recentiori initio id notatur: *Choisyn Castri heraldus*; qui fortasse olim possessor libri erat. Primo loco est Martyrologium Ferrariensæ S. Petri (nam totus liber videtur olim fuisse monasterii Ferrariensis), et vi Idus Octobr. celebratur *Transitus sancti Aldrici archiepiscopi Senon. et abbatis hujus loci*. Notantur quædam ex Veteri Testamento, ut xvi Kal. Aprilis: *Mulier seduxit Adam*. viii Kal. Aprilis. *Plasmatio Adæ, Adnunciatio Dominica, immolatio Isaac, egressio filiorum Israel de Ægypto et Crucifixio Dominica*. viii Kal. Martii: *Cathedra S. Petri. Ver oritur*. x Kal. Decemb. *Cæcilie virginis. Hiems oritur*; et sic æstas et autumnus. Sequitur tabula computi ecclesiastici: versus de hebdomada, *Prima dies Phæbi*, alii versus de signis et mensibus.

Respicis Apriles aries Phrixæ Kalendas, etc.

Plures aliæ tabulæ et explicationes de computo ecclesiastico.

17. Post hoc opus est rubrica: *Incipit præfatio Hererici de ratione compoti: Cum quibusdam fratribus nostris*, etc. Herericus artem etiam grammaticam edocuerat: citat Bedam. Scribebat anno 978, ut ex cap. 24 patet. Hic dicitur Helpericus a Pezio in *Thes. Anecd.* tom. II, col. 183, qui observat in præfatione, mss. variare de anno quo scribebat: nam alii indicant 975, alii 980, alii 1005, alii 1020, alii 1090. Hæc varietas librariis tribuenda est, qui annum computabant quo ipsi scribebant. Ad marginem Codicis nostri recenti manu advertitur initio, *scriptum anno 981*; sed error hic est, quod non bene auctor notæ ad verba Hererici attenderit. Finis: « facilius assequamur. Explicet. 333 Gaudeant, qui scripsit et qui fecit, conscripti in libro perhemni. Epistola Abbonis abba is Floriacensis monasterii. Amator Christi amator Abbo, Floriacensium rector, fratribus et filiis G. et U. epe [forte sæpe] memini plus vobis voluisse prodesse quam potuisse, quos viros desideriorum intueor. Idcirco magni cycli naturam et de eo obscurissimam quætionem enodare gestiens, » etc. Nomina hæc indicantur in margine *Goffridus et Umberto*. Scribebat Abbo anno 1005. Plures sunt tabulæ et figuræ de computo ecclesiastico, epactis, etc.

18. Pag. 66 versa: *Incipit liber Astronomiæ. Astronomia est astrorum lex*, etc. Caput 23 seqq. libri in Etymol. ad finem libri, *contemplatione perduceret, Breulius contemplatione collocaret*. Codex mendose scriptus est. Deinde « de præparatione anni bis sexti. Primo igitur anno præparationis bis sexti, » etc. Tam, « Incipit liber de xiv Divisionibus temporum. Divisiones temporum quot sunt? xiv, id est, atomus, momentum, etc. » Passim citatur Isidorus, *Isidorus diffinivit, dicens*, et similia. Opus non ita exiguum, quod Bedæ tribuitur tom. I ejus Operum. Pag. 89, *Incipit liber astrorum cæli editus ab Isidoro Hispanensi episcopo D. Fratri (sic) Sisibuto Hisidorus*:

Dum te, etc. Adest cap. 47 de *Partibus terræ: Nunc terra, etc.*, centum octoginta millium stadiorum et quinque existimaverunt. Breulius æstimaverunt, et omittit et quinque.

19. Sequitur tabula geographica, qua supra est oriens, infra occidentis, a manu dextra aspicientis meridies, a sinistra septentrio, fere ut in alia, in qua, ut jam monui, prædicatio S. Jacobi narratur. Succedit aliud opus, de Luna et computo ecclesiastico, scriptum anno 826. *Si vis scire, quot horis luceat luna, etc.* Deinceps annus tunc præsens videtur indicari 834. Hæc aut similia exstant inter Anecdota Muratorii tom. III. Sequitur: *Incipit expositio de litteris, quo modo nominantur et qualem sonum habent inter se. Quæritur, quis primus litteras, etc.* Opus mutilum in fine: deesse videntur folia.

20. Subjungitur: *Incipit de libro numerorum primum: Ideo unus liber de quinque, etc.* Est S. Isidori liber in compendium redactus, nempe Commentarius in Numeros. Præterea *De computo vel loquela digitorum: De temporum ratione, Deo adjuvante, etc.* Hoc etiam opus tribuitur Bedæ, sed in edito tom. I alia præcedunt. **334** Post quædam alia miscellanea rubrica litteris longis, partim Carolinis, partim Latinis: *Explicit hic liber sancti Petri, quem ad honorem ejus ego videlicet Gotifridus, et Unbertus scribere fecimus in requiem nostris animabus.* Initio ergo sæculi xi scriptus liber est. Sequuntur caractere diverso nomina Abbatum ejusdem monasterii S. Petri sic: *Tempore Odonis regis abbas Engelelmus. Tempore Caroli (Martelli), et Rodulfi regum Francorum exstitit abbas Atto in hoc loco. Hildemannus tempore Lotharii. Christianus abbas, et Archemboldus, et Rodulfus abbates tempore Ludovici. Walfaudus abbas tempore Chlotarii. Wuido abbas, et Wuitbaldus tempore Lotharii et Ludovici.* Primum nomen Engelelmus supra collocatur veluti extra ordinem. Character Codicis est clarus, Romanus, plerumque diphthongi non uno modo unitæ, aliquando disjunctæ, puncta superne, pauci nexu litterarum, et clari.

21. Codex 1823 Regio-Vaticanus in-4 membranaceus caractere Gothico Hispano, quem *Cordellanus* dicunt: ejus specimen exhibui in Prolegomenis ad Dracontium pag. 59. Ad sæculum x revocari potest. Sunt libri Sententiarum S. Isidori. Liber I in initio mutilus. Incipit a cap. 10 de Angelis: « Quorum creatori Spiritus sanctus, » etc. Finit opus, « Lætificandos includit. Explicit feliciter liber tertius. Deo gratias. Amen. Ego Joannes, quamvis indignus diaconus, qui hoc (sic) Codicem exaravit (sic) omnes, qui hunc librum lectori estis, orent pro me peccatorem (sic) si Deum habeatis protectorem. » Similis subscriptio legitur in Palæographia Hispana tab. 14, num. 2, et in aliis mss. *Joannes diaconus* exscriptor fortasse ille ipse est qui Codicem Legionensem descripsit, recensitum cap. 85, n. 6. *Ibid.*, pag. 117 versa, quædam nota est de S. Joanne Baptista, *imminente festivitate paschali, decollatus est Joannes, et revoluto anni circulo in eadem festivitate passus est Dominus.*

22. Fol. 118, *De questionibus difficilioribus Veteris et Novi Testamenti*, de quibus dixi cap. 64. Finit: *tradita consumebatur.* Recens manus advertit in editis pauca alia adhuc esse, sed desiderari opus sequens, de Veteris et Novi Testamenti Figuris.

23. Pag. 158, sine ullo titulo vel rubrica, quæ quidem nunc appareat, sequitur: *Quædam notissima nomina leguntur [corrige Legis] et Evangeliorum, etc.* Hoc est præcæmum libri Isidori Allegoriarum Vet., et Nov. Test. Post finem prologi, *corrigenda judicio, 335* cum aliqua divisione, sed sine rubrica: *Adam figuram Christi gestavit, etc.* Post Vetus Testamentum in ima pagina, antiqua, sed alia manu: *Sequuntur significationes, seu figuræ nominum et rerum gestarum in libris Novi Testamenti. Quatuor evangelis æ, etc.* Finit: *resurrectione saturabuntur. Amen. Finit.*

24. *Ibidem* fol. 175 verso, rubrica: *Inter nativitatem Christi et nostram hoc interest.* Pergit textus: *Quod omnis homo, etc.* Et sic in aliis differentiis. Sunt differentiæ rerum Isidori a differentia 6 usque ad 13, *nunquam emolliat; Breulius, emolliatur.* Sequitur n. 15 *Inter infantiam, etc.* *Prima hominis ætas.* Sic aliqua sumit et finit in numero, vel cap. 31. *Fides est Divinitatis confessio.* Nihil aliud in hoc Codice, nisi quædam notula, *De Adventus celebrandi tempore.*

25. Codex 1824 Regio-Vaticanus in-4 membranaceus sæculi xiv circiter caractere Gothico Germanico. Etymologiæ Isidori, et sine titulo duæ ejus epistolæ. *Tuæ sanctitatis, et Ex tibi, quæ sunt duæ postremæ apud Breulium ante Etymologias.* Tum index capitum primi libri, qui incipit: *Disciplina a discendo, etc.*, sic pergit usque ad finem capituli 4. Hoc loco inseritur rubrica: *In nomine Domini nostri Jesu Christi incipit tractatus libri Æthimologiarum facti a beato Ysidoro episcopo.* Liber I de Grammatica: *Grammatica est scientia, etc.* Caput 5 libri I. Ita deinceps usque ad verba *Nos aliquid contra Rutilos jurisse nefandum est*, capite 30 libri II. De Mathematica liber IV. *Mathematica Græce, Latine dicitur, etc.* Capite ultimo libri VI adduntur plura de anno solari, epactis, etc., hoc ducto initio *Annus solaris, ut majorum constat solertia, etc.*, desinit, *deinceps facilius assequantur.* Hæc a Beda aliisque fuscè pertractata sunt.

26. Sic multa in hoc Codice genuinis Isidori Etymologiis addita sunt, quædam alia in compendium redacta, pleraque confusa, et diverso ordine exposita atque in editis reperiuntur. Pag. 70 terg. ad marginem ita lusit librarius. *Ego sum, qui scripsi, et bonus homo sum.* An is est Alfonsus Bonihominis filii panus? In fine: *Explicit libri viginti Etymologiarum beatissimi Hysidori Spulensis episcopi. Deo gratias. Amen.* Et recentiori caractere ascribitur preces indictas fuisse a Romano pontifice 15 Julii 1524 occasione cujusdam contagii.

27. Codex 1838 Regio-Vaticanus chart. in-8, vel in-4 parvo, **336** sæculi xv. Plura ac varia opera.

Primo Vita Scholastica Bonvicini de Ripa [Al., de A Riva. Vide Tiraboschium tom. IV Hist. litter. Ital.] quæ, ut nunc notatum est, erat bibliothecæ S. Silvestri. Opus Bonvicini est carmen elegiacum, quo pueri ad virtutem informantur. Secundo D. Sclavi de Barro, *Consona dena a Jacobo Beneventano per carmina ficta*. Carmen etiam elegiacum, quo virtutis via traditur; Tiraboschius tom. IV agit etiam de Jacobo Beneventano. Tertio opusculum super matrimonio, quod Latine incipit, sed continuatur lingua veteri Italica: « In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis: Pone Domine, etc. Venerabili Signori, etc. Quarto, Indulgentiæ concessæ in festo Corporis Christi. Quinto, S. Anselmi episcopi de Venetiis liber de Nativitate, passione et resurrectione Christi. » Prosa Leonina cum glossis. Sexto, De Orthographia. *Quæro quid sit orthographia*, etc. Admiscentur versus technici: *Scriptis quidam Joannes Jacobus de Ferrariis discipulus Posini de Mombellis* (qui proinde auctor videtur), post annum 1470. Septimo, Oratio de Missa: *Grande onus*, etc. Octavo, Prudentii Dittochæum cum glossis et Commento inscriptum *Prudentii liber de Columba*, de quo dixi in Prudentianis. Nono, Epitaphia Joannis Vic. comitis archiep., et Simonis Tridentini pueri martyris. Decimo, *Æthiopum terras jam servida torruit ætas*, ecloga et dialogus *inter Pseustim et Alethiam*. Auctor Christianus, sed opus ex veteri Codice videtur describitur: nam alicubi mutilum est. Interferuntur S. Cypriani versus *Est locus*, etc. Postea continuatur ecloga. *Finis die 26 mensis Octobr. 1474.*

28. Etsi in hoc Codice ejusmodi ecloga est anonyma, tamen Goltastus eam edidit in Manuali biblico Theodoli episcopi nomine inscriptam, præmisso titulo, *Pseustis, Alithia*. Sed dubitat an sit Theodolus de quo Gennadius, qui floruit anno 475, an Theodolus episcopus Sedunensis, qui vixit anno 500. In Biblioth. med. ævi Fabricii asseritur Theodolum Italum sæculo x auctorem fuisse hujus eclogæ, qua scilicet comparantur miracula Veteris Testamenti cum veterum poetarum commentis: in quodam tamen ms. Codice haberi, S. Joannem Chrysostomum hoc carmen composuisse: plures quoque recentiorum editiones. In multis ego mss. Codicibus eandem eclogam reperi, in Vaticano 5161 membran., ubi *Theodolo* tribuitur, in Vaticanis 1479, 1663, sub titulo *Theodoli*, vel *Theodori* ecloga *Paradisus*, sive *de fide* cum glossa: in Regio-Vaticano 1386 **337** hac inscriptione: *Carmen de Patribus Veteris Testamenti, auctore Matthæo Vindocinensi*: Codex est membranaceus in-8. In Regio-Vaticano 1556 ex Inventario, *Matthæi Vindocinensis, vel Theodoli carmen de Patribus Veteris Testamenti*. In Ottoboniano 279 chartaceo ex Inventario, *Liber exodalis* (fortasse *eclogalis*, vel *dialogalis*) *carmine de creatione mundi, S. Joanni Chrysostomo affectus*. In Ottobonianis 1502, 1961, 3145, *Theodolo*, vel *Theodoro* ascribitur. Eberhardus Bethuniensis sæculi xii poeta carmine tertio de versificatione apud Polycarpum Leyserum in Historia poetarum

medii ævi inter alios poetas, quos laudat, ita de hac ecloga refert

Veri cum falso litem Theodulus arceat,
In metro ludit theologia sibi.

29. Codex 1850 Regio-Vaticanus in-fol. parvo membranaceus sæculi xiv circiter, olim bibliothecæ S. Silvestri. Initio caractere recenti: *S. Isidori Hispalensis episcopi Originum sive Etymologiarum libri manuscripti, diverso tamen ordine ab impressis*. Incipit rubrica: *De hostiis, holocaustis atque sacrificiis, et quid eorum species singulæ significant*. Visetum deletum caput 10, nam sequitur caput 11 *de Sacramentis divinis*, etc. Præcedentia desiderantur. Post caput 15, liber vi *de homine et partibus ejus*. In editis est liber xi. Libri xx caput ultimum est 43 *de fabrica fornace*. Postea liber xxi, *De fabrica parietum*. Cap. 23 *De ornamento*. Finit: *et argento cælestis eloquii*. Sunt allegoricæ expositiones, quarum specimen in Ap. endicibus exhibebo. D: sunt folia, ut videtur. Sunt numeri Arabici.

30. Codex 1852 Regio-Vaticanus in-4 vel in-fol. parvo membranaceus. Caractere recentiori scriptum hoc est: *Chronicon Monasterii SS. Sergii et Bacchi ad urbem Andegavum*. Alia manu notatum, nihil se e in hoc Chronico ad Andegavos spectare. Puto dici Chronicon ejus monasterii, quia ad ejus usum scriptum fuerat, et quædam de ejus abbatibus et de rebus Andegavensibus sunt inserta. Primo loco sine titulo Chronicon S. Isidori: *Brevem temporum expositionem*. Pag. 17 vers. *Judæos suo regno subditos ad fidem Christi convertit. Hucusque Isidorus Hispaniensis hujus Chronicæ scriptor: usque ad v annum Eraclii claruit, et plurimos libros alios edidit*. Continuatur Chronicon eodem caractere a quodam Petro, ut recenti manu notatur. Incipit: *Eraclius autem crucem Domini a Cosdroe rege*. Pergit eodem caractere usque ad annum 1138. Ibi de Ludovico rege: *Mortuo enim apud S. Jacobum 338 Guillelmo Pictaviensi comite, filiam ejus duxit: cumque in celebrandis nuptiis in Aquitania moraretur, pater ejus mortuus est, apud S. Dionysium sepultus*. Hinc finit primus character. Sequitur alio caractere breve Chronicon ab anno 1138 ad 1158. Et alio caractere ab anno 1158 ad 1165, et alio diverso ab anno 1165 ad 1180. *Obiit Ludovicus rex Francorum*. Sic finit.

31. Annectitur Catalogus abbatum monasterii S. Sergii, fere deletus. Pag. 27 alio caractere satis antiquo aliud Chronicon, in quo res Andegavenses indicantur, ab anno 1067, *Apparuit cometa terribilis*, etc., usque ad 1157. Desinit: *celebrandum esse decernentibus*. Quædam adduntur caractere recentiori Gothico de anno 1180, 1181 seq. Character Codicis est clarus Romanus recens: virgulæ supra duo ii, litteræ inter se arcte connexæ. Additur in eodem Codice caractere antiquiori Romano sæculi x circiter: « In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Amen. Incipit episcopalis epistola S. Hieronymi presbyteri: Gloriam sanctitati tuæ, etc. » Ibid.: « Vel quis contra Canones Apostolorum ex-

cessisse cognoscatur. » (Loquitur de Romanis pontificibus, ut liquet ex contextu). « Epistola Damasi. Gaudet Ecclesia, » etc. Damasus Hieronymo mittit Vitas pontificum. Ibid. : « Felix natus Romanus ex patre Anastasio, etc. martyrio coronatur, et capite truncatur... Qui etiam capite truncatus cum multis clericis et fidelibus occulte juxta muros urbis allatus forma Trajana in id. Novembr., et exinde Christiani rapuerunt corpus ejus cum Damaso presbytero, et sepelierunt eum in basilica supradicta via Aurelia xvii Kal. Decembr. in pace. » Ibi « Damasus natione Spanus ex patre Antonio, » etc. Ultimi sunt, 96 : « Stephanus; 97, Adrianus ex patre Theodoro, » etc. sæculo viii. Notandum, a Leone juniore circiter quasdam Vitas longiores esse. Antea etiam quædam uberiores apparent. « De Gelasio Afro, etc. Hujus temporibus inventi sunt Manichæi in urbe Roma, quos exilio deportari præcepit, quorum Codices ante fores basilicæ S. Mariæ incendio concremavit. » Labbeus in exilio... quorum quoque. Auctor in num. 28, post Xystum et ante Felicem, *Dionysius ex monachis, cujus generationem non potuimus reperire*, etc. Nota diligentiam in querenda patria. Et videtur quidem hujus Catalogi auctor Anastasio Bibliothecario antiquior esse, cum desinat in Stephano et Adriano; quo magis comprobatur Damasum re vera Hispanum fuisse.

339 32. Codex 1953 Regio - Vaticanus in-fol. magno, sæculi viii ant ix. *Domino meo et Dei servo Braulioni episcopo Isidorus*: litteris magnis, quibus nonnullæ exiguæ immiscentur. Sex epistolæ Isidori et Braulionis. Post epistolas alio caractere antiquo sunt hi versus :

Virgo Dei genitrix, post partum virgo perhennis.

Sunt 32; ultimus :

Mille per effusos vincis quos luminis orbes.

Hos versus descriptos habeo, in appendice 1 ad Etymologias edendos. Succedit index capitum libri 1, etc.: Sunt libri omnes xx Etymologiarum. In fine: *Explicit Etymologiarum*. Liber scriptus eleganter, duas in columnas divisus: character Romanus; puncta inter medias litteras: diphthongi disjunctæ et conjunctæ. aliquando sunt virgula et punctum, sed, ut videtur, a recentiori manu. Pag. 402, recentiori manu interseruntur hi versus :

Esse duum voces rerum sibi contrahit omnis,
Ex quibus est primum substantia nomine sortum,
Cujus morte suum mox occidit esse secundum.
Quod si forte cadit, subjecti formula stabit.

Videtur ænigma. Libri sunt: xx, sed aliquando non solito ordine distincti sunt.

33. Codex 2034 Regio-Vaticanus chartaceus in-fol., olim bibliothecæ S. Silvestri (in monte Quirinali, ut puto). « Eusebii Pamphili liber de temporibus incipitur. Adjuratio Prosperi. Adjuro te, quicumque hos descriperis libros, per D. N. J. C., et gloriosum ejus adventum, in quo veniet judicare vivos et mortuos, ut conferas quod scripseris, et emendes ad exemplaria ea, de quibus scripseris, diligenter: et

hoc adjurationis genus similiter transcribas, et transferas in eum Codicem quem descriperis. » Præfatio Hieronymi, etc. « Vetus iste disertorum, » etc. Eusebii præfatio: « Moysen gentis, » etc. Eusebii Chronicon: « Incipiunt tempora, » etc. usque ad vincennalia Constantini; « Hactenus Eusebius: deinceps Hieronymus. » U. que ad mortem Valentis. Sequitur Prosper usque ad consulatum Valentianus vi et Nonii. His absolutis, p. 90 est rubrica: « Incipit Chronica Eusebii Casariensis, » de qua vide cap. 61. Subinde rubrica, « Chronica beati Isidori: Adam vixit annis cccxxx, et genuit Seth. a quo filii Dei, » etc. fere ut cap. 39, lib. v Etymol. Finit.: « Heraclius annis xxvii. Hujus quartæ et quinto religiosissimi principis Sisebuti in Hispania Julæi baptizantur. Residuum sextæ ætatis tempus soli Deo est cognitum. Colligitur omne tempus ab exordio mundi usque ad præsentem decimo nono (*sed videtur correctum decimum annum*) gloriosi Recens (Reccesuinthi) **340** principis, qui est æra dxxvi. Amen. » Ad marginem: v̄ dcccxxxiii. Rubrica « Explicit Chronica beati Isidori. Deo gratias. Amen. »

34. Sequitur: *Matthei Palmerii Florentini De temporibus, Ad Petrum Cosmæ filium Medicem; Animis nostris*, etc. Exstat in hoc Codice integrum Chronicon Palmerii. In fine præfationis: *Rogo igitur illum qui aliquando hunc librum transcribet, ut diligenter eodem servato ordine conscribat, et quod transcripserit ad exemplaria conferat et emendet*. Pergit usque ad annum 1448. De auctore et editionibus operis consulendus Fabricius in Biblioth. medii ævi.

35. Codex 2093 Regio-Vaticanus in-fol. sæculi xiv circiter. Initio caractere antiquo: *Liber sanctæ Crucis de Urbe ordinis Carthusiensis*: et alio caractere: *Carthusiæ Romanæ primus. Pastorale beati Gregorii papæ*. Post Pastorale pag. 54 rubrica: *In nomine Domini. Incipiunt capitula de libro Sententiarum domini Isidori Spalensis episcopi*. Sunt liber 1 et ii Sententiarum, et liber iii usque ad caput *De justitia principum*, et verba: *Reges vitum subditorum facile exemplis suis vel ædificant*. Desunt folia. Character semigothicus, multi nexus, litteræ arcte inter se connexæ.

CAPUT CII.

Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ Codices mss. 13, quibus Isidori opera continentur. Homiliæ veterum Patrum. De Isidori commentariis litteralibus. Liber de Ortu et Obitu Patrum, et questionibus in Vetus et Novum Testamentum nondum editæ in Codice antiquissimo Romanis litteris majusculis exarato. Plura Etymologiarum exempla.

1. Vetustis ac pretiosis mss. exemplaribus bibliothecæ Palatina, ad Vaticanam translata, relata e et neque solum iis quæ ex Floriacensi monasterio per Bongarsii manus ad Palatinam pervenisse cap. 99, num. 3, dicebam, sed multis aliis præterea, quæ olim in antiquissimis monasteriis Fuldensi et S. Nazarii in Laurissa asservabantur, et ad bibliothecam Vaticanam simul cum tota Palatina dono Maximilianus ducis Bavaricæ anno 1623 transierunt, ut refert Leo Allatius ad Hexæmeron Eustathii Antiocheni pag.

151, et de synodo Photiana pag. 288, qui ipse ad A eam aveheadam missus fuerat; quarum etiam bibliothecarum index, sæculo XI circiter 341 confectus, in Codice 1877 adhuc exstat, a me alibi commemoratus. Prætermisiss igitur Codicibus Palatinis 59 et 60, de quibus satis jam cap. 65 dictum, 226 et 233, de quibus cap. 46, ad alios recensendos accedo.

2. Codex 67 Palatinus in-fol. parvo membranaceus, quem Blanchinus tom. II Evangel. Quadrupl., pag. 604, ita describit: « Descriptio Codicis Palatino-Vaticani signati num. 67, qui scriptus videtur ineunte sæculo XI. Specimen characterum exhibetur num. 2 tabulæ VI positæ post paginam 60. In ipso autem hæc continentur: Homelia sancti Isidori, quæ incipit, Brevis est hujus mundi felicitas, etc. Item sermo de falso amico: Protector et nutritor, etc. Deinde hæc oratio ad Deum, quæ ante psalmos penitentiales recitabatur: Miserere, Domine, miserere, etc. Post hæc exstat imago Eremberti, prosternentis se ante S. Martinum episcopum cum hac epigraphe: Pius pontifex sanctus Martinus dona indulgentiam humili servo tuo Eremberto te supplicanti. Mox sequuntur XVI psalmi penitentiales, quorum postremus est, Domine, exaudi orationem meam, auribus percipe obsecrationem meam, etc. In fine autem hujus psalmi ita legitur: Christe, audi nos, etc. Demum Codex explicit cum commentario Psalterii imperfecto, cujus exordium hoc est: Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me. Ista vox est penitentium, etc. »

3. Hæc Blanchinus, qui orationem ante psalmos penitentiales totam transcribit, uti etiam preces post eosdem psalmos. Non desunt qui Codicem antiquiorem putent, et ad sæculum IX referant. Peritus ex specimine characterum, quod Blanchinus exhibet, iudicium ferre poterit. Character paginarum, quæ psalmos præcedunt, minor est, sed æque antiquus. Auctorem commentarii crediderim esse ipsum Erembertum, qui cum S. Martino depictus est: nisi malis, non auctorem, sed exscriptorem esse libri. Commentarium desinit, « usque præmium consequatur. » De homilia vel homiliis S. Isidori dixi cap. 72.

4. Codex 216 Palatinus membranaceus in-fol. parvo oblongo, sæculi XI circiter. « Incipit Expositio sancti Augustini in libro Genesis contra Manichæos: Si eligerent Manichæi, quos deciperent, » etc. Liber secundus solum incipit, et post pauca verba deficit. Homilia S. Augustini de adventu Domini: « Propitiâ divinitate, » etc. Alia 342 ejusdem « Ad Sanctam. » Incipit: « Lætam et desiderabilem, gloriosam ac singularem solemnitatem, hoc est, Nativitatem Domini. »

5. Sequitur rubrica: « Incipiunt Omnia de natali Domini: Legimus sanctum Moysen, populo Dei præcepta dantem. » Non apponitur auctoris nomen: nihilominus subjungitur, « Item alia homilia ejusdem, Audite filii lucis, adoptati in regnum Dei. » Hic « ejusdem » fortasse est « ejusdem festi. » Deinde duæ homiliæ anonymæ in festo S. Stephani: « Hæc tertio die natalem. Stephanus beatus et primus. »

Pag. 39 terg. rubrica: « Incipit homilia in natali S. Jacobi et S. Joannis evangelistæ: In illo tempore accessit ad Jesum mater, etc., possumus; ait illis, calicem salutaris accipiant, et nomen Domini invocabo. Statimque infert; quis iste sit calix, etc. Item alia ejusdem: Post hæc assumpsit Jesus Petrum et Jacobum et Joannem, etc. Illud vero querendum est, quare Petrus et Jacob et Joannes hic, et in aliis Evangeliorum locis separantur a cæteris, » etc. In hac homilia versus finem sic procedit oratio: « Joannes apostolus et evangelista, filius Zebedei, » etc., ad marg. additur: « Iste est Joannes apostolus, » etc. Desinit: « pulvis ebulliat; qui vivit et regnat in sæcula. » Ex lib. Isidori de Ortu et Obitu Patrum. Sequitur homilia anonyma de SS. Innocentibus: « Hodie, fratres charissimi, natalem illorum infantium colimus, quos ab Herode, » etc.

6. Pag. 52 terg. seq. rubrica: « In Christi nomine incipit Vita, vel Obitus sancti Landiberti pontificis, qui passus est XV Kal. Octobr. in villa. . . curante Leodio, ubi et ipse dominus Apostolicus requiescit in pace: Si paganorum figmenta sæva, et nefanda proluxa student pompa, et plurima mendacia Codicibus suis commendare, ut eorum vana gloria discurrat, cur nos Christiani satisfæri taceamus miracula Christi cum possumus (sic) vel tenui sermone ædificationes de historia sanctorum pandere hominibus? Ergo quamvis tantæ rei narrationem sancti viri Landeberti pontificis, » etc. Exordium petitum est ex Sedulio lib. I initio. Landebertus in villa Leodio dicitur passus infra; sed in titulo inter « villa, et curante Leodio » quædam litteræ sunt, quas non assequor. Vita hæc Landeberti, seu Landiberti, aut Lamberti tribuitur Godeschalco diacono apud Bollandianos. Vide Fabricium Bibl. med. verbo « Godeschalcus. » Pag. 76 homilia S. Augustini: « Fratres dilectissimi, faciamus bonum ad omnes, » etc.

7. Pag. 79 terg., rubrica: « Excarpsum ex libro S. Esidori de 343 flagell's Dei: Divinæ sapientiæ subtilitas sicut interius ut testis scrutatur conscientias, ita exterius, » etc. Desinit, « et cum dies iudicii venerit, non cum impiis et peccatoribus puniantur, sed cum justis et misericordibus pervenire ad æterna præmia mereantur; ipso adjuvante, » etc. Ex cap. I libr. III Sententiarum, aliis adjunctis.

8. Pag. 83, homilia S. Augustini: « Pius Dominus et misericors, fratres charissimi, per prophetam nos exhortatur ad compunctionem, etc. » Pag. 85 terg., rubrica: « Incipit Excarpsum sancti Esidori feliciter: Dilectissimi [Foris Dilectissime], omni hora habeto mortem præ oculis tuis; de morte tua, » etc. Ex Synonymis S. Isidori et aliis operibus. Desinit, « gravius pertrahunt, ita ut sint novissima illius pejora prioribus. » Illico rubrica: « Incipit liber sancti de desperatione peccantium (non exprimitur nomen sancti): Non per locorum spatia, sed affectu bono vel malo itur recediturve a Domino. » Desinit, « quales circa vitæ finem erimus. » Hæc sunt ex cap. 14 libr. III Sententiarum. Illico rubrica: « Incipit liber de die iudicii, de desperatione peccantium, sancti Esidori. Rogo

vos fratres charissimi, et cum magna mortalitate (humilitate) ad felicitatem hoc nullus ex vobis succenseat. » Desinit : « meritis adquiramus. » De hoc libro infra dicam.

9. Pag. 96 terg., rubrica : « Incipit admonitio S. Fausti. Modo, fratres charissimi, cum divina lectio legeretur, audivimus Apostolum terribiliter nos et salubriter admonentem, » etc. Pag. 100, rubrica : « Incipit excarpsum de epistola sancti Fratrali (sic videtur) de Vita Christianorum : Rogo vos, filii, et paterna pietate commoneo, » etc. Pag. 104, rubrica : « Incipit epistola S. Augustini de igne purgatorio ; in lectione apostolica, quæ nobis paulo ante recitata est, fratres charissimi, audivimus Apostolum dicentem : quia fundamentum alius nemo potest ponere, » etc. Pag. 109, rubrica : « Incipiant dicta S. Hieronymi, quam (sic) qui legerit et opere impleverit, vitam æternam possidebit ; Dilectissimi fratres, oportet nos humilitatem habere, præceptum Dei custodire, etc. B. Augustinus ait : Veritas mundat, vanitas conquinat... Hieronymus ait : Non queras gloriam, » etc. Non sunt Hieronymi tantum sententiæ. Pag. 116, homilia de Epiphania : « Sicut jam aliquando charitati vestræ suggerimus. » Pag. 121 terg. repetitur homilia S. Augustini de purgatorio igne, nonnihil diversa, in multis eadem. Sequitur initium vitæ, sive visionis 344 S. Pauli, qui vidit in regno Dei opera justorum et pœnas impiorum. Pag. 127, homilia S. Augustini ad populum : « Charissimi, ad memoriam nostram reducimus, » etc. Nihil aliud in hoc Codice, qui nonnullas litteras Longobardicas habet, et plures nexu in titulis litterarum inter se connexarum et immixtarum. Sed quod attinet ad Isidori indicata opera, hæc a nobis observanda sunt. Pag. 47 terg. est caput 75 de Ortu et Obitu, al. 72. Ibi, « recumbens, Evangelii sui fluente. » Breulius « recumbens, et Evangelii fluente. » Quædam in mss. adduntur, quæ in superiori libro de Ortu de quo cap. 64 dixi, existant, scilicet, « derelictus est filius. Iste vero apostolus et evangelista a Domino nostro electus atque dilectus est in tanto amore dilectionis, ut in cœna super pectus ejus recumberet, et ad crucem astanti soli matrem propriam commendaret, ut quem nubere volentem ad amplexum virginitatis asciverat, ipsi etiam custodientiam Virginem traderet. Hic dum Evangelium Christi in Asia prædicaret, » etc. Cetera fere cum Breulio. Omittit : « Quiescit autem apud Ephesum vi Kal. Januarii. »

10. Pag. 79 terg. « de flagellis Dei, » etc. cap. 1, lib. III Sentent. in modum homiliæ, ut ex fine colligitur. In mss. « In hac etenim vita Deus parcat impiis, et tamen non parcat electis : in illa parcat electis, non tamen parcat iniquis. » Initio « Miserere, Domine, misero Hysidoro » (sic). Non procedit, nisi ad verba : « Nam iniquius post mortem. » Pergit eodem contextu : « Charitate splendidus, eleemosynis candidus, » etc. quæ ad verbum non reperiuntur apud S. Isidorum, sed videntur desumpta ex ejus operibus, etiam ex iis fortasse quæ perierunt. Ibi pag. 85 terg. ex lib. I Synonym. post med. cap.

Relucta, et lib. II Sentent. cap. 15 de Pœnitentia, cujus finis est : « pejora prioribus, » quædam leviter mutata. Mendose omnia scripta. Subinde partim rubra, partim nigris litteris : « Incipit liber de desperatione peccantium sancti Esidori : » correctum « de Die judicii. » Verba « sancti Esidori » rubra sunt et a prima manu, ut videtur ; fortasse titulus primus fuit : « Explicit de desperatione peccantium. Incipit de die judicii sancti Esidori. » Sermo, qui sequitur, est, « De die judicii et de pœnitentia. » Ibi « quare vobis tam frequenter tremendum, et utiliter expavescendum diem judicii insinuare contendo, » etc. Exstat inter appendices S. Augustini, ut dixi cap. 82.

11. Codex 239 Palatinus membranaceus in-fol. oblongo sæculi X 345 aut XI, caractere claro Gallico, sive cursivo, diphthongis solutis, punctis, virgulis, paucis litterarum compendiis. « Incipit Exhortatio Prosperi ad uxorem : Age, precor, mearum » etc. Desinit : « Una sit, atque duos spiritus unus alat. Incipiunt sententiæ generales in singulis versibus Utilibus monitis. » Desinit : « Aspera perpassu sunt jucunda relatu. » Exstat apud Hildebertum. Sine titulo al.æ sententiæ per alphabetum : « Aut amat, aut odit mulier, nihil tertium. » Desinit initio litteræ L, « Longum est, quod flagitat cupiditas. »

12. Pag. 6 terg., rubrica : « Incipit liber Chronicorum sancti Esidori episcopi Junioris : Breve temporum seriem, » etc. In prologo. « usque ad Augusti, Eraclii, vel Lotharii, ac Sisebuti regis principatum, » etc. Intrusum fuit nomen *Lotharii*. « Prima ætas sæculi. Sex diebus rerum omnium creaturam Deus formavit. » Quædam omittit, quædam addit, vel mutat. In Enos post « natura Dei » omittit « Per idem tempus implevit. » In Cainam addit « genuit Mahubiahel, cujus nomen interpretatur : Quis est Dominus Deus, vel, Ex vita Deus. » In Enoch : « existimant. Sciendum quod usque ad diluvium, ubi in nostris Codicibus ducentorum, et quod excurrit, annorum genuisse quis dicitur, in Hebræo habeat centum annos, et reliquos, qui sequuntur. » Ad marginem citatur *Hieronymus*. Inseritur postea : « Famosa quæstio est, » etc., et ad marg. « Hieronymus iterum. » Deinde pauca interseruntur, plura omittuntur. Ad ann. 5621. « Hac tempestate Pelagius Britto adversus, etc. » Editi omittunt *Britto*. Ad ann. 5801 « Ad fidem catholicam revertuntur. Hoc tempore Sanctus Gregorius Romæ episcopus insignis celebratur. Eodem quoque tempore Abares adversus Romanos dimicantes auro magis quam ferro pelluntur. Phocas, » etc. Alia omittit. Ad annum 3814 « convertit. Fiunt igitur ab exordio mundi usque ad æram præsentem anni v. dcccxxi, hoc est, in anno v imperii Eraclii et quarto religiosissimi principis Sisebuti. Additi sunt juxta quod post Eraclium regnavit, et Chlodoveus rex Francorum in anno vi regnat. Additi sunt ad æram suprascriptam anni xxxvi, quod cum ipsis (sic) debeant supputare. Residuuum sæculi tempus, » etc. ut Loaisa : « consummatio sæculi est. » Rubrica : « Explicit liber Breviarium temporum a sancto Esidoro episcopo di-

liger collectum juxta historię fidei. Amen. De A in Vetus Testamentum a principio Geneseos usque Monasterio S. Nazarii. » Chronicon primum interpolatum videtur post 36 illos annos, ex quo hic Codex descriptus videtur sæculo x aut xi.

346 13. Codex 267 Palatinus chartaceus in-fol. Primum « Pastoralia S. Gregorii : Pastoralis curæ, » etc. Deinde S. Bonaventuræ « liber Meditationum, qui imago vitæ æternæ nuncupatur : » incipit : « Flecto genua mea, » etc.

14. Pag. 60 terg. « Incipit liber primus beati Ysidori episcopi de Ecclesiastica Institutione, et cætera, qui intitulatur alias de Summo Bono : Ysidorus de Summo Bono, sententiæ Isidori : Summum bonum, etc. » Cap. 19 libri 1 : « De septem regulis, » etc. Caput penultimum est 30, caput ultimum inscribitur 32, sed debet esse 31. Libri II sunt capita 44. Libri tertiï capita 39, ultimum « de carnalibus sacerdotibus. » Sequitur « liber quartus, caput 1, de iracundis doctoribus. » Ita deinceps numerantur capita : margini eodem caractere ascriptum est « Liber quartus. » Sunt capita 17. Desinit, « Lætificandos conclusit. »

15. Pag. 109. « Tractatus de septem profectibus religiosorum : Profectus religiosorum septem distinguuntur processibus. » Anonymum opus. Citatur ibi Bernardus. Desinit : « aut gratias agimus pro acceptis, vel promissis quæ nobis Dominus conceat. Amen. » Deinde : Meditatio super « Miserere » Ven. Anselmi Cantuar. episc. « Fortissime Deus. »

16. Pag. 517. Epistola beati Eusebii ad Damasium (sic) Portuensem episcopum, et ad Senatorem Romanum de morte gloriosi Ieronimi cardinalis et doctoris eximii. » Senator vocatur « Theodonus. » Epistola S. Augustini ad Cyrillum Hierosolym. episc. de laude S. Hieronymi. Epistola Cyrilli ad Augustinum de miraculis S. Hieronymi. Spuria hæc omnia, et jam edita. In fine est Registrum in libros Sententiarum, sive de Summo Bono, ubi capita 19 et 20 libri I conjunguntur sub uno titulo : « De septem regulis. » Post libri tertiï cap. 39 additur « Registrum quarti libri de Summo Bono. »

17. Codex 275 Palatinus membranaceus in-4 sæculi xiii ut videtur. Initio caractere satis antiquo : « Iste liber pertinet monasterio beatæ Mariæ Magdalænæ in Franchental inter Spiram et Wormatiam D Canonicorum Regularium ordinis S. Augustini episcopi et doctoris. » De hoc monasterio quædam monui in Prolegom. ad Sedulium pag. 37.

18. Pag. 1 est versus quidam in quadrum positus litteris Romanis **347** rubris, et nota intra quadrum caractere veteri : « Ista scriptura in quadrum posita est versus, in quo ultima syllaba, scilicet nus superabundat, qui talis est : Bresit dictando patenter inhæsit Isidorus. » Fallitur antiquarius. Legendum quippe : « Isidorus Bresit dictando patenter inhæsit, » cum rhythmo et tertia brevi in « Isidorus, » ut in continuatione Chronici Isidoriani nomine Ildelfonsi, et in versibus bibliothecæ Isidori ex Codice Archivii Vaticani. Titulus manu non ita antiquus : « Isidorus

in Vetus Testamentum a principio Geneseos usque transmirationem. »

19. Ante Isidori expositionem a principio usque ad fol. 33 sunt quædam observationes biblicæ, ex Patribus petitiæ, præsertim ex Isidoro, qui passim citatur. Laudantur etiam Augustinus, Hieronymus, Victor, Gregorius, Philippus. Pag. 41 : « De illo autem altero cælo, quod est corporale, Petrus dicit : qua (aqua) quæ erat intra mundum in medio illius primi cæli terræque spatio, quasi gelu concreta et crystallo solidata distenditur. »

20. Initium hujus operis est : « In principio creavit Deus cælum et terram, etc., » usque « requieuit ab opere quod patrarat. In divina Scriptura IV sunt, quæ requiruntur, persona scriptoris, tempus scribendi, locus scriptionis, qualitas doctrinæ. » Fortasse in hoc opere insertæ sunt expositiones nonnullæ litterales Isidori. Pag. 2 post verba : « Fecit Deus, » additur, « ecce habes Patrem : In principio : ecce habes Filium. Spiritus Dei ferebatur : ecce habes Spiritum sanctum. » Rubrica : « Isidorus : Igitur jubet Pater, facit Filius, vivificat Spiritus sanctus : una cooperatio semper in tribus. Quod enim dixit Pater, hoc et Filius, et Spiritus sanctus dicit (vel dicunt). Quod facit Filius, hoc et Pater, » etc.

21. Pag. 3, rubrica : « Isidorus : Alii interpretati sunt hunc locum non legitime : Dicunt enim non esse Spiritum sanctum, sed de altero spiritu dictum, qui est Spiritus Dei, e quibus est Victorinus. Quibus interrogandum est de illo spiritu, si est creatura, an non, » etc.

22 Pag. 7, rubrica : « Isidorus. In libro de Natura rerum sic dicitur : Ægyptii autem ex initio noctis sequentis diei originem trahunt » (Breulius, tradunt, minus bene). Ibid. : « Isidorus dicit in libris Sententiarum. Ante omnem creaturam angeli facti sunt, dum dictum est : Fiat lux. » Pag. 32, rubrica, « Isidorus de eo, quod rex fuit Christus : Rex fuit Christus, ut angelus prænuntiabat, dicens : Et **348** regnabit in domo Jacob, etc. Et fuit Sacerdos, sicut Psalmista dicit : Tu es Sacerdos in æternum. » Ibidem rubrica : « Isidorus de nominibus Mariæ : De nomine sanctæ Mariæ et de numero mulierum, quæ in Evangeliiis Mariæ nominantur. Maria in Hebraica lingua Domina, seu illuminata sonat. Domina autem dicitur, quia Dominum cæli et terræ in utero portavit. Inde meruit Domina nominari. Et rursus illuminata dicitur, quia fulgente sole justitiæ Virginis ex utero orto illa illuminata fuit, et totus mundus illuminatur. »

23. Expositio Isidori in Genesin incipit pag. 53 post rubricam, « Isidorus de verbo alleluia. Sumpta itaque sunt ab auctoribus Origene, Victorino, Ambrosio, Hieronymo, Cassiano, Augustino, Fulgentio, ac nostris temporibus insigniter eloquenti Gregorio. Incipiunt capitula libri Genesis, etc. Creatura cæli et terræ, etc. Principium Christus est, » etc. Hic rubrica : « Isidorus de cælo, » etc. Frequens est capitulum divisio. Pag. 68 eodem contextu sine rubrica expositio Exodi : « Quædam mysteria... fastidium. »

Rubrica: « De incremento fidelium: Primo omnium, » etc. Pag. 82, terg. « Explicit Exodus. Incip. Capitula in libro Levitico: » non additur fragmentum Codicis Collegii Bononiensis S. Clementis. Deinde Numeri. Deuteronomium. Liber Jesu Nave. Desinit « majora non subigit: » Breulius « majora non subicit: » Liber Judicum, etc. « Explicit expositio libri Judicum. Incipit liber Ruth. Videamus nunc et Ruth, etc., qui pollicitus est per filium suum, » etc. In tria capita dividitur. 1. « De conversione gentium. 2. De S. Joanne Baptista: Primo quidem etc. 3. Item de S. Joanne et Christo: Quod excaleat se. » Tum libri Regum. Pag. 128. terg. « Explicit liber tertius. »

24. Pag. 129 rubrica: « Incipit liber I in Jesu Nave: Donavit Deus nomen, etc. » (opus Rabani). Pag. 154 terg.: « Explicit liber undecimus. Incipit liber secundum Rabanum episcopum duodecimus. » Pag. 178, rubrica: « Incipit liber xxvi, sed respondet xvi. » Plura alia hic extra librum Josue adduntur de Jephthe, de Samson, etc. Et pag. 182, rubrica: « De Machabæis fratribus. De Machabæis quilibet eloquar fratribus?... suntque universa consummata per D. N. J. C. » Est caput Isidori de Machabæis. Quod præcedunt alia ex Esdra. Apparet, Codicem male compactum, atque Isidori expositionem cum aliis permixtam. Ultima rubrica Codicis est, « Item de regibus et prophetis. » In primo opere biblico pag. 6 citatur Isidorus de diebus 319 mensis 30 aut 31, etc. « Primus dies sæculi est dies dominicus, etc. Qui vult probare, consideret expositionem S. Theophili de ratione paschali; qui fuit archiepiscopus Cæsareæ Palæstinæ: qui rogatus a Victorino papa urbis Romæ episcopo, ut ordinaret rationem de paschali die, vocavit episcopos Asiæ, etc. Quem credimus sæculi primum, nisi dominicum diem? Respondit Theophilus: Probate hoc. Illi responderunt. Et factum est vespere, et mane dies unus. » Ex actis, quæ sunt in exemplari Eymologiarum Archivii Vaticani, de quo cap. 107. Hic Codex sæculo XIII exaratus videtur.

25. Codex 276 Palatinus in-4 magno fere quadro, membranaceus, caractere claro, cursivo, sæculi X aut seq. Initio caractere antiquo notatur: « Liber monasterii Laurissensis. Qui furetur, hic dæmonis ense secetur: » rubrica: « Incipiunt capitula I. De nativitate Samuelis, etc. » Sunt 21, ut apud Breulium. « Expliciant capitula. Incip. explanatiuncula Sancti Isidori in lib. Regum. Post librum Judicum sequitur Regum, » etc. Deinde: « Incipit interpretatio in lib. Reg. secundum. » Capita sex. Libri III capita 9; sed abest postremum sic indicatum: « De Heliseo et virtutibus ejus, caput VIII. » Lib. IV capita 8. Post caput 8 « altipeta superbia... confligendo requiescit, (Breulius confitendo) » sunt fragmenta nondum edita. Rubrica: « De unitate fidei et charitate, quæ plenitudo legis est. Quid vir unus, etc. De Elcana, » etc. Pag. 33, alia rubrica: « De proximi, vel defuncti fratris copula: Ex lege proximo defuncti, » corrigere,

A « proximi. » Pag. 38: « Incip. capitula de libro Esdræ: » distinguuntur 4, quæ apud Breulium sunt 3. « Incipit interpretatio S. Isidori in lib. E-dræ. Nam quod etiam post LXX annos, secundum ejusdem Jeremias prophetiam. » Breulius « ejusdem Esdræ. » In fin. c. 8 l. IV Reg. citatur Jeremias propheta. Desinit « non iteramus. » Rubrica: « Incipit de libro Machabæorum: De Machabæis autem quid fratribus eloquar... universa mysterii consummata, per D. N., etc. Amen. Explicit feliciter. Christo Deo gratias. Ysidori Spalensis episcopi hi exstant versus, » etc. scilicet versus bibliothecæ, de quibus cap. 81.

26. Pag. 41, « Incipit præfatio: Dilectissimo fratri Nothelmo Beda salutem. Quæ de libro Regum, » etc. Sunt capita 30. « Incipit ipse liber Quæstionum in Regum. Quod ait propheta, etc. Intrate in gaudium Domini vestri. Explicit liber Quæstionum in Regum. » Nihil aliud in hoc pulchro Codice.

350 27. Codex 277 Palatinus membranaceus in-4, littera Romana quadrata exaratus sæculo VIII aut IX, unitis inter se verbis, atque magnæ antiquitatis cæteris argumentis et indicis. « Incipit liber primorum (sic) sive præfationum Veteris Novique Testamenti. » Caractere recentiori additur: « S. Isidori Hispalensis. Incipit prologus: Plenitudo Novi et Veteris Testamenti, quam in canone catholica recipit Ecclesia, juxta vetustam priorum traditionem ista est. » Desinunt præmia veteris Testamenti: « factaque legationum. Explicit de veteri storias » pro « historia. »

28. Pag. 18, sine ullo titulo: « Quamvis quadrifaria sit, una est tamen, » etc. Deest « Evangeliorum prædicatio » ante quamvis. Hæc sunt præmia Novi Testamenti. In fine: « lignum vitæ, Dominum nostrum Jesum Christum. Explicit. »

29. Illico pag. 22, sine inscriptione, prologus libri de Ortu et Obitu Patrum: « Quorundam sanctorum nobilissimorumque, » etc. Index capitum 83, sed in opere sunt capita 84, nam in indice Marcus prætermis us fuit.

30. Post hunc librum pag. 56: « Incipit auctoritas operis præsentis; Christe, fave votis bonis. Jam tempus est, ut se veritas, etc., insedat thalamo. Explicit. » Hic est prologus. Sequitur rubrica. « Incipit namque historia chronica, quod (sic) etiam pari modo explicuerunt Clemens, vel Theophilus, dilectissimi Dei episcopi chronographi, et dilectus autem Dei chronographus Eusebius Pamphiliensis. » Chronicon incipit: « Anno autem XII Octaviani Augusti Cæsaris natus est Dominus. » Fuse enarratur et exponitur historia evangelica; et subjungitur breve chronicon imperatorum ab Augusto ad Justinianum, qui regnavit annos xxxix, et dimidium, et Justinum ann. VIII. « Explicit Chronica, Deo gratias, amen. »

31. Pag. 28, rubrica: « In nomine Domini nostri Jesu Christi incipiunt quæstiones sancti Ysidori tam de Novo quam de Vetere Testamento: Dic mihi. Quid est, » etc. Desinit « per aquas diluvii. » Opus Isidori nondum editum, ut dixi cap. 64.

32. Pag. 89, rubrica : « Incipit epistola de supputatione dierum : Anni cum mensibus, etc., traditionum bisextum. » Pag. 90 terg. : « Item computus : Cum omnes apostoli, etc., ad pascha celebrandum. Explicit. » Hoc pertinet ad concilium de paschate celebrando, a Theophilo coactum, quod auctius et correctius inter libros Etymologiarum **351** Codicis archivi Vaticani reperitur, quam in collectionibus editis conciliorum. Pag. 92 : « Incipit sententia papæ Leonis de apocryphis scripturis : Curandum ergo est, etc., prout ordo poscit, leguntur. »

33. Pag. 94, rubrica : « Dei servo ac reverentissimo fratri Orosio Isidorus : Quædam notissima nomina, etc., refectione saturahuntur. »

34. Codex 278 Palatinus membranaceus in-8 sæculi xi circiter. Index capitum libri I S. Isidori de Vocatione gentium; post titulum capituli 60, « Quia ad iudicandum venturus est, » additur, « Superdictio operis. Explicunt capitula libri hujus. Deo gratias, Amen. In hoc volumine continentur abjectiones Judæorum et vocationes gentium. Incipit præfatio libri hujus : Dominæ sanctæ sorori Florentinæ Isidorus. Quædam, » etc. Prima folia dilacerata et mutila sunt. Caput penultimum in tabula dicitur 60, in rubrica textus 61. Sequitur rubrica : « Superdictio operis anacephalæosis : » et litteris nigris : « Caput 62. Ecce novi, etc. » Breulius vocat Epilogum. Tabula capitum libri II. Ultimum 27. « Recapitulatio operis. Explicunt capitula. Incipit textus. Breviarium præcedentis libelli. » Coniungendum « præcedentis libelli » cum « Explicunt capitula. » Pro « breviarium » forte legendum, vel intelligendum « Præfatio. » Incipit : « Quadam ex parte, » etc. Desinit : « in quibus habitat in æternum : Amen. » Rubrica : « Explicit Ysidori quem fecit ad opus Florentinæ. » Reformandum : « Explicit Isidori opus, quod fecit ad Florentinam. » Breulius addit : « Dicis, formulas spiritualis intelligentiæ componendas tibi que mittendas, » etc., quod in aliis deest, et supposititium videtur

35. Sequitur Theodulfi Aurel. episc. liber de Baptismo. « Reverentissimo atque charissimo Magno episcopo Theodulfo, » etc. Ejusdem capitula ad Clerum suum, quæ Baronius ad ann. 855 edidit : « Obsecro vos, dilectissimi, ut erga subditarum plebium profectum, » etc. Desinit in cap. 44; opus imperfectum. Ibi cap. 8 : « Antiquus in his regionibus in ecclesia sepeliendorum mortuorum usus fuit, etc. » Ita etiam refert Capitulare, quod ms. vidi inter schedas v. c. Petri Lazeri, nomine incerti episcopi. Vide Sirmondum.

36. Character Codicis cursivus, sive Gallicus, minutus; punctum et virgula diphthongi æe conjunctæ, aliquando punctum superne; duo puncta, punctum infra, et virgula supra, pauci et faciles nexus, sive compendia litterarum.

352 37. Codex 279 Palatinus in-4 fere quadrato, sæculi xi circiter caractere clario Gallico, sive typographico. Rubrica : « Incipit liber sancti ac beatissimi Isidori ad Florentinam sororem suam : Quædam,

quæ diversis. » Duo noti libri ad Florentinam. Capita libri I sunt 62, ut apud Breulium, sine tabula. In fine : « Anacephalæosis : Ecce novi, » etc. Sequitur tabula capitum 26 libri secundi, et post caput 26. « Recapitulatio operis. » Hic liber mutilus est : desinit cap. 14 « De cessatione Sabbati » (apud Breulium cap. 15); in fine, « Sic ergo omnia quæcumque illis : » pro « omnia » videtur esse « nam. » Liber secundus incipit : « Quadam ex parte, » etc. Tituli capitum diversi ab editis sunt. In hoc libro II post cap. xi « crucifigeretur, » illico « Cap. XII, De perpetua namque ruina. » Caput in editione Breulii xi, « Per Isaiam sic Dominus loquitur : Quis est hic, » est cap. 9 in Codice.

38. Codex 280 Palatinus chartaceus in-fol. litteris B semigothicis obscuris, sæculi xv. Inscriptio prima : « Incipit Isidorus de Summo Bono. » Rursus : « Titulus libri hujus : Isidorus Hispanus in Sententiis. » Innuitur deinde, ignaros veri tituli ex primis verbis librum inscripsisse : « Incipit summum bonum, » etc. Capita libri I sunt 31. Libri II capita 44. Libri III capita 67. Capite I lib. III « Miserere, Domine, misero Isidoro, indigna agenti, » etc. Desinit lib. III « Letificandos includit. » Dicitur liber scriptus 1444. Additur alia manu : « Indiget correctione liber. » Sequitur brevis alphabeticus index rerum. Tum tractatus S. Bernardi « de Corpore Christi : Pater sanctissime Petre, audi, » etc. Succedunt quædam epistolæ S. Hieronymi, Enchiridion S. Augustini. Sophologium Jacobi ordinis Eremitarum S. Augustini ad Michaelem episcopum Antissiodorensium Sunt tres libri : quilibet liber in plures tractatus dividitur. Sæpe citatur Isidorus; ut lib. I, tract. 2, cap. 2 : « Teste Isidoro rhetorica est, » etc. Caput 4 : « De arithmetica secundum Isidorum. Arithmetica est disciplina, » etc.

39. Lib. III, tract. 3, cap. 12, citatur Orosius lib. II « De Or m'esta mundi ; » de quo titulo celeberrima est questio. In fine rubrica : « Explicit Sophologium fratris Jacobi ordinis Eremitarum S. Augustini anno 1444, » scilicet scriptum, ut puto. Auctor est Jacobus Magni Tolosanus, non Toletanus, ut nonnulli putarunt.

40. Codex 281 membranaceus in-fol. sæculi VIII vel IX duabus columnis exaratus caractere nitido D cursivo, sive typographico. Etymologiæ hoc titulo. « In nomine Dei summi : domino meo, **353** et Dei servo Braulioni episcopo Ysidorus : Omni desiderio, » etc. Deinde « Domino meo et vere domino, Christusque electo Ysidoro, episcoporum summo, Braulio servus inutilis sanctorum (correctum servorum) Dei : O pie domine. » Sic aliæ epistolæ. « Quia te incolorem. Solet repleri. Tuæ sanctitatis. En tibi, » etc. Tabula capitum libri I. Sunt capita 29, Desin., « contra naturam. » Libri II capita 32. Desinit, « tertium nihil habet : » correctum « tertium non habet. » Præfatio libri III desinit, « possint ostendi. » Breulius, « possint agnosci. » Sunt capita 70. Desinit, « contemplatione conlocare. » Non sunt figuræ musicæ, quæ in nonnullis mss. esse dicuntur, ut in quo-

dam Toletano. Lib. iv capita 15. Desin., « corpus A curatur. »

41. Libri v capita 39. Caput 39 : « De descriptione temporum. Prima ætas in exordio sui continet creationem mundi. » In fine : « Eraclius ann. xxiii. Hujus quinto et quarto religiosissimi principis Sisebuti in Hispania Judæi baptizantur. Residuum sextæ ætatis tempus Deo soli est cognitum. Explicit liber v. Incipiunt capitula libri vi, id est de ordine Scripturarum, de cyclis et canonibus, de festivitibus et officiis. » Sunt capita 20. Ibid. cap. 17, « quorum gesta in hoc opere condita, » etc. Caput 22, « Sacrificium dictum... sanguine Christi? » ut Breulius, sed « eo hoc jubente, ... sanguine et corpore Christi? » Supra « operante » alia manu antiqua legitur « cognominatone. » Ibid. : « sunt autem sacramenta baptismum et chrisma, corpus et sanguis, quæ ob id, » etc. Inter « baptismum et chrisma » punctum, quod deest inter « corpus et sanguinem. » Liber septimus habet capita 14, ut Breulius. Lib. viii capita 11. Lib. xix capita 7. Breulius, 8. Codex ms. unicum tantum habet stemma cognationis in crucis formam.

42. Lib. x : « De quibusdam nominibus, per alphabetum distinctis. De reliquis nominibus juxta ordinem elementorum : Origo quorundam, » etc., ut Breulius. « Huic operi interjecimus. De quibusdam vocabulis nominum per denominationem. Licet origo, etc. posuimus. Aëros vir fortis, » etc. In fine litteræ A ms. Codex, utitur; Breulius, utatur. Alia fere ut Breulius. Libri xi capita 4. Lib. xii capita 8. Lib. xiii capita 22. Lib. xiv cap. 8. Breulius 9 numerat, sed nihil ad it. Ms. desinit *hinc ibi inseruntur*; Breulius, *hinc illinc ferantur*, minus bene. Lib. xv capita 16. Des., *id est, agnoscantur*; Breulius, *id est, cognoscantur*. Lib. xvi capita 26. Lib. xvii cap. 11. Lib. xviii capita 71. Breulius, 69. Utrobique ultimum *De pila*. Lib. xix capita 33, 354 Breulius, 31; cap. 31, al. 32, *De annulis*, ubi locus in plerisque mendosus ita effertur :

.... vocabant.
Flaccus lugentem ea vita nec smaragdus
Berillusque mihi, Flacce, nec nitentes
Percandidam margaritam quero,
Nec quos thica lima perpulibit
Anellos, nec jaspis lapillos

Lib. xx capita 15. Breulius, 16. Desinit : « Ignis ardore sic etur. Explicit liber xx. Deo gratias. Amen. » D Exemplar pulchrum rubris titulis, et initio librorum titulus cujusque libri aliquantum diffusus, ut lib. xx. « Incipiunt capitula lib. xx, id est, de Mensis et es- cis et potis [Forte potu] et vasculis eorum : De vasis vinariis et oleariis cocorum, pistorum, fluminariorum, de lectis, et sellis, et vehiculis rusticis, et hortorum, sive de instrumentis equorum. » Distributio librorum et capitum simillima editis a prima manu sine ulla secundæ manus varietate. Quædam varietate scripturæ margini ascribuntur, sed plerumque inepte.

43. Codex 282 Palatinus membranaceus in fol. sæculi xiv circiter. Rubrica : « Incipiunt capitula in libro Etymologiarum Ysidori Junioris Hispanensis episcopi. » Initio Index librorum xx. Initio cujusque

libri index capitum. Lib. i capita 28. Lib. ii cap. 20, ultimum *de figuris verborum et sententiarum*. Sequitur rubrica : « Incipiunt capitula artis dialecticæ, et est secunda pars. » Sunt 10. Lib. iii capita 10. Deinde rubrica : « Est secunda pars tertii libri. Incipiunt capitula geometricæ disciplinæ. » Sunt 4. Rubrica : « Incipiunt capitula musicæ artis, et est tertia pars tertii libri. » Sunt capita novem : « Incipiunt capitula astronomicæ artis, et est quarta pars tertii libri. » Sunt capita 19. Lib. iv capita 12. Lib. v capita 27. « Incipit secunda pars quinti libri 1. De Chronicæ vocabulo, » etc. Sunt capita 12. Sic desinit Chronicon : « Eraclius xxvii. Hujus quinto et quarto religiosissimi principis Sisebuti in Hispania Judæi baptizantur. Residuum sextæ ætatis tempus Deo soli est cognitum. Colligitur omne tempus ab exordio mundi usque ad annum decimum gloriosi Recesuanti principis, qui est æra dcccvi v̄ m̄ccclvi. »

44. Libri vi capita 21. Capite ultimo : « Sacrificium dictum, » ut editi. In fine : « melius sanguine et corpore Christi. » Mox : « Sunt autem sacramenta baptismum et chrisma; corpus et sanguis, quæ ob id, » etc. Libri vii capita 16. Lib. viii cap. 11. Lib. ix cap. 8. In textu inseruntur 21 versus de Affinitate :

Sunt fratres primo, sunt cognatique secundo, etc.,

Quos in Appendicibus exhibebo. Desinit hic liber, in tutela 355 consistere. Liber x : « De quibusdam vocabulis : Origo quorundam vocabulorum, id est, unde veniant... huic operi, etc. Heros vir fortis, » etc. Liber xi habet capita 4. Lib. xii cap. 8. Lib. xiii cap. 2. Lib. xiv cap. 7. Lib. xv cap. 16. Lib. xvi cap. 21. Lib. xvii cap. 9. Lib. xviii cap. 70. Lib. xix cap. 37. Ibi de annulis locus, ut dixi, difficilis, *Flaccus* :

Lugente mea vita nec smaragdus
Berillosque mihi, Flacce, nec nitentes,
Per candida margarita quero
Nec quos, etc.

Lib. xx capita 10. Des., « ignis ardore sic etur. Explicit liber Etymologiarum Ysidori Hispalensis episcopi. » Sunt quædam notulæ veteri manu, et sæpe versus, quibus textus exprimitur, aut aliquid additur. Exempla seorsum proferam in Appendicibus.

45. Codex 283 Palatinus membranaceus in-4 sæculi xiv circiter. Inscriptio prima ; « Rubrica libri primi Ysidori Etymologiarum, » etc. Est tabula omnium librorum, qui suat xii. Primi xii libri, et apud Breulium. Libri xiii *De mundo* capita 14. Libri xiv *De aquis*, caput ultimum *De ditulio*. Libri xv *De terra*, etc. cap. ult. *De inferioribus locis*. Libri xvi *De auctoribus conditarum urbium*, etc. cap. ult. *De itineribus*. Libri xvii *De pulvere et globis*, cap. ult. *De signis ponderum*. Libri xviii *De auctoribus rerum rusticarum*, cap. ult. *De odoratis oleribus*. Libri xix *De bellis*, etc., cap. ult. *De pila*. Libri xx *De navibus*, cap. ult. *De instrumentis edificiorum*; in textu, *De lignariis*. Libri xxi *De inventione lanificii*, cap. ult. *De calciamentis*. Libri xxii *De mensis*, etc., capitula continuantur ad Etymologiarum finem.

46. Post tabulam capitum et librorum, initio

voluminis positam, est epistola Isidori ad Braulionem : « Domino, etc. Omni desiderio, etc. Prologus Braulionis ad Ysidorum. Domino, etc. O pie domine » Epistola Isidori ad Braulionem : « Quia te incolumem. Prologus Braulionis ad Ysidorum : Solet impleri : » E. lit., « repleti. » Isidorus Braulioni : « Tuæ sanctitatis... Ysidorus Braulioni : En tibi, etc., stylo majorum. » Additur monitum : « Ut valeas, quod requiras, cito in hoc opere invenire, hæc tibi, lector, pagina monstrat, de quibus rebus in singulis libris conditor hujus Codicis disputavit, De grammatica, » etc. Inducantur argumenta librorum. Illico rubrica : « Ysidorus Sesibuto : Domino et filio Sesibuto Ysidorus : En tibi, etc., stylo majorum. Incipiunt capitula, » etc. Notandum Braulionis nomen aliquando indicari sola prima littera B. Olim simul cum Isidori Etymologiis in hoc **356** volumine quidam alii libri erant compacti, ut Boetius *de Disciplina scholastica*, et quædam anonyma quæ veteri manu initio indicantur. Nunc desinit volumen : « ardore siccat. Explicit Ysidorus Etymologiarum in libris xxii mirabiliter elaboratus. » Succedit Alphabetum Græcum. Et quædam nota de cruce. « Quatuor de causis adoratur sancta crux, » etc., alia manu.

CAPUT CIII.

Recensio Codicum in bibliothecæ Vaticano-Palatine. Sacramentarium antiquissimum. Opera vetera de epactis, de computo, etc. Compendium libri de Ortu et Obitu Patrum. De grammatica et rhetorica libri Dynamii, et S. Juliani Toletani anecdoti.

1. Cod. x 327 Palatinus chartaceus in-fol. Libr. C tertius et quartus Magistri Sententiarum, exarati a quodam Leonardo de Monaco in Inspruk suburbano 1429. Pag. 135, rubrica : « Incipit formula honestæ vitæ beati Bernardi abbatis ad fratrem suum Bernardum : Petis a me, mi frater charissime, quod nunquam et nusquam. » Desinit : « impediatur boni operis diligentiam. » Deinde « Incipit alia formula honestæ ac spiritualis vitæ : Da... tuam attentius. » Des. « cantemus alleluia, » etc. Fortasse hic est prologus : sequuntur enim plura capita, « De perfectione : Si vis esse perfectus, » etc. De horis dicendis, » etc.

2. Pag. 140 terg., epistola Petri Cluniacensis ad quemdam : « Pro angustiis cellæ latitudinem paradisi » Sequitur : « De diversis dæmonum insidiis, quibus tentant specialiter solitarios : Habet hostes, etc. » Explicit epistola Petri Cluniacensis ; sed incipiunt optime (*obscure*) passus de virtute, » etc. Sunt passus 22. Desinit opusculum, « ad gaudia æterna pervenire. »

3. Pag. 148, rubrica : « Incipiunt flores beati Isidori. Dilecte filii, dilige lacrymas ; noli diffidere eas, » etc. Desinit, « aut justificator, aut damnator. » Explicunt quædam excerpta, sive flores beati Isidori. Deinde quædam nota ; « Quotidie eucharistiæ communionem accipere non laudo, nec vitæ pro ; omnibus tamen dominicis diebus communicandum hortor, » etc. Accedit opus « De reditu Domini ex Ægypto, etc. Completa, » etc. Subjunguntur meditationes S. Bernardi : « Multi multa sciunt, » etc. Pag. 187 : « Incipit præmium super historiam regis **357** Alexandri : Post

A Abrahamæ legem, etc. Incipit historia : Stellarum, » etc. Libri tres. Sequitur Eusebius de morte Hieronymi, Augustinus, etc. Cyrillus de Miraculis Hieronymi, etc., ut in aliis mss. de quibus jam dixi. Pag. 251 terg., « Incipiunt gesta sancti Silvani cum hæreticis : In amœno et jucundissimo. » Postea miscellanea recentiora. Vitæ philosophorum Ibid., num. 72 : « Quintilianus poeta ab Hispania Romam venit, et publicam ibi scholam tenuit, » etc.

4. Codex 394 Palatinus chartaceus in-fol. « Manipulus florum M. Thomæ de Anglia. » Procedit ordine alphabetico, sed per distinctiones. In fine : « Explicit liber Distinctionum. » Prologus incipit : « Postquam locutus est. » Deinde : « Incipiunt quæstiones : Sex sunt causæ abstinendi a cibo. » Titulus primus : « Manipulus, » etc., recentioris manus est. Sequitur in hoc volumine quædam collectio per ordinem litterarum, sive alphabetica, cum prologo, ubi numerantur Patres Augustinus, etc., Isidorus, etc., alique profani, Plinius, etc. Incipit : « Abstinencia, bonum est, » etc. Succedit quidam catalogus librorum « quantum ad principia et fines, et partialium librorum numerum. » Ibi « Isidorus de Summo Bono, etc. Lætificandos includit. Etymolog. libri xx prol., Domino meo, » etc. Desin., « ardore siccat. De offic. eccl. Finis : patriis sententiis firmaretur. » Nihil aliud Isidori.

5. Codex 485 Palatinus membranaceus in-4 sæculi x circiter. Initio recentiori manu : « Bonus liber : Agenda Sacramentorum, et expositio missæ duplex. » Opus primum mutilum : quædam orationes, lectiones epistolarum et Evangeliorum. Pag. 2 : « Incipit Confessio cujuslibet sapientis : Quando volueris, etc. Et sacerdos benedicat, et oret, et dicat illi : Omnipotens Deus : qui dicit : qui me confessus fuerit coram hominibus, etc., ille benedicat et custodiat, et det tibi remissionem omnium peccatorum. » Tum « Confessio communis peccatorum, » lingua germanica, ut videtur. De epactis opusculum. Kalendarium. « Januarius, etc. xiii Kal. Febr. passio S. Sebastiani M., » et caractere recentiori : « Obiit Hludovicus junior rex. » Ibidem viii Kal. recenti manu, « Conversio S. Pauli. » Julius v Idus : « Adventus S. Nazarii in Lauresham, et natale S. B. nediti abbatis. » October. viii Idus caractere recentiori : « Bella inter Carlo et Hludovico. » December. ii « Idus (*lege iv Idus*), Natale S. Eulaliæ V. et M. » Sequuntur quædam observationes de luna, morbis, scriptura occulta, etc. Pag. 13 terg., « Missa in galii cantu : Deus, qui hanc sacratissimam **358** noctem, » etc. Secreta : « Accepta tibi sit, Domine, » etc. Inducitur etiam missa : « In natali Sigismundi pro ægroto. »

6. Pag. 16 rubrica : « Beatissimus Hieronymus Hebræorum nominum interpretationem primus in Latium linguam convertit : In principio autem. » Pag. 17 terg., Expositio Missæ : primum oratio : « Deus omnipotens, miserere, etc., » ut dixi cap 84. « Iterum incipit expositio de competenti : Sacris sacerdotibus, et in Christo omnibus per diocësim nostram dignæ militantibus ill. humilis episcopus im

Domino salutem : Quoniam quidem, » etc. Citatur Augustinus. Agitur etiam de catechumenis, symbolo, etc. Diversum opus ab Isidoriano. Ultimus titulus : « De confirmatione corporis et sanguinis Christi : Novissime autem corpore et sanguine Christi confirmatur infans. » Desinit, « ut vivificetur. Explicit. » Pag. 46 terg., titulus : « De Ecclesia Isidorus. Interrogatio : Ecclesia cujus lingua est, et quid interpretatur ? Responsio ; Græcum est, et interpretatur *convocatio*. » Ex lib. viii Etymol. cap. 1, et ex lib. i Offic. cap. 1, sed diversis verbis. Adduntur alia de templis ex lib. xv Etym. cap. 4. Opusculum ad Appendices rejiciendum. Alius titulus : « Item de Ecclesie ministerio : Ecclesiam licet ponere in alium locum, » etc. Non dicitur esse Isidori : sed quædam singularia continet, et inter Appendices reponetur. Sequuntur alia de baptismo et de exorcismis, ubi ad marginem citatur Isidorus.

7. Pag. 46 terg., titulus : « In Dei nomine pauca ex eruditionum voluminibus excerpta. Incipiunt de catholica Ecclesia et ejus ministris, et de baptismatis officio : Ecclesia Græcum est, quod in Latinum vertitur *convocatio*, » etc., ex lib. viii cap. 1 Etym. Alia de clericis et de gradibus ecclesiasticis ex lib. vii cap. 12 et 14 Etymologiarum. Pag. 48, orationes in sabbato sancto : « Exsultet jam angelica turba, » etc. Pag. 49, rubrica : « Ex authentico libro Sacramentorum S. Gregorii papæ urbis Romæ oratio ad catechumenum faciendum : Omnipotens sempiternus Deus, respicere dignare, » etc. Aliæ orationes, etiam pro infirmis. Plures benedictiones, oratio ad aream, benedictio putei novi, « oratio super vasa in loco antiquo reperta, ad capillaturam, ad barbas tondendas, super horreum, » etc. Pag. 55 terg., oratio in introitu visitationis infirmorum : « Deus, » etc. Rubrica : « Tunc datur locus secretior confitendi : inde post acceptam pœnitentiam et fidem explicitam redeant visitantes, » etc.

359 8. Pag. seq. alia rubrica : « Post hæc sancta apponatur unctio dextera sacerdotis palma extensa primum in pectore et cordis loco ; inde et inter scapulas, indeque in modum crucis in loco maximi doloris, et sic dicendo incipiat : Ungueo te oleo divinitus sanctificato, cœlesti munere nobis attributo, in nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, ut ipsa te interiorius exteriusque sanando vivificet, quæ universam conditionem suam, ne pereat, continet. » Recentiori manu notatum : « In unctione hic non dicitur, quod per ea [*Fortè eam vel pro ea*] peccata remittantur. » Sed observandum verbum « interiorius » contra hæreticum, ut puto, hujus notæ auctorem. Succedunt alia de Missa infirmorum. Pag. 58 terg., rubrica : « In agenda mortuorum. Mox ut eum viderit ad exitum propinquare, communicandus est de sacrificio sancto, etiamsi comedisset ipsa die » (scilicet cet non jejunus). Sequuntur aliæ orationes pro defuncto, etc., et rubrica : « Postea lavetur corpus et ponatur in feretro. » Sequuntur exorcismi, benedictiones, etc., benedictio palmarum et frondium, etc.

9. Pag. 64 rubrica : « Incipit præfatio sancti con-

cilii : Concilium sacrum, etc. » Epigramma prætigi solitam conciliorum collectioni. Inde 20 capita concilii Nicæni. Canones Apostolorum 50. Pag. 73, rubrica : « Incipit liber pœnitentialis sumptus de canonibus Patrum catholicorum ad remedium animarum domini Egberti archiepiscopi. » Sunt capita 15. Incipit : « Institutio illa sancta, quæ fiebat in diebus patrum nostrorum, rectas vias nunquam deseruit. » Desinit : « bonum gradum sibi acquirit apud eum qui est super omnia Deus benedictus, » etc. Rubrica illico : « Edidit sanctus Bonifacius : Quomodo possumus pœnitentiam vii annos, » etc. Pag. 80, titulus recentiori manu : « Theodulfi Aurelianensis episcopi Capitulare ad presbyteros parochiæ suæ : Obsecro vos, » etc. Des., « claustris monasterii contineri ; » rec. manu, « Explicit Theodulfi Capitulare ; » de quo alibi dixi. Pag. 91, rubrica : « Prædicatio : Audite, fratres, et attentius cogitetis, » etc. Agitur de baptismo.

10. Pag. 92, rubrica : « Incipiunt capitula : Sicut sancta synodus Nicæna interdicit, Nullus unquam presbyter in domo sua habitare secum permittat mulieres. » Sunt 27 capitula. Des., « modo quia, Domino Deo auxiliante, et domino nostro imperatoris (*sic*) licentia præsentem me ostendo ad omnia emendanda, et in his causis, quæ in præfatis capitulis denuntiantur, et in cæteris, in quibus 360 ante me perferuntur. » Item alia capitula : « De ordine baptisterii, » etc. Sunt 18, quibus veluti quoddam examen presbyterorum continetur. Rubrica : « In nomine triplo simplo : De remediis peccatorum paucissima hæc quæ sequuntur ex priorum monumentis excerptissimus : in quibus tamen omnibus non auctoritate censoris, sed consilio potius compatientis usi sumus. » Est quoddam pœnitentiale. Pag. 101. Admonitio Bedæ : « Si quis voluerit, » etc.

11. Pag. 101 terg., « Prologus de medicina salutari animarum. De remediis vulnerum, etc. Incipit regula : Inebriati, » etc. Quoddam pœnitentiale. In fine rubrica : « Finitus est hic liber scriptus a Commignano. Incipit præfatio libelli, quem Pater Theodorus diversis interrogantibus ad remedium temperavit pœnitenti. Discipulus Umbrensium universis Anglorum catholicis proprie animarum medicis sanabilem in D. J. C. salutem : Primum quidem, etc. » Des., « cum omni diligentia conservetur. Explicit. » Sæpe editum. Codex videtur ejusdem ætatis esse ac collectio grammaticorum quæ exstat in Codice Palatino 1746, infra recensendo : utrobique pro *enim* est nexus *H*, et similis ductus litterarum.

12. Codex 602 Palatinus chartaceus in-fol. Quædam ad concilium Basileense spectantia. Augustinus de catechizandis rudibus : « Petisti, ut aliquid ad te. » Pag. 32 sine titulo : « Incipiunt capitula libri 1 : Quod Deus summum bonum, » etc. Recentiori manu : « Tres libri Sententiarum Ysidori, qui sunt veluti GENERALES CANONES, si perspicaciter intueantur. » In lib. iii cap. 1 « Miserere, Domine, misero Ysidoro indigna agentis, » etc. Desinit, « cœlestis aula latificandos includit. Explicit liber tertius. »

13. Sequitur, Bernardus super psalmum nonagesimum, « Beatus, qui habitat : Confido laborem vestrum. » In fine indicatur annus 1433. Tum tractatus de Sacramentis visibilium templorum : « Quoniam a dedicationem : » desinit, « non potuit, quod voluit. Explicit. » Succedit opus sine titulo : « Corruptum peccatis originalibus et actualibus mundum, » etc. Desinit, « vel humana cogitatio comprehendere. » Exinde, « Sermo de oratione dominica, cujus supra. » Sed supra nullum est auctoris nomen. Incipit : « Duo sunt, charissimi, quæ principaliter, etc. De penitentia. Guillelmi Parisiensis : » obscure « Guillelmi. » Incipit, « Secunda tabula post naufragium, » etc. In fine : 1433, qui videtur annus quo exaratus est Codex.

361 14. Codex 854 Palatinus ex pergam. in fol. parvo, vel in 4 sæculi x circiter. Initio crucifixus Salvator, femoralibus, vel linteo coopertus, quatuor clavibus. Distichum subjectum :

Reddere Nazario me, lector chare, memento,
Alterius Domini jus quia nolo pati.

Rubrica : « Incipit Martyrologium Bedani presbyteri. » Ibid., iv « Id. Dec. natale S. Eulaliæ virginis in Barchillona civitate Hispaniæ, » etc. Hæc vere est Eulalia Emeritensis. Ibid., ix Kal. Decembr. de S. Clemente : « et invenerunt corpus in arca saxeâ in templo marmoreo. » De quibusdam sanctis longior est oratio : non videtur genuinum Bedæ Martyrologium. In fine notatur : « Explicit Martyrologium Bedani presbyteri. »

15. Pag. 28 terg. sunt imagines trium sanctorum, quorum is qui a dextera est librum manu tenet, alii duo volumen complicatum, seu convolutum. Quinam hi sint non exprimitur : sed capita nimbo coronata sunt ; et desuper hi versiculi :

Hæc vulgo pictura manet dignissima laude,
Et manus eximia laude cluente simul.

Pag. seq. « Incipit supputatio Eusebii, Hieronymi, » etc. Desinit anno 814. Tum versiculi :

Te Pater, ac Fili, necnon et Spiritus alme, etc.

recentiori manu. Tum tabulæ epactarum, etc. De computo vel loquela digitorum : « De temporum ratione, Domino juvante, dicturi, » etc. Bedæ tributum opus. Alia adduntur de signis, luna, epactis, etc.

16. Pag. 47 terg. rubrica : « Incipit liber de ASTRÆ COELI sancti Hisidori Spalensis episcopi. Incipit prologus : Domino et fratri [*Corrig.* filio] Sisebuto Hisidorus. Dum te præstantem ingenio, lacundiaque, ac vario flore litterarum non nesciam, impendi tamen amplius curam, » etc. Tabula capitum 48. Caput 44 est « de nominibus maris ac fluminum, » non tum editum. Caput 48 « De partibus terræ. » Desinit, « stadiorum et quinque existimaverunt. » Pag. 95 : « Incipiunt partes philosophiæ. Philosophia trifarie primo dividitur. » Sunt paradigmata divisionis et subdivisionis partium philosophiæ, similia his quæ ex *Dynamio grammatico* in Codice Palatino 1746 indicantur. Desinit, « mortuus est pro peccatis nostris. »

17. Codex 927 Palatinus membranaceus in fol.

sæculi xiii circiter, quædam vero opera sæculo xi videntur exarata. In prima pagina delineatum est sepulcrum Petri Comestoris hoc elogio :

Petrus eram, quem petra legit, dictusque Comestor, etc.

Infra hi **362** versiculi :

Codex, in quo legis ista, lector venerande
Sanctæ Trinitatis esse scias sine fraude,
Cujus situm est ovile pulcherrimum valde,
Parum a Verona longe digna magna laude.

Pag. seq. effigies Augustini et Orosii, sedentium et confabulantium, quorum uterque librum manu præfert. Infra versiculi :

Istam qui librum scripsit, salvet Deus illem,

et alii plures similes. Sequitur inscriptio : « Opus excerptum ex libro Orosii secundo : Neminem jam esse hominum arbitror. »

18. Pag. 6 imagines duæ : « Pompeius Trogus, Justinus abbreviator ejus. » Rubrica : « Historiarum Pompeii Trogi Epitoma : Liber primus incipit : Principio rerum, » etc. Desinit, « simulacris hæc adduntur. » Pag. 18 tres imagines : Adam, Seth, Enos. Subjungitur Chronicum ab initio mundi ad annum 842. Desinit in Theophilo, Michaelis filio, et in Michaele, filio Theoph. li. Ibid., sub Justino : « Benedictus abbas virtutum gloria claruit, quas Gregorius in libro Dialogorum scripsit. Diversum est ab Isidoriano Chronico, ex quo tamen plura desumpta videntur. »

19. Pag. 31 effigies trium virorum, qui sunt Ninus rex et duo milites. « Nativitas Abraham. » Pag. 32, rubrica : « Excerptum ex Chronica Eusebii. Primus omnis Asiæ, exceptis Indis, regnavit Ninus. » Pag. 57, « Epitoma ex libro Orosii, etc. Anno ab Urbe condita cccly, » etc. Quædam connectuntur de persecutionibus Ecclesiæ, et alia usque ad Theodosium et Leonem : « Leo annos xxiv, menses vi, dies xiv. » Ibi sub Gallo et Volusiano : « Cornelius Romæ episcopus, rogatus a quadam matrona Lucina, corpora apostolorum de catacumba (*supra* catacumbas) levavit noctu et posuit, Pauli quidem, ubi decollatus est, via Ostiensi, Petri autem juxta locum ubi crucifixus est, inter corpora sanctorum episcoporum in templum Apollinis in monte Aureo in Vaticano Palatii Neroniani iii Kal. Julias. » Quædam communia cum chronico, superius in hoc Codice relato, ut mentio S. Benedicti.

20. Pag. 74 effigies Constantini, Cassiodori, Theodoretii, Sozomeni, Socratis. Rubrica : « Opus excerptum ex Historia ecclesiastica Cassiodori Senatoris, etc., Cripto et Constantino Cæsaribus, » etc. Pag. 122 imagines Alarici, Ralagaisi, Theodori i, Odoacri. « De primo adventu Gothorum, » etc. Ex Isidori Chron. Gothor. « Anno Imperii Honorii : » Isidorus non nominatur. Varietas lectionis nonnulla occurrit. **363** Pag. 123 terg. aliud fragmentum ex eodem Chronico. Alia adduntur ex libro *Jornandis de Attila* : « Attila Hunnorum, » etc.

21. Pag. 134, etc., Longobardorum in Italiam

adventus depictus. Warnefridi libri sex. Historia Longobardorum Warnefridi apud Grotium desinit cap. 53, « pacem custodiens : » in hoc Ms. pergit : « Igitur Ilildebrandus, quem præfatus rex consortem regni fecerat, etc. » Desinit : « anno dominicæ Incarnationis. DCCLXXII. Præfatum vero Desiderium et ejus conjugem ad Franciam misit. Finitumque est regnum Longobardorum, quod mansit per annos CCVI, postquam ipsi Italiam intraverunt. » Sequitur continuatio per annos : « Anno DCCLXXVI Rothaus dux Forojuliensis occiditur, etc. » Ibi : « anno DCCLXXIV. In Gallis in loco, qui *Frankmisfurth* dicitur adversus Elifandum (Elipandum) Hispaniarum Toletanæ sedis episcopum, et Felicem ejus socium magna synodus congregata est. » Desinit hæc continuatio anno 825 in Lothario, et juramento, quod a pontifice et Romano clero exegit de fidelitate erga imperatorem, et canonica pontificis electione. In Duchesnio tom. II Annal. Francor., p. 206, desinit anno 814.

22. Accedit aliud breve Chronicon ab anno 1117 ad 1181 diverso caractere continuatum ad 1223 pro monasterio Veronensi S. Trinitatis, ut videtur. Incipit : « Anno ad incarnatione D. N. J. C. M. C. XVII, indictione decima, II. Id. Jan. consecratum est hoc templum etc. » Pag. 216 terg., tabula cycli, præmissis verbis Isidori lib. VI, cap. 17. « Paschalem cyclum Hippolytus, etc. » Ibid. Ms. : « quota Kalendarum die, vel luna. » Incipit tabula « Cō. III Id. Apr. luna XXI. » Desinit « Æra XII Kal. Maii luna XVII. »

23. Adduntur nonnulla de sepulcro Domini, et versus rhythmi de facinore quod accidit anno 1187 :

En voce flebili cogor enarrare
Facinus, quod accidit nuper ultra mare,
Quando Saladino concessum est vastare
Terram, quam dignatus es Christus sic amare, etc.

Agitur de bello in quo captus est rex cum cruce, occisi multi Templarii, etc. Hæc posteriori caractere addita. Nam prima opera Codicis ad sæculum XI circiter pertinent.

24. Codex 973 Palatinus membranaceus in 4 sæculi IX vel X. Rubrica : « De sex ætatibus mundi : Prima ergo ætas continet, etc. » Breve Chronicum simile Isidoriano Etymologiarum. Ibid. : « Tiberius annis IX. Hermenegildus rex Gothorum martyrio coronatur. » Desinit, 364 Karlus, qui supra, ann. XLV, qui XXX anno ad imperatorem a papa Leone coronatur. » Paulo ante : « Pippinus, etc., hujus anno II Bonifacius martyr effectus e. t. » Pag. 5, rubrica : « Incipit Chronica Julii Cæsaris : Juio Cæsare et Marco Antonino [Corrig', Antonio] consulibus omnibus orbis peragratus est, etc. » Opus imperfectum. Additur « ordo vel examinatio in ordine Ven. Fortunati ad Gregorium (*Turonensem*). » Hormisdæ epistola per universas provincias. « Ecce manifestissime, etc. » Pag. 18, « Incipit de cibis : Non frustra mortalium genus, etc. » Scilicet de cibis salubribus, noxiis, etc. Pag. 19 terg. : « Ex libro Prosperi : Quantum remediū habeat confessio peccatorum, et quale mereatur occultatio dolosa supplicium. Huc accedit quod et

A ipsa peccata, etc. » Gregorii ad Secundinum inclusum epistola hoc initio : « Nam tua sanctitas. »

25. Pag. 22, rubrica : « Incipit epistola Hisidori episcopi ad Massonem de resurrectione sacerdotis : Domino sancto meritisque beato fratri Masone episcopo Isidorus episcopus. Veniente, etc., religioso Nicenio [alii, *Nicetio*]. » Desinit, « cujus potius estat auctoritas. Data sub die pridie Kal. Mart. anno III regni domini Witerici regis. » Illico rubrica : « Sententia cujusdam doctoris : Immunditia dicit, etc. » Est fragmentum libri de Conflictu vitior. et virt. prope finem, de quo vide cap. 84. Sequitur sine titulo : « Plurimi nequidquam plener intelligentes judiciorum sententias in regula S. Patris nostri Benedicti, etc. » Rubrica : « Incipit sancti Cypriani de duodecim abusivis sæculi : Duodecim abusiva sunt sæculi ; hoc est, sapiens sine operibus, etc. » Opusculum Isidoro alicubi ascriptum, ut dixi cap. 85. Pag. 3° sententiæ, sive collectanea ex Patribus Siricio, Augustino, etc. « De conjugali, etc. » Ibi de colatione in Theonæ abbatis cap. 21. « Nec tamen ex eo debemus nos a dominica communione suspendere quia nos agnoscimus peccatores, etc. » De frequenti communione plura.

26. Pag. 43. Capitulare Ansegisi abbatis. Præfatio, *Dominante*, etc. Tabula capitum 162. « Præfatio domni Karoli : Regnante, etc. » Cap. 1, *Sunt enim aliqui*, etc. Libri II præfatio, *Supra* : tabula capitum 46. Lib. II *Superius*, etc. Capita 90. Lib. IV. *Quia supra*. Capita 74. Rubrica, « Capitula domni Caroli imperatoris ecclesiastica : Quæ ideo superscriptis non conjunxi, etc. » Post titulos capitum. « Item Capitula domni Karoli imperatoris mundana, etc. » Pag. 125 terg., « De observatione quatuor temporum : Primi igitur mensis jejunium, etc. 365 Ibid. : eodem mense primitiæ frugum terræ colliguntur, et hic mensis a quibusdam mensishodea [*For*, hordeaceus] dicitur; eo quod hordeum jam tunc messuerunt majores nostri, etc. » Pag. 125, sermo S. Augustini episcopi de conscientia : « Fratres, estote fideles in omnibus. » Desinit : « futura est in littore, hoc est, in finem sæculi. » Quædam miscellanea ex canonibus. Ibid., p. 126 terg., « In synodo Toletana, cap. 31. Nun licet presbytero sedere in judicio illo ubi homo ad mortem traditur. » Pag. 129, « Incipit sermo S. Augustini de Decimis. Scriptum est, fratres, Domini est terra, etc. » Desinit, « redimere noluit. Explicit sermo S. Augustini de Decimis. » Pag. 131 exponitur delineatio arcæ Noæ.

27. Codex 1050 Palatinus chartaceus in 4 parvo. Quædam epistolæ. Opus scholasticum de Anima. In fine : « anno MCCCCLV, » et diverso caractere : « Lipsiæ per Joannem Nitkel, » fortasse hic est auctor. Pag. 93, « De legibus divinis et humanis ex libro Etymologiarum Ysidori Hispanensis libro V capitulum secundum : Omnes autem leges, etc. » Desinit : « Instrumentum est, unde aliquid construimus. » (C p. 25.) Sequuntur quædam philosophica de causa materiali, formali, etc. Quædam miscellanea, non

nulla carnina Latina Germanorum sæculi xv ineuntis. Quæstiones de cœlo, etc., de generatione, etc., de sensu et sensato. Videntur esse opera Petri Nitzel, cujus epistola autographa, ut puto, legitur prope finem ad Wimpertum Liitiniatam : « Ego te, mi Wimperte, plus solito amo, etc. »

28. Codex 1357 Palatinus membranaceus in fol. « Imago mundi; » titulus rubricatis, et diligenter exaratus est Codex sæculo instructasse xiii. Initio duxæ sphaeræ. Præfatio : « Ad instructionem multorum, quibus deest copia librorum, hic libellus edatur, nomen ei Imago mundi induatur. » Cap. 1 « Mundus dicitur, quia sit undique motus. » Pag. 20, « Incipiunt nomina xii regionum continentium infra se provincias cxiii : Italia, etc. » Ad marg. recenti manu « Libellus provinciarum Romanarum paulo amplior vulgato. » Desinit opusculum : « civitas : Gothia, Bosfoa. »

29. Sequitur opus mutilum : « tolerantiam. Hinc imberbes senes, et sine venustate ephæbi sunt, quod facies ferro sulcata tempestivam pilorum gratiam cicatrice absumit, etc. In sequenti dicemus, nunc ad Wisigotharum historiam redeamus. Wisigothæ itaque cum per mortem Hermerici. » Desinit : « relicta Italia, Gallias secessit. » Plura hic 366 auctor ex Jornande sumit, quem paulo ante finem laudat : « pristinæ libertati restituit. Hæc Jordanis quidam grammaticus ex eorumdem stirpe Gothorum progenitus, de Getarum origine, et Amulorum [Forte, Alannorum] nobilitate, non omnia quæ de eis scribuntur et referuntur, ut ipse dicit, complexus exaravit, etc. » Pag. 41, sine titulo, « Mundus iste sensibilis constat ex quatuor elementis, etc. » Desinit, « etiam partibus caruit. »

30. Pag. 53, « Incipit prologus in librum philosophiæ : Quoniam, ut ait, Tullius, etc. » Post tabulam capitum : « Philosophia est eorum, quæ sunt, quæ non videntur. » Opus encyclopædicum Christiani hominis. » Desinit, « sectantes compendia diximus, ut animus lectoris alacrior ad cætera discenda accedat. Hic quartæ partiæ longitudinem terminamus. Explicit liber quartus philosophiæ. Commenta Julii Solini, sive Grammatici, Polyhistor ab ipso editus et recognitus, de situ orbis, etc. » Videtur ergo opus de philosophia imperfectum, etc. Post Solinum « Excerptum de Ethico Cosmographo, cata, id est, secundum Ieronimum : Infernum in una parte, etc. » Desinit, « nequaquam vivere possint. » Epistola Alexandri ad Aristotelem : « Semper memor, » alia ad eundem : « Operæ pretium est, mi magister : » alia ad Olympiadem matrem : « Super his quidem, etc. » Sequitur siue titulo : « Fama refert quod reges Parthorum nemo potest salutare sine munere. Tibi autem, mi domine, etc. » Inde « Orosii presbyteri provinciarum descriptio : Majores nostri orbem, etc. »

31. Pag. 137, « Ieronymi presbyteri Demensuratio provinciarum : India ulterior finitur ab oriente Oceano. » Ibi post Galliam : « Astodio [Forte, Asturia] et Gallicia, Lusitania ab oriente, Cantabria et Aquita-

nia ab occidente Oceano; cujus spatia habent in longo millia passuum DLXXX, in latitudine millia passuum DLXXXV. Spania ulterior ab oriente Oretana, ab occidente Oceano, a septentrione flumine Ana, a meridie mari Iberico, cujus spatia expanduntur in longitudine millia passuum CCLXXXIII. » Opusculum desinit : « oceano Britannico. »

32. Pag. 138, rubrica : « Ysidori Junioris episcopi de Terra. Terra est in media mundi regione, etc. » Liber xiv Etymologiarum et cap. 1 lib. xv de Civitatibus, ubi Ms. omittit, « Cæsaraugusta Tarraconensis, » usque ad, « in desolationem redacta est. » Et postea omittit, « Septa... imminent freta. » Adduntur alia capita « De oceano, etc. » ex lib. xiii inter se permixta. Desinit, « motibus incalescentem, » qui est 367 finis cap. 13. Succedit rubrica : « In nomine Domini incipit divisio universi orbis terrarum a Julio Cæsare Marco et Antonino (sic) consulibus facta : Omnis orbis peragratus per sapientissimos et electos viros, etc. » Desinit, « in suum dominium constrinxerunt. »

33. Pag. 151, « In nomine Domini nostri Jesu Christi incipit liber Bemethodii [lege B. Methodii] episcopi ecclesiæ Patarenensis et martyris Christi, quem de Hebræo et Latino transferre curavit, id est, de principio sæculi, et inter regna gentium et fine sæculorum, quem illustrem virum beatus Hieronymus in suis opusculis commendavit : Sciendum namque est nobis, charissimi, quomodo in principio creavit Deus cælum, etc. » Desinit : « virginum et omnium sanctorum. » S. Methodius sæculo III claruit; conferendus est hic liber cum ejus operibus jam editis.

34. Codex 1448, Palatinus membranaceus in fol. sæculi x circiter, caractere Gallico nitido, quem aliis typographicum seu cursivum Italicum vocant. Initio:

Me legat, annales qui vult cognoscere cycles,
Tempora qui varia, qui simul astra poli.

« In Dei nomine incipiunt pauca de temporibus et de variis temporis spatiis. Amen. Tempora unde dicta sunt. A temperamento etiam nomen acceperunt, ut Isidorus in v Ethimologiarum libro testatur, hoc modo dicens : Tempora dicta sunt a communionis temperamento, etc. » Caractere recentiori pag. 2 legitur : « Hic liber pertinet ad librariam sancti Martini Ecclesiæ Moguntinæ. » Opus desinit, « propter diem Dominicum variata. » Finit : « Deo gratias Amen. » Multa ex Isidoro sumpta.

35. Sequitur : « Cursus lunæ per xii signa. » Post tabulam litterarum seu figurarum : « Omnis paschalis luna cujuscunque ætatis est, etc., » quæ est brevis nota. Rubrica : « Incipit ordo solaris anni cum litteris, a S. Hieronymo super positis ad explorandum septimanæ diem, et ad lunæ ætatem investigandum in unoquoque die per xix annos. Si quis itaque etiam calculandi minus idoneus, etc. » Deinde Kalendarium, notatis nonnullis festis. Kal. Jan. « Octabas D. N. J. C. (sic). Febr. 2, « Beata Maria Dominum nostrum offerebat in templo, vii id Febr. « Veris initium habet xci dies. » vi Id., initium quadragesimæ.

viii, Kal. Mart. Vernus oritur : Natale S. Petri apostoli. Mart. us : xv. Kal. Apr. Dies primus sæculi, viii Kal. Apr. D. N. J. C. crucifixus est. Maius : vii Id. Æstatis initium : habet dies xci ortus viii. Kal. Junias Æstas oritur. v Kal. Dedicatio eccl. S. Maximi episcopi 368 Trevirensis, etc. Junius : viii Kal. Julius : Natale S. Joannis Baptistæ, et conceptio Joannis evangelistæ, iii Kal. Jul. Natale apostolorum Petri et Pauli. Julius : Id. Julii xii, Apostolorum divisio ad prædicandum. xiii Kal. Augusti : Festivitas S. Vulmari. Augustus : vii Id., Autumni initium : habet dies xcii, x Kal. Septembr., Autumnus oritur. Sept. xvi Kal. Natule S. Lambertii. Novembr. vii Id. hiemis initium : habet dies xcii. vii Kal. Decemb. hiems oritur. Sequuntur alia de cyclis, epactis, usque ad annum Domini dcccxxxv. Mox ab initio mundi usque ad annum quo scribebat, auctor colligit vi xxii ab incarnatione Christi anno dcccxx.

36. Pag. 49, rubrica : In nomine Dei summi. Domino et filio Sisibuto Isidorus : Dum te præstantem, etc. Tabula capitulum 48, titulus : Incipit Liber Rotarum sancti Isidori episcopi. Cap. 1, de diebus. Locus vacuus est pro rotis, seu sphaeris. Cap. 46 est de nominibus maris ac fluminum, quod ab Editis abest : De nominibus maris ac fluminum in Pratis Tranquillus, etc. Desinit liber, stadiorum æstimaverunt. Finit amen. Deo, quantum queo, gratias ago meo vale.

37. Sequitur sine titulo : Dies habet horas xxiiii, etc., cum ratione numerandi per digitos. Alia de asse et uncis, etc. Pag. 41. terg. Volusii Mecioni distributio : item vocabula ac notæ partium in rebus pecuniariis pondere, numero, mensura : Sæpenumero, Cæsor [Editi, Censor] animadverti ægre serentem te, quod assis distributionem, etc. Desinit, dispensio ac dimensio. Alius exinde titulus : De mensuris : Chorus (lege Corus) dicitur a similitudine collis. De Volusio videndus Fabricius Biblioth. med. ævi verbo Volusius, et Biblioth. vet. Lat. lib. iv, cap. 9. Pag. 45, Incipit computus : Tempora igitur a temperamento nomen accipiunt, sive quod unumquodque, etc. Forte deest aliquid post accipiunt. Auctor Anglus est, ut ex contextu apparet. Inseruntur alia, initio voluminis jam descripta, fortasse ex hoc opere excerpta. Confer Bedæ.

38. Pag. 62, versus de mensibus : Primus Romanas. De diebus : Prima patet. Alii de mensibus : Illic Jani mensis. De signis : Primus adest aries. Pag. 64, Kalendarium, additis secunda, sed antiqua, manu quibusdam festis primis mensibus. Ibid., in Januario : vii Idus : Ysidori episcopi et sanctorum Faustæ et Evilasi. De hoc Isidoro vide cap. 26, n. 5. Ibidus, Hylarii. Julliani. Martius, vii Kal. Apr. Deposio 369 S. Lutgarii. Nov. Kal., Memoria omnium sanctorum. iii Id., Turonis depositio S. Martini. Post alia sunt versus, quibus mentio fit Bedæ :

Quæ quondam mirus perscripsit Beda magister.

Ultimus :

Posco, tuum memorans Flaccum, sine fine valeto.

A Videtur ergo Albinus operis esse auctor. Pag. 74 in fine post quædam alia de epactis :

Hæc; dilecte comes, proprio argumenta labore
Descripsi tibi, nec, tu dic, quo munere necum
Certares hodie, do talia dum tibi fessus.

39. Pag. 74 terg., sine titulo, « Plura sunt segmenta mundi, quæ nostri circulos appellavere, Græci parallelos. Principium habet Indus pars versa ad austrum, patet usque Arabiam, etc. » In libro Isidori de Natura rerum capitulum 10 incipit : « In definitione autem mundi circulos aiunt philosophi quinque, quos Græci parallelos, id est, zonas vocant, etc. » Desinit opusculum Ms., « adjecere circulis. »

40. Pag. 76, rubrica : « Incipit de Ortu et Obitu Patrum. Adam pater generis humani Dei manibus, etc. » Ibid., « Jacobus filius Zebedei evangelizans Hispaniis ab Herode rege gladio cæsus est, sepultus in Achaia Armarica. » Des. in Tito : « ibidem requiescit in pace. » Non distinguit Testamentum Vetus a Novo. Numeri singulis capitibus margini affiguntur litteris Græcis ; ultimæ hæc Græcæ litteræ ζ, η.

41. Post librum de Ortu et Obitu Patrum pag. 82 terg. est opus de Temporibus, et Horis, et Momentis : Tempora momentis, horis, diebus, etc. In hoc opere pag. 89, sub titulo De mundi ætatibus, Chronicon inseritur, in quo multa ex Isidori brevi Chronico. Incipit : « Sex ætatibus mundi tempora distinguuntur, etc. » Ibid. « de sex aetate : Sexta ætas continet annos præteritos dcccix. Octavianus ann. lvi, etc. » Est Chronicon Bedæ, cujus Schelstratus edidit sextam ætatem tom. I Antiq. pag. 609 hoc titulo : Ex 900 annorum Codice 511 bibliothecæ Reginæ Sueciæ (olim, ut puto, Reginæ, nam modo Palatinus est), continente libellum minorem V. Bedæ de Temporibus. Sed in Editio dicitur : continet annos præteritos dcccvii. Item edito : « Justinus ann. ix Acephalorum hæresis appellatur. » Ms. noster « Justinus ann. viii., Acephalorum hæresis abdicatur. » Postea « Armeni filium Christi suscipiunt ; » Ms. addit : « Tiberius ann. vii. Erminigildus rex Gothorum martyrio coronatur. Mauritius ann. xxi. Gregorius Romæ floruit episcopus. Focas ann. viii. Saxones in Britannia filium Christi percipiunt. Eraclius annos xxxvii, etc. » 370 Schelstratus omittit Tiberius . . . percipiunt, et edidit Eraclius annos xxvi, et mox Eradonas pro Eraclonas, quia in Mss. aliqua est confusio inter cl. et d. Desinit : Deo soli patet. Finit. Rubrica : de circulo Decennovenali. Plura in Chronico sunt ex Isidoro, ut dixi. Ea quæ sequuntur sunt de cyclis, epactis, indictionibus. Sermo in præfatione est de Eusebio et de Proterio Alexandrino, qui de hoc argumento sub Marciano imperatore scripsit, a Leone papa laudatus. Ibi pag. 95 terg. : « Sancto siquidem Romana et apostolica Ecclesia hanc se fidem tenere et ipsis testatur indiculis, quæ suis in cæcis (sic) annuatim scribere solet, ubi tempus dominicæ passionis in memoriam populus revocans, etc. Denique anno ab ejus incarnatione juxta Dionysium dcccno primo indictione xiv fratres nostri, qui tunc fuerunt Romæ, hoc modo se in natali Domini in cæcis

sanctæ Mariæ scriptum vidisse, et inde descripsisse A « Legimusque, apud majores nostros primum fuisse referabant. A passione D. N. J. C. annisunt dclxxviii. Auctor scribebat sæculo viii ineunte, neque multo tempore post videtur Codex descriptus. Character autem libri de Ortu et Obitu Patrum eandem vel majorem antiquitatem præsefert ac reliquis character hujus voluminis. Prima autem opera caractere minus antiquo videntur exarata.

42. Codex 1746 Palatinus, sæculi ix vel x, membranaceus in fol. Initio caractere antiquo : « Codex S. Nazarii in Laurissa. » Additur veteri manu hic index. « Primo Artes S. Augustini. Regula Augustini de nomine et aliis partibus orationis. Ars Donati, quam Paulus Diaconus exponit. Sancti Ysidori episcopi de Grammatica et partibus ejus, et figuris. Dynamius grammaticus ad discipulum suum. Grammatica Juliani episcopi Toletani. Grammatica, et ars Tacuini. Alia ars, sive grammatica Juliani Toletani. Ars Asperi de octo partibus orationis. Ars domini Bonifacii archiepiscopi et martyris. » Character Codicis est Gallicus. Pro est nexus H; diphthongi disjunctæ et vario modo conjunctæ, punctum, duo puncta, virgula et punctum; nota interrogatio- nis, i longum, fere ut l, quod in caractere Longo- bardico solet reperiri.

43. Primum opus, *Artes Augustini*, initio mutilum. Occurrit statim legenti mentio de comparativo cum genitivo, « ut major horum charitas, etc. » Postea est rubrica : « Incipit de pronomine : Pronomen est pars orationis, etc. » Desinit, « utilis civibus, aptus scenæ. » Explicit « Artes sancti Augustini feliciter. »

44. Pag. xi, rubrica : « In nomine Domini incipit regula Augustini 371 episcopi de nomine : Omnia nomina xiii litteris terminantur. » Des., « mille indeclinabile est, » de quo opere mox plura dicant. Pag. 27, rubrica : « Incipit Ars Donati, quam Paulus Diaconus exposuit. D. Partes orationis quot sunt? M. octo. D. Quæ? M. Nomen, etc. » Ibid. « Ut Juvencus : Davidis incluta proles. » Desinit, « ut ac, at, et si qua sunt similia. » Pag. 40 terg. rubrica : « Incipit sancti Isidori episcopi de Grammatica et partibus ejus : Disciplina a discendo, etc. » Est liber i Etymologiarum. Capite 7 Ms., « Virgilius scripsit bucolicam : addimus pronomen, ipse scripsit georgicam. » Cap. 16 Ms., « Pedes sunt... insistent; » Breulius, « consistunt; » cap. 25, « cum autem impueritiam... labda littera, etc. » Cap. D 25, « datatim dat sese, etc. » A *labris* pro *Et a libris.* » Desinit, « quia contra naturam sunt, » qui est finis libri primi.

45. Pag. 59. Inscriptio : « Dynamius grammaticus ad discipulum suum ait : O quam dolenda conditio, etc. » Desin. præfatio : « in æterna tabernacula. Interrogatio : Quis prius philosophi nomine nuncupatus est? Responsio. Pythagoras humilitatis gratia, etc. » Nexus, quibus interrogatio et responsio exprimuntur, recentioris manus sunt. Auctor est Christianus, ut constat ex epistola etiam, sive prologo, qui videtur jam editus, et explicantur artes per varia schemata, seu paradigmata et figuras, quibus partes divise demonstrantur. Pag. 62 terg. de litteris :

« Legimusque, apud majores nostros primum fuisse xi, post hæc xvi et postea xxiii inventas, sicut hodie habentur : sed insuper post regionem [Forte, religionem] Christianæ fidei in sacris paginis usi sumus litteris xxviii, id est, in Christi nomine X et P. (scribitur et p) in IHS H, et in Apocalypsi A et ω. Scribitur IHU pro HIS.

46. Pag. 76 exempla ponuntur,

Pone supercilium, si te cognoscis amicum.

(Sedulii in præf.)

Pone faces caudis circum ligat, in sata mittit.

(Prudentii in Dittochæo). Advertendum non bene compacta esse folia : hæc jam non pertinent ad Dynamium. Desinit ibi pag. 71 terg. de interjectione : B *modo præposita, modo postposita conjungi.* Sequitur alio caractere, ut videtur, sed æque veteri, pag. 72, *Quot syllabas sibi vindicat arsis, et quod thesis, etc.,* quod pars est operis Juliani Toletani mox referendi. Pag. 76 terg. est « De posituris. » Ibid. : « Quomodo puta, si dicam

Aspera conditio, et sors irrevocabilis horæ,
Quam generi humano tristis origo dedit.

Ibid. « nam et quod dicimus commicum librum, non debemus dicere 372 commicum, sed commatum, quia de multis libris obscuræ sententiæ ibi sunt positæ. Explicit tractatus primus, » scilicet sancti Juliani Toletani.

47. Pag. seq. 77, « De barbaris : Barbarismus est una pars orationis vitio : a in commune sermone, id est, in soluta oratione. » Pag. 85 citatur Augustinus in libris de Doctrina Christiana. De figuris rhetoricis fusius agitur quam apud Isidorum. Desinit in explicatione parabolæ : « Item in Evangelio Christus de Herode dixit : Vulpi illi. » Hæc etiam pertinent ad opus Juliani. Illico pag. 87, rubrica : « Itesu Juliani episcopi Toletani de littera : Partes grammaticæ artis quot sunt? [forte deest, duo.] Prima pars est, etc. » Hoc est initium primi tractatus Juliani operis. Paulo post initium profert versus Eugenii Toletani, tacito nomine, de inventoribus litterarum. *Moses primus, etc. Gulfilia prompsit Getarum, quas videmus, ultimas.* Deinde eadem pagina terg. exemplum sumit ex Dracontio non nominato :

Noverit ut vultur, qua sit regione cadaver.

48. Pag. 88, ex Etymol. lib. ix cap. 1 tacito nomine : *Græca lingua inter cæteras gentium, etc. Latinas autem linguas quatuor, etc.* Ibid. terg. plures versus ex Dittochæo Prudentii non nominati. Ibi ex Sedulio non nominato :

Christus erat paupis, Christus petra, etc.

Non semel repetit :

O mortalis homo, mortis reminiscere casus,
qui versus est Eugenii Toletani lib. i carm. 2. Pag. 89 terg., rubrica : *Incipit de syllaba. Quid est syllaba? Comprehensio litterarum.*

49. Pag. 90 : *Da, ubi au :*

Auroram jam quarta dies præmiserat undis

ex Dracontio. *Da, ubi eu :*

Eugeni miselle plora, languor instat improbus :

ex Eugenio lib. 1. carm. 13. Pag. 91. *De nomine, de A finalibus syllabis. A terminatur, etc.*, ita alix rubricæ de aliis partibus orationis et de metris. Desinit fol. 98 terg. *gerens arma, ruitque latus*. Plura sunt ex Eugenio, ut versus *Væ mihi, etc.*, ex lib. 1. carm. xi. Sequitur pag. 99, rubrica : *Incipit Ars Talvini [Forte, Alcuini]. Partes orationis grammaticæ sunt viii.* In principio voluminis videtur scriptum *Tacuini*, et correctum *Talvini*, seu *Tatuini* : in veteri catalogo scribitur *Tatuini*. Auctor Christianus est. Citat Donatum. Pag. 101 terg. « *Alia gentis, ut Græcus, Hispanus : qui auctores fuerunt provinciarum Græciæ et Hispaniæ.* » Desinit in titulo : « *Communia : Intra communia nomina, etc., prout voluerint, data est Deo gratias.* »

373 50. Pag. 126 terg., « *Ars Juliani Tolotani (sic) episcopi. Partes orationis quot sunt? Octo. Quæ? Nomen, pronomen, verbum, etc.* » Initium hoc est tractatus 2 Juliani. Ibid. pag. 129, « *Est septimus casus, si dico : Doctior Esidorus quam Antonius.* » Pag. 134, *Quare dicitur minus, quam finitum : Eo quod de coquita et absente persona loquor : ut puta : Scis domnum Ervigium? Ipse est princeps Spaniæ (supra Hispaniæ).* » Sæpe « *Esidori* » nomen in exemplum adducitur, et non semel « *Ervigii regis,* » ut num. 326, « *domni Ervigii regis.* » Pag. 150 terg.,

Ac de re tacitus angit, ac corde requirit ;

hic Dracontii versus ex correctione Eugenii in Codice Azagreus ita profertur :

Hac de re tacitus angit, et corde requirit.

Exemplaria Eugenio antiquiora alio modo habebant, ut dixi ad Dracontium lib. 1, vers. 357. Ibid.,

Ast hominem non terra parit, non pontus ab undis,

(Dracontii). Desinit, « *partis istius pertinent,* » qui est finis tractatus II, Juliani.

51. Pag. 157, rubrica : « *Incipit Ars Asperi de octo partibus orationis : Partes orationis sunt octo, etc.* » Desinit, « *Augustoduno, et his similia.* » Pag. 162, « *Ars domni Bonifacii episcopi et martyris : Partes orationis primus Aristoteles, etc.* » Desinit, « *et altrinsecus.* » Sunt paradigmata conjugationum. Quædam legi nequeunt.

52. Post secundum Juliani opus pag. 152 est D hymnus qui vix legi potest, litteris evanescentibus, e quibus id colligo :

Vita sanctorum Deus angelorum,
Vita cunctorum pariter piorum,
Christe, qui moris moriens miuistrum
Exsuperasti.

Tu tuo lectos famulos trophæo
Nunc in his sæva placidus diebus,
In quibus sævum celebratur omne
Pascha per ævum.

Pascha qui victor rediens ab imo,
Atque cum multis aliis resurgens,
Ipse susceptam super alta carnem
Astra levasti,

Nunc in excelsis Dominus refulgens,
Et supra caelos Deus elevatur.
Iude venturus homo iudicantis
Denuo iudex.

Contra tu sursum modo nostra tolle,
Quo Patri dexter resident in alto,

Ne residentes facias in ima
Præcipitari.

Hoc Pater tecum hoc idem sacratus
Præstet amborum, pie Christe, flatus,
Cum quibus regnat Deus unus omni
Jugiter ævo.

Fortasse legendum : « *Hoc Pater tecum, hoc et idem sacratus.* » Pro *residentes* legerem *retinentes*, et *regnas pro regnat*.

53. Maurini in Editione operum S. Augustini primi opusculi inscripti, « *Artes S. Augustini,* » non meminere. Alterum, « *Regula Augustini, etc.,* » supposititium iudicaverunt, et ad appendices tom. **374** rejecerunt, quia scriptum non est dialogi forma, neque ad incorporalia promovet animam : quod Augustini libro de Grammatica, in Retractionibus recensito, convenire deberet. Dupinius hanc deinde tenuit sententiam, et in eam propendit Tillemontius in not. 6 ad Vitam S. Augustini : qui Maurinorum admonitionem non intellexit. Eos enim quodammodo reprehendit, quod dixerint initium hujus libri de Grammatica, quod in excusis reperitur, in Mss. veteribus et recentibus deesse : cum aliunde asserat nullum a se repertum Ms. Codicem hujus operis. At Maurini minime dicunt, « *initium operis editi* » abesse a Mss., sed sermonem habent de « *clausula assuta* » libro Retractionum, in qua sit mentio ejus initii. En eorum verba : « *Scrupulum injiciebat clausula capitis 7 (in eorum Editione est caput 6) lib. 1 Retractionum assuta, scilicet : Hoc opus sic incipit : Omnia nomina tredecim : quod initium est libri sequentis (de Grammatica). At fraudem deteximus ex Ms. (intelligunt Retractionum) tum veteribus, tum etiam recentibus, qui eam non habent.* »

54. Initium operis in nostro Codice idem est atque in ea assuta clausula. Maurini in fine ediderunt « *nulle declinabile est :* » Cod. Palat. habet « *nulle indeclinabile est :* » quod magis placet : nam « *nulle* » in singulari indeclinabile est ; « *millia* » in plurali declinabile. Videndum etiam esset, an primum opus, « *Artes S. Augustini,* » potiori jure S. doctori ascribi posset. In Hispania, ut audio, viri quidam docti editionem Maurinam operum S. Augustini parant. Optandum esset, ut non typographorum more ea tantum, quæ inveniunt, recudere contenti essent, cum plura addi possint quæ illustriorem editionem reddant. Propterea non omitto monere in duobus Codicibus Vaticanis num. 491, 492, asservari jam collectas « *Varias lectiones in S. Augustinum ex Mss. antiquis Vaticanis,* » ut ex Inventario patet. In Regio-Vaticana vero Cod. 299 alia exstant de Editione quæ Romæ sæculo XVI parabatur, ex Stapletonio, Hieronymo Torrensi S. I., et Emmanuele Sa. Alia videri possunt apud Petrum Morinum epist. 13 seqq.

55. Dynamius, cujus opus in hoc Codice exscriptum est, fortasse est Burdigalensis ille Dynamius, quem Ausonius inter professores Burdigalenses celebrat carm. 24, de quo præter alia ait :

Crimine adulteri quem saucia fama fugavit,
Parvula quem latebris fovit Herda suis.

Quem locum letavit conjux Hispana latentem :
Namque ibi mutato nomine rhetor eras...
Redderat quamvis patriæ te sera voluptas,
Mox residuum rursum traxit Herda domus.

375 Conjectura hæc ex eo confirmari poterit quod Dynamis opus in eodem volumine cum Isidori et Juliani Toletani operibus, de Re grammatica conjungitur.

56. Quis autem existimandum de Juliani Toletani opere? A Felice quidem in ejus Vita non commemoratur, fortasse quia de secularibus disciplinis agit. Nam Felix, de libris S. Juliani sermonem habiturus, hæc præmisit: « Summam librorum ejus, quos per eum Deus ad utilitatem Ecclesiæ suæ deprompsit, isthinc, lector, agnosce. » Cæterum eam inscriptionem vetustissimi Codicis veram esse confirmat mentio « Ervigii regis Gothorum, cujus tempore Julianus florabat. Hoc ipsum suadent exempla passim repetita ex « Eugenio Toletano, » qui magister fuit Juliani, et ex « Dracontio, » ab eodem « Eugenio » correcto, ex urbibus Hispaniæ, « Emerita, Toletum, Cæsaraugusta, ut Isidori » mentionem et multa ex eo desumpta loca prætermittam. A Ide usum psalterii Gothici num. 489: « Immisit in eos muscam caninam » ex psalm. LXXVII, vers. 45.

57. Antiquitas vero Codicis comprobatur ex veteri catalogo bibliothecæ Laurissanæ sæculi x aut seq., membran. in-4, qui adhuc asservatur in bibliotheca Vaticano-Palatina num. 1877. Titulus litteris majusculis est: « Breviarium librorum S. Nazarii. » In hoc catalogo indicabatur jam tum Codex noster his verbis: « Ars grammatica S. Augustini abbreviata. Item ejusdem. Item Pauli diaconi ad Karolum regem. Item S. Isidori episcopi. Item cujusdam sapientis, (Dynamium intelligi puto). Item Tatuini (sic). Item Juliani Tolotani (sic) episcopi. Item ejusdem de littera, de barbarismo, et cæteris vitiis. Ejusdem de schematibus. Ars Marii Victorini grammatici, et Althelmi de Regula metrorum et ænigmata Symposii in uno Codice. » Videntur hæc omnia olim uno Codice fuisse comprehensa. Operis S. Juliani initium tunc fortasse sumebatur a pag. 126 terg., ubi nunc legitur, « Ars Juliani Tolotani episcopi. » incipit: « Partes orationis quot sunt, etc. » Sic pars secunda erit, quæ nunc pag. 87 reperitur hoc titulo: « Item Juliani episcopi Toletani de littera. » Res in idem recidit.

376 CAPUT CIV.

Exemplaria mss. 15 bibliothecæ Vaticano-Urbinatise describuntur. Versio Gallica Catenæ Patrum. Opusculum Isidori de Cælo nondum editum. Sol loquia et Chronica interpolata. Opera varia de epactis, computo, calculo, etc. Grammatici veteres. Chronica Isidori extra Hispaniam interpolata

1. Etsi mss. Codices, qui olim erant duorum Urbinatium, et nunc in bibliotheca Vaticana asservantur, ab Alexandro VII ad eam anno 1658, repenso cedentibus leueficio, translatis, elegantia, artificio scriptio- nis ac picturæ ornatu notiores sunt, quam vetustate, tamen non desunt inter eos qui vel antiquissimi sint, vel, si recentis quidem, nihilominus magno in pretio

A habendi, quippe ex vetustioribus aliis bonæ notæ, aliquando etiam raris, magna cura ac diligentia descripti. Primum locum dabo versioni Gallicæ cujusdam Catenæ Patrum ex Isidoro et aliis: quamvis enim ejusmodi catenas et collectiones, quibus bibliotheca Vaticana in omnibus suis partibus plena est, præterire mihi proposuerim; tamen hæc ob raritatem non videbatur prætermittenda.

2. Codex 11 Urbinas, qui olim num. 42, signabatur, pergam. in fol. magno. In Inventario ita describitur. « Goteфриdi de Pinkegui catena ex Patribus in quatuor Evangelia, Actus apostolorum, et Apocalypsis, ab ipso contexta, versa in Gallicam linguam. » Codex editus ab auctore anno 1321, descriptus a Petro Cameracensi 1322. Patres, quibus usus est B compiler, indicantur Augustinus, etc. « Isidorus, etc. » Exemplar elegans insignitum pictoris, imaginibus, circulo initio, minio et auro depictis, ut Urbinates Codices ornati esse solent. Dum magi munera offerunt, depingitur Virgo, puerum in manibus tenens, jam vestibus indutum, et non vagientem in cunis. De simili imagine Harduinus Comment. in Nov. Testam. loquitur. Diabolus tentans Dominum depingitur pedibus, quales sunt gallorum. Isidori nomen raro occurrit, ut pag. 76, al. 77 terg., ad cap. xiv Matthæi, hoc sensu: « Si tu haberes sapientiam Salomonis, pulchritudinem Absalonis, vires Samsonis, longam vitam Adæ, etc. » In Evangelio S. Joannis crucifixio depingitur, et 377 quidem « tribus tantum clavibus » : latus dextrum apertum a milite: Deipara exanimis representatur: vide not. Lazari ad Brunon. tom. II rec. edition. omnium Operum p. 144. Post quatuor Evangelia Actus apostolorum, sel historice et sine glossis Patrum. Deinde Apocalypsis sine glossis Patrum. Godofredus de Pinkegui opus absolvit anno 1321, Petrus de Cambray scriptionem hujus voluminis absolvit anno 1322.

3. Codex 60 Urbinas, olim signatus num. 72 membran. in fol. eleganter, et litteris aureis ac versicoloribus scriptus sæculo xv. Eo continentur S. Gregorii Nazianzeni et S. Joannis Chrysostomi quædam opera. In prima littera imago S. Gregorii depictæ conspicietur. Pag. 126 Chrysostomi tractatus super psalmum L. Post homilias in laudem Pauli versæ Basilii, sive Chrysostomi in ejusdem S. Pauli laudem, « Polus terræ Paulus, etc. » Tum inscriptio, « Illustrissimi viri Damasi Romanæ Ecclesiæ pontificis summi in laudem apostoli Pauli egregii versus incipiunt. » Nonnullas varias lectiones excerpti ex hoc Codice, ad editionem S. Damasi Merendæ studio procuratam, a me collato.

4. Pag. 178 terg. est elogium S. Joannis Chrysostomi ex Isidoro, ex cap. 21, ut ibi dicitur, De Vir. illustr. ; sed apud Grialium est cap. 19, apud alios caput 6. Desinit, « in exilium retruserunt. » Succeedit Versio Ambrosii Camaldulensis adversus vituperatores vitæ monasticæ, primitiæ studiorum ejus, ut ex prologo patet. In hoc Codice pag. 175, in hom. 7 Joan. Chrys. de Laud. Pauli, hæc legimus: « Quanta

etiam cum libertate obstruit ora impiorum? Verum nec ibi stare contentus, etiam in Hispaniam præcucurrit. Notatur id *vacare*, et additur: « Nota, quod id communiter non tenetur, scilicet quod Hispaniam adierit; sed dixerat aliquando quod ire intendebat illud ut ad Romanos cap. xv patet. »

5. Codex 100 Urbinas, olim 141, membranaeus in fol., nitida scriptura, rubricis, litterisque aureis ornatus, sæculi xv circiter. Plura Isidori opera hoc Codice continentur. Rubrica: « Textus epistolarum Ysidori ad Braulionem, et Braulionis ad Ysidorium de petitione libri Etymologiarum incipiunt feliciter ». Tabula capitum librorum xxii. Liber I, de Grammatica, etc.: capita sunt 29. Lib. II, de Rhetorica: cap. 21. Lib. III, de Dialectica: capita 6. Lib. IV, de Mathematica: capita 69. Lib. V, de Medicina: capita 12. Lib. VI, 378 de Legibus, etc.: cap. 28. Lib. VII, de Chronicæ vocabulo: capita 12. Lib. VIII, de ordine Scripturarum: capita 21. Lib. IX, de Deo et angelis: capita 14. Lib. X, de Ecclesia: capita 11. Lib. XI, de Linguis gentium: capita 7. Lib. XII, de quibusdam Nominibus per alphabetum. Reliqui decem libri ut decem postremi editionum.

6. In fine Etymologiarum: « Liber xxii Ysidori Etymologiarum explicit feliciter. Epistola Ysidori incipit feliciter. Cum te præstantem ingenio facundiaque, ac vario flore litterarum non nesciam, impendis tamen, etc. » Post epistolam rubrica: « Liber xxiii Ysidori de astronomia incipit feliciter. De diebus: capitulum primum: Dies est solis, etc. » In tabula librorum id opus veluti separatim ab aliis Etymologiarum libris representatur. Sunt sphaeræ, sive figuræ circulares, et aliæ varia forma: capita numerantur 49. Caput 45 est « de nominibus maris et fluminum. In annalibus libris Patrum Tranquillus, etc. » Ultimum caput est: De partibus terræ: Nunc terræ positionem, etc. »; post verba ultima Editorum « stadiorum æstimaverunt », additur « ccc autem in longitudine, ccⁱⁱ in latitudine in historiis catholicis hoc dicitur ». Sequitur figura terræ cum tribus partibus, Asia, Europa, Africa. Rubrica de Cælo: « Queritur, utrum unum sit cælum, an plures, etc. » quædam quæstiones de cælo. Desinit: « omnis humani ingenii capacitas ». Rubrica: « Liber Ysidori de astronomia et de cælo exit feliciter. » De prima illa quæstione, utrum unum sit cælum, etc., agitur in hoc libro de Natura rerum cap. 13 diversis verbis. Vide supra cap. 86, num. 5.

7. Pag. 191, rubrica: « Liber Primorum (*corrigere* Procemiorum) incipit feliciter. De librorum Novi ac Veteris Testamenti plenitudine, etc. » Desinit, « actaque legationum. » Rubrica, « Item præfationes Novi Testamenti. Evangeliorum prædicatio, etc. » Desinit: « lignum vitæ Dominum Jesum Christum. » Pag. 146 tergo, rubrica: « Ortus et Vita, vel Obitus sanctorum qui in Domino præcesserunt; præfatio incipit feliciter. » In principio paginæ rubrica: « Ysidorus de Obitu Patrum. Præfatio: quorundam sancto-

rum, etc. Adam protoplastus, etc. » Capita omnia Novi ac Veteris Testamenti sunt 84, ultimum « de Tito. » Cap. 70 de Jacobo Majori, ut Editi: « scripsit... infudit... sepultusque est in Achaia Marmaricha, viii Kal. Augusti. » De Petro: « ad orientalem plagam. » De Paulo: « contra orientalem plagam. » De Matthæo: « in montibus Persarum. » De Thoma « in Ca'aminia. » Capite 79 379 de Simone conjungitur divisio apostolorum: « Jacobus Hispaniam... Philippus Galliam. »

8. Pag. 204 tergo: « Liber Ysidori ad Orosium incipit: Domino sancto ac reverentissimo fratri Orosio Ysidorus. Quædam notissima, etc. » Desinit: « æternæ beatitudinis refectione saturabuntur. » Sunt Allegoriæ. In fine rubrica: « Liber Primorum [*corrigere* Allegoriarum] sancti Ysidori ad Orosium explicit feliciter. Liber Soliloquiorum beati Isidori incipit ad Orosium Patrem. Prologus Soliloquiorum incipit: Isidorus lectori salutem. Venit nuper ad manus meas quædam cædula, quam Synonyma dicunt, cujus formula persuasit animo, etc. » Fortasse pro, « ad Orosium Patrem, » legendum, « Ad Orosium presbyterum; » sed totum hoc videtur a librario inepte repetitum ex opere præcedenti; nam Soliloquia Isidori Orosio non sunt nuncupata.

9. In dialogo præcedunt rubricæ suis locis: « Homo deflens: ratio admonens ». In fine rursus: « Liber Soliloquiorum ad Orosium Patrem explicit feliciter, et cætera, finis. » Continuatur liber primus cum secundo: prope finem libri II in editis: « In cælo, non in terra merces promittitur sanctis: » in mss., « justis, » et addit: « inter cætera quoque monita mea, scire debes quod peccatum quatuor mollis perpetratur, etc. » fore ut cap. 17 lib. II Sententiarum, sed fusius. Alia adduntur quæ in Isidori operibus desiderantur, de septem originalibus Adæ peccatis, de Disciplina Christiana, etc. Desinit Soliloquia: « mentem bonam pacatamque vitam », cum rubrica jam relata. In opere plura præmittuntur. Liber I et II sic continuantur: « frequenter peccans et lugens veniam vix meretur. Tunc erit perfectum opus tuum, si usque in finem perseveraverit [*Fortè*, perseveraverit]. Semper considera temetipsum, homo, et scito quid sis, et ad quam rem sis in sæculo procreatus ». Ita alia mutilata.

10. Pag. 217, rubrica: « Liber Differentiarum sancti Ysidori episcopi Yspalensis incipit: Quid inter Deum et Dominum? Inter Deum et Dominum ita quidam deflauerunt, etc. » Desinit: « atque exemplum humilitatis Christi ». Sunt Differentiæ rerum, quæ cum Editis satis consentiunt. Rubrica: « Liber Differentiarum sancti Ysidori Yspalensis episcopi exit feliciter ». Pag. 227, rubrica: « Præfatio, vel recapitulatio fidei catholicæ, sive superdictio operis Ysidori Yspanensis episcopi ad Florentinam sororem suam. Sanctæ sorori Florentinæ Ysidorus 300 Toletanus episcopus: Quædam, quæ diversis, etc. » In aliis quoque Mss. Isidorus *Toletanus* perperam inscribitur. Rubrica: « Præfatio, vel recapitulatio

Ysidori exit. Liber primus Ysidori contra Judæos incipit feliciter, etc. » Caput ultimum 63, etc. « Liber primus Ysidori contra Judæos explicit feliciter. Prologus secundi libri, vel breviarium præcedentis libri. Quadam ex parte, etc. Liber secundus Ysidori de gentium vocatione incipit feliciter ». Caput ultimum 28 : « Recapitulatio operis, etc. Liber secundus Ysidori de gentium vocatione contra Judæos exit feliciter. »

11. Pag. 253, rubrica : « Liber Chronicorum sancti Ysidori Hispalensis episcopi ab exordio mundi usque ad Heraclii imperium, et Sisebuti regis Gothorum principatum, qui regnaverunt circa annum Domini 600 ab initio mundi 4060 incipit. Prologus Ysidori incipit feliciter. Brevem seriem temporum per generationes, etc. » Ibi : « Horum nos temporum summam ab exordio mundi usque ad Augusti Heraclii imperium, et Sisebuti regis Gothorum principatum, etc. » Prologus desinit : « hominem primum Adam ». Sed ad verba : « cognoscatur. Sex diebus rerum omnium creaturam Deus formavit », margini adjicitur : « Prima sæculi ætas de creatione rerum. »

12. In rebus antiquis ante Christum natum satis consentit chronico edito : quædam contrahit, ut prope finem quintæ ætatis : « Cicero laude oratoria clarus habetur. Cleopatra ann. 1, quia cujus tertio ejus [Forte, ann. xi, cujus tertio] anno Julius Cæsar sumit imperium. Sexta ætas, Caius Julius Cæsar regnavit ann. v. Hic primum Romanorum singularem obtinuit principatum : a quo esse Cæsares appellati sunt, abhinc sequuntur imperatores. Octavianus regn. Augustus Lxi, » supra eadem manu, *al. li*. Deinceps in imperatoribus primis nonnulla adduntur, nonnulla omittuntur. De Nerone pauca sunt. Adjiciuntur *Galba, Otto, Vitellius*, omissi in Editis. Ita : « Post Neronem Galba regn. mensibus iv, occisus est in foro Romæ. Otto regn. diebus ccv, vixit annos xxxiv, ipse se interecit in Ital a apud Hebraicum. Vitellius regn. mensibus viii, vixit ann. Liiii, occisus est a Vespasiani ducibus ». De Constantino : « reperta est. Cumque bel'um in Persas moliretur, in villa publica juxta Nicomediam dispositam bene rempublicam filiis tradens, diem obiit : vixit LXvi. » Alia omittit. In Juliano : « crucis apparuit signum. Dum per vasta deserti incautius evagatur, ab obvio quodam hostium equite cto [Forte, contrario vel conto] ictus interiit. 381 Vixit ann. xxx.

13. Multa variant in his et seqq. imperatoribus. De Justiniano : « Eodem tempore passa est a divina indignatione Pompeiopolis misit [Forte, misera]; scissa enim est terra a terræ motu, et obrutum est medium civitatis cum habitatoribus, et erant subtus terram a terræmotu, et voces eorum audiebantur clamantium, ut sibi misericordiam præstaretur, et multa donavit imperator ad deducendos juvenes [Forte, viventes]. » Res Hispanicæ aut omittuntur, aut contrahuntur; ut « Mauricius regn. ann. xxi. Suevi a Leovigildo ab optentis (sic) Gothis subjiciuntur. Gothi, Recaredo innitente, ad fidem catholicam revertuntur. S. Gre-

gorius insignis habetur. Eodem anno legationem funguntur Avares, etc. » Compiler, vel interpolator præcipue res imperatorum persequitur. S. Hermenegildi non fit mentio.

14. Post multa de Phoca sic desinit : « Inito bello, vincit gratia Christi tyrannum. Vulgus autem hunc comprehensum interfecerunt, et igne apud Boi cremaverunt. » Rubrica : « Liber chronicorum, sive de temporibus sancti Isidori archiepiscopi Hispalensis explicit. » Cætera quæ sequuntur alius scripsit usque ad finem libri. « Eraclius imperavit xxxi annis : Ingressus ergo regalia, coronatus est, etc. » Fuscæ historia imperatorum contextitur usque ad Michaellem : « Michael piissimus, etc., et obsessam Adrianopolim cepit. » Post hunc reges Longobardi breviter perstringuntur, ut puto, ab alio continuate, ita : « Alboinus decimus rex Longobardorum regn. primus in Italia super Longobardos ann. iii et mens. vi. Quando obiit, erat indictio iv anno dominico DLXviii, etc. Berengarius rex post mortem Caroli, etc. » Hic et seqq. uberius aliquanto enarrantur. Ultimus : « postea regnavit Henricus filius ejus ann. vi. Deinde veniens Romam ann. MCLvi, et facta concilio causa simoniacæ hæresis deposuit Joannem papam cognomento Gratianum [lego Gregorium]. Qui succedens venerabilis PP. Clemens, præfatusque regi tribuens coronam, regnavit ann. vix et mortuus est ann. MLV. Finis. » Rubrica : « Chronica alia ab Heraclio usque ad finem libri explicit feliciter. »

15. Pag. 273, rubrica : « Liber Prosperi de Vita contemplativa incipit feliciter. Hic Prosper dicitur fuisse notarius sancti Leonis papæ. Claruit autem circa annos cccc quinquaginta octo. » Præfatio, et tres libri. In fine, « Liber tertius Prosperi de Vita contemplativa exit feliciter. » Jam sæpe notatum hos libros non Prosperi esse, sed 382 Juliani Pomerii. Nihil aliud in hoc Codice pulchro; neque dicitur a quo scriptus. Post tabulam initio est circulus magnus cum decem minoribus aliis circulis, quibus opera contenta indicantur. In principio Etymologiarum inter alios ornatus est stemma pontificium domus Urbinate, sed sine litteris F. R., aut F. D., quæ alibi occurrunt. Librarius sæpe utitur numeris Arabicis. In circulis indicantur decem opera : quia Astronomix liber, sive de Natura rerum, pro diverso opere ab Etymologiis ponitur : qui in ipso contextu dicitur esse liber xxiii Etymologiarum, ut jam animadverti.

16. Codex 105 Urbinas, olim 146 in fol. membranceus, sæculi xv, ut videtur : ornatus picturis aureis minio descriptis, circulo initio : « Sermones Aymonis viri doctissimi atque sanctissimi. » Initio imago Aymonis cum mitra et baculo. Prima « homilia in Evangelium : Erunt signa, etc. » Ultima in Evangelium Lucæ : « Sint lumbi vestri præcincti : Luxuria virorum in lumbis, mulierum vero in umbilice ventris est, etc. Explicit liber Homiliarum doctoris Aymonis. »

17. Sequuntur quædam scutentia ex Gregorio et

Ysidoro. Prima sine titulo : « Sicut fasciculi lignorum ad combustionem, » ex cap. 52 lib. I Sent., ubi Isidorus ex Gregorio plura sumit. Nominatur « Ysidorus » ad hanc sententiam. « Isaac apud alienam gentem puteos fodit, etc., » ex Comment. Genesis, cap. 22, sed non omnino iisdem verbis. Codex desinit : « Jesus, Deo gratias amen. » Descriptus est post S. Bernardini tempora. Adest stemma ducum Urbinatum, additis insignibus pontificiis cum litteris F. D. ex utraque parte, forte, ut indicetur Federicus dux, ut alibi in simili stemmate, quod in aliis Codicibus apparet, depictis duabus aquilis, sed aliquando sine pontificiæ dignitatis symbolo.

18. Codex 106 Urbinas olim 156, vel 159, membr. in fol. cum figuris et picturis, et initio circulari figura, et ducum Urbinatum stemmate pontificio. In circulo epigraphe : « In hoc Codice continentur libri III Ugonis et Heriani de immortalitate Deo, et Hesidori Hispaniensis episcopi de summo Bono libri III. Prologus Ugonis et Heriani de immortalitate Deo feliciter incipit : Moyses quondam, etc. » Pag. 120, rubrica : « De sancto immortalitate Deo Hugonis Etheriani liber : Memorandum virtutum Alexandri papæ tertii, et magni imperatoris Manuelis, Latine atque Græcè Constantinopoli editus explicat. » Sequuntur epistolæ Hugonis ad Alexandrum pont., Alexandri 383 ad Hugonem, Hugonis ad Aimericum Antioch. patriarcham, huius ad Hugonem, qua mittit « cupam unam argenteam, » qua biberet. Epistola papæ Lucii consolatoria de Obitu magistri Hugonis ad fratrem ejus. Liber hic Ugonis editus est, hoc est, scriptus Constantinopoli Græcè et Latine, ut ex nota in fine.

19. Pag. 126, rubrica : « Præfatio S. Hisidori Hispaniensis episcopi in libro de summo Bono incipit : Domino sancto meritisque beato fratri Masoni episcopo Ysidorus episc., etc. » In hac epistola legitur, « Nicerio, etc., aut antiquior, aut potior exstat auctoritas. Data sub die pridie Kal. Martii, anno tertio regnante D. N. gloriosiss. Witterico rege. Explicit prologus. Incipiunt capitula libri primi. » Tabula quindecim tantum capita libri primi exhibet. Plura sub uno titulo comprehenduntur, et quædam omittuntur. Deficit hic liber I, « et exterriti purgabuntur, cap. penult., prope finem. Pag. 149, rubrica : « Incipit liber secundus Sententiarum S. Ysidori. Præcedit Tabula capitum 41. Ultimum de abstinentia, quod apud Breulium numeratur 44. Desinit lib. II, ut Editi : « sed etiam periculum exhibet. » Addit quosdam versiculos barbaros et mendosos : « Suscipe, lector, » etc. Lib. III indicat capita 65. In textu cap. ultimum 68. Desinit, « non quos cælestis aula iustificando includit. Explicit. liber Sententiarum sancti Hisidori Hispaniensis episcopi : Deo gratias. Amen. »

20. Codex 290 Urbinas membranaceus in fol. sæculi XI circiter, caractere Gallico, seu Romano cursivo. Quædam astronomica et astrologica miscellanea, et anonyma. Pag. 3, « Pct. Osiris Micipso regi salutem. De his quæ a me ad humanæ vitæ cautelam inventa sunt, etc. Ibi dem

terg., « Rem. Favii [lego Fanii]. De ponderibus et mensuris :

Pondera Pæoniis veterum memorata libellis. »

In tabula epactarum et indictionum, quæ procedit ab anno 983 ad annum 1234, manu recentiori quædam facta enarrantur.

21. Ad annum 1095 fit mentio Aldeberti Jepsiti, cui successit Wecelinus archiepiscopus (puto Coloniensis). Ad annum 1000, Ordinatio Heriberti archiepiscopi. Ad annum 1049, « Hic jacta sunt « fundamenta nostri monasterii. » Ad annum 1033, ordinatio abbatis Tegenonis. Refertur successio abbatum et monasteriorum usque ad annum 1179, quo desinunt notationes secundæ manus. Opus fortasse factum anno 988. Pag. 12, « Computus Herimanni secundum naturam, cur lunæ ætas computo nostro persæpe non conveniat. »

384 22. Pag. 30 seqq., « De numero digitorum, sive de ratione numerandi per digitos, cum figuris. » Pag. 31, versus de mensibus per tetrasticha : « Hic jam mensis, » etc. Monosticha de mensibus. « Primum Romanas. » Versus de signis : « Primum adest aries. » Versus de sphaera : « Ad Boreæ partes, » Ausonio hi tribuuntur. Versus de signis et mensibus : « Principium Jani. » Versus de septimana : « Prima dies Phœbi. » Opus de divisionibus temporum : « Divisiones temporum quot sunt? » Pag. 44, rubrica : « Incipit sententia sancti Augustini et Isidori in laude computi : Isidorus in laude computi ; Ratio numerorum, etc. » Ex cap. 4, lib. III. Etymol. Pag. 51 terg., sine titulo : « Cum fratribus adolescentioribus nostris quædam calculatoriæ artis rudimenta communi sermone explicare cœpissim, etc. ; » post prologum rubrica : « Incipit libellus calculatoriæ artis Helprici : Annus solaris, ut majorum constat solertia, etc. » Sunt capita 38 ; in cap. 38, qui est epilogus : « nonnunquam vasa fictilia tanto solent esse utiliora, quanto viliora, etc., sciat autem, quisquis ista fastidierit, non sibi esse dicta, sed his tantum qui majora adhuc penetrare nesciunt. »

23. Pag. 64. Tabula epactarum cum nominibus archiepiscop. Trevirensium usque ad ann. 1098. Pag. 64, terg., tabula epactarum cum nominibus archiepiscoporum Coloniensium.

24. Codex 307 Urbinas, al. 529, membranaceus sæculi XV, cum figuris et picturis ex auro. Stemma notum est ducum Urbinatum. Inter pueros, qui prima pag. pinguntur, quidam pulsatur instrumentum musicum simile nostro *biolin*, aut Italice *biolino*. Rubrica : *Nonii Marcelli peripatetici Tuburginensis de compendiosa doctrina per litteras ad filium incipit feliciter. Serium est tædium et odium, etc.* Prima littera exhibet imaginem Nonii Marcelli. Desinit, in *Affranio et viris vetustissimis scriptoribus. Editi, et juris vetustissimis.*

25. Pag. 146, rubrica : *Festi Pompeii abbreviatio de verborum significatione incipit feliciter. Augustus locus, etc.* Imago Festi in prima littera. Pag. 209, rubrica : *Vocabula delecta ex Servio grammatico super Æneida per Guarinum Veronensem : Abjurare est, etc.,*

per alphabetum. Pag. 264, rubrica : *De nominibus A ponderum et instrumentorum ad ponderandum secundum Isidorum. Trutina est gemina ponderum lanx, etc., ex lib. XVI Etym. cap. 21. Sequuntur alia de mensuris, etc., ex cap. 25.*

26. Codex 308 Urbinas, al. 530, membranaceus nitidus, picturis 385 et imaginibus ex auro et minio ornatus cum stemmate pontificio familiae ducum Urbinatium. Intra circulum primum : « Nonius Marcellus de compendiosa doctrina; » recentiori manu notatum, « Non est Nonius, sed Diomedes de oratione, etc. » In prima pagina pingitur ludi magister, alibi pueros docens e cathedra, alibi pueri cujusdam ex alterius humeris pendentes nates verberans : pedes ejus qui punitur ab aliis pueris comprimuntur. Ludi magister manu tollit scuticam manubrio ligneo et tribus tunicolis. Incipit opus : « Artem meræ Latinitatis, etc. » Sunt tres libri. Desinit, « legentium gratum testimonium, si non laboris, certe simplicitatis, consecuturum. »

27. Pag. 124 terg., sine titulo : « Domino meo Enchiesio [alii, Eucherio] episcopo Agretius S. D. Libellum Capri, etc., servare possumus. Vale memor nostri, et præsidium meum. Agroetius, cum Latine scribis, per diphthongon scribendum, non, ut quidam putant, per y Agrytius. Triceni de Tricentis, etc. » Desinit, « supplicia de tormentis dicimus et de precibus divinis. » Finis. Legesis, cap. 56.

28. Pag. 150 terg., rubrica : « Schola Albini grammatici de grammatica, etc. Fuerunt in schola Albini magistri discipuli duo, unus Absternius ex Macerate in Flaminia oppido, alter vero Zolphus Pergulanus, etc. » Est dialogus inter hos tres. Pag. 192, rubrica : « Nonii Marcelli Peripatetici de indiscretis generibus per litteras alphabeti feliciter incipit ad filium : Angiportus masculini generis, et apud multos neutri. » Desin. « ortus, pictus, figura. » Versus rubri :

Ista lubens, ævo quamquam peritura, notavit,
Ut scires Golphum, dux Federice, tuum.
Nam monumenta tui majora in pectore servat
Non annis, ullo non moritura situ, etc.

Fortasse hic Golphus auctor est dialogi inter ipsum, Albium et Absternium.

29. Codex 382 Urbinas, al. 606, nitidus, cum picturis ex auro ornatus, etc. Stemna non videtur esse ducum Urbinatium. In circulo magno et aliis minoribus legitur : « In hoc ornatissimo Codice continentur opera in circulis annotata. Eusebius de temporibus. Marcellinus de temporibus. Mattheus de temporibus. Hieronymus de Vir. illustr. Gennadius de Vir. illustr. Dialphonsus [lege D. Alphonsus] de Vir. illustr. Isidorus de Vir. illustr. Isidorus de Obitu sanctorum. »

30. Pag. 1 « Incipit Chronica Eusebii : Hieronymi cum superadditis Prosperi. Adjuratio Hieronymi; Adjuro te, quicumque hoc descripseris 386 libros per D. N. J. C., et gloriosum ejus adventum, in quo veniet judicare vivos et mortuos, ut conferas quod scripseris, et emendes ad exemplaria ea de quibus scripseris diligenter. Et hoc adjurationis genus similiter transcribas et transferas in eum Codicem quem descripseris. » Confer Prolegomena Sedulii et

dicta supra cap. 87 ex epistola Hieronymi ad Lucinium Bæticum. Desinit anno mundi 5646, « Valentiana no vi et Nono (sic) consulibus. Explicit Chronica Eusebii, Hieronymi et Prosperi. » Pag. 82, rubrica : « Item quæ ex Chronica Marcellini describimus : Incipit præmium ejusdem : Post mirandum opus, etc. Theodosius Hispanus, etc. » Desinit : « accepit magisterium. Collectio omnium annorum, etc. » Pag. 90, Matthæi Palmerii Florentini de temporibus, etc. » Desinit anno 1448. Pag. 142, « Divi Hier. de Vir. illustr. liber : Hortaris. Ejusdem de decem doctoribus, etc. » (Falso Hieronymo afflicto). Pag. 158 terg., rubrica : « Gennadii Massiliensis episcopi (sic) de illustr. Vir. liber. » Ultimam caput de Joanne presbytero Antiochiæ parochiæ.

B 31. Pag. 167 terg., rubrica : « Isidori Hispalensis archiepiscopi de illustribus Viris incipit feliciter : Quamvis superius, etc., » ut apud Grialium. Ordo idem, sed post Victorinum ms. « Eucherius episc. Franciæ, etc. » Post Eusebium ms. « Sedulius presbyter grammaticæ peritiæ, etc. » Iterum post Joannem : « Sedulius presbyter edidit, etc. » Post Fulgentium. « De Rucerio episcopo. Rucerus episcopus elegans, etc. » Hic est Eucherius in edito Grialii. Ultimam caput est « de Isidoro episcopo. » Ad marg. rubrica : « Braulio ep. Casaraug. hanc Isidori vitam composuit. » In fine hujus Vitæ : Isidori de Vir. illustr. liber finit. Ildefonso Tolet. arch. liber de ill. Vir. incipit. Præfatio : Virorum annotationem, etc. » Capita sunt 14 ut apud Grialium : « Gregorius papa, etc. » tres ultimi Eugenius, Braulio, Eugenius alter. Sequitur rubrica. « De Ildefonso episcopo : Ildefonsus memoria, etc., » sine nomine auctoris, sive Juliani, sive Felicis. In fine Vitæ Ildefonsi : « Finit Ildefonsi episcopi de Vir. illustr. liber. »

32. Ibidem : « Isidori Hispalensis episcopi de Ortu, Vita et Obitu sanctorum Patrum, qui in Veteri ac Novo Testamento virtutibus claruerunt, liber incipit. Præfatio : Quorumdam, etc., » tabula capitulum. Ordo, ut apud Breulium : in Ms. « Dan, Isachar. » Breul., « Isachar, Dan. » Ms. « Jonas, Michæas, Naum : » in Breul., « Azarias, Helias, Eliseus, Zacharias (repetiti), Tobias. » Ms. « Judith. Finis Vitarum 387 sanctorum Veteris Testamenti. Sequitur de his qui in Novo Testamento fuere, Zacharias, etc. » Breul., « Judith, Machabæi, Zacharias, etc. » In hoc codice : « Jacobus, qui interpretatur *supplantator*, filius Zebedei, frater Joannis, quartus in ordine, atque Hispaniæ et occidentalibus locis Evangelium prædicavit, et in occasu mundi luce prædicationis effulsit. Hic in Marmarica Achiz ab Herode tetrarcha gladio cæsus occubuit, ibidemque sepultus est. »

33. Post librum de Ortu et Obitu Patrum pag. 186 rubrica : « Incipit liber chronicorum Isidori Hispalensis episcopi, etc., » ut dictum cap. 78. Sequitur tabula titulorum, ut in Cod. 392, al. 600, post prologum, ubi legitur « Hieronymus chronicorum » sine « presbyter. » Post tabulam : « Incipit prima ætas, etc. Sex diebus, etc., ad similitudinem suam primum

Adam. » Rubrica : « De Adam, etc. » Postea « Hic A incipit sexta sæculi ætas, cum qua currit et septima, etc. » ut incipit Chronicon idem apud Schelstratium. In Valentiniano : « permanebant, licet neglecta essent, » ut apud Schelstratium. In Tiberio, « vastantur : et ipse martyrio coronatur (de S. Hermenegildo). » Desinit : « Eradius, etc. (pro Eraclius). Hujus imperatoris temporibus usque ad decimum quartum imperii sui annum, et Lotharii gloriosissimi Francorum principis xl. regni sui anno multa republice ubi pene a diversis gentibus dispendia illata fuerunt, etc. Fiunt igitur ab exordio mundi usque ad quintum Eradii (lege Eraclii) imperatoris annum, et quartum religiosi principis Sisebuti anni v. dcccxx. Explicit liber Chronicorum sancti Isidori Hispalensis archiepiscopi. » Vides, interpolatorem Francum esse. Apud Schelstratium quoque eadem de Lothario verba proferuntur.

34. Sequuntur in eodem Codice Chronica Bedæ : « Adam annorum centum triginta genuit Seth, etc. » Ibi sub Mauritio fuse de martyrio S. Hermenegildi, et de Leandro « Hispalitano » episcopo, qui ipsum docuerat. Desinit, « mereatur accipere palmam. » Observa, in circulis primæ paginæ non includi Chronica Isidori et Bedæ, quæ tamen eodem caractere sunt descripta.

35. Codex 392 Urbinas, al. 609, sub quo numero Schelstratius Chronicon Isidori produxit, membranceus in fol. parvo, caractere magno et nitido, picturis aureis, versicoloribus figuris, vario ornatu, et stemmate pontificio Federici ducis Urbinatum insignitus. Initio index contentorum in Codice intra figuram quadram 388 oblongam. Primum opus est Chronicon Isidori, quale nuper descripsi ex Codice 382, al. 606.

36. Pag. 36, rubrica : « Isidori Hispalensis episcopi de Ortu, Vita et Obitu sanctorum Patrum qui in Veteri ac Novo Testamento virtutibus claruerunt, liber incipit. Præfatio : Quorumdam sanctorum, etc. » Tabula et ordo capitum, ut in Codice 382. Caput de Jacobo, ut in eodem Codice 382. De Jacobo Minore in utroque Codice : « certatim cuperent attingere populi. Hic duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione gentium, epistolam scribit. Qui dum in Hierusalem, etc. » Consentiant hæc duo exemplaria in hoc etiam opere.

37. Sequitur opusculum Hieronymo in aliis quoque Mss. affectum de XII Doctoribus : « Vis naue, Evagri mi frater, etc. » Pag. 81. Computatio quædam annorum per epochas : « Anno a constitutione mundi peracto v. clxxxiv. Natus est D. J. C. » Fit mentio anni Christi 409. Pag. 85 tergo, rubrica : « Extractions ex Papia : « Ætas proprie dicitur, etc. » Breve Chronicon usque ad Conradum imperatorem et Henricum Minorem. Pag. 94 aliud Chronicon, vel potius historia : « Regnum sæculi hujus bellis acquiritur, etc. » Ibid., « Cujus (Salomonis) tempore a Latinis condita est Alba, quæ modo destructa est a Romanis, quando imperator Theutonicus maximam

de Romanis fecit eadem in monte Porco, propter hæresin papæ. » Ab aliquo schismatico id scriptum puto sæculo XII tempore Alexandri III. Contextitur quædam historia de diversis regnis et imperiis, quæ desinit : « Titus succedit duobus annis : qui suo fratri Domitiano imperium reliquit. Rufus videt præstet. » Sequitur rubrica : « De laudibus Victorini Feltrensis : Illud verissime referre me puto, etc. »

38. Pag. 106 tergo, rubrica : « Incipit Epitoma divi Titi Livii Patavini : Adventus Æneæ in Italiam, etc. » Est breviarium librorum 140, continenter sibi succedentium; desinit : « Laudatur a Cæsare Augusto victorico, et supremis illius funeribus plures honores dedit. »

39. Pag. 217, « Liber Augustalis Benvenuti de Imola ad march. Estensem Albertum. » Ibid. : « Phocas, etc., qui primus obtinuit, quod Romana Ecclesia caput esset Ecclesiarum, cum prius Constantinopolitana se nominaret. » Sequitur Catalogus pontificum et imperatorum : pontificum usque ad Pium secundum, imperatorum usque ad Federicum tertium. In fine : « Manu Matthæi de Vulterris. » Hic est exscriptor libri.

389 40. Liber de Ortu et Obitu Patrum in Veteri Testamento satis concinit cum Breulio in utroque relato Codice 382 et 592, sed in utroque deest postremum caput de Machabæis. Desunt etiam capita, in Breulio duplicata, de Helia, Heliseo, Zacharia, etc. In Novo Testamento de B. V. Maria finit uterque Ms. : « cum tamen reperiatur sepulcrum. » Forte deest non. De Petro, ut Breulius, « ad Orientalem plagam, etc. » De Paulo « trigesimo sexto, etc. » Breulius « trigesimo septimo. » De Joanne : « Joannes, qui interpretatur gratia, apostolus et evangelista, etc. » Sic uterque Ms. « Philippus, qui interpretatur os lampadis, a Bethsaida, etc. » De eod., « Cadaver simul cum siliabus suis ibidem requiescit. Thomas, qui interpretatur abyssus, etc. In Calamiana civitate, etc. »

41. Ita de nonnullis aliis apostolis additur interpretatio. « Jacobus Alpei episcopus Jerosolymorum, etc., propter ejus necem, etc. Mathias de lxxxii, etc., cui data prædicatio Evangelii in Judæa. » In divisione apostolorum : « Jacobus Hispaniam, Philippus Galilæam. » Sic uterque Ms. Sed prius de Philippo dictum fuerat, « Gallis prædicat Christum. » De Thimotheo : « patre Græco, id est, Atheniense. » Breul. « id est, Ethnico. » De Tito : « quem ad instruendas Ecclesias reliquit apostolus Cretæ. » Breul., « quem ad instruendas Cretæ Ecclesias præfatus reliquit apostolus. » Pleraque alia eadem sunt in his Mss., et Breulio. Locus sepulture Matthæi in utroque Ms. dicitur : « Requiescit in uno ex montibus Parthorum. »

42. Codex 479 Urbinas, olim 140, chartaceus, in fol. Primus titulus : « Isidorus Etymologiarum. » Tabula librorum xx rubris litteris : « Incipit epistola Ysidori episcopi ad Braulionem episcopum, etc. Notæ vulgo epistolæ. Rubrica : « Incipit liber Ysidori Spanensis episcopi ad Braulionem Cesargusanctum

episcopum. » Supra « Spanensis, al. Spalensis, » et mox al., « Caesaraugustanum. En tibi, etc. » Tabula capitulum libri I, etc. Ordo librorum ut in Editis. Est liber decimus. In fine : « ignis ardore siccetur : Explicite liber xx Etymologiarum Ysidori Junioris Spalensis episcopi : Finito libro, sit laus et gloria Christo. Amen. Explicite : hoc totum fac, Christe rex, mihi notum. »

43. Codex 585 Urbinas ex pergam. in 8° magno Psalterium, sive Breviarium, sæculi XIV ut alicubi scriptum lego, sed, ut ego puto, sæculi XI caractere Longobardico, aut Beneventano, ut vocant, litteris initialibus aureis et magnis, aliquando totam **390** paginam implentibus, ornatum. Initio rubrica : « Incipit Chronica Isidori de sæculi temporibus : Prima est hujus mundi ætas ab Adam, etc. » Desinit : « Eraclius XVI v̄ dcc lxxv. Hujus (quinto anno) et quarto religiosissimi principis Sisebuti Judæi in Hispania Christiani efficiuntur. v̄. dcccxxiii. Residuum sextæ ætatis tempus et (sic) Deo soli est cognitum. Hucusque Ysidorus. » Quædam in hoc brevi Chronico a manu interpolatoris monachi, ut videtur, interseruntur primo caractere, ut sub Justiniano « S. Benedictus splenduit. » Sub Mauritio : « Romæ Gregorius claruit. » Chronicon fortasse est desumptum ex fusiori chronico Isidori, initio quædam præmittuntur de mundi ætatibus, quæ ab utroque Chronico absunt.

44. Clarius tamen Chronicon hujus brevii congruit chronico Etymologiarum, quibusdam exceptis, quæ interpolantur. Continuat Chronicon eadem manu cum rubrica : « Hinc ex aliis Ystoriis : » usque ad sæculum XI, et ad Urbanum papam et Paschalem, quorum anni non numerantur. Sequitur rubrica : « Incipit Catalogus abbatum monasterii Casinensis : » qui in Inventario temere S. Isidoro ascribitur, in Ms. est anonymus, et protrahitur ad sæculum XI. Initium est : « S. Benedictus primus abbas et fundator Casinensis cœnobii. Constantinus abbas. » Desinit. Desiderius abbas, qui et Victor papa, sedit annis xxx. m. iv, dies xxiv. Olerisius abbas et cardinalis sedit annis.... » Hoc ergo tempore sæculo XI exeunte exaratum fuit hoc Breviarium Casinense. Accedit tabula Epactarum ab anno 1000 ad annum 1244, annotatis quibusdam factis historicis, sed solum usque ad annum 1167. Deinde succedit calendarium.

45. Ante psalterium picta est imago Deiparæ, puerum veste indutum manu et gremio tenentis, et sublus monachus stans et orans. Post cantica rubrica : « Hymnus Sisebuti regis : Te Deum laudamus, etc., non confundar in æternum : » de quo infra. Post pauca alia : « Fides catholica S. Athanasii episcopi Alexandrini : Quicumque, etc. » Sequitur Hymnarium. In Assumptione S. Mariæ sine nomine auctoris : « Quis possit amplo fame præpotens, etc., » qui alicubi S. Ambrosio ascribitur. In orationibus de S. Jacobo Majori oratio brevii, sed desinit : « et secunda deserviat. Post orationes rubrica : « Incipit Breviarium, sive ordo officiorum. » Scilicet ordo recitandi, ut in alio simili Breviario Beneventano bi-

bliothecæ veteris **391** Vat. **4928** observavi, ex quo ordine Breviarii notum toti officio mox impositum creditur. Post hoc Breviarium sunt capitula ex Evangelii cum homiliis sanctorum et quædam alia ad officium pertinentia.

46. Sequitur effigies Christi quatuor clavibus affixi cruci, et femoralibus cooperiti. Adduntur quidam hymni in festo « S. Dominici confessoris (p̄to Lorricati). Ad Domini præconium Dominicum qui colimus, etc. » In festo S. Nicolai episcopi : « Ecce dies rediit jubili ; » in festo S. Sabinæ, « Præbe, Christe, canentibus, etc. » In natali SS. Martyrum Rufini, et Cesilii :

Æterne rex altissime,
Donum dona lætitiæ, etc.

47. De nymno, « Te Deum laudamus, » qui regi Sisebuto in hoc Breviario tribuitur, plures inscriptiones e mss. Codicibus proferuntur in notis ad Hymnarium Ven. cardinalis Thomasi tom. III editionis Vezzosi, pag. 614 seq., et inter alias hæc : « Ymnum S. Sisebuti, » ex Codice basilicæ Vaticanæ num. 11. Nostri bibliographi, cum de rege Sisebuto agunt, hujus celeberrimi hymni non meminerunt : neque facile quidem adducar, ut ex uno vel altero Codice auctorem eum regem credam celeberrimi hymni, qui alibi S. Abundio ascribitur, plerumque SS. Ambrosii et Augustino.

48. Alioquin absurdum non esset cogitare potuisse huic hymnum a Sisebuto nostro componi : quippe qui, ut ait S. Isidorus in epistola dedicatoria libri de Natura rerum, « præstabat ingenio, facundiaque, ac vario litterarum flore : » et hoc ipsum opera ejus demonstrant, a Florazio edita tom. VII Hisp. sacr., in quibus etiam pietatem regis animumque studiis ecclesiasticis addictum cernere licet. Quædam Latinitatis vitia, quæ apparent, partim sæculi illius sunt, partim librorum : nam perperam descripta esse constat, ut observavi cap. 76.

49. Codex 1504 Urbinas, olim 142, papyraceus in 4° parvo. Rubrica : « Incipit liber Isidori de summo Bono. » In fine tabule libri tertii : « Scripti per me Fr. Antonium de la Villa de Pinelio (vel Prinelio). 1432. » Post caput 51, « De exitu, quod ultimum est in tabula, » et desinit, « cœlestis aula beatificandos includit, » additur rubrica : « De gehenna caput ultimum : Duplex damnatorum poena, etc., » quod est caput 51 libri I in Editis : quo etiam loco in hoc Cod. reperitur. Sequitur rubrica : « Examen cujusdam episcopi, male et pessime **392** viventis cum Deo, et de maxima sua ingratitude erga Deum, et de quadam gratia obtenta per B. Virginem Mariam : apud Civitatem Merbeburgensem, etc. » Historia hæc est de Udono archiepiscopo damnato : cui vox cœlestis insonabat : « Udo, fac finem ludo, quia satis lusisti, Udo. » Quæ historia jam typis edita est. Pag. 130, rubrica : « Incipit liber Differentiarum S. Isidori Hispaniensis episcopi : Inter Deum et Dominum, etc. » Desinit : « exemplum humilitatis Christi. » Ordo ut apud Brenlium, sed plurima occurrunt menda. In Inventario et Catalogo, pag. 62, indicatur *liber de ecclesiasticis Do-*

gmatis : sed ibi solum exstat tabula capitum , et A initium libri tertii Sententiarum , ut dixi cap. 83.

CAPUT CV.

Codices mss. 18 bibliothecæ Vaticanæ Ottobonianæ describuntur. Fragmentum Isidori de numeris. Concilium de Paschate celebrando. Isidori Differentiæ catholicæ fidei. Fabula de Carolo Magno, ecclesiam S. Jacobi in Hispania instaurante. Etymologiæ in nonnullis exemplaribus Sisibuto nuncupatæ. Imagines scriptorum in primis operum litteris oppingi solitæ.

1. Ea pars bibliothecæ Vaticanæ, quæ Ottoboniana dicitur, tum plurimis aliis libris, undique collectis, instructa est, tum multis qui olim Petri Bembi, aliis qui Alberti Pii Carpensis, deinde Augustini Steuchi, Marcelli Cervini, Guiljelmi Sireleti, Ascanii Columæ, ac denique bibliothecæ Altempsianæ fuerant, nonnullis etiam, qui ad Christinam Sæcorum reginam pertinuerant. Eos omnes Codices ex Ottoboniano patrimonio ære comparatos, aliosque e sua bibliotheca selectos Benedictus XIV anno 1749 Vaticanæ addidit, ut videri potest tom. I Anecd. Roman. eminentiss. Borgiæ, pag. 65, et apud Tiraboschium tom. VII Litterat. Ital. part. 1, lib. 1, c. 5. Breve historiam bibliothecæ Ottobonianæ a prima ejus origine Constantius Ruggierius contexuit, quam ms. doctissimus præsul Joseph Reggius servat.

2. Codex G Ottobonianus membranaceus in 8 sæculi x ut videtur. Miscellanea. Primo : De eo quod quatuor modis judicat Deus omnipotens peccatum : Initium omnis peccati superbia est, etc. » Ita alii **398** tituli de peccatis et aliæ sententiæ. Citantur Hieronymus, Augustinus, *Isidorus*, sive *Esidorus*, Origines, Vitæ Patrum, Gregorius. Secundo pag. 9 terg. « Incipit ordo, qualiter episcopus, vel presbyter præparare se debeant ad divina officia, » ut dixi cap. 84. Tertio expositio missæ, de qua eod. cap. Quarto de astronomia : opus mutilum initio : ibi « Isidorus de aere : Aer est omne quod inani simile, vitalem huic spiritum fundit infra lunam. » Sic alia ex Isidoro. In fine : « Finit liber Bedæ de Natura rerum. Incipit ejusdem de Natura temporum : Tempora inomentis, horis, diebus, etc. » Ibid. « Aetus et ordo temporum. Prima ergo ætas, etc. Sexta ætas continet annos præteritos dcciii. » Ibid. « Ermenegildus rex Gothorum martyrio coronatur. » Desin. « Leo ann. iii. Tiberius debinc quintum agit annum, etc. Explicit breviarium Bedæ de temporibus. » Quinto varia de epactis. Versus de signis, etc., de mensibus : quæ omnia passim in Mss. occurrunt. Ibid., pag. 25, cap. hujus operis 66. « Versus ventorum : Quatuor a quadro, etc. » Desin. « ore camænx, » ut cap. 37 libri de Natura rerum Isidori, de quibus vide cap. 76.

3. Sexto pag. 25 terg., rubrica : « De numero Ysidori episcopi : Arithmetica est disciplina numerorum. » Hæc constant ex primis capitibus lib. iii Etymol. Septimo pag. 26, rubrica : « Item de numero Ysidori. Cardinales sunt numeri, etc... dupliciter, tripliciter ; » quod inter fragmenta Etymologiarum referri potest. Octavo pag. 27, Nomina regum Latinorum : « Janus, Saturnus, etc. » Nomina imperatorum,

A Nomina regum Logobardorum. Desinit, « ann. 904. Beabbatibus Nonantulensibus. Anselmus sanctissimus abba. » Des. « anno 933. » Nono pag. 29, rubrica : « Sententia Ysidori de corpore et sanguine Domini : Sacrificium autem, quod a Christianis Deo offertur. » Est caput 18 lib. i de offic., quod cum Editis in re ipsa coheret. Decimo epistolæ quædam formatae, sive commendatitiæ. Undecimo pag. 31 sententiæ ex Patribus, Hieronymo, « Isidoro, » Cæsario, Augustino, Gregorio, Ambrosio, Basilio, etc. Per titulos, quibus prius sententiæ ex sacra scriptura ponuntur, tum ex Patribus. Duodecimo pag. 70 « Incipiunt verba Isidori. In primis de charitate. Quamvis nonnulli, etc. » cap. 3 lib. ii Sentent. Ita sequuntur plura alia capita ex libris Sententiarum.

B 4. Codex 14 Ottobonianus ex pergam. in 8°, sæculi xii circiter, qui olim fuit cardinalis Hieronymi Recanensis, deinde Altempsianæ **394** bibliothecæ Initio diverso characteri a reliquo Codice. « Incipit epistola Petri monachi de Antichristo et die judicii Dilectissimo fratri Aðæ Petrus peccator monachus humilem in Domino servitatem : Quid, frater charissime, quid ante mundi creationem fuit, etc. » Sequitur Enchiridion S. Augustini ad Laurentium. Post Enchiridion pag. 72 terg., Sermo S. Augustini : « Cultores Dei milites Christi nullis oportere sollicitudinibus agitari, etc. Epistola Gregorii papæ ad Secundinum inclusum de sacerdote lapsa, posse resurgere in gradum pristinum : Dilectionis tuæ litteras, etc. » Epistola Hormisdæ papæ de clericis deprehensis in adulterio : « Ecce manifestissime constat, etc. » Pag. 80, rubrica : « Epistola sancti Ysidori episcopi ad Mansonem episcopum de Sacerdote lapsa, per poenitentiam posse resurgere in gradum pristinum : Veniente ad nos famulo vestro, viro religioso, Nicetio, etc. » Desinit : « cujus aut antiquior, aut potior exstat auctoritas. Data sub die pridie kal. martii anno tertio regnante Domino nostro Vivitterico rege ; » alii scribunt « Witterico. » Subinde « ex dictis Gregorii papæ de pastoribus Ecclesie Consideranti mihi. » In fine : « Augustini ad Serenum episcopum epistola secunda de perjuris : Inter cætera, ut rogaveras, a Patre Ambrosio quæsivi, etc. »

C 5. Codex 53. Ottobonianus membranaceus in 4 oblongo sæculi xii, ut videtur. Rubrica : « Incipit præfatio Ysidori episcopi super Vetus Testamentum : Historia sacræ legis, etc., ab auctoribus Origene, Victorino, Ambrosio, Hieronymo, Cassiano, Augustino, Fulgentio, et nostri temporis insigniter eloquenti Gregorio. » Index capitum 22. « Incipit expositio libri Genesios : In principio fecit Deus cælum et terram, etc. » Præcedit tanquam titulus post indicatum caput 22. « Quomodo historia, etc. » Desin. « super omnem carnem. » Capita libri Exodi 58. Desin. « in se credentibus. » Capita Levitici 15. Desinit : « Sed neque panes alienigenæ offeruntur Domino, id est, superstitiosa doctrina hæreticorum, vel studia superstitiosa sæcularium litterarum, quæ extra fidem sunt, et aliena putantur. Tales enim repudiantur hostiæ a Domino, et rejicitur hujusmodi sacrificii

cium ab Ecclesia Catholica. » Alii Mss. ut celebrarius Bononiensis, alia addunt. Capita libri Numerorum sunt 28. Desinit : « vitia extinguimus. » Capita Deuteronomii 22, desinit : « sine peccato inveniamur. » Capita Josue 17 ; desin. « De Dæmonibus triumphavit. » Sequitur sine titulo : « Videamus nunc et Ruth, etc., pollicitus est per filium, etc. » Capita 395 Judicum 21. Desin. « lubrici montes. » Capita 7 libri I Regum. Capita 9 libri II. Capita 8 libri III. Capita 4 libri IV. Desin., « baptisma non intramus. » Et sine aliquo expresso titulo : « De Machabeis autem quid fratribus eloquar, etc. »

6. Codex 122 Ottonianus, olim Altempsianus, in 4 parvo oblongo, sæculi XI circiter, caractere Gallico minuto subpallido. Rubrica : « In nomine Domini incipit liber officiorum domni Ysidori : Domino meo et Dei servo Fulgentio episcopo Ysidorus. Queris a me, etc. » Index capitum 44. « Ea, quæ, etc. » Caput XI et seqq. completa, ut apud Hiitorpiam. Caput 43. « De vario usu escarum. » Index capitum libri II, quæ sunt 26. « Quoniam origines. » Caput ultimum « De manus impositione, vel confirmatione. » Desinit, « paternis firmetur sententiis. Expliciant libri officiorum domni Ysidori numero duo. Deo gratias et sanctæ Mariæ Virgini. » Pag. 36 sine titulo tractatus de Epactis, etc. : Anni Domini notantur, etc. » Ibi de Luna : « Ferunt enim philosophi hanc creaturam non habere lumen naturale, sed a sole recipere, ut Hisidorus dicit. »

7. Pag. 46 rubrica : « Incipit ratio, qualiter primus a Christianis calculus cycli paschalis inventus et confirmatus est. Cum omnes apostoli ex hoc mundo transissent, per universum orbem diversa erant jejunia. Nam et omnis Gallia unum diem anniversarium VIII kal. aprilis pascha tenebant, dicentes, etc. » Insertur concilium, quod Theophilus Cæsariensis, Palæstinæ provinciæ episcopus, congregavit ad stabilendum cyclum, quod contuli cum eodem concilio, transcripto ex Codice Albanio, de quo infra dicam. Pag. 47 terg., rubrica : « Incipit sermo venerabilis viri Ambrosii Mediolanensis episcopi, qui Pastoralis dicitur. Si quis, fratres, oraculum reminiscatur, etc. »

8. Pag. 52 terg., rubrica : « Incipit beati Ambrosii Mediolanensis de Mysteriis liber primus : De moralibus quotidianum sermonem habuimus, etc. » Desinit : « veritatem regenerationis operetur. Finit de initiandis. Incipit de Sacramentis liber II. » Sunt libri quinque, sed breves. Desinit, « ad præmia virtutum pervenire possimus : per Dom., etc. » Illico pag. 74. « Incipit expositio Symboli, a Fortunato presbytero conscripta : Summam totius fidei Catholice recensentes. » Desinit, « intrans victor regnat in cælo. » Pag. 76 terg., rubrica : « De libro I Sententiarum domni Ysidori. » De angelis caput I : « Angelorum 396 nomen officii est, etc. » Desinit, « fuisse et angelis redlitam. » Sequuntur alia tria capita ejusdem libri, XI, XII, XIII. Pag. 80 terg., rubrica : « Hieronymi presbyteri expositio : Primum querendum est omnium librorum tempus, locus, persona, et cur

A non XII Evangelia recipiantur, nisi IV. Pag. 81 terg., rubrica : « Expositio symboli : Symbolum Græce, Latine signum, vel cognitio, etc. » Mox per interrogationes et responsiones : « Quot symbola habeantur in canonibus, etc. » Pag. 83 terg., incipiunt quædam sententiæ ex Patribus, ut ex « Isidoro in libro Officiorum, in libro Etymologiarum » Sunt de baptismo, de exorcismo, de manus impositione, etc.

9. Codex 128 Ottonianus membranaceus in 4 sæculi XIV, ut videtur. Rubrica : « Incipit Ysidori de summo Bono : Summum bonum, etc. Cap. 20. « De septem regulis legis. » Caput ultimum 31. « De gloria sanctorum. » Liber secundus, rubrica de sapientia ; sed ad marginem indicatur caput 32 continuatum cum numero capitum præcedentium. Cap. 36. « Gemina est prædestinatio, etc., infirma et exteriora delectantur. » Caput 37 incipit : « Non inchoantibus præmium promittitur, sed perseverantibus datur. » Caput 75 est de flagellis Dei ; supra initio pagine, « Liber tertius. » Extrema capita non numerantur. Desinit, « lætificantes includit. Sit nomen Domini benedictum, ex hoc nunc et usque in sæculum. Explicat Ysidorus de summo Bono. » Plerique alii « lætificandos. » Sequuntur quædam ex Augustini libro Confessionum, et liber de Miseria conditionis, editus a Lothario, postea Innocentio III. Summa de septem vitiis principalibus : « Superbia est elevatio vitiosa, etc. » Quædam opuscula anonyma. Primum mutilum de Amicitia : desin. « nisi eam enormitas reatus eliminat. » Secundum « de Confessione : Rogastis me, ut vobis aliquid de virtute confessionis, etc. » ubi citatur « Isidorus de summo bono, etc. » Ibid. : « Sicut in Romano Pœnitentiæ docemur, ut sacerdos in multa mansuetudine et benignitate suscipiat pœnitentem, etc. » Auctor est Petrus Blesensis, de quo paulo post Cod. 159. Tertium de officio episcopali : « Petistis instantius, reverentissime Pater, ut de episcopali officio, etc. Ego quidem latitans in obscuris, et sub modio fumigans, etc. » Desinit : « lima diligentiore complanent. »

10. Codex 139 Ottonianus membranaceus in 8 sæculi XIV circiter. Opus theologicum initio mutilum : « Sequitur de restitutione. Primo ergo queritur de genere restitutionis, etc. » Ita plura e theologia 397 morali et scholastica, et quædam concionatoria : ad usum alicujus religiosi. Pag. 37 terg., ad marg. « Ysidorus de summo Bono. » Sunt quædam sententiæ ex lib. II Sentent. cap. 31 de juramentis et de malis promissis non adimplendis. Pag. 50 rubrica : « Bernardus ad Robertum apostatam : Satis sustinui, etc. » Fragmenta et sententiæ Patrum. Pag. 51 rubrica « de beato Francisco : Mihi autem absit gloriari, etc. » Post pag. 100 sunt adversaria pro concionibus in diebus festis S. Bernardi, S. Laurentii, etc. Alicubi occurrit ad marginem caractere rubro ojo, quo Hispano verbo lector attento animo legere jubetur.

11. Codex 159 Ottonianus in 4 membranaceus sæculi XIV, ut videtur. S. Cæsarii homilæ ad Mont-

chos : « Exhortatur nos sermo divinus, etc. » Sunt decem homiliae ad monachos. « Item homilia ejusdem, qualiter verbum Domini desiderari debeat. » Sunt aliae quinque. Omnes sunt 15. Sequitur pag. 50 terg., index capitum 32 libri 1 Sententiarum, tum rubrica : « Incipit liber primus sancti Ysidori episcopi de summo Bono. » Caput 2°. « De septem regulis legis. » Caput 24 « pro veritatis defensione ultro se certamini offert. . . Vir sanctus ultro se in agone pro certamine non debet offerre justitiae, sed, etc. » Index capitum libri II, quae sunt 44. Capite 6 « infirma et exteriora delectentur : » capite 18 « parvis et minimis guttis. . . Numerositas. » Capita libri III sunt 66. Desinit « aula caelestis beatificandos includit : amen. Explicit liber tertius beati Ysidori episcopi de summo Bono. » Pag. 121. « Opusculum D. Petri Blesensis archidiaconi Londinensis contra perfidiam Judaeorum : Quærelam in tuis litteris, etc. Ejusdem Petri Blesensis tractatus de Confessione : Rogasti me, ut vobis aliquid de virtute confessionis, etc. Incipit alius tractatus de Penitentia : Nimia tui rigoris austeritas, etc. » Qui in Codice 128 cum priori continuatur. Desinit : « misericordia ejus. Ejusdem tractatus de episcopali Officio : Petis instantius, reverentissime, etc. » Mutilus est hic tractatus in fine.

12. Codex 240 Otobonianus in 4 parvo membranceus sæculi XII circiter, olim bibliothecæ reginæ Suecorum. Initio quædam pagina ex alio Codice, cum nonnullis sententiis et versiculis, ut,

Quod prudentis opus? cum possit, nolle nocere.
Quod stulti proprium? non posse, et velle nocere.

Sunt sententiæ septem sapientum, versibus expositæ. Pag. 1 Codicis liber Didymi, de Spiritu **398** sancto : « cum in Babylone versarer, etc. » Hic est prologus S. Hieronymi. Pag. 2, imago, ut opinor, Didymi sedentis et librum manu tenentis. Pag. 52 rubrica : « Feliciter explicit liber Didymi de Spiritu sancto. Ysidorus de Differentiis catholicæ fidei : Inter Deum et Dominum. » Desinit : « exemplum humilitatis Christi. Explicit liber Differentiarum Isidori episcopi. » Numerantur differentiæ ad marginem. Ultima est 41 « De distinctionibus quatuor vitorum. »

13. Codex 278 Otobonianus in 8 ex pergam. sæculi XIII, ut videtur. Expositio Evangelii Lucæ mutila initio: multa caractere rubro, scilicet verba expositoris : alia caractere nigro. Prima pag. est cap. XI. « Erat Dominus Jesus ejiciens dæmonium, et illud erat mutum. » Videtur autographum ex additionibus. Pag. 23 Expositio Evangelii Joannis cum Javerici versu ;

More volans aquilæ verbo petit astra Joannes.

Incipit : « In principio, etc., id est, in quo omnia inchoantur, sive finiuntur. » Pag. 51. Expositio Actuum apostolorum. Incipit, « Sermonem, id est, evangelium. » Prologus : « Lucas evangelista ad Theophilum scribit, præcepisse Dominum Jesum, etc. » Expositiones verborum initio occurrunt; deinde solus textus. Subjunguntur septem epistole Cano-

nice. Pag. 86, « Incipit prologus beati Remigii in epistolam ad Romanos : Achaia regionis, etc. » Pag. 87 in inventario indicatur Epistola ad Romanos cum præfatione S. Isidori episcopi in omnes epistolas Pauli : rubrica : « Incipit præfatio Isidori episcopi. Paulus apostolus XIV epistolis. . . stylum. . . nec excedens, etc., atque ad gratiam Evangelii revocat. » Ex proœmiis Novi Testamenti. In plerisque sunt expositiones sine nomine auctoris : neque in epistola ad Philemonem, neque in aliis Isidorus nominatur. Post epistolas Pauli textus Apocalypsis mutilus in fine.

14. Codex 302 Otobonianus chartaceus in 4. Primum, Breve Xysti IV de celebrando festo Visitationis Deiparæ ad S. Elisabeth cum octava. Deinde officium Visitationis cum octava. Pag. 21 titulus : « Beati Eugenii historia, » nihil aliud. Pag. 22. « In festivitate Beati Eugenii. » Est officium B. Eugenii I episcopi Toletani : Hymnus : « Martyr Eugeni celebris honorem, etc. » Hymnus ad matutinum :

Dux Martyrum, da veniam,
Jesu vita mortalium.

Lectio 1. « Ad reverendiss. in Christo Patrem D. P. Mendozam Cardin. Hispanum, Toletanum archiepiscopum, beati Eugenii historia incipit. Historiam beatissimi Eugenii martyris primi Toletani prædecessoris tui, Rever. **399** Pater, et domine illustrissime, instaurare tuo jussu dignum existimavi : quippe quæ neque eloquio, neque dispositione grata legentibus erat, tua auctoritate elucubrata dignitatem et splendorem præ se ferret. Is primus Christi nomen, etc. » Sunt Acta et miracula.

15. Pag. 35. « In Natale S. Leocadiæ Officium. » Hymnus :

Virginalis sanctæ cœnimus triumphum,
Cujus natali meritisque claris, etc.

Hymnus ad matutinum :

Leocadia laude digna
Virgo civis urbis no træ, etc.

Acta in lectiones novem distributa. Lectione 9 visio S. Ildefonsi. Ibid. : « Virgo tunc Leocadia... Ildefonsum his verbis salutatur : O Ildefonse, per te vivit domina mea. Ad quam rursus Ildefonsus sanctissimus inquit : O virgo cœlorum concivis, beata sæcula quæ te tulere. Sed beatior Virgo, quæ Deum peperit, cujus meritis vivimus Christo. » Pag. 43 sine ulla inscriptione : « Julianus discipulus Eugenii secundi » (nobis hic Eugenius est tertius). Hæc est Vita Juliani Toletani auctore Felice, quæ post librum Isidori et Ildefonsi de Vir. illustr. in editionibus operam S. Isidori collocatur. Pag. 45. Officium S. Ildefonsi : « Gloriæ Deus Domini, Ildefonse, etc. » Hymnus ad Matutinum : « Christe, salus credentium, etc. » Lectiones novem de vita. Lectione 8. « Ex tumulo surgens Leocadia virgo... Ildefonse, » inquit, « per te vivit domina mea. » Lectiones etiam per octavam de Vita Ildefonsi. Pag. 58, Officium S. Mariæ Ægyptiacæ cum hymnis : « Caurius laudum pia vota, Christe, etc. »

16. Codex 312 Ottobonianus in fol. ex pergam. A pulcher et eleganter scriptus sæculo x circiter. Rubrica : « De ordine missæ, etc. » ut cap. 84 exposui. Pag. 3 terg., rubrica : « Incipit præfatio : Domino venerando mihi Patri Stephano episcopo Dionysius » (Exiguus). « Quamvis charissimus, etc. » Canones apostolici 54, Canones Nicæni 20. Ancyranus, etc. Decreta Siricii, Innocentii, etc. Tituli decretorum papæ Gregorii Junioris. Post hunc indicem pag. 14 inscriptio : « Epistola Isidori ad Massonem episcopum data sub die pridie Kal. mart. anno tertio regnante domno gloriosissimo Witirio » (Witterico) rege philosopho. De restauratione sacerdotis. Domino sancto, meritisque beato Massoni episcopo Isidorus episcopus. Veniente ad nos famulo vestro, viro religioso, Nicetio, etc. » Desinit : « cujus aut anti- quior, aut potior exstat auctoritas. Data pridie Kal. Mart. anno III Witterii regis. »

17. Subjungitur : « Canones Ancyritani æra » (hoc est, numero) 400 xix. « Si quis, vel si quæ adulterium commiserit, per septem annos oportet eum perfectionem consequi per pristinos gradus. » Sequitur Collectio canonum Dionysii : post concilium Gregorii « Junioris » sub Leone Augusto, statuta imperatoris Justiniani ad Petrum et inde ad Epiphanium archiepiscopum. Desinit, hæc insinuare. Datum xviii Kal. Aprilis consule Velisario V. C. » Adduntur quædam de litteris formatis, de processione Spiritus sancti ex conciliis, etc. Pag. 137 caractere recentiori Catalogus pontificum a Petro ad Victorem, et Urbanum. Ibid. terg. caract. veteri : « Incipit Ordo Ecclesiasticus Romanæ Ecclesiæ, vel qualiter missa celebratur. Primum omnium observandum est VII esse regiones, etc. ; » quæ conferenda sunt cum Ordinibus Romanis Hittorpii, ubi hæc etiam exstant.

18. Codex 336 Ottobonianus in fol. membranaceus sæculi xiv, ut videtur. Etymologiæ. Epistolæ notæ, usque ad « sicut exstat scriptum stylo majorum. » Rubrica : « Incipiunt libri Isidori Junioris Spalensis episcopi ad Braulionem Cæsariæ Augustianæ episcopum, vel ad Sisebutum, scilicet dominum et filium. » Epistolæ « En tibi, etc. » non præmittitur titulus : quæ in plerisque Mss. Braulioni directa dicitur, in nonnullis etiam Sisebuto. Index capitum libri I, quæ sunt 31. Lib. II capita 34, in textu 32. Lib. III capita 70. Lib. IV de Medicina capita 13. Sic alii libri fere, ut Editi. Lib. X vocabularium, etc. Lib. xviii de bellis, etc., capita 71 sine aliis subdivisionibus titulorum. Liber xx desinit, « ignis ardore sicceatur. Finit. »

19. Pag. 167, rubrica : « In nomine Domini incipiunt capitula Sententiarum beati Isidori de libro primo. Primum capitulum sancti Isidori de summo Bono : Summum bonum, etc. Caput 20 libri I. De septem regulis legis. » Capita recentiori manu numerantur. Capita lib. I sunt 31 capite 6 libri primi « infirma, et exteriora delectentur. » Libri II capita 44. Lib. III capita 66. Desinit, « cœlestis aula lætificandos concludit. Explicit liber Isidori : Incipiunt capitula libri Sententiarum sancti Isidori doctoris Ec-

clesiæ. » In hac tabula capita lib. III sunt 65. « Expliciunt capitula libri Sententiarum sancti Isidori. Deo gratias, amen. » Pag. 213. « Incipit liber beati Bernardi ad Eugenium PP., etc. » Sunt libri quinque. Sequuntur meditationes S. Bernardi : « Superbia est elatio, etc. Multi multa sciunt, et semetipsos nesciunt. »

20. Codex 343 Ottobonianus membr. in fol. magno sæculi xiii circiter, caractere magno ad Germanicum accedente. Initio caractere 401 recenti notatur : « Bourdelot : » de quo nomine jam dixi. Rubrica : Ut valeas, etc. , » ut in aliis Codicibus. Item tabula librorum xx Epistolæ : sed ultima hac rubrica : « Epistola Isidori ad Sisebutum regem : En tibi, etc., sicut exstat conscriptum stylo majorum. » Tabula capitum primi libri, quæ sunt 26. « Expliciunt capitula : Incipit liber primus Etymologiarum beati Isidori Hispalensis episcopi. » Libri sunt xx, ut in Editis : sed in multis sunt titulorum subdivisiones, ut in nonnullis aliis Mss. De-init, « ignis ardore sicceatur. Expliciunt libri Etymologiarum beati Isidori episcopi. Incipit Fabii Placiadis Fulgentii Virgilii Expositio sermonum antiquorum cum testimoniis : Ne de tuorum, etc. Quid sit sandapila. Sandapilam antiqui, etc. » Desinit, « tam delensifica. Explicit Fabii Placiadis Fulgentii Virgilii expositio Sermonum antiquorum cum testimoniis. » Volumen hoc fuit Petavianum num. 68, et vel ex hoc, vel ex alio valde simili Vulcanius Etymologias Isidori, et subiectum Fulgentii libri edidit.

21. Codex 345 Ottobonianus membranac. in fol. caractere Romano cursivo, sive Gallico, subpallido, sæculi xi, ut videtur. In prima pagina caractere recentiori : « Memorabiles Cronicæ ; » hoc est, breve Chronicon ab anno 755 ad 1326. Res maxime sacræ exponuntur. Incipit : « Anno Domini dcccv. Corpus sancti Silvestri papæ de Roma est translatum ad monasterium Nonantulæ diocesis Mutinensis : » quod arguit, Codicem fuisse Nonantulanum. Ibidem : « Anno Domini mccc beatus Jacobus apostolus apparuit in visione Karolo supradicto, ei præcipiens ut in Yspaniam iret et ecclesiam sibi restauraret. Corpus enim ejus latuerat a tempore quo Saraceni terram invaserant. Quare ipse velociter Yspaniam intravit, et universam subjugavit, et ecclesiam beati Jacobi fabricavit, dotavit et honoribus ampliavit. Ibidem anno Domini mcccxi de mense Augusti in die sancti Bartholomæi apostoli prædictus imperator (Henricus Lucemburgensis) mortuus est in Tuscia in diocesi Senensi loco, qui dicitur Bonaneth [Forte, Bonconventum], et venenatus fuit. etc. » Paulo post desinit Chronicon.

22. Fabellam de veneno in Eucharistia Henrico propinato strenue rejicit Raynaldus ad ann. 1313, num. 21. Neque minus fabulosa est narratio de ecclesia S. Jacobi Compostellæ a Carolo Magno instaurata. Scriptores nostri antiqui præclara illa Caroli erga Hispaniam merita, quæ Galli exaggerant, non agnoscunt. Auctor 402 Chronici Silensis, qui

Initio seculi xii scribebat, tom. xvii Hisp. sacr. cum num. 18 narrasset, « præter Deum nemi em exterarum gentium Hispaniam sublevasse, » hæc addidit : « Sed neque Carolus, quem infra Pyrenæos montes quasdam civitates a manibus Paganorum eripuisse, Franci falso asserunt. . . Inde cum Cæsaraugustam civitatem accessisset, more Francorum auro corruptus, absque ullo sudore pro eripienda a Barbarorum dominatione sancta Ecclesia ad propria revertitur. . . Achelabat (tenim Carolus internus illis citius lavari, quas gravi ad hoc opus deliciose construxerat. » Corrigo, « in thermis illis. . . quas Grani. » Sermo est de Aquis Grani. Nihilominus in ecclesia Compostellana celebratur anniversarius dies 6 Julii pro Carolo Magno, insigni benefacere.

23. Sequitur rubrica : « Incipit liber Etymologiarum Isidori Spalensis episcopi. Ut valeas quæ requiris cito in hoc corpore [Alii, in hoc opere] invenire, hæc tibi, lector, pagina monstrat : de quibus rebus in libris singulis conditor hujus Codicis disputavit. 1. De grammatica, etc. » Sunt libri xx. « Expliciunt capitula de omnibus libris totius Codicis. Epistola Isidori episcopi ad Braulionem episcopum directa. » Epistolæ jam editæ, etiam ultima ad Braulionem : « En tibi, etc. » Libri capita 29. Ultimum de historia. Alii erant prius numeri. Lib. ii capita sunt 21 et subdivisiones in hoc et in aliis libris per diversos titulos. Liber iv, de Medicina, etc. Libro x, Vocabularium, etc. Libri a prima manu sunt xx, neque mutatur hæc numeratio : sed in multis libris sunt subdivisiones librorum. Desinit : « ignis ardore siccetur. Explicit liber Etymologiarum. »

24. Adiuntur eadem manu hi versiculi :

Servus servorum Domini qui nominor Otto,
Cognomen mihi Stampa fuit : qui sic vocor Otto.
Hoc quod opus scripsi, relegentes, nuncupor Otto.
Post obitum semper paratis, mox precor, Otto.
Et Nostra nunc dicatis pro me Patre, Otto,
Et valeam Domini sedem, qui sic eror Otto,
Scandere cum sanctis e, usdem, qui miser Otto.

25. Libro vii Etymologiarum cap. 10 initio : « Maria illuminatrix, etc. » Depicta est Deipara sedens, manibus expansis, dextra virgam florentem gerens, cruce in fronte signata. Ad Pilati nomen eol. cap. in margine recenti manu additur, vel notatur : « Non purgant contaminatum animum manus lotæ, nec inspersis aqua digitis expiatur, quod famulante impia mente committitur. » Lib. ii, cap. 21, 403 manu prima ad marg. « Al. sunt etiam in præceptis eloquentiæ quædam figuræ verborum ac sententiarum, quibus augetur et ornatur oratio. » In textu incipit caput : « Sunt autem et quædam figuræ in præceptis eloquentiæ, quibus augetur et ornatur oratio etiam figuris verborum et sententiarum. » Hoc caput in textu desinit : « permittant dicere. » Ad marginem additur eadem manu : « His figuris sententiarum atque verborum et amplificatur et expolitur variis generibus oratio. » Ibid. lib. ii, cap. 24. De definitione philosophiæ : « similitudine futuræ patriæ vivunt. » Recenti manu

A additur : « Quid autem aliud est, similitudine futuræ patriæ vivere, quam frui meditatione divinæ bonitatis ad cognoscendum Creatorem et Salvatorem nostrum, atque ideo amandum et venerandum ? quo demum perfrui valeamus defuncti præsentium carcerum et laqueorum ambagibus. In cujus visione vivifica sit quies nobis et felicitatis sempiternæ gloria. » Lib. iv cap. 4 « artis curam : » ad marg. ead. m. « infirmitatumque causas ratione adhibita perscrutatus est. »

26. Codex 352 Ottobonianus, olim 261, membranaceus in fol. sæculi xiv circiter ; rubrica : « Præfatio in Ysidorum Etymologiarum. » Sequuntur notæ epistolæ. Postea rubrica : « Incipiunt capitula libri Ysidori Junioris Spalensis episcopi ad Braulionem Cæsaraugustanum episcopum scripti in libro primo, En tibi, etc., stylo majorum. Ut valeas quæ requiris cito in hoc opere invenire, hæc tibi, lector, pagina monstrat, de quibus rebus in singulis libris conditor hujus Codicis disputat. In primo libro, etc. » Post indicem librorum : « Domino et filio Sisibuto Isidorus : En tibi, etc. » ut ad Braulionem. Desinit, « sicut exstat stylo majorum, » in verbo ultimo *conscriptum*. Index capitulum libri i, quæ sunt 26. Lib. ii capita 21. Lib. iii cap. 49. Lib. iv e p. 11. Lib. v cap. 39. Lib. vi cap. 18. Lib. vii cap. 14. Lib. viii cap. 10. Apud Gratianum sunt capita 11.

27. Lib. ix cap. 8. Liber x. « De quibusdam nominibus per alphabetum, etc. » Ita reliqui x libri fere ut apud Breulium, sed adhibita quadam separatione titulorum in lib. xiii et xviii, ut in aliis mss. Desinit, « ignis ardore siccetur. » Illico rubrica : « Incipit tractatus Ven. Bedæ presbyteri de figuris et tropis sacre Scripturæ : Solet aliquoties in Scripturis, etc. » Deinde quædam concordantiæ bibliçæ, imperfectæ, Lexicon vocum præsertim sacre Scripturæ : præcedunt versiculi :

Difficiles studeo partes, quas Biblia gestat,
Paudere ; sed nequeo, latebras nisi quis manifestat, etc.

404 Incipit : « A littera, sicut dicit Ysidorus in primo Etymologiarum, etc. »

28. Codex 404 Ottobonianus in 4 partim papyraceus, partim membranaceus, incipit sine titulo : « Domino meo, et Dei servo Ambrosio Isidorus ; Tuæ Sanctitatis, etc. » Epistola ad Braulionem, qui *men. Iose Ambrosius* nominatur. Sequitur, « En vobis, sicut pollicitus sum, etc. » et illico rubrica : « De disciplina et arte » caput 1 lib. i. Caput 38 est de fabulis : tum caput ultimum de historia sine titulo. Desunt enim quandoque tituli capitulum. Liber v de Medicina. Liber vi de Legibus. Liber vii de Temporibus. Secundus liber est de Rhetorica, tertius de Dialectica, etc. Sunt xxii libri, et decet in his liber de Vocabulis per alphabetum, qui decimus est in Editis. In fine est index librorum et capitulum.

29. Cod. 427 Ottobonianus in fol. membranaceus sæculi xiii circiter. Sex notæ epistolæ Isidori et Braulionis. Monitum, « Ut valeas quæ requiris, etc. » cum tabula librorum, sive potius titulorum sine nu-

meratione. Sunt autem 56 tituli litteris majusculis initialibus inter se distincti, qui forte sunt illi ipsi in quos Isidorus opus diviserat. Sequitur rubrica : « Isidorus Sisebuto : Domino et filio Sisebuto Ysidorus. En tibi , etc. » Scribitur *Sesibuto*, ut alibi solet. Index capitum 27 libri 1. Subdivisiones titulorum in lib. III. Liber IV est de Medicina, etc. Lib. X Alphabetum vocum, etc. In lib. XVII capita 69 sine subdivisione titulorum. Lib. XX et ultimus desinit, *ignis ardore siccatur*. Nonnullæ adsunt emendationes veteri manu adjectæ. In libro XIII est divisio quæ in aliis antiquis Codicibus jam animadversa est.

30. Codex 477 Ottobonianus in fol. membranaceus sæculi XII, ut videtur. Rubrica : « In nomine D. N. J. C. Amen. Incipiunt capitula primi libri Ysidori Ethimologiarum de grammatica et ejus partibus, etc. » Tabula omnium librorum et capitum. Sunt libri XX, eo ordine quo editi ex tant. Codex magnificus, multis litteris ex auro et minio ornatus, variis animalium figuris distinctus. Post tabulam rubrica : « In Christo domino et dilectissimo filio B. archidiacono Ysidoro : Dum amicit litteras, etc. » In *D* picta est imago Isidori pontificalibus vestibus induti et stantis, manu dextera baculum tenentis, sinistra librum.

31. Sequitur rubrica : « In Christo charissimo et dilectissimo fratri 405 Braulioni archidiacono Ysidorus. Quia non valeo, etc. » Alia epistola : « Domino meo, et vere domino, Christique electo episcopo, episcoporum summo, B. servus inutilis servorum Dei (*Deest* Isidoro). O pie domine. » Alia : « Domino meo Deique servo B. episcopo : Quia te incolumem. *Deest* Isidorus. » Alia : « Domino, etc. Ysidoro, etc. Solet repleri. » Alia : « Domino meo, et Dei servo B. episcopo Ysidorus ; Tuæ Sanctitatis epistolæ. » Alia, « En vobis, etc. » Rubrica : « Ut valeas quæ requiris, etc. » ut in aliis mss. tabula librorum. « Incipit liber primus, etc. » In prima littera verbi primi, *Disciplina*, scilicet in *D* imago picta est magistri puerum edocentis. Magister ex forma vestis monachus videtur, sed color est cæruleus : in manicis ruber. Sunt varix lectiones eadem manu. In libro I occurrunt notæ juridicæ per alphabetum, ut in aliis nonnullis Codicibus. In fine lib. IX sunt voces Græcæ explicatæ, versus de cœna Cypriani, et versus de S. Benedicto : « Ordiar unde tuos, etc. » In fine : « Explicit Codex Æthimologiarum sancti Ysidori Spalensis episcopi. » Illic Codex eodem ordine procedit, atque omnia eadem continet quæ Codex Vaticanus 623, de quo cap. 93 plura dixi.

32. Imago S. Isidori, quæ, ut dixi, in prima littera primæ epistolæ conspicitur, occasionem mihi præbet conficiendi curiosum catalogum Codicum, in quibus obiter observavi imagines auctorum depictas adesse. In prolegomenis ad Prudentium cap. 2, num. 58, animadverti in Codice Urbinate Operum Prudentii exstare ejus imaginem primæ litteræ prælationis appictam : et in nota adjeci hanc esse veterum exscriptorum consuetudinem, ut in prima operis littera effigiem auctoris affingerent, ut probat Virginius Valsechi in dissertatione pro Joanne Gersen Bene-

A dictimo, auctore libri *De imitatione Christi*. De hac vel simili consuetudine testatur Philostratus in *Vita Apollonii* : « Scribentium imagines in librorum limine præfigi et honestas et necessitas persuadet, ut sicut Codicibus fruitur per quos erudiatur, ita effigies eorum, a quibus docetur, ad vivum delineatas sæculum consequatur. » Quæ verba ita alicubi relata vidi : sed locus Philostrati mihi quærenti non occurrit. Huc tamen fortasse pertinet distichon inter versus bibliothecæ S. Isidori, de quo verba feci cap. 81, num. 5.

Quo s'claros orbe celebrat medicina magistros,
Hos præsens pictos signat imago viros.

33. De alia S. Isidori imagine in quodam Codice Florentino 406 Etymologiarum dixi cap. 55, num. B 21. In alio etiam Codice Florentino, de quo cap. 43, num. 41 et 42, conspicitur imago sive Isidori, sive Taionis, sive utriusque : neque enim Bandinius clarescentiam suam expressit.

34. In Codice Vaticano 351, de quo cap. 93, n. 44, est effigies S. Hieronymi : in Vaticano Codice 473, de quo cap. eod., num. 12, S. Augustini : in Palatino 927, c. 103, n. 17 seqq., Augustini, Orosii, Pompeii Trogi, Justini, Cassiodori et aliorum : in Urbinate 60, cap. 104, n. 3, S. Gregorii Nazianzeni : in Urbinate 105, c. 101, n. 16, Aymonis : in Urbinate 307, cap. eod. 104, num. 24 et 25, Nonii Marcelli et Festi Pompeii : in Ottoboniano 240 cap. 105, num. 42, Didymi.

35. Imago Joannis de Turrecremata cardinalis expressa est in Codice Vaticano 2267 pergam. in fol. magno, initio ejus libri *De causis* : Terentii in ejus comœdiis Cod. Vatic. 3868. S. Bernardi multis in locis libri *De consideratione ad Eugenium* Cod. Vatic. 658, Marci Vigerii cardinalis in Cod. Vatic. 4125 pergam., ubi est ejus Decachordum, Petrarchæ et Dantis Cod. 3198, Lactantii Firmiani Cod. Vatic. 6977.

36. Julii Caesaris effigiem exhibet Codex Palatinus 882 pergam. in-fol. ; S. Joannis evangelistæ in ejus Evangelio Codex Palatinus 74 membran. in fol. temporibus S. Henrici imperatoris sæculo IX conscriptus, ut videtur. Ottobonianus 222 sæculi XII. Biblia, etc. cum imaginibus sacrorum scriptorum.

37. In bibliotheca Vaticana Urbinate multæ occurrunt hujusmodi imagines auctorum in primis operum litteris, aut initio voluminis appictæ. In Codice 464 est Historia Florentina Leonardi Aretini, in cujus prima pagina imagines ipsius Leonardi, Alfonsi regis Aragonum, et aliorum habentur, auro graphice expressæ. In Cod. 487 Roderici Sancii de Arevalo Historia Hispanica cum ejusdem effigie, minio depicta. In Cod. 539 Historia generalis Hispaniæ cum imagine Alfonsi Sapientis : sed nunc Codex non reperitur. Inventarium ita refert : « Codex 539 : » Anonymi Historia generalis, quam Alfonsus Sapiens, rex Hispaniarum, compila: curavit, pars IV ab Historia Nabuchodonosor usque ad Tolomeum Philopatorum, cum imagine ipsius Alfonsi in principio ; et est ipsum autographum editum anno æræ Hispaniæ 1318, hoc

est, a. no Dom'ni 1280, scriptum manu Martini Perez de Maqueda, prædicti 407 Alfonsi scriptoris, ut in fine libri notatur. Hispanice : Aqui se cowenza. Codex ex pergam. antiq. in fol. uagno. Chartæ scriptæ 277. » In Codice ultimo Urbinate 1763 exstat elogium Guidobaldi Urbini ducis, auctore Balthasare Castillione, c jus effligies initio elegantissime depicta est.

38. His addere licet imagines Belasci et Sisebuti exscriptorum Codicis Æmilianensis, de quo cap. 108, num. 8, et alias aliorum scriptorum et virorum illustrium, cap. 103, n. 17 et seqq.

CAPUT CVI.

Descriptio aliorum 15 exemplarium veterum bibliothecæ Ottobonianæ. Centum Codices mss. olim manu regia ex bibliotheca Altempsiana excerpti fuerunt. Chronica Isidori interpolata et continuata. Historia Miscella. Genea ogia regum Hispanorum. Opusculum de septem gradibus consanguinitatis. Plura exempla Synonymorum Ciceronis. Liber de hæresibus Græce scriptus falso sub Isidori nomine indicatus.

1. Codex 508 Ottobonianus in-8 membranaceus sæculi XIV circiter. Initio diverso caractere a reliquo corpore quædam sententiæ ex Isidoro : « In libro de Summo Bono, Bernardo et Gregorio. » Deinde rubrica : « Incipit tractatus moralis in septem vitiiis capitalibus : Tractatus iste continet novem partes, etc. » Desinit : « Locutum esse aliquando pœnituit, tacere vero nunquam. Explicit summa de VII vitiiis capitalibus. Qui scripsit, scribat, semper cum Domino vivat. » Deest nomen auctoris qui tractatum morale scripsit. C. Nihilominus in Inventario Isidoro tribuitur ; quod minime verum puto, quamvis quædam de vitiiis ab eo scripta sint versus finem libri II Differentiarum : et nonnulla in libro IV suppositio, vel dubio Sententiarum post caput 39 intrusantur de octo principalibus vitiiis ex S. Gregorio Magno. Tractatus hujus Codicis theologi alicujus scholastici est.

2. Codex 604 Ottobonianus membranaceus in fol. sæculi XIV, ut videtur : *Chronica Eusebii* (et Hieronymi). Adjuratio alibi descripta : « Adjuro te, etc. » Prologus : « Eusebius Hieronymus Vincentius, et Galieno suis salutem. Vetus iste, etc. » In fine : « Valentiniano VI, et 408 Nono consuibus. » Hic finit Prosper post Hieronymum. « Explicit Chronica Eusebii, Hieronymi et Prosperi. » Appingitur nomen IHS. Sequitur D « Compendium aucti Romani imperii (Rufi Festi) : Breve fieri, etc. » Pag. 81, sine titulo : « Orbis situm dicere aggredior, impeditum opus, etc. » Melc. Ibid. : « Et quam transvecti ex Africa Phœnices habitant, atque unde nos sumus, ti gente kratum, Mellaria, et Bella, et Besimo. » Post *lingente* nonnihil separatum est *Kratum*, et dux primæ literæ *Kr* obscuræ sunt : fortasse est *Kutum*. Locus in mss. passim corruptus. In fine : « Explicit feliciter Pomponii Comographia compendiosa. » Subinde « Synonyma Marci Tullii Ciceronis. Cicero Lucio Vecturio suo salutem : Collegi, etc. Igitur per alphabetum initium capiamus. Abditum, opertum, ab conditum, etc. » Desinit : « Vox plana, grandis, etc., grata, affabilis.

A Deo gratias. » De hoc Synonymorum Ciceronis opere dixi cap. 56.

3. Codex 819 Ottobonianus chartaceus in-8 ex libris Altempsianis. Plinii Secundi Junioris nomine liber de Vir. illustr. Hieronymus de Vir. illustr. *Hortaria, Dexter*, etc. Sunt capita 157. Genadius de Vir. illustr., capita 90. Pag. 112 terg. : « Isidorus Hispalensis episcopus de Viris illustribus incipit. » Capita 35. Primum : Osius Cordubensis civitatis episcopus. *Cap. ultimum.* « Maximus, etc. Explicit liber Virorum illustrium secundum Isidorum Hispalensis Ecclesiæ episcopum. Vita Isidori prædicti. Isidorus vir egregius, etc., operibus charitatis. Finit Vita S. Isidori Hispalensis episcopi. » Est prænotatio Braulionis sine ejus nomine.

B 4. Codex 869 Ottobonianus membranaceus in-8 sæculi XIV aut seq. Initio opus theologicum mutilum. Opera quædam Anselmi. Pag. 141 sine titulo : « In subsequenti hoc libro, qui nuncupatur Synonyma, etc. » Desinit : « super omnia in vita mea places. Explicit liber Synonymorum sancti Isidori. Epistola S. Bernardi ad quemdam militem de cura rei familiaris. Post prologum : *In subsequenti*, alius prologus : « Venit nuper ad manus meas quædam cedula quam Synonyma dicunt, cujus formula persuasit animum, etc. » Non est distinctio librorum. Sequitur Augustini liber de Vera innocentia : *Innocentia vera est*, etc. Tractatus doctoris Francisci de Viardus *de Indulgentiis*. Versus finem quidam versiculi Latini :

*Æqua lege capit mors magnos atque pusillos,
Nunc hos, nunc illos præcipitando rapit.*

Tres libri fabularum Æsopi prosa Latina.

409 5. Codex 945 Ottobonianus chartaceus in fol. « S. Isidori Junioris de Christo contra Judæos. Unus ex Codicibus centum bibliothecæ Altempsianæ manu regia excerptis (*vel, ut alibi dicitur*, excerptis), nunc vero a Joanne Angelo dux ab Altaemps propriis sumptibus fidelissime ex originalibus desumptus, etc. » Mendose *desumptis* pro *desumptis* Codex vetus, qui ex bibliotheca Altempsiana excerptus fuit, nunc est, ut puto, veteris bibliothecæ Vaticanæ num. 4918, cap. 97 recensitus.

6. Codex 975 Ottobonianus chartaceus in fol. Sermones varii SS. Patrum, etc. Hoc etiam est unum ex 100 Codicibus bibliothecæ Altempsianæ, etc., ut supra Cod. 945. Epistola Leonis papæ ad Flavianum, etc. Pag. 25. « Sermo beati Isidori episcopi de Nativitate Domini : Natalis Domini, etc. » Codex vetus, ex quo hic descriptus fuit, nunc exstat in veteri bibliotheca Vaticana num. 4951.

7. Codex 958 Ottobonianus chartaceus in fol. Initio hæc inscriptio : « Unus ex Codicibus bibliothecæ Altempsianæ a Paulo V, manu regia excerptis, nunc vero a Joanne Angelo ab Altaemps dux propriis sumptibus ex originalibus transumptus, ut bibliotheca prædicta tanto honore jam decorata non careret. » Est fragmentum historiæ ecclesiasticæ, Latine reditæ a Rufino, et integer liber Synonymorum Isidori. Codex excerptus vel excerptus a Paulo V, nunc est

Codex bibl. veter. Vaticanæ num. 4948, cap. 97 A recensitus. Descriptio non est, ut dicitur, *fidelissima*. Nam illico initio scribitur *traditum a Rufino pro traductum a Rufino*. Liber Isidori in exemplari transumpto. « Incipit prohemium libri qui vocatur *Synonima*, idem *Domni*, etc. » In originali: « Incipit prologus libri qui vocatur *Synonima*, id est, *Domni*, etc. »

8. Codex 1261 Ottobonianus chartacens in-fol. *Statii Vita et Achilleis cum notis*. Versus ultimus:

Ac sua dilecta cervic: mouilia transfert.

Polyhistoria Joannis Caballini de Cerronibus: « De virtutibus et dotibus Romanæ urbis, etc. » Sunt decem libri. Pag. 69, sine titulo *Cento Probæ Falconiæ*, et ad marg. *Elogium Probæ ex Isidoro*: « *Proba uxor Adelfi...* inter apostolicas Scripturas in certum. » Corrige: *apocryphas*. Sequitur quoddam vocabularium: « *Agra via in mari*, etc. » Pag. 148. « *M. Tullii Ciceronis dictionum differentiis (sic) liber incipit: Inter polliceri et promittere*, etc. » Desinit: « *Inter vesper et vespera*, etc.; » de quo opere consulte caput 56.

410 9. Codex 172 Ottobonianus chartaceus in-fol. Liber Isidori de Vir. illustr. sine titulo: *De Xysto papa*, etc., ut apud Breulium in primo exemplari, et editiones antiquiores. Post Victorinum in Ms. *De Eucherio episcopo, De Statio*, etc., *De Sedulio, De Cereali*, etc. Mox *de Joanne episcopo* (Chrysostomo), iterum *de Sedulio presbytero, de Possidonio, de Primasio*, etc. Postea *de Fulgentio, Eucherio, Hilario*, etc. In fine *De Maximo*. Annectitur caput *De Isidoro episcopo. Isidorus vir egregius*, etc. Est prænotatio Braulionis, tacito nomine. Sequitur « liber Hldefonsi Toletani archiepiscopi de Illustr. Vir. Præfatio: *Virorum illustrium*, etc. De Gregorio papa: *Gregorius papa Romanæ sedis*, etc. » Deinde « *de Ortu, Vita et Obitu SS. PP.*, qui in Veteri et Novo Testamento virtutibus clauerunt, liber incipit: præfatio. Quorundam, etc. » Capita 62 in Veteri Testamento: caput ultimum *Judith*. Capita 22 in Novo Testamento. Ultimum *Titus. De Jacobo*: « *Evangelium predicavit*, etc. Illic in *Marmarica Achaia* ab Hero le tetra. h. gladio cæsus occubuit, ibidemque sepultus. »

10. Codex 1737 Ottobonianus ex pergam. in-fol. sæculi xi circiter. Rubrica: « *Incipiant capitula libri sancti Isidori, quod Deus summus et incomparabilis sit. Titulus recens: Isidori libri de Deo.* » Capita libri sunt 31. Lib. ii capita 46, al. 44. Lib. iii capita 62. Desinit: *Cælestis aula lætificantes includit. Explicit liber tertius*. Sequitur *Enchiridion S. Augustini*, et *Vita S. Antonii*, auctore S. Athanasio. In fine, character non ita antiquo: « *Liber sanctæ Mariæ de Turponaio pro secunda parte Ambrosii Autperti super Apocalypsi. Et mox: Non dimittas, quia optima est illa ultima pars.* » Blanchinus tom. II *Evangel.* Quadrupl. pag. 605 describit Codicem *Regio-Vaticanum* signatum num. 9j, qui videtur autographus et incipit: « *In nomine S. Trinitatis Expositio Autperti presbyteri in expositione Apo-*

calypsis partis secundæ. *In calce Codicis litteris uncialibus*. Ambrosius, qui et Autpertsus, ex Galliarum provincia ortus... hoc opus confeci, etc. » Recentiori manu initio Codicis: *Hic est liber beati Dionysii*, etc. De hac secunda parte mentio fit in hoc nostro Codice Ottoboniano.

11. Post hæc: « *Incipit liber Chronicorum Isidori Hispalensis episcopi ab exordio mundi usque ad Eraclii Augusti imperium, et Sisebuti regis principatum. Præfatio: Brevem temporum expositionem per generationes, etc., summa præteriti temporis cognoscatur.* 411 *Prima ætas, etc. Sex diebus rerum omnium creaturam Deus formavit, etc., Adam, etc., quod est stirps filiorum Dei.* » Versus finem: *De Hermenegildo: « et ipse martyrio coronatur. Mauritius, etc. Gothi, Recaredo principe inuitente, ad fidem catholicam revertuntur. Hoc tempore S. Gregorius Romæ episcopus insignis habetur: eo tempore Aures, etc. » Desinit, ut apud Sch. Istratum: « *Eraclius annis xxvi regnavit. Hic quinto imperii sui anno dum fungitur, etc.* » In hoc ms., ut in nonnullis aliis, prænotationi librorum Isidori non præmittitur nomen auctoris Braulionis. Ansam hinc arripuit Marcus Michael, ut in ms. Florentino S. Marci num. 542 chartaceo sæculi xv capiti 49 libri de Vir. illustr., quo Braulionis prænotatio continetur, caput 50 adderet in hanc sententiam: « *Quia vero a compluribus minus caucibus perambiguum habetur, quis in calce prædicti operis Isidori ultimum capitulum addiderit, nec per declarationem proxime superius positam plenius colligi valeat ejusdem capituli auctor, idcirco, ut legentibus magis veritas elucescat, ego Marcus Michael presbyter Cortonensis his verbis annexa subjecti, videlicet, capitulum superius annotatum, cujus initium est, Isidorus vir egregius, in laudem ejus Braulio episcopus Cæsaraugustanus addidit.* » Ita ex litteris Rochi Menchæ ad me datis.*

12. Codex 1758 Ottobonianus membranaceus in-fol. sæculi xv, olim reginæ Suecorum, et prius volumen 270 Petavianum. Rufi Festi Breviarium rerum gestarum populi Romani sine titulo: « *Brevem fieri, etc.* » Pag. 5 terg. rubrica: « *Incipit Chronica ab exordio mundi usque ad tempora Eunuchi (lege Eraclii) et Sisebuti: Brevem temporum serieum per generationes.* » Initio voluminis notatur, fortasse esse Isidori Hispalensis. Est vere *Chronicon Isidori*, sed interpolatum ab aliquo, ut videtur, monacho S. Columbanii. Ibid.: de tempore Justiniani: « *Hoc tempore floruerunt Priscianus grammaticus, Arator versificator Ecclesiæ Romanæ subdiaconus, Cassiodorus Ravennæ senator, postea monachus factus, ornatus scientia et eloquio. Per idem tempus tanta famæ facta fuit per totam Italiam, quod matres carnes puerorum suorum manducabant.* »

13. Sub Mauritio: « *Hoc tempore Cleander [lege Leander] episcopus Hispanus scientia et fide insignis habetur. Gregorius doctor Romæ claret.* » Sub Eraclio et Sisebuto: « *Per idem tempus Machometus pseudopropheta apparuit ex principe latronum per-*

ventens ad regnum. **412** His temporibus Ysidorus A claruit Yspalensis episcopus, scientia et eloquio illustris, sanctus etiam Gallus in abbatia S. Columbani, et ejus discipulus vita et miraculis claruit. Explicit Chronica ab exordio mundi usque ad tempora Eraclii et Sisebuti principum. Gratias Domino nostro Jesu Christo. Amen. » Pag. 13 seqq. Anonymi Chronica ab initio mundi ad ann. 1430 sine titulo : incipit : « Decet viros virtuosos, etc. » caractere recenti notatur, videndum de hoc opere Vossium de Histor. latin. pag. 504 et 505. Auctor ait se excerptum colligere ex aliis, præsertim ex Breviario Landulphi de Columnna canonici Carnotensis, « qui a primi hominis creatione usque ad Joannem natione Anglicum, qui, ut legitur, femina fuit, historias abbreviare curavit. » In rebus, post Christum natum gestis, sæpe additur rubrica : « Additio, » et post additionem : « finis additionis. » Ibid. « D. Damasus primus natione Hispanus, etc. »

14. Multa inseruntur de Francis, quorum nonnulla notis marginalibus recentioris manus refelluntur Pag. 411 rubrica : « Genealogia Hispanorum : et ne lento pertranseam pede regnum Hispaniæ, est sciendum quod his patria abyssus [*lego patria ab vs*], quod est unum, vel solum; PAN, quod est totum; YA, quod est stella, quasi tota sola stella dicitur Hispania. » Post elogium Hispaniæ historia Vandalorum, etc., Gothorum, etc., usque ad Ordonium filium Froilani. Desinit, « si ulterius scire gliscis gesta regum Hispaniæ, vide eorum chronicas, etc. » Multa ex Isidoro et ex continuatoribus. Ibid. post Benedictum III fabella de Joanna papissa : « Joannes Anglicus in cathedra Petri sedit annis duobus, mensibus septem, diebus quatuor. Hic, ut fertur, femina fuit, etc., nec ponitur in catalogo Romanorum pontificum propter muliebrem sexum. Aliqui historiographi præmittunt istum Joannem Benedicto tertio, et aliqui eum postponunt. » Desinit in Martino V et statutus synodi Constantiensis contra hæreticos, additis contra eandem quibusdam versiculis ænigmaticis :

Oppositum montem conscendere cernis Orontem,

cum initio explicationis. Accedit Summarium Chroniciæ Romanorum pontificum, extractum e libris Celeydor (vel Celeydob) de vero Romano imperio anno 1451 in Urbe. Desinit in « Caius, Marcellinus. » Desunt alia quædam folia.

15. Landulphus de Columna, cujus Breviarium historicum in hoc Codice laudatur, alio cognomine dicitur « Landulphus Sagax. » **413** Breviarium suum historiæ de diebus Joanni XXII pontifici Romano ab anno 1320, quod prodit Pictavis anno 1479. Nonnulli putant eundem Landulphum fuisse auctorem Historiæ Miscellæ. Sed alium quoque fuisse, qui post Landulphum in Historia Miscella compilanda laboravit, ex hoc nostro Codice patet. Videri de hoc argumento potest Fabricius in utraque Bibliotheca Latina, et notatio Mansi ad Bibliothecam mediam. Ea, quæ de Gothorum historia in hoc Codice narrantur, non inutile esset cum nostris chronicis conferre.

16. Codex 19 8 Ottobonianus membranaceus in 8 sæculi XII circiter. Opus de Rhetorica M. Andragesti, seu potius Fortunatiani sine titulo veteri : incipit : « Quid est rhetorica? bene dicendi scientia. » Desinit, « non aliter exorsus est. » Sequitur : « Oratoris officium est : » titulus recens : « Ars minor, sed potius dicenda ars major. » Desinit : « Scriptio nem bene loqui : Explicit ars rhetorica C. Julii Victoris feliciter. Hermagoræ, Ciceronis, Quintilianij, Aquili (obscuræ), Marcomanni, Taciani. » Subinde, « De positione stellarum, Duo sunt extremi vertex mundi. » Prope finem libri titulus. « Ysidorus de VII gradibus consanguinitatis. Primo gradu superiori linea continentur pater, mater. » Est explicatio Stemmatum Isidoriani, de qua dixi cap. 86. -

17. Codex 2524 Ottobonianus membranaceus in fol. sæculi XV, ut videtur. Titulus recens : « Casus Decretalium a Joanne de Deo magistro et professore. » Sunt libri quinque. In fine librorum auctor dicitur « Joannes sacerdos Hispanus. » Sequitur ejusdem liber de Judiciis : initio dicitur « Joannes de Deo sacerdos, » et in titulo « Joannes sacerdos Hispanus : » de quo auctore plura bibliographi nostri. Aliæ anonymæ expositiones Decretalium. Ethica Aristotelis cum commento. Pag. 441. Flores ex SS. Patribus, initio carentes : « ex Isidoro, » Bernardo, Chrysostomo, S. Maximo, Augustino, Gregorio, Ambrosio, Hieronymo, Seneca. Isidorus laudatur « de Summo Bono, in Ethimologiis. » Pag. 417. Incipiunt flores pœnitentiæ : « Quoniam peccantibus, etc. » ex Patribus Augustino, etc. « Isidoro, etc. »

18. Codex 2992 Ottobonianus papyraceus in-8. Ciceronis, quæ dicuntur, Synonyma. « Cicero Lucio Vetturio suo salutem : Collegi, etc. Abditum, operatum, etc. » Desinit : « velatur, operitur, etc. » De his Synonymis actum cap. 56. Sunt plura alia, ut Vita Petrarchi per ipsum scripta, Francisci de Fiano epistola ad Leonardum Aretinum de causa Ovidijani exilij. Poggii epistola ad Leonardum Aretinum de **414** supplicio Hieronymi Pragensis, quem « præter fidem, » ut ait, laudat, et alia hujusmodi

19. Codex 3136 Ottobonianus chartaceus in-fol., olim bibliothecæ Passionæ : litteris tantum Græcis antiquè exaratus sæc. XVIII. In Inventario ita indicatur : « Isidori opus de hæresibus Gæcæ. » Putavram, vel Isidori librum de Hæresibus, qui a Braulione memoratur, vel ejus Etymologiarum caput, in quo de hæresibus agit, in linguam Græcam fuisse ab aliquo conversum. Sed longe aliud inveni. Hæc est Græca rubrica : τῷ δεσπότη μου τῷ μεγαλοπρεπιστάτῳ, καὶ ἐνδοξοτάτῳ, καὶ φιλοχριστῷ ὁ ἴσδορος Ἰσπανικῶς ἱστορίων περὶ αἱρέσεων, καὶ λοιπῶν λόγων. Obscurum est verbum Ἰσπανικῶς. Inscriptio Latine ita sonat : « Domino meo magnificentissimo et gloriosissimo, Christique astantissimo filio Sporacio Isidoro de hæresibus et reliquis verbis. » Opus est non Isidori, sed alterius ad « Sporiacum Isidorum, » scilicet Theodoretum : cujus epistola nuncupatoria tom. IV Institut. theologic. Ven. Thomasii, ubi opus citatum legitur, ita incribi-

tor : « Domino magnificentissimo et gloriosissimo, Christique amantissimo filio Sporacio Theodoretus Cyri Augustocnephraessæ episcopus in Domino salutem. » Incipit : « Laude dignum est. »

20. Dubitat in not. Vezzosius an Sporacius, ad quem Theodoretus scribit, ille sit qui, iudex ab imperatore designatus, Chalcedonensi interfuit concilio : an ille qui anno 452 consulatum gessit, an alius. Ex Ottoboniano Codice colligi hoc potest, Sporacium vocatum quoque fuisse Isidorum. Post libros quinque hæreticarum fabularum sunt in hoc ipso Codice opuscula alia Græca, S. Maximi, « De ligno vitæ ; » Gregorii Theologi : Cyrilli, etc.

CAPUT CVII.

Alii Codices mss. Romani, qui Isidoriana opera exhibent, scilicet Archiviæ Vaticanæ, Bibliothecæ Collegii Romani, Angelicæ, Casanatensis, Albanicæ, Borgianæ. De variis lectionibus Codicum mss. Teletanor. in Romam transmissis.

1. Ingenti silva mss. Codicum qui in bibliotheca Vaticana per varias ejus partes asservantur, nonnullos alios juvat addere, quos extra eam bibliothecam evolvi. Duo sunt non contemnendi in archivio 415 secretiori Vaticano, quos ejusdem archiviæ Vaticanæ præfectus, V. C. Cajetanus Marinus, in re litteraria publica illustre nomen, a me conferri pro sua singulari humanitate indulsit.

2. Codex antiquior, quem propterea primum voco, archiviæ Vaticanæ Miscel. armar. 6, num. 48, membranaceus in-fol. magno, sæculi x, ut videtur, caractere cursivo Romano, sed ita ut scribatur more Germanico. Pauca sunt, neque obscura, litterarum compendia. Diphthongi conjunctæ : sæpe tamen omittuntur. Atramentum a prima manu parum nigrum erat ; sed altera manus eodem ductu litteras atramento nigriori superscripsit, nisi quod aliquas longiores ad breviorum fornam reduxit. Eadem secunda manus in prima pagina hæc descripsit ex aliquo, ut opinor, veteri libro : « In capite libri epistola. Domino meo, ac Dei servo Braulioni Ysidorus. Tuæ Sanctitatis epistolæ, etc. » ut in Editis.

3. Post hanc epistolam : « En tibi, sicut pollicitus sum, etc. » Illico : « Incipit liber Ysidori Etymologiarum. Prologus. Sunt hic plura sacra, etc. ; » versus bibliothecæ Isidori, de quibus dixi cap. 81. Sequitur titulus litteris uncialibus, de miuo rubentibus. « In nomine Domini nostri Jesu Christi incipit Etymologiarum Isidori Spaniensis episcopi liber prius. Domino meo, et Dei servo Braulio episcopo Isidorus. Tuæ Sanctitatis epistolæ me in urbe Toletana invenerunt. » Nihil aliud ex hac epistola additur. Subjicitur index capitum libri I, et illico caput 1. « Disciplina a discendo. » Opus divisum est in viginti quinque libros

4. Post librum XI qui apud Grialium est IX præmittitur « vocum certarum alphabetum, » qui liber est X Grialii, et subjicitur liber XII « De homine, etc. » Hæc in re, ut multis in aliis, congruit cum Albanio

A Codice, infra recensendo. Integrum est opus Etymologiarum : sed extremum folium recentiori manu suppletum est. In fine : « Explicit Etymologia libri beati Isidori episcopi. »

5. Sequuntur in eodem Codice glossæ in Veteri Testamento, initio carentes, veteri manu eadem qua libri Etymologiarum descriptæ. Prima verba hæc sunt : « Dei ferebatur providentia qualiter cuncta creasse. Fiat lux... ipsa est quæ postea in vasa cæli, hoc est, in sidera diffundebatur. Dixit... per verbum suum, etc. » Diversæ sunt hæc glossæ a glossa Ordinaria Walafridi Strabonis, et a glossis diviorum librorum Roberti de Sorbona, qui S. Ludovici ætate, 415 hoc est sæculo XIII scripsit. Exstant hujus glossæ in editione Commentariorum S. Scripturæ Menochii, Venetiis 1743, p. 472 Appendix. Depromptæ magna ex parte sunt ex Isidori libris, et ex his ipsis Codicis Archiviæ Vaticanæ glossis. Hæc non progrediuntur, nisi ad caput 3 libri Regum : postrema vero verba vix legi possunt. Facile quis suspicari poterit hanc esse interpretationem in litteralem textum, de qua Isidorus in prologo mysticarum expositionum, ut cap. 65 fusius explicuit. In postrema Codicis pagina versa legitur epistola Goussescalci ad quemdam Lupum, nescio cujus cathedræ antistitem : litteræ enim jam evanescent. « Decima Augustarum die Sanctitatis Vestræ mihi delatæ sunt litteræ. »

6. Opus Etymologiarum a prima manu videtur divisum fuisse in viginti quinque libros : sed secunda manu numeri sæpe deleti aut turbati sunt. Diversus etiam ordo librorum est ab editis, ac fortasse hic Codex ex diversis descriptus est. In eo etiam reperitur insertus Indiculus de hæresibus sub S. Hieronymi nomine, ut in Codice Albanio et aliis, de quo confer caput 86, et synodus Cæsariensis de paschate.

7. Codex secundus Archiviæ Vaticanæ in-fol. membran. sæculi XI circiter. Nexus satis frequentes, sed faciles, et per eorumque lineola superposita. Diphthongi unitæ. A capite 4 libri XI (alibi XII). « De serpentibus, » recentior videtur esse character, et atramentum est dilutius. Initio a manu recenti notatur : « Ex libris Congregationis S. Mauri Romæ. » Sunt duæ epistolæ Isidori ad Braulionem. 1. « Tuæ Sanctitatis. 2. En tibi, etc. » Sequitur rubrica : « Incipiunt libri Ysidori Junioris Spalensis episcopi ad Braulionem Cæsaraugustanum episcopum, vel ad Sesibutum (Sisibutum) : unum scilicet dominum et filium scripti. Hæc sunt capitula libri primi. » Inducuntur capita 29.

8. Libri secundi capita sunt 52. Libri III capita 70. Libri IV capita 13. Libri V de legibus, etc., capita 39. Finis hujus libri : « Deo soli est cognitum. Explicit liber VI. Incipiunt capitula libri VII ; » sed hic factum est libri VI. Sunt capitula 17 ; ultimum est de officiis. Deinde *Explicit liber VII. Incipit liber VIII.* Correctum, ut intelligatur non esse VIII, sed VII. Sunt capita 52 ; nam libri VII et VIII, in Editis divisi, in hoc Codice continuantur, et in unum coalescunt ; et caput de hæreticis in plura est divisum. Caput XVII

« de hæresibus et schismate *desinit*, in pristinos errores relinquunt : » **417** in Editis cap. 4. Illico caput **49** quod inscribitur « De hæresibus Judæorum. Prima : Esnei dicunt.

9. « Caput **xx**. Item aliter hæresis diversorum dogmatum : id est prima, Simonite. Simon quidam magus, etc. *Caput LVIII*. De Eunomianis. *Finit* : volunt esse substantiam. Hucusque Hieronymus. » Scilicet ut in Codice recentiori Malatestino, in Albano et aliis, sed in hoc Codice omnia sunt capita Isidori, et post verba, « Hucusque Hieronymus, » hæc adduntur, tanquam Isidori : « Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, et in unum Dominum nostrum Jesum Christum, etc. » quod fragmentum inter appendices reponetur, ut dixi cap. **85**. *Desinit*, « et præmium. *Explicit liber VIII*. Incipiunt capitula libri **ix**. » Sunt capita **14**. Primum « de philosophiis gentium, » postremum « de conjugatis. » *Finit* : « non quas probitas morum commendat. *Explicit liber VIII*. Incipiunt capitula libri **x**. » Sunt **12** capita.

10. In lib. **ix** desunt stemmata, sive arbores juris. Liber **x** in hoc Codice est « de homine, etc. » qui in Editis est liber **xi**. Deest liber « De quibusdam vocabulis, etc. ; » qui in Editis est liber **x**. Post caput **4** De transformatis, « *Explicit liber x*. Incipit liber **xi**. » Capita libri hujus in superiore libro continentur, « De pœudibus et jumentis caput **4**. » Revera in libri **x** initio duodecim capita erant dicata.

11. Sequitur liber de Mundo, etc., **49** capitibus : qui a prima manu **xii**, a secunda **xi** dicitur. Sed in fine adhuc restat : « *Explicit liber tertius decimus*, incipiunt capitula libri quarti decimi. De terra, etc. » Sunt novem capita. In fine : « *Explicit liber tertius decimus* : » sed aliud fuit. Liber sequens a prima manu videtur indicari **xv**. « De civitatibus, etc. » Ita etiam liber *de pulveribus*, etc. a pr. m. **xvi**, a secunda manu **xiv**. Ita ordo procedit, ut liber ultimus a prima manu dicatur **xx**, a secunda manu **xviii**. In fine : « Facto sine pia laudetur Virgo Maria. — Qui complevit hunc librum, locetur in paradisum. — Dum venerit bona transitus ejus hora. »

12. In bibliotheca Collegii Romani est Codex chartaceus in-fol., in quo primo loco est enumeratio annorum cum brevi aliquando narratione gestorum, et finitur anno **1175**. Videtur ergo descriptus Codex ex alio sæculi **xii**. Sequitur Chronicum initio mutilum. In fine : « *Explicit Chronica S. Hieronymi presbyteri*. *Incipit* *Conographia (sic)* Isidori Junioris. Sed Chronicum, quod dicitur Hieronymi, ad annum **ix** Phocæ imperatoris, et ad obitum Gregorii **418** papæ pertingit. *Finit* : « Eraclius Gothorum gloriosissimus princeps Judæos sui regni subdidit, et ad fidem Christi convertit... » *Pro* Heraclius, *lege* Sisebutus. *Chronicon* Isidori incipit : « Sex diebus rerum omnium creaturam Deus formavit. *Finit* : tunc illi consummatio sæculi est. *Explicit* *chronica*. » Adduntur quædam, præsertim de regno Gallie, usque ad annum **1107**. Sequitur : « *Historia* Pauli

Orosii presbyteri Ecclesiæ catholice ad Augustinum episcopum contra accusatores temporum Christianorum. Incipit brevis libri prioris historia sancti Orosii. » Ita Orosius in nonnullis mss. vocatur « Sanctus *more veteri*. *Finit* : in villis et in suburbis habitabant.

Ipse tibi, patriæque suæ post chronica bina reddidit Orosium, doctrinæ luce refertum, Conclussitque simul longo quæsitâ labore.

Mei Karoli Reguardati Nursini militis v Idus Octobris **1459**. » Codex hoc ipso tempore videtur scriptus.

13. In eadem bibliotheca Collegii Romani Codex alius in fol. membran. sæculo **xiii** ut initio recenti manu notatur, eleganter scriptus, sine titulo. Index capitum **15** libri *Sententiarum* : tum rubrica : « *Explicit* *capitula*. Incipit liber primus sancti Isidori, qui dicitur liber *Sententiarum*. » In libro **ii** sunt **44** capitula. In fine libri **ii** sunt novem versus hexametri. Item excerpta ex libris *Etymologiarum*. « *Patruales dicti*, etc. Auctor mei generis mihi pater est, etc. De Regibus et Ducibus : Audite ergo, reges, et intelligite, etc. » (ex Salomone). Sequitur liber **iii** Capita indicantur **68**, sed postremum numeratur **56**. « De vitæ exitu. *Finit* : *Justificandos* includit. *Explicit*, Domino favente, liber **iii** *Sententiarum* sancti Isidori. » Sunt diphthongi conjunctæ, nexus aliqui, sed clari, raro lineola apponitur supra **i**.

14. In eadem Collegii Romani bibliotheca in-folio magno Codex chartaceus sæculi **xiv**, sine titulo. Epistola Braulionis : *O pie Domine* : duæ Isidori. Index **xx** librorum *Etymologiarum* : index capitum libri **i**, etc., usque ad lib. **xv** cap. *De montibus*. *Considerantur* alia usque ad finem.

15. In bibliotheca Angelica Romæ apud Patres Augustinianos hi exstant S. Isidori Codices mss. Codex membranaceus in-4 sæculi **xiv** circiter, ita inscriptus : *Isidorus et alii de Medicina* ; de quo Codice jam dixi cap. **75**

16. In eadem Angelica bibliotheca Codex chartaceus in-fol. sæculi **xiv** **419** aut **xv**, rubrica : « *Incipit* *liber Etymologiarum S. Isidori Hispanensis episcopi*. » Alia rubrica : « *Incipit* *prologus S. Isidori episcopi ad Braulionem episcopum in libro Etymologiarum. Tuæ Sanctitatis epistolæ, etc.* » Index capitum libri **i**. *Integrum* opus *Etymologiarum*. In fine alia epistola Isidori ad Braulionem : « *En tibi, sicut pollicitus sum, misi opus, etc.* »

17. In eadem bibliotheca Angelica Codex membranaceus in-4 parvo sæculi circiter **xiv**, præsertim si numeri Romani, quod alicubi videtur, sint a prima manu. Initio rubrica : « *Ecclesiastici officii quæstiones selectæ incipiunt.* » Initium : « *quare Septuagesima celebratur. So. (Forte, solutio).* » « *Ut quemadmodum populus Dei, qui pro peccatis suis in Babylonia, e c.* » Ultima est quæstio de antiphona : ultima verba : « *verbi gratia unus legit, et alter discit in schola, alter seminat in campo.* » Non satis apparet an hoc loco finiatur id opus. Rubrica : « *Incipiunt capitula libri i.* » Hic numeri sunt Romani rubri. Post in fine : « *Incipit* *liber sancti Isi-*

dori episcopi : Quod Deus summus et incommutabilis sit.) In libro I sunt capita 15, finis : *exterriti purgabuntur*. Capita libri II sunt 42 numeris Arabicis, ut videtur, a prima manu. Finis : *periculum exhibet*. Libri III capita sunt 66 numeris Romanis, qui hoc loco videntur potius a secunda manu. Ante hunc indicati sunt 7 versus mendose exarati : *Suscipe, lector, etc.* Ceterum hic liber tertius Sententiarum mutilus est in fine : procedit usque ad initium capituli 58. Multi nexus : aliquando s in fine ea forma qua nunc est in usu, quæ iam litteræ Gothicæ in prima et ultima linea longissimè excurrunt, more litterarum Carolinarum.

18. In eadem bibliotheca Angelica Codex membranaceus in-fol. parvo sæculi xv. Libri Sententiarum Isidori cum epistola ad Massonam, ut exposui cap. 73. Deinde rubrica : *quod Deus summus et incommutabilis sit*. Libri I finis : *quo ipse ascendit et censuræ sumus*. Libri II finis : *periculum exhibet*. Lib. III desinit, *Lætificandos includit*. In fine index capitulorum.

19. Bibliotheca Casanatensis nonnullos servat S. Isidori mss. Codices. Codex signatus D. IV. 23 sæculi xi, vel antiquior est, membr. in-8. Miscellanea. Antiphonarium. Versus, *Arbiter ut mundi tenebras depelleret omnes* : hæc est præfatio metrica S. Benedicti Anianensis apud Menardum in Concordia Regularum. Pag. 15 : *Dicta S. Isidori, De generibus monachorum : Sex autem sunt genera, 420* ex lib. II de Offic. eccles., ut dixi cap. 69. Excerpta ex conciliis et decretis Rom. pontificum. Pag. 46, *Incipit concilium urbis Romæ sub Damaso papa de explanatione fidei : Dictum est : Prius agendum est, etc., confitemur esse damnata* : quod inter appendices Sedulii edidi. Pag. 49 : *Incipit liber S. Augustini episcopi de Ecclesiæ regulis : capitula 55. Credimus unum esse Deum*. Est liber de Eccles. Dogmat. Pag. 54 : *Incipit amonitio domni Leonis Ravennatis archiepiscopi (sæculo viii) ad Durantem monachum, vel ad cæteros, qui cum eo sunt, heremitas. Cum hesterno die mihi. Subinde Scalæ ac gradus triginta, quibus ascenditur ad cælum, totidemque gradus quibus descenditur ad infernum*. Diversum opus ab Scala Joannis Clinaci. Dicta Bedæ. Expositio fidei catholice S. Athanasii archiepiscopi. *Quid est fides secundum substantiam* : quæ quid sit, et an sit Athanasii, non liquet. De quadrifario Dei opere ex Operibus S. Augustini. Caput S. Isidori de Elementis : *Elementa sibimet, sicut natura, sic etiam situ differunt*. Ita Isidori de firmamento, de aquis cælestibus, de stellis, de XII signis, quæ ex libris Etymologiarum et de Natura rerum sunt excerpta.

20. Codex G. vi, 7 ejusdem bibliothecæ Casanatensis, olim Altempsianus, chartac. in-8 sæculi xv. Miscellanea spiritualia. Prope finem : *Incipit excerptum libri Isidori, qui dicitur Synonymia (Synonyma) de homine plangente et ratione ammonente : nota brevis, quod brevis et utilis est Latine præferendi, sive literaliter : Anima mea in angustiis est; circumdatus sum malis, etc., quidquid agis pro futuro age*

A merc. de. Amen. Rubrica : Quidquid agunt homines, intentio judicat omnis. Explicit Excerptum prædicti Isidori. Deo gratias.

21. Codex G. III, 1 ejusdem Casanatensis bibliothecæ in-fol. membran. sæculi xi circiter caractere Gallico. Expositio Brunonis Astensis in Cantica. Præcedunt versus. *Hunc cecinit Salomon, etc.*, de quibus actum cap. 81. Expositio ejusdem in Apocalypsin, titulo recentiori initio : *Item Chronica ab Adam usque ad Titum Pauli discipulum secundum Isidorum*. Sed pag. 57 titulus est. *Liber de Vita et Obitu Justorum Hieronymi*. Post prælogum et indicem rubrica : *Incipit explanatio S. Hieronymi presbyteri : Adam, etc.* Sunt capita 86, et nonnullæ variae lectiones antiqua manu. Ibid. de S. Petro : *Ad Australem plagam est sepultus*. De Paulo : *contra Orientalem plagam*. De S. Jacobo : *Jacobus Zebedei, frater Joannis, quartus 421 in ordine, XII tribubus, quæ sunt in dispersionem gentium, scripsit, atque Hispaniæ et Occidentalium locorum Evangelium prædica- vit, et in occasum mundi lumen prædicationis infudit. Hic ab Herode tetrarcha gladio cæsus occubuit, sepultus in archa marmorea :) diversæ lectiones veteri manu, vel *acha marita, vel in Achaia Marmorica*, ut indicavi cap. 61. In fine : *Explicit Vita vel Obitus sanctorum qui in Domino præcesserunt. De Chronicis vocabulo : Chronica Græce dicitur, etc.*, ex lib. v Etymolog. usque ad finem, *quarto anno Sisæbuti, etc.**

22. Codex Casanat. D. IV, 30, exaratus sæculo ix, anno 812, caractere plerumque Longobardico in-4 fere quadro : de quo Schestratius tom. I Antiq. Eccles. pag. 623. Kalendaria, Opera Bedæ et Alcuini : *Sex ætates mundi* Bedæ, vel alterius. Varia opuscula et fragmenta. Ibid. pag. 135. *Isidori de legis decalogo*. Dedit igitur Deus legem Moyse innocentie nostræ, cognitionis suæ, etc. Primum Decalogi mandatum ad Deum Patrem pertinet, etc.) Desinit, *ad proximi societatem*.) Sunt capita 29 et 30 Expositionis in Exodum cum nonnulla scripturæ varietate.

23. In selecta bibliotheca Excellentissimæ Familiæ Albani Romæ Codex est membranaceus in-folio parvo, sæculo x circiter exaratus. Sunt diphthongi conjunctæ, punctum unum aliquando pro distinctione inter medias litteras, vel ex parte superiori, vel infra, voces inter se parum disjunctæ, nexus nonnulli, sed clari, character Italicus, vel Gallicus vetus, satis perspicuus. Primo loco liber Isidori de Natura rerum, initio mutilus usque ad caput 4 de mensibus. Ultimum caput est 50 de partibus terræ, quod additur a Breulio, et in appendice editionis recentis Matritensis. Sequuntur versus, qui videntur esse compendiosa plurimum capitulum libri de Natura rerum, usque ad caput, *De nominibus ventorum*.) Versus de nominibus ventorum in notis subjiciuntur a Grialie qui Isidoro antiquiores existimat.

24. Sequitur : *In nomine Domini nostri Jesu Christi. Incipit Etymologiarum Isidori Spaliensis episcopi liber primus*.) Sine ulla epistola index

capitulum libri i et sic index capitulum initio uniuscujusque libri. Ultimus liber, qui in Editis est vigesimus, hic numeratur 29, et in fine est mutilus a capite 3. Liber, qui in editione est x et vocum certarum Alphabetum, omnino præmittitur, 422 et cum locus ejus esse deberet post librum xi, post hunc notatur: « Explicit liber xi. Incipit liber xii. » In libro de Natura rerum cap. 7 versus finem post verba, « cœtibus decoratur, » in Cod. est rubrica: « Item recapitulatio supradictorum. » Capite x pro rubrica est: « De circulo mundi. » In figura legitur, « Quartus circulus eximerinus temperatus habitabilis: » in edit. « chimerinus. » Item: « Medius circulus ysmieri us torridus inhabitabilis propter calorem. » In edit. 3 circulus æstu inhabitabilis. » Caput xi De partibus mundi incipit: « Elementa mundi quatuor sunt, etc. » si. it, « subjuncta exprimit pictura. » In figura nihil scriptum fuit.

25. Caput xii de cœlo incipit a verbis: « Cæterum S. Ambrosius, etc. » finit: « Occurruntque polo diviso (sic) potentia cursu. » Capite 23 in figura legitur: « Saturnus fertur peragere circulum suum annis xxx, etc. » I edit.: « Explet cursum suum, etc. » In cap. 26 post verba, « sensibus innotescat, » caput 27 De arcturo: « Arcturus ille est, etc. » Post verba « cito facit occasum, » caput 23 De pleiadibus: « Pleiades, etc. » Caput 29 Codicis in Edit. est caput 27, etc. Caput 45 « De Nilo flumine, » in Edit. cap. 43; fuit « redit fluvius, » et illico in ms. « caput 46. De nominibus maris, fluminum: In Parthi's Tranquillus sic ait... quam maxima præcipitia. » Caput 47 « De positione terræ. Qualiter terra, etc., » in Edit. est caput 44. Caput 46 « De nominibus maris et fluminum, » quod nondum lucem vidit, et certissime Isidori est, a me ex hoc Codice aliisque inter se collatis suo loco proferetur.

26. Versibus, qui post librum de Natura rerum exarati sunt, et quibus plura ejusdem libri capita metricè concluduntur, præcedit quædam nota solito sermone: « In ipso quidem principio conditionis (intelligo creationis) facta sunt cœlum, etc. » Postea rubrica: « Item versus de eadem re: Prius in orbem dies, etc., » de quibus vide cap. 76. Sequuntur alix rubricæ similes: « Item versus de Boote. Item versus de Pleiadibus, etc. » Ultima rubrica carminis est, « Item versus de ventis. »

27. In Etymologiis ejusdem Codicis Albanii post medium caput 34 libri insertum est fragmentum sub rubrica, « De indictione. » Incipit, « Indictio dicta est quasi valedictio, etc. » Character est vel primæ manus, vel ejusdem ætatis. Eodem characterè subjungitur rubrica, « Incipit secunda orthographia. Ara per a solum, etc. 423 Zoticus, Zenon, et reliqua. » Hæc inter appendices, fragmenta, vel additamenta Etymologiarum jure suo referentur. Continuat deinde caput 34 libri i Etymologiarum.

28. Aliud additamentum exstat lib. viii Codicis Albanii (apud Grialium lib. vi, cap. 17) post verba, « ut dies dominicus non ommitteretur, » scilicet concilium

A de ratione inveniendi pascha, « Post resurrectionem, vel ascensionem, etc., » jussu Victoris papæ a Theophilo Cesareæ Palæstinæ episcopo celebratum: cujus acta in hoc Codice exstantia valde differunt ab aliis editis apud Baronium et Labbeum ex Beda de Æquinoctio, et a me cum Codice i Archivi Vaticani, Otoboniano 122, et Malatestio recentiori collata denuo in lucem proferentur, discusso etiam exemplari quod in opere anonymo de Computo tom. III Anecd. Muratorii reperitur.

29. Habet etiam Albanus Codex lib. x cap. 4 (apud Grialium lib. viii) « Indiculum de hæresibus, » S. Hieronymo ascriptum: cum rubricis, « Incipit Indiculum Hieronymi de hæresibus Judæorum, Explicit Indiculum Hieronymi. Item unde supra Isidori, etc., » qui in Codice i archivi Vaticani, in recentiore Malatestio aliisque mss. simili modo reperitur, ut dixi cap. 86.

30. His mss. Codicibus addam, si placet, alium papyraceum in-4 sæc. xv, a me comparatum, qui olim exstabat apud V. C. Magnanum bibliothecæ Instituti, ut vocant, Bononiensis præfectum: qui nulli mihi non est usui futurus. Rubrica: « Incipiunt capitulum primi libri Isidori intitulati De summo bono. » Liber i habet capita 31. Liber ii, capita 43. Liber iii, capita 65. Indicanter capita numeris Arabicis: multi sunt nexus litterarum, character semiothicus, aut Germanicus. Initio Codicis appictum characterè rubro monogramma *Jesus*; quod arguit, ante S. Bernardinum Senensem, qui anno 1444 obiit, descriptum Codicem non fuisse. In fine: « Explicit liber Sententiarum Isidori. »

31. Post hos Codices humanitate singulari eminentiss. D. cardinalis Borgiæ alium vidi papyraceum in-8 sæc. xv, quem ipse possidet, et ad me delatum benigne voluit, in quo prope finem est titulus: « Notabilia quædam dicta beati Isidori episcopi, » et rubrica primi capituli, « De evitacione peccati. » Incipit hoc opusculum, sive dictorum collectio: « Age itaque, o anima, ut dignum est. » Desinit, « ne bonum, quod nosti, dimittas. » Finis. « Ita fere incipit ac desinit Norma 424 vivendi Isidori nomine a Bignæo edita: sed non parum inter se utrumque opusculum discrepat, ut non immerito hoc etiam Borgianum inter appendices referendum esse videatur. Præcedunt in hoc Codice curiosa quædam miscellanea ex Leonardo Aretino, Francisco Philelpbo, Francisco Aretino, Antonio Panormitano, etc. Epistola satyrica diaboli nomine ad Joannem ord. Prædic. archiepiscopum Ragusinum, Orationes funebres et nuptiales. Opusculum apocryphum de Jesu Christo in catalogo sacerdotum ab Hebræis relato. Plura alia varii argumenti.

32. Nuper etiam ad me delatæ sunt variæ lectiones Codicum Toletanorum, quæ, cura Burriellii et Bayerii olim collectæ, in bibliotheca Regia Matritensi asservantur: quæ ut mecum communicarentur, religiosissimus rex Carolus IV per omnia Catholicus benignissime indulgit, rem in primis promovente V. C.

Petro Ludovico Blanco bibliothecæ Regiæ præfecto, A cteris exprimitur pag. 50 hujus voluminis. In fine litterarum omnium fastore et cultore præstantissimo. Etymologiarum additur versus Virgilianus :

Conticuit tandem, factoque hit sine quievit.

35. Volumen bibliothecæ Regiæ Matritensis ad me missum plura continet. Primo loco sunt collationes Sententiarum S. Isidori cum editione Grialii, et duobus mss. Toletanis, altero Gothico æræ 953, sive anni 915, altero chartaceo, caractere Catalaunico. Codex Gothicus multus est initio, et incipit a capite 3 libri 1; Codex Catalaunicus incipit ab indice : « Incipit liber Isidori de Summo Bono. » In fine Codicis Gothici hæc sunt : « Finit ii Kal. Aprilis ora vii in æra dcccc. lxi. Amen. Deo gratias. Teodemirus ac si indignus scripsit. Orate pro me. » Sequitur in eodem Codice caractere etiam Gothico, sed alio atramento, caput quoddam inscriptum : « Quantum perfectionis charitas in se fundatis habeat : Ergo si charitatem, etc., » quod ad appendices est rejiciendum.

34. Succedit pag. 8 Alphabetum orationis ex tom. I collectionis D. Joannis Bapt. Perezii fol. 103. Perezii manu sua ad oram annotavit : « Est simul cum Luca Tudensi. » Burriellus addit : « Vere quidem invenitur in Codice continente chronicon Lucæ Tudensis cum aliis membranaceo, qui asservatur plut. 21, num. 12, cum quo, utpote Pereziani apographi autographo contulimus, et variantes lectiones in oris notavimus. » Titulus est : « Incipit Alphabetum orationis ad tentamenta repellenda adversarii, et Dei gratiam promerendam, editum a sanctæ recordationis Isidoro Hispalensis ecclesiæ archiepiscopo. »

425 35. Ibidem pag. 18, « Translatio beatissimi Ildefonsi archiepiscopi Toletani ». Incipit : « Ildefonsi præclarissimi viri, etc. » Desinit, « omisimus huic operi annotare ». Descripta est hæc narratio ex quodam Codice ecclesiæ Toletanæ, plut. 14, num. 23, quo continentur opera Beati et Etherii, et Samsonis abbatis, liber Isidori de Differentiis, ejusdem regula monachorum, et liber de Vir. illustr. ab Hozio cum Ildefonsi continuatione : Apologia etiam super psalmum *Judica me Deus* ad Ferdinandum Perca de Guzman. Auctor translationis S. Isidori est quidam religiosus Franciscanus, ut ex ea colligitur. In multis correctione indiget.

36. Pag. 24 terg. exhibetur specimen characterum Codicis Gothici Sententiarum, de quo num. 33. Scilicet librarius aliquis, veterem manum imitatus, descripsit plurima epigrammata, sive poemata S. Eugenii Toletani, quæ nunc exstant in laudatissima editione Patrum Toletanorum part. II carminum S. Eugenii a num. 60 *De dilectione* ad num. 84 *De iudiciis*

37. Pag. 33 incipit collatio Etymologiarum cum Codicibus duobus Gothicis ecclesiæ Toletanæ et editione Grialiana. Subscribit Franciscus Perez Bayer, qui anno 1750 Codices contulit. Alter et duobus Codicibus Gothicis vetustissimus est, multis Arabicis notis ac nonnullis Latinis insignis. Specimen chara-

38. Subnotantur in eadem extrema pagina nomina quarundam urbium, quæ hoc loco exprimere non pigebit, si quid forte emolumenti inde in geographicam Hispaniæ descriptionem derivari possit. *Pace, Elisipona, Ossonuba, Egitania, Conimbria, Besco, Lameco, Calabria, Salamantica, Abela, Elbora, Caurio, Barcinona, Egara, Gerunda, Enpurias, Ausona, Urgello, Ylerda, Dertosa, Cæsaraugusta, Osca, Pamplona, Auca, Calahorra, Tirasona, Dumio, Portucale, Tude, Auriense, Lucu, Britannia, Asturica, Yria, Etalica, Asidona, Elepla, Malaca, Eliberri, Astigi, Cordoba, Egabro, Tucci, Oreto, Beatis, Mentesa, Acci, Busti, Urçi, Setabi, Ilici, Valentia, Valeria, Segobia, Segobrica, Arcava, Complute, Segontia, Oxuma, Palentia, Beterris, Magalonis, Nemausu, Narba, Carcassona, Elena.*

39. Uterque Etymologiarum Codex libris viginti absolvitur. In vetustiori singulis libris præfigitur index capitum. In ejusdem 426 Codicis libro in sunt peculiare quædam figuræ geometricæ, et notæ musicæ, quas D. Franciscus Xaverius Palomares exacte delineavit. Subjungitur in textu explicatio earumdem figurarum, quæ ab editis omnino abest. Codex quoque recentior in multis hujusmodi additionibus cum veteri consentit.

40. Chronicon Etymologiarum cum duobus aliis Codicibus ecclesiæ Toletanæ sæculi XI characteris Latini collatum fuit a Burriello, ut puto, qui advertit duos Codices Gothicos, jam descriptos, majori cura ac diligentia fuisse exaratos. Discrimen vero potissimum versatur in annorum numeris designandis : quo in genere facile est errores irrepere.

CAPUT CVIII.

De Codicum veterum mss. librariis, collatoribus et correctoribus. Nomina eorum in catalogum referre oporteret. Specimen hujus catalogi.

1. In veterum Codicibus, qui ad nos devenerunt, sæpe observare licet non solum manum librarii qui descripsit, sed etiam aliorum qui opera cum autographis aut correctioribus exemplaribus contulerunt, aut ex ingenio errores antiquarii emendarunt. Quæ diligentia S. Hieronymus curaverit, ut versio Bibliorum a se peracta, et alia sua opera exacte describerentur, et collata cum autographis emendarentur, patet ex iis quæ protuli cap. 87, num. 4. *Opuscula mea*, inquit ad Lucinium Bæticum scribens, *ad describendum hominibus tuis dedi... ac frequenter admonui ut conferrent diligentius, et emendarent.* Ad idem alia de adjuratione Hieronymi nomine ad librarios, ut diligenter Codices conferant et emendent, quæ exstat in Codice Urbinate 382, de quo cap. 104. De hujusmodi adjurationibus et diris in eos qui libris aliquid addunt, vel detrahunt, confer Bibliothecam Græcam Fabricii lib. V. cap. 1, p. 75, Michaelis et Lillienthalii Selector. litterar. p. 1, et Pippingii de Imprecationibus libris ascriptis Lipsiæ 1721.

3. Plura in hanc sententiam disserui in Prolegomenis ad Sedulium cap. 7, ubi evidentissimis rationibus demonstravi putidam calumniam esse, quod Tellerius, vir æque pius ac doctus, Codicem 427 S. Hilarii in archivio basilicæ Vaticanæ existentem vitiasset, deletis in verbo *adoptatur* litteris *pt*, et subrogata littera *r*; ex quo nunc legit *r adoratur*. Quam controversiam ea solum nunc ratione refrico, ut duo admoneam: primum auctores Diarii litterarii Veneti, qui tom. XXIII, artic. 13, crimen illud Tellerio satis clare inpegerant, postea tom. XXVII, pag. 401, opinionem suam quodammodo retractasse, dum asserunt se nunquam existimasse commissum id a Tellerio, aut voluisse ab aliis ita existimari. Sed calumnia altas jam radices egerat, æmulum opera animis etiam doctissimorum hominum instillata. Verba auctorum Diarii litteratorum Italiæ loc. cit. ita se habent: *In essa Novella si dice bensì, essere dal P. Tellier visitato quel Codice, il quale si è poi trovato RECENSAMENTE adulterato: ma non si è detto mai che tal ritoccamento sia stato fatto dallo stesso P. Tellier; nulla ostando che non potesse essere stato fatto innanzi la visita d'esso. Come dunque ciò non è stato scritto da noi, così non è stata mai nostra intenzione, che altri dalle nostre parole lo deduca: tale non essendo veramente il nostro sentimento.* Ostendi jam loc. cit., testibus oculatis in medium productis, sæculo XVI in eo Codice *l gi adoratur*, non *adoptatur*, adeoque falsum esse quod correctio RECENS inventa fuerit, postquam Tellerius Codicem inspexit.

3. Alterum, quod monere volebam, id est, Constantium in fine editionis suæ Operum S. Hilarii col. 1399 et seqq. syllabum confecisse mss., nec non editorum Colicum, ad quos exacta et emendata sunt sancti Hilarii Opera, ubi col. 1401 ait: *Libri de Trinitate recogniti sunt ad ms. Vaticanæ basilicæ, qui nimirum in archivio basilicæ S. Petri de Urbe asservantur, sæculo sexto ineunte asaratus. Hujus exemplaris var.æ lectiones primum Latini Latini, tum Petri Ciaconii, ac demum Joannis Baptistæ Bandini recensione annotatæ ad nos missæ fuerunt.* Ecce igitur Constantius observare aut nos monere prætermisit, quid viri illi docti legissent? Latini Bandinumque *adoratur* legisse loc. cit. demonstravi: neque dubito quin hoc ipsum Ciaconius indicaverit: ac fortasse D var.æ illæ lectiones, quas ego manu Mureti ascriptas puto, et in quibus exprimitur, tunc legi *adoratur*, prius fuisse *adoptatur*, nonnemo Petri Ciaconii esse conjecit. Eruditissimus vir Blasius Nasarre in prologo ad Polygraphiam Hispanam Christophori Rodriguez advertit 428 historiam controversiæ inter Germanium et Constantium a Joan. Petro Ludewigo scriptam, et de falsariis Codicum profanorum agere Plinium juniorem lib. x epist. 71, et Galenum de Nat. hum. lib. II tom. V, et in comment. lib. I pag. 16.

4. Quoniam vero in evolvendis Codicibus mss., aliisve libris perlegendis plura nomina eorum obiter annotavi, qui Codices olim aut descripserunt, aut contulerunt, aut emendarunt, illud mihi veniebat in

mentem, utile fortasse esse futurum, si ex indicibus Codicum mss., qui multi jam typis commissi sunt, aliisque monumentis Catalogus conficeretur Exscriptorum, Collatorum, et Correctorum. Cetera ætas multorum Codicum, quæ nunc ignoratur, colligi posset: tum inspecta librorum aut correctorum conditione, aut doctrina, quæ ex historiis aliunde constaret, majus Codicibus pretium accederet. Nonnulla præmitti possent ex Christiani Schoettgenii historia librorum et bibliopolarum veteris et mediæ ævi, ex idoneis monumentis collecta tom. III Thesaur. antiquit. Joannis Poleni, et ex dissertatione Joannis Andreae Eschenbachii de scribis veterum Romanorum eod. tom. III. Si quid prodesse possint nomina librorum et correctorum, quæ ego, ut dixi, perfunctorie, et aliud agens partim in his Prolegomenis expressi, partim in schedas retuli, ea in medium proferam.

5. Apud Pezium in Thesaurio Anecdotorum, præfat. I tom. I, commemorantur Liutoldus sæculo XII, elegans exscriptor, Jacobus de Vratislavia sæculo XV, Joannes de Spiz, Joannes Feybeckh, Werinherus sæculo XII, Bernardus, Baldo, Sigipoldus, B. Ellingerus, Pabon, Froumundus, Ludevicus, Conradus Reginbaldus Monherus, Ysingrimus, Helphricus, Nidkerus. Ibid. tom. III, part. III, coll. 515, in Chronico Tegernseensi cap. 7 laudatur monachus Werinherus, al. Veczil, sæculo XI, artificiosus anaglypha in scripturis, et in picturis, et in ornamentis librorum de auro et argento subtilis. Quod arguit de recenti Codicis ætate non esse statim judicandum, quia in eo ejusmodi ex auro et argento ornamenta apparent, ut nonnulli faciunt. Exstant Schwarzii disputationes tres de Ornamentis librorum. Apud eundem Pezium in præf. ad tom. I, num. 29, nominatur quoque Werinherus, sed in Codice, ut ait, sæc. XII, et hac subscriptione: *Hunc librum Werinherus diaconus et monachus patravit.* Codex Opera Gregorii Turonensis exhibet. Tom. III, col. 609, 429 ex Notitiis antiquis monasterii Benedictoburani celebrantur exscriptores librorum capellani Kisylicæ reginæ, deinde monialis, Engilhardus, Chadoldus, Tracholfus Frisingensis ecclesiæ episcopus, Rudpertus et Racholfus. Commemoratur Codex quadraginta homiliarum S. Gregorii: in quo hæc erat subscriptio post homiliam vigesimam: *Ora pro scriptore, si habeas Deum protectorem, Hengilhart.* In fine operis: *Explicunt omeliæ beati Gregorii papæ. Chaldold presbyter scripsit istas omelias, qui cum regina Kysila venit ad monasterium S. Michaelis archangeli ad Quohchalun.* Ad sæculum VIII hi exscriptores pertinent.

6. Profertur deinde epitaphium Gothelmi, sive Gotæmi abbatis Benedictoburani sæculo XI, qui libros patravit plurimos, multos scripsit, multos comparavit, *Moralia Job patravit per monachum suum Adolpertum scripti.* In catalogo etiam ejusdem monasterii Benedictoburani sæculi XIII indicabatur Augustinus de Civitate Dei, exscriptore Burchardo monacho sæculo XII. In notis Pezus indicat Historiam Longo-

bardorum Pauli Diaconi, exscriptore *Ludevico*; et A. Chvonradi Sermones Dominicales, descriptore *Wilkelmo* sæculo xv.

7. In eodem Thesauro Anecd. part. iii tomi IV laudatur David monachus, qui, *quos legerent, quos meditarentur fratres, scribebat doctorum libros*, ex cap. 8 libri i Reineri monachi de Clar. scriptor. monasterii Leodiensis S. Laurentii. Apud Martenium in Thesauro novo Anecd. tom. III, col. 507 seq., Gontherus monachus sæculo ix *scriba peroptimus*, tres antiphonarios propria manu conscripsit, quorum unum elegantiore litteris aureis illuminatum beato Bertino contra didit. Descripsit et Computum, etc. Viros etiam præstantes doctrina, et dignitate aliquanto ipsos manu sua libros descripsisse, ut emendatos haberent, constat ex Baluzio ad Capitularia tom. II, pag. 1160 seqq. Harduinus presbyter, qui obiit anno 814, ut ex Chronico Fontanellensi in Spicilegio Dacherii tom. III constat, « Plurimos arithmetica artis-disciplina alumnos imbuit, ac arte scriptoria erudit: erat enim in hac arte non mediocriter doctus. Unde plurima ecclesiæ nostræ proprio sudore conscripta reliquit volumina, id est, volumen quatuor Evangeliorum Romana littera scriptum, etc. »

8. Florezius tom. IX Hisp. sacr., pag. 241 et seqq., agit de Joanne episcopo Hispalensi, qui in eunte sæculo x Scripturas sacras commentariis **430** Arabicis exposuit, ut Rodericus Toletanus refert, ex quo perperam aliqui collegerunt biblia ab eo Arabice reddita. Fl. ruisse anno 911 arguit Florezius ex Codice Hispalensi conciliorum a *Joanne diacono* exarato jussu episcopi cognominis. De *Joanne diacono* Hispano antiquario conf. cap. 85, num. 6. Hominiarius, sive Homiliarium sæc. x circiter describitur tom. X Hisp. sacr., cujus exscriptor nominatur *Florentius*.

9. Idem Florezius tom. III Hisp. sacr., pag. 595, sermonem instituit de celebri Codice conciliorum Æmilianensi, qui scribi cœpit anno 962, et absolutus fuit anno 994. In ejus fine imagines depictæ sunt *Belasci* scribæ, *Sisebuti* episcopi, et *Sisebuti* notarii eum hoc lemmate: « Sisebutus episcopus cum scriba Belasco presbytero, pariterque cum Sisebuto discipulo suo edit hunc librum. Memento memoriæ eorum in benedictione. » Ubi verbum *edere* sumitur pro scribere, et in ordine redigere: ac fortasse episcopus Codicem contulit et emendavit. In Biblioth. vet. Hisp. Nic. Antoni lib. v, n. 289, recensetur Codex S. Ildefonsi de Virginitate Deiparæ exaratus ab Atilano, qui Zamorensis episcopatum tenuit ab anno 990 ad 1009. Bayerius ib. in not. ad num. 290 hanc subscriptionem ex alio ejusdem operis Codice expromit: « Ego miser SALOMONIS archipresbyter servus Dei indignus et peccator scripsi hoc libellum de Virginitate sanctæ Mariæ virginis et genitricis Domini ad finem usque: complebit in civitate Toleti in eglise sanctæ Mariæ virginis sub metropolitanæ sedis domno Paschalis archiepiscopi. Notum sub die

vi feria ora iii in diem S. Cypriani episcopi xviii Kalend. Octubres in æra millesima centena quinque. »

10. Sæpe in his Prolegomenis nomina eorum prolata sunt, qui Codices exararunt, ut cap. 6, num. 5, *Facundis* sæculo xi, cap. 40, num. 57. *Teodemiri* sæculo x, cap. 43, num. 15. *Bonihominis*, sive *Homboni* sæculo xiv ibid., num. 38. *Fr. Jo. Gaii* Dominicanici, cap. 44, num. 27. *Leonardi Ser Uberti* sæculo xv, cap. 45, n. 9. *Petri*, cap. 46, num. 8. *Kerardi* monachi sæculo ix, cap. 55, n. 3. *Dominici* presbyteri Hispani sæculo xi, cap. 64, num. 13. *Dominici* presbyteri Hispani sæculo xi, qui proinde idem ac superior esse videtur, cap. 63, num. 8. *Benedicti* Acolythi eodem sæculo xi, cap. 65, n. 8. *Petri Castrensis* pueri nobilis Hispani, cap. 67, num. 18, cujusdam *Petri* monachi Carthusiensis throni, ut ibi dicitur, beatæ Virginis

431 11. Ita etiam cap. 73, num. 7, commemorantur exscriptores Codicum *Vigila* et *Sarracinus* sæculo x, cap. 78, n. 21. *Christophorus de Aquapendente* sæculo xiv, cap. 79, num. 11. *Petrus Willelmus Armarius* sæculo xii, cap. 81, num. 10. *Saturinus archidiaconus* Hispanus sæculo ix, cap. 87, num. 12. *Sebastianus diaconus* notarius Hispanus sæculo x, cap. 88, num. 50. *Andreas Chica* monachus sæculo xiv, cap. eodem 88, num. 69. *Elenus*, sive *Telenus abbas* Hispanus sæculo incerto, antiquus certe, cap. eod., et num. eod. *Ferrandus Joannis* presbyter Toletanus sæculo xi circiter, cap. 91, in not., num. 12, ad *Ballerinius Julianus* presbyter anno 1095.

12. Inter mss. exemplaria Vaticana supra descripta librarii hi laudantur, cap. 93, num. 10. *Laurentius Spreuwe* sæculo xv, cap. 97, num. 23. *Placidus* sæculo xi circiter, cap. 100, num. 7. *Agambaldus* monachus sæculo ix circiter, cap. 101, num. 21. *Joannes diaconus* sæculo x circiter, cap. 103, num. 1. *Leonardus de Monaco* sæculo xv, cap. 104, num. 2. *Petrus Cameracensis*, cap. 104, num. 49. *Fr. Antonius de la Villa de Pinelio* sæculo xv, cap. 105, n. 24. *Otto Stampa* sæculo xi circiter.

13. In Inventario bibliothecæ Vaticanæ plures indicantur exscriptores Codicum. Codice veter. bibl. Vatic. 3101 sunt Hermannii Contracti Opera descripta anno 1077 a *Benedicto acolytho*. Cod. 6047. Decretalium libri v pergam. Scripsit *Franciscus Florius* 1 Septembris 1485. Cod. 6840. Legendæ, etc. *Veronius Branchus* anno 1465 exscripsit.

14. In bibliotheca Regia Vaticana Cod. 128 S. Augustini opus de Civitate Dei *Petrus Strozza* scripsit anno 1485, ætatis suæ 67. Cod. 1588 *Xenophontis* Prodigus, etc. Marii Philippi ad *Felicem Felicianum* Veronensem, qui Codicem hunc manu sua eleganter exaravit, epigrammata tria: *Esse nequis*, etc.

15. Codicum Palatinorum Inventarium plures librarios indicat. Cod. 463 papyr. Petri de Anglia conciones manu *Joannis Meydeborg*. Cod. 815 pergam. Josephi historici Antiquitates Juæicæ, scriptæ anno 1459 a *Thoma Tano*, legente *Jannoio*. Ibid.

Josephus de Bello Judaico, manu *Bartholomæi Berti* A de *S. Miniato* anno 1414. Cod. 835 ex pergam. Flori epitome scripta a *Nicolao Carandulo q. Petri de Mutina*, sive Venetiarum anno 1396. Cod. 971 Varia historia de domo Austriaca, exscripta anno 1508 manu **432** *Nicolai Numan de Francfordia*, Canonici regularis ordinis S. Augustini. Cod. 1622 Terentii comœdiæ manu presbyteri *Hondidei Nihilini Ariminensis* anno 1449. Cod. 1637 Virgilius ex perg. manu *Augustini de Tervisio*. Cod. 1681 Lu anus ex perg. scriptus anno 1448 a *Gaspere Rasina*. Codex 1692 Statii Thebais manu *Gasparis L'ominici Guardii de Larciano*. Cod. 1708 Persius et Juvenalis ex perg. manu *Joannis de Pola*, ducatus Venetiarum scribæ.

16. Urbinates Codices, quorum exscriptores in inventario nominantur, hi sunt. Cod. 30 pergam. in-
fol. scriptus anno 1473 a *Petro de Trajecto* ex Monte
Massa : quo Origenis quædam Opera continentur.
Cod. 112 Breviarium Romanum, quod fuit *Matthiæ*
Corvini regis Hungariæ, scriptum anno 1487 a *Martino Antonio* presbytero, insignibus picturis ex auro
et minio eleganter ornatum. Cod. 137 S. Thomas
in 1 Sententiarum perg. in-fol., scriptus in *Scarparia*
a *Theodorico Goch* anno 1437. Cod. 173 perg.
in-fol. Bartolus e Saxoferrato in 2 part. Codicis
scriptus a *Francisco de Pantaleonis de Neapoli*. Cod.
196 Bessarion, etc., an. 1472 a *Petro de Trajecto*.
Cod. 220 Averroes in 8 libris Physicorum Aristotelis
a *Theodorico de Erfordia*, pergam. in-fol. Codex 227
Hieronymus Aretinus, etc., a *Federico Veterano* Ur-
binate perg. in-fol. Cod. 215 Plinii Historiæ membr.
in-fol. ab *Antonio Marci filio* Florentino anno 1440.
Cod. 305 Laurentius Valla, etc., anno 1471 a *Petro de*
Trajecto perg. in-fol. Cod. 329, *Federici Veterani*
carmina in laudem Accursii Marchesini : *Nomen ab*
effectu, etc. Hic est *Federicus Veteranus*, cujus manu
multi Codices Urbinates eleganter descripti sunt.
Cod. 348 Domitii Calderini commentaria, etc., anno
1474, ab *Angelo Calliensi*.

17. Cod. Urbin. 349 Laurentii Vallæ Ilias Homeri
Latine versa, scripta anno 1480 a *Federico Veterano*.
Cod. 351 pergam. in fol. Bernardini Glicinii com-
mentarium in Petrarcham. Carmen Italicum *Federici*
Veterani in Obitum *Federici ducis Urbini*, cui hoc
volumen ultimo descripsit, cum fere sexaginta exara-
verit. Cod. 352 Anticlaudianus, etc., anno 1481 a
Federico Veterano. Hic est Codex, ex quo carmen
Dracontii in lucem publicam emisi. Cod. 368 perg.
fol. *Federici Veterani*, bibliothecarii ducis Urbini,
versus : *Ne caveas lacrymis*. Cod. 383 Cassiodorus,
etc., pergam. in-fol. an. 1472, Florentiæ a *Petro de*
Trajecto. Cod. 402 *Æneas Silvius*, etc. **433** *Federici*
Veterani, hujus et aliorum multorum Codicum scrip-
toris epigrammata duo. Cod. 427, Q. Curtius pergam.
in-fol. a *Matthæo de Contusii de Vulterris*. Cod. 470
Cærenoniæ Romanæ curiæ perg. in-fol. anno 1487 a
Sigismundo de Sigismundis. Cod. 542 Epistolæ per
anni circulum membr. a *Fr. Simone Ferro* Augus-
tiniano. Cod. 548 Parabole Salomonis a *Matthæo*

A de *Contugiis*, (al. de *Contusii*), de *Vulterris*. Cod. 550
p. rg. in-fol. Petri de *Canidia*, al. *Alexandri V. Lec-*
tura, etc. a *Gerardo Lamberti de Keynsberch*, cleric
Coloniensi. Cod. 643 Anonymi carmina papyr. in-
a *Petro Paulo de Coronata* Urbinatæ. Cod. 651 T
rentius perg. in-4, anno 1471 a *Federico Veteran*
Cod. 736 ejusdem *Federici Veterani* Urbinate car-
mina pergam. in-8. Cod. 984 Pauli Diaconi historia
perg. a *Federico Veterano*

18. Ottobonianos nunc referam Codices, qui no-
mina librariorum indicant, ut ex Inventario patet.
Cod. 66 Pentateuchus scriptus a *Dominico presbytero*
characterè majori simillimo specimini quod Mabil-
lonius exhibet pag. 346 Rei diplom. ex Epistolis
Pauli. Cod. 78 Cassianus chartac. anno 1469 a *Mar-*
cello de Plano. Cod. 228 chart. Vitæ Sanctorum
Petri episcopi Equilini an. 1408 a presbytero *Vaxi-*
lino Hordano. Cod. 317 Gregorii VII Registrum a
Joanne Dominico Mamiliano. Cod. 545 Breviarium
Minorum anno 1464, a *Fr. Antonio* ejusdem ordinis.
Cod. 746 *Fr. Raimundi Billond* Vetus Testamentum
et Evangelium carmine, cui titulus *Aurora : Frequens*
sodalium, etc., membr. in-fol. Cum hoc carmen sit
Petri Rigensis, clerici Remensis, cujus nomine exstat
in Cod. Ottobon. 2873, credi potest *Raimundum*
Billond esse aut exscriptorem, aut possessorem
libri. Cod. 761 Chronica Martini (Poloui) membr. in-
fol. ab *Andrea de Nivicinno, filio q. Tomassini*, cive
Parmæ. Cod. 800 Tractatus canonici diversorum
anno 1469, a *Galassio*. Cod. 1353 membr. Miscella-
nea, quæ descripta sunt anno 1442 a *Petro Paulo*
Anconitano.

19. Cod. Ottob. 1738 chart. Petrus de Vineis
anno 1386 a *Lodoico de Marcis*. Cod. 1752 chart.
in-fol. an. 1464 a *Merchionne* [forte *Melchior*] de
Miccinellis. Cod. 1771 Plinii Secundi cosmographia
ab *Henrico de Becche* Augustiniano Florentiæ 1414.
lb. f. tolemæi cosmographia anno eod. a *Simone de*
Grimmis Augustiniano. Codex 1934, Lucretius mem-
bran. in - 8, *Sulpicius Verulanus mercedem* **434**
factus hoc opus... exscripsit 1466. Cod. 1965 Suetonius
membr. in 8 anno 1438, a *Joanne de Came-*
nago. Cod. 1975 chart. Ovidii Fasti anno 1480 a
Luca Sanctis. Cod. 1985 chart. sæculo xv a *Domi-*
nico de Fantis. Cod. 1998 Terentius membr. in-4
sæc. xv manu, ut videtur, *Matthæi Domini Herculani*
de *Vulterris*. Cod. 2006 Eutropius, etc., elegantissime
exaratus Neapoli anno 1665 a *Joune Marco*, Petri
Strozze Florentini discipulo, Parmæ oriundo. Cod.
2020 Aulus Gellius membr. in-fol. anno 1465 a *Michaele*
Laurentio. Cod. 2030 Senecæ Tragœdiæ chart. in-fol.
Patavii anno 1464 a *Joanne Sobernheymer de Con-*
fluentia. Cod. 2036 chart. sæculi xv Ciceronis Tus-
culanæ quæstiones a *Matthæo Anglarensi* in arce
Gorzani. Cod. 2126 Bernardinus Veronensis in Tibul-
lum chart. anno 1487 a *Francisco Pagno*. Cod. 2182
chart. sæculi xv Guidonis de Columna Historia Tro-
jana Lugduni an. 1455 a *Joanne de Bosco*, clerico
Morinensi.

20. Codex Ottobon. 2553 membr. in-8 Concordia evangelistarum Zachariæ Chrysopolitæ, anno 1420 manu *Andree Bragadini* exarata. Cod. 2378 Diogenis Laertius Latine chart. sæc. xv a *Clemente Dicio Ortino*. Cod. 2857 membr. Virgilius anno 1406 ab *Antonio*. Cod. 2859 papyr. Cicero de Officiis anno 1466 ab *Angelo Joannis Andree Simonis de Tibure*. Cod. 2865 Dantis comœlia chart. anno 1461 a *Joanne Jacobi Civitecastellanæ*. Cod. 2864 chartac. Dantis comœdia a *Petro Antonii de Bartholomæo Guittioni Aretini*. Cod. 5293 chart. *Prediche di S. Bernardino*, anno 1466 a *Gozo de Michelangiolo Lagutiere*. Cod. 5321 *Trattato di confessione, etc., di S. Antonino*, anno 1476 a *Joanne Thomæ Raphaelis Rusfucani*.

21. Aliquan̄to antiquarii ipsi Codices a se scriptos cum exemplaribus autographis aut correctis confrentes corrigebant : aliquando alii viri docti emendabant. Quædam a me jam notata fuerunt in Prolegom. ad Dracont. n. 147. Apud Martenium in Thesaur. Anecd. tom. I, col. 445, refertur decretum abbat. vindicensis Robertiæ : no 1156 pro bibliotheca r̄te custodienda, ubi dicitur : *Librorum ordo negligebatur, nec novi fiebant, nec, ut decebat, veteres corrigebantur*. Mabillonius lib. xii Annal. Benedict. ad ann. 721, pag. 154, num. 56, memorat Commentarium S. Ambrosii in Lucam scriptum jussu Leutcharii, sive Leodegarii, abbat. Corbeiensis 435 anno 750 quem postea Raberti manu sua emendavit. Pezsius præfat. ad t. I Thes. Anecd. num. 65, refert in fine Colicis Hieronymi in psalmos a non-gentis anni legi : *Hiltigau ego Villirat emendationem tibi promitto*

Qui scribere nescit, nullum putat esse laborem.
Nam trea digita scribunt, sed tota membra laborant

Et num. 66 de S. Alberto ex ejus Vita : « Nihil terrenarum rerum habuit, nisi pennas et inchaotum propter correctionem librorum et glossationem... Interrogatus autem cur abjectos quos nemo curaret, libros tam diligenter, tam laboriose emendaret et glossaret, respondit : Veniet tempus, quo hæc et alia Ecclesiæ nostræ opuscula cum diligentia amplectentur. » Braulio epist. 38 tom. XXX Hisp. sacr. de Codice a se emendato jussu Reccesuinti regis sic ait : « Tantis obrutus et negligentis scribarum, ut vix reperiat sententia quæ emendari non debeat ; ac sic compendiosius fuerat denuo scribi, quam possit scriptus emendari. » Venantii Fortunati carmen 19 libri III est *Ad Paternum abbatem, de Codice emendato* : ubi inter alia ait :

Supplico, cede tamen, si quid me forte fefellit,
Nam solet iste meas error habere manus.

Peculiaris episcoporum cura fuit, ut libri, quibus ecclesiastica officia continebantur, bene correcti essent. In Codice Vaticano 3830 est capitulare ms. incerti episcopi, quod incipit, *Non latere credimus*, ubi capite de libris et vestimentis sacris hæc præscribuntur : « Admonendi sunt etiam sacerdotes, ut operam dent quatenus missalem et lectionarium

psalterium, sive alios libellos sibi necessarios bene correctos habeant : quia sæpe dum bene aliquid Deum rogare cupiunt, per inemendatos libros male rogant : et pueros suos non sinant vel legendo, vel scribendo, eos corrumpere. » De Lanfranco archiepiscopo Cantuariensi sæculo xi Milo in ejus Vita cap. 6 sic refert : « Quia scripturæ scriptorum vitio erant nimium corruptæ, omnes tam Veteris quam Novi Testamenti libros, nec non etiam scripta sanctorum Patrum secundum orthodoxam fidem studuit corrigere. Et etiam multa de his quibus utimur nocte et die in servitio Ecclesiæ, ad unguem emendavit : et hoc non tantum per e, sed etiam per discipulos suos fecit. »

22. In Codice bibliothecæ veteris Vaticanæ 5250 sunt epistolæ Ciceronis ex perg. collatæ et emendatæ per *Salicetum Bononiensem* et *Ludovicum regium Cornelianam*. In cod. Palatino 1711 Manilii Astronomica lecta et emendata cum magistro *Galeotto* anno 1469 436 a *Joanne archiepiscopo Strigoniensi*. In Cod. Ottoboniano 63 membr. in-4 antiq. S. Augustini libri xv de Trinitate : in fine *K. contuli in Christi nomine*. Col. Octob. 98 membr. in-fol. S. Augustinus de Civitate Dei : in fine : *Emi hunc librum anno a natalitate 1452 pro florensis auri de camera 32, quem per annum, vel circa, steli in corrigendo : la : de Vicentia*. Cod. Octob. 1740 chartac. in-fol. sæculi xv. Cæsaris commentaria : initio cujusque libri legitur : *Julius Celsus Constantinus, vir cturus, emendavit*. Idem occurrit in simili Codice membr. in-8, num. 1963. De aliis ejuscemodii inscriptionibus veterum, qui Colices conferebant, egi in comment. ad Prudentium p. 844, et in Prolegom. ad Sedulium cap. 7. Autographa subscriptio Julii Celsi Constantiani erat *emendavi, non emendavit*.

23. Cod. Octob. 2047 membran. in-fol. sæc. xiv Apuleius, etc.; in fine : *Ego G. Crispinus Salustius emendavi Romæ*. Cod. Ottobon. 2989 Saustius sæculi xv membr. nitidissimus, a *Pomponio Læto* emendatus.

24. Inter alias causas, cur Codices parum correcti a librariis prodirent et correctoribus egerent, illa etiam numeratur, quod interdum juvenes aut pueri ad scribendi munus adhiberentur : ut arguitur ex titulo acriptorii inter versus bibliothecæ S. Isidori :

Quisque vagus fuerit media librarius hora,
Suspensus bimis feriatur terg. flagellis.

In Editis est *Quis vagus fuerit, vel Quisquis vagus fuerit*, aut minus male *Qui vagus hic fuerit*. Usitatum erat illo tempore *Quisque pro Quisquis*. Conferendi cum his sunt versus Albini *In locum ubi scriptores sedent ; Hic sedeant*, etc., a Browero edit. post carmina Fortunati. Erant quidem inter monachos, quibus scribendi munus committeretur ; ex quo apud Martenium tom. V Thesaur. Anecd. in dialogo inter Cluniacensem et Cisterciensem, col. 162 : monachus Cisterciensis Cluniacensi objicit, quod Cluniacenses librarii, in monasterio scribentes, regularibus horis non intererant. Ad id autem munus ob-

eundem plerumque juvenens, necque litteris quidem satis exculti, assumebantur. Accedebant aliquando importuni interventores, qui garrulitate sua librario- rum mentes alio avocabant : ex quo in alio titulo bibliothecæ Isidorianæ, *Ad interventorem* (perperam in editis *ad interventionem*) hoc est distichum :

Non patitur quemquam coram se scriba loquentem :
Non est hic quod agas, garrule, perge foras.

Necque solum pueri exscriptores **437** Codicum erant, sed etiam sacræ Deo virgines. Carolus Meichelbeck *Histor. Frisingens.* tom. I, part. 1, lib. IV. c. Ludovicus Pius imperator sæculo IX pontifices, monachos, sacerdotes... pueros docere libros omnium professionum scribere jussit, licavit : ne sacras quidem feminas ab hoc labore liberavit. Exstant passim in bibliothecis cujusvis generis libri in membranis, quos virgines sanctæ scripserunt. » Trotzius in not. ad Hermannii Hugonis libellum, de prima scribendi Origine, opusculum suum *De scribis* inseruit. Illud etiam vitium in librariis sæpe observatur, quod cum idem verbum post aliquod intervallum sese oculis eorum objiceret, quæ media erant verba, decepti præterirent, aut cum bis idem verbum esset repetendum, semel tantum exscriberent, nonnunquam data opera, et adjecto signo, quo indicabatur illud verbum bis esse legendum. Vide Xaverium Mattei in dissertat. *Della poesia degli Ebrei*, et tom. XII operum edition. Neapol. 1788 in responsione ad canonicum Scardi, et rursus tom. XIII, pag. 399, et tractatum Guilielmi Best de Ratione emendandi leges, cap. 1, § 4.

25. Sed cum nonnulli, qui sibi facultatem corrigendi Codices mss. arrogabant, interdum imperiti essent, sæpe accidit ut veram lectionem corruerint. Exstat in Codice Urbinate 297 opusculum Nic. Perotti episcopi Sipontini *adversus eos qui temere corrigunt antiquos scriptores* : *Solebam*, etc. Confer caput I horum Proleg.

26. Præstabit autem eorum nomina præsertim annotare, qui in antiquis monasteriis laude emendate scribendi et corrigendi Codices excelluerunt. Peregrinus ille exscriptor, de quo Pezsius præfat. ad tom. I *Thesaur.*, num. 29, curiosa hæc de sua scribendi ratione tradidit :

Epitaphonos, strophicus, punctus, porrectus, oriscus,
Virgula, cephalicus, olivus, quillisma, p-dacus,
Scandicus, et salicus, climacus, toirivus, ancus,
Et pressus minor, et major : non pluribus utitur
Nequaquam signis : erras, qui plura relingis.

Fortasse hic Peregrinus non distinguendus est ab Ysingrimo, de quo n. 5 et Pezsius refert : *Parcat Ysingrimo Deus omnipotens peregrino.*

27. Idem Pezsius num. 32 profert elogium Diemudis, sanctimonialis Wessobrunensis cum catalogo operum, speciosis litteris ab ea exaratorum ; quam nram. 37 ait plurimos libros eleganter, ornate et cuendate scripsisse. Joannes Mezlerus de Vir. illustr. S. Galli cap. 17 apud Pezium ibid. tom. I part III de Folchardo monacho **438** ait : *Inter excellentes, quos diversis temporibus D. Gallus habuit scriptores, claruit Folchardus, cujus manum in pervetusto psalmarum*

A Codice ornatissimam hodie conspicimus et miramur. Et cap. 28 de Syntammæ monacho, quem omnium scribarum excellentissimum putavit Eckerardus *Plurima scripsit, et correctissime ; præcipua vero elegantia Evangelia.*

28. Laudat quoque Pezsius in disert. isagog. tom Joannem de Spira, sive Wiscler de Fresheim, qui natus fuit anno 1383, et perpolite atque eleganter scribebat. Plures Hildebergæ Codices ab eo exarati sunt. Inter alios hic recensetur : *Magistri Gerhardi Prant, professoris Hildebergensis anno 1405. Determinatio questionis, utrum sicut inter complexiones corporis humani est aliqua complexio animi complexionibus melior et aptior ad speculandum, ita sit aliqua regio aptior ad philosophandum.* Advertit Pezsius, in monasterio Mellicensi certis horas excriptioni librorum tributas fuisse ; qua in arte Joannis hujus de Spira, Joannis de Weylheim, Joannis de Carniola, Antonii de Catalonia, Martini de Senging, Wolfgangi Fischmanni de Ermerstoff, Christophori Lieb de Ysni, aliorumque plurimum industria incredibilis existit.

29. Denique advertam non semper fidem esse præstandam exemplaribus quæ egregii alicujus coretoris nomine et auctoritate commendantur. In Diario ecclesiastico Romano anni 1795 num. 6. annuntiat opus canonici Dionysii *De blandimenti funebri*, etc., ex quo refertur, Decameronem Boccacii diligentissime, ut vulgo creditur, anno 1584 ex ipso autographo fuisse descriptum a Francisco de Amaretto Mannelli. Exemplar igitur Mannellianum magno in pretio et honore Florentiæ habebatur ; et anno denique 1761 excusum fuit. Nihilominus demonstratur textum Mannellianum erroribus scaterere partim ex ignorantia et incuria exscriptoris, partim quia Mannellius aliquando putans autographum mutilum aut imperfectum esse, quædam verba de sua penu adjecit. Plura in hanc eandem sententiam addi possent : sed hæc satis esse debent, ut intelligatur magna diligentia opus esse, ut genuina lectio seligatur, etiam cum vetera et correctæ exemplaria præ manibus habentur.

439 CAPUT CIX.

Methodus in præsentii Operum S. Isidori editione observanda.

D 1. Expositi jam cap. 48, num. 1 et 2, quemnam ordinem in Isidori Operibus distribuendis et collocandis tenere decreveram. Scilicet primum locum dabo iis quæ universalialia sunt, et ad omnes quodammodo facultates pertinent. His suo ordine succedent biblica, theologica, physica, historica, ita tamen ut in unoquoque genere pariter præmittantur quæ latius in eo patent. Et ad genuina quidem Isidori Opera quod attinet, ea ita fere disponentur, ut jam de singulis a cap. 48 et seqq. mentio habita est. Fragmenta quædam genuinorum operum, quæ in nonnullis mss. reperiuntur, ipsis operibus pro appendicibus subjicientur.

2. Alia opera Isidori dubia post legitimum editionem meliori, quo fieri possit, ordine excutentur

Sed illud ante lectores monitos velim, quædam opera A inter genuina esse reponenda, de quibus nonnulli dubitant an veri sint fetus Isidori, vel quia contraria opinio longe est probabilior, vel quia in editione regia Matritensi ea pro legitimis recepta sunt, cujus auctoritati plurimum tribuendum esse nemo iverit inficias. Simili ratione nonnulla alia opera inter appendices a nobis reponentur, quæ spuria et supposititia esse plerique viri critici contendunt, vel quia eorum qui contra sentiunt, aliqua ratio habenda est, vel quia jam ejusmodi opera in aliis Isidori editionibus inserta sunt, vel denique quia alibi non reperiuntur cum Isidori tantum nomen præferant.

3. De annotationibus in Isidorum id habeo quod advertam. Grialianæ editionis notas perpetuo textui Isidoriano subjiciam : meas itidem adjungam, quas B etiam in eis operibus quæ a Grialio ignorata aut præterita fuerunt, desiderari non patiar. Aliorum notationes post singulorum operum finem plerumque exhibebo. Id enim et ab aliis factum video, et placere multis debet, qui antiquorum scriptorum, qui illustrantur, contextum crebris et longioribus subjectis observationibus veluti obrutum videre non amant.

4. Hæc eadem ratio me impellit, ut varias lectiones quæ etiamsi multæ rejiciantur, multæ nihilominus remanere debent, seorsum 440 : est absoluta quævis

opera exprimam, nonnullis exceptis, quæ pro faciliiori textus explicatione in notis ipsis exponuntur. In describendis autem variis lectionibus uti curandum est, ne earum copia fastidium lectori pariat, si omnino inutiles varietates scri, turæ, aut aperte mendosæ, ubi nulla cogit necessitas, congerantur, ita etiam præ oculis habendum est sapientissimum monitum Joannis Baptistæ Perezii in præfat. ad tom. I Collationum, de qua cap. 91, num. 50. *Illud mirari nemo debet, quod non modo loca melius in Mss. habentia descriperimus, sed ea etiam quæ plane in his depravata esse videbamus. Quis enim neget, multis locis mendosos esse Mss., et veram lectionem ex nullis inter se collatis eruendam? Nos tamen in eo summam fidem adhibere maluimus, et in partem peccare tutiorem : quod usu edocti, speremus non defuturos, qui vlt in depravata scriptura plerumque vestigia alicujus veræ lectionis perverstigando reperiant. Ita tere critici alii.*

5. In hoc rerum ordine et in rebus ipsis explicandis gratum ple. i que viris doctis facere magis sanè opto, quam spero : nam ut omnes hæc mea qualiacunque probent, ne optatum quidem est. Quamvis enim non semper verum sit illud, *quot capita, tot sententiæ*, tamen nemo sanus optet, quod fieri non posse videt, ut tot capitum una eademque sit sententia.

APPENDIX PRIMA.

DE SANCTO ISIDORO EPISCOPO HISPALENSI BOLLANDIANORUM COMMENTARIUS PRÆVIUS.

441 § I. — *Cultus sacer. Vita hic danda. An auctor C Lucas Tudensis?*

1. Tres illustres Hispaniarum urbes magnifica et gloriosa sanctissimi doctoris Isidori ostentatione lætantur. Prima est *Carthagena*, olim *Carthago nova*, in regno Murciae ad sinum maris Mediterranei Virgitanum, portu tuto et capacissimo ac sede episcopali exornata, quæ sancto Isidoro, ejuque fratribus sanctis Leandro et Fulgentio episcopis, ac sorori sanctæ Florentinæ patria fuit. Altera est *Hispalis*, urbs Hispaniæ Bæticæ amplissima ac celeberrimum emporium; in qua post fratrem Leandrum creatus sedis illius metropolitanæ episcopus, ibidem ad mortem usque in sanctissima illius directione vixit, et hoc 4 Aprilis ad cæleste gaudium migravit. Tertia est *Legio*, quæ antiquo regno Legionensi, versus Oceanum Cantabricum sito, nomen dedit, antiquorum ibidem regum una et episcoporum sedes; ad quam sacrum sancti Isidori corpus ex urbe Hispalensi, sub Ferdinando primo rege Legionis et Castellæ, fuit translatum. Dux posteriores urbes, Hispalensis et Legionensis, earumque dioceses, solemnem veneratione ut suum patronum colunt sanctum Isidorum; cujus festum reliquæ Hispaniarum Ecclesiæ sub ritu duplici, ut Ecclesiæ doctoris, celebrant; ejusque officium, uti olim recitari solebat, reperitur passim in antiquis omnibus Hispanicis Breviariis et Missalibus, ex quibus cum novemdecim enumerasset Tamatus Salazar in Martyrologio Hispanico, addit et alia plura itidem continere. Est itidem Breviarium Romanum, Pauli III pontificis auctoritate, a Francisco Quignonio titulo sanctæ Crucis in Jerusalem cardinale confectum anno 1535, et sæpius deinde recusum; in quo hujus sancti Isidori Officium præscribitur, cum lectione de ejus vita et obitu recitanda. Memoria inscripta est, ad hunc eundem diem 4 Aprilis, in Martyrologio Usuardi his verbis: *Apud Hispalim, depositio sancti Isidori antistitis; additurque in nonnullis Mss. atque 442 doctoris; in aliis Mss., fide et doctrina præcipui; item in aliis Mss., vita et doctrina illustris viri.* Sequuntur passim recentiores, et cum iis Tabulæ Martyrologii Romani, hac phrasi: *Hispali in Hispania sancti Isidori episcopi, sanctitate et doctrina conspicui, qui zelo catholice fidei et observantia ecclesiasticæ disciplinæ Hispanias illustravit.*

2. Vitam ejus et historiam Translationis, olim conscriptam et hactenus ineditam, damus ex Codice

Num. 4. In Isidorianis, cap. 13, num. 4, pollicitus fuit Vitam sancti Isidori a Bollandianis editam eorum, hoc est, Godefridi Henschenii prævio commentario in appendicibus collocare. Sto promissis, neque opportunas notationes, ubi opus erit, desiderari patiar. Nam et id V. C. Zaccaria se præstiturum in suo consec. u Editionis Isidorianæ promiserat; et præstitisset, opinor, si manus operi a movisset. Lectiones sancti Isidori ex Breviario Quignoniano, quæ

hoc num. indicantur, descriptæ fuerunt in Isidorianis, cap. 15, cujus titulus: *Lectiones in festo sancti Isidori ex Breviariis antiquis; hymni; memoria in aliis libris liturgicis.* Recte asserunt Bollandiani Breviarium Quignonianum anno 1535 confectum; eo enim anno primum prodit, ut ostendi in dissertatione, quam *Fata Breviarii Quignoniani* inscripsi, et Hymnodicæ Hispaniæ subjunxi, ubi plures ejusdem Breviarii Editiones recent. ut.